

FÅR JAG BE OM EN KOMMENTAR?

Göran Elgemyr

Får jag be om en
kommentar?

YTTRANDEFRIHETEN I SVENSK RADIO 1925–1960

Nr 20 i en serie skrifter utgivna av
STIFTELSEN
ETERMEDIERNA I SVERIGE

UTKOMNA VOLYMER I SKRIFTSERIEN

1. Leif Furhammar, *Med TV i verkligheten* 1995
2. Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar* 1996
3. Nina Wormbs, *Genom tråd och eter* 1997
4. Olle Sjögren, *Den goda underhållningen* 1997
5. Torsten Thurén, *Medier i blåsväder* 1997
6. Lars Hänström, *Lär mig att mäta tiden* 1997
7. Peder Lunell-Fallenius, *Radiohuset* 1998
8. Lars-Åke Engblom, *Radio- och TV-folket* 1998
9. Birgitta Höijer, *Det hörde vi allihop!* 1998
10. Alf Björnberg, *Skval och harmoni* 1998
11. Ulla B Abrahamsson, *I allmänhetens tjänst* 1999
12. Peter Dahlén, *Från Vasaloppet till Sportextra* 1999
13. Sune Tjernström, *En svårstyrd skuta* 1999
14. Michael Forsman, *Från klubbrum till medielabyrinth* 2000
15. Ingegerd Rydin, *Barnens röster* 2000
16. Lasse Svanberg, *TV-bilder* 2000
17. Per Rahbek, *Återupptäckten av provinsen* 2001
18. Bo Reimer, *Uppspel* 2002
19. Peter Esaiasson & Nicklas Håkansson, *Besked ikväll!* 2002
20. Göran Elgemyr, *Får jag be om en kommentar?* 2005

© Stiftelsen Etermedierna i Sverige 2005

Fälth & Hässler AB, Värnamo 2005

ISBN 91-518-4325-0

ISSN 1400-7274

STIFTELSEN ETERMEDIERNA I SVERIGE har initierat och drivit ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om de svenska etermediernas uppkomst och utveckling fram till den tid då monoopolet upphör. Ett tjugotal forskare har varit knutna till olika delprojekt, och deras resultat har publicerats i denna skriftserie. Projektet har också sammanfattats i tre populärvetenskapliga volymer. Sveriges Radio AB och Sveriges Television AB har anslagit medel till stiftelsen motsvarande huvudparten av de beräknade kostnaderna. Senare har även Teracom Svensk Rundradio AB inträtt som ett stödjande företag. Dessutom har betydande bidrag erhållits från Marianne och Marcus Wallenbergs Stiftelse, Telia AB, Svenska Spel AB (Tipstjänst) och STIM.

Administrativt har forskningsprojektet letts av före TV1-chefen *Olle Berglund* (1993–2000) och därefter av medieanalytikern *Margareta Cronholm* (SVT) som ordförande i redaktionskommittén tillsammans med redaktörerna *Göran Elgemyr* (SR) och *Roland Hjelte* (SVT). I kommittén ingår även projektledarna professorerna *Stig Hadenius*, *Dag Nordmark* och *Lennart Weibull* liksom professorerna *Sverker Ek* och *Jarl Torbacke*.

Innehåll

FÖRORD · 13

INLEDNING · 17

KAPITEL 1

RADIOTJÄNSTS UPPBYGGNAD OCH UTVECKLING · 22

Rundradiofrågans lösning · 22

Styrelsen · 24

Radiocheferna · 32

Programrådet · 42

Radionämnden · 48

Radioutredningar · 51

Programavdelningar och personal · 58

Programutbud med begränsningar · 64

KAPITEL 2

UPPBYGGNADSSKEDET 1922–1924 · 65

Yttrandefriheten i radio begränsas · 65

Politik i försökssändningarna · 68

KAPITEL 3

FRÅN BANNLYSNING 1925 TILL ACCEPTERANDE 1932 · 77

Önskemål om riksdagsutsändningar 1925 · 77

Inga politiska program 1925 · 79

Programrådets ställningstagande · 80

Dagsaktualiteterna tränger på · 82

Giftetikett och kyskhetsbälte · 88

Krönikor startas · 89
Programrådet ändrar inställning · 90
Gärna meningsbrytningar – men största varsamhet · 91
Ny motion om riksdagssändningar · 94
Läget utomlands 1930 · 97

KAPITEL 4

BANNLYSNINGENS UPPHÄVANDE · 99
Reuterswärd föreslår valprogram · 99
Pressreaktioner · 101
Programrådets ställningstagande · 104
Reuterswärd ändrar planerna · 108
Opposition på bolagsstämman · 110
»Politiskt kafferep« · 113
Valdebatten · 116
Sammanfattning · 116

KAPITEL 5

ÖKAD FRIHET – ÖKAT ANSVAR · 119
Hugos programpolitiska syn · 119
Radioutredningen går längre än Hugo · 133
»Lort-Sverige« – ett annat engagemang · 136
Manusgranskning · 141
Utrikesbevakningen · 149
Sammanfattning · 157

KAPITEL 6

NÄR RADIOTJÄNST GJORDE SIN BEREDSKAPSTJÄNST · 160
Manifestation av självbesinning och nationell enighet · 160
Den strikta neutralitetens linje · 162
Radiotjänsts många herrar · 165
Riktlinjer för programpolitiken · 176
Information och propaganda · 180
Självcensur · 189
Radiotjänst och grannländerna · 195

Tysk kritik	· 218
Dagens Eko	· 233
En splittrad press	· 236
Svenska utlandssändningar	· 237
Fredsdagarna	· 243
Sammanfattning	· 244

KAPITEL 7

EN NY TID BRYTER FRAM · 250

Uppdämda behov inom samhället	· 250
1943 års radioutredning: motverka stagnation	· 251
Helén pläderar för ökad yttrandefrihet	· 257
Aktualitetsavdelningen inte alltid så aktuell	· 259
Förnyelse av politiska program 1946–1948	· 265
Stor satsning på ungdomsprogram	· 271
Klagomål 1946–1948	· 274
Respektlös ton utan räddhåga	· 279

KAPITEL 8

KOMMUNISTFRÅGAN OCH RADIOTJÄNST 1948–1960 · 282

Antikommunismen allt starkare	· 282
Bannlys kommunisterna	· 284
Kommunister skall sägas emot	· 287
»Västerländsk demokrati« skall gälla	· 289
»Yttrandefrihetens dödgrävare«	· 292
Extra styrelsemöte	· 293
Personliga angrepp förbjuds	· 297
Erlander vill utesluta	· 300
Praktiska problem	· 302
Erlander ändrar sig	· 305
Radiochefen skärper tonen	· 307
Avdramatisering	· 308
Fallet Ladberg	· 309
Kommunistiska klagomål mot Radiotjänst	· 317
Sammanfattning	· 330

KAPITEL 9

- RADION OCH ARBETSMARKNADEN · 336
- Folkrörelsekritik mot Radiotjänst · 338
 - Borgerlig livssyn · 341
 - Politisk neutralitet · 342
- ABF:s Centrala Radiokommitté · 344
- Radiotjänst bemöter kritik i Aftontidningen 1951 · 347
 - Kritik från intresseorganisationer · 349
 - Körarkonflikten 1946 · 349
 - »Kaffekoppsstrejken« 1948 · 352
 - Hamnarbetarkonflikten 1951 · 354
 - Gunnar Helén kontra Bertil Kugelberg (SAF) · 355
 - Arbetsmarknadsreporter tillsätts · 357
 - »En radio för hela folket« · 358
 - Radiotjänst möter fackorganisationerna · 360
 - »Snedrekrytering« · 363
 - Sven Jerstedt utses · 366
 - Varnande pekfinger · 368
 - Befarad politruk · 370
 - Hahrs PM · 371
 - Undfallenhet · 374
 - Sammanfattning · 378

KAPITEL 10

- IFRÅGASATT RADIO 1949–1955 · 382
 - Censurdebatt · 383
 - Kritisk Helén säger upp sig · 385
- Alltför välkammad och väluppfostrat · 390
- Politiska ungdomsförbunden missnöjda · 395
 - Kontroversiella samhällsprogram · 401
 - Politisk kommitté bildas · 416
 - Åke Falck tar ton · 419

KAPITEL 11

- VIDGAD YTTRANDEFRIHET 1955–1960 · 423
»Högexplosivt stoff« i Dagens Eko · 423
 Det politiska skämtet · 453
Vilhelm Moberg på krigsstigen · 462
 »Frihet i etern« diskuteras · 464
 Viktiga principbeslut · 467

KAPITEL 12

- SAMMANFATTNING AV FYRA DECENNIER · 472
 Programföretaget · 472
 Radionämnden · 482

NOTER · 487

KÄLLOR OCH LITTERATUR · 516

PERSONREGISTER · 525

Förord

Under en lång rad av år har jag intresserat mig för Sveriges Radios historia, vilket resulterat i böcker, uppsatser, artiklar, radioprogram och fonogramutgåvor. Intresset började redan när jag läste statskunskap i slutet av 1960-talet och fortsatte efter min anställning vid Sveriges Radio 1971, när jag hjälpte min handledare i historia, dåvarande docenten Jarl Torbacke, med bakgrundsmaterial till två radioprogram om valprogram, vilka Lars Orup stod som producent för. Med Torbackes gillande beslöt jag mig för att skriva en avhandling om programsektorn »politik och samhälle« under radions första decennier. Tillsammans skrev vi 1975 en artikel i Historisk tidskrift: »Dags för nordisk radioforskning«. Hans Fredrik Dahl hade då kommit med sin första bok om NRK, vilken blev något av en inspirationskälla för mig.

Inför SR:s 50-årsjubileum 1975 anlätades jag och Hans De Geer av producenterna Jörgen Cederberg och Roland Hjelte för en omfattande research i SR:s, Televerkets, TT:s, UD:s och Informationsstyrelsens arkiv under Torbackes ledning. Sedan dess har det blivit många radioprogram om den svenska radions historia. Cederberg och jag producerade 1976 programserien »Jag vill vara neutral, sa radion«, som handlade om synen på »politik och samhälle« från starten 1925 fram till 1950-talets slut. Den följdes 1978 av serien »Ljuva 60-tal«, som också behandlade televisionen. År 1985 producerade vi flera program om reportage, featureprogram och dokumentärer. Vid SR:s 60- och 75-årsjubileer gjorde jag ytterligare program om radion. Samtliga program har byggts på tidigare okänt arkivmaterial och på intervjuer.

På 1970-talet var det inte lätt att komma in i Dokumentarkivet. När jag sökte om tillstånd 1974 bestämde SR:s styrelse att en 25-årsgräns skulle gälla. Dåvarande radiochefen Otto Nordenkiöld intog sedan en generös attityd, när jag 1977 för programserien »Ljuva 60-tal« ville få full tillgång till hela 1960-talet, vilket beviljades.

Tillsammans med Cederberg var jag redaktör för antologin »Tala till och tala med. Perspektiv på den svenska radion och televisionen« (1984), i vilken jag medverkade med flera uppsatser. Finansiellt stöd från moderbolaget Sveriges Radio beviljades av koncernchefen Örjan Wallqvist. Jag ledde sedan ett internt populärvetenskapligt projekt, den så kallade Perspektivgruppen, som ledde till ett flertal opublicerade uppsatser av flera radio- och tv-medarbetare.

När Dagens Eko fyllde 50 år 1987 utgav jag tillsammans med Kerstin Brunnberg – dåvarande biträdande redaktionschefen på Dagens Eko – antologin »Dagens Eko. Nyheter i radio 50 år«. Även i den boken skrev jag några uppsatser, bland annat om pressens långvariga inflytande på radion. År 1986 skrev jag på uppmaning av Radionämnden en längre uppsats om nämndens verksamhet under den enkanaliga tiden. Den presenterades vid Radionämndens 50-årssymposium 1986 och är delvis inarbetad i föreliggande bok.

Under åren 1980–1984 tillhörde jag tillsammans med fil. dr Karl-Hugo Wirén forskningsprojektet »Etermedierna och samhället« (EOS) under ledning av professor Torbacke. Projektet var knutet till Historiska institutionen vid Stockholms universitet och finansierat av Riksbankens Jubileumsfond. Merparten av mina uppsatser och böcker har tillkommit under de åren. Jag har också medarbetat i Bra Böckers uppslagsverk, Nationalencyklopedin och Svenskt Biografiskt lexikon med artiklar om radio och radiomedarbetare.

Tillsammans med den historiskt intresserade ljudradioteknikern Hans Sjöström gjorde jag under 1980-talet en lång rad intervjuer med äldre radiomedarbetare, för att dokumentera deras

verksamhet. Vi producerade också flera fonogramutgåvor baserade på samlingarna i Radioarkivet.

Upprinnelsen till Stiftelsen Etermedierna i Sverige var ett uppdrag som Roland Hjelte på TV 2 och jag fick 1990 av Örjan Wallqvist. Han ville att vi skulle undersöka om det fanns förutsättningar för att starta ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om etermediernas historia. Efter sonderingar i forskarvärlden fann vi att det fanns ett visst intresse, men också åsikten att public service-bolagen skulle svara för det administrativa arbetet. Därefter anordnade vi forskarkonferenser och utarbetade riktlinjer för det fortsatta arbetet inom public service-projektet. Från början har jag tillhört redaktionskommitténs arbetsutskott under ledning av förre TV 1-chefen Olle Berglund och på senare tid av medieanalytikern Margareta Cronholm, samt även ingått i styrelsen för Stiftelsen Etermedierna i Sverige, vars ordförande i tur och ordning har varit Ove Joanson, Lisa Söderberg och från 2004 Peter Örn.

I etermedieprojektets vetenskapliga serie gav jag 1996 ut boken »Radion i strama tyglar«. Den behandlar koncessionsfrågan, tekniken, ekonomin, trådradion och dubbelprogramfrågan. Eftersom radions historia till största delen var ett utforskat område kom jag att ägna mig åt radions ekonomi och teknik under den enkanaliga tiden, för att få en nödvändig bakgrund till den egentliga forskningsinriktningen. Boken byggde på olika uppsatser, publicerade och opublicerade, vilket också föreliggande bok gör. Etermedieprojektets forskare och projektledare, framför allt Stig Hadenius, Sune Tjernström, Thorsten Thurén, Per Rahbek, Monika Djerf-Pierre och Lennart Weibull har haft full tillgång till samtliga opublicerade uppsatser och också refererat till dem. Nils-Olof Franzén, Karin Nordberg och Gunnar Hallingberg refererar också till mina uppsatser. För att underlätta för andra forskare som vill ta del av mina uppsatser på olika håll har denna bok kommit till.

När jag har arbetat med dessa uppsatser och verkat i forskningsprojektet, och inte minst i arbetet med en vandringsutställ-

ning om Sven Jerring, har det frapperat mig hur mycket intressant det ändå återstår att skriva om och hur mycket radio och tv har betytt och fortfarande betyder i det svenska samhället. Jag känner mig glad och stolt över att på olika sätt ha medverkat till att en väsentlig del av dess historia har blivit skriven, och över att under mina år på SR ha mött och lärt känna många av de äldre medarbetarna. När detta skrives har jag tillsammans med Margareta Cronholm och Roland Hjelte startat ett forskningsprojekt om etermedier i konkurrens efter monopolets upphörande.

Det är så många som jag skulle vilja tacka för hjälp och intresse, inte minst inom forskningsprojektet och radions olika arkiv och bibliotek. Hur jag än gör skulle en uppräkningslista inte bli tillfredsställande. Jag är säker på att var och en känner vad han eller hon har betytt för mig. Två personer vill jag ändå nämna och särskilt tacka, nämligen min fru Sofia Krook och min styvson Simon Palme. Båda har haft stort tålamod, när jag har fördjupat mig i mina luntor och emellanåt försäkrat dem att boken nog snart blir klar, även om jag lagt doktorerandet på hyllan.

Stockholm i oktober 2004
Göran Elgemyr

Inledning

Aftonbladets radiokritiker Karl Olof Nordelius var 1961 mycket kritisk mot Sveriges Radios programpolitik:

Den förhärskande svenska radiodoktrinen är i grunden fientlig mot allt personligt. Radions medarbetare skall vara neutrala, utslätade, ofarliga. Visst får de privat ha åsikter bara de lämnar åsikterna hemma, när de går till sitt arbete. Visst får de vara människor med känslor och tankar, bara de vid mikrofonen blir röster utan vare sig det ena eller andra. I egenskap av lyssnare är vi inte betjänta av en radio som ständigt anpassar sig efter vårt samhälles makter och gruppintressen, rädd att stöta, rädd att störa, hjärtängslig för att vara obekvämt och förargelseväckande. Sveriges Radio som kunde vara vårt viktigaste och vårt ojämförliga instrument för självkritik blir i stället en plattform för det menlösa och allmänt välsinnade.¹

Detta var inte någon ny kritik mot Radiotjänst, men Nordelius var skarpare i sitt uttryckssätt. I en debatt 1957 framhöll Nils Erik Bæhrendtz, som då var chef för ljudradions talavdelning, att radion varit försiktig i överkant, att man »tagit det säkra för det osäkra och aktat sig för att ge sig ut på farlig mark«. Men han poängterade samtidigt att de flesta medarbetare hade ambitionen »att göra radion till ett fritt forum, en tummelplats för skilda meningar, till en hemvist för en ständigt fortlöpande, levande aktiv och väsentlig debatt på alla områden«. ² Det var först under de här åren som denna ambition började slå igenom på allvar. Yttrandefriheten i radio hade tidigare varit begränsad.

Den mest kontroversiella delen av programverksamheten utgjordes av programsektorn »politik och samhälle«. Jag har begrän-

sat mig till den och avser då program med politiskt innehåll och samhällsprogram i kontroversiella frågor. Till största delen har jag hållit mig till den enkanaliga tiden, som tar slut 1955, då P2 startade. Det är vid denna tid som den direkta islossningen kommer.

Yttrandefriheten hänger intimt ihop med rundradions organisation och naturligtvis också med de ekonomiska och tekniska förhållandena, och till syvende och sist med verksamhetens målsättning. Vilken roll spelade sedan sådana företeelser som pressens som ägargrupp, den osäkra koncessionen, frånvaron av egna nyhetsjournalister, satsningen på folkbildningen, rädslan för kommunisterna och negativa yttringar från olika grupper i samhället? Hur agerade programledningen vid olika tillfällen och vilket inflytande hade statsmakterna? Och hur resonerade och agerade de radiomedarbetare och andra aktörer som ville utvidga yttrandefriheten i och för radion?

Koncessionsfrågan, radions ekonomi och teknik har jag behandlat utförligt i boken »Radion i strama tyglar«. I Dagens Ekoboken och i »Tala till och tala med« har jag skrivit om pressen och radion. I föreliggande bok upprepar jag de faktorer som har direkt relevans för frågan varför det politiska stoffet under flera år var satt på undantag. Inledningsvis ger jag en allmän översikt av Radiotjänsts uppbyggnad och utveckling.

Jag har i arbetet sett det långa tidsperspektivet i fem olika perioder. Den första sträcker sig från radions start till andra världskrigets utbrott 1939. För de första åren, då det tillämpades en sträng restriktivitet i fråga om program med politiskt innehåll, skulle man kunna sätta rubriken »No controversial matters«, vilket gällde för BBC vid samma tid. De åren sammanfaller med demokratins genombrott i Sverige och med den politiska turbulens som rådde under 1920-talet, då den ena minoritetsregeringen avlöste den andra. Ett beslut 1932 att låta det nya mediet bli en del av valrörelsen betecknar att radion har slagit in på en ny väg. Radion väjer inte längre för att i programmen ta upp partiskiljande frågor och nalkas också andra kontroversiella frågor. För de resterande åren fram till 1939 har jag nöjt mig med att lyfta fram de tillväga-

gångssätt som Radiotjänst valde i hanteringen av sådana program. Under denna tid skedde en viss stabilisering i det svenska samhället, socialdemokraterna befäste de framgångar som de haft under 1920-talet och började nu i regeringsställning att bygga upp det svenska välfärdssamhället, den s.k. folkhemspolitik. En samförståndsanda kom nu att genomsyra det svenska samhället och kulminerade i Saltsjöbadsavtalet 1938. Som en kontrast till tidsandan i Sverige fanns den oroliga världspolitiken med de spänningsfält som utgjordes av det nazistiska Tyskland, det fascistiska Italien och det kommunistiska Sovjetunionen.

Andra världskrigets år bildar ramen för den andra perioden med samlingsregering och borgfred och det yttre tryck som inskränkte yttrandefriheten i samhället, inte bara i radion. Förutom hänsynen till Nazi-Tyskland står också relationerna till de nordiska grannländerna i centrum, vilket jag behandlade i Presens årsbog 1978. Som en kontrast till krigsårens starka självcensur kommer sedan den svenska efterkrigsdebatten, där de inrikespolitiska motsättningarna i intensitet och styrka liknar 1920-talets. Den nya tidsandan sätter också sin prägel på radion, som återigen får ett ökat mått av yttrandefrihet, men utan den manusbundenhet som kännetecknade 1930-talets radio. Denna tredje tidsperiod blir mycket kort och avbryts 1948 med Pragkuppen, då kommunisterna tar makten i Tjeckoslovakien. Det kalla kriget kastade sin skugga också över Sverige och förde bland annat med sig att kommunisternas medverkan i radio begränsades ända in på 1960-talet. Under 1940-talets andra hälft började också säkerhetspolisens intresse för enskilda radiomedarbetare. Under denna tidsperiod, som är den fjärde, skyggar radion över huvud taget för kontroversiella ämnen. Härvidlag sker en påtaglig förändring 1955, som inleder den femte och avslutande perioden. Grunden var nu lagd för en vidgad yttrandefrihet i radio.

Två frågor har jag behandlat i separata kapitel, nämligen radion och kommunisterna och radion och arbetsmarknaden med särskild inriktning på tillsättandet av en arbetsmarknadsreporter.

När jag en gång började forska i Radiotjänsts historia beslöt

jag mig för att inte som utgångspunkt använda mig av vedertagna teorier eller modeller utan direkt anknytning till radiohistoria. Jag ville inte frestas att plocka fram material för att bekräfta framtagna teorier. I stället ville jag förbehållslöst tränga in i den komplicerade verksamhet som programföretaget Radiotjänst utgjorde. Jag tror att detta kommer fram i min inledande översikt. Min angreppspunkt är dokumentarisk till sin natur. Andra kanske skulle säga ovetenskaplig. Men mina värderingar av källmaterialet har varit gängse vetenskapliga. Slutresultatet skall förhoppningsvis visa på ett mönster så nära verkligheten eller sanningen som möjligt.

I den dagliga verksamheten i och kring Radiotjänst fanns en rad aktörer, stora som små. Jag har velat lyfta fram de olika aktörerna för att visa vad de drivits av, vad det är som styr dem, varför de har agerat som de har gjort. Men jag har aktat mig för att se programtjänstemännen som osjälvständiga aktörer i något högre syfte, som om de vore påverkade av någon högre gudomlig makt. De som tror det har inte förstått vilka individualister radion befolkades av. Det var en högst brokig skara. Var det några intressen som styrde dem, så var det i hög grad deras egna.

Den största delen av källmaterialet kommer från SR:s rikhaltiga och välordnade dokumentarkiv. Det är protokoll från styrelsen, chefskollegiet, direktionen och Radionämnden. Tyvärr är det mycket sällan diskussionsprotokoll. Korrespondens, promemorior, manus och pressklipp har också kommit till användning. Den omfattande korrespondensserien har från och till gett en god inblick i det dagliga programarbetet. Radiocheferna C. A. Dymling och Olof Rydbeck var stora brevskrivare, medan Yngve Hugo och Elof Ehnmark var mer sparsamma. Enskilda medarbetare tycks inte ha varit särskilt noga med att spara brev eller skriva dagbok, vilket tyvärr är vanligt överlag inom journalistkåren. Sven Jerring, radions förste reporter, skrev åtskilliga böcker och artiklar under sina många radioår. De är mer av det lättsamma slaget och behandlar inte mitt ämnesområde. Tyvärr är det annars få radiomän som gett ut sina minnen. Undantagen är Nils-Olof

Franzén, Gunnar Helén och Olof Rydbeck. Av dessa tre har Franzéns bok kommit mest till användning, eftersom den enbart handlar om radion och även bygger på samtida källmaterial.

I stencilerat skick finns några begränsade tillbakablickar. TT-chefen Gustaf Reuterswärd, tillika Radiotjänsts förste VD, sammanställde sent i livet i en uppsats material om Radiotjänsts tillblivelse, vilka sedan föranledde den förste programchefen Nils Holmberg till polemiska kommentarer. Manne Ginsburg, som kom till Radiotjänst 1929 som sekreterare, har också kommenterat olika dokument utifrån den speciella insyn han hade i beslutande kretsar under de första decennierna. Kommentarererna präglas av den bitskhet och bitande ironi som var kännetecknande för honom. Hans skildringar av olika radiochefstillsättningar och av det inre livet i det lilla företaget motsägs inte av Franzén, som kom till radion 1940.

I vilken mån olika chefer gallrat i sina samlingar är svårt att avgöra. Ett är säkert, Reuterswärd gjorde det, både på TT vid avgången och i sitt hem. Hans dotter Maud har berättat för mig hur han i Ängelholm slängde in brev och andra papper i villapannan.

Andra källor, som kommit till användning i varierande grad, är framför allt TT:s, UD:s, Telegrafstyrelsens och Informationsstyrelsens arkiv. Riksdagstryck och de olika radioutredningarnas arkiv har också varit till stor nytta. De politiska partiernas arkiv har inte tillfört något av värde, inte heller LO:s.

Otaliga är de program som jag lyssnat på i SR:s radioarkiv för olika programserier och fonogramutgåvor. De går inte att redovisa här, men de har sammantaget gett mig en god bild av olika epokers programutbud och programpolitik och på så sätt utgjort ett komplement till handlingarna i Dokumentarkivet.

Eftersom de uppsatser som denna bok bygger på använts flitigt i etermedieprojektet och i många fall till stora delar bildat underlag för översiktliga framställningar har jag avstått från en sedvanlig kommenterande redovisning för litteratur i ämnet. Folkbildningsprogrammen har jag i stort sett lämnat därhän, eftersom de fått en utförlig behandling i Karin Nordbergs avhandling.

Radiotjänsts uppbyggnad och utveckling

Rundradiofrågans lösning

Hösten 1924 beslöt Kungl. Maj:t hur den svenska rundradion skulle organiseras. Drygt två år tidigare hade kommunikationsdepartementet gett Telegrafstyrelsen uppdraget att lägga fram en lösning. Det var ett enmansarbete utfört av radiobyråns chef, Seth Ljungqvist. Han blev den svenska radions grundare och var en av dess två portalfigurer under mer än tjugo år. Den andre var TT-chefen Gustaf Reuterswärd. Det bestämdes 1924 att programverksamheten skulle skötas av det privata bolaget Radiotjänst, medan sändarstationerna skulle vara i statens ägo och drivas av Telegrafstyrelsen, som också skulle sköta programdistributionen, licensindrivningen och medelstilledningen till programbolaget. Monopolet skrevs emellertid inte in i avtalet, vilket säkerligen var en försiktighetsåtgärd. Staten ville nog ha handlingsfrihet i den händelse Radiotjänsts verksamhet inte skulle vara tillfyllest. Genom att Telegrafstyrelsen blev den avtalsslutande parten fick den en överordnad roll gentemot Radiotjänst. Programbolaget blev därigenom, kan man säga, till sin karaktär halvstatligt, eftersom staten också förbehöll sig rätten att tillsätta två ledamöter i dess styrelse, varav en skulle vara ordförande, trots att staten inte ägde några aktier. Staten tillsatte också ledamöterna i ett programråd. Radiotjänst kom sålunda i ett starkt beroendeförhållande till staten. I avtalet stadgades att programmen skulle »hållas på en hög ideell, kulturell och konstnärlig nivå och vara präglade av vederhäftighet, saklighet och opartiskhet«. Folkupplysning och

folkbildningsarbete skulle befrämjas, en icke oväsentlig styrning av programverksamheten.

Det privata bolaget Radiotjänst levde under osäkra villkor, eftersom koncessionstidens längd endast var ett år i taget. År 1927 föreslog radiostyrelsen en förlängning till två år. Den ansåg att bolagets verksamhet ofördelaktigt influerats av den årligen återkommande prövningen av koncessionen: »Känslan av osäkerhet, huruvida verksamheten efter utgången av en relativt kort tidsperiod skall fortsätta eller ej, måste sålunda hos bolaget uppväcka en viss obenägenhet mot mera vittgående, på framtida fördelar inriktade initiativ och organisationsförändringar.« Den korta koncessionstiden inverkade också ofördelaktigt på en planmässig uppläggning av programarbetet. Telegrafstyrelsen tillstyrkte en förlängning.

Radiotjänst ägdes till två tredjedelar av pressen och TT. Den resterande tredjedelen ägde radioindustrin. Först 1957 blev det en förändring av ägarstrukturen i och med att folkkrörelserna och näringslivet kom in som delägare. Radioindustrin försvann då som självständig ägargrupp. Fördelningen blev 40 procent vardera för folkkrörelserna och pressen/TT samt 20 procent för näringslivet.

Pressen, vars främste talesman var Gustaf Reuterswärd, gick från första början in med ett negativt intresse för radion. Den ville få kontroll över det nya mediet, främst gällde detta nyheter och reklamfrågan. »Rundradion är faktiskt det snabbaste sättet för nyheters spridande«, framhöll Reuterswärd: »Med etervågornas hjälp kan [...] rundradion fullständigt distansera de till jordiska förbindelser hänvisade tidningarna.« Han rönte stor förståelse hos Ljungqvist och kommunikationsdepartementet för pressens och TT:s oro inför det nya mediet. I avtalet mellan Telegrafstyrelsen och programbolaget skrevs det sedan in att nyheterna skulle hämtas enbart från TT. Denna inskränkning av yttrandefriheten tillgodosåg både statens och pressens intressen. Till yttermera visso hade TT ett hemligt avtal med UD, vilket föreskrev att nyhetsbyrån skulle vända sig till UD, när det förelåg

tvivel om lämpligheten av att sprida ett utländskt politiskt meddelande. För att kontrollen över nyhetsverksamheten skulle kunna ske så effektivt som möjligt blev Reuterswärd VD i Radiotjänst, men behöll samtidigt under tio år motsvarande befattning i nyhetsbyrån och gjorde skäl för beteckningen »dubbelexcellensen«. Till yttermera visso överlät Radiotjänst vid starten 1925 helt och hållet handhavandet av nyhetskommunikéerna till TT, som skulle sköta både redigeringen och uppläsningen. För att skada pressen så lite som möjligt blev det bara en enda kommuniké, som dessutom lades på sen kvällstid. Tidskriften Radiolyssnaren var 1928 bitsk mot pressen. I Sverige hade tidningarna »uppnått den häpnadsväckande positionen av *arrendatorer av den statliga rundradion*«. ¹

Styrelsen

Utöver de två styrelseledamöter som staten tillsatte utsåg bolagsstämman fem ordinarie ledamöter. Pressens representanter var i majoritet fram till 1936, då Kungl. Maj:t utsåg ordföranden och hälften av styrelsens sex ordinarie ledamöter och därmed fick staten styrelsemajoritet i det privata bolaget. Detta var en följd av att ett förslag om förstatligande av radion avlogs i riksdagen. I valet av ledamöter tillgodosåg regeringen folkbildningsintressena. 1957 fick styrelsen hela 21 ledamöter, varav 10 suppleanter.

Vilka valde då Kungl. Maj:t som ordförande under den enkanliga tiden? Allmänt sett var det äldre betrodda män med stark förankring i statsapparaten. Den förste ordföranden, Per Södermark, generaldirektör i Statskontoret, var vid tillträdet nästan 62 år. När han avgick 1936 hade han varit pensionär sedan flera år. Enligt Manne Ginsburg tog han sällan del i diskussionerna: »Det var en vänlig och fin herre, som huvudsakligen tog som sin uppgift att vara klubbförare.« Södermark avlöstes av dåvarande underståhållaren i Stockholm, Richard Bring, också han en gammal man, som Ginsburg betecknar som »en fin och älskvärd person

med hög bildning«. Bring avled dock under sitt första år som ordförande. Hans efterträdare blev kabinettssekreteraren i UD, Christian Günther, som på två sätt var ett undantag. Han var fortfarande i karriären och endast i femtioårsåldern. Frågan är om det var det oroliga utrikespolitiska läget som låg bakom valet av en kabinettssekreterare. Günther anses ha haft en tämligen passiv, lätt distanserad syn på sina åligganden inom UD. Han avgick redan 1938, när han blev chef för svenska legationen i Oslo, men skulle snart återigen få ett visst inflytande på Radiotjänst i samband med samlingsregeringens tillkomst i december 1939, då han blev utrikesminister. Ginsburg var nöjd även med Günther:

Günther var en gentleman och akademiker och införde en välgörande akademisk finess i den rätt torftiga församlingen. Han var partipolitiskt obunden men gick UD:s ärenden och låg i ständig fejd med Reuterswärd om TT:s utrikespolitiska information, som han under rådande förhållanden ansåg borde vara mer återhållsam.

På ett annat område var Reuterswärd missnöjd med den nye ordföranden. Denne hade gått till »våldsam« kritik mot storleken på Radiotjänsts arvode till TT och troligen vänt sig till kommunikationsministern. Günther var inte partimedlem men röstade enligt hustrun på socialdemokraterna. Inom UD uppfattades han som vänsterman. Man kan anta att det var Rickard Sandler (s) som låg bakom utnämningen av Günther till ordförande. Tidigare hade han utsett honom till kabinettssekreterare.

De tre första ordförandena kan inte beskrivas som särskilt starka eller inflytelserika. Den starke mannen i styrelsen var Seth Ljungqvist, som blev styrelseledamot redan vid starten och efter några år vice ordförande. Hans makt förstärktes när han övertog ordförandeklubban efter Günther, vilken han behöll till 1947. Han var vid tillträdet 58 år och var inte bara chef för Telegrafstyrelsens radiobyrå utan också generaldirektörens ställföreträdare. Utnämningen av Ljungqvist är mycket egendomlig, så till vida att också han fick en märklig dubbelroll, eftersom han tillhörde den part som slöt avtal med programbolaget. Detta gav

upphov till en besynnerlig sammankoppling mellan Telegrafstyrelsen och Radiotjänst, där programbolaget försattes i en synnerligen osjälvständig ställning. Telegrafstyrelsens maktbefogenheter inom rundradion tilltog naturligtvis när Ljungqvist blev ordförande. Radiochefens ställning gentemot styrelsen torde ha blivit svagare, när den avtalslutande parten innehade ordförandeposten. En tänkbar förklaring till att regeringen satte Ljungqvist som ordförande kan ha varit att den ville ha en skärpt kontroll över radiomediet, på grund av det mycket spända världspolitiska läget.

Ljungqvist beskrivs av programmedarbetarna som mycket snål och återhållsam med licenspengarna. Enligt Nils Holmberg, radions förste programchef, beklagade sig Reuterswärd ofta över att Ljungqvist ströp utvecklingen. Radiotjänst levde »under knapphetens kalla stjärna«, skrev 1942 den då avgångne radiochefen C. A. Dymling. Till och med Radionämnden reagerade och vidtog 1944 en mycket ovanlig åtgärd. I en skrivelse till Kungl. Maj:t och vid en uppvaktning hos finans- och kommunikationsministrarna framhöll nämnden att Radiotjänst erhöll »otillräckliga medel för tillgodoseende av sina utomordentliga uppgifter«. Åren 1925–1944 tillföll en dryg tredjedel (ca 61 miljoner kronor) av den sammanlagda licenssuppbörden statskassan, för att användas till helt andra ändamål än rundradio. 1951 var beloppet 87 miljoner. Samtidigt fanns det stora brister. Radion hade fram till 1955 bara en enda programkanal, som dessutom hade sändningsuppehåll, inga egna utrikeskorrespondenter, distributionsnätet hade stora brister, vissa delar av Sverige till och med inga lyssningsmöjligheter alls, och Radiotjänst saknade fram till 1961 ett eget radiohus.

Ginsburgs dom över Ljungqvist är mycket hård: »Han ansåg tydligen i likhet med en historisk förebild att det inte gjorde någonting att vi hatade honom bara vi fruktade honom. Han hade ett ovänligt, knöläktigt sätt och han var fruktad på grund av sin makt över pengar och personal. Han var starkt influerad av sina personliga sympatier och antipatier.«

Inte heller styrelseledamoten Nils Carli är odelat positiv:

Det blev med honom som med andra grundare av företaget. Han kände sig i viss mån som på egen ägandes mark, när han verkade i styrelsen och företaget. Mot slutet av hans tid kändes nog den där dominansen tyngande för tjänstemännen. Även [radiochefen] Dymling kände sig nog klämd ibland.

Nils Holmberg skildrar Ljungqvist som en energisk och verksam person, men också härsklysten: »En viss retlighet, förvärrad av hans kardinalfel, den utpräglade kontaktsvårighet som hade framträtt redan i telegrafstyrelsen, kom allt oftare till uttryck; han använde maktspråk där lämpor hade varit bättre, han avslöjade en påfallande långsinthet [...].« Det är inte helt omöjligt att Ljungqvist kände sig främmande i umgänget med programfolket. Den mest positiva bilden av Ljungqvist kommer från Julius Rabe, riksprogramchef på 1930-talet:

För det mesta intog han en anspråkslös attityd, men när det brände till sparade han inte på krutet. Mången gång kunde hans inlägg vara irriterande enkla, även när han var positiv. Men bakom hans resonemang låg alltid ett avväpnande sunt bondeförstånd. Han återopade sig gärna på vad andra menade om programmets värden. Det kunde vara »pojken därhemma« eller en taxichaufför, men den högsta auktoriteten var i alla fall »mamma därhemma i Lindfors«. Hon fick åtskilliga gånger vara hans slagträ, och det är inte för mycket sagt att Ljungqvists mamma satt åtskilliga spår i de första sex, sju årens radioprogram.

Ljungqvists »handgångne man« inom programföretaget var Erik Mattsson, som var en av de många utlånade teknikerna från Telegrafverket. Med tiden avancerade han till studiochef och gick helt och hållet över till Radiotjänst 1942 och blev snart administrativ chef. Han kallade sig gärna radiokommissarien. År 1951 blev han VD för Radiotjänst.

Landshövdingen Conrad (Conke) Jonsson, som vid 61 års ålder avlöste Ljungqvist 1947, var den förste ordföranden med politisk

bakgrund (s), men han var också den förste med publicistisk erfarenhet. Han hade 1917–1943 varit chefredaktör för dagstidningen Folket. Utöver det var han ett tungt namn, han hade tillhört parti styrelsen och haft olika förtroendeuppdrag och var ordförande i Statens Informationsstyrelse i slutskedet av dess verksamhet. Skiftet på Radiotjänst tycks dock inte ha medfört någon riktig vitalisering av ordförandeskapet. Gunnar Helén, programman på den tiden, har intrycket att Jonsson ofta satt av sammanträdena.

År 1955 bekläddes på nytt ordförandeposten av en socialdemokrat, statssekreteraren Per Eckerberg. Till skillnad från sina företrädare var han ung, bara 42 år gammal. Hans ämbetsmannakarriär kröntes samma år med en landshövdingepost. Här är främlingskapet till Sveriges Radio tydligt utsagt av Eckerberg i en av mina intervjuer med honom:

Frågan om relationerna mellan styrelsen och direktionen, den kan ju utvidgas till den allmänna filosofi, som man ju hade i Sveriges Radio, att det här med radio och tv det var något så förbannat fint att det endast kunde handhas av de särskilt utvalda, som alltså fått något slags andedop. Vi som kom in i styrelsen, vi tillhörde ju inte de döpta och församlingen så att säga, utan var ju utomstående figurer, som skulle hållas kort. Det var ju något slags religiöst samfund närmast som man försökte tränga sig in i.

Styrelsen sammanträdde i regel en gång i månaden men hade ett arbetsutskott som möttes varje vecka, i praktiken under många år ett slags direktion. Utskottet skulle förbereda ärenden för styrelsebehandling och avgöra mindre frågor. Den viktigaste uppgiften var att gå igenom veckotablåerna, särskilt från kostnadsynpunkt. Frågor av principiell natur och tillsättandet av tjänster skulle avgöras i styrelsen. I utskottet satt styrelsens ledande personer. Program- och avdelningschefer deltog också. De mest tongivande i styrelsearbetet under de första tjugio åren var Ljungqvist och Reuterswärd.

Får man tro Ginsburg var många av ledamöterna mycket tystlåtna, kanske mest radioindustrins representanter: Gustaf Dalén

(AGA), Hemming Johansson (LME) och Albert Elfström (ASEA). Dalén var inte talträngd, säger också Rabe, men han var en lyssnande natur: »Imponerande var hans förmåga att trots sin blindhet utan förberedelse kunna analysera en balansräkning som lästes upp eller ventilerade inredningsplaner.« Styrelsemötena var direkt inga »väckelsemöten«, betygsätter Ginsburg. Det fanns enligt honom två personer som Reuterswärd hade stor respekt för, de var båda tidningsmän och tillika riksdagsmän. Den ene var Emanuel Björck (Kristianstads Läns Tidning, h), som »gjorde allt för att hindra radion att utvecklas till ett aktualitetsbetonat medium«. Harald Åkerberg (Örebro-Kuriren, s) var den andre: »Denne var en av mer alerta i styrelsen och hade alltid någon ironisk anmärkning på tungan, vilket förvisso behövdes för att lätta upp den trista stämningen.«

Lite muntrare tycks det ha blivit efter 1936, då folkbildarna Iwan Bolin och Nils Carli kom in i styrelsen, men särskilt betydelsefulla i styrelsearbetet tycks de inte ha varit, inhämtar man hos Ginsburg:

Bolin var en ivrig, godtrogen och i stort sett välvillig person. Hans största intresse var att bekämpa reklamen för humbugmediciner. Bl.a. krävde han att Röster i Radio inte skulle införa annonser för Fruksalt Samarin. Nils Carli var en diskret och försynt lärartyp, liksom Bolin nykterist. Han yttrade sig inte ofta men hans mening vann alltid gehör och Ljungqvist bemödade sig om att verka medgörlig och förstående när det gällde folkbildningssynpunkter på radioprogrammen, då de framfördes av Carli. En som inte gjorde så mycket väsen av sig men som var en välgörande motpol mot Ljungqvists människofientliga inställning var Hulda Flood, socialdemokratisk riksdagskvinna, stilla, klok. Nog begrep hon mer än hon visade, det syntes på hennes överseende smil.

En betydelsefull ledamot var enligt Ginsburg andre redaktören i Svenska Dagbladet, Gustaf Ahlbin, även ledamot av stadsfullmäktige i Stockholm: »Ljungqvist och han fjäskade alltid för varandra och Ahlbin föreföll att alltid tala för sådant, som han visste att

Ljungqvist gillade, inte minst i fråga om kyrklighet och sparsamhet.« Holmberg betecknar Ahlbin som ytterst oberäknelig.

Överlag var styrelsens ordinarie ledamöter mycket gamla, de flesta var födda mellan 1869 och 1892. Personsammansättningen 1936 kvarstod oförändrad till 1947. I juni 1944 fick styrelsen en häftig och tidigare aldrig skådad intern kritik. I ett brev till styrelsen, som jag fann 1974, förklarade radiochefen Yngve Hugo, föredragschefen Ingvar Andersson och teaterchefen Hjalmar Gullberg att de inte ville förnya sina kontrakt, »förrän en sådan omläggning av arbetsformerna genomförts som skapar förutsättningar för att Radiotjänst på ett enligt vår uppfattning tillfredsställande sätt skall kunna lösa dagens och morgondagens betydelsefulla arbetsuppgifter«. Denna samlade aktion mot styrelsen hölls hemlig inom företaget. I den inledande skrivelsen gick de rakt på sak: »Enligt vår uppfattning svarar de nu tillämpade arbetsformerna för Radiotjänsts styrelse icke mot de krav, som böra ställas på företagets organisation, på grund av de senaste årens utveckling av rundradions programverksamhet och dess ständigt ökade samhälleliga betydelse som kulturinstitution.« Organisationen var allmänt ålderdomlig, hävdade de tre cheferna:

Nu tillämpade arbetsformer för Radiotjänsts styrelse daterar sig från en tid, då ännu inga tjänstemän med erfarenhet om radions speciella programverksamhet funnos att tillgå. Då inom den nuvarande stora tjänstemannakåren obestriddligen finnes rik erfarenhet om programverksamheten bör en ny avvägning äga rum mellan de uppgifter och befogenheter, som skola tillkomma styrelsen och chefskollegiet.

Att det till stor del handlade om pengar framgår när styrelsen bad om preciseringar:

För att Radiotjänst skall kunna uppfylla de sociala och kulturella krav, som i allt större utsträckning ställes på rundradion, är det nödvändigt, att styrelsen mycket energiskt hos statsmakterna framhåller nödvändigheten av att ej alltför snäva gränser uppdragas för medelstildelningen till programverksamheten.

Opponenterna lät också styrelsen förstå att styrelsemedlemmar inte skulle sitta kvar efter pensioneringen. Detta var främst riktat mot Ljungqvist och Reuterswärd, vilka efter något år skulle uppnå pensionsåldern. Det omedelbara resultatet blev införandet av en ny arbetsordning för styrelsen, bland annat inrättades ett förvaltningsutskott. 1943 års radioutredning hade också synpunkter på hur styrelsen skulle vara sammansatt, synpunkter som nog kan ses som en följd av aktionen 1944. På sikt fick aktionen ännu en betydelse. När Ljungqvist och Reuterswärd lämnade styrelsen 1947 genomfördes en omorganisation av Radiotjänst. En administrationsavdelning liksom en central programavdelning inrättades. En direktion inrättades 1949, snarlik det chefskollegium som fanns sedan 1942. Trots förändringar fördes långt in på 1950-talet småärenden som korta ledigheter, vikariat, enskilda löneförhöjningar och utlandsresor till styrelsenivå, liksom frågan om programtjänstemännen skulle få ta med sig en bärbar bandspelare på utlandsresan eller inte.

Med några undantag förnygrades styrelsen 1947. Den mest tongivande, mer än den nye ordföranden, blev Ivar Anderson, Svenska Dagbladets chefredaktör. Efter en mycket kort tid som suppleant blev han vice ordförande. Det är frapperande hur en enskild tidning som Svenska Dagbladet allt ifrån radions start varit representerad i radiostyrelsen, samtidigt som tidningen på ledarplats haft en mycket kritisk inställning till Radiotjänsts programpolitik, särskilt när det gällt dagspolitik och andra kontroversiella ämnen. Den nye TT-chefen, överste Olof Sundell, kom också in i styrelsen, först som suppleant, men från 1953 som vice ordförande. Han fick dock inte samma dominerande roll som Reuterswärd haft. Det gällde också Telegrafstyrelsens nye man, Ernst Magnusson, som dessutom bara blev suppleant. Andra nya namn var historieprofessorn Erik Lönnroth, studierektorn Torvald Karlbom (LO), landstingspolitikern Annie Wallentheim (s), Ragnar Sundén, direktör i Sveriges Industriförbund, och AGA-direktören Gunnar Dalén. Det intressanta är att den egentliga folkbildningen inte längre blev representerad.

Det är få kända fall där regeringen ingripit i Radiotjänsts inre angelägenheter via styrelsen. Det mest flagranta är de krav på ekonomiska åtstramningar som C. G. Ekmans frisinnade regering kom med 1931–1932. Då hade finans- och handelsministrarna enskilda samtal med enskilda styrelseledamöter. I kapitlet om krigsåren behandlas utrikesminister Christian Günthers påtryckningar för att tillgodose tyska krav. Ett oskyldigare ingripande skedde 1949 då kommunikationsministern Torsten Nilsson fick styrelsen att ändra sitt beslut att inte sända boxningsmatchen mellan Olle Tandberg och Joe Walcott.²

Radiocheferna

Gustaf Reuterswärd blev alltså radions förste VD. Vid sin sida hade han till en början en programchef och från 1927 en riksprogramchef. De kamerala sysslorna sköttes av TT:s kamrer. Sammankopplingen av de båda VD-tjänsterna blev emellertid påfrestande för Gustaf Reuterswärd, som därför redan 1926 ställde sig tvekande inför den dittillsvarande organisationen av Radiotjänst. Den ställde alltför stora krav på honom personligen. Om han över huvud taget skulle hinna med både det löpande och övergripande frågor var en avlastning nödvändig. Likväl såg han ingen möjlighet att upphäva det dubbla chefskapet. Han var säker på att varje annan VD skulle »tvinga sig till en massa tillmötesgåenden från TT och pressen, vilka nu kunna kvävas redan som förslag«. Reuterswärd trodde att det skulle bli krig mellan pressen och radion, om man inte bromsade »rundradions intrång på pressens marker«. Reuterswärd föreslog TT:s styrelse att hans arbetsbörda hos Radiotjänst skulle minskas, och programbolagets styrelse befriade honom sedan från ansvaret för lokaler och tekniska anordningar, vilket övertogs av styrelseledamoten Ljungqvist – ett märkligt förfarande med tanke på Telegrafstyrelsens avtalslutan- de roll. Samtidigt blev Reuterswärd invald i styrelsen. Det fanns emellertid tidningsmän som ogillade det dubbla chefskapet,

bland andra TT:s ordförande Sten Dehlgren, DN:s chefredaktör.

Under 1930-talets första hälft blev sammankopplingen mellan TT och Radiotjänst mycket kontroversiell. Drivande i denna fråga var riksdagsmannen Ruben Wagnsson (s), när han i riksdagen 1930 och 1933 krävde en rundradioutredning. Direktörerna för TT och Radiotjänst behövde inte bli osams: »De tu äro nämligen ett.« Ledningen för Radiotjänst borde helt kräva sin man, framhöll han. 1933 års radioutredning, där Wagnsson ingick, föreslog 1935 att programbolagets VD skulle heltidsanställas. Reuterswärd valde då chefskapet för TT och därmed upphörde en 10-årig personalunion mellan de bägge institutionerna. Som framgått stannade Reuterswärd kvar i radiostyrelsen, där han under många år var en inflytelserik vice ordförande, särskilt under krigsåren.

Reuterswärd har beskrivits som en begåvad kraftnatur med utpräglade chefsågor. Ginsburg har skildrat honom på följande sätt:

Han kom med dunder och brak och hans röst ekade i korridoren och injagade respekt hos den lilla hopen tjänstemän och -kvinor. Han var fruktad men inte hatad, ty han var sträng men rättvis och slog alltid dövörat till för bakdanteri.

Nils Holmberg skriver att Reuterswärd var en anmärkningsvärt begåvad man:

Hans intellekt var skarpt kritiskt, inte minst självkritiskt och fick därigenom ett negativt drag som kom honom att alltför mycket identifiera sig med motpartens synpunkter och paralyserade hans handlingskraft. Tillsammans med en viss vekhet under den mullrande ytan gjorde detta att han lätt blev offer för robustare naturer som inte gjorde sig samvete av att sätta sig på honom.

Därvidlag nämnde Holmberg särskilt Dehlgren och Ljungqvist. Holmberg var journalist i Svenska Dagbladet, när han sökte och fick programchefskapet. Han lyckades komma på kant med både Ljungqvist och Reuterswärd. När det gällde dalkarlen Ljungqvist

var Holmbergs åtgärd att bryta en nyårssändning 1926 från Falu radioklubb, som han uppfattade som alltför uppsluppen, en nagel i ögat. Holmbergs önskan att göra radion aktuell som en dagstidning föll inte i god jord hos Reuterswärd. När programchefen i Göteborg, Julius Rabe, upphöjdes till den nya befattningen riksprogramchef, degraderades Holmberg till chef för Stockholmsstationen, för att 1930 tvingas ta avsked. Han har visat sig en smula för »strong«, skrev en Stockholmstidning.

Rabe, som börjat som musikkritiker, hade stora ambitioner, men var försiktig och inte särskilt effektiv. Nils Holmberg skriver att Rabe var fin och blyg, men belastad med ett mindervärdeskomplex. Han blev lätt »paralyserad inför en anhopning av papper på sitt skrivbord« och låg på ärendena. Till Rabes stora förtjänster hör att han knöt tre betydelsefulla personer till radion. I Göteborg hade han engagerat bibliotekarien och filosofie licentiaten Carl Anders Dymling, som han senare föreslog till sin efterträdare där: »Livligt intellekt, mångsidiga intressen och en viss expeditionsvana och vana vid att sköta folk.« Till radioteaterchef valde Rabe 1929 Per Lindberg och till den nyinrättade posten som föredragschef föreslog han 1931 Brunnsviksrektorn Yngve Hugo. Denne fick veta i ett värvningsbrev att Radiotjänst alltid hade uppfattat sin föredragsverksamhet som »en synnerligen maktpåliggande uppgift« och ville »utveckla den till allt större gagn för folkbildningsarbetet i landet« (lyssnarna nämndes inte). Det framgår att Rabe tagit intryck av BBC:s lyssnargrupper och själv påbörjat arbetet med sådana. Chefen för föredragsavdelningen skulle få »en absolut central position i svenskt folkbildningsväsen«. Enligt Rabe själv skulle riksstudieledaren Artur Thomson efter att först ha blivit tillfrågad ha rekommenderat Hugo. Ginsburg påstår att det var Rickard Sändlers önskan att få en annan rektor till Brunnsvik som påverkade Ljungqvists och Reuterswärd satsning på Hugo; de ville hålla sig väl med »sos-sarna«. Det är möjligt att den stora satsningen på folkbildningen var taktiskt betingad, på grund av enskilda riksdagsmäns krav på ett förstatligande och kritik mot pressen som ägargrupp.

Rabe hamnade tidigt i blåsväder. Han beslöt 1928 att Svenska Flaggans dag inte skulle uppmärksammas i programmet. Efter en omfattande pressdebatt beklagade Radiotjänsts styrelse beslutet. Han hade en förfinad syn på programpolitiken, till exempel i synen på aktualitet:

Radiotjänst har alltid beflitat sig om att i sina viktigaste program hålla kontakten med det levande nuet [...] och detta kommer vi efter bästa förmåga att fortsätta med. Men vi har ingen anledning att banalisera begreppet aktualitet. Ibland kallar man en fotbollmatch för aktuell, för en annan representerar ett societetsbröllop det aktuella, en tredje tycker att ett mord eller en förskingringshistoria är det mest aktuella [...]. Men allt detta som återspeglas i fetstilrubriker i de dagliga tidningarna är inga verkliga aktualiteter, utan bara korta reflexer på ytan av tidens mäktiga ström.

Radion skulle också vara aktuell, menade Rabe, men det viktigaste var att den var »aktuell i den djupare meningen att innehållet av dess program« verkligen angick oss.

År 1935 blev det Rabes tur att träda tillbaka, vilket hörde ihop med Reuterswärds beslut att uppge sin befattning som VD i Radiotjänst. Skall jag gå, skall också Rabe göra det, lär han ha sagt. Det rådde starka meningsskiljaktigheter mellan de två sedan Rabe öppet kritiserat chefens dubbla positioner. Som reträttplats hade Rabe att välja mellan att ta hand om radions landsorganisation och utlandsförbindelser och att återigen bli programchef i Göteborg. Eftersom Reuterswärd inte ville ha honom kvar i Stockholm, ville Rabe inte »slåss« utan meddelade honom att han accepterade Göteborg, »om än med tvekan och utan all entusiasm«.

Radioteaterchefen C. A. Dymling efterträdde både Rabe och Reuterswärd. För första gången blev VD:n också riksprogramchef, och Dymling blev den förste självständiga VD:n. Även han knöt framstående kulturpersonligheter till sig: Hjalmar Gullberg, Ingvar Andersson och Karl Ragnar Gierow, alla akademiker från Lund som Dymling själv. Med Dymling som radiochef blev det

flera viktiga programpolitiska förändringar. Han eftersträvade större rörlighet, mer omväxling och aktualitet samt en tydlig radiomässighet. Dymling ville 1942 ha bättre pensionsförmåner och högre lön. Ljungqvist vägrade att tillmötesgå honom fullt ut och därför sade Dymling upp sig och blev i stället chef för Svensk Filmindustri. Att Ljungqvist lät den framgångsrike, duglige och populära radiochefen gå berodde nog också på andra meningskiljaktigheter, inte minst på det ekonomiska området. Nils-Olof Franzén minns Dymling som »en starkt dynamisk begåvning»: »Han kunde utveckla den största charm, men han var heller inte dålig på vulkaniska utbrott.» Dymlings svaghet var att han ofta leddes av rent personliga sympatier och antipatier och att han höll sig med smickrande gunstlingar. Hans medarbetare Sven Wilson tecknade längre fram i livet det här porträttet av Dymling:

Vi var alla medvetna om hans svagheter: ett ibland alldeles för otämjt temperament – det osade ofta svavel i hans rum – en viss fallenhet för att snabbt få sympatier och antipatier, och en obyråkratisk läggning, som ibland förledde honom att åsidosätta tjänstevägar och organisatoriska hänsyn. [...] Men resultat nådde han, lysande resultat, tack vare kunnighet, entusiasm och snille.

DN berömde den avgående radiochefen, som förstått radiorytmen, »han har med förtjusning tagit rollen att personifiera institutionen, att klä skott och skjuta igen«. Hans chefstid hade i många avseenden »kommit att bli fullbordans år« för radion. Till och med GHT, som under åren kritiserat beredskapsradion, hade lovord: »Bisonsoxens temperamentsfyllda umgängesart ligger i varje fall bättre till för dr Dymlings kynne än den officiella igelkottstaktiken.«

Även efterträdaren internrekryterades. Denna gång blev det den något äldre Yngve Hugo. Denne var inte lika stridbar och dominerande som företrädaren, och hans grundsyn på radiomediet tycks oförändrad sedan 1930-talet. Beredskapsåren med sin speciella problematik knöt honom nära till samlingsregeringen,

UD, försvaret, Informationsstyrelsen och olika myndigheter och institutioner. GHT skrev att Hugo saknade varje ansats till »buf-felhumör«. Han hade »excellerat i diplomatiska och till absolut intet förpliktigande uttalanden om radioarbetet«. I motsats till Dymling skulle han bli en konciliant chef.

Hugos intresse för att skriva programpolitiska artiklar avtog med åren, men han gav de yngre programmedarbetarna stor frihet att debattera. Gunnar Helén har längre fram i tiden gjort följande bedömning av Hugo som radiochef:

Jag menar att till Hugos enorma förtjänst och heder måste man ju säga, att han verkligen *lät* de yngre i högsta grad arbeta fritt. Även om han inte direkt tog strid *för* oss, var det nog många gånger som han i all tysthet avböjde kritik. [---] Jag tror inte att man inom någon tidning skulle ha kunnat få motsvarande frihet att dyrka upp läs till helt nya programområden [...].

Men denna bedömning kontrasterar mot Heléns samtida kritik av Hugo, för att denne hade haft »en alltför stor benägenhet att hänskjuta svåra problem« till styrelsen. Ginsburg berättar i sina minnesanteckningar att det i slutet av 1940-talet rådde ett stort missnöje bland personalen med »Hugos lättja och brist på engagemang och framåtanda«. Saken behandlades i Radiotjänstemännens Förening, där Ginsburg var ordförande, och han fick i uppdrag att författa en skrivelse till radiostyrelsen om missnöjet. När förslaget drogs för kollegerna fick det kritik för att vara för skarpt. Den som reagerade mest var Sven Jerring, och Ginsburg misstänker att denne i ett obehågat ögonblick tog skrivelsen från Ginsburgs skrivbord. I varje fall kunde inte Ginsburg återfinna den, när han skulle omarbete den: »Frågan rann därför ut i sanden, men det är troligt, att Hugo på något sätt fick reda på vad som förevarit.« Stämmer nu detta kan Hugos vetskap om missnöjet ligga bakom hans önskan vid samma tid att lämna radiochefskapet. Hugos kompromissvillighet, viljan att medla och motviljan mot gräl låg honom säkert i fatet. Någon har sagt att han älskade »de färglösa orden«.

Den fruktade radiokritikern i DN, Karin Schultz, hade inte mycket till övers för Hugo:

Hans stora fel har varit planlösheten. Att han inte haft tillräckligt överlägsen intelligens för sitt uppdrag är ju en sak som han inte själv rår för. Men man kan förebrå honom hans ringa intresse för hela uppläggningsen av arbetet. Hans insatser har mest observerats i samband med representationen, men han har aldrig synts där stridens vågor gått heta eller där programidéerna föds. Att han är en urban och älskvärd person är allmänt bekant. Men han är en typisk representant för den riktning som i radion vill se lite småtrevlig underhållning. Och ingenting annat.

Spekulationerna om vem som skulle efterträda Yngve Hugo var många och det var ingalunda lätt för styrelsen att få fram en efterträdare. Det ryktades om Ingvar Andersson, Ragnar Lund, Allan Vougt, Gustaf Näsström, Mauritz Bonow, Erik Hjalmar Linder och C. A. Dymling.

Radioteaterchefen Hjalmar Gullberg ansåg att Linder inte var lämplig: »Hans svaghet ligger på den administrativa sidan och han kan inte föra något regemente över personalen. Här är han vek och eftergiven, kanske rädd.»

I ett samtida brev nämner chefredaktören Ivar Anderson, vice ordförande i Radiotjänsts styrelse, att styrelsen först erbjöd Ingvar Andersson och generaldirektören i Skolöverstyrelsen, Nils Gustav Rosén, posten. Båda tackade nej av privata skäl. Därefter diskuterade styrelsen Dymling och Elof Ehnmark. Ivar Anderson skrev till Dymling utan positivt resultat. Därefter vände sig Anderson till diplomaten Sven Grafström, som styrelsen enhälligt hade ställt sig bakom. När också Grafström tackade nej återstod Ehnmark, och det var honom styrelsen till slut valde. Han internrekryterades, kan man säga, eftersom han 1942–1950 var programchef i Luleå vid sidan av sitt ordinarie arbete som seminariektör.

För första gången i valet av radiochef var programpersonalen aktiv och deras ambition var paradoxalt nog inte att finna en

duglig chef utan i stället att slippa vissa förhandstippade kandidater. Sven Jerring hade reagerat med »överraskande frenesi« emot Dymling. När det blev bekant att Ivar Anderson hade föreslagit Sven Wilson, som lämnat programföretaget 1945 för att bli chef för STIM, rönste namnet ett massivt motstånd hos några av avdelningscheferna, däribland Henrik Hahr och Manne Ginsburg. Hahr pläderade i stället för Ehnmark. I det läget bad de om ett samtal med Conrad Jonsson, som de sedan träffade i all hemlighet hemma hos Jerring på Gärdet. De talade varmt för Ehnmark och ville absolut inte ha tillbaka Dymling, som de ansåg var rätt odräglig i sin självupptagenhet. Jonsson gick sedan på deras linje.

Utnämningen av Ehnmark blev emellertid ett misslyckande, mycket beroende på att han hade svårt att motstå den starke och mer driftige Erik Mattsson, som var både administrativ och teknisk chef, radiokommissarien kallad. Han fanns med redan i radions barndom som utlånad från Telegrafverket och valde först 1942 att helt gå över till Radiotjänst. Ginsburg betecknar honom som Ljungqvists »handgångne man«, men Mattsson kom i samband med 1943 års radioutredning att kraftfullt och mycket energiskt kämpa för en frigörelse från Telegrafstyrelsen på det tekniska området. 1952 tog Mattsson över VD-skapet, vilket inte föll i god jord hos avdelningscheferna, som ändå, måste man säga, hade sig själva att skylla. Denna modell, som var vanlig i tidningsvärlden, hade föreslagits av Ivar Anderson. Den direkta orsaken var Ehnmarks bristande förmåga när det gällde ekonomiska frågor. Mattsson själv var nog också drivande. Bidragande till hans maktposition var också förhållandet att det var han som skötte arbetet med televisionsfrågan. Ehnmark hade också andra brister. Nils-Olof Franzén, som var föredragschef under Ehnmarks år, anser att denne brast i samarbetet med avdelningscheferna. Enligt Franzén hade Hugo och Ehnmark vissa likheter. Båda hade en »sympatisk vänlighet, fryntlig hos Hugo, mer återhållsam hos Ehnmark, nästan som en sorts blyghet parad med snabba associationers kvickhet«. Men Ehnmarks hygglighet

»hade en sida som vette åt det passiva« och hans programpolitiska intresse verkar ha varit begränsat. Hans starkaste intresse var radiounderhållningen, skriver Franzén, och den hade ju stora framgångar dessa år. I god tid före utgången av sitt mandat fick Ehnmark veta att styrelsen inte ville ha en fortsättning, särskilt med tanke på de stora uppgifter som väntade om Radiotjänst också skulle få ensamrätten till televisionen.

Det visade sig nu vara svårt att rekrytera en ny radiochef. Många tillfrågade tackade nej: Gunnar Heckscher, Ingvar Andersson och Seved Appelquist. Ragnar Edenman, Nils Thedin och Per Åsbrink hade också varit på tal. Enligt Henrik Hahr var det en pinsam tid med »alla möjliga namn som vinglade runt i luften«.

Till slut föll valet på en helt otippad och för en större allmänhet okänd person, diplomaten Olof Rydbeck, som var pressombudsman på UD sedan 1952 och som också hade haft mycket att göra med pressen under krigsåren. Förslagsställarna var TT-chefen Olof Sundell och Allan Hernelius, chefredaktör för Svenska Dagbladet. Rydbeck tackade ja med förbehållet att VD-funktionen återigen skulle förenas med radiochefskapet. Men det blev problem. För första gången i radions historia uppstod komplikationer i styrelsen kring tillsättandet av en radiochef, vilket säkerligen hade att göra med att radion i och med televisionens väntade start hade fått en annan förankring och betydelse i samhället. När arbetsutskottet 1955 föreslog styrelsen Rydbeck påminde Annie Wallentheim om att TCO-direktören Valter Åman skulle tillfrågas. Det hade nu inte arbetsutskottet gjort, eftersom Torvald Karlbom hade haft starka invändningar mot honom. Åman tackade sedan nej när han fick veta att det inte kunde bli ett enhälligt val. Enligt avtalet var det styrelsen som skulle utse radiochef. Men det fanns den här gången ett spel bakom kulisserna. Rydbeck berättar i sina memoarer att dåvarande kommunikationsministern Sven Andersson berättat för honom att Conrad Jonsson hade inhämtat Anderssons godkännande före styrelsebeslutet.

Expressen var mycket ironisk efter Ekointervjun med den nyutnämnde radiochefen, han visste inte »ett skvatt om radio«: »Se det var den starke mannen man ropat på. (...). T.v. gäller som på Elof Ehnmarks tid, slå nollan till radiochefen.« Stockholms-Tidningen till exempel var mer optimistisk, tidningen vågade satsa på att den nye radiochefen inte skulle vara lika lätthunsad som sina båda föregångare.

Erik Mattsson, som själv hade aspirerat på radiochefsposten men inte bedömts tillräckligt kapabel av styrelsen, blev från första början en provosten för Rydbeck. Mattsson hade fått nöja sig med att bli vice VD och chef för den administrativa avdelningen och även vara ställföreträdande radiochef. Frågan blev penibel för Conrad Jonsson, som snart skulle överlämna ordförandeklubban till Per Eckerberg. Den nyblivne radiochefen hade själv låtit Jonsson förstå att det fanns samarbetssvårigheter, och några avdelningschefer hade uppvakttat Jonsson i ärendet. I samförstånd med Eckerberg kallade Jonsson i november Sven Jerring och avdelningscheferna till ett sammanträdesrum i Riksbanksfullmäktige. Jerring framstår i Ginsburgs minnesanteckningar som mycket beslutsam: »Mattsson har inte fått klart för sig att hans arbetsområde är begränsat. Rydbeck måste vara chefen. Vi har haft nog av slitningar i företaget. Det måste vara slut på det nu.« Ginsburg, Hahr och Rabe var inne på samma linje. Nils-Olof Franzén menade att det var »förödande för verksamheten att en chef ständigt måste vara på sin vakt«. Teknische chefen, Johan von Utfall, frågade retoriskt om Mattsson var lojal, och svarade själv nej: »Han håller sammanträden bakom Rydbecks rygg. Han räknar väl med att kunna kämpa ned den här chefen också och själv bli chef.« Mötet slutade med att Jonsson skulle framföra synpunkterna till styrelsen.

Rydbeck blev inte den medgörlige radiochef som Sundell och Hernelius hade räknat med. Med kraft och energi ville Rydbeck frigöra programföretaget från pressens och Telestyrelsens (namnbyte 1953) inflytande och även i övrigt värna om företagets integritet och oberoende i samhället. När det gällde Televerket

hade Mattsson jämnat marken för honom. Tämmligen omgående satte Rydbeck igång en sedan lång tid planerad omorganisation och påbörjade en utbyggnad av nyhetsverksamheten, som på sikt innebar att TT förlorade den ena nyhetssändningen efter den andra. Också i fråga om yttrandefriheten gjordes tydliga positionsframflyttningar. En stark radiochef hade tagit rodret. Upp-takten var rivig, berättar Hahr, och också dramatisk många gånger, plötsligt kunde det bli ett extra direktionsmöte på en juldag. Radiotjänst blev ett alltför chefsstyrt företag, tyckte en del i början. Den distans till medarbetarna som Rydbeck uppvisade i sitt ledarskap kunde kännas besvärande.³

Programrådet

När rundradiofrågan avgjordes hösten 1924 beslöt Kungl. Maj:t att också inrätta ett programråd, som skulle vara av rådgivande natur. Motivet torde ha varit att kommunikationsdepartementet ville ha en garanti för att inte Radiotjänst med sina två mycket begränsade ägargrupper ensidigt skulle komma att utnyttja sin ställning som koncessionsinnehavare. En garanti för yttrandefriheten i radio, kan man säga.

I november 1924 godkände Kungl. Maj:t programbolagets föreslagna föreskrifter för Programrådet. Rådet skulle vid sidan av bolagets styrelse ha en rådgivande funktion och därvidlag »biträda med uppsättande och granskning av rundradioprogrammen«. Hur detta praktiskt skulle gå till nämns inte och någon klar avgränsning gentemot styrelsen i detta avseende gjordes inte.

Rådet skulle bestå av högst fem ledamöter och inom sig utse ordförande. Sammansättningen blev sålunda: Kungl. Maj:t: legationsrådet Fritz Henriksson, Telegrafstyrelsen: byråingenjören Siffer Lemoine, Musikaliska Akademien: professor Ollallo Morales, Stadskollegiet i Stockholm: Knut Tengdahl. Folkbildningsförbundet och Arbetarnas Bildningsförbund fick däremot gemen-

samt utse en ledamot, fil.dr Fredrik Hjelmquist. När det gällde valet av folkbildningsrepresentanten tog Radiotjänst bland andra kontakt med statsrådet Rickard Sandler. När nu staten fick två ledamöter av fem förstärktes, kan man säga, rådets tänkta kontrollerande och rådgivande funktion. Valet av Fritz Henriksson, pressbyråchef vid UD, är därvidlag betecknande. Denne skötte dessutom UD:s kontakter med TT, som bland annat baserades på ett hemligt avtal dem emellan. Att folkbildningen blev representerad berodde naturligtvis dels på folkbildningskravet i avtalet, dels på att det inte fanns någon från folkbildningen i Radiotjänsts styrelse. Att Musikaliska Akademien fick en plats i rådet hade säkerligen att göra med att programmen skulle hållas på en »hög ideell, kulturell och konstnärlig nivå«. Det kunde ju antas att radioindustrin ville ha en populär lättsam underhållningsmusik för att främja radioinköp. Det är slående när man studerar sammansättningen att medlemmarna var välutbildade herrar från socialgrupp ett. Ingen kvinna fanns med och representanten från folkbildningen kom inte från dess vänsterkant eller från arbetarrörelsen. Den ende ledamoten med arbetarbakgrund var Tengdahl, som från början var byggnadsarbetare, sedan journalist, riksdagsman (1908–1925) och vid tiden för tillsättandet vice ordförande i stadsfullmäktige. Någon ledamot med ett klart uttalat intresse för dagspolitik fanns inte, möjligen med undantag för Tengdahl. Liksom i styrelsen är ledamöterna till åren komna. Yngre lyssnare var inte företrädna i rådet.

Kopplingen mellan Programrådet och Radiotjänst blev från början på flera sätt stark. Rådet stod i ett slags beroendeförhållande till Radiotjänst. Programchefen skulle vara både föredragande och sekreterare i rådet. VD borde och styrelseledamöterna ägde rätt att närvara vid rådets sammanträden och delta i överläggningarna. Däremot fick endast rådsmedlemmarna delta i besluten. Rådet skulle sammanträda på kallelse av Radiotjänsts VD eller av rådets ordförande, men då i samråd med VD. Ledamöterna arvoderades av Radiotjänst. Någon större betydelse kan inte ha tillmätts rådet, eftersom det i regel »borde« sammanträda

en gång i månaden under vintersäsongen. Några sammanträden under sommaren stadgades inte.

Även om man tar hänsyn till den ringa erfarenhet av programarbete som man hade vid starten, är det ändå svårt att förstå hur förslagsställarna inom Radiotjänst hade tänkt sig att rådet skulle kunna ha någon reell inverkan på det löpande programarbetet med så långa intervaller mellan sammanträdena. Men det var kanhända vad man ville uppnå. Rådet var sålunda från starten i ett klart underläge gentemot Radiotjänsts styrelse och dess arbetsutskott. Som ett av Kungl. Maj:t tillsatt organ hade det utan tvivel en mycket osjälvständig ställning gentemot programbolaget.

Redan efter första verksamhetsåret fann Programrådet att dess arbetsuppgifter inte var tillfredsställande och försökte därför att stärka sin makt. Det hade tydligen varit avsett att rådet skulle ha en kontrollerande funktion, men bestämmelserna var oklara, konstaterade rådet i sin första årsredogörelse. Det var också, skrev rådet, påtagligt att även bestämmelsen om den rådgivande uppgiften inte var tillräckligt preciserad, den att »biträda med upprättandet och granskningen av programmen«. Den kunde tolkas så, att rådet bara hade befogenhet att ge råd i den mån Radiotjänst begärde detta. Uppgiften förutsatte, om den skulle ha någon reell betydelse, »ett intimare samarbete med mycket tätare sammanträden«. Eftersom rådet enligt bestämmelserna i regel borde mötas en gång i månaden med undantag för sommarmånaderna kunde därför rådet i praktiken ställas utanför.

Programrådet framförde ett par alternativa förslag om sin egen ställning och funktion. I det ena förslaget skulle rådet vara helt oberoende av Radiotjänst och utan ansvar för programsättningen. Uppgiften skulle vara att utgöra ett råd eller en nämnd dit kommunikationsdepartementet kunde hänvisa frågor, klagomål eller förslag rörande programmen för utlåtande. Rådet eller nämnden skulle också ha befogenhet till »initiativ och granskning«, när det kunde gälla att inskrida mot program som av en eller annan orsak befunnits vara olämpliga eller strida mot vill-

koren i koncessionen. Rådet skulle bara samlas på ordförandens kallelse. I det andra förslaget skulle rådet vara ett för program-sättningen verkligt aktivt organ med rätt att befatta sig med alla program. För denna lösning behövdes andra befogenheter än de nuvarande, framhöll rådet.

Denna utvidgning av Programrådets verksamhet avstyrkte Radiotjänsts styrelse på det bestämdaste. Om radion skulle kunna uppfylla en av sina viktigaste uppgifter – den att ge en god och aktuell återspeglning av landets allmänna och kulturella liv – måste arbetet anpassa sig efter dagshändelserna. Skulle programchefens arbete kontrolleras av två fristående myndigheter skulle denna dualism svårligen undgå att verka förlamande och skadlig för programmets aktualitet. Styrelsen hyste i motsats till rådet uppfattningen att den dittillsvarande övervakningen av det fort-löpande programarbetet hade fungerat väl och ogillade även förslaget om kommunikationsdepartementets roll.

Rådet hade ringa framgång med sin aktion. En ny instruktion gällande från 1927 fastställde att rådet skulle vara ett vid sidan av Radiotjänsts styrelse stående organ för granskning och bedömning utifrån allmänna synpunkter av alla svenska radioprogram. Ett slags pressens opinionsnämnd, enligt styrelsen. Rådet skulle ha rätt att självständigt granska programmen och att ta del av de anmärkningar som kom till Radiotjänst. Det fick också rätt att göra framställningar till radiostyrelsen eller till Kungl. Maj:t rörande programmets innehåll eller riktlinjer för programverksamheten. Det stadgades också att Radiotjänsts styrelse dels kunde påkalla överläggningar med rådet, dels kunde infordra rådets yttrande i särskilda frågor. Instruktionen klargjorde att rådet inte skulle befatta sig med det löpande programarbetet och inte heller ha ansvar för programvalet. Rådet fick snarast en efterhandsgranskande roll. Instruktionen är dock inte riktigt entydig.

Antalet ledamöter i Programrådet utökades nu till nio. En av de fyra nya skulle vara representant för de enskilda radiostationerna. De tre övriga skulle utses av rådet och sedan tillsättas av Kungl. Maj:t, vilket var en begäran från rådet. Dessa tre ledamö-

ter skulle representera skönlitteraturen, den dramatiska konsten och den högre undervisningen. Också här blev det väletablerade äldre herrar: författaren och Svenska Akademiens sekreterare Erik Axel Karlfeldt, Dramatenchefen Teodor Svennberg och författaren Sigfrid Siwertz. Representant för undervisningen blev professor Axel Bruswitz. Karlfeldt efterträddes senare av Torsten Fogelqvist, även han akademiledamot, och Svennberg av sin efterträdare på Dramaten, Erik Wettergren. Det var alltså en mycket borgerlig församling. Tidigare hade rådet utsett sin ordförande. I den nya instruktionen bestämdes det att den av Kungl. Maj:t utsedda ledamoten skulle inneha den funktionen. Programrådets självständighet gentemot Radiotjänst blev nu något större. I fortsättningen skulle enbart ordföranden kalla till sammanträde. Dock skulle Radiotjänst fortfarande hålla med sekreterare. Styrelsens sekreterare fick detta uppdrag.

Programrådets aktion är något av en maktkamp mellan rådet och programbolaget. Det är frestande att tro att Reuterswärd från första början ogillade idén med ett rådgivande organ. I annat fall skulle inte Radiotjänst ha givit rådet så få sammanträden per år. För Reuterswärd måste det ha varit obekvämt att ta hänsyn till både rådet och styrelsen. Nils Holmberg påstår att rådet till en början hade en mycket stark ställning. Protokollen visar att han entusiastiskt och mycket utförligt informerade rådet om de olika säsongsplanerna. Han drog sig inte ens för att öppet kritisera Ljungqvist eller raljera med Reuterswärd. En gång ville han uppmärksamma rådet på den dåliga tekniska kvaliteten och förhållandet att allmänhetens missnöje riktades mot Radiotjänst och inte mot Telegrafstyrelsen, som hade ansvaret för tekniken. Holmberg ville att rådet skulle hjälpa till att undanröja missförståndet, när man fick ta emot sådana klagomål. Vid ett annat tillfälle berättade Holmberg att det titt och tätt kom önskemål om en utvidgning av nyhetsverksamheten, och sade samtidigt lite spefult, »som herrarna vet tillhör den den högre radiopolitiken och som jag alltså icke kan gå in på«.

Troligtvis låg också dessa yttranden Holmberg i fatet. Det är

också mycket troligt att han tog rådets rådgivande natur på alltför stort allvar och kanske utnyttjade det i sin relation till Reuterswärd. Holmberg kan även ha funnit en mer intresserad lyssnarskara i rådet än i styrelsen. Han skriver i sina randanteckningar att han fick sina planer godkända i rådet, men att »styrelsen avböjde upprepade gånger bestämt att befatta sig med programmen«. Sammantaget kan allt detta ha besvärat Reuterswärd.

Helt tillfreds med sin nya situation blev inte Programrådet. 1930 granskade en av rådet tillsatt kommitté rådets funktion och verksamhet. Den konstaterade att rådets funktion hade fått en huvudsakligen negativ inriktning. Alltmer hade verksamheten inskränkts till att rådet behandlat anmärkningar mot enstaka program. I främsta rummet hade kritiken förekommit i pressen. Det vore önskvärt, menade kommittén, att rådet fick tillfälle att diskutera och också i princip uttala sig om de allmänna riktlinjerna för programverksamheten. Regelbundet borde översikter för en gången säsong och redogörelser för den kommande lämnas till rådet. I det senare fallet kunde rådet tillsammans med Radiotjänsts representanter diskutera programmen utifrån rådsmedlemmarnas specialistkunskaper. En omläggning genomfördes sedan i enlighet med kommitténs förslag. Instruktionen blev sålunda något tydligare och rådet fick ett ökat inflytande utan att det inverkade menligt på programföretagets integritet och oberoende.

Manne Ginsburg har också skildrat rådsledamöterna. Fritz Henriksson »var en typisk produkt av den tidens diplomatiska mottagningar och legationsmiddagar«:

Han såg ut som en riktig teaterdiplomat – verserad, skenbart intresserad, trött ansikte med monokel och ett nedfallande ögonlock. Han verkade alltid osäker och tog sällan en bestämd ståndpunkt. Det var ingen svårighet för Reuterswärd [...] att hålla honom på mattan. [...] Som gammal diplomat valde Henriksson ofta att anmoda Brusewitz och Hjelmqvist att formulera förslag till uttalande, så slapp han själv bakläxa.

Det var ett gott samspel, märkligt nog, säger Ginsburg, mellan Brusewitz, vars »röst dolde många skarpa hullingar« och den blide stadsbibliotekarien Hjelmqvist, »som alltid i likhet med Torsten Fogelqvist såg ut som han fått sig ett par tutingar före sammanträdet, även om Hjelmqvist såg ut att ha ett bättre ölsinne än Fogelqvist«. Siewertz och Karlfeldt gjorde enligt Ginsburg inte någon märkbar insats i rådet. Tengdahl var »en liten, rund, trött man med pussiga kinder och stor mage«:

Han satt alltid med huvudet snett nedsjunket mot skjortbröset och var säkert ganska sjuk – av alla påtvungna middagar, som han någon gång beklagade sig över. Han talade om »statskyrkans egendomliga ställning i samhället« och ville inte att radion skulle sända några gudstjänster från kyrkorna.⁴

Radionämnden

Den negativa synen på Programrådet återkom i 1933 års radioutredning. Den konstaterade i sitt betänkande 1935 att Programrådets betydelse blivit mindre med tiden. De olika programpunkterna hade enligt utredningens egen bedömning både blivit bättre avvägda och utarbetade med allt större omsorg. Utredningen gick till och med så långt att den påstod att det säkert skulle höra till sällsyntheterna att det om någon punkt skulle kunna sägas att den var »sakligt undermålig eller sårande för känslan«. Därför hade utredningen svårt för att tänka sig att det skulle behövas en korporation av Programrådets karaktär, som vid sidan av programledningen skulle syssla med anmärkningar från pressen eller från annat håll. Särskilt när dessa under de senaste åren nästan utan undantag hade kunnat läggas till handlingarna. Man skall i detta sammanhang inte förringa betydelsen av att Gustaf Reuterswärd satt i utredningen.

Utredningen gav emellertid Programrådet rätt i att det kunde vara befogat att tid efter annan granska de allmänna riktlinjerna för programverksamheten. Men det borde dock inte förekomma

alltför ofta. Följden av detta resonemang blev att utredningen föreslog inrättandet av en av Kungl. Maj:t utsedd »radionämnd«, vars numerär inte skulle överstiga femton personer. Den borde sammanträda minst en gång om året, för att pröva om programverksamheten »i stort sett« sköttes enligt föreskrifterna i avtalet med staten. Det stora antalet ledamöter berodde säkerligen på att man ville uppnå ett så vitt spektrum av åsikter som möjligt beträffande programverksamheten. Hur sammansättningen av nämnden borde gå till förbigick utredningen.

Utredningens förslag antogs av både regering och riksdag, och nämnden fick sålunda enbart en granskande funktion. Det stadgades att den inte skulle ta direkt befattning med det löpande programarbetet. Nämnden skulle vara representativ för de olika lyssnarkategorierna och landsdelarna och utgöra ett forum för myndigheter, organisationer, press och publik »för den händelse Radiotjänsts verksamhet anses behöva utsättas för allvarigare invändningar«. Nämnden skulle bestå av högst femton ledamöter, och Kungl. Maj:t utsåg både ordförande och vice ordförande. Statens roll vid sammansättningen av nämnden blev sålunda starkare än i fråga om Programrådet. När det gällde kanslihälp och kostnader kvarstod beroendet av Radiotjänst. År 1939 ändrades antalet ledamöter till arton.

Två gånger om året skulle Radionämnden sammanträda, således en fördubbling av utredningens förslag! Det ringa antalet sammanträden understryker instruktionens målsättning med nämnden, alltså den övergripande granskningen av de allmänna riktlinjerna. Däremot sammanträdde arbetsutskottet en gång i månaden med undantag för fyra sommarmånader. Utskottet hade rätt att avgöra brådskande ärenden.

Fritz Henriksson blev ordförande också i Radionämnden. Vid sin död 1941 efterträddes han av Fredrik Hjelmqvist, också han med ett förflutet i Programrådet, liksom några andra. Studerar man sammansättningen kan man konstatera att nämnden blev mindre exklusiv än föregångaren och att man försökt få med olika yrkesgrupper. Övervikten för yrken på högre nivå är dock

påfallande. I nämnden fick nu några kvinnor delta, säkerligen en följd av kvinnorörelsens krav på inflytande i Radiotjänst. Någon partipolitisk sammansättning tycks man inte ha eftersträvat, även om det finns en del ledamöter med partipolitisk bakgrund.

Radionämnden blev 1947 en ännu talrikare församling än tidigare, med hela tjugofyra ledamöter. Endast åtta ledamöter följde med från den tidigare uppsättningen. Ledamöterna kom även denna gång huvudsakligen från folkbildningen, kulturen och kvinnorörelsen. Nästan utan undantag var det personer som hade en framskjuten ställning i samhället. Fortfarande var UD:s pressbyråchef ledamot. Detta kan ha berott på att utrikespolitiken var ett så känsligt ämne. Representationen av kvinnor ökades obetydligt. Sju av ledamöterna var kvinnor mot tidigare sex. Ett anmärkningsvärt inslag i den nya nämnden var kommunisten Knut Olsson, vice fullmäktige i Stockholm. Kungl. Maj:ts instruktion förändrades dock inte, fortfarande gällde den från 1935. Ny ordförande blev rektorn Jalmar Furuskog, som vid sin död 1951 efterträddes av landshövdingen Per Nyström (s).

Beträffande de många utnämningarna 1947 synes Radiotjänst, vars program Radionämnden skulle granska i efterhand, ha spelat en märklig roll. Gunnar Helén har i en intervju uppgivit att kommunikationsdepartementet bad dåvarande radiochefen Yngve Hugo att sammanställa en lista på tänkbara kandidater, vilket programtjänstemannen Helén hjälpte honom med. Ordföranden var given, nämligen Per Nyström: »Allt det andra fick vi göra och det var ju rätt skrottretande med tanke på att det ju ändå var radions verksamhet som skulle granskas.« Den nya nämnden såg nu ut som »den svenska kulturens gruppkort«, har Helén skrivit.

Någon större rörlighet inom Radionämnden eftersträvade synbarligen inte Kungl. Maj:t. De flesta ledamöter satt i mycket lång tid, tio år och mera, det gällde även ordförandena. Rekordet innehas av riksstudieledaren Gunnar Hirdman, som utsågs 1935 och kvarstod till sin död 1965. I början av 1950-talet blev Radionämnden kritiserad både i riksdagen och i pressen, vilket skildras i kapitel 7.⁵

Radioutredningar

1933 ÅRS RADIOUTREDNING

När Radiotjänst bildades utövade riksdagen inget inflytande. Men efter några år dök den upp som en maktfaktor att räkna med. Motioner började bland annat att väckas i riksdagen om förstatligande av radion – 1930 kom den första. Mannen bakom den var Ruben Wagnsson (s), som främst riktade in sig på radions nyhetstjänst. Kvällsnyheterna hade samma telegramskörd som tidningarna publicerat redan 15.00, påstod han och framförde den allvarliga anklagelsen att TT gömde på det nyhetsmaterial som kom in mellan 15.00 och 21.00, för att ge det till morgontidningarna. Någon framgång hade inte Wagnsson, motionen avlogs. Radiotjänst bedömdes ha skött verksamheten på ett tillfredsställande sätt. Däremot passade Radiotjänsts styrelse på att 1931 hos TT begära ännu en nyhetsutsändning på kvällen, vilket beviljades. Genom sin följsamhet ville TT säkerligen motverka ytterligare krav på utredningar.

Tre år senare, 1933, kom nya motioner om förstatligande. Även denna gång fanns Wagnsson med. Han förklarade i sin motion att ett förstärkt statsinflytande vore påkallat av både kulturella och ekonomiska skäl. Fortfarande tyckte han att ersättningen till TT var för hög för så magra nyheter. Pressens enda berättigade intresse i radion var att förhindra att konkurrensen inte i någon högre grad skulle skada pressen:

Man har brukat påstå att pressintressenternas innehav av radion skulle garantera radions självständighet gentemot obehöriga politiska inflytanden, vilken skulle äventyras därmed att staten övertog den. [---] Är ej detta ändå att driva hyckleriet för långt?

Sammankopplingen mellan Radiotjänsts och TT:s VD-befattningar var också omotiverad, ansåg Wagnsson. I sina memoarer berättar han att Nils Holmberg hade försett honom med upplysningar om förhållandena i Radiotjänst, vilket Wagnsson tog starka intryck av. Det fanns ytterligare en programtjänsteman som

försedde Wagnsson med uppgifter, nämligen själve riksprogramchefen. Denne hade rönt motstånd hos pressrepresentanterna i styrelsen i slutet av 1932, när han ville att programföretaget skulle starta en programtidning. »Här mötte jag för första gången under min radiotid privatkapitalistiska intressen som motståndare till en saklig programpolitik«, kommenterade Rabe 1964. Han och Hugo blev »rebeller«: »Hugo tillhörde ju 'partiet' och visste att vindar mot Radiotjänst börjat blåsa på det hållet.« Tillsammans träffade de Wagnsson för en diskussion.

Denna gång, 1933, förordade riksdagens båda kamrar en allsidig radioutredning, eftersom rundradion framstod »som ett mäktigt instrument för utbildandet av våra dagars människor«. Radion hade blivit en betydande samhällsangelägenhet: »Hela vår generations medvetande fylles genom radion med ett rikt skiftande innehåll, som påverkar den inre bildningen och inställningen till andliga värden hos hela vårt folk.« I utredningen, som bland annat skulle behandla frågan om ett ökat statligt inflytande, ingick förutom dess ordförande, förste vice talmannen i första kammaren Olof Olsson (s), riksdagsmännen Georg Nyblom (bf) och Ruben Wagnsson (s). Det var således ingen parlamentarisk sammansättning, utan man valde att tillsätta de två riksdagsmän som stod för motionerna. I övrigt ingick Gustaf Reuterswärd och Seth Ljungqvist. Det är något förvånande att man valde dessa två, när det var deras fögderi som skulle granskas. Sekreteraren togs också från Radiotjänst, nämligen föredragschefen Yngve Hugo.

Under pågående arbete begärde utredningen en viktig förändring av Radiotjänsts programpolitik. I en skrivelse till kommunikationsdepartementet påpekade utredningen att till skillnad från jämförliga utländska radioföretag saknade den svenska radion ett program av kvällsprogramrets karaktär på eftermiddagen. Utredningen föreslog därför sändningar mellan 13.00 och 15.00. Telegrafstyrelsen påpekade i sitt remissvar att kravet var gammalt och att styrelsen tidigare ställt sig avvaktande, men man ville nu tillstyrka, eftersom kravet »i det långa loppet« aldrig kunde tillbakahållas!

När utredningen kom med sitt betänkande 1935 förordade den ett förstatligande. Utredningen var emellertid inte enig. Det var riksdagsmännen, vilka var i majoritet, som stod bakom förslaget. Rundradion berörde alltför många människor och innebar alltför rika möjligheter på både gott och ont, »för att den skulle få vara en fri och av staten okontrollerad rörelse eller enbart handhavas av någon enskild sammanslutning som direkt eller indirekt arbetar för egna intressen«. Staten ensam borde därför bära ansvaret för en verksamhet som hade en sådan kulturell och folkuppfostrande betydelse, menade riksdagsmännen. Majoritetsgruppen ansåg dock inte att staten skulle driva rundradion i egen regi. Den var på grund av sin särart bäst betjänt av att arbeta under fria och jämförelsevis obundna former. Den organisationsform som låg bäst till var en »kungavalld« styrelse i spetsen för ett programbolag. Den tekniska delen skulle även fortsättningsvis skötas av Telegrafstyrelsen. Vilka fördelar en helstatlig rundradio kunde ha gick de inte in på utan framhöll rent allmänt att frågan var av principiell betydelse. Förslaget innebar, påpekades det, inte något underkännande av Radiotjänsts sätt att handha programverksamheten. Sakligt sett kan förslaget inte sägas vara väl underbyggt av utredningsmännen.

Ljungqvist och Reuterswärd reserverade sig, eftersom de inte kunde inse att det fanns några bestämda fördelar att vinna genom ett helt förstatligande. De avfärdade emellertid inte helt och hållet ett ökat statligt inflytande utan framförde ett förslag, som kan betecknas som en kompromiss. En utökning kunde ske redan inom ramen för det existerande bolaget, hävdade de, och de föreslog inte endast en utökning till sex statliga ledamöter i styrelsen utan också ett statligt delägarskap med två tredjedelar av aktierna. Tillmötesgåendet från de båda portalfigurerna i den svenska rundradiorörelsen bör ses mot bakgrunden av att radion blivit förstatligad i en rad länder. Det måste framhållas att Ljungqvist uppvisade ett visst kurage i denna fråga. För Telegrafstyrelsen kan egentligen inte ett förstatligande ha varit en nackdel.

Telegrafstyrelsen, Radiotjänsts styrelse och Programrådet ställde sig avvisande. Radiostyrelsen framhöll i sitt yttrande att de olika grupperna inom styrelsen aldrig kommit i konflikt med varandra under de tio år som gått. Ett gott förhållande till regering och riksdag hade styrelsen också kunnat upprätthålla. Eftersom den föreslagna förändringen av rundradions ledning inte var betingad av den praktiska erfarenhet som dittills vunnits kunde inte styrelsen tillstyrka majoritetsförslaget.

Regeringen (s + bf) anslöt sig trots det till majoritetsförslaget. Men någon framgång i riksdagen 1935 hade den inte. Efter att först ha kommit till skiljaktiga beslut beträffande de alternativ som förelåg antog kamrarna ett sammanjämningsförslag. Verksamheten skulle fortsätta som dittills, men med fyra ordinarie statliga ledamöter i styrelsen mot tidigare två. Minst en statlig ledamot skulle företräda landsorten. Staten fick genom denna utökning styrelsemajoritet i det privata bolaget.

Trots Reuterswärds medlemskap i utredningen blev den till vissa delar ett bakslag för TT, även om det inte kunde konstateras att TT sovrade i nyhetsmaterialet till förmån för pressen. Kritiken mot radionyheterernas utformning kunde inte alldeles förbises. Den blivande programledningen borde därför överväga om inte överenskommelsen med TT skulle ändras på så sätt att Radiotjänst fick nyhetsmaterialet i samma utsträckning som tidningarna. Radiotjänst kunde då själv bestämma i vilken form det skulle distribueras till lyssnarna. TT:s roll skulle således bli nyhetsleverantörens. Utredningen ansåg även att det var rimligt med en lunchsändning, som för övrigt infördes redan samma år. Utredningen föreslog också att Radiotjänsts VD skulle heltidsanställas, ett i och för sig allvarligt påpekande.

Men Reuterswärd och TT hade desto större framgång i regeringen och riksdagen. Allt blev vid det gamla, när det gällde nyhetskommunikéerna. Grundläggande var säkerligen att pressen som ägargrupp inte ville ha någon förändring. Det saknar inte betydelse att många tongivande chefredaktörer satt i riksdagen. Det kan också tänkas att regeringen av säkerhetsskäl ville

behålla TT i den här funktionen. Det hemliga avtalet mellan UD och TT hade förnyats 1933.

Medelstilldelningen hade utredningen också uppehållit sig vid. För utredningen hade programledningen understruktat att många initiativ och idéer fått ligga orealiserade, på grund av den allmänna medelsknappheten, en kritik som främst riktade sig mot Telegrafstyrelsen. Utredningen ansåg därför att Radiotjänst skulle få ökad medelstilldelning och föreslog också en fondering av överskotten. Kommunikationsministern, Henning Leo, gick emot förslagen och ville bara acceptera en begränsad höjning av medelstilldelningen. Så blev också riksdagens beslut. Wagnsson blev mycket besviken över att den ekonomiska frågan inte blev föremål för någon debatt i riksdagen.

Allmänt sett är det påtagligt att utredningen utövade en viss press på Ljungqvist och Reuterswärd. De fick båda ge vika på en rad väsentliga punkter, till fromma för radions utveckling. Samtidigt bör de i andra avseenden ha varit rätt nöjda. Ljungqvist med att ekonomifrågan försvann från dagordningen och Reuterswärd med att TT trots allt fick behålla nyhetsmonopolet. Dessutom slapp de båda ett förstatligande av radion. Riksdagsdebatten blev positiv för Radiotjänst, då ingen talare kunde påvisa att Radiotjänst misskött sitt uppdrag. Därmed hade Radiotjänst onekligen befast sin ställning i samhället.⁶

1943 ÅRS RADIOUTREDNING

Radiochefen tillhörde 1933 års radioutredning och sekreterare var ju Yngve Hugo, som också knöts till 1943 års fast då i sin egenskap av radiochef. Hans långa erfarenhet kan naturligtvis ha varit positiv men kan också ha försvårat ett nytänkande. En motvikt kan ha funnits i programmedarbetaren Henrik Hahr, en av utredningssekreterarna. Han var betydligt yngre och hade dessutom inte tjänstgjort på radion under de första krigsåren och torde därför inte ha varit alltför påverkad av beredskapsanda och själv censur. Hans erfarenhet som utrikeskorrespondent för Svenska Dagbladet i London och Rom kan ha varit till stor nytta.

Möjligheterna för Radiotjänst att påverka utredningen måste sålunda ha varit goda. Betydelsefulla för diskussionerna inom utredningen var säkerligen Eva Hökerbergs och Erik Hjalmar Linders ledamotskap. Båda hade lång tidningserfarenhet och var även förhållandevis unga. Hökerberg började på Nya Dagligt Allehanda 1919 och var sedan 1928 chefredaktör för tidningen Idun. Linder var andre redaktör i Svenska Morgonbladet, där han medarbetat sedan 1931. Till skillnad från den föregående utredningen fick alltså den nya en mer journalistisk profil.

Förutom Hugo och Hahr fanns det två andra som i sitt dagliga arbete hade inflytande på rundradion, nämligen generaldirektören i Telegrafstyrelsen, Håkan Sterky, och kanslirådet O. A. Berger i kommunikationsdepartementet. Utöver denna skara fanns också som ledamot rektorn för lantmannaskolan i Grimslöv, John Johansson, som inte hade någon massmedial erfarenhet, vilket inte heller ordföranden hade. På denna post hade regeringen satt talmannen i riksdagens andra kammare, August Sävström (s). Valet tyder på att regeringen inte hade tänkt sig alltför radikala förändringar, men också på den vikt man nu tillmätte radion. Förmodligen skulle Sävström borge för politisk konsensus, eftersom inte heller denna utredning var parlamentarisk i sin sammansättning. Stig Hadenius har påpekat att sammansättningen visar att statsmakterna mer såg radion som en kulturinstitution än som en angelägenhet för politikerna.

Erik Hjalmar Linder berättar i sina memoarer att kommunikationsministern Gustaf Andersson i Rasjön upplyste honom att han skulle få representera både folkrörelser, religion, politik och kultur. I den enligt Linder lilla men brokiga församlingen fäste han sig särskilt vid Håkan Sterky, en »teknologisk entusiast av stor tankeskärpa«. Sävström var en socialdemokrat som gått den långa vägen, »en i vissa intellektuella stycken märkbart otränad man men en varm och älskansvärd människa«. Hugo var Linder bekant med sedan folkberedskapen. Han anade att Hugo ruvade på en framtidsplan för honom.

I sitt betänkande 1946 kommenterade utredningen Radio-

tjänsts organisation och kom med ett intressant påpekande om styrelsens sammansättning. Urvalet av intresserepresentation var för ensidigt med fem representanter för folkbildningen. Den borde göras mer nyanserad. Förslaget visar att utredningen ville ha en mer företagsinriktad styrelse. Fyra av Kungl. Maj:ts ordinarie ledamöter borde väljas bland »administrativt-ekonomiskt, tekniskt samt kulturellt och samhälleligt intresserade och verk samma personer«, vilket i viss mån kom att realiseras. Som redan framgått försvann folkbildningsdominansen. Utredningen var positiv till den praxis som utvecklats att styrelsen inte såg sig som ett programkollegium med programmens utformning som huvuduppgift. Utredningen yttrade sig också om radiochefsposten. Tydligt hade utredningen förstått att radiochefen deltagit för mycket i detaljplaneringen av programverksamheten, eftersom den rekommenderade att denne skulle befrias från det löpande arbetet, för att helt kunna ägna sig åt företagets ledning. Den på sikt viktigaste förändringen var att utredningen föreslog att kommunikationsdepartementet skulle överta Telegrafstyrelsens avtalsslutande roll. Detta var ett bestämt uttalat önskemål från programledningens sida, som hävdade att Radiotjänsts ställning skulle framstå som självständigare. Förslaget förverkligades 1947. Telegrafstyrelsen blev då sidoordnat programföretaget.

Utredningens förslag om trippelprogram gick däremot inte igenom. Kommunikationsministern hävdade att först skulle alla kunna lyssna på det redan befintliga programmet. Frågan förse- nades avsevärt genom att Telegrafstyrelsen höll fast vid införande av trådradio i stället för FM-radio. Det som fick Telegrafstyrelsen att ge vika i mitten av 1950-talet var förhållandet att televisionen krävde FM-tekniken. Telegrafstyrelsens ovilja att rätta sig efter 1947 års beslut om en klar gränsdragning mellan programteknik och programdistribution medförde att kommunikationsdepartementet körde över Telegrafstyrelsen.

En annan viktig organisationsfråga fick en mycket försiktig formulering i betänkandet. 1933 års radioutredning uttalade sig mycket klart för att Radiotjänst skulle sköta nyhetskommuniké-

erna helt och hållet. Så blev det nu inte. Den nya radioutredningen insåg visserligen frågans vikt men hänsköt den till Radiotjänsts styrelse, för att denna skulle komma med ett förslag. Något sådant kom aldrig. Kommunikationsdepartementet måste ändå ha tagit intryck, ty i avtalet 1947 stadgades att TT skulle användas i första hand. Fortfarande tillät sig Kungl. Maj:t att styra radions nyhetsutbud. TT:s nyhetsmonopol var nu formellt brutet, men det skulle dröja till 1956 innan Radiotjänst kunde börja med en nyhetssändning i egen regi.⁷

Programavdelningar och personal

Radiotjänst var vid starten ett mycket litet företag med bara ett femtontal anställda. Sven Jerring var den förste reportern och han blev snabbt mycket populär. Han förkroppsligade radion och var en del av offentligheten. I sin ungdom var Jerring mycket radikal och medarbetade i Erik Lindorms satirtidning Naggen. Vid sidan av sin anställning vid Radiotjänst medverkade han flitigt i olika tidningar med mer kåserande artiklar, bland annat i Social-Demokraten och SSU:s tidskrift Frihet. Hans artiklar visar att han hade en klart antinazistisk inställning. Särskilt intresserad av programsektorn »politik och samhälle« var han dock inte. Däremot hade han redan från början sinne för aktualiteter i radion. Han behöll länge, anser Gunnar Helén, mycket av det optimistiska anslaget och talade i idylliska och samhällsgagnande vändningar: »Det dröjde förfärligt länge innan han släppte in ett enda samhällskritiskt tonfall i vad han sa – det dröjde mycket länge.«

Vid sidan av Jerring fanns det först bara en enda avdelning, nämligen musikavdelningen. 1929 respektive 1931 tillkom teater- och föredragsavdelningarna. Under 1930-talet knöts bland andra Carl-Åke Wadsten, Sven Wilson, Henrik Hahr, Olof Forsén och Lars Madsén till radion. De var alla unga och hade i likhet med Jerring viss tidningserfarenhet. Deras livssyn kan betecknas som

borgerlig utan klart uttalade partisympatier. Några egentliga nyhetsreportrar rekryterades inte, eftersom Radiotjänst hade lämnat över nyhetsverksamheten till TT. Likaså fanns det inga utpräglade politiska reportrar beroende på att politiken var satt på undantag. »Såsom vi var rekryterade så hade vi väl ingen direkt känsla för det politiska budskapet«, kommenterar Henrik Hahr. I den mån politik togs upp i krönikor anlätades utomstående, till exempel Yngve Lorents och Bo Enander för de utrikespolitiska.

När C. A. Dymling tillträdde som radiochef 1936 inrättade han en nyhetsavdelning, som skulle svara för de aktuella inslagen i programmen, med Olof Forsén som chef. Det är förvånande att C. A. Dymling gav den nya avdelningen det provokativa namnet »Nyhetsavdelningen«, när nu TT fortsatte att inneha nyhetsmonopolet. Kanske var det en markering gentemot Gustaf Reuterswärd, att mycket i radions utbud ändå kunde betecknas som nyheter. Nils-Olof Franzén gör gällande att nu när radiostyrelsen fått statlig dominans kunde Dymling ta ett sådant steg. Det är uppenbart att Dymling genom ett aktuellt utbud ville vidga yttrandefriheten för radion och komma ifrån den begränsning som TT-monopolet skapat. Till uppgifterna hörde reportage, officiella festligheter, mikrofonbesök vid diverse institutioner landet runt, rapsodier, idrott m.m. Särskild tonvikt lades vid att mer än tidigare låta lyssnarna komma i direkt kontakt med kulturliv, näringsliv och folkliv i svenska bygder. Franzén är påtagligt kritisk mot det faktiska utbudet, som fick en mycket stor tonvikt på kulturhistoria och bygdekultur. Därför var det naturligt att nyhetsavdelningen redan efter ett år bytte namn till reportageavdelningen.

I en promemoria i februari 1937 påpekade Dymling att det under många år varit en källa till bekymmer att man inte kunnat ge plats för aktuella inslag av olika slag utan att irritera lyssnarna med ändringar i den fastställda tablån. Det handlade om korta föredrag, intervjuer, dialoger och kåserier i anslutning till dagskrönikan. Dymling hyste inga tvivel om att en återkommande

aktuell kvart skulle väcka intresse hos många lyssnare, inte minst hos landsbygdens folk. Hösten 1937 blev Dagens Eko verklighet, inte minst på grund av Jerrings och Wadstens envishet. Ekot, som gick på kvällstid direkt efter TT-nyheterna, fördes till reportageavdelningen. Wadsten, som långt tidigare varit på Stockholms-Tidningen, blev chef för Ekot. Året efter kom den skicklige reportern Manne Berggren från Göteborgs Morgonpost. Med honom kom en ny generation medarbetare, som vuxit upp med radion och inte var så akademiskt präglade som många av de tidigare anställda.

Wadsten fick av Dymling 1938 uppdraget att vara den sammanhållande kraften på nyhetsavdelningen. Forsén hade, lika lite som Jerring, någon särskild begåvning för administrativa detaljer, påpekade Dymling. Han var tidigt missnöjd med Forsén som reportagechef och hade också misräknat sig på dennes och Henrik Hahrs medverkan i Ekot, »där ett och annat aktuellt reportage väl skulle försvara sin plats«, vilket han skrev till Forsén redan under Ekots första månad. Dagens Eko hade skötts och förberetts utan att någon hade bett honom att hjälpa till, skrev Forsén till svar. Denne ville nog helst göra bygdereportage, vilket gjorde att reportageavdelningen fick öknamnet »gubbavdelningen«.

Den första kvinnliga programmedarbetaren var Kerstin Berggren (Axberger), som anställdes 1937. Under beredskapsåren utökades skaran bland andra med Ingrid Samuelsson, eftersom det då behövdes hem- och hushållsprogram och även sociala program.

Historiedocenten Ingvar Andersson blev föredragschef efter Hugo. Under Anderssons tjänstledighet från 1944 sattes Forsén som vikarie, och han var troligen inte helt lyckad på den posten. Nils-Olof Franzén skriver i sina minnen att Forsén bar vikariatet som en man, fastän det inkräktade på hans »bohemiska vanor«. Trots detta blev Forsén i juli 1946 i stället chef för den nyinrättade aktualitetsavdelningen, som inkluderade Dagens Eko, reportage och aktuella krönikor. Beträffande de politiska diskussionerna skedde det samtidigt en uppdelning mellan föredrags- och

aktualitetsavdelningen. Den senare skulle sköta meningsutbyten om aktuella, konkreta politiska frågor, medan föredragsavdelningen fick hand om idédebatten. Gunnar Helén gav 1981 följande bild av Forsén:

Olof Forsén var en bohème, en otroligt fin, sensibel människa med stark känsla för kvalificerade mänskliga relationer och på ett sätt en stark karaktär, skolad som han var eller fostrad i en västsvensk fromhetstyp, den schartauanska, som han kämpat med. Han tedde sig som en tunn rank lilja – svag på det rent privata planet, men i yrket och i strävan att upprätta en radions etik var han en mycket stark person.

Från 1947 blev Erik Hjalmar Linder chef för föredragsavdelningen. Han var fil. dr i litteraturhistoria och kom, som framgått tidigare, från Svenska Morgonbladet, där han var andre redaktör. Tillsättningen var, skriver Franzén, »något av ett snilledrag«, men den hade inte varit så självklar. Det fanns en motkandidat, nämligen Tage Lindbom, som stod arbetarrörelsen nära. Han hade just disputerat på en avhandling om arbetarrörelsens historia. Efter en omröstning i styrelsen valdes Linder med fem röster mot två. Det är nog en riktig uppfattning, som Lars-Åke Engblom ger uttryck för i sin bok om personalpolitiken, att voteringen delvis hade en politisk grund. Det fanns krafter i styrelsen som ville ha en folkrörelserepresentant som kom från arbetarrörelsen. Mot detta kan sättas att Linder hade en stark förankring i folkrörelserna och också hade publicistisk erfarenhet. Avgörande för hans anställning var säkerligen att han varit ledamot i radioutredningen.

Karaktären av ämbetsverk eller snarare institution är tydlig i uppbyggnaden av föredrags- och aktualitetsavdelningarna och i namnsättningen av de olika sektionerna, trots att 1943 års radioutredning förordade en nedtoning. Föredragsavdelningen bestod av fyra olika sektioner, A–D. Sektion A hade namnet »Program av allmänskulturell och vetenskaplig natur. Språkkurser.« Från 1946 var Nils-Olof Franzén dess »sektionsföreståndare«. För sek-

tion B, »Program av social och instruktiv natur«, var Gunnar Helén föreståndare. Sven Jerring var chef för barn och ungdom (sektion C) med tre kvinnliga programmedarbetare, tillika Helén, som från 1947 var ansvarig för ungdomsprogrammen, direkt under avdelningschefen. Kanske berodde detta på de programmens känsliga natur. Helén hade tre fasta medarbetare. Skolradion utgjorde den fjärde sektionen.

Också aktualitetsavdelningen var uppdelad i flera sektioner: Dagens Eko och andra aktualiteter (sektion A), nordiskt arbetsliv och folkkultur (B) och utrikesprogram (C). Sven Jerring hade under avdelningschefen en särställning som förste reporter. År 1945 anställdes Lennart Hyland, som skilde sig från de övriga genom att han inte hade några akademiska studier bakom sig. Från 1946 hade Ekot Lennart Dansk som sektionsföreståndare. Hans anställning 1945 är remarkabel. För första gången hämtas en programtjänsteman direkt från en politisk syssla. Efter tjänstgöring på högertidningar sedan 1929 var han under åren 1943–1945 ombudsman vid Stockholms högerns förbund. 1948 anställs ytterligare en reporter med tydlig politisk profil, nämligen socialdemokraten Kurt Andersson med utrikespolitik som arbetsfält. Bevakningen av inrikespolitik utökades med Lars Orup 1949 och Wilhelm Röhl 1951. Båda hade tidigare arbetat i borgerlig press. För ungdomsprogrammen anställde Gunnar Helén två medarbetare med känd kommunistisk bakgrund, Bo Teddy Ladberg och Lars G. Warne.

Sektion B med det något egendomliga namnet var nog närmast skraddarsydd för Forséns och Madséns bygdereportage. »Arbetsliv« skall inte förknippas med aktuella arbetsmarknadsfrågor. Att bestämningen »nordiskt« kommit in i namnet torde ha att göra med förekomsten av nordiska reportage alltsedan slutet av 1930-talet.

Det är frapperande hur få anställda föredrags- och aktualitetsavdelningarna hade och att så många dessutom hade dubbla uppdrag, även när de hade chefsfunktioner. Helén hade till och med tre olika uppdrag. I den dagliga verksamheten var inte grän-

serna särskilt viktiga och alla hade skyldighet att ställa upp för Ekot. Allmänt kan sägas att under de första efterkrigsåren knöts fler och fler medarbetare till programsektorn »politik och samhälle«, företrädesvis till aktualitetsavdelningen. Med få undantag hörde medarbetarna hemma i den borgerliga atmosfären. Jämfört med 1930-talet framstår många programmedarbetare med tydlig politisk inställning.

Den programtjänsteman som i det dagliga arbetet mest ägnade sig åt programpolitiska och principiella frågor var Henrik Hahr, eftersom han var sekreterare i 1943 års radioutredning. Som utrikeskorrespondent för Svenska Dagbladet 1938–1942 hade han fått den tidningserfarenhet som han tidigare saknade. Han hade, berättar Helén, en »stringent replikföring« och var starkt aktiv, praktisk, ville se resultat. Forsén var i stället »ofta inriktad på att pröva utvägar länge och grundligt«.

Helén, som inte hade Hahrs långa erfarenhet av radio, var också intresserad av programpolitiska frågor. På grund av inkallelser spelade han som programtjänsteman en aktiv roll först från 1944. Man kan säga att Helén till skillnad från den äldre generationen stod så gott som fri från de tänkesätt som präglade radions inställning till »politik och samhälle« under 1930-talet och de följande efterkrigsåren. Men han isolerade sig inte från sina äldre kolleger, tvärtom samarbetade han gärna med dem och skilde sig på så sätt från många av de individualister som fanns på radion. Under de första efterkrigsåren hade han en mer samhällsinriktad profil än Nils-Olof Franzén, som hade intresset mer inriktat på kultur men senare som föredragschef från 1950 släppte fram samhällsprogram med kontroversiell inriktning och även förde programpolitiska diskussioner.

Av de programmedarbetare som kom till Radiotjänst efter 1945 är Dansk, Andersson, Röhl och Orup de första fackreportrarna med klar inriktning på politik. År 1952 fick radion efter interna stridigheter sin första arbetsmarknadsreporter, Sven Jerstedt från tidningen Lantarbetaren. En för nyhetsverksamheten viktig rekrytering skedde 1955, när Olof Rydbeck anställde redaktions-

sekreteraren i Vecko-Journalen, Per Persson, som chef för Dagens Eko. Persson (Pepe) gav Ekot en aktuell profil och ville inte väja för kontroversiella ämnen. Bidragande var att han rekryterade journalister med klar nyhetsjournalistisk inriktning, vilket också var nödvändigt eftersom Radiotjänst för första gången kunde sända egna nyhetskommunikéer. Detta skedde 1956 i den nya P2-kanalen, som fick ett eget nyhetsprogram, Journalen.⁸

Programutbud med begränsningar

Kännetecknande för Radiotjänst ända in på 1950-talet var den starka återhållsamheten beträffande antalet anställda och sändningstiden. Som nämnts hade Radiotjänst vid starten femton anställda, antalet sändningstimmar var 1 600 per år. Tjugo år senare, 1945, svarade drygt tvåhundra för verksamheten och antalet sändningstimmar var nu 4 200. Vid samma tid var antalet licenser över 1 1/2 miljon. Radiotjänst hade en enastående licensutveckling jämfört med andra länder, men motsatsen när det gällde antalet sändningstimmar. År 1955 hade de emellertid ökat till 5 000 och antalet licenser låg nu på 2 1/2 miljon, men personalstyrkan var fortfarande liten, bara 477. Nu hade också sändningsuppehållet på för- och eftermiddagar upphört. Däremot skulle det dröja in på 1960-talet innan SR började sända på nätterna.

Med tanke på den mycket begränsade sändningstiden var det naturligtvis inte lätt att åstadkomma en tablå. Styrande var också folkbildningskravet och avtalets stränga kvalitetskrav. Den folkuppfostrande attityden är tydligt märkbar under den enkanaliga tiden, även om den successivt avtar efter 1945. Musik utgjorde den största delen av programutbudet, närmare hälften. Föredrag upptog över femton procent och gudstjänster och andakter var en annan mycket stor grupp. Radioteatern låg på ungefär fyra procent. Trots alla brister var radion mycket populär, vilket avtecknade sig i den snabba licensutvecklingen.⁹

Uppbyggnadsskedet 1922–1924

Yttrandefriheten i radio begränsas

Rundradion tillhörde från första början Telegrafstyrelsens intressesfär, eftersom styrelsen på grund av den rådande lagstiftningen (1907 års lag angående »utförande och nyttjande av elektrisk anläggning för telegrafering eller telefonering utan tråd») hade fått hand om rundradiofrågans lösning.¹ Rundradion var i detta skede till mycket stora delar en teknisk och organisatorisk fråga. Programverksamheten intog nästan alltid en undanskymd plats. Detta kan inte endast hänföras till förhållandet att Telegrafstyrelsen stod i spetsen för ett kommunikationstekniskt inriktat verk, som tidigare inte haft något att göra med innehållet i de budskap som gick via dess olika kommunikationsmedel, möjligen med undantag för telegram med anstötlig text. Även de som åstundade koncessionen, dvs. rätten till programverksamhet, ägnade programinnehållet liten uppmärksamhet.

Källmaterialet visar emellertid att det mycket tidigt under arbetet med koncessionsfrågan stod klart för Telegrafstyrelsen, kommunikationsdepartementet och koncessionsansökarna att radion inte kunde få full frihet att utveckla sig själv. Detta gällde främst politik och nyhetsförmedling. Telegrafstyrelsens uppfattning kommer till synes i ett brev hösten 1922, skrivet av Gustaf Reuterswärd, som var chef för TT och som tillsammans med representanter för radioindustrin sökt koncession:

Svenska Telegrafverket torde även vara av den uppfattningen, att TT:s deltagande utgör en viss garanti för att denna nyhetsförmedling icke kommer att utnyttjas på ett för staten eller samhället ofördelaktigt sätt.²

I gruppens koncessionsansökan betonades också att telegrafbyråns medverkan gav full frihet för opartiskhet och saklighet vid valet av meddelanden.³ Vid en konferens som representanter för Telegrafstyrelserna i Danmark, Norge och Sverige höll i Köpenhamn i december 1922 hade i ett uttalande gjorts gällande att sändarstationerna av politiska, ekonomiska och sociala skäl skulle vara i statens ägo. Den svenska Telegrafstyrelsen kommenterade detta med gillande i ett yttrande till kommunikationsdepartementet i rundradiofrågan i början av 1923:

Det ligger i sakens natur att ett kommunikationsmedel, varigenom man kan sätta sig i direkt förbindelse med ett av tekniska hänsyn obegränsat antal av landets inbyggare skulle, om det icke kommer i rätta händer, kunna utnyttjas i ensidiga politiska syften. Då staten i Sverige hittills behållit radion såsom kommunikationsmedel i sin hand, lära skäl icke förefinnas att i nu förevarande fall staten skulle avhända sig sin kontroll över det vitala i detta kommunikationsmedel, avsändningsstationerna.

Kontrollen över programmets innehåll och kvalitet skulle underlättas och också bli mera effektiv, om staten ägde sändningsstationerna, framhöll Telegrafstyrelsen.⁴

Telegrafstyrelsens synsätt rönt den största förståelse hos Reuterswärd, som från första början skickligt utnyttjade TT:s särställning; i synnerhet när han från våren 1924 var den drivande kraften i ett presskonsortium, som i konkurrens med TT:s gamla partner – radioindustrin – sökte koncessionen. Reuterswärd förklarade för pressrepresentanterna att en statlig kontroll över rundradion var ett viktigt samhällsintresse. Utan övervakning måste radion innebära en fara från propagandasynpunkt. Men pressen hade, hävdade Reuterswärd, en vana att handha det offentliga ordet under ansvar.⁵ Han framhöll i konsortiets ansökan

att aktieägarna i det av presskonsortiet bildade bolaget Radiotjänst var spridda över hela partiskalan. Därför kunde »sträng opartiskhet i politiskt hänseende upprätthållas«. ⁶

Telegrafstyrelsens inställning delades av kommunikationsdepartementet. ⁷ Det var ett statsintresse att få kontroll över det nya mediet och även få det i betryggande händer. Detta statsintresse sammanföll med presskonsortiets klart uttalade strävan att genom ägarskap av programbolaget kunna begränsa och kontrollera dess utveckling främst på nyhetsområdet.

Inskränkningarna i sändningsfriheten och det faktiska monopol som presskonsortiet och radioindustrin tillsammans fick när de gick samman hösten 1924 utestängde andra grupper eller enskilda från att fritt och på egna villkor få använda sig av etermediet för programändamål.

Staten avgjorde inte endast vem som skulle sköta programverksamheten utan också på vilka grunder den skulle bedrivas. Dels fanns riktlinjerna i Telegrafstyrelsens och kommunikationsdepartementets yttranden, vilka godkänkts av Kungl. Maj:t sommaren 1923, dels uppställdes vissa regler för radioprogrammen i det privaträttsliga avtal som Telegrafstyrelsen slöt med Radiotjänst i oktober 1924. Där stadgades om programmen:

- de skulle vara av växlande art och skänka god förströelse
- de skulle hållas på en hög ideell, kulturell och konstnärlig nivå
- de skulle präglas av vederhäftighet, saklighet och opartiskhet
- rundradiorörelsen skulle bedrivas så, att folkupplysningen och folkbildningsarbetet befrämjades. ⁸

Av avtalet framgår således att programmen till exempel inte fick vara ovederhäftiga, osakliga eller partiska. Denna bestämmelse är en inskränkning av yttrandefriheten, även om man kan säga att den i sig inrymmer något positivt.

Det fanns även en annan begränsning i programverksamheten. TT fick monopol på nyhetsverksamheten. I avtalet mellan Telegrafstyrelsen och Radiotjänst bestämdes det att radioprogrammen »ej må innehålla andra dagsnyheter eller därmed

jämförliga meddelanden än sådana, som tillhandahålles genom Tidningarnas Telegrambyrå AB, eller annat av [Telegraf]styrelsen och [program]bolaget godkänt organ«. Bestämmelsen vittnar om den vikt staten lade vid rundradions nyhetsverksamhet och även om hänsynstagandet till pressens och TT:s intressen. Denna begränsning till TT:s nyhetsmaterial måste ses som en inskränkning av yttrandefriheten.

Väl att märka uteslöt avtalet inte speciella ämnesområden och ställde inte heller upp särskilda regler för en politisk eller samhällsorienterad verksamhet. Det finns visserligen i Telegrafstyrelsens och kommunikationsdepartementets yttranden en oro för mediets slagkraft och en tydlig vilja att förhindra att det nya mediet kom staten eller samhället till skada. Men att förbjuda politik i radio var det inte tal om. Det var ensidigheten man ville komma åt. Kravet på vederhäftighet, saklighet och opartiskhet syftade nog främst på programsektorn »politik och samhälle« och nyhetsverksamheten. Tydligt är att kravet hänför sig till kontroversiella ämnen.

Politik i försökssändningarna

UTSÄNDNING FRÅN RIKSDAGEN

Redan under försökssändningsperioden 1924 kom frågan om politik i radio upp till konkret prövning. I början av året drev Dagens Nyheter (DN, lib) igenom ett eget förslag om radiering av den instundande remissdebatten i riksdagens andra kammare. Den kunde bli mer intressant än vanligt, på grund av den spänning som uppstått inför regeringens stora fråga, nämligen försvarets ordnande:

Tanken låg då nära till hands att låta det omedelbart komma ut till en vidare åhörarkrets än det fåtal som rymmes på läktarna och särskilt till dem som runt om i bygderna i radion funnit ett gott medel att vaket följa med vad som händer och sker i de stora centra.⁹

Själva uppslaget kan DN möjligen ha fått av ett Reutertelegram, som meddelade att en motion lagts fram i den franska deputeradekammaren om utsändning av kammarens debatter i radio. Motionären hade framhållit att en radioupptagning skulle ha ett mycket gott inflytande. Man skulle slippa det myckna pratet.¹⁰

DN hade tydligen fascinerats av möjligheten att debatten i riksdagen omedelbart skulle gå ut över stora delar av landet. Inte bara folket skulle höra riksdagsmännen tala utan även kungen. Det senare var så sensationellt att det kom i rubriken: »Konungen åhör debatten vid högtalare på Slottet.« Tidningen berättade också att Telegrafverket skulle installera en högtalare hos monarken. Andra kammarens talman, Herman Lindqvist, som godkänt DN:s förslag, hade nämligen berättat för kungen om utsändningen, när riksdagens presidium hade företräde hos honom. Kungen hade då sagt att han ville höra på utsändningen.

Att just kungen kunde lyssna till riksdagsdebatten hade, skrev DN, givit upphov till »ett rörande meningsbyte«. Det skulle strida mot grundlagens anda. Tidningen menade att det var en öppen fråga huruvida kännedomen om att kungen lyssnade kunde utöva ett tryck på riksdagsmännen. Men det var tydligt att grundlagsstiftarna inte kunnat förutse den tekniska utvecklingen, att rundradion skulle kunna ge upphov till konstitutionella diskussioner, ironiserade tidningen.

DN uppgav att Telegrafstyrelsen hade mottagit förslaget om en radiering med »allra största intresse«. Radiobyråen hade varit »synnerligen glad« över att också få göra en försöksutsändning av en politisk debatt.¹¹ Dagen efter framhöll radiobyråns chef, Seth Ljungqvist, att radieringen av remissdebatten torde vara enastående i radions historia. Någon europeisk parlamentarisk debatt hade dittills inte sänts. Ljungqvist trodde att inte heller de försigkomna amerikanerna hade försökt sig på en utsändning från senaten.¹² Men någon radiohistoria blev inte skriven. DN:s initiativ gick om intet. Mitt under Telegrafverkets arbete med tekniska förberedelser i riksdagshuset meddelade Herman Lind-

qvist Telegrafstyrelsen att radieringen inte kunde bli av, på grund av delade meningar hos kammarens ledamöter.

DN, som var påtagligt irriterad över att talmannen inte hade hört av sig direkt till tidningen, visste inte vilka skäl som låg bakom hans ändrade inställning. Olika påståenden hade gjorts utöver de konstitutionella betänkligheterna. Eftersom remissdebatten enligt kritiker hade urartat något under senare år skulle allmänheten kunna få en mindre gynnsam bild av riksdagen.¹³ DN hade dagen efter nyheten om riksdagsradieringen en artikel om riksdagsdebatternas kvalitet, där frågan ställdes om den parlamentariska debatten verkligen hade sjunkit på sista tiden, och i en tidigare artikel hade talmannen Hugo Hamilton (h) riktat kritik mot debattnivån.¹⁴ Det är tänkbart att denna färskva debatt och uppgiften om likartad kritik i Frankrike främst kan ha legat bakom vändningen, även om det konstitutionella argumentet kan ha haft bärkraft. I varje fall sysselsatte det juristprofessorn C.-A. Reuterskiöld, som några dagar senare förklarade i DN att det inte fanns något grundlagsenligt hinder. Vad grundlagen ville förhindra var att kungen genom sin personliga närvaro vid debatterna skulle kunna påverka besluten.¹⁵

Tidskriften Radio uppgav ännu en anledning. Talmannen skulle ha tagit sig för stor frihet, när han på egen hand gav tillstånd.¹⁶ Ett förhållande som också kan ha inverkat var den samtidiga uppgiften att det engelska kabinettet hade sagt nej till en utsändning av trontalet i radio. Kabinettet hade beslutat sig för att tillämpa regeln att politiska debatter inte skulle få spridas i radio. Många ministrar hade haft den bestämda meningen att kungens första tal i radio borde röra sig om en fråga av vital betydelse för hela landet och inte på något sätt bära prägeln av något bestämt partis åsikter.¹⁷

VALPROGRAM

DN fortsatte emellertid att driva frågan om radions användning i politiska sammanhang. När ett nyhetstelegram i mars 1924 kom från Köpenhamn att en valagitation inletts i dansk radio¹⁸ gjorde

tidningen en liten rundfrågning hos de svenska partierna. Det visade sig att det liberala partiet redan hade diskuterat frågan. Partiets sekreterare Arvid Grundel var förvissad om att det modernaste av alla kommunikationsmedel inte skulle bli outnyttjat under höstens valrörelse. Enligt Richard Lindström hade den svenska socialdemokratiska partistyrelsen ännu inte behandlat saken. Lindström var dock själv positivt inställd till en liten politisk Per Albin-stund då och då. Partistyrelsen hade nämligen tidigare i ett uttalande angående filmen som agitationsmedel betonat att styrelsen givetvis skulle komma att se till att alla till buds stående tekniska hjälpmedel skulle bli begagnade i valrörelsen. Allmänna valmansförbundets inställning var dock undrande och spörjande. Redaktör Birger Petersson upplyste för tidningen att frågan hade varit uppe mera i förbigående. Någon ingående granskning hade det inte blivit, eftersom ledningen utgått ifrån att radion inte skulle användas för spridande av politisk propaganda.¹⁹

Dagen efter frågade DN i en rubrik »Bör rundradion hållas obesmittad av valpolitiken?«. Tillfrågad hade kommunikationsminister Sven Lübeck (h) svarat att regeringen ännu inte befattat sig med den frågan. Rundradion var fortfarande på ett experimentellt stadium. Under alla omständigheter skulle staten se till att verksamheten utövades på ett lojalt sätt. Också Seth Ljungqvist blev intervjuad. Personligen hade han inga större betänkligheter mot politik i radio. Villkoret var oklanderlig opartiskhet, inget parti fick gynnas på andras bekostnad.

Sekreteraren i Radioklubben, Bruno Rolf, fann frågan särdeles delikat. Han trodde dock att det inte var möjligt att i all evighet hindra politiska talare från att använda radion. Men de måste visa »synnerlig takt och försiktighet«. ²⁰ Tidskriften Radio var däremot negativt inställd. Den utropade: »Nej, låt radion vara i fred för agitationen!«²¹

Svenska Dagbladet (h) värnade i en utförlig och resonerande ledare om tryckfrihetens grundsats, den var »en av den europeiska kulturens mera tryggade landvinningar«. Men Marconis

uppfinring gjorde »denna principers tillämpning i ytterst viktiga hänseenden mycket vanskelig«. Speciell oro kände tidningen för nyhetsutbredningen genom radio, som den förstod skulle bli av stor betydelse. Det var en verksamhet som endast kunde utövas genom statens organ eller genom koncessionerade företag. I det sistnämnda fallet kunde statsmakten inte »undgå att i yttersta hand och i vissa lägen göras ansvarig«.

Beträffande dags- och partipolitik fanns det enligt tidningen en enkel och nödvändig väg: att helt och hållet utesluta dem. Men frågan var dock inte till fullo löst med detta. Inget nyhetsmeddelande kunde helt skiljas från de politiska motsättningarnas område. Mycket kunde emellertid göras för att till det minsta möjliga reducera dessa svårigheter, vilka var vida större och mer bekymmersamma än man kunde föreställa sig:

Det gäller därför att se till, att det ofantligt rika området för dess verksamhet hålles fullkomligt fritt från vad som står i samband med partiernas strid och det dagspolitiska meningsskiftet.²²

Svenska Dagbladets ledare var troligen närmast föranledd av att radion kommit till användning i det nyligen avslutade danska valet. Ironiskt nog hade DN samma dag en mycket positiv artikel om den danska radions insatser. Det hade blivit en absolut succé. Omdömet kom visserligen från sekreteraren i Dansk Radio-klubb, som var arrangören. Men uppgifterna i artikeln vittnar om ett stort intresse för sändningarna, i vilka representanter från kommunisterna till de konservativa deltog. På olika platser i landet uppsattes högtalare på torgen. I Aalborg hade vid ett tillfälle högtalaren satts upp av en tidning av en annan politisk färg än föredragshållarens. När sändningen var slut gick tidningsredaktören fram till högtalaren och bemötte inför 2 000 åhörare motståndarens synpunkter. Förmodligen första gången det förekommit polemik mot ett radiotal, kommenterade DN.²³

När styrelsen för Stockholms Arbetarekommun vid samma tid diskuterade uppläggningsen av höstens valarbete blev också

radion uppmärksammas. Förmodligen hade DN:s artiklar i samband med det danska valet haft ett visst inflytande. Arbeta-rekommunen beslöt att vända sig till övriga partiets Stockholms-avdelningar med begäran om gemensamma överläggningar. Vad skulle då radion användas till? Närmast hade man tänkt sig att den skulle användas på valdagen för att påminna väljarna om deras röstplikt. Men man tänkte sig också – eller om det var tidningens egen åsikt – att försöka få till stånd hållandet av valtal. Varje parti skulle då erhålla samma antal tillfällen. Därigenom »skulle varje tvist om lämpligheten av radions utnyttjande i valrörelsen på förhand kunna undanröjas«.

Social-Demokraten hade hört sig för hos Telegrafstyrelsens generaldirektör Herman Rydin. Personligen hade han ingenting emot att radion kom till användning i valpropagandan. Beträffande åsikten att radion skulle stå över det politiska livet yttrade Rydin: »Men vi leva ju på jorden; och om allmänheten är intresserad av politiska program vet jag intet skäl varför den ej skulle få sådana.«

Han hade också tagit upp nyttoaspekten. Eftersom folk i regel endast läste *en* tidning blev deras politiska vetande »ganska begränsat och ensidigt«. Radion hade här en mission att fylla från ren upplysningssynpunkt: »Att radiolyssnarna skulle slå dövöret till, när en representant från en annan politisk ståndpunkt än lyssnarens egen talar, är knappast att befara.« Men skulle radion komma att utnyttjas i politiskt syfte måste den ställa sig strängt neutralt och opartiskt, hade Rydin betonat. Radiopropagandan fick inte monopoliseras av något visst parti, alla skulle ha lika stora möjligheter. Det enda villkoret i övrigt var att talarna begagnade ett hyfsat språk. Efter hänvändelsen från Arbetarekommunen inleddes ett samarbete i vilket samtliga partier var representerade.²⁴

I en ledare i augusti pläderade DN:s chefredaktör Sten Dehlgren för gemensamma valmöten och gav negativa exempel från svensk valmöteskultur, där »säkra« talare skulle framträda inför »säkra« auditorier. Resultatet hade blivit, menade Dehlgren, att

allmänhetens politiska intresse hade flugit sin kos. Gemensamma valmötet skulle på nytt ge liv och färg i politiken.²⁵ På Stockholms Arbetarekommuns initiativ blev det ett gemensamt valmöte på Auditorium i Stockholm den 15 september 1924.²⁶ Deltagare var Arvid Lindman (h), C.G. Ekman (fris), Ivan Bratt (lib) och Per Albin Hansson (s). Valmötet blev utsänt i radio, men detta blev inte uppmärksammat i de tidningar som engagerat sig i frågan, vilket är besynnerligt.²⁷ Förklaringen kan vara att presskonsortiets koncessionsförhandlingar med Telegrafstyrelsen och kommunikationsdepartementet var inne i ett mycket känsligt slutstadium. En oenighet hos ledande Stockholmstidningar i en sådan vital fråga skulle kanske ha försvårat förhandlingarna.

Det gemensamma valmötet blev annars i stort sett väl mottaget av tidningarna. DN betecknade det som ett lyckat försök och ansåg högerens farhågor, att åhörarnas partiska intresse för den ena eller andra riktningen skulle ge upphov till störande inpass och manifestationer, som skäligen obefogade. En klar vinst var att mötet tvingade talarna att helt hålla sig till sakliga argument. Däremot var tidningen kritisk mot Per Albin Hansson för att denne gjort olämpliga utfall mot högerledaren Arvid Lindman: »Stortorgsfasoner«. Också Stockholms Dagblad (h) ogillade Hanssons attityd gentemot Lindman och ansåg att Hansson uppträtt aggressivt även mot andra. Svenska Dagbladet var dock inte så tilltalad av arrangemanget. Såg man till publikintresset var mötet en succé, men man fick samtidigt, tyckte höger-tidningen, ett intryck hur politiskt sett betydelselösa sådana här möten var.²⁸

Frågan om politik i radio väcktes sålunda inte av något politiskt parti utan av en enskild dagstidning – den liberala Dagens Nyheter. I ena fallet, riksdagsradieringen, synes impulsen ha kommit från Frankrike, i det andra fallet, radions användning i valrörelsen, från Danmark. DN:s engagemang påverkade troligen i sin tur Stockholms Arbetarekommun. Hos liberaler och socialdemokrater fanns en öppenhet inför nya hjälpmedel i valrörel-

sen. För socialdemokraterna bidrog förmodligen förhållandet att de hade färre tidningar än de andra partierna. I DN:s fall är det också klart uttalat att den dittillsvarande valmöteskulturen urartat. Förutom att tidningen ville framstå som initiativrik i fråga om riksdagsradieringen fanns det troligen även en tendens att påverka debattnivån i riksdagen i positiv riktning. För den tidningsrika högern utgjorde inte radion någon lockelse. I sin principiella inställning mot radions användning i politiska sammanhang hävdade Svenska Dagbladet till och med att det nya mediet inte skulle tillerkännas full yttrandefrihet.

Andra kammarens negativa inställning, som troligen berodde på flera faktorer, är det första utslaget på hur en samhällsinstitution bemötte det nya mediet. Kammarens nej visade hur känslig frågan var.

Valmötet på Auditorium är märkligt på två sätt. För första gången förekom ett gemensamt valmöte och det var också den svenska radions första valprogram. I ingetdera fallet blev det en snar upprepning. För radions del skulle det dröja åtta år, trots den lyckade utgången.

Eftersom Telegrafstyrelsen hade hand om koncessionsfrågan, däri inbegripet radions kommande uppgifter och roll i samhället, är det särskilt intressant att notera styrelsens klart positiva inställning till politiska program. Visserligen var radion fortfarande på experimentstadiet och koncessionsfrågan var ännu inte löst, men både Rydins och Ljungqvists uttalanden vittnar om att politiken hade sin givna plats i programmet under vissa bestämda villkor. Riksdagsutsändningar och valmöten med företrädare för de flesta partier var uppenbarligen acceptabla politiska programpunkter.

Inställningen kontrasterar mot situationen i England, som Telegrafstyrelsen inte gärna kan ha varit ovetande om. Där hade Postmaster-General sagt i parlamentet 1923 att det inte var önskvärt att radion skulle användas för att sprida tal i kontroversiella ämnen. Yttrandet var föranlett av en parlamentsledamots klagomål mot att BBC sänt ut ett tal som behandlat en byggnadsstrejk

i London. Också 1923 hade Postmaster-General sagt nej till ut-sändning av partiledartal vid valet. Året därpå fick BBC ja vid en liknande begäran, vilket mest berodde på ett regeringsskifte, la-bour hade kommit till makten. När valet väl var över gällde bannlysningen på nytt.²⁹ BBC begärde emellertid tillståndet i början av oktober 1924, och det kan därför inte ha haft någon inverkan på Telegrafstyrelsens uttalande inför valmötet på Auditorium.

Från bannlysning 1925 till accepterande 1932

Önskemål om riksdagsutsändningar 1925

I början av 1925 togs frågan om utsändning av andra kammarens debatter upp på nytt. Denna gång kom initiativet från tre riksdagsmän. Wärner Rydén (s) och Eliel Löfgren, förutvarande justitieminister och ledare för det liberala partiet, förde fram förslaget i en gemensam motion. För den andra motionen svarade Oskar Hagman (s).

Andra kammarens femte tillfälliga utskott avstyrkte motionerna, och kammaren biföll med 115 röster mot 60 utskottets hemställan. Även denna gång kom konstitutionella invändningar. Reservanterna i utskottet påpekade dock att de inte kunde finna något grundlagsstridigt i att kungen lyssnade på riksdagsdebatterna i radio. I kammarens debatt kom August Spångberg (k) med ett radikalt förslag. Var det så att den aktuella paragrafen lade hinder i vägen vore det bättre att avskaffa kungadömet och införa republik.

Också denna gång diskuterades den politiska kulturen. Reservanterna framhöll att det behövdes en ökad sådan i Sverige. Detta skulle kunna förverkligas genom att låta riksdagsdebatterna spridas till en större publik. Eftersom meningsutbytet i riksdagen ofta begränsades till en viss aktuell fråga vore detta möjligt. Radions betydelse för medborgarnas politiska fostran kunde inte bestridas, menade man, och underlät inte att kritisera den egna institutionen. Riksdagsutsändningar skulle skapa en bättre politisk kultur också i riksdagen.

Reservanterna framförde också som argument att det säkert

fanns en önskan inom stora folklager att en och annan gång få höra en riksdagsdebatt i en intressant fråga. Eliel Löfgren tog upp en fördel som radion hade jämfört med tidningsreferaten. Genom radion kunde alla väljare få ett kraftigare intryck av hur starka deras förkämpar var i riksdagen. Svenska folket hade rätt att få reda på vad som hände i riksdagen, framhöll Wärner Rydén. Det var en rätt som för honom var lika självklar som förhandlingarnas och protokollens offentlighet. Men Arvid Lindman tvivlade på att allmänheten skulle vara intresserad av debatten i kamrarna, då inte riksdagsmännen själva tycktes vara det. Han trodde också att utsändningarna skulle få en negativ effekt på riksdagsarbetet. Ärendenas behandling skulle gå långsammare, därför att ledamöterna skulle frestas att hålla längre anföranden än vanligt. Löfgren hade dock en motsatt uppfattning. Ledamöterna skulle i stället komma att bemöda sig om ett livligare och mera direkt framförande.¹

Det är intressant att notera att initiativet alltså inte kom från Radiotjänst utan att frågan väcktes i riksdagen, en av samhällets viktigaste institutioner. Men någon likställighet med tidningarna var det inte tal om för radions del. Radiotjänst skulle inte få avgöra när utsändningar skulle ske – detta skulle beslutas av riksdagens presidium.

Motionärerna insåg tydligt radions betydelse för det politiska arbetet och förde också fram att radion hade en uppfostrande roll både för allmänheten och för politikerna själva. Andra såg radion som ett hot och befarade negativa effekter på riksdagsarbetet. I det här sammanhanget får man inte glömma att demokratins genombrott endast låg några år tillbaka i tiden. Först 1921 hade kvinnorna tillerkänts allmän rösträtt. Socialdemokraterna hade dessutom haft stora valframgångar. Även kommunisterna hade fått ett ökat mandatantal. För många kan det ha funnits en motvilja att ge dem tillgång till ett sådant mäktigt propagandainstrument som radion.

Inga politiska program 1925

En genomgång av programtablåerna visar att Radiotjänsts första verksamhetsår, som endast omfattade ca 1 200 timmar, blev helt utan program med politiskt innehåll. De få samhällsprogram i övrigt som förekom tycks inte ha varit kontroversiella vare sig till innehåll eller uppläggning utan utgjordes av föredrag i orienterande och upplysande syfte. Det kunde gälla »Norrbotten och arbetstagarna«, en serie om »Samhällets hjälpverksamhet« eller en annan om »Strövtåg på juridikens fält«. I fråga om internationell politik eller program om politik eller samhällsliv i enskilda länder kan fyra program noteras.

Skogs- och jordbruksprogram, vilka var arrangerade av tidningen Svenskt land, var fyra till antalet, och antalet var ungefär detsamma för programsektorn ekonomi och näringsliv. Program som rörde den enskildes ekonomi var däremot desto fler och gällde självdeklaration, nya dyrortsgrupperingar, levnadskostnadsindex och kronoskatten. Ett föredrag om sparsamhet hade anordnats av Svenska Sparbanksföreningen. Tydligen var detta en tillåten form av propaganda. Man kan dock undra om det var i vällovligt syfte inför julen som ett program med rubriken »Hur mycket får jag låna på min livförsäkring?« sändes mitt i december.

Familje- och hushållsprogram intar en särplats. En gång i veckan svarade tidningen Idun för »Veckans hus- och hemvård«. Den serien ersattes sedan av Radiotjänsts egen: »Husmödrarnas halvtimme«. I seriens start fick husmödrarna lära sig värmeeldningspannan.

Dagsaktualiteterna intog en mycket undanskymd plats. Det ekumeniska mötet uppmärksammades, likaså amerikaångaren Gripsholms avgång från Göteborg. Men oroligheterna på arbetsmarknaden fick exempelvis ingen plats i programmet.² Nyhetstjänsten var också tillbakasatt. Fram till 1931 fanns det endast en nyhetsutsändning, på sen kvällstid och högst 15 minuter lång.³

Programrådets ställningstagande

Det fanns dock planer på en djärvare och aktuellare programpolitik. Inför Programrådet berättade programchefen Nils Holmberg, när han redogjorde för höstsäsongen 1925, att programledningen planerade inrikes- och utrikeskrönikor, vilka skulle sändas var fjortonde dag. Krönikorna skulle vara objektivt hållna översikter i ledig form över dagshändelserna i Sverige och i utlandet. Utrikeskrönikorna skulle företrädesvis vara av politisk art. Dr Verner Söderström ansågs vara den lämpligaste personen för dem. För inrikeskrönikorna hade preliminära underhandlingar förts med Gustaf Reuterswärd, radio- och TT-chefen. Valet av person kan ha dikterats av förhållandet att han stod som företrädare av opartiskhet och objektivitet i egenskap av TT-chef. Holmbergs uppgift tyder på att Reuterswärd knappast kan ha haft något emot programidén. Holmberg berättade också att till planerna hörde en ekonomisk översikt en gång i månaden. Det var tänkt att översikten skulle göras av en nationalekonomisk vetenskapsman.

Men krönikorna vållade problem. När rådet i princip anslöt sig till Holmbergs promemoria gjordes undantag för just krönikorna. Den delen av promemorian blev bordlagd.⁴ Samma öde rönt krönikorna dagen efter i radiostyrelsens arbetsutskott, som beslöt att avvakta rådets yttrande.⁵ Vid nästa sammanträde återupptog Programrådet frågan om krönikorna. Rådet ansåg enhälligt att kulturella krönikor och ekonomiska översikter utgjorde värdefulla tillskott till programmen. Efter en uttömmande men inte protokollförd diskussion gjorde rådet följande uttalande om de planerade in- och utrikeskrönikorna:

Rådet har ingenting att erinra mot att Radiotjänst försöksvis med bestämda mellantider /förslagsvis varje fjortonde dag eller en gång i månaden/ utsänder översikter av politiska händelser och förhållanden i utlandet, under den bestämda förutsättningen, att dessa strängt hålla sig till det rent sakliga och äro fullt opartiskt avfattade samt sålunda icke kunna komma att ge någon berättigad anledning

till anmärkningar från vare sig främmande eller svenskt håll. Där-
emot anser programrådet, att någon utsändning av inrikespolitiska
krönikor icke bör äga rum, åtminstone icke för närvarande, enär det,
huru sakligt de än läggas, torde vara hart när omöjligt att utforma
dem på sådant sätt, att de icke ge anledning till meningskonflikter
rörande deras innehåll, i synnerhet när det gäller angelägenheter av
särskilt ömtålig politisk innebörd och rundradion måste stå utanför
och över alla politiska meningsstrider.⁶

Utan stöd i avtalet mellan Radiotjänst och Telegrafstyrelsen ut-
talade Programrådet sålunda att inrikeskrönikor inte borde fö-
rekomma i programverksamheten. Det bästa för radion var up-
penbarligen att helt och hållet stå vid sidan av den svenska in-
rikespolitiken. Uttalandet förhindrade att Radiotjänsts egna
medarbetare, grupper eller enskilda utanför programföretaget
yttrade sig i radio i inrikespolitiska frågor. Denna inskränkning
i yttrandefriheten innebar att radion på detta område ställdes åt
sidan som opinionsbildande organ.

Utrikeskrönikor kunde Programrådet däremot tänka sig,
men rådets krav måste bedömas som ytterligt stränga. Saklig-
hets- och opartiskhetskravet återfinns i avtalet men är mycket
starkare uttryckt i rådets text, som talar om »det rent sakliga«
och »fullt opartiskt«. Orden »strängt« och »bestämda« förstär-
ker i hög grad rådets villkor. Formuleringen »ge någon berättigad
anledning till anmärkningar« kan inte gärna sägas vara ett
stöd för en programledning i fråga om ett så känsligt område
som politik.

Rådet, vars ordförande var UD:s pressbyråchef Fritz Henriks-
son, värnade tydligt om Sveriges relationer till andra stater.
Innebörden i uttalandet måste ha varit att Radiotjänst i sina
utrikeskrönikor inte skulle få avvika från eller på något sätt störa
den svenska utrikespolitiken. Det ligger nära till hands att anta
att Henriksson diskuterat frågan på UD. Förhållandet att UD:s
pressbyråchef satt som ordförande i Programrådet med dess
rådgivande funktion gjorde säkerligen ämnet ännu känsligare.
Synpunkter i krönikorna kunde av främmande beskickningar

uppfattas som UD:s egna. Sambandet med det 1921 ingångna hemliga kontraktet mellan TT och UD är uppenbart.⁷

Programrådets uttalande fick till följd att inte heller planerna på utrikeskrönikor och ekonomiska översikter blev förverkligade. I sin redogörelse inför höstsäsongen 1926, alltså ett drygt år senare, förklarade Nils Holmberg att det hade varit omöjligt att få fram en lämplig person för utrikeskrönikorna. Varför de ekonomiska översikterna inte blev av nämnde inte Holmberg. I hans manus står endast att även de hade blivit formellt skrinlagda.⁸ Förmodligen var ämnet alltför kontroversiellt för att man skulle våga sig på det efter Programrådets negativa inställning till inrikespolitiska krönikor. Ämnet ekonomi går knappast att helt skilja från partipolitiska aspekter.

Radiotjänst fick sålunda i början av sitt första verksamhetsår entydiga utslag på att införandet av kontroversiella ämnen i programverksamheten skulle kunna ge upphov till kritik och stridigheter om radion. En riksdagsmajoritet var emot riksdagsutsändningar, och Programrådet – Kungl. Maj:ts organ – intog en klart negativ inställning till politiska programpunkter. Det fanns inte heller något utländskt exempel att peka på för programchefen Nils Holmberg. Inte ens det stora BBC fick handskas med politik. BBC:s general manager J. C. W. Reith hade i maj 1925 bett Post Office att få anordna debatter, till exempel om arbetslösheten och om frihandeln. Han fick ett avböjande svar.⁹

Dagsaktualiteterna tränger på

I maj 1926 gjorde Radiotjänst ett principiellt uttalande om radion och politiken – det första hittills i källmaterialet. Uttalandet föranleddes av att utrikesminister Östen Undén (s) åstadkom rabalder med ett radierat föredrag från Akademiska föreningen i Lund: »Det sista Genève-mötet«. Nya Dagligt Allehanda (h) ansåg att Undén utnyttjat radion för personliga utfall mot namngivna politiska motståndare och delat upp pressen alltefter

tidningarnas åsikter om hans eget uppträdande under Genève-mötet. Gustaf Reuterswärd förklarade att styrelsens arbetsutskott godkänt förslaget, som kommit från programkommittén i Malmö. Om innehållet i föredraget hade programledningen inte gjort sig underrättad på förhand. Inte kunde man påfordra något sådant, menade Reuterswärd, »då Sveriges utrikesminister ville tala till landets inbyggare i en för landet viktig angelägenhet«.

Tidningen återger Radiotjänsts riktlinjer för politisk neutralitet, såsom Reuterswärd förklarade dem i intervjun:

- utsändningar får icke avhandla den egentliga inrikespolitiken med dess motsättningar
- vad politik i övrigt angår, få programmen icke läggas så, att utsändningen såsom helhet blir en tendensyttring
- däremot tillåtas uttalanden i allmängiltiga politiska frågor, så länge dessa uttalanden ej direkt uttrycka viss partiorganisations synpunkt eller ha agitatorisk tendens.¹⁰

Någon dementi eller något tillrättaläggande gjordes inte av Radiotjänst. Man kan därför anta att Nya Dagligt Allehanda uppfattat Reuterswärd rätt. Den första punkten är direkt överensstämmande med Programrådets uttalande 1925. Innehållet i den andra punkten motsvarar avtalets opartiskhets- och objektivitetskrav, likaså tredje punktens förbud mot agitatorisk tendens. Vad den sista punkten i övrigt angår är den en konsekvens av rådets uttalande. Reuterswärd synes med den svävande formuleringen ha avsett frågor som inte kunde uppfattas som direkt partiskiljande. Med andra ord, kontroversiella frågor var bannlysta. Vad Reuterswärd inte gick in på, när han svarade på frågan om den politiska neutraliteten, var hur radion skulle ställa sig till ämnen av utrikespolitisk natur. Kanske var det taktiskt handlat. Situationen var något prekär. Det skulle sedan dröja till 1928 innan en utrikesminister på nytt framträdde i radio.

Att Undéns föredrag inte blev granskat i förväg kan också ha berott på att det var en direktsändning. I vanliga fall granskades föredrag i kontroversiella ämnen. Exempelvis uppdrog i mars

1926 styrelsens arbetsutskott åt Reuterswärd att förvissa sig om att en serie föredrag av professor Axel Moberg i Lund, som »visat sig ha deciderade åsikter i utrikespolitiska spörsmål«, fick en politiskt objektiv form. Denna försiktighetsåtgärd gällde även ett av styrelsen vid samma tid godkänt förslag att general Karl Toll eller en annan högre militär skulle hålla ett föredrag i samband med en planerad landstormsvecka.¹¹

Arthur Engberg, chefredaktör för Social-Demokraten, riksdagsman och vice ordförande i konstitutionsutskottet, fick också finna sig i en sådan granskning. SSU hade föreslagit Radiotjänst att sända ett tal av honom på Skansen på midsommaraftonen 1927. Efter ett avböjande svar från Radiotjänst påpekade SSU att talet skulle bli fullkomligt politiskt neutralt, vilket för övrigt var en förutsättning för att talet skulle få hållas på Skansen. Programavdelningen meddelade Engberg och SSU att styrelsens arbetsutskott hade ansett »att det vid sådana folkliga festdagar såsom midsommar, jul eller nyår är påkallat att iakttaga den största möjliga neutralitet och försiktighet«, men under vissa förutsättningar kunde en utsändning göras, bland annat att föredraget blev politiskt fullt neutralt, att inga moment av festen kom med, att manuskriptet lämnades in för genomläsning och att talaren förpliktigade sig att följa det.¹²

Försiktigheten var lika stor vid en önskad utsändning av ett anförande av statsrådet Felix Hamrin (fris) på ett möte anordnat av Stockholms Blåbandsföreningars Centralkommitté. Förutsättningen var, påpekade Radiotjänst, att anförandet inte fick deciderat nykterhetspolitisk karaktär.¹³

Programverksamheten vid de privata lokala stationerna var svårare för Radiotjänst att övervaka. Ett av Eskilstuna rundradio-station i maj 1927 utsänt föredrag om »Gift kvinnas statstjänst« av riksdagsman Elof Lindberg (s) blev uppmärksammat av Programrådet, vars uttalande ger ett klart belägg för att rådet fortfarande ville upprätthålla en sträng restriktivitet i fråga om inrikespolitik:

Med hänsyn till *dels* att frågan om gift kvinnas statstjänst föreligger till behandling vid innevarande års riksdag, *dels* att föredragshållaren är motionär vid riksdagen i frågan och att därför den misstanken kan uppstå, att föredraget varit ägnat eller att ensidigt föra fram en politisk fråga, *dels slutligen* att den efterföljande diskussionen icke radierats, finner sig programrådet böra anteckna till protokollet, att föredrag, vilka kunna konstrueras som partiska inlägg i en politisk fråga och därtill en fråga, som befinner sig under riksdagens behandling, icke äro lämpliga att utsändas genom svensk rundradio.¹⁴

RESTRIKTIVITETEN LÄTTAS UPP

I England klagade BBC tidigt över att den stränga restriktiviteten i fråga om kontroversiella ämnen hindrade programbolaget att använda framträdande personer i programmen, just därför att de ofta bara genom sin ställning var kontroversiella: »We find that restrictions are depriving us of the assistance in our programmes of many eminent men, men who have achieved a national position by the strong line they have taken in various movements.«¹⁵ Liknande erfarenheter tycks ha legat bakom Radiotjänsts införande av programpunkten »Veckans plattform«, som prövades av Programrådet när ett framträdande av general Toll kritiserades av Falu-Kuriren (fris). Tidningen ansåg att han bedrivit »ohöjld rustningspropaganda«. Nils Holmberg medgav 1927 i Programrådet att Toll gjort subjektiva uttalanden. Reuterswärd och Holmberg angav emellertid avsikten med programpunkten, vilket till fullo godkändes av rådet:

Veckans plattform är avsedd att utgöra ett fritt forum för mera framstående personer, som därvid få ett tillfälle att i stort sett oberoende av den censur, som den övriga föredragsverksamheten är underkastad, uttala något av vad som ligger dem om hjärtat i ämne av visst aktuellt intresse.¹⁶

Tanken bakom programpunkten kan ses som en uppmjukning av Reuterswärd's principuttalande i Nya Dagligt Allehanda 1926 och är ett exempel på en utveckling mot större dagsaktualitet i programverksamheten. Rådets godkännande tyder också på en begynnande omsvängning.

I en programpolitisk diskussion 1927 debatterade rådsledamöterna tillsammans med företagsledningen dagsaktualiteterna och politiken i radio. Reuterswärd ansåg att antalet föredrag kunde ökas. Om det var möjligt borde de stora kulturhistoriska serierna träda tillbaka till förmån för nutiden. Eftersom det var svårt för den enskilde medborgaren att endast med pressens hjälp kunna bilda sig en uppfattning om stora aktuella problem, framhöll Reuterswärd att »det vore av största betydelse att tillgodose behovet av en vederhäftig belysning av aktuella problem«.

Reuterswärd framstår som djärvare än riksprogramchefen Julius Rabe, som betonade svårigheten att bibehålla den politiska neutraliteten. Som exempel valde han en eventuell bakgrund till en kommunalpolitisk fråga. Att skaffa föredragshållare som inte skulle stämplas som »ensidigt politiskt inriktade« vore nästan en omöjlighet. Reuterswärd däremot ryggade inte tillbaka inför tanken på eventuell kritik för politiskt partitagande. Problemet kunde lösas genom att man ena gången släppte fram en högerman och den andra en socialdemokrat. Knut Tengdahl (s) instämde i professor Axel Brusewitz mening – båda var medlemmar av Programrådet – att det aktuella inte skulle få för stor plats på bekostnad av de historiska ämnena. Det var pressens uppgift att informera om aktuella frågor. Brusewitz medgav att de sociala och nationalekonomiska ämnena hade stor betydelse men framhöll att det fanns många populära broschyrer i nationalekonomi! Fritz Henriksson ansåg att större vikt borde läggas vid »en historisk, starkare och mera mångsidig belysning av aktuella utrikes- och inrikespolitiska m.fl. spörsmål än vad dagspressen kan ge«. Han avslutade debatten med åsikten att radioföredragen i aktuella frågor givetvis skulle knyta an till vad som just då behandlades i pressen och därvidlag ge en mera faktisk bakgrund till de olika spörsmålen.¹⁷

Reuterswärd försökte tydligen få Programrådet att inta en mjukare inställning till de politiska frågornas plats i radioprogrammen. Hur stark åtskillnaden mellan Reuterswärd och Rabe var går inte att avgöra utifrån ett enda dokument. Det är mycket

möjligt att denna diskussion uppkommit spontant och förts under fria och obundna former. Reuterswärd synes emellertid ha vunnit Henrikssons gehör, även om denne helst ville att radion skulle komma ett par steg efter pressen. Uppenbarligen borde inte radion komma först i en kontroversiell fråga. Henrikssons inlägg i diskussionen är ett tecken på att han börjat förändra sin syn på radion som aktualitetsmedium. Endast ett drygt år tidigare hade han i en diskussion vid Svenska radioklubbarnas årsmöte menat att det kunde vara tveksamt »att i radio upptaga diskussioner om dagsfrågor« och kom också med påståendet att försök i England hade gjorts med föga lovande resultat.¹⁸ Jämfört med tidigare är rådets negativa hållning inte längre så kategorisk. Enskilda medlemmar tycks emellertid ha haft en något kuriös inställning till radion som medium.

ENKÄTER

Stockholms Dagblad hade i november 1927 genomfört en enkät beträffande politiken i radio. Den var föranledd av att förutvarande danske statsministern Thorvald Stauning i folketinget kritiserat den danska radions avvisande inställning till det politiska upplysnings- och propagandaarbetet. Tidningen själv var positiv:

Huru vore det då med litet politisk upplysning och i vissa fall med en diskussion mellan politiska gentlemän, som visste att hålla den rätta tonen och framför allt inte använde radion till agitatorisk knytnävskamp utan objektivt och belärande sökte lämna redogörelser för partiernas ställning och önskemål.

Stockholms Dagblad hade ett bestämt intryck av att Radiotjänst var deciderad motståndare, vilket nog förvånade tidningen, då den utsända debatten på Auditorium 1924 enbart hade efterlämnat ett gott intryck. Många lyssnare skulle nog med tacksamhet se att de politiska frågorna behandlades oftare »på den förenklade väg som radiotrafiken erbjuder«. Tidningen hade frågat ett antal speciellt radiointresserade kulturpersoner i landsorten: »Böra politiska spörsmål och diskussioner vara avhysta från all

radioförmedling?« Av de nio tillfrågade var en knapp majoritet positiv till politik i radio. Bland argumenten emot politik i radio kan nämnas att radion i likhet med folkbildningsarbetet skulle ställa sig utanför politik och religion, att det inte gick att vara alla partier till lags, att lyssnarna säkert föredrog ett rent underhållningsprogram.¹⁹

En radioprogramenkät, som Telegrafstyrelsen anordnade 1928, visar att det fanns ett stort intresse hos lyssnarna för politik i radio, om än flertalet svarade nej. Av de 95 000 svaren – manliga radiolicensinnehavare mellan 30 och 60 år – svarade 48,5 procent nej på frågan: »Anser Ni att politiska frågor bör behandlas i radio?« För »ja utan förbehåll« svarade 37 procent, och 4,7 procent stod för ett »ja, men objektivt«. 9,8 procent avstod från att svara. Det framgick också att landsbygden var mer intresserad av politiska frågor än städerna och att intresset var större i arbetarklassen än i de högre klasserna både på landet och i städerna.²⁰

Giftetikett och kyskhetsbälte

I en ledare ett par dagar efter sin enkät ställde Stockholms Dagblad frågan: «Vad är då politiken, om den skall censureras eller rent av förses med giftetiketten i samband med det skrivna och talade ordets förnämsta kommunikationsmedel?« De räddhågades åsikt att radion skulle vara opartisk var med förlov nonsens, ansåg ledarskribenten. Varje dag och varje stund mötte man färgade åsikter. Politiska uttalanden i radio skulle inte göra lyssnarna sämre.

Med tanke på pressens aktiemajoritet i Radiotjänst är några rader i ledaren mycket viktiga och trovärdiga. Intet motstånd vore gagnlösare, skrev tidningen, om man här och där i pressen, skulle söka hålla radion i karantän av fruktan för konkurrens:

Radions segertåg även som nyhetsbringare och efterhand även som opinionsbildare kan ej med konstgjorda dammar hejdas och sunda förnuftet säger, att denna uppfinning endast stimulerar vetgirighe-

ten och ger pressen chanser till ökad spridning. De murar och konventionella uppfattningar, som hittills stängt radion för den politiska upplysningen, äro dömda att genombrytas och förintas.²¹

Några månader senare tog också DN upp radion och politiken i en ledare. Tidningens bedömning av programutvecklingen under den närmast föregående tiden var att den hade kännetecknats av litet större stränghet mot föreningspropaganda och mera liberalitet i fråga om kontroversiella ämnen. Ledaren uttryckte en viss förståelse för svårigheten att uppnå enighet om var gränsen borde dras på det politiska området. Men den ville varna för alltför stor skuggrädsla:

Det förefaller som om man på sina håll skulle föreställa sig att radion, som eljest alltid skall följa rörelserna i tiden kunde leva bakom klostermurar, avstängd från beröring med all verksamhet med politisk anstrykning. Så enkelt går det dock icke att realisera renlevnadstanken i ett demokratiskt samhälle [...] Varje försök att förse radion med kyskhetsgördel efter berömt medeltida mönster faller på sin orimlighet.²²

Krönikor startas

1927 blev startåret för olika krönikor i programverksamheten, vilket medförde att dagspolitiska frågor fick en viss belysning. Redaktör Torvald Sachs, chef för TT:s riksdagsredaktion sedan 1922, började då en 20 år lång serie av riksdagskrönikor på 20 minuter vardera. En gång i veckan, eller var fjortonde dag när ämnet tröt, sändes dessa krönikor under det halvår riksdagen var samlad. Sachs redogjorde kortfattat för viktigare propositioner och motioner, men också för utskottsutlåtanden, viktigare debattinlägg och beslut. När det rörde sig om stora parti frågor togs alla genmälen och reservationer med. I småfrågor nämndes sällan namnen på talarna. Någon kritik tycks inte ha riktats mot dessa krönikor.

En lagstiftningskrönika infördes också, vilken sköttes av jur. dr. Carl Kuylenskierna, statstjänsteman och ledamot av stat-

liga beredningar och från 1929 kammarrättsråd. Lyssnarna fick också en utrikeskrönika. Den hade som framgått tidigare funnits i planeringen sedan 1925. Krönikör blev fil. dr. Verner Söderberg.

Några beslutsunderlag för införandet av dessa krönikor finns inte, möjligen kan Crawfordkommitténs rapport om BBC, vilken publicerades i mars 1926, ha haft en positiv inverkan. Kommittén ansåg att en måttlig mängd av kontroversiellt slag kunde bli utsänt, förutsatt att materialet var av hög kvalitet och distribuerat med »samvetsöm ärlighet».²³

Programrådet ändrar inställning

Programrådet modifierade sin tidigare kategoriska inställning gentemot politiska program ytterligare något under 1928. Detta skedde när rådet granskade ett föredrag av Ernst Wigforss – »Studiet av socialismen» – som blivit utsatt för kritik i högerpressen. I ett uttalande klargjorde rådet »att det inte hade något att invända mot att ämnen av politisk natur tagas upp på riksprogrammet, givetvis under förutsättning att ämnets behandling ej har karaktär av en direkt propaganda för en bestämd åskådning».²⁴ Ingen anmärkning riktades mot Wigforss.

Någon omedelbar effekt tycks inte omsvängningen ha haft. Ett förslag i styrelsen att anordna politiska föredrag i samband med valrörelsen samma år bordlades.²⁵ Däremot anordnades en valvaka.

Det finns några nedslag i källmaterialet som visar att Radiotjänst trots allt iakttog mycket stor försiktighet just under 1928. När byråchefen Bertil Nyström i Socialstyrelsen i januari det året föreslog en föredagsserie om arbetslönerna, fick han ett avböjande brev från Nils Holmberg, som berättade att det från styrelsehåll på en programkonferens uttalats vissa betänkligheter inför att under den ömtåliga situation som rådde på arbetsmarknaden uppta ett så pass brännbart ämne som arbetslönerna, även om det behandlades fullt opartiskt.²⁶

Litet längre fram på året återkom samma argument. Julius Rabe skrev till föreståndaren för Kiruna Rundradiostation, som ville sända ett föredrag med rubriken »Doktor Lundbohm och andra kapitel ur Kiirunavaaras historia«, att det av taktiska skäl vore klokast att vänta med föredraget tills den stora arbetskonflikten hade upplösts: »Som jag av andra mellanhavanden med landsorganisationen kunnat erfara är stämningen inom arbetarrörelsen för närvarande ytterst känslig, varför det är skäl för oss att icke vidröra några brännbara ämnen.«²⁷

För NRK i Oslo, som gjort en förfrågan om politik i radio, berättade Gustaf Reuterswärd i ett brev att det hade visat sig att området var synnerligen känsligt: »Rundradions aktualisering beträffande de politiska frågorna måste ske med ypperlig försiktighet och under noga beräkning av varje steg.«²⁸

Gärna meningsbrytningar – men största varsamhet

Programrådets inställning blev på allvar prövad 1930, när en pjäs av Ivan Oljelund i serien »Veckans komedi« utsattes för häftig kritik. Pjäsen, vars titel var »Fredsfilm«, tolkades i tidningsdebatten som »ett otillbörligt angrepp på fredsörelsen i allmänhet och på en viss fredsorganisation i synnerhet«. Oljelund hade tagit upp till debatt den fredsörelseidealitet som använde uppskakande krigsfilmer i sin propaganda.

Programledningens avsikter med denna serie framgår tydligt i ett särskilt yttrande till Programrådet av Gustaf Reuterswärd. Serien skulle i dramatisk form belysa aktuella frågor av olika slag. Pjäsens tendens fick gärna vara allvarlig och författaren behövde inte »dra sig för att servera de framförda sanningarna en smula beska«. Reuterswärd markerade också att radion slagit in på en ny väg:

Att mera omstridda ämnen, d.v.s. vad engelsmännen kalla för »controversial matters« kunna släppas fram till mikrofonen, då det gäller

föredrag o.d., som tillåta en opartisk och allsidig belysning av en fråga, torde vara obestridligt, och Radiotjänst har under de förflutna åren använt sig av många sådana programinslag. En annan fråga är emellertid en konstnärlig behandling av dylika ämnen. Där kan man med bästa vilja i världen icke garantera en fullt opartisk behandling och framför allt icke undvika, att enskilda delar, om de brytas ur sitt sammanhang, komma att verka stötande. Ehuru jag sålunda är väl medveten om att största försiktighet måste iakttagas, vill jag dock deklarerat såsom min övertygelse, att diskussioner i konstnärlig-dramatisk form av aktuella problem ha stort värde som programinslag.

I detta sammanhang åberopade alltså inte Reuterswärd sitt av Programrådet godkända uttalande från 1927. Då gällde det programpunkten »Veckans plattform«, som skulle utgöra ett fritt forum för mera framstående personer i aktuella ämnen. Han gick i stället ett stycke längre och prövade rådets inställning till en konstnärlig behandling av kontroversiella ämnen. Sålunda ett gammalt beprövat recept, när yttrandefriheten hade sina begränsningar.

Beträffande det aktuella ärendet ansåg Programrådet att författaren inte velat angripa fredsrörelsen som sådan utan vissa former för fredspropaganda. Kritiken hade emellertid på vissa punkter en så tydlig adress att en enskild organisation kunde känna sig utpekad. Pjäsen hade därigenom överskridit vad som i radio kunde anses vara lämpligt. Användandet av en konstnärlig-dramatisk form undvek rådet att ta direkt ställning till och det principiella uttalandet var generellt hållet. Rådet skrev att »rundradion i längden icke kan undvika att i olika former behandla aktuella problem, där meningarna kunna bryta sig mot varandra, men programrådet tillråder programledningen att vid beträdandet av denna väg gå fram med största varsamhet«. ²⁹ Principiellt sett godkände rådet, om än något uppgivet, användande av olika programformer i fråga om kontroversiella ämnen. Men det gav ändå inte programföretaget mycket vind i seglen.

Detta visar sig av att Gustaf Reuterswärd längre fram på året prövade Programrådets inställning till en föreslagen föredragsse-

rie av redaktör Sigfrid Hansson, bror till Per Albin: »Den svenska arbetarrörelsens historia«. Den skulle, uppgav Reuterswärd, »naturligtvis« inte gå längre fram än till första världskriget, men det betydde ändå att man måste ta med de hårda strider som ledde till storstrejken 1909. Enligt Reuterswärd borgade Sigfrid Hanssons namn »för en klok behandling av ämnet«. Rådets allmänna uppfattning blev »att man icke borde vara ängslig för subjektiva synpunkter i radio och ej heller för att sådana problem som det föreliggande ventilerades«. Inställningen till Hanssons person delade rådet med Reuterswärd. För Hanssons omdöme kunde man hysa det största förtroende.³⁰

Rådets uttalande utgör en vändpunkt. Tydligt är också att delar av arbetarrörelsen börjat bli salongsfärdig. Året därpå prövades på nytt Programrådets inställning till öppen och fri diskussion i radio. Radiotjänst hade sänt en studentdiskussion i Uppsala rörande ämnet: »Amerikanismen och vår tid.« Enligt en konservativ morgontidning passade en del studenter på att framföra sina politiska åsikter. Reuterswärd fann kritiken hård och oberättigad, eftersom det gällde en studentdiskussion, och menade att ungdomen alltid är benägen för överdrifter. Ville man höra en studentdiskussion, fick man finna sig i vad som sades där. En diskussion ungdomar emellan kunde väl inte uppfattas som politisk propaganda, menade Reuterswärd, och för övrigt var en sådan bannlyst i radio. Reuterswärd berättade också vilka riktlinjer man arbetade efter: »Vi vinnlägga oss alltid om att välja våra talare och föredragshållare med urskillning, och när det gäller brännande politiska problem kontrollera vi alltid manuskripten.«

Programrådet ansåg att »verkliga diskussioner i ämnen av allmänt intresse borde utgöra ett värdefullt inslag i programmen och att man därvid icke borde vara alltför ängslig för uttalanden av politisk innebörd i den mån det gäves tillfälle att omedelbart bemöta dem«.³¹

ÅDALSKRAVALLERNA

Även om arbetarrörelsen blev accepterad som ämne betydde det inte att Radiotjänsts attityd gentemot de aktuella sociala motsättningarna i samhället förändrades. När offren för Ådalskravallerna skulle begravas 1931 vände sig Sverges Kommunistiska Parti och dess ungdomsförbund samt Folkets Dagblad till Radiotjänst med en hemställan att begravningen skulle sändas i radio. »Sverges arbetarklass har landssorg. Sex kamrater har stupat för mördarekolor i sin fredliga kamp för bröd och frihet«, skrev de i sitt brev:

I hemmen och på massmöten landet runt vill Sverges arbetare följa de fallna kamraternas sista färd. Då Edert företag ständigt betonar sin politiska neutralitet bör detta enda tänkbara motiv för ett avbjudande av vårt förslag icke kunna anföras.

Frågan var onekligen delikat för Radiotjänst, vars styrelses arbetsutskott befann sig i Berlin. Radioteaterchefen C. A. Dymling mottog följande telegram:

Styrelsens härvarande ledamöter ha beslutat att frågan om radioutsändning av begravningsakten i Ådalen på grund av dess politiskt ömtåliga natur skall underställas regeringen stop Om regeringen tillråder skall utsändning ske stop Avstyrker regeringen eller vägrar den uttala sig sker ingen utsändning stop Sök omedelbart statsministern eller i andra hand socialministern och delgiv detta telegram.³²

Någon utsändning av begravningen blev det inte. Vilket svar, om något, statsministern eller socialministern lämnade på Radiotjänsts förfrågan framgår inte av handlingarna.

Ny motion om riksdagssändningar

Rädslan för kommunisterna pekade motionären och chefredaktören för Nya Samhället Mauritz Västberg (s) själv på när hans motion om riksdagssändningar debatterades i andra kammaren 1929. Han ansåg att ledamöterna led av politisk skugggrädsla.

Tvärtom skulle med radions hjälp de kommunistiska inläggen, som uppförstorades i den kommunistiska pressen, reduceras till riktigare proportioner.

Motionen 1929 röntes samma öde som den 1925. Andra kammaren följde, trots talmannen Bernhard Erikssons positiva inställning, utskottets avstyrkande. Utskottet anförde att tekniken endast tillät utsändning av en kammare i sänder. En redigering av debatterna skulle också förrycka deras karaktär, eftersom riksdagsmännen skulle rikta sina anföranden till folket, vilket inte var ändamålet med förhandlingarna. Det skulle vara sakliga rådslag mellan svenska folkets valda representanter.

Rättviseaspekten kom i förgrunden denna gång. Hur skulle sändningstiden fördelas mellan talare och partier? Skulle hela debatten sändas eller delar av den och i så fall vilka avsnitt? Herr Eurén (s) undrade hur representanter för alla åsikter skulle hinna tala under den korta tid som stod till buds. Han ville också varna för att det skulle vara lätt att hindra en motståndare att få ordet genom att blockera mikrofonen och därmed låta debattfriheten gå förlorad. Liknande synpunkter framfördes av herr Schött (h), som i sitt jungfrutal fruktade att kammarens talarstol skulle bli en agitationstribun för propaganda landet runt. En annan högerman befarade att utsändningen skulle binda kammaren, riksdagsmännen skulle inte kunna tala så fritt som de ville.

Västberg förklarade att han inte hade menat att alla debatter skulle radieras, enbart vissa stora sådana. Själv hyste han uppfattningen att ledamöterna skulle kunna anpassa sig efter radion och koncentrera sig. Riksdagen skulle för övrigt ha nytta av utsändningarna. De skulle kunna följa förhandlingarna från sammanbindningsbanan eller kaféet eller från sina bostäder vid sjukdom. Han kom också med det gamla argumentet att utsändningarna skulle förädla den politiska kulturen.³³

Telegrafstyrelsen var precis som 1925, trots byte på generaldirektörsposten, positivt inställd. Generaldirektören H. A. Hamilton blev tillfrågad av Stockholms Dagblad och upplyste tidningen om att motionen hade väckt hans synnerliga intresse. Tele-

grafstyrelsen var högst intresserad av ett försök och hade hört sig för i riksdagen under hand. Vilka delar av debatten som skulle sändas kunde säkert ordnas tillfredsställande av riksdagspresidiet. Hamiltons uttalande ger anledning att fråga vem som egentligen var radiochef, han eller Reuterswärd.

Reuterswärd var enligt tidningen tveksam, även om han var villig till ett experiment. Hans tvekan rörde hur man skulle uppnå en smidig form. En talares synpunkter kunde bli bemötta först mycket längre fram i programmet. En lyssnare kunde komma in i sändningen under ett anförande och inte veta vem som talade.³⁴ Några bandningsmöjligheter fanns ännu inte.

DN hade ju tidigare ivrigt propagerat för och också sökt arrangera en utsändning från riksdagen. Tidningen skulle sedermera ändra åsikt. I en ledare 1928 ville den, ehuru annars positiv till politik i radio, helt och hållet fridlysa riksdagen från radion. Förhandlingarna passade knappast för radion. Härvidlag stödde sig DN på erfarenheter i skilda länder, vilka visade att debatterna förrycktes och förföll till »enkelt vittnande vid alltför stor offentlighet«. De hade blivit »ännu mera långdragna och späckade med lokalbetonade vädjanden och demagogiska utfall«. Länderna namngav inte DN utan prisade i stället parlamentet i London som sagt nej till utsändning. Ett nej från den svenska riksdagen kunde ske utan större förlust: »arbetsformerna i riksdagen, debatternas livlösa karaktär, utan inpass, utan replikrätt, förrän kanske efter ett flertal timmar, locka icke till avlyssnande«.³⁵

Ett år senare stod DN fortfarande fast vid sin åsikt och hänvisade denna gång till Finland.³⁶ Också Svenska Dagbladet utgick från att man inte kunde sända en hel debatt. I stället kunde radion arrangera en debatt mellan företrädare för olika partier till en viss tidpunkt. Skånska Dagbladet (bf) var säker på att riksdagsutsändningarna skulle få till resultat demagogiska strävanden och agitation, en vara som det redan fanns tillräckligt mycket av. Ville Telegrafverket och riksdagen göra radion impopulär och helt förstöra den lovande utvecklingen, så var en riksdagsradiering det bästa sättet. De som var särskilt intresserade

kunde läsa pressen och riksdagstrycket. Nya Norrland (s) var också pessimistiskt inställd. Riksdagsutsändningarna skulle slå ihjäl folks politiska intresse och ansenligt stärka parlamentsledan. Stockholms Dagblad var däremot positiv och anförde det gamla skälet att det skulle vara bra om valmännen genom radion fick höra sakskaäl både för och emot en fråga.³⁷

I tidningarnas fall är det inte omöjligt att den negativa attityden berodde på fruktan för konkurrens. När det gäller de ovilliga riksdagsmännen hade säkert många av argumenten giltighet, men i botten låg nog en fruktan för kommunisterna. Detta accentuerades säkert av partisprängningen 1929 i Kilbomskommunisterna och Sillénkommunisterna, av vilka de senare var de mest Moskvatrogna.

Läget utomlands 1930

Tyskland. I de tyska regeringsdirektiven hade uttalats att radioutsändningarna inte fick stå i något partis tjänst. Därför hade det inte förekommit några politiska föredrag i början. Oberoende av denna bestämmelse hade regeringen alltid haft rätt att använda radion för regeringsändamål, till exempel för politiska förklaringar av ministrarna. Uteslutningen av politiska föredrag upphörde 1928 genom införandet av programpunkten »Aktuella frågor«. Programmet utgjordes av framställningar i allmänpolitiska frågor. Framställningarna skulle vara objektiva och fick inte innehålla partipropaganda eller politiska inlägg.

För varje radioföredrag fanns en övervakningskommission. Medlemmarna utsågs av regeringen och av delstatsmyndigheter. Kommissionen skulle inte enbart övervaka att direktiven följdes utan också utfärda bestämmelser rörande behandlingen av politiska frågor i programmen. Det fanns också en speciell parlamentskommission som bestod av representanter för riksregeringen, den preussiska staten och de politiska partierna. Den avgjorde vilka föredrag som fick ingå i serien »Aktuella frågor«.

Danmark. Några särskilda bestämmelser fanns inte i Danmark. När det gällde politiska och aktuella frågor förelåg emellertid en överenskommelse om att sådana inte skulle behandlas utan medgivande av talmanskonferensen. Denna skulle efter underhandlingar med de olika partierna utse den person som skulle behandla den ena eller andra politiska frågan i radio. Regelbundna politiska utsändningar förekom inte. Omedelbart före valet fick vart och ett av de politiska partierna framlägga sina synpunkter i radio. En enda gång hade radiorådet verkställt en utsändning från ett valmöte med representanter från de olika politiska partierna. Då och då anordnades en studiodiskussion mellan två personer av olika meningsriktning.

Storbritannien. Utsändningar av politiska frågor var i Storbritannien inte tillåtna utan medgivande av Postmaster-General. Sedermera hade medgivande lämnats under formen av allmän instruktion. BBC anordnade utsändningar av partianföranden vid tiden för allmänna val. Serier av motsatta anföranden i politiska, sociala och ekonomiska frågor förekom också. Enstaka föredrag skulle uppläggas som redogörelser och fick inte innehålla meningsbrytningar. Radioledningen utövade kontroll. Ministern fick ibland tillfälle att i radio förklara nya lagar. Dessa föredrag var rent sakliga och hade karaktären av information. All propaganda var utesluten.

Frankrike. Utsändningar av inrikes- och utrikespolitik inskränkte sig i Frankrike till strängt opartiskt hållna meddelanden i stil med korta pressnyheter. I speciella fall gjordes undantag.

I *Österrike* var utan undantag alla utsändningar i inrikes- och utrikesfrågor förbjudna. Inte heller i *Spanien* var de tillåtna. I *Norge* hade handelsdepartementet (koncessionsmyndighet) förbjudit all politik i radio.³⁸

Bannlysningens upphävande

Reuterswärd föreslår valprogram

Den 23 februari 1932 meddelade DN på nyhetsplats sina läsare att radion skulle användas i årets valrörelse. Radiotjänst hade övergivit sin negativa inställning. Tidningen hade inte endast kontaktat Gustaf Reuterswärd utan även statsminister C. G. Ekman. Förberedelserna var ännu på ett mycket preliminärt stadium, påpekade Reuterswärd, som också framhöll att Radiotjänst stod inför »ett ytterst delikat och ömtåligt problem«.

Också Ekman betonade det problemfyllda. Lyckades man bara finna den rätta lösningen var han säker på att man skulle utföra »en mycket gagnrik gärning«. Uppslaget var värt både intresse och stöd.¹ Kvällstidningen Aftonbladet (neutr) försökte få ledande män inom olika partier att uttala sig. Trots Ekmans positiva inställning hade de i allmänhet tacksamt avböjt att yttra sig på rak arm. Socialdemokraternas partisekreterare Gustav Möller hade emellertid sagt att det inte var en dag för tidigt att politiken kom in i radion. I utlandet hade det gått utmärkt, påstod Möller, och blev bara opartiskheten garanterad skulle det säkert gå bra även i Sverige.²

Bakgrunden till nyheten i DN är höljd i dunkel. Någon protokollförd styrelsebehandling i frågan finns inte förrän den 1 mars, då Reuterswärd lade fram ärendet inför arbetsutskottet. Med tanke på hur kontroversiell frågan var kan Reuterswärd knappast ha fattat beslutet utan att först ha hört styrelsen. Möjligen kan ett förslag ha väckts inom företagsledningen, och

vissa sonderingar kommit till tidningens kännedom. Det är inte heller uteslutet att Reuterswärd själv kan ha läckt till DN, för att få frågan diskuterad i pressen.³

Reuterswärd's förslag, såsom det presenterades för Radiotjänsts styrelse, gick ut på att programbolaget i anslutning till riksdagsmannavalet på hösten skulle ge »en allsidig framställning av de politiska idéerna« och att denna skulle lämnas av respektive partiledare. Tanken var att ge allmänheten en riktig uppfattning av partiprogrammen och att stimulera valdeltagandet. Utskottet beslöt att Reuterswärd skulle ta reda på partiledarnas inställning.⁴

Reuterswärd handlade snabbt och kunde vid ett styrelsemöte in pleno veckan efter rapportera att C. G. Ekman och Per Albin Hansson var mycket intresserade. Arvid Lindman (h) hade uttalat vissa betänkligheter mot att radion skulle sysselsätta sig med valpolitik. Efter en långvarig icke protokollförd diskussion bordlade styrelsen frågan. Den uppdrog samtidigt åt Reuterswärd att fortsätta förhandlingarna. Han fick direktiv att upplysa partiledarna om de olika meningar som gjort sig gällande i styrelsen, dels om radion över huvud taget skulle ställas till förfogande för valtal, dels angående kommunisternas likställighet med övriga partier.⁵

Enligt styrelseordförande Per Södermarks upplysningar till Programrådet en vecka senare hade majoriteten ganska bestämt intagit ståndpunkten »att vissa betänkligheter förelåge [...] samt att radioutsändningar av valtal under inga förhållanden borde äga rum, därest opartiskheten skulle kräva att även kommunisterna deltog«. I sådant fall borde frågan helst förfalla. Såsom ordförande i styrelsen hade Södermark vänt sig till statsminister Ekman. Svaret som han fick av denne kan anses vara helt utan förpliktigande. Ville Radiotjänst utesluta alla samhällsfientliga partier, som öppet förklarade att de hade för avsikt att tillämpa utomparlamentariska medel vore styrelsen väl försvarad. Krävde opartiskheten att alla eller inga partier finge framträda i radio kunde han både förstå och respektera den uppfattningen.⁶

Pressreaktioner

På tidningarnas ledarplatser fick Radiotjänsts initiativ tämligen utförlig behandling. På många håll var man utan försök till analys kritisk mot Radiotjänsts dittillsvarande negativa inställning till politik i radio. Radiotjänst hade, skrev Västerbottens-Kuriren (fris), »med ängslig försiktighet sökt hålla sig obesmittad av politiken«. Östergötlands Folkblad (s) menade att det var löjligt att radion inte skulle låtsas om att det fanns något som hette politik. Det var som att förneka sitt eget kött. Göteborgs-Posten (lib) fann det rätt underligt att radion inte kommit till användning tidigare. Radiotjänsts rädsla var oförklarlig, konstaterade Eskilstuna-Kuriren (lib). Folkets Dagblad (k) tyckte att man skulle tala tyst om radions »neutralitet«. Den hade dittills inte existerat. Stockholms-Tidningen St.D. (lib) hade också synpunkter på radions neutralitet. Det var en riktig och sund grund-sats, men den fick inte tolkas på så sätt att politik inte skulle få förekomma i radio.

DN-redaktören Torsten Fogelqvist, tillika medlem av Programrådet, hade svårt att förstå politikskräcken i radio:

Och man frågar sig med skäl, varför just politiken skall vara tabu. Man får annars i radion höra litet av varje: musik, som man inte tycker om, teaterpjäser, som man reagerar mot, uppskakande nyheter – d.v.s. de äro ju mestadels förbehållna tidningarna – frikyrkopredikningar, som den högkyrkliga inte kan gilla, och statskyrkopredikningar, som den frikyrkliga inte kan gilla, för att inte tala om dem som inte gilla några predikningar alls. Allt detta finner man sig dock i trots vissa momentana lynnesutbrott med kännedom om den mänskliga naturens variabla smak och inställning. Politiken är ju varken det högsta eller bästa här i livet. Men varför den skall vara sämre än allt annat ont, som regnar över människorna från alla möjliga håll, det är lite svårt att förstå.

Västerbottens-Kuriren och Östergötlands Folkblad såg positivt på politikens förekomst i programverksamheten. Hur tråkigt och tröstlöst det än var med politik, så betydde den dock mycket för

land och folk. Det skadade därför inte att olika röster och synpunkter nådde ut till den väldiga publik som radion hade. Saklig och vederhäftig politik kunde inte skada folksjälen. GP såg radions roll som ett nyttigt komplement. Kontakterna mellan representanterna och väljarna hade minskat undan för undan. Man kunde nå tusentals väljare som annars inte hade något större intresse för politik. Tillfället var för värdefullt för att slarvas bort.

Eskilstuna-Kuriren tog upp en annan fördel. Den stora massan gick knappast på andra politiska möten än det egna partiets. Det var en stor uppgift att rubba denna ensidighet och väcka en smula tvivel på den egna ståndpunktens ofelbarhet. Örebro-Kuriren (s) var måttfullt imponerad. Radiotjänst hade trots allt gjort »ett betydande framsteg«.

»Nej, låt oss slippa det«, utropade både Göteborgs-Tidningen (lib) och Östgöta Correspondenten (h) och hävdade i likhet med Lunds Dagblad (h) att radion borde hålla sig utanför politiken, annars skulle det bli ett stort missnöje. Svenska Dagbladet påstod att den partipolitiska diskussionen inte hade någon plats i radion, som med naturnödvändighet hade monopolkaraktär. Nog borde man ha så mycket förtroende för partipolitikerna att de kunde få uppträda i radio, ansåg Stockholms-Tidningen.

Det måste, skrev Värmlands Folkblad (s), finnas andra orsaker till högerens motstånd än de uppgivna. Kände man sig på ledande högerhåll orolig inför utsikten att partiets säkra väljarskaror skulle få ta del av andra partiers syn på tingen? Rädslan från högerhåll att det skulle sägas stötande saker fann Ny Tid (s) obefogad, vilket också Eskilstuna-Kuriren och ST gjorde.

I en del tidningar gick man i klartext in på problemet med kommunisterna. Övervägande ställde man sig avvisande eller skeptisk till deras medverkan, oavsett om man var för eller emot politik i radio. Västerbottens-Kuriren (fris) avfärdade »bolsjevikerna« med att de kunde hålla tillgodo med den ryska radions svenska sändningar. Lunds Dagblad ansåg att det inte borde behöva diskuteras om det var lämpligt »att låta en utländsk mot

oss säkert övervägande fientlig makts köpta hejdukar använda en statsorganisations möjanger för att bedriva statsfientlig propaganda inom landets gränser».

Göteborgs-Tidningen intog samma kategoriska hållning. Sil-lénerna skulle säkerligen använda tillfället till landsförrädisk propaganda. Hade staten över huvud taget ett intresse av att ställa sina propagandamedel till kommunisternas tjänst, frågade Svenska Dagbladet.

Ny Tid skilde sig från andra tidningar genom att klart ta ställning för kommunisternas deltagande. Man behövde inte vara rädd för dem, deras program var inte sådant att de hade några utsikter att verka attraherande på den övervägande delen av väljarkåren.

Frågan om förhandsgranskning blev inte föremål för någon egentlig debatt. Agitatoriska överdrifter och demagogiska framställningar bör inte få förekomma, skrev Västerbottens-Kuriren men nämnde därvidlag ingenting om kontroll. Svenska Dagbladet kopplade samman behovet av en förhandsgranskning med radi-ons monopolsituation. Vad som yttrades vid en utsändning kunde inte som i pressen bemötas nästa dag. Radioprogrammet hade ingen avdelning för polemik. Men samtidigt var tidningen negativt inställd till en förhandsgranskning. Ett rykte om att alla politiska radioanföranden skulle underställas något slags politiskt smakråd för utmönstring av utfall mot andra partier betecknade Svenska Dagbladet som en fullständigt hopplös tanke. Det var otänkbart att någon politiker med självaktning skulle underkasta sig en förhandscensur.⁷

De tidningar som deltog i debatten, som till största delen fördes i landsortstidningarna, var till övervägande del positiva till politik i radio, speciellt vänsterpressen. På många håll fanns det en tydlig kritik mot Radiotjänsts dittillsvarande hållning i frågan. De få högertidningar som yttrade sig i denna debatt var klart negativa till politiska program.

Det främsta argumentet hos vänsterpressen var att införandet av politiska program skulle medföra en förnyelse av den politiska

debatten. Dit hörde bland annat att det var viktigt att väljarna fick kännedom om andra partiers åsikter. Debatten påvisade en polarisering mellan vänster- och högerpress. Ofta förekom i vänstertidningarna en kritik mot högerpartiets ställningstagande till Radiotjänsts propå.

Kommunistfrågan undvek tidningarna till största delen. Det är ändå tydligt att tidningar som annars var positiva intog en ambivalent för att inte säga avvisande hållning till kommunisternas deltagande. Undantaget är Ny Tid i Göteborg. I fråga om kommunisterna kan inte gärna Gustaf Reuterswärd ha fått en entydig bild av hur pressen såg på denna känsliga fråga.

Programrådets ställningstagande

Frågans vikt föranledde Radiotjänsts styrelse att vända sig till Programrådet, som sammanträdde redan veckan efter styrelsemötet. De ordinarie styrelseledamöterna deltog i rådets sammanträde och i diskussionen. Närvarande var även Gustaf Reuterswärd och Julius Rabe.

Efter en icke protokollförd redogörelse av Reuterswärd om förhållandet i andra länder förklarade Fritz Henriksson att diskussionen skulle »gälla huruvida det ur allmän synpunkt vore önskvärt och lämpligt, att radion i viss omfattning och under särskilda förhållanden ställdes till förfogande för politiska anföranden«.

Innan diskussionen började lämnade Per Södermark en redogörelse för synpunkterna inom styrelsen och för statsministerns svar. Dessa upplysningar gjorde kanhända att diskussionen inte blev helt förutsättningslös. Reuterswärd förklarade frankt vad man främst väntade sig av rådet. När rådet gjorde sitt ställningstagande till frågan om politik i radio var det av vikt, påpekade han, att det uttalade sig bestämt i den ena eller andra riktningen även beträffande kommunisternas deltagande. Reuterswärd själv hade granskat kommunisternas partiprogram från 1928 och 1930 och av dessa framgick det att de hade ställt sig på revolutionär

grund. Men Reuterswärd hyste, sade han, själv inga betänkligheter mot att släppa fram dem. Han visste dock att det skulle väcka motvilja inom »vida läger«, och att detta kunde skada bolagets verksamhet. Såsom företagets verkställande direktör ville han därför inte tillråda att de släpptes fram, men det var styrelsen som i sista hand avgjorde frågan.

Att Reuterswärd och Södermark klargjorde styrelsens och statsministerns synpunkter innan någon av rådsmedlemmarna hade yttrat sig kan naturligtvis ha berott på att de ville spela med öppna kort. Man kan emellertid inte utesluta att de redan från början ville få över rådsmedlemmarna på styrelsens linje. Förhållandet att fem styrelseledamöter i rad yttrade sig efter Reuterswärd och Södermark styrker att styrelsen inte i första hand avsåg inhämta råd utan i stället få stöd för sina egna synpunkter.

Styrelseledamöterna Gustaf Dalén och Albert Elfström, representanter för radioindustrin, kom genast in på frågan om kommunisternas deltagande. Båda avstyrkte. Det var ovärdigt ett land som Sverige, ansåg Elfström, att låta ett samhällsfientligt parti använda radion för sin agitation. Dalén ifrågasatte för övrigt om det kunde vara ett statligt intresse att släppa in politiken. Direktör Knut Ljungberg skilde sig från sina styrelsekolleger. Han tillkännagav att han ansåg att kommunisterna borde få delta i likhet med andra partier.

Frågan kunde inte genomföras, om man inte hade riksdagspartierna med sig, framhöll Emanuel Björck (h), redaktör och riksdagsman. När han undrade vad som skulle inträffa om något av partierna vägrade att delta, fick han en tillrättavisning av Reuterswärd, som påpekade att diskussionen gällde Programrådets principiella inställning. Avgörandet låg hos styrelsen i det fall som Björck drog upp.

Den drivande av rådsmedlemmarna var professor Axel Brusewitz. Han kunde inte finna att stadgarna för Radiotjänst principiellt förhindrade en valrörelse i radio. Han menade att allmänheten hade fått en opartisk framställning om en dagspolitisk fråga blev belyst av representanter från de olika partierna. Enligt

avtalet skulle Radiotjänst verka för folkupplysning och detta gjorde man om man lät folket få kännedom om olika politiska partiers program. Det var i högsta grad önskvärt »såsom ett led i folkets allmänna politiska uppfostran och upplysning«. Han såg gärna att rådet gjorde ett principiellt uttalande i denna riktning. Däremot var han ganska osäker beträffande kommunisterna. Det var inte rådets uppgift att uttala sig om denna sak.

K. A. Tengdahl anslöt sig till Ljungberg och menade att man gjorde kommunisterna en alltför stor ära genom att utesluta dem. Han kunde inte gå med på en utestängning. Det handlade om ett parti, som hade rätt att organisera sig, ge ut sina egna tidningar, insätta egna representanter i riksdagen etc. För Torsten Fogelqvist stod det klart att Radiotjänst måste sätta upp bestämda regler och då kunde kommunisterna falla för dem. Björck hävdade att frågan inte var mogen ännu. Att ordna en censur skulle stöta på mycket stora praktiska svårigheter.

Sammanträdet slutade med att arbetsutskottet fick till uppgift att utredigera ett utkast av Brusewitz, vilket han sedan godkände vid ett extra sammanträde:

Programrådet, som till diskussion upptagit frågan om radion och dagspolitiken, vill i princip och utan att i detta samband, gå in på frågans detaljer såsom sin mening uttala, att de för radioverksamheten gällande stadgandena icke utgöra hinder för radiering av uttalanden i dagspolitiska ämnen, under förutsättningen, att det därvid står öppet för skilda meningsriktningar att framföra sina åsikter. Om de behandlade frågorna sålunda erhålla den belysning från olika sidor, som rundradions opartiskhet kräver, synes det stämma väl överens med dess uppgift såsom förmedlare av upplysning i aktuella och för allmänheten intresseväckande spörsmål, att den, då anledning därtill förekommer, i lämplig form och med iakttagande av de regler, som kunna befinnas påkallade, förmedlar sådan upplysning jämväl i betydelsefulla dagspolitiska frågor. Liksom i vissa främmande länder, där radion kommit till användning för nämnda ändamål, torde rundradion även i Sverige ha en viktig uppgift att fylla på detta område.⁸

Det är påfallande hur de närvarande styrelsemedlemmarna, vilka

med undantag av Ljungberg var emot kommunisternas deltagande, försökte förankra hela frågan hos Programrådet. Uppenbarligen hade styrelsen hyst förhoppningar att rådet skulle ansluta sig till styrelsens uppfattning. Programrådet intog dock en självständig ställning.

Rådet gav i sitt principuttalande radioledningen möjligheten att släppa in dagspolitiken i radion med villkoret att skilda meningsmotsättningar fick komma till tals. Det sägs inte något om utestängning av partier med utomparlamentariska metoder. Däremot lämnar man en liten lucka öppen för hur frågan skulle lösas praktiskt och talar i allmänna ordalag om att dessa program skall ha lämplig form. Även att vissa regler skall iakttas, om så är påkallat. Här fanns det onekligen möjlighet för programledningen att låta ett debattprogram av politisk natur få en sådan uppläggning och sådana regler att odemokratiska partier kunde utestängas, utan att programföretaget riskerade klander från Programrådet.

De positiva rösterna kom som tidigare från de liberala och socialdemokratiska tidningarna. Östgöta Correspondenten där- emot ansåg att det var »naivt« att tro på en »effektiv kontroll«. Svenska Dagbladet, som betecknade rådets uttalande som »dunkla ord«, höll fast vid sin tidigare hållning.

DN förordade någon form av förhandscensur. Det var uppenbart att staten genom »ett statsunderstött organ« inte kunde släppa fram någon agitation, någon handlingens propaganda, som manade till lagöverträdelse, våld och brott mot samhällsordningen. Tidningens önskan var emellertid att radion borde »ge intryck av levande liv och inte tvättade manuskript«. Stockholms-Tidningen fann det obegripligt att frågan skulle erbjuda så utomordentliga svårigheter.⁹

Betecknande för presskommentarerna till Programrådets uttalande är att de undvek att i klartext tala om själva huvudfrågan, behandlingen av kommunisterna.

Reuterswärd ändrar planerna

Programrådets principuttalande gav sålunda Radiotjänst möjlighet att inom vissa ramar anordna valprogram. Trots detta meddelade Gustaf Reuterswärd efter några veckor styrelsen att han inte fann frågan mogen för lösning. Styrelsen anslöt sig till hans mening och beslöt att den tills vidare inte skulle ta något eget initiativ. Reuterswärds beslut är egentligen inte förvånande. Majoriteten i styrelsen hade en helt annan inställning än Programrådet. Högerpartiet ogillade dessutom att radion skulle komma till användning. Debatten i Programrådet hade för övrigt visat att problemet med kommunisterna kunde bli en stor stridsfråga.

Betecknande nog var anarkisterna de enda som hörde av sig till Radiotjänst efter Programrådets uttalande. Intervjuad om Sveriges Ungsocialistiska Förbunds begäran att få delta i valrörelsen i radio förklarade den försiktige Reuterswärd:

Programrådet har endast förklarat att politik under vissa förhållanden kan upptagas i radio [...] men dessa förhållanden tarva ingående utredning innan man skrider till avgörande. Det krävs ett moget övervägande och sannolikt också samlande av erfarenheter genom upptagande av mindre brännbara ämnen än valpolitik. Såsom ett försök i denna riktning kan man betrakta radiodiskussionen om socialpolitiken, vilket försök ju få anses som lyckat. [— —] Att frågan kommit upp beror närmast på att man i en del länder, Tyskland, Danmark, England etc. lossat på banden. Det har synbarligen gått friktionsfritt och det borde det kunna göra också här – om det tas förståndigt.¹⁰

Styrelsebeslutet att inte anordna valdebatter i radio innebar inte att Radiotjänst helt och hållet ville förbise valet på hösten samma år. Det fanns tydligen en viss vilja hos programledningen att trots allt uppmärksamma valåret. Professor Nils Herlitz anlätades för en serie med rubriken: »Inför andrakammarvalet«.

Riksdagskrönikören Torvald Sachs fick till uppgift att hålla två föredrag om »Partiernas program inför höstens val«. Den tredje

föredragshållaren var docent Herbert Tingsten med ämnet »Demokrati och diktatur i våra dagars Europa«.

I en intervju i DN upplyste föredragschefen Yngve Hugo om att pressdiskussionen ganska klart hade visat att det fanns ett mycket stort intresse för behandling av de politiska frågorna i radio. De betänkligheter som hade framförts på vissa håll ville Hugo förklara med att man tagit »det hela som en politisk fråga och inte vad det egentligen är, en folkbildningsfråga«. Han berättade också att det sedan gammalt fanns ett önskemål inom folkbildningsorganisationerna att få en mera objektiv redogörelse för de dagspolitiska problemen än vad som framkom i partiernas valtal:

Behandlar man alltså frågan som ett folkbildningsproblem, så förefaller det mig som om alla betänkligheter skulle kunna kastas över bord. Det är en självklar sak att behandlingen skall vara fullt objektiv och att någon politisk agitation inte får förekomma. Så är det i allt folkbildningsarbete.¹¹

Per Albin Hansson reagerade i en signerad artikel i Ny Tid mycket negativt på Radiotjänsts ersättningsprodukt. Partipolitikern Hansson delade nog inte partikollegans folkbildarideal. Hansson ansåg att föreläsningsserierna inte var något annat än ett förfuskande av den första riktiga idén. Föreläsarna var för övrigt inte politiskt neutrala. Enligt Hansson hade det inte visats någon ovillighet från partiernas sida att underkasta sig den tänkta kontrollen.

Hansson beklagade att Radiotjänst fallit undan. Han förstod visserligen Radiotjänsts dilemma, men han kunde inte finna det riktigt att man låtit sig så imponeras av högerledningarnas motstånd. De övriga partiernas önskan var väl också värda hänsyn. Varför inte låta det första erbjudandet stå fast, frågade han. Högerledningarna skulle snart ändra mening, trodde han, annars hade de sig själva att skylla. Nu hade Radiotjänst gjort orätt mot de partier som accepterat förslaget.¹²

Hanssons partikollega Harald Åkerberg i Örebro-Kuriren an-

såg dock att Radiotjänsts förslag strandat på att somliga inte velat låta sina tal underställas officiell granskning. Men han var lika litet tilltalad av föredragsserierna som Hansson. Var det nödvändigt att ge en politisk uppbyggelse en sådan strängt officiell prägel, frågade han. Varför skulle Radiotjänst känna sig bunden av sanktion från allra högsta ort?:

Om Lindman anser sig förhindrad, bör man kunna hålla sig till Wohlin, möter det motstånd från Per Albin, torde Engberg eller Richard Lindström stå till förfogande. Långt hellre än till Hamrin lyssnar vi till väl beräknade fräckheter av Ivar Österström, och professor Westman bör med framgång kunna vikariera för Kullenbergs-torparen. Och varför ordna vidlyftiga och tråkiga serier? Ta hela bunten i ett svep! Samla alla de nämnda herrarna till ett stort kaferep, och vi tro att det skall bli en bjudning, som hela den radio-lyssnande nationen skall komma obedd till.¹³

Stockholms-Tidningen var inte heller särskilt positivt inställd till föredragsserierna. De skulle säkert inte få många lyssnare. Tidningen ansåg att Radiotjänst onekligen hade drivit sin försiktighet väl långt. DN skrev att högerledningens rädsla för »sockerbiten« inte vittnade gott om partiets agitationsmetoder ute i bygderna. Östgöta Correspondenten var däremot nöjd med Radiotjänsts ändrade planer. En oavvislig förutsättning var anslutning från samtliga partier, förklarade tidningen, som också tyckte att förslaget att radiera politiska anföranden var »rent anstötligt med tanke på att även ryssbesoldade partiledare skulle beredas tillfälle att framföra sina revolutionära program«.¹⁴

Opposition på bolagsstämman

Frågan om radions deltagande i valrörelsen kom också upp på Radiotjänsts bolagsstämma i maj 1932. Deltagare i den diskussionen var endast pressrepresentanter och en representant för radioindustrin. Det var socialdemokraten Arthur Engberg, redaktör i Social-Demokraten, som väckte frågan. Han gav den en viss

vikt, eftersom han ville framföra synpunkter i frågan, innan rent formell ansvarsfrihet beviljades styrelsen. Inledningsvis berättade han att styrelsens beslut hade väckt förvåning i vida kretsar.

Det framgår av protokollet att Engberg uppfattat kommunisterna som det egentliga skälet till styrelsens beslut. Han kunde mycket väl förstå att vissa partier inte var önskvärda och att det kunde vara obehagligt att låta dessa framträda. Enligt hans mening hade styrelsen tillmätt detta alldeles för stor betydelse. Styrelsen hade varit alltför skuggrädd: »Det vore intet tvivel underkastat, att Radiotjänst skulle gjort landet en stor tjänst genom att släppa fram politiska anföranden.«

Emanuel Björck informerade stämman om styrelsens behandling av ärendet. Han hyste själv uppfattningen att kommunisterna skulle framställa sitt parti som ett martyrparti, om de inte fick delta. Han framhöll att styrelsen inte ställt sig avvisande »utan endast iakttagit nödig försiktighet«. Om frågan skulle tas upp på nytt, skulle den utgå från partierna själva. Han angav också anledningen. Om Radiotjänst tog initiativet, skulle det bli ytterligt svårt för programföretaget att åta sig att utöva kontroll över vad som borde och inte borde släppas fram. Här åsyftade Björck kommunisterna, för i det följande berättade han att det hade framkommit att det fanns en allmän uppfattning att kommunisterna inte skulle få vara med: »En halvstatlig organisation borde ej få användas av ett samhällsfientligt parti, som öppet bekämpade den nuvarande demokratiska samhällsordningen.«

Engberg framhöll på nytt att han inte hade samma uppfattning. Ett parti som förklarats legitimt och var representerat i riksdagen kunde inte uteslutas. I fråga om kontroll föreföll det inte som om Radiotjänst vinnlade sig om en sådan, när det gällde den religiösa förkunnelsen, påpekade Engberg, som ansåg att den hade för stort utrymme. Han uttryckte förhoppningen att Radiotjänst skulle vara tillmötesgående, om det kom ett initiativ från partierna. På detta svarade Björck att kom regeringen och partierna överens i frågan, så utgjorde dessa så starka krafter att Radiotjänsts styrelse »näppeligen« kunde gå emot.

DN:s chefredaktör Sten Dehlgren var också kritisk mot styrelsens handlingssätt och delade inte uppfattningen att initiativet skulle komma från partierna. Styrelsen borde ta initiativet, eftersom den hade »valts av sakliga skäl och ej av politiska för att sköta bolagets verksamhet på neutral basis«. Styrelsen måste därför behandla alla lika och rättvist. Dittills hade valet av styrelse inte baserats på politiska synpunkter. Det vore beklagligt, menade Dehlgren, om så skulle behöva ske i framtiden, om styrelsen inte visade en fördomsfri inställning till aktuella frågor. Beträffande kontrollen hade Dehlgren den meningen att Radiotjänsts ledning måste föreskriva en effektiv sådan.

Gustaf Dalén gav också på bolagsstämman uttryck för sin motvilja mot kommunisterna. Eftersom inget land tillät ett samhällsfientligt parti att framträda i radio fanns det ingen anledning för Radiotjänst att göra radion till tummelplats för stridande partier.

Gustaf Reuterswärd deltog inte i debatten, säkerligen av taktiska skäl. Han kom endast med sakupplysningen att i Danmark hade kommunisterna fått framträda en gång i radio.¹⁵

Dehlgrens opposition på bolagsstämman gav förmodligen en särskild tyngd åt Arthur Engberg, vars person det nog fanns delade meningar om efter åtalet mot honom för Social-Demokraternas artiklar i samband med Ådalskravallerna. Det bör efter stämman ha stått klart för styrelsen att dess förhållningssätt i den aktuella frågan kunde komma att ge upphov till allvarliga förvecklingar. Inte någon gång tidigare i Radiotjänsts historia hade det förekommit en sådan oenighet på bolagsstämman.

Den egentliga drivkraften bakom de olika reaktionerna från ledande socialdemokrater var kanske inte i så hög grad angelägenheten att få använda radion i valrörelsen. I de interna överläggningarna vid varje val förekom radion inte i diskussionen förrän i november 1931, då Gustav Möller påstod att den nog var bra. Men det bästa vore att varje parti fick sin speciella tid. Valbroschyrer, valföredrag och valfilmer tillmättes större betydelse vid dessa överläggningar.¹⁶ Reaktionerna utlöstes snarare, åtminstone i Per

Albin Hanssons fall, av omständigheten att Radiotjänst ändrat sina planer på grund av motstånd från högern.

Arthur Engberg tog dock till skillnad mot Per Albin Hansson upp radions användning i valrörelsen vid ett partistyrelsemöte i maj 1932. Han tyckte att det var lämpligt att anordna politiska radioaftnar med deltagare från alla partier. Engberg poängterade att partierna inte borde släppa tanken på gemensamma radioaftnar.¹⁷ Med tanke på att det vid samma möte framkom att partiets ekonomiska ställning inte var särskilt gynnsam, den sämsta dittills, är det förvånande att Engbergs inlägg inte rönt någon entusiasm eller gav upphov till en diskussion om Radiotjänsts agerande. Inte ens chefredaktören Harald Åkerberg yttrade sig. Möjligen fanns det även inom socialdemokratin en utbredd motvilja mot gemensamma valmöten eller ovilja mot kommunisternas deltagande. Mot bakgrund av det ringa eller snarare sagt obefintliga intresset inom partistyrelsen är det mycket troligt att Engbergs utspel på Radiotjänsts bolagsstämma gjordes på eget initiativ.

»Politiskt kafferep«

Något initiativ från partihåll kom inte. Men i Radiotjänsts styrelse tog den nyinvalde ledamoten Harald Åkerberg i juli 1932 upp frågan om valprogram på nytt. Efter en diskussion fick han i uppdrag att i samråd med Gustaf Reuterswärd undersöka partiernas inställning. I ett brev från Åkerberg till Reuterswärd framgår det att Radiotjänsts styrelse fortfarande inte ville ta initiativet utan att han lovat att ordna en framställning från något av partierna. Endera hade han misslyckats eller hade han funnit det utsiktslöst. Han skrev nämligen att han trodde att det inte behövdes någon »officiell hallstämpel« såsom han hade tänkt sig programpunkten. Han tänkte sig ett »politiskt kafferep« utan högtidliga partiledare, men med »kvicka, populära, slagfärdiga, ja, smått diaboliska herrar/eller varför inte damer/«. Lämpliga

kvinnor var bl.a. Elisif Thiel, Gulli Petrini, Kerstin Hesselgren och Sigrid Gillner.

Beträffande Daléns åsikt att representanter från något »statsfientligt« parti inte kunde tas med, ansåg han att det var en »överdriven finkänslighet«. En sådan som Kilbom var inte farlig och han kunde uppfostras. Han var därtill en rolig karl. För Sillén var Åkerberg inte rädd. Men om det inte gick med honom offrade han honom utan tvekan. Allmänheten skulle inte komma att uppfatta programpunkten som politik utan som ren underhållning, trodde Åkerberg, som också skrev att Reuterswärd inte behövde befara något motstånd från partierna. Enligt Åkerbergs egen uppfattning var det ingen i styrelsen som hade några principiella invändningar och Björck hade förefallit mycket intresserad.¹⁸

Styrelsen hade nu uppenbarligen slagit till reträtt. Den uppdrog i slutet av augusti åt Reuterswärd, Julius Rabe och Yngve Hugo att utreda hur Åkerbergs förslag skulle kunna realiserats. Efter ytterligare några dagar gav styrelsen programledningen i uppdrag att ordna en politisk diskussion rörande »Partierna och den ekonomiska krisen«. I debatten skulle representanter finnas från samtliga riksdagspartier. Varje talare fick rätt till 15 minuter för ett huvudanförande samt till två repliker på 5–7 minuter. Manuskript skulle insändas i förväg och tillställas samtliga deltagare. Lottdragning skulle avgöra ordningsföljden och som ordförande skulle Per Södermark fungera. Det angavs särskilt att han var en av Kungl. Maj:t utsedd ordförande i Radiotjänsts styrelse.¹⁹ Deltagare i debatten blev direktör John Bergvall (lib), författaren och riksdagsmannen Ture Nerman (Kilbomskommunisterna), hemmansägare Axel Pehrsson i Bramstorp (bf), lektor Ernst Wigforss (s), generaltulldirektör Nils Wohlin (h) och redaktör Ivar Österström (fris).

Från början hade Radiotjänst tänkt sig partiledarna. Men Arvid Lindman hade även denna gång svarat avböjande. Därför valde man andra partirepresentanter, vilket med all säkerhet var på förslag av Åkerberg.²⁰ Receptet fanns i hans ledare flera månader tidigare. Det är också möjligt att Åkerberg föreslagit ämnet

för debatten. Örebro-Kuriren hade haft flera stora artiklar om den ekonomiska krisen. Wigforss hade dessutom hållit ett föredrag om världskrisen på partigruppens årskonferens under Åkerbergs ordförandeskap i april samma år.²¹

Reuterswärd förklarade i en intervju att deltagarna var enskilda personer. I den mån de hade satt sig i förbindelse med sina partier var det deras ensak. Troligtvis hade de gjort det undantagslöst, men de hade personligen vidtalats av Radiotjänst, framhöll Reuterswärd. Han betonade också att det inte var fråga om någon censur från Radiotjänsts sida. Det var inte därför som manuskripten skulle lämnas in i förväg. Anledningen var endast att man på förhand skulle kunna disponera replikerna en smula. Men i samma andetag sade han att replikerna var alldeles fria och att det säkert inte förelåg någon risk för missbruk. Man kunde lugnt lita på de inbjudna debattörernas takt.²² Förfarandet var nog ändå ett fint sätt att tillmötesgå kraven på en förhandscensur.

De direkta orsakerna till Radiotjänsts styrelses omsvängning och totala uppgivenhet är höljda i dunkel. Två orsaker är tänkbara och kan ha samverkat. Styrelsen insåg att den begått ett fatalt misstag, som kunde få svåra följder, särskilt om det blev en socialdemokratisk seger i valet på hösten. Det kan också ha förekommit starka påtryckningar.

Radiotjänst förtjänar en honnör, skrev Stockholms-Tidningen, och DN var i utförliga ordalag mycket positiv. Urvalet var klanderfritt och representativt. Att Ture Nerman kommit med som sparv i tranedansen behövde väl inte frammana några spökbilder, trodde tidningen, som inte var så litet skadeglad över att Lindman och hans högerredaktörer lidit nederlag. Svenska Morgonbladet (fp) uttryckte den största tillfredsställelse över Radiotjänsts beslut. Tidningen var inte alls oroad. Faran lurade i stället på annat håll: »Det är ofta nog de okontrollerade, obetydliga valbossarna, som ute i bygderna föra fram skeva och oriktiga framställningar, avsedda att förhärjliga det egna partiet och misskreditera de övriga.«²³

Kännetecknande för pressen efter offentliggörandet av Radiotjänsts beslut är att de flesta tidningar valde att inte kommentera det, trots att frågan diskuterats så ingående tidigare under året.

Valdebatten

Den 12 september sändes valdebatten. Den startade kl. 19.30 och varade med avbrott för TT-nyheter till klockan 23.00. Per Södermark förklarade i ett inledningsanförande att det var första gången som Radiotjänst inbjudit representanter för riksdagspartierna till diskussion i en aktuell politisk fråga. Det var i viss mån en ny väg som den svenska radion beträdde, förklarade han. Intressant är hans påstående att diskussionen uppfyllde »rundradions uppgift att ge ett levande intryck av vad som rör sig i tiden – i någon mån också förverkligar de från folkbildningshåll framförda önskemålen om en allsidig upplysning i politiska frågor«. ²⁴ Kanske ville han på ett fint sätt uttrycka radions underlåtenhetssynder.

Tidningarna var genomgående positiva till valdebatten, detta gällde även högertidningar. Radiotjänst var att lyckönska och överlag förväntade man sig att radion skulle fortsätta på den inslagna vägen. Södermark var belåten med resultatet: »I detta fall måste man också prisa diskussionsdeltagarnas hänsynsfullhet. Trots många olika meningar fortgick diskussionen allt intill avslutningen i all gemytlighet.« Även Reuterswärd var synnerligen nöjd och förutspådde nya diskussioner så fort tillfälle gavs. ²⁵

Sammanfattning

Under arbetet med koncessionsfrågan begränsades på ett påtagligt sätt yttrandefriheten i radio. Telegrafstyrelsens intresse för riksdagsutsändningar och radiering av ett för alla partier gemensamt valmöte under försökssändningsperioden visar att politiska

programpunkter var tillåtna, om bara opartiskhetsvillkoret uppfylldes. Avtalet mellan Telegrafstyrelsen och Radiotjänst förbjöd inte heller politiska program.

När Radiotjänst startade sin verksamhet 1925 blev med ens förutsättningarna annorlunda. Programrådet lade hinder i vägen för programchefen Nils Holmbergs programplaner beträffande inrikes-, utrikes- och ekonomikrönikor. Gustaf Reuterswärds attityd var positiv, men han stöttade inte sin programchef. Det finns skäl att anta att UD:s pressbyråchef Fritz Henriksson – tillika ordförande i Programrådet – stod bakom rådets uttalande, särskilt med tanke på relationerna mellan TT och UD. Förmodligen spelade även förhållandena i England för BBC en viss roll.

Programrådets uttalande 1925 fick klart negativa följder. Radiotjänst iakttog en ytterligt stor försiktighet de första två verksamhetsåren. Från 1927 börjar en tydlig utveckling mot en allt större frihet, som Programrådet vid olika tillfällen sanktionerar, om än med stor tvekan eller ängslan. Pådrivande var införandet av aktuella programpunkter eller extern kritik mot vissa program. Några påtryckningar utifrån, vare sig från enskilda politiker eller partier, för att förändra Radiotjänsts programpolitik tycks inte ha förekommit. Enligt Yngve Hugo var dock folkbildningsorganisationerna angelägna om en politisk upplysningsverksamhet i radio. Motioner i riksdagens andra kammare om utsändning av kammarens debatter visar ändå att det fanns ett intresse hos vissa politiker att få använda radion i det politiska arbetet.

Med få undantag underlät tidningarna under Radiotjänsts första verksamhetsår att stödja Radiotjänsts försök att flytta fram sina positioner inom programsektorn »politik och samhälle«. Det låg inte i pressens intresse att befrämja Radiotjänsts utveckling mot större aktualitet i programutbudet. Hos pressen som ägargrupp fanns säkerligen också en oro för att förlora koncessionen, om det blev en politisk strid om radion. Källmaterialet visar med vilken utomordentligt stor försiktighet Reuterswärd handlade. För honom var det mycket viktigt att pressen inte utåt

visade upp en splittrad syn på ett sådant kontroversiellt område som just »politik och samhälle«.

Med undantag för högerpressen diskuterades ämnet ingående 1932 och ibland med tydlig kritik mot Radiotjänsts programpolitik. Det största intresset visade liberala tidningar med DN i spetsen. Med tanke på det underläge som socialdemokraterna hade på tidningsmarknaden kunde man kanske ha väntat sig ett större intresse för radions användning.

DN:s engagemang i frågan – genom Dehlgren och Fogelqvist – skiljer sig dock från de andra tidningarnas. Tidningen var en klart pådrivande faktor. Om det var ett självständigt handlande eller om Dehlgren styrts av signaler från regeringshåll är svårt att avgöra. Harald Åkerbergs roll i slutskedet var också av stor betydelse. Frågan är dock om han handlade självständigt eller som ledamot av partistyrelsen.

Utan tvivel var kommunistfrågan det stora problemet. Dilemmat för Radiotjänst blev inte mindre av att även den liberala pressen hyste tveksamhet rörande kommunisternas deltagande i valmöten i radio. Frukten för kommunisterna var till och med så stor att man på både liberalt och socialdemokratiskt håll accepterade tanken på en kontroll av politikernas anföranden i radio.

Den samförståndslösning som kom till stånd i slutet av sommaren 1932 är något höljd i dunkel. Reuterswårds och Åkerbergs insatser skall naturligtvis inte förringas, men betydligt starkare krafter måste ha varit i rörelse, i annat fall skulle inte styrelsens uppgivenhet ha varit så total. Möjligen kan den ha fått garantier av Arvid Lindman att denne skulle avhålla sig från stridsåtgärder.

En annan väsentlig utgång av denna första riktiga storm kring Radiotjänst var att programbolaget behöll sin integritet. Ingen utomstående myndighet eller specialutsedd kommission fick bestämmanderätten över politiska programpunkter. I jämförelse med länder som haft en något snabbare utveckling på området intog Radiotjänst en anmärkningsvärt fri ställning.

Ökad frihet – ökat ansvar

Hugos programpolitiska syn

FOLKUPPFOSTRAN

Yngve Hugo spelade som föredragschef en viktig roll i diskussionerna om en valdebatt 1932, även om han inte framstår som den viktigaste aktören. Eftersom de politiska programpunkterna hörde till föredragsavdelningen finns det skäl att uppehålla sig kring de principiella resonemang som låg till grund för hans agerande då och senare. Inte långt efter sitt tillträde som föredragschef höll han ett föredrag om radions kulturella och folkuppfostrande uppgifter. Det skedde vid en kongress som Världsförbundet för folkbildning höll i Wien 1931. Föredraget visar att Hugo tog med sig det gamla folkbildningsidealet till Radiotjänst. De nya arbetsuppgifterna föranledde inte några omvärderingar.

På sin fråga efter vilka principer programmet borde göras upp svarade Hugo: »Programmet bör återspegla *det bästa*, som landets kultur och samhällsliv i dag kan prestera.« Men uppfattningen vad som var det bästa var rent subjektiv och kunde »leda till en för den allmänna kulturutvecklingen farlig begränsning«, och han anförde då Sovjetunionen som exempel. Programledningen måste därför arbeta också efter en annan princip, »den att programmet så *allsidigt* som möjligt återspeglar vad som rör sig i tiden«, och allsidigheten hängde samman med frågan om *radions neutralitet*. Det var en självklar sak att propaganda inte fick förekomma i programmen, fastslog Hugo. Men förbudet mot propaganda betydde ingalunda att radion inte fick ta upp aktu-

ella stridsproblem. Om dessa uteslöts ställdes radion vid sidan om nutidslivet. Radion gjordes då till »ett andefattigt tidsfördriv i stället för ledande kulturkraft«:

Att ängsligt skydda radiolyssnarna mot att genom radion erfarra t.ex. något om de olika politiska partiernas dagsaktuella program, vore att med självtagen rätt göra sig till de vuxna medborgarnas förmyndare. I själva verket är faran av propaganda större i det snäva programmet än i det vida. Den önskade neutraliteten uppnås bättre genom att ge alla oliktankande samma fria talan, än genom att förbjuda dem alla att tala eller genom att förbjuda en del av dem att tala, vilket senare i praktiken torde bli det vanligaste.

Hugo accepterade folkbildningsorganisationernas positiva inställning på 1920-talet till att föreläsningssanstalterna måste tränga in i brännande aktuella frågor av dagspolitisk natur. Den kungliga kommitté som tillsattes 1921 för att utreda folkbildningsorganisationernas studier och diskussioner efter första världskriget hade också den åsikten. Betänkandet nämner dock inte med ett ord radion och åberopades inte av Programrådet 1925. Följande åsikt måste Hugo ha tagit intryck av: »Garantien emot missbruk borde flyttas från ämnets art till föreläsarens person: hans vetenskapliga kompetens, hans personliga vederhöftighet och hans förmåga att se saken ovanifrån.«

Ökad frihet betydde i allmänhet ökat ansvar, menade Hugo, och tillämpat på radion innebar fri talan i radio ökade krav på prestation: »Det kräves av den talande den allra största hänsynfullhet mot olika tankande och respekt för andra åsikter än de egna, och det kräves av programledningen att ej släppa fram till mikrofonen andra än de som äga en sådan taktkänsla.« Hur nu detta skulle gå till i praktiken framgår inte. Kravet är en väsentlig inskränkning i yttrandefriheten och dessutom oförenligt med hans deklarerade syn på radions särart: »Rundradion är i själva verket det enda forum där en fullt objektiv och opartisk redogörelse för de dagsaktuella händelserna gives. Radion kommer sålunda genom ett sådant objektivt upplysningsarbete i de dagsak-

tuella frågorna att befrämja en saklig och allsidig behandling av samhällsangelägenheterna.«

Vägledande i programarbetet för Hugo var också bildning och uppfostran av lyssnarna, även när det gällde dagsaktuella frågor av politisk innebörd. Frågan är om inte detta står i strid med kravet på radions neutralitet, även om avtalet med staten stipulerade folkbildning. Kunde radions upplysningsarbete med den starka styrning som Hugo gav uttryck för verkligen bli »fullt objektiv och opartisk«? I föredraget kommer det tydligt fram att Hugos i grunden positiva inställning till dagspolitik i radio inrymde många komplikationer och motsägelser.

År 1934, två år efter Programrådets principuttalande, finns i Röster i Radio på ledande plats en artikel om politik i radio, förmodligen skriven av Yngve Hugo. Politik och folkbildning kopplas fortfarande ihop, likaså finns den uppfostrande attityden kvar. Eftersom artikeln är publicerad i anslutning till det instundande valet kan man betrakta den som en principförklaring av Radiotjänst. Radion stod nu inför sin andra valrörelse och den första med partiledarna. Frågan var uppenbarligen fortfarande så känslig att radioledningen ville förklara varför man ville fortsätta på den inslagna vägen.

Politik i radio betraktades numera som något naturligt och riktigt, står det inledningsvis. Intet mänskligt av värde fick vara radion främmande. Radion fick dock inte degraderas till en speldosa att slå ihjäl tiden med. Den måste också låta lyssnarna få kontakt med det som rörde sig i världen på olika områden, viktiga frågor krävde svar:

Nu ställes snart sagt en och var i arbetet för sin försörjning inför frågor och sammanhang med klart politisk innebörd. Varför arbetslöshet? Vad kan göras mot den? Varför tyngande skatter? Och många, många andra frågor, som bottna i det beroende, varav den enskilde mer och mer känner sig stå till det allmänna. Radion kan inte undandra sig att i någon mån ge material till svar på dessa frågor. Det är en del av dess folkbildningsuppgift.

Det fanns i artikeln en varning av ideell natur. Ordet partipolitik hade på många håll dålig klang, framhöll artikelförfattaren. Om man nu trodde att partipolitik var detsamma som parlamentarikernas partitaktiska finter föll man tvivelsutan offer för ordets makt över tanken. Sådana inslag i radioprogrammet beteckade man sig för. Samtidigt förklarades i vilken mån radion skulle syssla med politik: »de olika partiernas principiella ståndpunkter måste tid efter annan tagas upp till skärskådande och erhålla sin belysning av aktuella dagsproblem«.

Artikeln, som till innehållet överensstämmer med Hugos åsikter i ämnet 1932, är inte till alla delar särskilt tydligt avfattad, också den innehåller många oförenliga ståndpunkter. Intet mänskligt av värde fick vara främmande för radion, men partitaktiska finter hörde uppenbarligen inte dit. Principiella ståndpunkter utifrån aktuella dagsproblem skulle det vara, inte propaganda. Stränga krav ställdes även på framförandet, och det var här radion såg en uppgift som politikeruppfostrare. Politik och folkbildning kopplas fortfarande ihop, den uppfostrande attityden är omisskännlig. En partiledardiskussion utifrån Radiotjänsts spelregler skulle bli ett allmänt föredöme för politiska diskussioner. Detta är ett klart uttryck för Hugos folkbildarideal. Några journalistiska betraktelsesätt framförs inte i artikeln.

Även om det inte sägs rakt ut är andemeningen att Radiotjänst inte var beredd att släppa in partipolitiken som den var. Formerna för den skulle förädlas. Den uppfostrande attityden gällde inte enbart politikerna. Politiken skulle över huvud taget vara en del av radions folkbildningsuppgift. Lyssnarna skulle få sammanhangen i dagspolitiken klara för sig. Radion skulle hjälpa till att förklara det aktuella läget och innebörden av olika nödvändiga åtgärder. Detta bör ses mot bakgrunden att vid denna tid skulle det socialdemokratiska krisprogrammet genomföras.¹

RADION OCH BEFOLKNINGSFRÅGAN

År 1934 kom Alva och Gunnar Myrdals bok »Kris i befolkningsfrågan«, som gav upphov till en kunglig kommission. Radion

engagerade sig 1935 i ovanligt hög grad i befolkningsfrågan, vår viktigaste livsfråga, som Yngve Hugo uttryckte det i ett föredrag i Oxford. Han menade att här förelåg det också för radion en stor och viktig uppgift, eftersom den allmänna opinionen behövde väckas för att förstå lagstiftningsåtgärder på olika områden, annars kunde de bli utan verkan: »Dessutom kan ett sådant samhällsproblem ej lösas enbart genom lagstiftning; man måste även räkna med att hand i hand härmed en saklig och allomfattande folkupplysning äger rum.« Även om Hugo valde att kalla det »folkupplysning« kan man fråga sig om det egentligen inte var en propagandauppgift som radion tog på sig.

Upptakten blev en interakademisk diskussion i radions regi. Den akademiska formen valdes »för att markera, att frågan ej borde betraktas som partipolitiskt skiljande och att man borde behandla den från rent vetenskapliga utgångspunkter«. En planläggning för en kurs i befolkningsfrågan skedde i »intimt samarbete« med kommissionen. Lyssnarna skulle genom föredrag, dialoger och rapporter i radion få följa kommissionen i dess arbete. Därtill skulle lyssnargrupper organiseras i samarbete med de olika folkbildningsorganisationerna. Radiotjänst avsåg dessutom att utge en bok i befolkningsfrågan och att ordna en särskild korrespondenskurs, som skulle ha blivit den första i svensk radio.

Initiativet till radions engagemang kom från regeringen. I direktiven till kommissionen framgick att det skulle ske en folkligt lagd upplysningsverksamhet på olika håll i samhället, inklusive radion. Karin Nordberg har påpekat att socialminister Gustav Möllers detaljerade förslag om vad upplysningen skulle innehålla kan läsas som utkast till serien. Alva Myrdal framhöll i detta sammanhang: »En så mäktig propagandaapparat som radion kan inte ligga outnyttjad.«

Radiotjänsts engagemang i befolkningsfrågan gav upphov till en stor principiell debatt i dagstidningarna om radion och politiken. Nya Dagligt Allehanda (NDA, h) var mycket kritisk mot hur befolkningskommissionens ordförande, generaldirektör Nils Wohlin (bf), agerade:

Det torde vara första gången i svensk historia, som ordföranden i en av K.M:t på riksdagens begäran tillsatt utredningskommission *innan ännu några förslag framlagts och överlämnats till K.M:t* över huvudet på alla ansvariga instanser börjar vädja till folkmeningen att döma kommissionen efter »dess gärningar«, och för första gången som ett dylikt utredningsorgan bereder sig tillfälle att en gång i veckan under nästan ett helt års tid per radio »informera« opinionen om sina förslag allt efter det de framkomma, och – förmodligen – innan, eller medan de undergå behandling av regering och riksdag!

NDA och andra tidningar ondgjorde sig över att Radiotjänst som studieledare valt professorn och socialdemokraten Gunnar Myrdal, »befolkningsfrågans outröttlige propagandist«. Sunt Förnuft skrev att Myrdal med befolkningsfrågan gärna propagerade »för det tillkommande socialistiska lyckoriket«. DN hyste dock ingen oro, inte heller Stockholms-Tidningen. Att Gunnar Myrdal gärna såg att hans ande svävade över vattnen och satte sin prägel på diskussionerna behövde ju inte bevisa att det skulle bli så. Ämnet var visserligen brännande och formerna för behandlingen ganska ömtåliga, men allt berodde på utförandet, menade DN. Kristianstads Läns Tidning (h) såg också positivt på radions upplysningsverksamhet och menade att radion använts på rätt sätt i denna serie. Men i likhet med NDA var Östgöta Correspondenten (h) kritisk. De politiker i kommissionen vilka redan visat sig vilja göra politik i befolkningsfrågan kunde frestas att utnyttja radion. Det fanns också en nackdel med själva kursen, den kunde befordra en politisering av befolkningsfrågan.

Med tanke på Radiotjänsts egen starka betoning av sin politiska neutralitet är det högst anmärkningsvärt att programverksamheten så nära slöt upp på befolkningskommissionens sida och då redan under själva utredningsarbetet. Det ligger nära till hands att tycka att radion i detta fall kom propagandan snubblande nära, särskilt som det var en återkommande programpunkt.

När Hugo bemötte kritiken gick han tjugofem år tillbaka i tiden och hämtade argument från »Brunnsviksstriden«. Den

hade gällt principfrågan om man kunde anställa en utpräglad partiman som lärare i folkbildningsarbetet. Filosofen Hans Larsson hade i en uppsats hävdad det principiella kravet på opartiskhet och respekt för sanningen men samtidigt framhållit det önskvärda i att man lämnade mera utrymme än dittills för den enskilde lärarens övertygelse: »Önskar man att självständiga män skola arbeta i folkhögskolan, får man sörja för att de få behålla en medborgares vanliga rättigheter.« Till dessa hörde att hysa en politisk åsikt och att aktivt delta i det politiska livet.

För Hugo var kritiken mot Radiotjänsts samarbete med befolkningskommissionen intressant, och han syftade då på att man på en del håll ansett att det var olämpligt att resultatet av kommissionens arbete delgavs lyssnarna före statsmakternas behandling och beslut. Här hade man, menade han, missuppfattat Radiotjänsts intentioner. Om avsikten hade varit att propagera för kommissionens förslag hade nog programföretaget varit på oriktig väg. Planeringen hade i stället gått ut på att ge sakliga och objektiva redogörelser för de olika kommissionsförslagen, när de förelåg i tryck. Detta var, förfäktade Hugo, förenligt med den uppgift som Radiotjänst måste anses ha, nämligen att hålla lyssnarna à jour med vad som händer och sker i världen.

I samband med diskussionen om befolkningsfrågan debatterade många tidningar allmänt radions förhållande till dagspolitiken. Rundradion lider av en olycklig kärlek till politik, skrev Svenska Dagbladet: »Man vill göra radion mera levande genom dylika grepp mitt in i dagens brännande frågor.« Tidningen ansåg fortfarande att den enda fullt tillfredsställande utvägen var att radion avhöll sig från politisk propaganda och inskränkte sig till sakupplysningar om aktuella problem, »i den mån sådana kunna lämnas utan agitatoriska inslag«.

Partikollegan Norrköpings Tidningar intog en mer positiv hållning. Den ansåg att det naturligtvis inte alls gick att släppa fram »vilken politisk riktning som helst« utan minsta kontroll: »Men att alldeles utestänga den politiska upplysningen i radio vore att åsätta det politiska livet en sort sprängämnesetikett:

farligt att beröra.« Däremot gärna »mera levande, färgrika och spännande diskussioner«. På radioledningen ställde tidningen kravet att även dessa sändningar skulle övervakas, de skulle äga rum i rätt anda. Vore detta uppfyllt skyggade tidningen inte för partipropaganda och hade i det sammanhanget en positiv syn på den lyssnande allmänheten: »Den är tillräckligt intelligent för att kunna sovra argument och skilja på vad som är saken och vad som är det överdrivna partinitet. Att tro annat är bestämt att underskatta omdömesfrågan hos åhörarna.«

I Stockholms-Tidningen menade man att det knappast fanns en sådan objektivitet hos någon person, att inte en framställning i ett brännande socialt spørsmål kunde uppfattas som propaganda i någon form, även om den höll sig till s.k. sakupplysningar. Redan när en fråga togs upp till behandling var det ett slags propaganda. Men en konsekvent tillämpning skulle medföra att varken befolkningsfrågan eller andra liknande spørsmål skulle kunna behandlas av radion. Under inga förhållanden borde politiken bannlysas i radion, skrev tidningen.

Det går inte med en strutspolitik, som vill undanhålla samhällets levande frågor från det främsta av kommunikationsmedel, hävdade Aftonbladet: »De partiska partiintressena, som endast vilja höra sin egen stämmas återljud, få lära sig moderation och resignation.« För en partiman var det bara nyttigt att höra misskagliga åsikter i radio: »Det är den fria demokratins sak att se till att inga partiträd växa upp i himlen.« Ledarskribenten ansåg att det var ofrånkomligt med missnöjesyttringar från än den ena än den andra sidan. Radion fick inte falla undan och låta sig skrämmas av detta missnöje.

Det märks en påtaglig skillnad om man jämför med tidigare debatter, attityden är nu mer positiv. Det stora undantaget är Svenska Dagbladet, som fortfarande höll fast vid sina ståndpunkter från 1924. Många andra högertidningar hade liknande synpunkter, men de är inte lika tongivande. De många förespråkarna för politik i radio tyckte dock att de manusbundna diskussionerna var alltför tråkiga och uddlösa. Nu ville man ha person-

liga uppfattningar och en mera färgrik och levande prägel på dem. Den tidigare synen på radion som uppfostrare i det politiska debattklimatet levde kvar men kan sägas ha nedtonats. Någon ihopkoppling mellan dagspolitik och folkbildningsarbete som Hugo fört fram vid olika tillfällen, förekom inte i debatten. Sammanfattningsvis visar den att Radiotjänst inte bara kunde gå vidare på den inslagna vägen utan också bli något djärvare. Några direkta uppmaningar att utvidga denna del av programverksamheten eller försöka uppnå ännu större aktualitet gjordes däremot inte.²

HUGO VILL HA FÖRFINAD POLITISK UMGÄNGESTON

I sitt bemötande av presskritiken mot radions roll i befolkningsfrågan redogjorde Hugo för sin syn på politik och radio. Diskussionen i Sverige och andra demokratiska länder gällde, förklarade han:

- huruvida man i radion skulle tillåta politisk propaganda
- eller om man skulle inskränka sig till politisk upplysningsverksamhet
- eller om radion inte alls skulle befatta sig med de politiska frågorna.

Hugo trodde dock inte att någon på fullt allvar ville göra sig till förespråkare för det sista alternativet. Erkände man att radion också hade en uppgift i folkupplysningens tjänst, vilket stadgades i koncessionsvillkoren för Radiotjänst, så kunde inte radion undandra sig plikten att meddela objektiv upplysning i just sådana aktuella frågor, där allmänheten krävde och behövde sådan upplysning. Hugo gick sedan ett steg vidare med frågeställningen: »Skall radion inskränka sig till upplysningsverksamhet då det gäller politiken eller skall det i radion få förekomma både sådan upplysningsverksamhet och ren politisk propaganda?» För att undvika missförstånd gjorde han redan inledningsvis en personlig deklaration, han tycktes inte tveka: »Jag har priori den uppfattningen att rundradion gör allmänheten den största tjänsten genom en vederhäftig och saklig upplysningsverksamhet i vad

det rör de politiska frågorna och att detta i alla händelser är viktigare än politisk propaganda.»

Vad är då upplysning och vad är propaganda? Hugo erkände att det var svårt att definiera de begreppen. Han gick till uppslagsboken och fann att propaganda var en verksamhet för utbredande av en bestämd åsikt. Upplysning var däremot en verksamhet som gick ut på att redogöra för olika åsikter i *en* viss fråga. Men kunde man dra upp en skarp gräns mellan upplysning och propaganda, frågade han sig. Kunde inte en viss radioutsändning på samma gång vara både upplysning och propaganda? Och kunde inte graden av det ena eller andra skifta från lyssnare till lyssnare? Betydde det inte också en hel del hur en sak sades, och av vem, för att man skulle kunna avgöra om sändningen skulle rubriceras som upplysning eller propaganda? För att besvara dessa frågor tyckte Hugo att det var nyttigt att hålla sig till konkreta faktiska exempel.

Den svenska prototypen för god politisk upplysningsverksamhet i radio utgjordes av riksdagskrönikorna, ansåg Hugo. De var en bekräftelse på att också de mest aktuella politiska frågorna kunde behandlas fullt objektivt. Det hade också varit möjligt att i radioföredrag lämna objektiva redogörelser för lagar som redan trätt i kraft liksom för sådana som kommit till kommittébetänkande. En så pass ömtålig utredning som den om tredjemans rätt hade kunnat behandlas. Även frågor från det rent sociala stridsfältet hade man tagit upp, om än inte helt utan gnissel. Hugo nämnde särskilt Sigfrid Hanssons föredrag 1931 om den svenska fackföreningsrörelsens historia.

Programserien »Nutida svenskt arbetsliv« från 1932 tog Hugo upp som ett bra exempel. Den hade lagts upp på ett speciellt sätt, för att man skulle uppnå den önskade neutraliteten. Det ömtåliga ämnet »Fackföreningarnas sociala funktion i företaget« kompletterades av föredrag om arbetsgivarfunktionerna och om »Arbetsledarens uppgift och ställning i industrin«. Som föreläsare engagerades dessutom representanter för både arbetar- och arbetsgivarorganisationer. Beträffande Arbetsdomstolen, som

Hugo betraktade som ett särskilt ömtåligt ämne – den inrättades så sent som 1928 – förekom en dialog mellan Fritiof Ekman, ordförande för Svenska Metallindustriarbetareförbundet, och Erik W. Paues, direktör för Sveriges Textilindustriförbund. Som avslutning på serien hade en diskussion anordnats: »Planmässigheten i socialpolitiken«. I den diskussionen hade andarna fått drabba samman fullkomligt fritt, enligt Hugo. Ordförande hade varit socialminister Sam Larsson. Varför socialministern fick sitta ordförande förklarade inte Hugo. Taktiska synpunkter kan ha dikterat valet. Kritiska synpunkter kunde tillbakavisas med hänvisning till att det ansvariga statsrådet satt som ordförande. Det kan emellertid diskuteras om inte valet stod i strid med opartiskhetskravet. Dessutom hade det nog för lyssnarna varit intressantare att ha socialministern som diskussionsdeltagare, men det var kanske där skon klämde.

Arrangemanget med programserien hade syftat till att få in mera liv och verklighet i radiobehandlingen av de aktuella frågorna, skrev Hugo, och serien fick sedan utgöra modell för sju andra serier, och den nyss nämnda socialpolitiska diskussionen blev mönster för bland annat de stora politiska diskussionerna.

Några fristående politiska föredrag hade inte hållits i den svenska radion, framhöll Hugo, om man undantog de i krönikestil hållna föredragen om statsverkspropositionen. Här hade statsråden haft full frihet att motivera sin budget. I andra länder hade däremot politiska föredrag förekommit vid valrörelser, till exempel i Danmark och England. Med en smula välvilja kunde man säga att all den politik som dittills hade förekommit i det svenska programmet kunde gå under rubriken upplysning, hävdade Hugo, som ändå inte förnekade att det förekommit propaganda i de politiska radiodebatterna. Syftet var ändå att radiolyssnarna skulle få höra alla de olika meningarna framföras, och då få sig en tankeställare och fördjupa sin syn i den aktuella frågan. Det var väl dithän politisk upplysning ville syfta, ansåg Hugo.

I fråga om de danska och engelska systemen med separata föredrag vid valen var det svårare att rubricera radiopropagan-

dan enbart som upplysning, skrev Hugo. Man hör på sina egna och struntar i de andra. Detta gjorde att man mer kategoriskt än tidigare ställdes inför avgörandet: Ville man ha direkt propaganda i radion eller ville man inte? I Sverige hade man avvisat affärsreklam i radio:

Jag tror att det vore lika olyckligt att på liknande sätt upplåta viss del av programmet till politisk propaganda, vars innehåll och form helt bestämmes av respektive parti. Rundradion måste hävda sin ställning som en kulturinstitution och får icke inräknas bland den moderna tidens reklammedel.

Ordet propaganda hade i svenskt språkbruk ingen god klang, påpekade Hugo: »När man deltar i det politiska arbetet skall man inte ha glacéhandskar på sig, säger till och med en yrkespolitiker.« Är inte denna uppfattning om politiken i själva verket orimlig och asocial, frågade han: »Gäller inte politiken fosterlandets och mänsklighetens högsta angelägenheter och kan inte diskussionen härom hållas i en sådan ton att den kan genom högtalaren avlyssnas också i hemmets lugna vrå?« Man kunde, påstod Hugo, bedriva propaganda för personlig hälsovård och sparsamhet utan att någon tog anstöt. Skulle man då inte kunna diskutera samhällets hälsovård och ekonomi på samma plan? Är detta verkligen en utopi?:

Kan det inte vara en möjlig uppgift för det allmänna kulturarbetet att lyfta politiken upp på ett högre plan. Och kan det inte i så fall vara av en viss betydelse om radion en eller annan gång sänder ut politiska debatter som ligga på ett sådant plan. Vem vet, kanske skulle lyssnarna – valmännen – vänja sig vid en sådan något förfinad politisk umgängeston såsom man vänjer sig vid radions klassiska musik; kanske skulle man så småningom vilja höra en sådan också utanför radion, på de allmänna valmötena och i riksdagen.

Hugo tog också upp frågan om inledningsanförandena skulle sändas ut till deltagarna i förväg eller om diskussionen skulle vara helt fri. Han gav dock inga motiveringar för det ena eller det

andra utan inskränkte sig till att säga att båda metoderna praktiserats. Att det på den här punkten fanns stora problem kommer fram mellan raderna:

Överhuvudtaget kan det nog sägas, att anordnandet av en politisk diskussion hör till det svåraste och mest påfrestande uppgifter som radioledningen har sig förelagt. Att tro att denna under sådana förhållanden skulle ha större kärlek till denna uppgift än till sina övriga torde nog innebära en alltför välvillig överskattning av radioledningens arbetsglädje.

Det var åtskilliga debatter som inte blivit av därför att de tilltänkta deltagarna inte hade ställt sig till förfogande, påpekade Hugo. Och ibland hade radiodiskussionen fått en annan karaktär än man hade tänkt sig beroende på att man tillmötesgått deltagarnas önskemål. Hans påstående visar att det redan från början utbildats ett slags vetorätt, på grund av Radiotjänsts försiktiga hållning.

Yngve Hugo såg alltså Radiotjänst främst som ett folkbildningsföretag och en kulturinstitution. Det mönster som utbildats inom folkbildningsrörelsen överförde han till Radiotjänst. Det stora dilemmat för honom var den ständiga svårigheten att avgöra vad som var upplysning och vad som var propaganda. Partiföredrag var uppenbarligen enligt honom propaganda. Möjligen kan det i botten också ha funnits en osäkerhet beträffande kontrollmöjligheten. Fortfarande hade Hugo högt ställda krav på den politiska debatten. Han ville ha en förfinad politisk umgängeston. Försiktigheten är påfallande stor och står i viss kontrast till den tidningsdebatt som föregick Hugos artikel, där det stora flertalet faktiskt uppmuntrade Radiotjänst att gå vidare.

Det blev lite krystat när Radiotjänst kommenterade varför diskussionerna var manusbundna. Till exempel när Gustaf Reuterswärd 1933 svarade en tidningsinsändare, som ondgjort sig över radions »pestkarantän för politiska föredragshållare«. Reuterswärd gjorde gällande att diskussionerna det året »varit verkliga diskussioner med fri yttrandefrihet«. Manusbundenheten

var uteslutande en försiktighetsåtgärd för att förhindra att diskussionen skulle glida bort från det avsedda ämnet. Både i England och i Sverige gällde det att steg för steg låta radion bli en plattform för politiska meningsutbyten.

Med radions monopolsituation och hotet om ett förståtligande var det naturligtvis ett risktagande att ta upp politiska ämnen. Det gällde att ha säker mark under fötterna. Inför beslutet 1932 eftersträvade Radiotjänst de ledande politikernas sanktion. Så var det också året efter, när programföretaget drog igång två programserier: en om den svenska självstyrelsens historia och en om den då aktuella ekonomiska krisen. Inför starten utbad sig Radiotjänst om ett skriftligt uttalande i Röster i Radio av statsminister Per Albin Hansson och andra statsråd samt av förutvarande statsråd. Reuterswärd förklarade i brev att det var radions »betydelsefulla medborgerligt fostrande uppgift« som låg bakom satsningen på aktuella frågor. Samtidigt var det ett stort ansvar, påpekade han, men ville programledningen komma ifrån detta ansvar genom att utesluta aktuella frågor skulle samhället förlora den möjlighet till medborgerlig fostran som radion innebar. Bakom satsningen fanns en oro för hur diktaturernas frammarsch påverkade opinionen:

Vid de åsiktsbrytningar kring frågor om självstyrelse och diktatur som nu förekomma på så många fronter i vårt land, torde det vara värdefullt att en allmän kännedom sprides om hur djupt rotfäst självstyrelsen är i vårt folks liv, och att vi ur vårt eget folks historia kunna belysa självstyrelsens både företräden och nackdelar.

Samtliga tillfrågade politiker svarade positivt. Denna åtgärd var inte unik. När det samma år planerades föreläsningar om steriliseringsproblemet förekom samråd med justitieministern, Karl Schlyter (s).³

Radioutredningen går längre än Hugo

Programrådet spelade 1932 en mycket viktig roll i synen på politik i radio. En ny maktfaktor blev sedan 1933 års radioutredning, vars sekreterare Hugo var. Rent allmänt föreligger i det principiella resonemanget stora likheter mellan utredningen och Hugo, men också väsentliga olikheter. Utredningen anslöt sig till Programrådets principuttalande 1932 och ansåg att den dittillsvarande utvecklingen inom programsektorn politik och samhälle varit helt naturlig. Om man bannlyste kontroversiella frågor i radion avstängde man den »från kontakter med betydelsefulla områden av samhällets liv«. För utredningen syntes det dock självklart att programledningen inte hade rätt att själv driva propaganda av något slag. Det var också självklart att ingen fick driva »proselyt-makeri«. Radion var ett alltför mäktigt medel, när det gällde att forma den allmänna opinionen. Den fick därför inte utlämnas åt en ensidig agitation. Programledningen borde däremot låta motsatta meningar komma till tals.

Utredningen ställde emellertid inte enbart krav på programledningen utan även på deltagarna i program av politiskt slag: »Likväl måste det kravet alltid ställas på de olika meningarnas förfäktare, att de orubbligen hålla sig till sak och ingen annans mening beljuga eller misstänkliggöra.« Man kan fråga sig hur detta skulle kunna förverkligas i politiska diskussioner. Kanske hade Hugo fört pennan. Uppenbarligen hade man inom utredningen diskuterat vilka som skulle betraktas som partier, eftersom den gav en definition: »Med parti avser utredningen likväl icke i detta sammanhang alla tänkbara partibildningar utan endast sådana partier, som i riksdagen på grund av sin numerär intaga en mera betydelsefull och ansvarig ställning.« Detta principiella yttrande var, även om det enbart varit praktiskt betingat, en inskränkning av yttrandefriheten i radio. Utan att det sägs kan utredningen ha åsyftat ytterlighetspartierna.

Beträffande valprogrammen var grundtonen mycket positiv. Det hade vid 1934 års val visat sig att partiledardiskussionen vid

slutet av en lång valkampanj inneburit en kraftig stimulans för det politiska intresset. En annan erfarenhet var att diskussionsdeltagarna i de korta inledningsföredrag som föregick diskussionen hade haft svårt att ge en tillräckligt klar bild av de program som deras partier företrädde i valstriden. Därför borde, ansåg utredningen, diskussionen kompletteras med enskilda partiföredrag på ett tidigt stadium av valkampanjen. Så blev också fallet från 1936. På denna punkt fick alltså Hugo ge vika. Utan tvivel fanns det på många håll, påpekade utredningen, önskemålet att politiska synpunkter på viktiga samhällsfrågor skulle komma oftare i radioprogrammet än vad som dittills varit fallet. Indirekt ställde sig utredningen bakom dessa önskemål, när den konstaterade att de regelbundet återkommande utrikes- och riksdagskrönikorna huvudsakligen var de enda programpunkterna inom denna programsektor. Utrikeskrönikan var tills vidare tillfyllest, men riksdagskrönikan behövde kompletteras. Programledningen borde fullfölja de strävanden som gjorts under de närmast föregående åren, framhöll utredningen. Men radion skulle begränsa sig till viktiga landsfrågor. Frågan borde då först få en rent objektiv behandling och sedan följas av en diskussion mellan representanter för de olika riksdagspartierna: »Lyssnarna önskar med andra ord få förnimma något av det personliga, som kan ge färg åt frågan.« I det här fallet var diskussionsformen bättre än ett partiföredrag: »den tar mindre tid, den stimulerar de deltagande och håller lyssnarnas intresse säkrare fångat«.

Utredningen ansåg också att det var ett självklart krav att programmen skulle präglas av en viss aktualitet. Det var uppenbart, menade man, att ett kommunikationsmedel som på en gång kunde nå miljoner människor skulle tjänstgöra som nyhetsförmedlare. Med radioreportaget kunde lyssnarna få »en redogörelse för händelser i samma ögonblick som de försiggå«. Radioreportaget var därför det mest aktuella inslaget i radioprogrammet, och det var med tillfredsställelse som utredningen konstaterade att denna programpunkt inte bara ökat i antal under årens lopp utan också förbättrats beträffande formen.

Men sedan var kritiken ganska skarp, även om den framfördes i hovsamma ordalag. Utredningen ogillade att veckovis återkommande programpunkter som »Aktuellt föredrag«, »Veckans plattform« och »Idag« avförts ur programmet. I dessa programpunkter hade aktuella händelser kommenterats genom korta föredrag på 10 à 15 minuter. Varför de hade upphört förklarades också. Systemet hade varit för stelt. Kommentarererna borde komma omedelbart och inte som ofta hänt flera dagar efter händelsen. Det hade också varit svårt att finna fackmän, som kunde leverera föredrag efter endast några timmars eller någon dags förberedelse. Programpunkterna hade därför ersatts med mera sporadiskt återkommande föredrag av samma slag. Utredningen accepterade inte förklaringarna. Den förstod de svårigheter som funnits och uppenbarligen fanns fortfarande, men den tyckte likväl att det skulle vara ett lyckligt grepp om programledningen i större utsträckning än dittills kunde förverkliga sina intentioner på detta område, även om det blev ofullständigt. Intervjuformen fördes dock inte på tal, kanske omöjliggjorde den stränga neutraliteten detta, å andra sidan var reporterstyrkan alltför liten.

Utredningen tog också upp den gamla frågan om radioutsändning av riksdagsförhandlingarna. Även om det fanns stora svårigheter fick dessa inte överskattas och det borde inte vara uteslutet att utsändning kunde ske, betonade utredningen. Själv ställde den upp krav, som kanske inte var så lätta att realisera. De förhandlingar som skulle radieras måste på något sätt ordnas med hänsyn till utsändningen. Både föredragningslistor och talarlistor måste läggas till rätta. Kanske gav en sådan utsändning inte en bild av riksdagen i vardagslag, blev utredningens egen kommentar, utan mer eller mindre en uppvisning, vars värde man kunde ha olika meningar om. Men för de lyssnare som aldrig kunde bevista en riksdagsdebatt hade ändå en sådan utsändning ett stort intresse, slog man fast. Riksdagsradiering hade ett alldeles särskilt värde, när riksdagen i någon för landet viktig angelägenhet hade anledning »att inåt eller utåt manifesteras sin samstämmiga mening och fasta enighet«. Även om utredningen

avstod från att yrka på eller rekommendera riksdagsradieringar, så hade ändå frågans aktualisering en viss tyngd, eftersom tre riksdagsmän ingick i utredningen.

Allmänt kan sägas att utredningen inte ställde upp några egentliga svårigheter för programföretaget i fråga om programsektorn politik och samhälle. Tvärtom fick ju Radiotjänst kritik för att ha blivit mindre aktuell. På ett par punkter gick utredningen längre än den dittills förda programpolitiken. Den förordade partiföredrag vid valen och den talade för betydelsen av att det personliga kom fram hos de medverkande i de politiska programpunkterna, något som kunde ge färg åt den aktuella frågan. Vid ett tillfälle använde utredningen begreppet »politiskt upplysningsarbete« men kopplade inte någon gång samman dagspolitiken i radio med folkbildningsarbetet eller förde fram folkuppfostrande aspekter. Hugos ideella syn är inte direkt märkbar i utredningstexten.

Folkbildningsarbetet berördes dock i utredningen, som tona-
de ned bestämmelsen i koncessionen »att rundradiorörelsen
skall så bedrivas, att folkupplysningen och folkbildningsarbetet
därigenom befrämjas«. Det kunde inte ha varit och fick inte
heller vara meningen att rundradion i större eller mindre ut-
sträckning skulle förvandlas till en pedagogisk institution. Radi-
ons andel i folkbildningsarbetet borde begränsas till »att bi-
bringa de vuxna en allmänt kulturell och medborgerlig bild-
ning«. Denna skrivning kan uppfattas som kritik mot Hugos
omfattande folkbildningsarbete.⁴

»Lort-Sverige« – ett annat engagemang

Den stora satsning som Radiotjänst lät göra beträffande befolk-
ningskrisen upprepades 1938, då författaren Ludvig Nordström
engagerades för att genomföra en undersökning av bostadsför-
hållandena på landsbygden: »Med Ludvig Nordström på huse-
syn. Föredrag med grammofonintervjuer.« De tio programmen

blev sedan underlag för hans klassiska bok »Lort-Sverige«. I förberedelserna deltog Medicinalstyrelsen och Diakonistyrelsen i Stockholm, vilka skickade ut särskilda frågeformulär i ämnet till 43 provinsialläkare och till ett antal präster. Medicinalstyrelsen hade utarbetat färdplanen och valt ut provinsialläkarna. Vems idé det ursprungligen var framgår inte av källmaterialet. Nils-Olof Franzén antyder att programidén haft sitt ursprung i ett samarbete mellan Hugo och Axel Höjer, generaldirektör för Medicinalstyrelsen, socialdemokrat även han.

Nordströms intervjuer är långt ifrån begreppet opartiskhet, genomgående är det ledande frågor och personligt tyckande. Det fanns ett engagemang och en hetta i intervjuerna som lyssnarna aldrig tidigare hade hört, allra minst av radions egna reportrar. Skildringarna av tillståndet på landsbygden är mustiga och fyllda av adjektiv, till exempel när han förmedlar den lukt som han möter eller snarare andas in i Skåne. Det var »en lukt som på en gång var söt, fet, sur och kväljande«:

Det var gödsel, solstekt och färsk, torr och lagrad urin, människo-
exkrementer, sedan årtionden, kanske århundraden uringenompyrd
jord, uringenompyrd murbruk, uringenompyrd trä, det var lukt av
djurkroppar, av segeltyg, av människoutdunstning.

Kritiken mot programmen blev så häftig att Radiotjänsts ordförande, Seth Ljungqvist, kände sig föranlåten att redan innan serien var avslutad sända ett brev med bud till Radionämndens ordförande, för att be denne att överväga om inte nämnden i sin helhet borde inkallas. Kritiken var den häftigaste dittills i rundradions historia, påpekade Ljungqvist, som nog var rätt orolig. Nämndens arbetsutskott kallades till ett extra sammanträde, däremot ansåg Fritz Henriksson att det inte fanns någon anledning att tillmötesgå förslaget om ett omedelbart inkallande av nämnden in pleno. Vid ett ordinarie sammanträde diskuterade man sedan den offentliga kritiken och i viss mån principfrågan om lämpligheten av propaganda i radio. Debatten kom till en liten del att handla om propaganda och till en mycket större del

om Nordströms person och arbetssätt. Axel Bruswitz menade att den propagandaverksamhet som påvisade brister var tillåten, däremot fick man inte generalisera. Det gick inte att tillämpa vilka medel som helst i radio, framhöll Fredrik Hjelmqvist. Propaganda fick inte bedrivas så, att man ställde »yrke mot yrke, klass mot klass, landskap mot landskap« mot varandra. Det vore farligt om sådant blev normerande för framtida propagandaformer i radio. För första gången i Radionämnden dyker termerna saklighet och vederhäftighet upp. Det var, menade Manfred Björkquist, viktigt att det som gavs auktoritet av Radiotjänst blev så vederhäftigt och sakligt som möjligt.

Ingen ledamot var egentligen kritisk mot Radiotjänst. Det var i det här fallet säkert en stor fördel för Radiotjänst att det förekommit ett samarbete med Medicinalstyrelsen och Diakonistyrelsen, vilket inte blev kritiserat eller föremål för debatt i Radionämnden. Initiativet var berömvärt och syftet erkännansvärt, löd ett par omdömen. Radions slagkraft togs upp av Fritiof Thunborg. Vad LO försökt under en mansålder hade Radiotjänst gjort på några veckor.

Det var i stället mot Ludvig Nordström som kritiken riktades. Han var inte den rätta personen. Det skulle ha varit en person att lita på, då hade det inte blivit så ensidigt utan mera måttfullt. Iakttagelseförmågan var god, men han var inte noggrann och samvetsgrann och i språkligt hänseende hade han inte riktigt god smak. Men det fanns också ledamöter som berömde Nordström, även om de var få. De tyckte att han gjort serien med väldig bravur. Omdömena om författaren tycks inte ha baserats på särskilt sakliga grunder. Det var generella omdömen utan exemplifieringar. Hans ställning i samhällsdebatten hade sedan länge varit så kontroversiell att många ledamöter säkert hade en fördomsfull inställning gentemot honom. Därtill var lyssnarna fortfarande ovana vid den sortens temperamentsfulla framställningar som Nordström gav prov på. Metoden var så ny att den varit chockerande, sade C. A. Dymling i nämnden. Enligt Torsten Thurén, som analyserat programserien, hade Dymling gjort

strykningar i Nordströms manus, för att mildra dennes partiskhet till förmån för Norrland.

Yngve Hugo förklarade att Radiotjänsts avsikt var att väcka allmänhetens intresse för den kommande föredragsserien genom »direkt propaganda«. Han ansåg att Radiotjänst hade rätt att föra en »rent hygienisk propaganda«. Denna åsikt överensstämmer med vad han sagt i tidigare sammanhang.

När Radionämnden skulle samla sig till ett uttalande, förfäktade Torsten Fogelqvist åsikten att Radiotjänst inte skulle klandras, men att nämnden skulle beklaga den tendentiösa ensidigheten. Thunborg frågade då vad man begärde av Radiotjänst: »en akademisk avhandling?«. Han synes ha varit den som fick nämnden att anta ett för debattens innehåll ganska hovsamt uttalande. Det var »synnerligen berömvärt« av Radiotjänst att ta upp bostadsfrågan till behandling:

Det kan också anses väl motiverat, att en planerad mångsidig, saklig och detaljerad behandling av dessa frågor föregås av en skildring, som vill ge en mer samlad och levande bild av läget i stort och som vill väcka en allmän uppmärksamhet för dessa viktiga spörsmål. Att en sådan skildring måste arbeta med starka färger är ock förståeligt. Det är ock hälsosamt att förefintliga missförhållanden hänsynslöst blottas.

Nordström hade handlat »förtjänstfullt och synnerligen medryckande«. Men nämnden kunde inte undgå »att finna, att framställningen i olika avseenden burit en prägel av ensidighet och överdriven generalisering«. Också på en annan punkt var nämnden kritisk:

Med hänsyn ej minst till önskvärdheten att intresset för den viktiga bostadsfrågan vinner den samlade anslutning, som är åsyftad, kan det heller icke anses lyckligt, att landskap och grupper ställas i den förmånliga eller oförmånliga belysning, som en jämförelse dem emellan är ägnad att giva.

Avslutningsvis framhöll nämnden att mycket av kritiken mot programserien syntes »ogrundad eller överdriven och icke sällan dikterad av ovidkommande prestigesympunkter«. Det första stora sociala reportaget i svensk radio klarade sig alltså igenom Radionämnden. Man kan säga att Radiotjänst fick ett ja till programformen, men ett nej till engagemanget av en så temperamentsfylld och engagerad reporter som Nordström. Även om det inte är ut sagt måste den starka kritiken av Nordström falla tillbaka på Radiotjänst, som medvetet valt honom till reporter. Eftersom andra världskriget bröt ut bara ett halvår senare vet vi inte om Radiotjänst på nytt hade vågat sig på att använda en sådan subjektiv reporter. Att använda någon av radions egna i ett kontroversiellt ämne hade varit otänkbart både då och framdeles. Att beteckna »Lort-Sverige« som ett genombrott för det subjektiva reportaget i svensk radio är nog en överdrift. Det skulle dröja drygt tio år innan det kom en motsvarighet: Ivar Lo-Johanssons »Ålderdoms-sverige«, som snarare var en renodlad föredragsserie.

Thurén ser programserien som ett propagandastycke i stor stil. Någon ren partipolitisk propaganda var det inte, hävdar han, och i stället för »propaganda« vill han använda ordet »agitation«. Men visst kan man påstå att Hugos beslut att göra programserien var partipolitiskt betingat, särskilt som Thurén för fram att moderniseringsidealet på 1930-talet till stor del var ett socialdemokratiskt projekt. Därmed inte sagt att initiativet till serien utgick från partiet. Det intressanta är hur långt i propaganda Hugo egentligen hade tänkt att gå. Först hade radion nämligen valt ut publicisten Gustaf Näsström, som tidigare gjort flera mikrofonresor i Sverige. Och Näsström var snarast borgerlig, och han var ingalunda någon samhällskritisk reporter.

Thurén är förvånad över hur tolerant Radionämnden och pressen var mot Medicinalstyrelsens inblandning. Med den myndighetstilltro som fanns på 1930-talet är det kanske inte så förvånande. Utan denna hallstämpel hade programserien förmodligen aldrig blivit av, och behandlingen i Radionämnden hade aldrig blivit så hovsam. En stark kritik mot Radiotjänst

hade samtidigt varit riktad mot Medicinalstyrelsen. Ingen kunde väl heller förneka att bostadsstandarden och hygienens var mycket bristfälliga i arbetarbostäder och inom jordbruket på många håll i Sverige.⁵

Manusgranskning

»Saklig och allsidig behandling av samhällsangelägenheterna« ville Yngve Hugo ha, också respekt för andras åsikter än de egna och den största hänsynsfullhet mot oliktankande. Det var utomordentligt stora krav och gällde även för föredrag i allmänhet. Stor försiktighet hade varit rådande före Hugo, men frågan är om inte kraven skärptes efter hans tillträde. I bakgrunden fanns också en oro hos programledningen, för att inte riskera koncessionen, när det nu fanns de som ville förstatliga radion. Gustaf Reuterswärd var lika försiktig. I ett brev till Ivan Oljelund förklarade han att Radiotjänst inte antog sketchartade kåserier som behandlade »rent dagsaktuella, brännbara företeelser och spörsmål«. Det gällde härvidlag att vara lika försiktig som i fråga om politiska föredrag. Oljelund hade klagat på Radioteaterns censur och ansett att det tydligen inte fick finnas någon »satirisk udd och skärpa«. Efter debatten om hans »Fredsfilm« var namnet Oljelund känsligt.

Radiotjänst infortrade överlag manus i förväg vid diskussioner eller dialoger i politiska eller i övrigt känsliga ämnen, vilka sedan i förväg cirkulerade hos deltagarna, något som förde med sig att även första repliken blev skriven. Programföretaget gick ibland till och med så långt att man ville ha sakkunnighetsutlåtande från någon auktoritet på området, om ämnet var känsligt eller kontroversiellt. Dessa utlåtanden behandlades fullt konfidentiellt och anonymt. Man gjorde ingen skillnad på person. NK-direktören Josef Sachs hade 1933 föreslagit ett föredrag om detaljhandelns uppgifter och funktion i samhällsorganisationen. Eftersom det var ett »controversial matter«, som styrelsen ut-

tryckte det, ombads Sachs att sända in ett manus innan beslut kunde fattas.

Särskilt känsliga var manus rörande utrikespolitiska frågor. De sändes till legationssekreterare Otto Johansson på UD, som hade ett förflutet i Social-Demokraten och också var god vän med föredragschefen Hugo. Det kunde till exempel gälla lämpligheten av ett föredrag av Bulgariens generalkonsul i Stockholm, Albert Davidsohn, som 1933 ville tala om »våra dagars Bulgarien« eller ett annat om Sovjet, »då det ju alltid är ömtåligt att behandla ryska frågor icke minst i radio«. Några föredrag samma år av en finländsk kapten om »Rysslands framstöt mot Gula havet« föranledde Sven Wilson att be om Johanssons utlåtande, eftersom ämnet kunde vara ömtåligt från utrikespolitisk synpunkt. Också ett föredrag om Grönlandsfrågan var av »så pass ömtålig natur« att UD:s mening borde inhämtas. Advokat Lage von Holstein ville i två föredrag redogöra för denna långvariga tvist mellan Danmark och Norge och även vilken prejudicerande betydelse frågan kunde få i internationell rättsskipning. Wilson fann ämnet synnerligen aktuellt och intressant men från radiosynpunkt ganska ömtåligt: »Kanhända är det omöjligt att ens i en förhållandevis objektiv redogörelse för ämnet undgå att stöta sig med någondera av parterna?« Eftersom det ännu inte förelåg något manus bad han till och med om »några fingeranvisningar«.

Radiotjänst handlade alltså ytterligt försiktigt i utrikespolitiska ämnen. Man kan utan vidare säga att Radiotjänst stod i ett visst beroendeförhållande till UD. Anledningen till förfrågningarna måste ha varit åsikten att radion i sin programverksamhet inte fick avvika från landets utrikespolitiska linje eller ta upp sådant som kunde störa Sveriges relationer till främmande makt. Detta kom ju också till uttryck i Programrådets uttalande 1925. Något avtal fanns inte mellan Radiotjänst och UD liknande det som TT ingick 1921. Men indirekt kan detta avtal ändå ha spelat en viss roll, eftersom Radiotjänsts VD också var TT-chef. Hugos tidigare relationer till Otto Johansson kan även ha haft en viss betydelse.

Radiotjänst använde även sakkunniga från andra håll, exempelvis professor Tor Andræ, religionshistoriker i Uppsala, som Wilson ofta anlätade. När professorn och kyrkohistorikern Emanuel Linderholm, också bosatt i Uppsala, år 1933 föreslog tre föreläsningar om »den tyska kyrkan under tre riken« rådförades inte UD utan Andræ. Linderholm ville behandla den tyska kyrkans ställning under kejsartiden och under de marxistiska och nazistiska regimerna, och han avsåg att gripa sig an ämnet opolitiskt och opolitiskt och endast stödjade sig på vetenskapliga forskningsresultat. Wilson ansåg även denna gång ämnet ytterst intressant, men påpekade för Andræ att frågor som rörde Tyskland för närvarande var ömtåliga att syssla med. Om Andræ trodde att Linderholm kunde föreläsa över ämnet fullständigt objektivt skulle Radiotjänst kanske inte tveka att anta erbjudandet. Wilson ursäktade sig med att programföretaget faktiskt var nödsakat att i tveksamma fall av det här slaget rådföra en sakkunnig.

Kollegiala hänsyn gjorde naturligtvis att Andræ tyckte att det inte var lätt att besvara frågan. Linderholm hade studerat ämnet en tid och han skulle säkert kunna göra något av det: »Emellertid har han besynnerligt nog fått en ganska utpräglad sympati för rörelsen Deutsche Christen, vilkas okristliga och bornerade rasism fyllt åtminstone mig med livlig avsmak. Ett förtäckt partitagande för den falangen skulle bli er mycket obehagligt.« Wilson fick rådet att gå diplomatiskt till väga och prisa professorns förtjänster men samtidigt framhålla »att varje spår av partitagande för den extrema nationalismen i tyska kyrkan skulle, sådan stämningen är i radikala kretsar hos oss, väcka en ytterst hetsig opposition mot Radiotjänst«. Linderholm, som var en man med gott omdöme, skulle nog, trodde hans kollega, tillmötesgå en vädjan om strängaste objektivitet.

Innehållet i Andræ's utlåtande föranledde Wilson att tacka nej till Linderholms erbjudande. Tidpunkten var »något för tidig att upptaga en så pass ny rörelse som den nazistiska Deutsche Christen till behandling i radio«, skrev Wilson:

Av liknande skäl har Radiotjänsts styrelse under den sista tiden ansett sig böra avböja förslag om föredrag även om andra förhållanden i det moderna Tyskland. Det har med andra ord ansetts nödvändigt, att ytterligare någon tid följa utvecklingen i detta land, innan förhållandena där upptas i svensk radio till mera detaljerad skildring och granskning i olika sammanhang.⁶

HARRIE OCH TYSKLAND

Även till synes opolitiska programpunkter kunde dras in i debatten om radions politiska neutralitet. I en krönika sommaren 1933 hade publicisten Ivar Harrie behandlat två svenska Tysklandsböcker: Fredrik Bööks »Hitlers Tyskland« och Gustaf Hellströms »Det tredje riket«. Svenska Dagbladet kritiserade Harrie för att han politiskt nagelfarit dessa böcker utifrån sin öppet deklarerade partiståndpunkt. Han hade tillåtit sig »den oförsynta tillvitelsen« att Bööks inställning till Tyskland kunde förklaras med att han var tysk. Ledarskribenten skilde härvidlag mellan radio och press. I en tidningsdebatt hade det stått Harrie fritt att på detta sätt karakterisera en meningsmotståndare, men inte i en radiokrönika, som inför allmänheten hade »ett slags officiell hallstämpel«. Det inträffade var otillständigt: »Här föreligger för en opartisk bedömare dels en grov förlöpning av en radiokrönikör, dels även ett allvarligt memento för radioledningen att fridlysa böcker med utrikespolitiska ämnen från en sådan behandling som den här åsyftade.«

Eftersom DN-medarbetaren Gustaf Hellström hade fått kritik för att han inte tillräckligt sett sakerna med tyska ögon, tyckte DN, litet skämtsamt med tanke på Bööks medarbetarskap i Svenska Dagbladet, att de två omdömena tog ut varandra. Harrie lät sedan publicera sitt manuskript i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, där han var litteraturrecensent. Svenska Dagbladets påstående stämde inte alls med manus. Så här hade Harrie yttrat sig om Böök:

Han känner som tysk: därnere har han en gång för alla funnit sitt rätta fädernesland. Det ger hans vittnesbörd en särskild styrka och

gripenhet – desto mer som Fredriks Bööks Tyskland just är det gammalpreussiska, med Potsdam som signatur.

Harrie var vid sändningen väl medveten om att hans krönika hade en kontroversiell uppläggning. Han talade nämligen om för lyssnarna att han denna gång »skenbart måst frånga regeln att undvika polemiskt ställningstagande i radio«. Och detta yttrande fällde han för att undvika missförstånd mellan honom och lyssnarna:

Ämnet har varit sådant att jag har måst tala om hur jag personligen ställer mig till de böcker jag har nämnt. Och den ställningen har, gentemot alla tre, måst bli närmast avvisande – till Mowrer och Hellström därför att de äro fientligt inställda till det tyska folket, till Böök därför att jag som bekant representerar just den liberalism han i sin bok bekämpar.

Harrie ansåg dock att han inte på allvar brutit mot ovan nämnda regel, eftersom han inträngande rekommenderade böckerna till läsning. Hans ställningstagande borde inte ha överraskat någon. I GHT upplyste Harrie att han enligt avtal med Radiotjänst skulle behandla nyutkommen litteratur om det aktuella läget i Tyskland. Hur såg då Radiotjänst på krönikan? Riksprogramchefen Julius Rabe, som inte hade hört den, var ändå i ett brev till Yngve Hugo av den uppfattningen »att hurudant innehållet än varit och hur balanserat Harries omdöme än kunnat vara, det likväl måste betraktas oriktigt och olämpligt, att inom ramen av en litteraturkrönika upptaga ämnen av denna utomordentligt politiska innebörd«.

Huruvida C. A. Dymling och Harrie hade kommit överens om uppläggningsen av denna recension visste inte Rabe, »i så fall få vi väl söka tala förstånd med Dymling, som ju borde veta med vilken minutiös noggrannhet allt politiskt brännbart av oss på förhand prepareras«. Rabe trodde dock att det var Harries högst personliga aktivitet som låg bakom. Något oroad var nog Rabe över att Programrådets ordförande Fritz Henriksson, som hade

hört krönikan, var bekymrad och bett att få manus. Rabe berättade för Hugo att han hade pressats till ett uttalande i Svenska Dagbladet, som alltid var »prinsessan på ärten«. Den som pressat honom var ingen mindre än redaktör Gustaf Ahlbin, som dessutom var medlem av Radiotjänsts styrelse. I sitt uttalande hade Rabe »oförbehållsamt« gett uttryck åt uppfattningen att det var olämpligt att behandla dessa böcker i en litteraturkrönika. Om Hugo händelsevis inte var på samma linje ville han ha »ett varningens ord«.

Per telefon hade Rabe meddelat Harrie att denne i den kommande krönikan inte skulle ta med de böcker av Mackenroth och Mohr, vilka redan utlovats lyssnarna. Men Rabe fick slå till reträtt. I ett brev till Harrie meddelade han att styrelsens arbetsutskott hade behandlat efterdyningarna av krönikan, »som tydligen endast på Svenska Dagbladets håll väckt opposition«. På Rabes fråga hade arbetsutskottet inte sett något olämpligt i att Harrie fullföljde sin ursprungliga plan. Också i Programrådet hade Harrie framgång. Rådet fann efter manusgranskning att Svenska Dagbladets kritik varit obefogad.

Rabe handlade förhastat, kan man tycka i ett efterhandsperspektiv. Hans handlingssätt kan ha berott på att han ville förhindra ytterligare tidningskritik genom att oförbehållsamt erkänna att Harrie gått för långt, vilket också var hans egen uppfattning. Mycket tyder på att han böjt sig för Ahlbin, som troligen utnyttjade sin dubbelroll. Incidenten visar hur känslig Radiotjänst var för kritik och hur svag och outvecklad försvarsviljan var.

Längre fram i tiden, senvintern 1939, frågade C. A. Dymling Harrie i ett brev om denne tänkte ta upp Olle Hedbergs roman »Ut med blondinerna« och bad honom i så fall vara »ytterst försiktig, då frågan ju är ytterligt brännbar, och vi mycket ogärna vilja ha någon admonition av Utrikesdepartementet«. Harrie läste in sitt manus, men programpunkten lyftes sedan ut.⁷

HUR ETT KÄNSLIGT ÄMNE KUNDE BEHANDLAS

Hur föredragsavdelningen förberedde och lade upp ett program i ett känsligt ämne visas av en brevväxling angående ett program i maj 1934: »Äktenskapet och det moderna samhällslivet«. I ett brev till med. dr Jakob Billström berättade Sven Wilson inledningsvis att Radiotjänst planerade att få vissa aktuella och brännande problem ventilerade. Förutsättningen var att »det sker under dialogens eller diskussionens form, då olika meningsriktningar kunna uttalas, och frågorna alltså på så sätt objektivt behandlas«. En fråga som många ville ha klarlagd med radions hjälp var »den under de senaste åren alltmer märkbara upplösande tendensen inom de moderna äktenskapen«. Advokat Eva Andén skulle inleda, eftersom hon enligt Wilson hade en mycket fri syn på denna fråga. Mot henne ställdes rektor Manfred Björkquist, som såg saken ur etisk-moralisk synpunkt och Billström från läkarnas ståndpunkt. Den senare skulle klarlägga »de psykiska och psykologiska motiven till en sådan upplösande tendens«.

Det var från första början givet att dialogen borde vara skriven på förhand. Först utarbetade Andén ett kort anförande som sedan distribuerades i avskrift till de övriga deltagarna. De skrev sedan ned sina synpunkter, vilka också sändes ut. Därefter möttes deltagarna för en preliminär diskussion, bland annat för att dela upp de långa anförandena. Syftet var att få en naturlig dialog! Till slut vidtog manusutformning.

Billström och Björkquist försvann av okänd anledning tidigt ut ur planeringen. Nya deltagare blev professor Torsten Bohlin, dr Hugo Toll och dr Nils Nielsen. Av dessa var, upplyste Wilson i ett brev till Bohlin, Nielsen representant för de mera radikala riktningarna. Av brevväxlingen framgår att Bohlin var spänd på just Andéns och Nielsens synpunkter, vilket även Wilson var, »men då inläggen på förhand skola skrivas ha vi ju rika möjligheter att korrigera eventuella överdrifter och i samråd med deltagarna göra vissa för radio nödvändiga modifikationer«. Med en viss uppriktighet skrev Wilson: »diskussion är ju för övrigt en felaktig benämning på programpunkten, men namnet kan ju

användas åtminstone i vår privata korrespondens«. De olika anförandena skulle knyta an till varandra utan att för den skull någon polemik skulle uppstå.

Genom förfaringssättet att låta deltagarna ta del av varandras manus kunde de naturligtvis känna sig oförhindrade att ge föredragsavdelningen synpunkter på de andras behandling av ämnet och därigenom utöva ett visst inflytande. I varje fall tog Torsten Bohlin, självpåtaget eller inte, tillfället i akt. Man kan nog anta att Bohlins kritiska påpekanden lämnades i samförstånd med Wilson, eftersom denne uppgivit att han räknade med att de radikala deltagarnas uppgifter behövde korrigeras.

Vilka invändningar hade då Bohlin? Han ansåg att dr Toll tagit för lätt på frågan angående barnbegränsning. Hos dr Nielsen fanns det ett par »klart olämpliga« saker. Ett stycke kunde enligt Bohlin inte fattas annat än som »ett auktoriserande av lösaktigheten utan förmildrande omständigheter«. Bohlin befarade att detta kunde tolkas så, att Radiotjänst »gjorde sig till element för slik åskådning«. Stycket borde utgå eller modifieras. Det andra stycket var ett synnerligen opåkallat utfall mot »petitionärerna« (vilka framgår inte). Om Nielsen vägrade att låta detta utgå ville Bohlin vända sig direkt till honom med en replik. Fast helst ville han undvika all polemik. Trots alla försiktighetsåtgärder under programarbetets gång förklarade Radiotjänst i Röster i Radio varför och hur man tagit upp ett så omdebatterat ämne som äktenskapet. Programbolaget var »i fullt medvetande om ämnets ömtåliga art«:

Det har därför icke ansetts lämpligt att göra det under den heta debattens och personliga polemikens form. Det har ansetts mera svara mot frågans allvarliga karaktär om i stället några ansvarskännande personer med olika åsikter och med erfarenheter från olika områden framlade sina synpunkter på ämnet utan följande debatt.

Det var uppenbarligen ett djärvt steg radioledningen tog när den ville belysa äktenskapsfrågan, så djärvt att det behövdes en brasklapp. Varför inte en debatt, kan man fråga sig. Orsaken måste ha

varit att Radiotjänst då hade måst lita på att ingen av deltagarna frångick manus. Fritt framförda starkt radikala åsikter eller provokationer skulle kanske ha givit programmet en tendens, som kritiker kunde ha uppfattat som Radiotjänsts egen, åtminstone befarade Torsten Bohlin det. Bakgrundsmaterialet visar dock att Radiotjänst inte gick opartiskt och neutralt till väga. Den radikala falangen fick inte komma till tals på samma villkor som företrädarna för de etablerade åsikterna om äktenskapet. Förfarandet kan karakteriseras som ett censuringrepp.⁸

Utrikesbevakningen

Utrikeskrönikan, som infördes 1929, sköttes av fil. dr Verner Söderberg. Krönikan vände sig till alla politiska åskådningar, betonade han i en intervju, »och därför undviker jag att onödigtvis ta upp sådana frågor som blivit partipolitiska stridsfrågor«. Denna självcensur, självpåtagen eller påtvingad, urvattnade säkerligen krönikan, i all synnerhet som Söderberg överlämnade »reflexionerna och kommentarerna i största utsträckning till lyssnarna själva«.

Det största problemet för radioledningen var återutsändning av tyska statsmäns tal under 1930-talet. Nyårsaftonen 1931 höll den tyske rikspresidenten Hindenburg ett kort radiotal till den tyska nationen. Han tackade sina landsmän för »ådagalagd offervilja«: »Men storleken av det offer vi bringar berättigar oss samtidigt gentemot utlandet till det kravet att det icke motarbetar vårt tillfrisknande genom att kräva omöjliga prestationer.«

I flera tidningar, främst högertidningar, blev Radiotjänst kritiserat för att inte ha återutsänt Hindenburgs tal. Det hade radierrats i Danmark, Österrike, USA och troligen England. För Nya Dagligt Allehanda, som mottagit många klagomål, angav riksradioprogramchefen Julius Rabe två skäl. Han hade bedömt nyårstalet som en angelägenhet helt och hållet mellan rikspresidenten och tyska folket, »ett budskap från statsöverhuvudet till underså-

tarna som strängt taget inte angick utomstående«. Därför hade det varit »en taktlöshet att tränga oss inom den slutna krets som en nation faktiskt utgör med begäran om utsändningsrätt«. Han hade själv hört talet och blivit förvissad om att det var ett direkt nationellt budskap. Däremot hade det varit en annan sak om talet haft en internationell karaktär – han angav som exempel utsändningarna från nedrustningskonferensen i Genève och radieringen av ett anförande som hållits vid öppnandet av en internationell flottkonferens i England. Rabes andra skäl var att knappast 30 procent av de svenska lyssnarna skulle ha förstått talet.

Svenska Dagbladet publicerade ett inlägg från signaturen »Antenn«, som betecknade Rabes svar som floskler: »En liten näpen slutna krets på 40 millioner omtalas av riksprogramchefen, som om den utgjorde en intim familjekrets kring aftonlampan.« Kung Georgs frontal, som blev utsänt av Radiotjänst, var inte också det en angelägenhet mellan honom och imperiet? Rabes svar led brist på logik och visade på underskattning av lyssnarna, konstaterade Sydsvenska Dagbladet. Hur kunde han försvara utsändningarna från Genève, som skedde på tyska, engelska och franska? Tidningen påpekade att Hindenburgs tal innehöll »ett synnerligen öppenlyst ord om den dock rätt internationella säkerhetsfrågan«.

Liknande synpunkter framfördes också i Norrköpings Tidningar. Tysklands inre angelägenheter utgjorde centralpunkten i en synnerligen viktig och aktuell krigsdebatt. Rikskansler Heinrich Brüning tal angående en beslutad tysk nödförordning hade sänts i dansk radio, påpekade tidningen, som också betonade vilken underbar uppfinning radion var. De mest avlägsna lyssnare kunde ha fått höra »en person som kommer att tillhöra världshistorien«. Radiotjänsts underlåtenhet fick inte återupprepas.

Helsingborgs Dagblad fann Rabes förklaring unik, och Lunds Dagblad undrade om inte handlingssättet hade sin förklaring i »ett otvetydigt ställningstagande mot Tyskland«, vilket förekom på åtskilliga håll i landet. Tidningen gjorde emellertid en skillnad mellan press och radio. När det gällde tidningar var de i sin fulla

rätt att meddela vad de fann lämpligt. Men Radiotjänst måste betraktas som en offentlig inrättning, som skulle iaktta fullkomlig opartiskhet. Tidningen Arbetet tog Radiotjänst i försvar och kritiserade Sydsvenska Dagbladet. Tidningen borde ha nöjt sig med Rabes förklaring: »Visst kunde det vara ett intresse – närmast ett kuriositetsintresse i så fall – för de svenska lyssnarna att någon gång höra gamle gubben Hindenburg, som i all sin sterilitet är en historisk figur. Men tillfället förefaller mindre lämpligt, det var fråga om ett budskap med begränsad tysk adress.«

På grund av anmärkningar i rätt stor utsträckning från skilda håll i pressen tog Programrådet upp Hindenburgtalet. Rabe förklarade inför rådet att beslutet fattades när det uttryckligen upplysts om att talet uteslutande riktades till det tyska folket och således gällde rent tyska angelägenheter, »det hade också därför icke synts skäligt tillfredsställa den rena nyfikenheten«. Rabe hade framgång i Programrådet, som uttalade sitt gillande av hans åtgärd. Samtidigt ville rådet ha en utredning om allmänna riktlinjer i fråga om utsändning av utländska politikere uttalanden till det egna folket.

I början av 1932 redogjorde Julius Rabe inför rådet om resultatet av denna utredning. I de flesta länder förelåg inget principiellt hinder för dylika utsändningar, men avgörande träffades i varje särskilt fall. Det var en taktikfråga, sade Rabe. I likhet med andra länder borde Radiotjänst inta en avvaktande hållning. Programledningen var emellertid positivt inställd till politiska anföranden av verklig internationell betydelse. Rabe hade för sin del inget emot ett principuttalande av rådet, vilket föredrog att avstå, eftersom frågor om återutsändningar borde avgöras från fall till fall.

Dessförinnan hade Hindenburg blivit aktuell på nytt. Nya Dagligt Allehanda fick av Rabe beskedet att ett aviserat tal inte skulle återutsändas, och han hänvisade då till Programrådets uttalande. Han återopade också den utredning som pågick inom Radiotjänst om införandet av valprogram till hösten. Dessutom kunde inte Radiotjänst sända ut utländska valprogram så länge

den utredningen pågick. Ett ställningstagande till frågan om valrörelse i radio skulle inte bli förutsättningslöst, om man utan vidare upptog inlägg från ett främmande lands valrörelse, skrev Rabe till Torgny Segerstedt i GHT.

Radiotjänst råkade sedan ut i ännu värre blåsväder, när Hitler kom till makten, en strid med ideologiska förtecken. Styrelsen kallades till ett extra sammanträde sommaren 1934, när det hade kommit ett erbjudande från tyska radion om återutsändning av ett riksdagstal av Hitler. Styrelsen beslöt att avböja detta erbjudande. I stället skulle TT göra ett utförligt referat, och om det var lämpligt kunde utdrag av talet sändas efter kl. 22.00, en lösning som kom att upprepas i fortsättningen. Men även detta förfarande blev kritiserat. En häftig debatt bröt ut i mars 1936. Radiotjänst hade återigen fått ett erbjudande från tyska radion att återutsända ett aviserat tal av Hitler. Efter samråd med de andra nordiska programföretagen tackade Radiotjänst nej till en direktsändning. Även denna gång blev det en återutsändning på tio minuter. Debatten började med en kritisk ledare i Social-Demokraten, som betecknade åtgärden som ett favoriserande av nazistregimen. Det skedda var ett brott mot radions politiska neutralitetsregel. DN tog dock programföretaget i försvar. Tillvägagångssättet förutsatte dock att Radiotjänst beredde plats åt representanter för andra länder och åskådningar. Så hade också skett tidigare, när det gällt England och USA.

DN ville till och med ha ännu mer av aktualiteter. Det skulle vara en fördel om radioledningen lyckades bereda något större utrymme åt orienteringar i världspolitiken. Åtgärden skulle säkert röna uppskattning hos lyssnarna. Tidningen såg det som ett positivt krav, ett önskemål i folkupplysningens tjänst. En strutspolitik ville tidningen inte ha. Social-Demokraten konstaterade att DN som vanligt uppträdde som apologet för radioledningen. Om denna hade förvissat sig om att de svenska lyssnarna också hade fått höra den franske konseljpresidenten och den engelska stats- eller utrikesministern i samma fråga och eventuellt statsministrar från andra i talet berörda länder, då hade Social-

Demokraten inte haft några invändningar. Eftersom detta inte skett blev »hela arrangemanget ensidigt lagt och till fördel blott för den ena, den aggressiva och fördragskränkande parten«.

Dagstidningarna hade långa referat av Hitlers tal, vilket påpekades för Social-Demokraten, bland annat av Svenska Morgonbladet:

När Social-Demokraten på söndagsmorgonen hade långa referat av samma tal, så berodde icke detta på någon Hitlervänlighet från tidningens sida utan därpå, att talet var av det nyhetsvärde och historiska intresse, att det icke kunde undanhållas tidningens läsare. Däremot är det väl ingen vettig människa, som i införandet av detta referat vill utläsa ett ståndpunktstagande för Hitler från tidningens sida.

Social-Demokratens kritik togs upp till principbehandling i Radionämnden. I diskussionen framhölls att kritik i den här frågan ofta befunnits obefogad och även »beroende på en trång uppfattning av radions nyhetsförmedlande verksamhet«. Det framhölls också att dessa återutsändningar hade utgjort ett värdefullt inslag i radioprogrammet och givetvis borde förekomma även i fortsättningen. Nämnden ansåg därför att anmärkningarna i pressen hade varit obefogade. Något principuttalande gjordes inte, eftersom Radiotjänst hade handlat i överensstämmelse med Programrådets uttalande 1932 och prövat varje tal för sig.

Social-Demokraten fortsatte att hävda att Radiotjänst inte skulle sända ut Hitlers tal. Den ansåg 1938 det alldeles i sin ordning att Radiotjänst inte inrättade sig som någon filial till den tyska radion. Hitler skulle säkerligen inte önska något högre än att kunna ställa varje lands radio till Tysklands förfogande. Men det kunde inte vara en neutral stats intresse att gå sådana önskingar till mötes. Tidningen tyckte att de politiska ledningarna för tidningarna skulle förstå detta. En fortsatt hetsig propaganda för att hr Hitler skulle få disponera svensk radio vore minst sagt oklok: »Man vill gärna hoppas att kollegerna ta hänsyn till detta under de skickelsediga dagar vi nu befinna oss i.«

I en ledande artikel i Rösterna i Radio tog radiochefen C. A. Dymling upp problematiken kring radieringen av Hitlers tal. Frågan om utländska statsmäns tal i radio var mer komplicerad än vad man kunde föreställa sig, påpekade han: »Det kan överhuvud starkt ifrågasättas, om det är lämpligt att *under bästa programtid utsända timplånga anföranden på ett främmande språk*, de må vara än så fångslande och 'världshistoriska'.« I det aktuella fallet, ett Nürnbergtal av Hitler, förelåg, hävdade Dymling, »alldeles särskilda omständigheter som synes mana till en viss försiktighet«. I vidsträckta kretsar missuppfattades och vantolkades ofta en utsändning av Hitlers tal. På den punkten var Radiotjänsts erfarenheter otvetydiga:

När det gäller Hitler måste man också räkna med, att han, i motsats till många av Europas prominenta statsmän, relativt ofta och gärna framträder i radio. Om vi mer eller mindre regelbundet begagnade möjligheten att återutsända hans anföranden, kunde detta lätt få skenet av partiskhet, då vi endast sällan ha tillfälle att låta lyssnarna höra även den andra sidan. Det ligger tyvärr icke i vår makt att förmå mr Chamberlain eller M. Daladier att komma till mikrofonen, när detta kunde vara önskvärt, bl.a. för balansens skull.

Mot påpekandet att »hela världen« men inte Sverige hade fått lyssna på Hitler invände Dymling med kraft. Den tyska radion hade på förfrågan meddelat att talet utsänts till fyra europeiska länder: Italien, Ungern, Jugoslavien och Litauen. »Världen« var tydligen ganska liten i det historiska ögonblicket, skrev han sarkastiskt. I en intervju i Nya Dagligt Allehanda i januari 1939 påpekade Dymling att »det här ständiga bråket, så snart Hitler håller tal, börjar gå mig på nerverna«. Flera Hitlertal under året blev endast refererade. Sammantaget är det tydligt att programföretaget intog en mycket återhållsam attityd till Hitlertalen under 1930-talet. Det kan inte ha setts med blida ögon i Nazi-Tyskland.

Spanska inbördeskriget undvek Radiotjänst. Skälet var den svenska regeringens anslutning till noninterventionspolitiken, fick Götaverkens Verkstadsklubb veta i början av 1937. Detta

omöjliggjorde enligt radiostyrelsen ett direkt ställningstagande i radio för den ena eller andra parten. Annat var det med TT-nyheterna, som byggde på material från båda sidor. Verkstadsklubben hade föreslagit att Georg Branting skulle få tala för den insamling som hjälpkommittén för Spanien stod bakom för spanska folket. Noninterventionspolitiken kunde väl inte innebära ett kategoriskt förbud för Brantings vädjan, invände sedan klubben.⁹

NEDRUSTNINGSKONFERENSERNA I GENÈVE

Radiotjänst bevakade de pågående nedrustningskonferenserna i Genève genom föredrag av någon av de svenska delegaterna. Efter regeringsskiftet 1932 anlätades utrikesminister Rickard Sandler (s) och envoyé K. G. Westman. En förbindelselänk mellan dem och Radiotjänst var legationssekreteraren Otto Johansson. Det framgår av ett brev att han vid ett tillfälle flera gånger förgäves påmint Sandler om att denne skulle vidtala Westman om ett föredrag. Johansson skulle nu själv be Westman, men han fann det också lämpligt att Hugo satte sig i förbindelse med utrikesministern. Avgörandet om och när en krönika skulle göras från Genève låg tydligen inte hos Radiotjänst.

Westman drog sig emellertid ur samarbetet med Radiotjänst. Han skrev i ett brev till programföretaget i slutet av 1933 att han var ytterligt tveksam beträffande lämpligheten att anlita tjänstemän i utrikesförvaltningen till offentliga redogörelser för pågående förhandlingar i vilka de själva deltog. Vad Westman visste utnyttjades ingen av de andra ländernas delegater för sådana uppdrag. Orsaken därtill torde vara, menade han, en tvekan att över huvud taget begagna diplomater i tjänst för sådant: »Det är verkligen så många hänsyn utöver de vanliga, som måste tas av en diplomat, att det förefaller åtminstone mig som om man skulle med större fördel kunna vända sig till andra sakkunniga personer.« Även om dessa inte haft tillfälle att följa en fråga i alla dess detaljer kunde de besitta tillräcklig utrikespolitisk insikt för att ge förträffliga översikter, något som radions utrikespolitiska krönikor visade, påpekade Westman. Han föreslog att Yngve Lorents skulle ge

små redogörelser i sina utrikeskrönikor om »nedrustningsarbetets stapplande fortgång«. I Schweiz hade man en utrikespolitiskt skolad tidningsman, som »officierade framför sockerbiten«. Det kan finnas två skäl till att programföretaget lät Genève-delegater svara för redogörelserna för förhandlingarna. De kunde för lyssnarna förmedla egna intryck, och då ämnet var känsligt klarade sig Radiotjänst bäst undan kritik genom att överlåta ansvaret på UD. Förfarandet måste emellertid ha bidragit till att ge Radiotjänst en officiell karaktär. Det kan också diskuteras om inte det nära samarbetet med UD gjorde programföretaget extra mottagligt för eventuella direktiv eller synpunkter.¹⁰

DAGENS EKO

Ekot måste ha fått klara direktiv att avhålla sig från kontroversiella ämnen, särskilt svensk inrikes- och utrikespolitik. Ekonomiska eller religiösa frågor lyste också med sin frånvaro, likaså näringsliv och facklig verksamhet. Kanske var det så att programledningen bedömde det som svårt att få rum med de viktigaste parterna i ett begränsat nyhetsmagasin. Intervjuer förekommer, men de var oftast manusbundna, ibland används även dialogformen. Betydligt lättare var det när det gällde världspolitik och främmande länders utrikespolitik. Man kan gott säga att detta ämnesområde var det enda kontroversiella som tilläts förekomma i Ekot. Så gott som alltid gjordes kommentarerna av Bo Enander, redaktör för tidskriften Nu. Han var sedan 1934 en uppskattad utrikeskommentator i radio. England och Frankrike kunde behandlas utan svårigheter, värre var det med Tyskland. Det stormaktspolitiska händelseförloppet 1938 gjorde att TT:s nyhetsmonopol tidvis sattes åt sidan. Ekot visade prov på en snabb och nyhetsjournalistisk bevakning med hjälp av tidningarnas utrikeskorrespondenter och återutsändningar av utländska statsmäns tal. Vid fyrmaktskonferensen i München hade Radiotjänst till och med en programmerad arbetare på plats. När krisen sedan bedarrade undvek man de tyska frågorna. Det är också påtagligt att TT tog över.

En betydligt mera näraliggande kontroversiell fråga blev belyst först i slutfasen, nämligen de svensk-finska förhandlingarna i november 1938 om Ålands försvar. Vid hemkomsten från Helsingfors disponerade utrikesminister Rickard Sandler och kabinetssekreterare Erik Boheman ett förlängt Dagens Eko. Det var första gången som en svensk politiker framträdde i den programpunkten i en fråga som direkt berörde Sverige. Den utdragna och känsliga Ålandsfrågan blev under 1939 TT:s angelägenhet, och då kunde nyhetsbyrån till och med disponera Ekot.¹¹

Sammanfattning

Det är frapperande hur ytterligt försiktigt programledningen handlade även efter 1932. Det finns fortfarande en tydlig skygghet och oro inför programsektorn »politik och samhälle«. En naturlig orsak var det överhängande hotet om ett förstatligande. Under den föregående perioden stod Radiotjänsts VD Gustaf Reuterswärd i centrum. Det var han som gjorde principiella uttalanden. Denna gång är det föredragschefen Yngve Hugo, och med honom kom det in ett mycket starkt folkbildarideal i synen på ämnet. Hans långa erfarenhet från folkbildningsarbetet vägledde honom också i programarbetet. Hugo blir en förespråkare för en ideell syn, som inte kan sägas ha någon motsvarighet i Programrådets uttalande 1932 eller några år senare i radioutredningens betänkande, vilka gick mycket längre än Hugo i fråga om yttrandefriheten. Radioutredningen till och med klagade på folkbildningsdominansen.

Med undantag för en del konservativa tidningar var också pressen betydligt mer positivt inställd till politik i radio än under det tidigare skedet. Frågan kopplades emellertid sällan ihop med folkbildningen på det sätt som Hugo gjorde, annat än genom att enstaka tidningar betonade det uppfostrande för politikerna och lyssnarna att få konfronteras med motsidans argument. Just detta att radions opartiskhet gjorde att en fråga vid ett och samma tillfälle belystes med argument från olika håll gav radion en

viktig roll i det demokratiska arbetet, vilket påpekades här och var i debatten.

Dagspolitikens olika turer och meningsutbyten intresserade inte Hugo, härvidlag kan man se honom som en bromsande faktor. Radions samlade resurser skulle användas för stora genomgripande uppgifter. Även här är hans förbättrarnit omisskännligt. När det till exempel gäller befolkningsfrågan och »På husesyn« tycks det som om radion hade en mission att fylla. Dessa program och olika föredragsserier är inte bara folkupplysning utan snubblande nära propaganda i statens tjänst. I sina principiella resonemang har han mycket svårt att få utläggningarna om folkupplysning och propaganda att gå ihop. Det är också påtagligt att Hugo gång på gång låter radion träda i den socialdemokratiska regeringens tjänst för att jämna marken för olika socialpolitiska reformer, för moderniseringsidealet. Även om syftet var gott går det inte att komma ifrån att Hugo var inne på en farlig väg. Skulle han ha ställt upp lika beredvilligt om något av de borgerliga partierna hade kommit till makten och velat få draghjälp för olika reformer? Eller skall man se det som att Hugo var säker på att det fanns politiskt samförstånd i de aktuella fallen och i annat fall avstått? Hur det nu än var kan man nog säga att Radiotjänst hade stor del i den samförståndsanda som utvecklades i samhället under 1930-talet och som Saltsjöbadsavtalet 1938 står som symbol för.

Onekligen var Hugo på sitt blida sätt en stark maktfaktor inom Radiotjänst, kanske såg man honom som en garant för att arbetarrörelsen inte skulle bli en besvärlig grupp som i Norge. Det verkar som om Julius Rabe och Gustaf Reuterswärd och senare C. A. Dymling gav honom fria händer. Några öppna meningsmotsättningar finns inte i källmaterialet. Möjligen kan man se Dymlings strävan att föra fram aktualiteter och det radiomässiga som en motsättning till folkbildningsdominansen. Om man skall spekulera i varför Dymling, inte Hugo, blev radiochef 1936, kan det möjligen ha berott på att Dymling stod närmre de intentioner som betänkandet från 1933 års radioutredning gav uttryck för.

Utåt gav Radiotjänst prov på en oklanderlig opartiskhet, som till och med drevs så långt att programmen kunde bli enformiga och tråkiga. Genomgående fordrades manusgranskning. I kontroversiella frågor tog Radiotjänst in sakkunnighetsutlåtanden av experter eller vände sig till UD i tveksamma fall, en form av censur, kan man säga. I debatter, även valdebatter, förpliktigades deltagarna att skicka in ett skrivet manus som Radiotjänst sedan sände till de andra debattdeltagarna. Därmed blev också den första repliken skriven. Programmet om äktenskapsfrågan visar att programföretaget också kunde agera partiskt i sitt förberedelsearbete, ett agerande som också för tanken till censur, eftersom man lät en utomstående ha kritiska synpunkter på andras manus före sändning. Det är överraskande att Radiotjänst inte utsattes för öppen kritik för denna självpåtagna censur, eller också var det så att den inte släpptes fram i tidningarna. Tidsandan kanske också var sådan att medverkande förstod att radion arbetade under mycket speciella villkor. En del till och med förutsatte manusgranskning och stor försiktighet.

Det stora problemet för Radiotjänst åren efter 1932 var den internationella politiken. Situationen i Tyskland gav redan före det nazistiska maktövertagandet upphov till stor försiktighet i den svenska programpolitiken. Den inhemska opinionen var delad beträffande radiering av Hitlers tal, vilket skapade irritation inom programledningen. Försiktigheten på det utrikespolitiska området gav upphov till ett starkt beroendeförhållande till UD. Tyskland var ett brännbart ämne även före Hitlers maktövertagande, vilket måste ha att göra med att Tyskland av tradition stod Sverige betydligt närmare än England och Frankrike.

Det är uppenbart att TT-monopolet inskränkte även aktualitetsutbudet i radio, särskilt i Dagens Eko. Undantaget är stormaktskrisen 1938, då Ekot visade prov på ett nyhetsjournalistiskt tänkande. Om detta var ett medvetet brott mot TT:s nyhetsmonopol eller inte är oklart. Det kan ha skett med Gustaf Reuterswårds goda minne, men det är inte omöjligt att UD och enskilda pressmän reagerat negativt.

När Radiotjänst gjorde sin beredskapstjänst

Manifestation av självbesinning och nationell enighet

I gryningen fredagen den 1 september 1939 anföll tyska trupper Polen. Nu kom bekräftelsen på alla onda aningar under den händelsefyllda och ödesdigra augustimånaden, då det nazistiska Tyskland och det kommunistiska Sovjet överraskande ingick en non-aggressionspakt.

Radiostationer världen över sände ut meddelandet om krigsutbrottet. Radiotjänst hade normalt sändningsuppehåll på vardagsförmiddagarna. Men klockan 8.30, direkt efter väderleksrapporten, som var den sista programpunkten på morgonen, kunde TT i en extra sändning förmedla nyheten till lyssnarna. Sändarna slogs inte av denna förmiddag utan radion spelade grammofonmusik – mest nordisk sådan. Musiken avbröts emellanåt av extra nyhetsutsändningar. Allvaret denna dag markerades också av att statsminister Per Albin Hansson och handelsminister Gustav Möller höll tal i radio. Hansson manade till lugn och tillförsikt, till lojalitet och solidaritet. »Varen svenske« och visa besinning, underströk han och påminde också om värdet av det fria ordet: »Vi värdera högt vårt fria ord. Så mycket mera ha vi rätt att kräva ansvarskänsla och självtukt vid handhavandet av denna dyrbara gåva.« Denna uppmaning till de opinionsbildande krafterna i samhället, inklusive massmedierna, kom statsministern att upprepa många gånger under de följande åren. Dessa uppmaningar kan naturligtvis ses som begränsningar i den grundlagsenliga yttrandefriheten.

Ännu hade inget världskrig brutit ut. Men alla kände på sig att det bara var en tidsfråga. På Radiotjänst med ett drygt hundratal anställda arbetade bara tre personer söndagen den 3 september, då England förklarade Tyskland krig, vilket för övrigt skedde i ett radiotal av premiärminister Neville Chamberlain. I tjänst på Kungsgatan 8 var, förutom den tjuogoettårige extra hallåmannen Gunnar Helén, en tekniker och en vaktmästare. Meddelandet om den engelska krigsförklaringen fick Helén från TT under pågående högmässoutsändning. Någon beredskapsorganisation hade han egendomligt nog inte att falla tillbaka på. Han hade fått ett telefonnummer som han kunde ringa om det hände något.

Ett i hast inkallat programkollegium diskuterade vilka programändringar som skulle göras. Det beslöts att Radiotjänst denna ödesdiga dag skulle ge en manifestation av självbesinning och nationell enighet. Författaren och Svenska Akademiens ständige sekreterare Anders Österling tolkade en svensk mans känslor inför det nya världskrigets spelöppning. I sitt anförande manade också han till lugn och besinning och varnade för hysteriska partiätaganden och opinionsyttringar: »Vi måste visa lojalitet och bemöda oss att handla och tänka solidariskt inom den svenska folkfamiljen.«

De storpolitiska händelserna under de första septemberdagarna satte en helt ny prägel på den svenska radion. Genom extra nyhetsutsändningar fick lyssnarna information om händelseutvecklingen. Ändringar i de uppgjorda programtablåerna gjordes för att orientera lyssnarna om världskrigets inverkan på det svenska samhället. Den militära beredskapen och mängden av krisförordningar hade i ett slag förändrat samhällslivet. Många fick sina inkallelser genom radion, och på lördagskvällarna – för att undvika hamstring – kom de små överraskningarna från livsmedelskommissionen om beslutade ransoneringar. Det förväntades av alla samhällsanda, vaksamhet och tystnad – ord som kom att finnas på affischer med riksvapnets tre kronor.¹

Den strikta neutralitetens linje

Andra världskriget ställde Radiotjänst inför många svåra avväganden. Det fanns ingen tradition att falla tillbaka på. Yngve Hugo poängterade detta 1943: »Radion som nyhetsförmedlare och radion som uppväckare av hat folk och individer emellan, radion som spridare av sanning och lögn, radion som predikare av defaitistisk propaganda och av antidefaitistisk upplysning – ingenting av detta har funnits under tidigare krig.«

Som vi sett tidigare var radion när världskriget bröt ut 1939 fortfarande mycket försiktig i fråga om »politik och samhälle« och undvek helst kontroversiella frågor. Vägledande för programpolitiken var bland annat principen att inte gå emot den förda regeringspolitiken. Men nu var det inte längre så lätt att komma underfund med regeringens hållning. Den erfarenheten gjorde radiochefen C. A. Dymling under Vinterkriget, som han ansåg var den mest påfrestande perioden under sin radiochefstid. Då aktualiserades, menade han, för första gången ett principiellt problem av största vikt: »Radions förhållande till statsmakterna i ett akut krisläge.« Sverige var dessutom under den perioden »icke krigförande«, vilket i sig var något nytt och oprövat.

»Ett instrument av radions räckvidd kan aldrig äga absolut frihet«, skrev Dymling i Roster i Radio i slutet av 1940, då han hade fått ytterligare en erfarenhet. Sveriges situation var efter den tyska ockupationen av Danmark och Norge i april 1940 en helt annan och svårare. Sverige var nu återigen en neutral stat och dessutom i ett utsatt och farofyllt läge. Hur neutral den svenska radion än förhöll sig till händelserna i grannländerna kunde sändningarna uppfattas som propaganda av den tyska ockupationsmakten och föranleda klagomål för brott mot neutraliteten. Den strikta neutralitetens linje var långt ifrån bekväm och problemfri. Radiotjänst liksom andra institutioner och enskilda måste underkasta sig restriktioner, vilket kunde uppfattas som osjälvständighet, menade Dymling:

Man kan också, från andra synpunkter, se den som ett uttryck för lojalitet mot landets intressen, sådana dessa i en demokratisk stat är representerade av dem som har det politiska ansvaret. De inskränkningar i vår handlingsfrihet, som därav blev följderna, kunde många gånger kännas tunga och hindersamma – särskilt när vi nödgades hålla tillbaka de naturliga känslorna för våra grannländer.

Det är utifrån Dymlings olika påståenden svårt att någorlunda exakt fastställa hur stora inskränkningar det handlade om, för han säger också att radion i själva verket åtnjöt »ett ganska stort mått av frihet, större än de flesta anade, och vi begagnade den inom de gränser som försiktigheten bjöd«, och han tillade: »Frågan var alltid: hur långt kunde vi gå, hur långt vågade vi visa färg?« Men man kan ana att radiochefen ofta knöt näven i byxfickan, eftersom han också påstod att radiomedarbetarna måste nöja sig med »antydningar och halvkvädna visor«, till exempel med uppläsningen av Tegnér's »Det eviga« i Dagens dikt den 9 april. Dymling underströk dock att regeringen inte hade ingripit i radions programarbete, varken direkt eller genom Statens Informationsstyrelse (SIS). Snarare hade den undvikit att ge direktiv. Både kungahusets medlemmar och enskilda statsråd hade varit påfallande återhållsamma med sina framträdanden i radio. Initiativet hade många gånger kommit från Radiotjänst. Dymling trodde att statsråden inte insåg radions stora betydelse: »Denna psykologiska uppgift, som regeringen och myndigheterna sköt ifrån sig, fylldes på sitt sätt av majoren Arvid Eriksson.«

Yngve Hugo kommenterade 1943 skillnaden mellan ett radioföretag i ett krigförande land och motsvarande i en neutral stat:

Jag vill påstå att uppgiften är betydligt svårare för den neutrala än för den krigförande. För den krigförande är problemställningen ganska enkel: fiende är fiende och vän är vän. För den neutrala är det ofta mer invecklat. Strävar man efter att vara iskallt objektiv, så blir bägge parterna förgade.

Med den centrala roll som radion hade fått i samhället under 1930-talet är det angeläget att klargöra de svårigheter som radion

ställdes inför, hur man såg på radions uppgifter i den speciella situation som förelåg under krisåren, hur pass självständig radion var i förhållande till regeringen och myndigheterna, hur yttrandefriheten kom att påverkas och hur de krigförande bedömde den svenska radion. Handlade det endast om den själv-censur som är så tydlig i de båda radiochefernas uttalanden ovan eller förekom det censur? Det är omöjligt att få fullständig klarhet på alla punkter. Många informella kontakter togs och sådana avsätter sällan papper. Från radiostyrelsens sammanträden finns i regel inga diskussionsprotokoll. Men källmaterialet är ändå tillräckligt stort för att bedöma Radiotjänsts insatser eller brist på insatser under kriget, när radion gjorde sin beredskapstjänst.

Granskning, själv-censur och censur är begrepp som återkommer i källmaterialet och i bearbetningar. Innebörden av begreppet granskning (av manus) används normalt för en procedur i det redaktionella arbetet på ett massmedieföretag. I likhet med tidningsredaktioner avgjorde Radiotjänsts programtjänstemän om ett manus skulle antas, refuseras, omarbetas eller kortas. Viktigt var också att ge det en radiomässig form, vilket oftast skedde i samråd med manusförfattaren. I detta läge kan naturligtvis av olika anledningar själv-censur uppstå. Om manuskriptet uppvisas för en utomstående instans för granskning och godkännande är det censur. Förfrågningar från Radiotjänst eller TT om det var lämpligt att publicera ett visst meddelande måste bedömas som ett censurförfarande. Censur förknippas med statliga myndigheter, och då har det oftast att göra med hot mot rikets säkerhet eller de styrandes maktställning.

Hur skall man då uppfatta direktiv som utfärdas av en statlig myndighet, till exempel Telegrafstyrelsen eller SIS? De måste nog granskas från fall till fall. Påbjuds granskning av utomstående instanser måste detta uppfattas som ett censurförfarande. Direktiv kan också i likhet med uttalanden av enskilda statsråd skapa en själv-censur, att man för säkerhets skull agerar försiktigt. Sak samma när Radiotjänst i enskilda fall hör sig för hos regeringen.²

Radiotjänsts många herrar

TELEGRAFSTYRELSEN UTFÄRDAR DIREKTIV

Den försiktighet som dittills präglat Radiotjänst när det gällde andra länder blev hösten 1939 ännu starkare. Redan den 1 september vände sig programbolaget till föredragshållarna, inklusive prästerna, med direktivet att iaktta den största försiktighet: »Framför allt bör allt undvikas, som kan tolkas som innebärande politiska anspelningar.« Detta skärptes i slutet av månaden, då radiostyrelsen beslöt att Radiotjänst självt skulle anordna morgonandakterna, tidigare hade detta legat utanför programbolaget. Styrelsen beslöt också att sända en skrivelse till de präster som brukade medverka, en skrivelse som hade giltighet under hela kriget:

Det är i dessa tider av utomordentlig vikt, att den strängaste återhållsamhet iakttages med alla uttalanden, som på ett eller annat sätt, direkt eller indirekt, kunna äventyra Sveriges goda förhållande till främmande makter. [— —] Allt som kan uppfattas eller tolkas som anspelningar på det aktuella världsläget, bör i ord, uttryck och ton formas med den största försiktighet.

Men även Radiotjänst fick föreskrifter och de kom från Telegrafstyrelsen eller snarare sagt från dess radiobyrå. Det var alltså inte i generaldirektörens namn som föreskrifterna förelades Radiotjänst med hänvisning till avtalet med Telegrafstyrelsen. Under-tecknare var Seth Ljungqvist, radiobyråns chef och generaldirektörens ställföreträdare och dessutom ordförande i Radiotjänsts styrelse. Han hade en remarkabel dubbelroll, eftersom det var med Telegrafstyrelsen som Radiotjänst slöt avtalet. Direktiven var entydiga och långtgående: »Den centrala ledningen för radioprogrammen göres ansvariga för att intet, av vad slag det vara må, som kan bringa rikets neutralitet eller förhållande till andra makter i fara, utsändes å den svenska rundradion.« Det angavs också vilka instanser Radiotjänst skulle rådfråga om det förelåg tvivelaktiga fall: UD:s pressbyrå och försvarsstabens pressdetalj.

Telegrafstyrelsen bestämde också att endast riksprogrammet skulle få sändas från samtliga radiostationer. Bara undantagsvis skulle »lokalprogram av neutral typ« få förekomma. Detta hade säkert att göra med svårigheten att utöva kontroll.

Ordet »censur« förekommer inte i direktiven, däremot ordet »detaljgranskning«. Genomgående borde den principen tillämpas »att föredrag och meddelanden av andra än personer i officiell ställning och myndigheter före utsändandet detaljgranskas och godkännas av riksprogramledningen«, vilket egentligen inte var något nytt, så hade förhållandet varit ända sedan 1925. Någon överordnad instans för granskning eller censur inrättades alltså inte. I brevet aviserade Telegrafstyrelsen att detaljerade föreskrifter för programverksamheten kunde komma. Det råder emellertid inget tvivel om att Radiotjänst i vissa lägen var underställt försvarsstaben (högkvarteret), UD och civila myndigheter, ty deras begäran om utsändning borde »ovillkorligen effektueras å begärd tidpunkt«.

Som en följd av dessa direktiv sände radiochefen Dymling ett cirkulär till sina programtjänstemän, där han slog fast att de »med yttersta noggrannhet« skulle tillse »att ingenting, som på minsta sätt skulle kunna skada Sveriges neutralitet eller goda förhållande till andra makter« förekom i programmen. Också väderleksrapporterna påverkades av krigsutbrottet, inga väderleksobservationer fick förekomma, endast väderleksutsikter.

Ockupationen av Danmark och Norge i april 1940 gav upphov till nya direktiv för Radiotjänst. Läget var nu betydligt allvarigare än vid krigsutbrottet 1939: förstärkt försvarsberedskap och mobilisering gällde. Återigen var det Ljungqvist som i egenskap av Radiobyråns chef utfärdade direktiven. Det går inte att ta miste på lägets allvar: »Intet, av vad slag det vara må, som kan vara till men för rikets neutralitet eller för rikets försvar och säkerhet, får utsändas med svensk rundradio.« Nu hade en ny myndighet tillkommit: SIS, som Radiotjänst uppmanades att vända sig till i tvivelaktiga fall. Men frågor som direkt eller indirekt var av militär natur skulle ställas till försvarsstaben som

tidigare. Telegrafstyrelsen föreskrev återigen förhandskontroll: »Meddelanden och föredrag skola noggrant kontrolleras. Betryggande åtgärder för att säkerställa att godkända manuskript vid utsändningen helt följas skola vidtagas.« Denna gång gjordes inga undantag för personer i officiell ställning eller för myndigheter. På en annan punkt blev det också ändring. Radiotjänst fick inte längre avgöra om det kunde göras undantag för förbudet mot lokala program. Avgörandet låg nu hos Radiobyrån. Dymling satte ett frågetecken vid sidan av denna bestämmelse. På brevet antecknade han argt: »Hur många herrar har vi egentligen?! Statens informationsstyrelse bör väl ändå vara högsta instans.« Dymling måste ha ansett att Radiobyrån gjorde intrång på programverksamheten. Det blev som Dymling ville.³

STÄRKA DEN INRE FRONTEN

Det fanns naturligtvis vissa i förväg uppgjorda planer för film, press och radio i krisläge och krig. En första plan utarbetades 1929 och reviderades i omgångar. I den ingick en upplysningscentral (UC), där TT, Radiotjänst och Telegrafverkets radiobyrå inordnades med helt orubbad personalorganisation. Strax efter krigsutbrottet begärde Tremannanämnden (för statlig upplysningsverksamhet), bestående av generaldirektören och chefen för Statskontoret Wilhelm Björck (s), TT-chefen Gustaf Reuterswärd och UD:s pressbyråchef Oscar Thorsing, hos utrikesministern att en sådan upplysningscentral skulle upprättas, och att denna skulle handha upplysning och kontroll av »publik förkunnelse«, vilken sedan kom att kallas Informationsbyrå. Det är onekligen förvånande att chefen för en nyhetsbyrå, som skall vara oberoende, ikläder sig denna roll. Föreståndare blev journalisten Bernhard Greitz, och Radiotjänsts Sven Wilson knöts för några månader också till denna nya byrå. Greitz kom närmast från MT-Social-Demokraten, där också Thorsing arbetat, och hade tidigare varit chef för socialdemokratiska partiets informationsavdelning. Mycket snabbt började ett samarbete om krisproblemen mellan byrå och KF:s korrespondensinstitut, Brevskolan, enligt

ett förslag som dess rektor Ragnar Lund utarbetat redan i september. En krisstudiekommitté tillsattes och Lund knöt nu kontakt med Radiotjänst, vilket resulterade i en radiokurs om luftskydd och en annan om »Beredskapskursen om folkförsvaret«.

Informationsbyrån översände i början av oktober 1939 till Tremananämnden en första promemoria med synpunkter på filmens, radions och pressens uppgifter under förvärrat krisläge och under krig. Radion betecknades som »oerhört betydelsefull« och under svåra tider borde den i största möjliga utsträckning verka som under normala förhållanden. Det betonades att BBC så litet som möjligt hade inskränkt på underhållningen: »Man har mycket riktigt framhållit, att radion även under kris och krig har två viktiga uppgifter att fylla, dels såsom kommunikationsinstrument för meddelanden, nyheter och upplysning, dels som underhållningsinstrument för att i svåra tider uppehålla nationens mod.« Promemorian förklarar inte vad man menar med »förvärrat krisläge«, vilket kan ha skapat oklarhet, allrahelst som man säger att det vid ett sådant läge torde vara nödvändigt med »en om möjligt strängare kontroll av det talade ordet i radio«. Tills vidare, framhölls det, kunde det inte avgöras om denna kontroll skulle utövas av ett särskilt censurorgan eller om avdelningarna inom Radiotjänst skulle få särskilt utarbetade instruktioner.

Radion skulle under »svårare kris«, liksom filmen, verksamt bidra till en utvidgad och intensifierad upplysningsverksamhet. Ordet propaganda används, men det varnades för en alltför stark propagandakarakter, eftersom man trodde sig förstå att den svenska publiken inte uppskattade den direkta propagandan. I promemorian anges vilka ämnesområden som skulle bli föremål för propaganda. Man skulle bland annat skapa förståelse för statliga åtgärder, upplysa medborgarna vad de borde göra vid luftanfall, evakuering o.d., och propagera för allmän sparsamhet. I »den goda patriotismens anda« skulle man också upplysa allmänheten om »nödvändigheten av att värna om det egna landets frihet och intressen, att förhindra utländsk spioneriverksamhet och att icke sprida upplysningar om interna förhållanden«.

Informationsbyrån gick ganska långt när den till och med föreslog en särskild avdelning inom Radiotjänst, som »i intimt samarbete med Statens informationsbyrå planlägger och utarbetar dessa program«. Hade detta genomförts hade det varit ett intrång i programföretagets självständighet. Beträffande rubriken »radion under krig« är promemorian kortfattad, vilket nog berodde på synpunkten att radion av psykologiska skäl skulle vara så lik den fredstida som möjligt. Radion skulle emellertid tillföras en större organisation med vissa maktbefogenheter, censur skulle råda och särskilda instruktioner för programverksamheten utfärdas.

Informationsbyrån, som var ett provisorium, ersattes i början av 1940 av Statens informationsstyrelse (SIS), vilken också fördes till UD och även hade samverkan med försvarsstaben. SIS skulle orientera allmänheten om statliga krisåtgärder och bistå pressen med råd och anvisningar i militära publicitetsfrågor, de välbekanta »grå lapparna«. Genom upplysning om svenska värden skulle den också stärka den inre fronten. Ordförande blev historieforskaren Sven Tunberg, som 1944 efterträddes av landshövdingen och tidigare chefredaktören Conrad Jonsson (s). Ledamöter av SIS blev bland andra TT-chefen Gustaf Reuterswärd, som tillika var vice ordförande i Radiotjänsts styrelse, radiochefen C. A. Dymling och från 1942 hans efterträdare Yngve Hugo. Thorsing tillhörde också SIS, där även företrädare för försvaret fanns med. Den här sammankopplingen mellan radion och SIS var naturligtvis inte någon tillfällighet. Med bibehållande av Radiotjänsts och TT:s självständighet utåt försäkrade sig staten på så sätt om radions lojalitet. Med andra ord visste radioledningen och TT-chefen vad SIS förväntade sig, och rådde det tveksamhet i någon fråga kunde de dryfta saken på SIS sammanträden. De blev sålunda som ledamöter i SIS delaktiga i besluten eller rådslagen om radion. Både Dymling och Hugo är mycket sparsamma med upplysningar om relationerna mellan programföretaget och SIS.

Den snabba kopplingen mellan Informationsbyrån och Brev-

skolan utgjorde förmodligen incitamentet för olika folkbildningsorganisationer att engagera sig i beredskapsarbetet, och de såg också samarbetet med radion som ett medel. Ecklesiastikministern Gösta Bagge gav det nyligen inrättade SIS i uppdrag att göra en utredning i samråd med folkbildningsorganisationerna. Utredningsmän blev Ragnar Lund, Yngve Hugo och folkbildaren Iwan Bolin, som tillhörde Radiotjänsts styrelse. Det är intressant att se vilken central ställning dessa herrar tillmätte radion. Den skulle samarbeta med Brevskolan, bildningsorganisationer, studiecirkel och föreläsningsföreningar. Det bildades nu en kultursektion inom SIS, den s.k. Folkberedskapen. Den vikt man fäste vid radion framgår av att Hugo blev ordförande och under ett år tjänstledig på halvtid från sin post på radion. Övriga ledamöter blev Lund, Bolin och majoren Arvid Eriksson. Då radions föredragschef var ordförande kan man anta att gränsen mellan Folkberedskapen och radion blev något diffus. Denna nya skapelse kom att sortera under ecklesiastikdepartementet, det officiella namnet var Statens Informationsstyrelsens sektion för kulturell beredskap. Den var ett slags föregångare till vad som under det kalla kriget kom att kallas för psykologiskt försvar. Uppgiften var att vidta åtgärder för att vidmakthålla en god samhällsanda. Folkberedskapen skulle bedriva upplysningsverksamhet om »svenska värden och vårt lands inre och yttre läge samt genom att följa och motverka osvensk propaganda«. Syftet var att skapa en »inre front« för, som man uttryckte det, det oundgängliga värnandet av det svenska frihetsarvet. Radion var naturligtvis ett lämpligt medium genom att man på en och samma gång kunde nå en ofantligt stor publik.

SIS med Folkberedskapen gav inte bara Radiotjänst förslag om program utan till dess rådgivande roll hörde också att på anmodan granska manus, alltså ett visst censurförfarande. Det hände även att programmerare sände sina egna manus för granskning, till exempel Olof Forsén 1943. Han ville veta om Ragnar Lund hade något anmärka på ett manus om »ryktena«. Så sent som i maj 1945 granskade Lund ett manus om det estländska

flyktinglägret i Tylösand, och då hade han också samrått med UD och utlänningskommissionen. Greitz roll är intressant. Det hände att han kontaktade statsråd och myndighetspersoner för medverkan i radio, och det ställer naturligtvis frågan var gränsen gick mellan SIS och radion. Över huvud taget spelade han en aktiv roll i planläggningen av olika propagandainsatser i radio.

SIS sorterade under UD, som hade en central roll när det gällde både TT och Radiotjänst. Alltsedan starten hade TT ett hemligt avtal med UD, som stipulerade att nyhetsbyrån skulle vända sig till UD i tveksamma fall, en bestämmelse som inskränkte yttrandefriheten. I särskilda fall kunde alltså UD bedriva ett slags censurförfarande. Indirekt kom det hemliga avtalet att inverka på nyhetskommunikéerna, eftersom TT:s radioavdelning mottog ett färdigt material från de andra redaktionerna. Också Radiotjänst vände sig, som vi sett i kapitlet om 1930-talet, till UD för rådfrågning. Mycket märklig är Oscar Thorsings roll. Som pressbyråchef på UD var han Radiotjänsts och TT:s kontaktperson, och han satt samtidigt i SIS styrelse och även i Radionämnden.

Med försvaret fick Radiotjänst formella band i januari 1940, då generalmajoren Axel Rappe, ställföreträdande försvarsstabschef, hemställde att Radiotjänst skulle utse en särskild person som staben alltid kunde söka för direkt samarbete, när det gällde förstahandsplanering av de militära radioreportagen. Ekochefen Carl-Åke Wadsten blev förbindelseofficer med löjtnants grad mellan Radiotjänst och försvaret. Vid sidan av det ordinarie Eko- och reportagearbetet arrangerade han beredskapsprogram m.m. Utnämningen av Ekochefen till denna förbindelsepost kan tyckas något märklig, eftersom den i känsliga situationer kan ha begränsat både hans och radiochefens handlingsutrymme. Arrangemanget innebar att Ekot fick en stark koppling till försvaret.⁴

TT VÄRNAR OM NATTSÖMNE

Eftersom Radiotjänst hade överlåtit nyhetsverksamheten till TT – både redigering och uppläsning – hade således programföretaget inget formellt inflytande över denna viktiga del av radion.

TT-chefen Gustaf Reuterswärd hade dessutom som vice ordförande i Radiotjänsts styrelse en mycket stark position i programföretaget. Allt detta gav honom utomordentliga maktbefogenheter vad gällde den viktiga nyhetsverksamheten i radio.

Vid krigsutbrottet hösten 1939 fanns ännu inga permanenta morgonnyheter i den svenska radion. I början insattes många extra nyhetskommunikéer på morgnarna, men med sparsamhet, framgår det av ett brev första veckan i september från Gustaf Reuterswärd till Sydsvenska Dagbladets chefredaktör Krister Wahlgren. TT-chefen berättade att han personligen praktiskt taget lett nyhetssändningarna i radio under de sista veckorna. En stor del av sändningarna hade han både förhands- och eftergranskat. Principen att ordna extrautsändningar endast när verkligt allvarliga nyheter förekom hade fastlagts av Reuterswärd, som också värnade om svenska folkets hälsa och välbefinnande:

Alla arbetande människor ha annat att göra än att sitta vid sin radio. De bör vara övertygade om att få sina radionyheter på bestämda tider. Att gå in med extrautsändningar för sekundära nyheter är dessutom att onödigtvis hetsa upp stämningen. Särskilt ha vi bestämt motsatt oss att förlänga nattutsändningarna, därigenom förhindrande att det svenska folkets i dessa dagar så välbehövligen natt-sömn i onödan fördärvas. För nyhetsförmedlingens omdöme, effektivitet och aktualitet svarar jag.

Reuterswärd menade att TT:s resurser hade utnyttjats till fullo, utan att ha gett vika för det »danska och norska flåsandet« i deras överdrivna halvtimmessändningar med sekundära nyheter. Fale Bure i GHT gav faktiskt vid denna tid ett erkännande för TT:s strama neutrala bevakningsstil: »Går man till de närmaste grannarnas nyheter, får man nog veta betydligt mera, men det blir där också flera korrigeringar efteråt.« Reuterswärd angav ännu ett skäl till återhållsamheten och det var nog det viktigaste. TT:s styrelse hade i flera fall uttalat sig »för en förnuftig begränsning av radions nyhetssändningar« av folkpsykologiska orsaker. Därutöver gällde förhållandet att en viss fördelning måste ske mellan

radio och press, eftersom pressen betalade för nyhetsbyråns organisation mer än sju gånger så mycket som radion, påpekade Reuterswärd krasst.

Wahlgren hade i två ledare varit kritisk mot TT:s återhållsamhet. Han tyckte att radions nyhetsförmedling sköttes »mera efter byråkratiska än journalistiska principer« och satte upp den danska Radioavisen som föredöme. Han gick till och med så långt att han ville att nyhetstelegram skulle läsas mellan programmen och helst varje timme, och att Radiotjänst borde anställa drivna journalister, vilka kunde bearbeta och presentera nyheterna på ett mera radiomässigt sätt. Wahlgren böjde sig sedan lojalt för Reuterswärd's synpunkter.

Olof Alström, chefredaktör för Sundsvalls Tidning, tyckte helt annorlunda än Wahlgren: »Detta oavbrutna utpumpande genom extrautsändningar av de viktigaste nyheterna är knappast till pressens fromma.« Nej, men till lyssnarnas, frestas man att säga. Alströms kritik hade en viss tyngd, eftersom han var TU:s ordförande. Reuterswärd's svar visar verkligen att extrautsändningarna varit ett stort problem för honom. I ett tidigt skede, framhöll han, hade han dragit in extrautsändningarna på kvällen men behållit den extra på morgonen. Han hade förutsatt att ett indragande av den skulle orsaka en viss oro i radiostyrelsen och, vilket var viktigare, också bland »den breda allmänheten«. TT-styrelsens arbetsutskott hade bemyndigat honom att också dra in morgonutsändningen från den 16 september: »Dock skulle jag i samband därmed meddela Radiotjänst, att vi skulle vara mycket flotta, då det gällde att anordna extra utsändningar för att meddela extraordinära händelser.«

Som följd av en skrivelse 1939 från Mellersta Sveriges Tidningsutgivareförening kom frågan att behandlas i TU:s styrelse i oktober. I skrivelsen ville man att TU hos TT skulle göra »allvarliga föreställningar om en mera begränsad och med tidningarnas intressen bättre anpassad utsändning av nyheter i radio«. I diskussionen kom Reuterswärd med upplysningen att av de fyra nordiska länderna var TT mest återhållsam i detta avseende

och han framhöll att han med effektivitet pressat tillbaka radions krav på extra kommunikéer. Han menade samtidigt att man inte fick vara alltför sparsam med sådana, om det skulle inträffa händelser av världshistoriskt mått. Man måste betänka, hävdade Reuterswärd, att radion dock betalade 140 000 kronor om året. TU:s styrelse gav inte med sig utan återkom i början av Vinterkriget med en protest, samtidigt som Radionämnden krävde morgonnyheter. Även Radiotjänsts styrelse ville att morgonnyheterna skulle permanentas. För att få gehör för motsatsen – eller om Reuterswärd ville ha ett argument som bet på styrelserna för TT och TU – vände han sig 1941 till försvarsstaben, som emellertid ansåg att det från försvarssynpunkt var fördelaktigt att morgonsändningen bibehölls, vilket också UD var positivt till. Deras ställningstagande avgjorde denna fråga vid en tidpunkt i världskriget då det kanske mer än tidigare fanns behov av en fungerande nyhetstjänst. TT fick ge med sig. Flera missnöjda tidningar hörde av sig till TU efter beslutet.

Den häftigaste kritikern mot TT:s nyhetsverksamhet var Torgny Segerstedt i GHT. Kritiken riktades oftast mot nyhetsbyråns undfallenhet gentemot UD, och Reuterswärd svarade med utförliga brev, för att försöka få Segerstedt mera sympatiskt inställd. Denne gick så långt att han till och med avgick ur TT:s styrelse år 1941, därför att han inte ville bära »ens den lilla bråkdel av ansvar för TT:s nyhetsutsändning, som kan falla på en styrelsemedlem, sedan denna nyhetsutsändning står under UD:s kontroll«. I november 1941 kom Segerstedt i sin »I dag«-spalt med påståendet att radionyheterna kontrollerades av UD. Reuterswärd svarade att det var självfallet att allt som oftast överläggs med UD eller SIS, när det gällde från »Sveriges synpunkt uppenbarligen ömtåliga frågor«. Det var också självfallet att UD framställt önskemål i fråga om radiobehandlingen av sådant nyhetsmaterial som departementet ställde till förfogande. Men TT hade aldrig tagit order utan hävdad den centrala nyhetsförmedlingens frihet, poängterade TT-chefen, som också upplyste om att han skulle komma med en artikel i Rösterna i Radio. Segerstedt höll sig

avvaktande: »Dina uttalanden i brevet lämnar mig i ovisshet om vilken roll Utrikesdepartementet spelar vid radioutsändningarna.« Mycket klokare kan Segerstedt inte ha blivit i nästa brev från Reuterswärd, där denne skriver att han sökt bekämpa »UD:s hemliga inflytande där den – icke alltför sällan uppträtt«. En gång när Segerstedt påstod att Reuterswärd på ett styrelsemöte skulle ha sagt att alla nyhetsutsändningar i radio övervakades av UD, som svarade för både nyhetsurvalet och formen, högg han i sten. Reuterswärd hade avsett radioutsändningarna på främmande språk. Det blev Gunnar Dahlgren som fick skriva i Röstern i Radio, och han kom med en uppenbar lögn: »Eljest varken ber TT:s radioavdelning om anvisningar från UD eller söker UD ge några sådana.«

Det måste framhållas att TT också kunde säga nej till förslag från UD:s sida. Exempelvis när UD år 1941 kom med det minst sagt överraskande förslaget »att 'lokal publicering' skulle kunna äga rum beträffande vissa i utrikespolitiskt avseende känsliga nyheter«. En sådan utveckling ville TT inte gå med på, skulle UD driva frågan vidare fick den underställas Pressnämnden. Vid ett tillfälle 1943 föreslog Oscar Thorsing att TT skulle frångå sin regel att inte citera de svenska tidningarnas uttalanden i utrikesfrågor. De officiella kommunikéerna gav inte alltid full klarhet, när de lästes direkt i radio, ansåg Thorsing. Sådana oklarheter avhjälppte tidningarna med att i ledare tillägga viktiga upplysningar: »Att dessa upplysningar inte kommer i kommunikéerna, beror på, att regeringen anser det var ett alltför oförblommerat sätt att skriva utlandet på näsan, hur man ser på vissa saker.« I stället för att bara läsa kommunikéerna i ursprungligt skick skulle TT kunna välja ut sådant som kunde vara vägledande för allmänheten. Reuterswärd avvisade utan vidare förslaget: »Det är ungefär som att i varje enskilt fall underrätta det svenska folket, att här har den svenska regeringen inte sagt den hela, fulla och klara sanningen.«⁵

Riktlinjer för programpolitiken

Utöver de speciella direktiv som utfärdades hösten 1939 gjordes inga nya riktlinjer för programpolitiken upp. De som Yngve Hugo redogjorde för 1943, när Radiotjänst och Radionämnden hade en gemensam diskussion om propaganda och censur, torde ha haft sin giltighet när kriget bröt ut. Här följer en punktvis sammanfattning av Hugos redogörelse, som Radionämnden inte hade några invändningar emot:

Radiotjänst bör i förhållande till statsmakterna inta en självständig ställning, likaså gentemot opinionens tillfälliga skiftningar och de påtryckningar som dessa kan resultera i.

- givet att radion inte kan eller skall gå emot den politiska linje som är regeringens.
- radion kan inte föra en egen politik eller engagera sig för en viss politisk åskådning.
- politiska och närbesläktade problem, vilka det råder meningsskiljaktigheter kring, bör i lämplig utsträckning behandlas i radio, företrädesvis i diskussionsform. Ordet bör i denna form vara fritt, men inom självklara gränser för vederhäftighet, anständighet och takt. De olika partierna skall ha samma chanser.
- givet att talan i politiska frågor inte kan beredas åt ytterlighetsriktningar, vilkas program står i uppenbar strid med svenska stats- och samhällsintressen.
- propaganda får förekomma i sådana frågor, åskådningar och strävanden, där meningsskiljaktigheter praktiskt taget inte råder, exempelvis sådana som är av grundläggande betydelse för land och folk, samt för positiva, internationellt viktiga strävanden.
- propaganda bör inte förekomma i sådana allmänna frågor, där det råder delade meningar eller där nyss angivna villkor inte kan uppfyllas med undantag för kristendomen (statskyrka och vissa frikyrkor) och nykterhetsrörelsen.

Dessa riktlinjer, som också tillämpades under 1930-talet, kan knappast sägas ge uttryck för en neutral och opartisk radio. De är motsägelsefulla och inte alldeles klara till sin innebörd. Å ena sidan säger Hugo att radion borde inta en självständig ställning

till statsmakterna och till opinionens tillfälliga skiftningar, å andra sidan påpekade han att radion inte kunde eller skulle gå emot regeringens politiska linje. I lämplig utsträckning skulle man kunna ta upp frågor där det rådde meningsskiljaktigheter och då företrädesvis i diskussionsform, som skulle vara fri, men inom självklara gränser för vederhäftighet, anständighet och takt. Och här inrymdes inte ytterlighetsriktningar, vilket inskränkte yttrandefriheten.

Frågan är hur man skall tolka Hugos skrivning beträffande propaganda, där han menade att sådan fick förekomma bara för sådana frågor, åskådningar och strävanden där det praktiskt taget inte rådde några meningsskiljaktigheter. Hans formulering kan emellertid inte ses som uttryck för opartiskhet.

I avtalet med Telegrafstyrelsen fanns inga andra riktlinjer om programmen än kravet på vederhäftighet, saklighet och opartiskhet och främjandet av folkbildning och folkupplysning. De av Hugo uppställda riktlinjerna är Radiotjänsts egna, ingen har tvingat dem på programbolaget. De är uttryck för en mycket stark själv censur och en mycket begränsad yttrandefrihet. Censur – ordvalet är Hugos – borde inte förekomma annat än för att avlägsna sådant som på olika sätt stod i strid med de allmänna principerna:

a/ uttalanden som vänder sig mot eller angriper svenska stats- och samhällsintressen; uttalanden som vänder sig mot den politik, som landet för, eller som söker misstänkliggöra denna; uttalanden som strider mot av regeringen gjorda värdjanden till den allmänna opinionens organ.

b/ propaganda och obemötta yttranden i omstridda frågor.

c/ felaktiga uppgifter, subjektiva uttalanden, illa avvägda omdömen och taktlösheter.

d/ uttalanden av för tukt och anständighet sårande slag, dock så att i konstnärligt litterära verk minsta möjliga förvanskning av originalet sker.

e/ reklam för privata företag och strävanden.

Det intressanta är att Hugo använder ordet censur även för den granskning som gjordes inom programföretaget och egentligen borde kallas självcensur, eftersom inte staten eller någon myndighet ställt upp kraven i punkterna a till d.

Med dessa stränga krav fanns det inte utrymme för opinionsbildande krafter som avvek från regeringens förda politik, vilket kan betecknas som ett censurförfarande. Den politiska diskussionen var ju för övrigt bannlyst i radio, borgfred skulle råda. Däremot tilläts statsministern och hans statsråd att hålla tal i radio. Detta är förståeligt men gör att Radiotjänst i praktiken uppträdde partiskt till samlingsregeringens förmån. Radioledningen ville dock, framgår det av kommentarerna, inte ha en rigorös tillämpning eller en alltför närgången granskning.

Med undantag för främst GHT kunde den svenska pressen ibland ge uttryck för Radiotjänsts svåra situation. Till exempel DN hösten 1940. Den svenska radion är landets mäktigaste tidning, skrev DN och ansåg till och med att staten hade och »måste ha ojämförligt strängare kontroll över detta informationsorgan än över andra«.

Allan Vougt i Arbetet var 1943 kritisk. Radion har inte »tagits i anspråk för att bringa i klarhet svenska folkets egen kännedom om bevelkelsegrunderna för statsmakternas handlingssätt i olika lägen«.

BARA VALFÖREDRAG OCH UTAN KOMMUNISTER

Programpolitiken i fråga om valrörelsen i radio förändrades markant. Vid andrakammarvalet 1940 fick den i samråd med partiombudsmännen i »de fyra stora riksdagspartierna« en annan uppläggning. Slutdebatten slopades, endast valföredrag skulle hållas. Anledningen var säkerligen att nu skulle borgfred råda efter samlingsregeringens tillkomst, regeringspartierna skulle framstå som eniga, framför allt gentemot utlandet. Det enda kvarvarande oppositionspartiet i riksdagen, kommunisterna, utestängdes från valrörelsen i radio, vilket inte är klart utsagt i styrelseprotokollen. Denna utestängning måste ses som ett tyd-

ligt brott mot yttrandefriheten i radio och ett avsteg från den svenska demokratin. Utestängningen berodde säkerligen på det sovjetiska angreppet på Finland och på att man såg kommunisterna som presumtiva landsförrädare. De övervakades av säkerhetspolisen och många fördes till arbetsläger. Folkets Dagblad konstaterade att »ett mera flagrant brott mot yttrandefrihetens fundamentalaste principer torde inte kunna uppletas«. Sverges Kommunistiska parti protesterade i ett brev till radiostyrelsen och framhöll att samregerandet medförde att de stora åsiktsskillnaderna partierna emellan föll bort. Kommunistiska partiet företrädde i väsentliga delar en annan politik: »Då en av det demokratiska samhällets grundsatser är att folkmeningen fritt skall få komma till uttryck, anser vi att Radiotjänst skulle tjänat demokratin bättre« genom att inbjuda även kommunistiska partiet.

År 1944 var situationen något annorlunda. Krigsslutet skönjdes, efterkrigsproblemen började dyka upp och Sovjet hade gjort stora insatser för att krossa Nazi-Tyskland. Förmodligen låg detta bakom beslutet i Radiotjänsts styrelse att kommunisterna återigen skulle få delta i valrörelsen i radio. Representanterna för de fyra stora riksdagspartierna förstod Radiotjänsts ståndpunkt men var enhälligt av den åsikten »att så länge kriget pågår någon ändring i partiernas hittills under kriget tillämpade metod« inte skulle äga rum. En ändring skulle, menade man, säkerligen misstolkas inom och utom landet. Frågan skulle upptas till förnyad prövning efter kriget. Radiotjänst biföll, eftersom programföretagets representanter inte ville riskera att valtalen helt inställdes, tydligen hade det uppstått ett kärvt läge i samtalen. Det går inte att utesluta att partierna sade nej av rent egoistiska skäl. Förhållandet att Finland fortfarande var i krig med Sovjet kan också ha spelat en viss roll. Till tidningen Folkviljan (k) sade Hugo att Radiotjänsts ledning inte var allena rådande, beslutet hade tillkommit efter konferens med de fyra partiernas ledningar.⁷

Information och propaganda

FOSTERLÄNDSK VÄCKELSE

Den nationella propagandan satte framför allt in efter den 9 april 1940, även om den startat något tidigare. Hur tankegångarna gick inom SIS visas av en promemoria som fil. lic. Per G. Andreen, sekreterare i SIS, skrev i mars 1940, före ockupationen av Danmark och Norge, i vilken han ställde frågan »vad vi skola försvara eller varför vi skola försvara oss«. Det var viktigt, menade han, att påminna om att tidigare generationer med vapenmakt värnat den dyrbaraste arvedelen, Sveriges oberoende: »Vår egenart behöver framhävas, vår historia levandegöras, vi måste ånyo bli förtrogna med våra egna halvt bortglömda traditioner. Man skulle önska, att Radiotjänst konsekvent och planmässigt ville gripa sig an med den stora uppgiften att väcka och tolka den oartikulerade svenska nationalkänslan.« Till det som skulle försvaras hörde »hem och familj, hembygd, fosterland, frihet, demokrati, rättsordning, språk, kultur, egenart«.

Andreen uppskattade krönikespelen. Han tänkte sig att radion kunde följa någon av de stora svenska adelsätterna eller något berömt herresäte genom århundradena. Då kunde man »*ur individens synvinkel belysa rikshistorien*«. Detta borgade Fältskärens berättelsers popularitet för. Därvidlag skulle man »betona sammanhanget i vår historia, att draga upp de linjer, som leda fram till nutiden«. Det var dock nödvändigt att ena sig om huvudlinjen i svensk historia: »Finner man den icke företecknad i landslagens konungabalk? Konung och folk ha av Gud gemensamt fått den dubbla uppgiften att försvara rikets oberoende utåt och rättens herravälde inåt, det förefaller mig vara ett tema som står sig.« En annan fördel var att man kunde framhäva de värden som var förknippade med släktbandet och hembygden.

Andreen ville också att man skulle välja ut ett antal riksmöten – ett urval med tanke på det propagandistiska syftet. Man borde då ta sådana stora tillfällen, »då konung och folk ingått förbund med varandra till rikets värn mot yttre fiender eller till hävdande

av rätt och rättfärdighet inom landet«. Utifrån begreppet »vårt folks frihet« föreslog han en programserie med rubriken »Frihetsarvet i Sveriges historia«. I den skulle man behandla »den germanska bondefriheten, det klassiska humanitetsidealet och den kristna samvetsfriheten«. Till den arvedel som man gemensamt ville försvara hörde också modersmålet, och där valde han rubriken »Nationalkänslan i svensk diktning«. Han kunde också tänka sig en serie om hur det svenska folklynnat avspeglade sig i skönlitteraturen, likaså en framställning av politiska och sociala idéer i Sveriges moderna litteratur. Det var sannerligen inga lättsmälta ämnen Andreen förde fram och det var han väl medveten om. De ställde stora krav och vände sig till en liten lyssnarkrets. Frågan är om promemorian fick någon genomslagskraft. Dymling betecknade den som pekoral, men den har onekligen påtagliga likheter med Radiotjänsts utbud.

Radion blev i hög grad bidragande till den fosterländska väckelse som man utan överord kan säga drog fram över landet. För programledningen var det en självklar och angelägen uppgift att på olika sätt främja och ge uttryck åt samling kring svenskheten. Vi drar vårt strå till stacken för att bidra till »en nationell, fosterländsk, svensk samhällsanda«, skrev Sven Wilson i Röster i Radio i januari 1940. I föredrag, krönikespel och rapsodier inriktade man sig på svensk kultur: svensk historia, svensk litteratur, svenska bygder, svenska städer, svensk musik, svensk rättsordning. På olika sätt ville man betona det svenska arvet, inte minst på jordbrukets område, till exempel i serien »Bonde i by och gård«. Gustav Vasa, Axel Oxenstierna och karolinerna lyftes på nytt fram för att stärka det svenska folket till kropp och själ. Föredragschefen Ingvar Andersson frammanade de svenska värdena, bland annat med »Sveriges banér. Ett program om fanan och riksvapnet«.

Programrubrikerna är talande för den tidsanda som rådde, exempelvis enkäten »Vad menar ni med det svenska?« eller programmet »Så sant vi äga ett fosterland«. »Att rösta rätt är stort, att rösta fritt är större« var rubriken i en programserie om »Ett

tryggare Sverige«. Den svenska rättens traditioner var för övrigt föremål för en särskild programserie, »Land skall med lag byggas«, av programmedarbetaren Karl Ragnar Gierow, som var en flitig författare av features med syfte att levandegöra arv och tradition. Ibland kunde programrubrikerna ha en tydlig udd riktad mot eventuella inkräktare: »Ingen överhet är mäktig att råda och regera över ens samvete«. »Den svenska livsformen« försökte man också att frammana, vilket skedde i samarbete med Brevskolan efter initiativ av Folkberedskapen, som hade en väsentlig del i radions stora satsning på svenskheten och fosterlandet. Folkberedskapen tog också initiativet till speciella sångstunder i radio, vilka sändes 1940 under appellen »Upp till sång«. Samfällid sång gav inte bara styrka, utan den stärkte också den inre fronten och var en del av det andliga hemvärdet, ansåg man. Möjligen kan det här ha skett en påverkan från det ockuperade Danmark, där det blev vanligt med offentliga sångstunder utomhus.

Gierow kallades av Fale Bure för ångestpoeten och han kritiserade honom kraftigt för årsrevyn »Sverige år 1940«:

Här var det hela tillskuret efter informationsstyrelsens diskreta helgrå årsmodell: allt inkrökt i det nationella – de enda notiserna utifrån rörde minsprängningar, samt svensk sångartriumf i USA! Finlandskriget fick komma med, därför att Finlands sak ju även officiellt varit vår – dock överhoppades det allra kännbaraste datot: morgonen med fredstelegrammen. Men innebörden av nionde april måste ta musikspråket till hjälp för att markeras, medan Belgiens, Hollands och Frankrikes sammanbrott samt rapporterna om kampen över England inte ens antydde i »Sverige år 1940«. Allt detta skulle alltså ej angått svenskarna!

Fale Bure ogillade också den förtäckta form av propaganda som förekom i underhållningsprogrammen »Familjen Björck« och »Optimisten och pessimisten«. Han kritiserade författarinnan till den förra serien, Alice Svensk, för att ha fallit för frestelsen att låna ut sig till officiell propaganda: »Det älskvärt individuella

paret Björck vid Sveavägen stiliserades och förstorades till mönstermakarna Svensk av Sverige; deras tidigare okynnigt all dagliga ungar blåstes upp till Beredskapens Idealbarn; medan f.d. slarvan Inga fick anställning som Det Varnande Exemplet.«

En genomläsning av programalmanackorna från krigsåren visar att försvarsberedskapen, folkförsörjningen och de nationella värdena i hög grad präglade programverksamheten. Var gränsen mellan information och propaganda gick var svårt att avgöra även på den tiden. Radioledningen var väl medveten om att upplysningsverksamheten till en del fått karaktären av propaganda. Yngve Hugo skrev 1943 att upplysningsföredragen om försvaret hade en mycket bestämd underton: »vi kan, vi vill och vi skall försvara vår frihet och vårt oberoende mot vem som än vill beröva oss dem«. Och i fråga om de sakliga föredragen om försörjningsläget drog man sig inte för, bekände han, att med skärpa brännmärka alla »asociala tendenser«, att bryta mot de kristidsföreskrifter som blivit utfärdade.⁸

»FOLKKOST I KRISTID«

Det svenska folkförsörjningsläget under första världskriget var katastrofalt, dels var det mycket ont om livsmedel, dels var informationen till befolkningen bristfällig. Betydligt gynnsammare blev det under andra världskriget. Upplysning och propaganda, inte minst i radio, gjorde sitt till för att skapa förståelse för krigshushållningen. Det hölls särskilda radioföredrag om avspärrningens följder för den svenska utrikeshandeln och för den industriella produktionen.

»Vår folkförsörjning« kallades en programserie 1940 som i olika föredrag behandlade näringsgrenarnas och medborgarnas anpassning till det nya läget. »Folkkost i kristid« och »Man tager vad man haver« är ett par tidstypiska programrubriker. Serien tillkom i samarbete med ledande personer inom de statliga organ som svarade för folkhushållningen. Den kompletterades med en korrespondenskurs på Brevskolan och ett antal radiobrevlådor. Krisläget förde det goda med sig att Radiotjänst anställde kvinn-

liga programmakare för att sköta »hus och hem«, så yttrandefriheten i radio vidgades på den punkten, kan man säga.

En stor källa till irritation var krismeddelandena och kungörelserna, vilka radiomedarbetarna upplevde som en börda för radion, särskilt livsmedelskommissionens. Dels kom de in för sent, dels var de skrivna på kanslissvenska och ofta alldeles för långa. »Icke en dag utan meddelande« tycks ha varit kommissionernas paroll denna sommar, skrev C. A. Dymling i Röster i Radio 1942. Han menade att den aldrig sinande strömmen av meddelanden trubbad av uppmärksamheten och intresset. Alltför många meddelanden var onödiga, till exempel följande den 2 juni 1942:

Då varmvagn nu ej längre erfordras för transport av ägg inom fjärde prisområdet, d.v.s. Gävleborgs län med undantag av landskapet Gästrikland, Västernorrlands och Jämtlands län har livsmedelskommissionen beslutat att fr.o.m. den 4 juni 1942 upphäva den i november 1941 medgivna höjningen av områdestilläggen i dessa prisområden. Fr.o.m. sagda dag skola sålunda normalpriserna å ägg i fjärde och femte prisområdena sänkas med sex öre per kilogram för fjärde och sju öre per kilogram för femte prisområdet.

Dymlings aktion ledde till en sovring i antalet krismeddelanden. Tid skulle också ges för en radiomässig redigering. Programföretaget fick därigenom en viss självständighet och ett visst inflytande.⁹

»GIV AKT! – LEDIGA!«

Under de första krigsåren präglades den svenska radion av ett påfallande stort militärt inslag. Syftet var att skapa en ökad förståelse för försvarsberedskapens betydelse och även att stärka nationens försvarsvilja. Beredskapsandan hölls uppe genom talrika reportage från militära förband och stora manövrar runt om i landet.

I ett antal föredrag 1939–1940 redogjorde man översiktligt för de olika försvarsgrenarna. Föredragen anordnades i samråd med de militära myndigheterna och anslöt till Brevskolans korre-

spondenskurser, till exempel »Beredskapskursen om folkförsvaret« och »Medborgarkunskap om sjöförsvaret«. Beredskapskursen blev mycket populär och fick över 25 000 anmälningar, år 1940 hölls hela tjugofem sådana. Den äldste deltagaren var sjutiofem och den yngste femton år, och alla yrkeskategorier var representerade. Dessa »radiotrupper« utövade till och med exercis. Med anmälningarna följde ofta följebrev, som präglades av stor ambition och ansvarskänsla och en vilja till uppoffringar för ett starkt och effektivt försvar. En infanterist i Gävle, årsklass 36, skrev:

Under militärtjänstgöringen få vi värnpliktiga en stor känsla för varandra som kamrater [— —] när vi börjat förstå, vad det betyder för de andra i gruppen, att mannen vid kulsprutegeväret kan sin sak, då har det blivit bättre fart och större intresse för militärutbildningen. Ju mer man kan sin sak ju mera skyddar man sina kamrater och ju större tjänst gör man fosterlandet. Varje anmälan till Er korrespondenskurs kommer att höja trygghetskänslan hos svenska folket.

År 1940 gjordes en formidabel storsatsning på försvarsprogram. Den populära »radiomajoren«, Arvid Eriksson, höll nio föredrag, till exempel »Soldatandan under strid«, »Från spionen till spejaren«, »Fallskärms hoppare och sabotörer« och »Nervkrig«, och förekom också i Dagens Eko. Det är omvittnat hur mycket den pedagogiskt skicklige och engagerande föredragshållaren betydde för höjandet av beredskapsandan. Dymling var mycket positiv till Eriksson och har påpekat att det var en »medveten och skicklig propaganda«.

Fältsporten uppmärksammades i sjutton program, långköraren »Giv Akt! – Lediga!« gav upphov till fyrtiotre, och hälsningar från männen i vapenrock till tjugofyra, för att nämna några återkommande program. Radion blev en förmedlande länk mellan de hemmavarande och männen ute i fält genom just hälsnings- och önskeprogram och även militärrevyer. Generalmajoren Axel Rappe ville i januari 1940 att radion skulle medverka till en sådan kontakt. Underhållningen fick en större plats i programutbudet

än tidigare, för att ge förströelse i militärbarackerna runt om i landet. Kategorier som tidigare inte kommit till tals i den akademiskt präglade radion kunde nu göra sig hörda.

Radiotjänsts bidrag till försvarslänepropagandan år 1940 är ett utmärkt och fullkomligt enastående exempel på hur radion ställde upp. Speciella försvarsläneprogram anordnades, till exempel anföranden av försvars- och finansministrarna, tävlingar om bästa försvarslänemarsch, utsändning av försvarslånets Stockholmsfest på Skansen med tal av kronprinsen och flyguppvisningar. Inte mindre än tjugofyra gånger hade lånet behandlats i Ekot genom anföranden, dialoger, intervjuer och sketcher. Till exempel hade Karl Hildebrand, riksbanksfullmäktiges ordförande, talat sju gånger, bland annat i Dagens Eko: »Vi ha länge suttit i fred, men vi äro ättlingar av ett krigarfolk och vi ha säkerligen icke vansläktats.« Till och med i samband med gudstjänstutsändningarna förekom vädjanden och minst tre gånger hade försvarslånet tagits upp i »Optimisten och Pessimisten«, fyra gånger i »Månadens magasin« och minst fyra gånger i »Familjen Björck«. I samband med försvarslänevädjanden hade obligationsmarschen spelats cirka tjugo gånger. Inte nog med detta: upprop och slogans hade lästs upp tjugofem gånger i samband med dagsnyheter och andra lämpliga tillfällen. Radiotjänst beräknade att programföretaget propagerat för lånet i genomsnitt varannan dag under hela teckningstiden och självt stått för kostnaderna. Även för det nya försvarslånet 1941 gjordes en omfattande propaganda, också denna gång i samarbete med Riksgäldskontoret. I slutspurten i april 1941 sändes ett dagligt program: »Fanfar för folklånet«. Radiotjänst medverkade även vid det tredje försvarslånet 1942, bland annat med programmet »Det är min glada skyldighet«. Folklånet blev en nationell manifestation utan like och insamlingen utgjorde ett rekord. Radions roll som propagandainstrument måste ha varit av mycket stor betydelse.

Också i Dagens Eko flödade försvarsinslagen ymnigt, inte minst förekom propaganda i detta nyhetsprogram. Exempelvis pläderade major Tarras-Wahlberg för fältsporten i Dagens Eko:

»Fältsporten avser träning för livet i fält och vill bidra till skapandet av en stark och sund folkstam, som är den bästa grundvalen för det militära arbetet på danandet av uthålliga och härdade soldater och fältdugliga truppförband.« I Ekot kunde också beredskapsskyttet få reklam. Så skedde i februari 1940 i en appell av professor J. G. Andersson: »En sextonåring, som idag står på en svensk skjutbana, är inte bara bilden av en gosseskytt. Han bär i sig vårt lands framtidshopp.« Han slutade med en känslfull appell: »Ingen makt, om än så stark, skall ostraffad nalkas de svenska skären och ingen fiende skall överskrida vår landgräns utan att möta ett folk berett till strid med alla våra resurser.«

Det nybildade hemvärdnet ägnades 1941 en kombinerad radio- och korrespondenskurs i samarbete med Hemvärnsstaben och Brevskolan. Till den viktiga roll som hemortsförsvaret spelade återkom man i en programserie 1941–1942. Radiotjänst hade då haft samråd med en rad instanser: försvarsstaben, hemvärnsstaben, luftskyddsinspektionen och utrymningskommissionen. Dessutom vände sig Yngve Hugo till statsrådet Gustav Möller för medverkan och denne ombads dessutom att meddela om han hade något att erinra mot programmen. Beredskapsandan hölls också uppe genom talrika reportage från militära förband och stora manövrar runt om i landet.

Inkallelserna drabbade i många fall familjeekonomin hårt. I slutet av 1939 startade Radiotjänst en insamling, »Uppbåd«, för ekonomisk och annan hjälp åt de inkallade och deras familjer. Det var programföretagets första insamling i egen regi. När insamlingen i huvudsak var avslutad i juni 1940 hade den inbringat drygt tre miljoner kronor, ett för den tiden mycket stort belopp. Denna insamling blev ett enastående bevis på radions stora genomslagskraft. GHT skrev: »här samlades ett av tidshändelserna yrväckt folk till sin första spontana enighetsmanifestation«.

Även om försvarsprogrammen blev något färre de sista krigsåren gällde det fortfarande att hålla försvarstron uppe. Försvar, folkförsörjning och andligt hemvärn skulle bli återkommande

programpunkter även under 1943, förvarnade Hugo: »Vi måste alltså hålla vårt försvar i högsta beredskap, och vi måste i tal väcka upp den, som invaggat sig i tron att signalen 'Faran över' har gått för oss.« Så sent som 1944 finns en krönika om svensk försvarsvilja. Programrubriken var »Budkaveln går«, ett för lyssnarna välbekant begrepp genom handlingen i Vilhelm Mobergs roman »Rid i natt«. Samma år utkom även broschyren »Vad gör Karlsson om kriget kommer?«, som var sammanställd av försvarsstaben och Radiotjänst på grundval av sex krigsspel i propagandaserien »Kontakt med krigsmakten«. Pliktuppfyllelsen »kräver både vilja och förberedelse samt framför allt att ingen slappnar av i falsk föreställning att för vår del faran är över«, skrev generalmajor C. A. Ehrensvärd i förordet till broschyren, som förefaller sent påkommen.

Samarbetet med försvarsmakten under beredskapsåren tycks ha gått mycket bra. Ett undantag var en sketch av kåsören Eld. Han hade tagit sig för att låta en »basse« ta bondpermis, när hans fru fick barn. Överste Einar Sporrang vädrade sitt missnöje: »Det synes mig i dessa allvarliga tider icke lämpligt att legalisera och med godkännande behandla olovligt undanhållande.« Överste Gustaf Källner i försvarsstaben, ledamot i SIS, såg mycket allvarligt på det hela. Det föreföll honom angeläget att utbudet ur alla synpunkter måste vara av hög kvalitet, särskilt med hänsyn till det begränsade utrymmet för försvaret i programmen. Hur han nu kunde påstå något sådant. Han återopade till och med statsministerns uppmaning i remissdebatten »om större nykterhet och stramare hållning i övrigt hos de inkallade«. Radiotjänst svarade: »Skall man emellertid räkna med att folk hör på sketchen, måste pojkar skildras sådana de äro och icke som några snälla söndagsskolegossar.« Men man backade samtidigt med åsikten »att man i en realistiskt komponerad sketch lätt nog kan komma att säga något olämpligt och kommer också i fortsättningen att se till, att så ej blir fallet«. Det påpekades att Wadsten hade lovat att söka hålla de militära sketcherna på ett högre plan.¹⁰

Självcensur

När docent Gunnar Hesselén 1940 ville hålla ett föredrag om in-
dragningsmakten under 1800-talet tackade Ingvar Andersson
nej, eftersom det var aktuellt med ändringar i grundlagen beträf-
fande tryckfriheten. Beträffande ett föredrag om propaganda
under trettioåriga kriget fick föredragshållaren veta att det var
lämpligt att ta bort jämförelser med moderna motsvarigheter
»med hänsyn till nu rådande förhållanden«. För att förhindra
»någon gentemot Ryssland offensiv anda« uppmanades Rütger
Essén att avlägsna vissa detaljer i sitt föredrag om »Problemet
Ryssland«. När författaren och landstormsmannen 567 Moberg
sommaren 1940 skulle kåsera om »neutralitetsvaktens liv i helg
och söcken« granskades hans manus av Hugo, Andersson och
radiomajoren Arvid Eriksson. Men Vilhelm Moberg var faktiskt
inställd på »censur«, som han skrev, av den sistnämnde. Radio-
tjänst valde att säga »sakkunnighetsutlåtande«. Inte ens överstätt-
hållaren Torsten Nothin släpptes igenom utan kontroll, när han
1943 skulle hålla ett föredrag. Han hade åberopat att utrikesmi-
nistern hade läst och godkänt hans manus. Olof Forsén kände
tveksamhet inför några rader och Hugo ringde därför Thorsing,
som sedan kunde bekräfta att Günther gett sitt godkännande.

Författarinnan Marika Stiernstedt reagerade mycket skarpt på
Hugos upplägg, när han 1941 inbjöd henne att delta i ett radio-
samtal om tryckfriheten. Det vilande förslaget om ändring i
grundlagen skulle diskuteras. Det var ett märkligt förfarande
Hugo föreslog. Först skulle statsrådet K. G. Westman presentera
förslaget. Därefter skulle de andra medverkande göra femminu-
tersinlägg. Efter en kort replik av Westman skulle två av deltagar-
na föra en dialog för och emot. Till yttermera visso skulle kon-
stitutionsutskottets ordförande, kyrkoherde Harald Hallén (s),
leda samtalet. Diskussionen skulle vara fri, var det tänkt, skrev
Hugo, »d.v.s. manuskript ej på förhand föreligger«. Sedan kom
en kovändning: »Emellertid har statsrådet Westman lovat att [...]
tillställa deltagarna sitt manuskript. Det anses också vara lämp-

ligt att deltagarna, sedan de tagit del av statsrådets manuskript, nedskrev en kort promemoria, innehållande de synpunkter som var och en önskar framföra.« Ett sammanträde skulle först hållas i konstitutionsutskottets lokal.

Marika Stiernstedt fick också ett av Radiotjänst utarbetat förslag till uppläggning av diskussionen och det var främst det som fick henne att reagera, särskilt påpekandet att ordföranden skulle konstatera att full enighet rådde beträffande tryckfriheten under fredstid: »hm, sa en viss person!«. Hon ville gärna vara med, men med förbehåll, eftersom hon reagerade »litet mot en förhåndsinställning av enbart 'högaktningfull' (eller servil) karaktär«. Då tjänade den s.k. diskussionen ingenting till och »radioutsändningen kommer endast att rangeras in bland andra Radiotjänsts lojala aktioner«, konstaterade hon.

Radionämnden uppmärksammade 1942 hur TT agerat försiktigt gentemot Tyskland i ett speciellt fall. Professor Axel Brusewitz påpekade att jämfört med pressen hade vissa betydelsefulla punkter saknats i TT-nyheternas referat av ett tal som den brittiske utrikesministern Anthony Eden höll i december 1942. Brusewitz syftade uppenbarligen på den del av Edens tal som rörde den polska deklARATIONEN om judeförföljelserna. Utskottet beslöt senare att lägga TT:s utredning till handlingarna. Brusewitz reagerade vid samma tid på en strykning i ett manus, något som dessförinnan hade uppmärksammats i pressen. Föredragschefen Ingvar Andersson påstod att strykningen skett av tidsskäl. »Synd bara att väsentligheter kom bort vid strykningen«, ironiserade GHT. Det var följande stycke som en programtjänsteman hade bett Gun Nihlén att stryka i sitt föredrag om »Vardagsbarn« (14.11.1942):

Detta aktuella intresse för nya linjer i uppfostran beror inte alls på något slags joltig inställning till barnen, som många påstår. Den tid, vi lever i, har gett oss handgripliga exempel på vilken oerhörd makt ett uppfostringssystem har, när det gäller att dana människor. Det har diktaturerna förstått och tagit konsekvenserna av. De har tagit hand om barnen från deras sjunde år och format dem till en slaviskt

lydig skara ungdomar, utan egna tankar och egen vilja, med absolut tro på och underkastelse under en ledare, och ett lydigt och perfekt redskap i hans hand. Så uppfostrade människor blir oerhört effektiva, men de saknar vad vi i Västerlandet lärt oss att betrakta som människans adelsmärke: förmågan att tänka fritt och handla på eget ansvar. Vi som lever i en demokrati och i den ser den bästa formen för en stat, måste i vår tur uppfostra våra barn så att de kan bära upp vår livsform och bli positiva demokrater.

Det är inte svårt att förstå vilket land Nihlén i första hand tänkte på. Arbetsutskottet uttalade att denna uteslutning inte kunde vara ur censursynpunkt motiverad. Onekligen tyder exemplet på en viss överkänslighet.¹¹

RADIOTEATERN

Radions strängt neutrala hållning inverkade också på radioteaterns pjäsval under de första krigsåren. Redan mycket tidigt var försiktigheten stor. I ett krönikespel i januari 1940 togs Marseljäsen bort, eftersom krigförande länders nationalsånger inte skulle spelas i radio. Den klassiska repertoaren kom till användning för att indirekt säga det som inte öppet kunde uttalas. När Danmark och Norge invaderades 1940 spelades den danske författaren Kaj Munks dramatik som en påminnelse om grannlänternas svåra belägenhet.

Den 24 oktober samma år föreslog radioteaterchefen Hjalmar Gullberg att Olof Molander skulle regissera Ibsens »John Gabriel Borkman«, för att »visa en speciell uppmärksamhet mot det Norge, som inte finns längre«. Under 1941 kom ett annat drama av Ibsen till användning, »Kejsare och galilé«, som skrevs 1873 och avslutades i Berchtesgaden! Det handlade om ett rike som skall kallas »det tredje riket« eller »andens kejsarrike«. I detta drama, sade Gullberg i en intervju, »har Ibsen pressat in sin tids och de egna problemen, och det märkliga är, att vi komma att känna det ännu starkare nu«.

I mars 1942 läste Vilhelm Moberg på eget förslag ett kapitel ur sin roman »Rid i natt«: »Natten vill skipa sin rättvisa«. Moberg

antog i ett brev till Gullberg att denne förstått varför han valt just det kapitlet: »Dess ledmotiv är ju 'Inga herrehyllare skall lidas i byn!' Och byn är i detta fall ett begrepp, som får fattas i vidaste bemärkelse.« Han var mycket glad över beslutet om uppläsningen: »Det gläder mig oerhört, att förrädare och herrehyllare skall anvisas sin plats i radio den 9.3 1942.« I dramatiserad form gavs »Rid i natt« senare under året. Moberg passade också på att gissla Gullberg för hans medlemskap i Svenska Akademien: »Det är ju uteslutande på grund av min vänskap för Dig, som jag anser, att Du bör i ett visst sällskap befrias från närvaron av två vissa personer; sällskapet kan icke kalla sig svenskt förrän det befriat sig från de 2/18, som äro tyska.« För Moberg var det obegripligt att Gullberg kunde delta i sammanträdena tillsammans med Fredrik Böök och Sven Hedin »och se in i de nämnda herrarnas förrädartrynen!«.

Försiktigheten fanns inte bara hos medarbetarna på Radiotjänst. Det finns många exempel på att även manusförfattare själva påpekade eller befarade att vissa formuleringar kunde vara riskabla i det läge som rådde. Åke Thulstrup fruktade exempelvis i januari 1943 att hans föreslagna krönikespel om Sverige och Napoleon skulle anses för brännbart av Radiotjänst. Han frågade om inte Hitler ändå borde vara stolt över att bli jämförd med Napoleon. Thulstrup förklarade dock att han inte på något sätt skulle understryka parallellerna. Också skönlitterära författare gav prov på samma beredvillighet, till exempel Gunnar Wahlström när han sände över pjäsen »I denna natt« i februari 1943. Pjäsen syftade på ett ockuperat land, Norge. Om det nu fanns någonting som kunde stöta utländsk makt tonade han gärna ned eventuellt känsliga politiska anspelningar, skrev han. Gullberg svarade att Radiotjänst inte ämnade »borteliminera« något. Helt problemfritt var det nog ändå inte: »På grund av det ömtåliga ämnet tycker jag nog det är säkrast att vi låter någon av våra egna regissörer ta hand om framförandet.«

Ett annat manus av Wahlström vållade bekymmer för Gullberg, och det var så sent som 1944. Det handlade om ett »dialo-

giserat« diskussionsprogram, »Den stora frågan«, som Radiotjänst hade tänkt placera i programpunkten »För och emot«. Gullberg skrev ett långt och uppriktigt brev till Wahlström. Osäkerheten gällde sakfrågan: »vi känner oss faktiskt varken beredda eller kompetenta att i närvarande stund i en bestämd litterär radioform behandla frågan om Tysklands bestraffning, frågorna om man kan skilja mellan Hitler och tyska folket o.s.v. Vi ha bara på känn, att vi själva inte är mogna att än så länge stå för ett program av denna typ.«

Gullberg var medveten om att denna problematik redan tagits upp i pressen. Men han avfärdade detta genom att säga att det gick lättare att diskutera i pressen och i litteraturen, en synpunkt som ingalunda var ny: »I tidningarna kan det komma inlägg från olika tänkande; en bok eller broschyr kan få till resultat en motskrift. Men så är det inte i radio.« Varför inte, frestas man att fråga vid läsningen av brevet. Och Gullberg var nog själv medveten om ihålligheten, den påtänkta programpunkten hette ju också »För och emot«. Han framhöll att radion inte skulle komma att underlåta att behandla ämnet, stunden för radion var bara inte kommen ännu, förklarade han. Radions officiella ställning tillät uppenbarligen ännu inte en diskussion om ett så aktuellt ämne som Tysklands skuldfråga, inte ens i litterär form, trots att pressen redan ventilerat ämnet.

Vid samma sena tidpunkt under kriget finns ett annat exempel på stor försiktighet, dramat »Excellensen« av Bertil Malmberg. Det skrevs redan 1939 och skulle ha satts upp av Blanche-teatern i Stockholm men ströks från repertoaren på grund av rädsla för tyskarna och SIS. År 1944 kom det på radioteaterns repertoar med Olof Molander som regissör, efter påstötning från Malmberg själv sommaren 1943. Henrik Dyfverman föreslog honom att ta bort eller ersätta alla direkta framsäganden av Herr Hitlers namn, även Heil Hitler, och ersätta Gestapo med Hemliga statspolisen eller ännu hellre Hemliga polisen, och också ta bort SS och SA och om möjligt beteckningen »Stormledare«: »Vi har ingen censur över oss, men vi är ju också angelägna att inte

förskaffa oss någon bara genom utmaningar, som inte är absolut påkallade.« I en radiokomed i av Ingeborg Björklund påkallade Gullberg 1944 utbyte av Helsingfors till en icke namngiven svensk stad, eftersom »den finska situationen förändrats så avsevärt under våren och sommaren«. Finland hade då lidit avsevärda förluster i kriget mot Sovjet.

Även om Gullberg med försiktighet kunde använda dramer som gav lyssnarna associationer till händelserna i Danmark och Norge kom den stora omsvängningen 1943–1944 med serien »Frihetens drama«. Det är intressant och belysande att jämföra med Kungl. Dramaten, Sveriges nationalscen. Sverker Ek har visat att Dramaten tog politiska hänsyn till och med utgången av 1944 och inte hade någon opinionsbildande roll. Privatscenerna i Stockholm och Göteborgs Stadsteater satsade däremot på samtidsdebatterande dramatik. Borgarskolan i Stockholm gav till exempel redan 1942 »Excellensen« och Blancheteatern samma år John Steinbecks »Månen har gått ner«. Nya Teatern i Stockholm hade en klart antinazistisk repertoar men fick bakslag med Axel Kiellands drama »Om ett folk vill leva«. UD krävde att de offentliga föreställningarna skulle inställas. Det var för att undvika sådant som Dramatenchefen Pauline Brunius 1942 rådfrågade regeringen och SIS beträffande Steinbecks pjäs. Sven Tunberg svarade Brunius »att pjäsen kunde framkalla utrikespolitiska svårigheter för landet och på visst utrikespolitiskt håll betraktas såsom en direkt förolämpning«.

När Marika Stiernstedt skickade sitt manus »Attentat i Paris« till Dramatenchefen Pauline Brunius och Hjalmar Gullberg hade hon »rensat bort ALLT som tyder på att förloppet i dramat utspelas i Paris under tysk ockupation 1942. Jag har, för att särskilja pjäsen från romanen, ändrat alla namn och givit personerna mer indifferent sådana.«

Brunius blev överraskad när Sven Grafström 1944 uppsökte henne på uppdrag av utrikesministern Günther. Professor Tunberg och Informationsstyrelsen hade ju godkänt pjäsen. Grafström och Brunius kom överens om »att hakkorstecken och

mera uppenbara tyska emblem skulle avlägsnas från uniformer och dekorationer samt att några repliker, som kunde anses särskilt olämpliga, borttogos«. I sitt PM gav Grafström ett exempel:

Bland dessa var skildringen av, huru ett antal tyska soldater sparkat boll med ett knyte, som sedermera visat sig innehålla ett franskt spädbarn. Jag erinrar mig att tyska vederbörande särskilt gjort en erinran mot detta avsnitt i Marika Stiernstedts arbete, då det först förelåg i form av roman.

Radioteatern tycks inte ha rådfrågat SIS i val av repertoar, men Gullberg var som styrelseledamot i Dramaten och lektor väl underrättad om Brunius kontakter. Enligt Ek intog han en tämligen passiv attityd i det arbetet. Brunius såg nationalscenen som »statens officiella stämman«, vilket också kunde sägas om Radiotjänst, men i en jämförelse framstår ändå radioteatern som djärvare. Huruvida Gullberg i förväg kände till att Dagens Eko uppmärksammade Dramatens famösa gästspel i Berlin 1941 med »Gustav Vasa«, är okänt. Regissören Rune Carlsten prisade i entusiastiska ordalag det fina mottagande som ensemblen fick i Berlin.¹²

Radiotjänst och grannländerna

»FINLANDS SAK« MED STARK FÖRDRÖJNING

Vinterkriget var den mest påfrestande perioden under hela min radiotid, påpekade som framgått tidigare radiochefen C. A. Dymling. Radions förhållande till statsmakterna i ett akut krisläge blev ett principiellt problem av största vikt för radioledningen. Finlandsfrågan var inrikespolitiskt mycket känslig. Koalitionsregeringen mellan socialdemokrater och bondeförbundare var nämligen splittrad i Finlandsfrågan, särskilt inom det socialdemokratiska partiet var meningarna delade. Den svenska Finlandsrörelsen fick direkt efter det sovjetiska anfallet på Finland den 30 november 1939 en enorm uppslutning och slagkraft. Över hela landet hölls entusiastiska Finlandsmöten. »Finlands sak är vår« blev parollen. Otaliga insamlingar gjordes för Finland och

många svenskar anmälde sig som frivilliga. Trots de allvarliga förhandlingarna mellan Sovjet och Finland rörande de sovjetiska territoriella kraven hösten 1939 hade inte Radiotjänst sänt någon reporter till Helsingfors eller redogjort för läget. Det skedde först efter en framställan från Finlands Rundradio. Radiotjänst tog inte själv ställning till denna utan kontaktade utrikesminister Rickard Sandler och fick då dennes godkännande. Sven Jerring begav sig skyndsammast till Helsingfors, men med direktiven att hans rapportering skulle ske i samråd med svenska legationen där!¹³

Inga rapporter från fronten

Radiotjänst markerade redan på Vinterkrigets första dag en stor försiktighet och ställde in Bo Enanders utrikeskrönika. Hugo skulle ha uppgivit att regeringen inte givit något direktiv. Under krigsmånaden december skickades ingen svensk radioreporter till Helsingfors. Dymlings motivering för detta finns i ett brev till författaren Sven Stolpe, som erbjudit sig att tjänstgöra som radiokorrespondent vid fronten: »Så länge som Sveriges ställning till Finland politiskt sett är så oklar som den är för närvarande har jag ansett klokheten kräva att icke sända rapporter i någon form från fronten.« I januari 1940 påpekade Dymling beträffande de utrikespolitiska krönikorna: »Läget är så pass ömtåligt, att åtminstone enligt vår uppfattning, den utrikespolitiska förkunseln måste göras med mycken varsamhet. Det är därför våra krönikor numera kommer relativt sällan.«

Den snabbt framväxande kraftiga opinionen för Finlands sak krävde humanitär, ekonomisk och materiell hjälp och i vissa fall även direkt intervention. Mot denna våg av entusiasm kontrasterade både koalitionsregeringens och den efterföljande samlingsregeringens hållning. I den senare, som bildades den 13 december, deltog alla riksdagspartier med undantag för kommunisterna. Statsminister Per Albin Hansson ville hålla Sverige utanför kriget och såg med oro på Finlandsaktivisternas aktioner runt om i landet. Längre än till en humanitär och materiell hjälp

till Finland var samlingsregeringen inte villig att sträcka sig. Samma dag som samlingsregeringen bildades försökte Hansson i ett radiotal dämpa entusiasmen: »Den återhållsamhet från enskilda och grupper sida, som är nödvändig om icke den ansvariga riksstyrelsens arbete skall försvåras och äventyras, borde väl svenskar kunna ålägga sig.« Det kom an på statsmakterna att ta ställning till frågor av vital betydelse för landet, betonade Hansson, som ogillade mer eller mindre »ostentativa meningsyttringar« såsom demonstrationer och möten: »Ingen enskild eller grupp kan göra anspråk på att bättre än den ansvariga riksledningen känna och bedöma förutsättningar och lägen.« Det gick inte att missta sig på innebörden av statsministerns budskap. Samtidigt stod det fullt klart att det förelåg en spricka i den socialdemokratiska ledningen i och med att Finlandsvännen och dittillsvarande utrikesministern Rickard Sandler inte kom med i samlingsregeringen.

Regeringens information till både riksdag och press anses ha varit mycket dålig, och när det gällde frivilligfrågan hade massmedierna fått direktiv att inte publicera inregistrering m.m. av frivilliga »med hänsyn till den rådande allvarliga situationen«. Även om det inte utsägs i styrelseprotokollet kan det ha varit vissheten om hur splittrade politikerna var i Finlandsfrågan som föranledde radiostyrelsens inrådan att Dymling skulle kontakta regeringen för att få preciserade direktiv. Styrelsen hade säkerligen också tagit intryck av statsministerns allvarsord. Regeringen lämnade inga bestämda direktiv, uppgav Dymling tio år senare: »Av det sätt på vilket man undvek att ta ställning var det dock möjligt att sluta sig till, att man på regeringshåll ingalunda var beredd att sträcka sig så långt som de ivrigaste Finlandsvännerna åstundade.« Följden kunde inte bli annat än att Radiotjänst intog en mycket försiktig hållning, eftersom det var fullständigt uteslutet att radion skulle gå emot regeringens politik.

Finlandsaktivisterna ansåg att TT:s och Radiotjänsts nyhetsförmedling inte uppfyllde kraven på objektiv nyhetsförmedling. Bo Enander, som var redaktör för veckotidningen Nu, skrev till

en kollega: »Har Du någon möjlighet att angripa vår nyhetsförmedling kanske speciellt T.T.:s radioredaktion som på ett upprörande sätt undanhåller vad västmaktspressen skriver om Finland och om vår passivitet.« Tydligen ville inte Enander, som ofta medarbetade i radio, själv föra fram den kritiken.

TT fick också kritik i Svenska Dagbladet och Stockholms-Tidningen, bland annat skulle nyhetsbyrån ha förtigit opinionsmötena för Finland. En viss kritik fanns också i fråga om frivilligrörelsen, en kritik som egentligen slog tillbaka på tidningarna själva, eftersom även de varit mycket försiktiga. Gustaf Reuterswärd gick i svaromål i en lång skrivelse till TT:s abonnenter, vilken är intressant genom att han bland annat jämför radion och tidningarna. Genom att ange exempel hävdade han att TT inte förtigit opinionsmötena i Finlandsfrågan. Han påminde Svenska Dagbladet om »på vilka grunder man på ledande presshåll i alla läger, under ett visst skede ansett lämpligt med en modererad offentlighet kring frivilligsaken« och frågade varför inte tidningen, om den ogillat denna hållning, gjort reportage och publicerat uppgifter om frivilligheten. Beträffande andra opinionsyttringar påpekade Reuterswärd att de inte undertryckts i radionyheter, men han uppgav i samma stycke att det fanns kriterier för om de, i likhet med alla slags meningsyttringar, skulle bli omnämnda eller inte. De måste nämligen »häröra från ansvarigt håll – organisationer eller enskilda i ansvarig ställning«:

Denna gräns har måst uppställas inte minst med hänsyn till radiolyssnarnas omvittnade benägenhet att generalisera och misstolka refererade yttranden. En enskild militärs uppfattning om ett militärpolitiskt läge kan [...] om det skulle refereras i radio av okritiska lyssnare uppfattas som ett officiellt och definitivt ställningstagande. Därtill kommer att steget mellan nyhet och propaganda för radions vidkommande är mycket kortare än inom annan nyhetsförmedling. En tidning kan genom kommentarer, genom rubricering eller genom placering avväga materialet på ett sätt, som inte står till buds för radionyheter. Sålunda kan en tidning t.ex. – utan att därför

ikläda sig något propagandaansvar – varje dag innehålla en notis om antalet anmälda frivilliga till Finland. Sådana dag för dag upprepade meddelanden i radio skulle däremot genast uppfattas som aktiv propaganda.

I radion förekom under december månad en rad appeller för insamlingar av olika slag, vilka utgör ett rekord i svensk radiohistoria. I den här propagandan förekom endast personer som inte stod i motsatsställning till den förda regeringspolitiken. Radioledningen aktade sig noga för att släppa fram Finlandsaktivister som man hade på känn företrädde en annan åsikt än den sittande regeringens.¹⁴

»Fänrik Ståls sägner«

Under några veckor från mitten av december 1939 förekom i pressen och i brev en skarp och upprörd kritik mot TT och Radiotjänst angående bevakningen av Vinterkriget. I ett ledarstick i Svenska Dagbladet, författat av redaktör Sven Rinman, känd Finlandsvän, framfördes åsikten att TT medvetet sovrade i nyhetsmaterialet. I pressen förekom dessutom dagarna före jul uppgiften att Dymling inställt en uppläsning av »Fänrik Ståls sägner«. Rinman var förslagsställare och han hade föreslagit Dymling att uppläsningen skulle göras i den stående programpunkten »Programmet ej fastställt«. Men denne hade avfärdat detta med påpekan det »att ett sådant program på en sådan timme skulle göra en alltför stor propagandaeffekt med hänsyn till den känsliga folkstämningen«. Dymling förklarade i en insändare den egentliga avsikten med programpunkten, som han såg det: »Då jag tidigare aldrig fått mottaga något programförslag från hr Rinman och därför hade anledning förmoda, att särskilda avsikter förelågo för detta omedelbara behov av de runebergska dikterna, framhöll jag, att om uppläsningen avsåg ett propagandasyfte, måste Radiotjänst, även av detta skäl, avböja förslaget.« Slutklämmen lød: »I själva verket ha vi endast 'inställt' en av hr Rinman planerad Runebergstimme.«

Dymling fick sina misstankar bekräftade, när han några dagar senare fick veta av Vilhelm Moberg att det egentligen var Finlandskommittén som stod bakom förslaget. Den hade börjat uppleva en motreaktion efter den första vågen av Finlandsentusiasm och befarade att en officiell likriktningskampanj hade igångsatts. Moberg hade i samtalet ironiserat över att Runeberg inte kunde läsas av utrikespolitiska skäl. Dymling hade nämligen i insändaren försökt förklara att radion hade en vansklig uppgift i ett ömtåligt utrikespolitiskt läge och att den inte kunde upplåtas till privatpersoner, som ville påverka opinionen i en riktning som avvek från regeringens: »Även vi i Radiotjänst kunna ha varma hjärtan, men det är vår skyldighet att samtidigt hålla huvudet kallt.« En viss verkan torde ändå kritiken ha haft. En Runebergsuppläsning kom till stånd, men inte i en programpunkt där valet av Runeberg skulle ha inneburit en särskild markering.¹⁵

Vädjan om besinning

Radiotjänst gjorde sitt för att dämpa den stora entusiasmen för Finlands sak. Dagen före julafton fick kyrkoherde Erik Arbin disponera hela Dagens Eko för en personligt färgad framställning, som blev mycket kritiserad. Under rubriken »En lyssnares ansvar« hade han talat om radion som nyhetsförmedlare. Hans anförande var, tycks det, en i måttfull ton framförd vädjan om besinning. Han menade att en psykos höll på att växa fram bland svenskarna och syftade då på den starka opinionsrörelsen för Finlands sak. Här fanns det en tydlig udd. Folkhatet växte fram allt starkare runt om i världen, påpekade Arbin men berättade samtidigt om en finländsk soldat som hade rensat ut hatets giftämne och ändå var trogen sitt land. I ett brev hade Arbin fått veta att denna soldat i striderna på Karelska näset också inneslöt ryssarna i sin dagliga bön. Förmodligen var det denna passus som retat kritikerna mest. Han lyfte också fram faran med ett personligt engagemang som förr eller senare kunde påverka landets ställning och andras uppfattning om landet. Utan att man

märkte det kunde man lätt bli engagerad, och då hade man tagit parti och var inte längre neutral: »Vi måste komma ihåg, att neutralitet är ansvar«, slog han fast. Professorn och antinazisten Israel Holmgren hävdade motsatsen i Social-Demokraten, det var en moralisk och fosterländsk plikt att ha sympatier i den pågående kampen.

Även i Radionämnden blev Arbin kritiserad. I flera avseenden var anförandet inte lämpligt eller motsvarade de anspråk som rimligen kunde ställas, fastslog nämnden utan att förklara varför. Kritiken mot Arbin måste ses mot bakgrund av att många av nämndens ledamöter var engagerade i Finlandsrörelsen. Hans uppträdande bedömdes som opassande. I det här fallet gjorde nämnden ett klart politiskt ställningstagande. En brevväxling visar att det var på Radiotjänsts »enträgna uppmaning« som Arbin medverkade i Ekot. Dymling hade hävdad att det var nödvändigt att erinra lyssnarna om vikten av besinning med tanke på alla rykten som florerade i Stockholm. Huruvida han handlade på eget bevåg eller inte är okänt. Exemplet visar på ett klart ställningstagande för Per Albin Hanssons uppmaning i Ekot vid samlingsregeringens tillkomst.

Hur känslig man var på regeringshåll framgår av den kritik som statsrådet Axel Pehrsson-Bramstorp (bf) riktade mot riksantikvarien Sigurd Curman, som var ordförande i Nordens Frihet samt i styrelsen för Nordiska museet och Skansen. Curman hade hållit ett radioutsänt anförande på Skansen strax före »Nyårsklockorna« på nyårsaftonen 1940. Han ville att lyssnarna skulle möta det nya året »med obegränsad offervilja intill det yttersta, beredda att taga vår del av det gemensamma ansvaret för Nordens frihet«. Statsrådet ansåg att talet skadat både Finlands och Sveriges sak. Det är inte utan att man kan tro att Curman log i mjugg, när han kände sig oförhindrad att säga sådant som Radiotjänst inte skulle ha accepterat vid en manusgranskning. Till Skansen nådde inte programföretagets själv censur.

I ett brev till Dymling anslöt sig skriftställaren Gösta Attorps till kritikerna och förklarade att han fann radioprogrammen

»upprörande kallsinniga för ett folk som kämpar för sitt liv och kanske också för Sveriges liv«. De finländska lyssnarna måste få intrycket att Sverige levde ett glatt och belåtet liv, klagade Attorps. Dymling skrev ett uppriktigt och förtroligt brev till Attorps, där han med skärpa framhöll »att han måste reagera mot det våldsamma känslotänkande, som florerade i Finlandsfrågan, och den medvetna förvrängning av de verkliga förhållanden som förekom«. Hur han såg på radions roll i den här situationen förklarade han också. Den var ett alltför ömtåligt instrument för att låta privatpersoner få spela på det, detta kunde inte ens diskuteras: »Ty vart skulle det leda, om olika meningsriktningar på det sättet släpptes lösa? Jo, den saken är lätt att förutse: det skulle förvisso betyda, att regeringen helt enkelt lade beslag på rundradion! Det kan ifrågasättas, om det vore en lycklig utveckling.«¹⁶

Radiotjänst som tjuren Ferdinand

Sten Selander, ledamot av Svenska Akademien och medlem av Nordens Frihet, gav offentligt uttryck för liknande uppfattning som Attorps i en frän och sarkastisk understreckare i Svenska Dagbladet de första dagarna 1940. Radiotjänst borde tydligare visa sin insikt i tidsläget allvar och det skedde inte genom att sända ut jazz och komiska dialoger. De finländare som hörde på svenska dagsnyheter behandlades med sårande taktlöshet, när nyheterna inramades med Bullens prat om mat, Pessimistens och Optimistens roligheter eller av dragspelsvalser och slagdängor. Selander liknade Radiotjänst vid tjuren Ferdinand i Disneys bildsaga, »han som bara satt under en korkek och luktade på blommor och inte alls brydde sig om att de andra tjurarna slogs och bar sig illa åt«. Det gällde »att övertyga folk om att det är vår plikt, inte bara mot finnarna utan också mot oss själva, att bistå Finland till och utöver vår förmågas yttersta gränser«.

TT-nyheterna fann Selander alltför summariska och opersonliga: »Inte med ett ord antyds, att varje finsk seger tvärtom är ett underverk, frukten av en övermänsklig heroism och en viljestyr-

ka och kallblodighet utan motstycke i världshistorien.« I nyheterna förtegs dessutom styrkeförhållanden, som annars skulle ha gett »en känsla av lägets fruktansvärda allvar«. Han undrade också varför inte en sakkunnig militär fick göra lägesöversikter i Dagens Eko, likaså varför inte Radiotjänst hade en rapportör vid fronten. Han var på det klara med att radion uppvisade en undfallenhet mot »mäktiga intressen«.

I en ledande artikel i Röster i Radio tog Dymling upp kritiken. Liksom tidigare hänvisade han till regeringspolitiken. Radion kunde inte ge utrymme »åt grupperingar, vilka förtäckt eller öppet opponera sig mot den ansvariga statsledningen«. Han frågade sig varför inte Selander, som inte dolde sitt missnöje med mäktiga kretsar, tog steget fullt ut och inte skyldde »sina verkliga syften bakom en ovederhäftig och oförtjänt kritik av radion«, som fått ett större ansvar än någonsin. Många av Selanders exempel byggde uppenbarligen på hörsägnen och kunde därför lätt avfärdas av Dymling. Betydligt svårare var det att förklara Radiotjänsts försiktiga hållning mot Finland. Av en separat programförteckning framgår det med all tydlighet att Radiotjänst inte haft några kommenterande program om själva kriget. Talrika appeller hade emellertid gjorts för olika insamlingar. Av den stora mängden finländsk musik, teater och litteratur kan man förstå att detta var radions sätt att indirekt påminna lyssnarna om grannlandets belägenhet. I »Dagens dikt«, exempelvis, lästes från september till årets slut 25 finländska dikter.

Dymling trädde också upp till TT:s försvar. Han menade att objektiviteten i nyhetssändningarna var något »att sätta värde på i en tid, som överflödar av färgade nyheter och tillrättalagt propagandastoff«. Om det var nödvändigt med lyriska kommentarer måste sådana överlämnas åt lyrikerna, ironiserade han. Den direkta anledningen till Selanders artikel var att TT hade minskat antalet dagliga nyhetssändningar under jul- och nyårshelgerna. Men Gustaf Reuterswärd valde att inte att bemöta Selanders kritik offentligt utan skrev i stället ett brev till honom och förklarade varför 22-nyheterna inställts vissa helgdagar. Till general-

löjtnant Joachim Åkerman, som vänt sig till Radiotjänst med klagomål, gav Reuterswärd i ett brev till honom uttryck för samma uppfattning om Selanders understreckare som Dymling. Den var »ett utslag av den övernervositet som angripit vissa intellektuella kretsar i Stockholm och som står i dålig överensstämmelse med de varningsord som bland annat av kronprinsen riktats till den svenska allmänheten«.

TT meddelade »under hand« Radionämndens arbetsutskott, som begärt en förklaring, att vid kommande helgdagar skulle nyheterna anges som vanligt i programtablån och utsändas i mån av tillgång på nyheter. Arbetsutskottet slöt upp på Selanders kritik genom önskemålet att programpunkten »Prat om mat« inte skulle utsändas omedelbart före dagsnyheterna. Varför styrkeförhållanden inte nämnades i tidningarna fick också sin förklaring. TT hade den 15 december på UD:s begäran sänt ett underhandsmeddelande till sina abonnenter:

Det har från ansvarigt finskt håll framhållits, att svenska tidningar innehållit uppgifter, som kunna vara till skada för finska försvarsdispositioner. Med anledning härav får Utrikesdepartementet anhålla att meddelanden rörande finska truppkoncentrationer, förflyttningar och väntade operationer icke måtte offentliggöras.

I slutet av december 1939 presenterades den svenska frivilligkåren offentligt och en första kontingent reste till Finland. Detta minskade avsevärt motsättningarna mellan Finlandsaktivisterna och dem som förhöll sig neutrala. Med ett undantag är ändå Radiotjänsts hållning under januari påföljande år lika avvaktande som tidigare. För första gången fick en representant för Finlandskommittén framträda. Radiostyrelsen biföll efter manusgranskning och några små ändringar en begäran från kommitténs vice ordförande, bankdirektören Eugène von Stedingk, att få framföra en hälsning från frivilligkåren i vilken han berättade om sina intryck av de frivilliga och om deras arbetsförhållanden. En viss propaganda för kåren gjorde han genom att framhålla att det fanns plats för många frivilliga till. En mening ströks dock enligt

en randanteckning i hans manus: »Hjälp av denna art betyder mer än något annat, ja den betyder allt.«¹⁷

Vädjan om frivilliga

I februari kom en omsvängning, vilket bland annat berodde på att Finlandskommittén ombildats och fått bättre relationer till regeringen. Omsvängningen är markerad genom anföranden i Ekot av prinsarna Wilhelm och Eugen. Den förste talade om Finlandskommittén och den andre om rusthållens stöd och hjälp till de frivilligas anhöriga. I prins Eugens fall fick till och med en vädjan om frivilliga passera : »De uppfylla därigenom en skyldighet även mot det egna landet.«

Per Albin Hansson hade vid ett par tillfällen framträtt i radio för att förklara regeringens förda politik gentemot Finland, bland annat efter den kärva regeringskommunikén i mitten av februari 1940, då regeringen avvisade en finsk förfrågan om svenska hjälptrupper. Inför hotet att England och Frankrike skulle undsätta Finland och därigenom förvandla hela Norden till en krigsskådeplats, ville regeringen visa att Sverige gjorde allt för att bistå Finland. Militär intervention var utesluten, men en ökad satsning på frivilligkåren var ändamålsenlig. Regeringen mjukade därför upp bestämmelserna för rekrytering av frivilliga, och den regeringstroga radion följde efter. I radio vädjade i början av mars Finlandskommitténs ordförande Gösta Malm: »För ett framgångsrikt försvar fordras därför ett oavlåtligt tillflöde av män från andra håll, för att luckorna efter de avgångna skall kunna fyllas. Finlands vädjan till sina vänner och främst till oss låter också: Sänd oss män och åter män för att fylla luckorna i våra led.« Nu kunde även appeller göras för insamlingar av militär art. Vid ett tillfälle vände sig rektor Beth Hennings till Stockholms kvinnor, för att dessa skulle skänka pengar till ett jaktplan för Finland.

Trots den ändrade attityden fanns det fortfarande en viss återhållsamhet hos programledningen. Vid ett möte i SIS i februari 1940 uppgav Dymling vid ett informellt resonemang att Radiotjänst var i en pinsam olägenhet genom ovissheten om regering-

ens linje i Finlandsfrågan: »Radion är droppen som ofta faller, men man vet inte var droppen faller.« Detta kan möjligen förklara varför det inte förekom militära översikter och utrikespolitiska krönikor. I samband med publiceringen av Finlands Blåvita bok sändes emellertid en av Bo Enander föreslagen och utarbetad redogörelse för den finländsk-sovjetiska konfliktens förlopp. Dessförinnan granskades hans manus av UD. Enander föreslog också en militär översikt, vilken sedan hölls av överste K. A. Bratt. Det framkom vid plenarmötet i SIS att Reuterswärd kände samma vilshenhet som Dymling.

Omsvängningen i februari 1940 medförde att Jerring denna månad fick göra en reportageresa till de svenska frivilliga i norra Finland, men inte till egentliga frontavsnitt. Via Finlands Rundradio gjorde emellertid det finländska högkvarteret en förfrågan om Radiotjänst inte ville sända två radiomedarbetare för tjänstgöring vid högkvarterets svenska radioutsändningar. Styrelsens svar blev nej, ingen tjänsteman inom Radiotjänst skulle få åta sig en sådan tjänstgöring. Ett nytt försök gjordes i krigets slutskede och då gick man direkt på Jerring. Han fick ett samtal från statsrådet K. A. Fagerholm, som ville att han skulle åta sig ett sådant uppdrag. Jerring accepterade, men innan han hann ansöka om tjänstledighet var kriget slut. Det är troligt att han hade fått avslag av styrelsen.

Radiotjänst följde alltså ängsligt regeringspolitiken. Den starka självcensuren medförde att lyssnarna fick en mycket dålig bild av konflikten och kriget mellan Finland och Sovjet och av Finlandsopinionen i Sverige. Det var bara genom TT-nyheterna som lyssnarna kunde följa händelseförloppet, och då hade det skett en sovring i det materialet. Bland annat gällde detta meningsyttrandet som inte kom från officiellt håll. Eftersom sovringen ibland var resultatet av direktiv från UD bör nog i detta avseende begreppet censur användas. Även om Radiotjänst var mycket regeringstrogen var det ändå sällan som regeringsmedlemmarna framträdde i radio under Vinterkriget i den då rådande känsliga inrikespolitiska situationen. Dymling framhöll vid ett samman-

träde i SIS i februari 1940 att regeringen underskattade möjligheterna att utnyttja radion. De få gånger som Per Albin Hansson framträdde var av stor betydelse, menade Dymling, som själv inte kom med någon lösning på den evigt aktuella frågan hur radion och statsmakterna skulle förhålla sig till varandra i ett akut krisläge av det här slaget under pågående världskrig.

Under fortsättningskriget 1941–1944, då Finland slöt upp på Nazi-Tysklands sida i kriget mot Sovjet, blev det mycket litet av samarbete mellan de båda radioföretagen. Den svenska radion spelade ändå en betydande roll, eftersom finländarna därigenom kunde få nyheter och upplysningar som inte fanns i den hårt censurerade finländska pressen och radion. Den tidigare försiktigheten gentemot Finland kom emellertid tillbaka under fortsättningskriget. Ett försök att sända Jerring på reportageresa till Estland och Finland gjordes i slutet av 1941, men detta avlogs av utrikesminister Günther, som ville att man skulle avvakta händelseutvecklingen i de båda länderna.¹⁸

RULLGARDINEN NER FÖR NORGE

Bara några veckor efter att engagemanget för Finland nått sin kulmen inträffade ockupationen av Danmark och Norge. Kontrasten kunde knappast ha blivit större. Endast ett fåtal vågade eller ville tala för Norges sak, knappast någon yrkade på militär hjälp. De intellektuella var denna gång märkbart tysta. I det här sammanhanget går det nog inte att bortse från att det bara gått trettiofem år sedan unionsupplösningen. Men framför allt var nog många oroliga och rädda. Skulle Sverige klara sig undan ockupation? Press och radio iakttog mycket stor försiktighet. Ekot berörde inte alls ockupationen utan handlade i stället om sockerransonering och levnadskostnadsindex. Per Albin Hansson framträdde i radio först den 12 april och nämnde över huvud taget inte Norge vid namn. Nu var det återigen den strikta neutralitetens linje som gällde. Justitieminister K. G. Westman (bf) skrev i sin dagbok den 12 april:

Det har varit mycket tal därom huruvida P.A. skulle hålla ett tal i radio till svenska folket. Bagge har förordat, Rasjön har varit emot och även jag har betonat svårigheterna att tala tillräckligt manligt utan att utmana tyskarna. P.A. gjorde emellertid ett utkast, som han läste för oss i beredning. Det var rätt lagt, men innehöll ett par förfärliga smaklösheter, t.ex. »glädjen över vår egen fred grumlas av brödrafolkens olyckor«. Emellertid avlägsnades dessa skönhetsfläckar under hans beredvilliga medverkan och talet blev bra.

På UD svarade diplomaten Sven Grafström för en översikt av presskommentarerna till talet, vilken skulle gå i radions utländska kommunikéer. I ingressen skrev han att Norge blivit »utsatt för ett hänsynslöst och oprovocerat angrepp«. Utrikesminister Günther refuserade ingressen två gånger, berättar Grafström i sin dagbok: »Vad som blev kvar var en struts med huvudet i busken och en stjärt, som viftade i takt till en vemodig neutralitetsmelodi. Gud bevara Sverige.«

Den norska besvikelsen över den svenska hållningen var stor. Hur känsliga norrmännen var framgår till exempel av ett brev från Jens Bull på norska legationen i Stockholm till kabinettsekreterare Erik Boheman. Utan att alls nämna Norge hade Arvid Eriksson sagt »oss tar man inte på sängen«, när han i radio redogjorde för det svenska försvarets utveckling. Detta fann Bull ytterst sårande: »De feil som er begått i Norge har vi selv fått böte hårdt for.« Norge hade inte heller bett Sverige om militär eller materiell hjälp, menade Bull.

När den norske kungen tog sin tillflykt till svenskt område efter flykten från Oslo blev han avvisad. Samma kyla mötte stortingspresidenten C. J. Hambro, som sökt sig till Stockholm dagen efter ockupationen. För svenska journalister förklarade han att han skulle hålla ett tal i svensk radio dagen därpå. Det finns dock inga handlingar som tyder på att det fanns ett sådant tal insatt eller planerat, i så fall måste det ha förekommit muntliga överläggningar. Den tyska indignationen blev stor när tidningarna slog upp nyheten. Den tyske ministern i Stockholm protesterade, Hitler blev upprörd och lät Ribbentrop kalla upp den svenske

ministern i Berlin. Führern fordrade att talet inhiberades, annars skulle det uppfattas som en ovänlig handling. Följden blev att Günther meddelade Hambro att denne inte skulle få hålla något tal, om det nu över huvud taget fanns ett beslut. Det är knappast troligt att Radiotjänst hade sagt ja till Hambro utan att ha kontaktat UD. Något förbryllande är det att varken UD eller Radiotjänst framhöll att det inte fanns något beslut.

Trots all försiktighet undgick inte TT tysk kritik. Flera tyska demarcher gjordes i början av krigsoperationerna i Norge angående den svenska pressens och radions »vilseledande« uppgifter. I nyhetsutsändningar den 16 maj 1940 hade TT återgett en norsk officiell kungörelse från exilregeringen i London att vapenföra norska medborgare i utlandet snarast skulle vända sig till närmaste norska konsulat för registrering. Enligt den tyske ministern, prinsen av Wied, hade den tyska regeringen uppfattat detta nyhetsmeddelande från den »officiösa« nyhetsbyrån som ett öppet understödjande av norska stridskrafter och därför oförenligt med svensk neutralitetspolitik. Någon vecka senare kom nästa tyska klagomål. Wied protesterade nu mot att TT i radio offentliggjort de norska arbetarorganisationernas upprop till arbetarna att göra motstånd mot de tyska ockupationstrupperna. UD förklarade för den tyska beskickningen att uppropet genom »en ren lapsus« kommit in i dagsnyheterna. Innan nyhetsmeddelandet hann komma in i tidningarna hade utrikesminister Günther bett pressen att inte publicera det. Däremot kom uppgiften om uppropet in i socialdemokratiska tidningar, som hade fått den genom sina egna korrespondenter. UD underrättade omedelbart tyska legationen hur saken låg till!

Klagomålen fick till följd att alla norska meddelanden till TT underställdes UD:s pressbyrå innan de distribuerades, en åtgärd som måste betecknas som ett censurförfarande. Därefter förekom inga klagomål, enligt en promemoria skriven i augusti samma år. Gustaf Reuterswärd hade sannerligen ingen lätt uppgift, TT var infamt påpassat från olika håll. I ett långt brev till TT:s styrelse 1948 – efter pensioneringen – intog han en försvarsatti-

tyd särskilt beträffande Norge. Eftersom det var en utpräglad krisstämning i Stockholm efter den 9 april och sommaren 1940 var det självfallet, skrev han, att samarbetet med UD:s pressbyrå och SIS blev mera regelbundet. Thorsing accepterade TT:s självständiga ställning, men han »använde nog avsiktligt metoden att göra oss försiktiga genom att påvisa fel eller ofullständigheter i våra meddelanden«. Reuterswärd gav nog en alltför ljus bild. TT:s förhållande till UD och SIS var som framgått mer komplicerat än så.¹⁹

Inhemsk kritik

Det fanns ändå de som inte stillatigande iakttog den annorlunda behandling som det kämpande Norge fick. TT-nyheterna utsattes för kritik, särskilt från generaldirektör Anders Örne i Föreningen Norden och ABF:s studierektor Gunnar Hirdman. Örne vände sig direkt till Gustaf Reuterswärd för att propagera för att norska synpunkter skulle få genomslag i TT-nyheterna. Hos Sven Tunberg i SIS klagade han över att TT-nyheterna innehöll alltför mycket av propagandameddelanden från Deutsches Nachrichtenbüro (DNB), vilket knappast kunde glädja norrmännen. Örne ville ha mer av meddelanden från den lagliga norska regeringen i London. I maj 1940 behandlade Radionämnden kritiken från ledamoten Hirdman. I en skrivelse till arbetsutskottet hade han ställt en rad frågor. Han hade noterat att programchefen inte längre informerade nämnden om de missnöjesyttringar som Radiotjänst mottagit i brev. Hirdman trodde inte att de upphört att komma, snarare motsatsen. På många utomstående personers begäran framförde Hirdman följande frågor, som han också själv instämde i. Som ledamot av nämnden ville han ha ett så öppet svar som möjligt: »Ty jag har fattat som en av de uppgifter, vilka åligga nämndens ledamöter att stoppa det ryktessmideri, som pågå kring svensk radio.« Eftersom frågorna förmodligen speglade många radiolyssnares funderingar och stämningar i Sverige återges de här i sammandrag:

1. Hur kan man på mest tillfredsställande sätt förklara att svenska radions nyheter under de mest kritiska dagarna efter anfallet på Norge dominerades av tyska rapporter, vilka ofta voro variationer på några få fakta eller påståenden om för tyskarna gynnsamma händelser?
2. Hur kommer det sig att sedermera skett en mera allsidig avvägning av rapporter från olika parter i Norge-kriget?
3. Ha framställningar från ett håll spelat in i förra fallet; ha framställningar från annat håll spelat in i det senare?
4. Ha anmärkningar, värda att observeras, kommit från svenska lyssnare angående detta?
5. Ha lyssnare i nämnvärt antal uttalat sin förvåning över det olika slag av neutralitet, resp. sympatityttringar, som vårt radioprogram röjt under finskryska kriget och under kriget i Norge?
6. Ha norska regeringen eller annan norsk part framställt begäran att svensk radio skulle sända norska nyheter på samma sätt som det sändes finska, då resp. lands radio sattes ur funktion?
7. Om så skett, vilket skäl har dikterat nekande svar på norsk begäran att åtnjuta samma förmån som finnarna?
8. Var det tvenne missöden eller blott en lapsus, då hr Hambro först annonserades i svensk radio och sedan föll bort utan meddelande om anledningen?

När Radionämnden skulle behandla Hirdmans frågor förklarade denne något överraskande att skäl till anmärkning inte längre förelåg. Det är inte omöjligt att han fått sådana upplysningar av Gustaf Reuterswärd att han föredrog att ligga lågt. Men helt tyst var han ändå inte. Han ville ha svar på varför inte Norge fått samma bemötande som Finland, när det gällde kommunikéerna. Reuterswärd svarade att den engelska radion betjänade Norge, medan det hade varit den svenska som hjälpt Finland. Därtill kom att Finland till skillnad från Norge gjort en officiell framställning. Nämnden »hemställde« åt Radiotjänst att på lämpligt sätt ge publicitet åt denna förklaring, vilket visar att Hirdmans fråga hade en allmängiltig grund.

Med hjälp av statistiska uppgifter tillbakavisade Reuterswärd påståendena att radionyhetera varit för tyskbetonade. Riktigt övertygade blev tydligen inte ledamöterna, eftersom nämnden

tillställde SIS ett uttalande, som indirekt är en kritik av nyhetstjänsten i radio eller kanske snarare av den hämsko som SIS lagt på nyhetsverksamheten:

På grund av anmärkningar, som riktats mot den svenska radions nyhetsförmedling i nuvarande läge, vill Radionämnden – under hänvisning till betydelsen av att folkets förtroende för radions nyhetstjänst icke rubbas – framhålla som sin mening, att denna nyhetsförmedling icke bör underkastas större inskränkningar än som kunna vara av behovet oundgängligen påkallade. Det synes snarare angeläget att nyhetsförmedlingen just nu blir av möjligast allsidiga och omfattande karaktär, dels med hänsyn till allmänhetens legitima intresse av tillförlitlig vägledning under dessa kritiska förhållanden, dels till förhindrande av uppkomsten och spridningen av ogrundade och skadliga rykten.

Uttalandet är onekligen mycket skarpt och det är anmärkningsvärt att Radionämnden vänder sig till en instans utanför det programföretag som skall granskas. Det torde vara första gången. Förfarandet visar att nämnden förstått att SIS och UD hade en tydligt styrande roll. Det är inte omöjligt att Reuterswärd lämnade informationer i den riktningen.

Hirdman tog också upp frågan hur många minuter radion i övrigt hade ägnat Norge efter invasionen. Han frågade hur det kom sig att det inte hade gjorts något extra program om Norges kulturella och historiska insatser, avsett som en sympatityttring för det norska folket. Hans frågor överlämnades till Radiotjänst men tycks ha mötts av en talande tystnad.

Även den norska legationen i Stockholm kritiserade TT. Den redogjorde i en skrivelse till svenska UD i juni 1940 för flera fall, då TT underlåtit att vidarebefordra vissa norska nyheter eller meddelanden: »De to nasjoner er av geografiske grunner henvist til å leve sammen, og det vil være av stor betydning at det fremtidige samliv ikke forstyrres ved noen art av bite minner om et nabolands holdning under Norges hårdaste nød.» Någon framgång hade norrmännen inte med sin propå.

Under 1941, då Tyskland tycktes obetvingligt, ökade UD ytterligare sitt inflytande på nyhetsverksamheten och stoppade de s.k. gränskorrespondenternas rapporter. Enligt ett protokoll redogjorde Oscar Thorsing inför TT-styrelsen för UD:s synpunkter på nyhetsförmedlingen från Norge. Han framhöll att statliga skäl talade emot att TT ordnade en nyhetsförmedling från Norge via osäkra källor. I det här fallet fick, påpekade Thorsing, nyhetsintresset vika för allmänna intressen. Även detta förfarande kan klassificeras som censur.

En annan censuratgärd från UD förekom samma år. Ruben Wagnsson (s) hade i riksdagen uttryckt önskemålet att radion oftare borde behandla förhållandet mellan Sverige och Norge, eftersom det var förbjudet i Norge att läsa svenska tidningar. Bland annat betonade han att »Norges sak är vår sak«. Günther kontaktade då TT och begärde att Wagnssons uttalanden om regimen i Norge och framför allt påståendet om »Norges sak« inte skulle refereras. TT föll undan. Reuterswärd beklagade senare på året i ett brev till Torgny Segerstedt detta och skrev att missgreppet aldrig skulle komma att upprepas, och att han klarat upp detta med Wagnsson.

I februari 1941 fick Gustaf Reuterswärd återigen försvara TT inför Radionämnden. Denna gång gällde det kritiken mot att de norska biskoparnas manifest inte blivit omnämnt i radion. Deras protest mot ockupationsmaktens grymma framfart hade UD stoppat vid TT:s förfrågan. Motivet var säkerligen att Berlin skulle uppfatta nyhetsmeddelandet som propaganda riktad mot Tyskland, i all synnerhet i en nyhetsutsändning i radio, som kunde avlyssnas i Norge. TT hamnade sedan i en vansklig situation när Stockholmstidningarna ändå kunde publicera nyheten, eftersom de fått den från annat håll. Dagen efter återgav TT tidningsuppgifterna i ett nyhetsmeddelande. Det blev inte lätt för TT att försvara sitt handlande, det framgår av Reuterswärd's redogörelse inför Radionämnden: »Av denna framgick, att det berott på sammanstötande, delvis tillfälliga omständigheter att ett omnämnande av biskoparnas manifest icke förekom samtidigt som detta

offentliggjordes i pressen och icke på någon av politiska eller det rent sakliga ovidkommande hänsyn från radioredaktionens sida.«

Huruvida Reuterswärd berättade för Radionämnden om UD:s nej är osäkert, nämndens kryptiska formulering kan tyda på att han låtit nämnden förstå detta men undvikit att säga som det var. Exempelvis sade Vestmanlands Läns Tidning i klartext att herdabrevet stoppades genom ett direkt ingripande från vederbörande svenska myndighet. Nämndens behandling måste mot bakgrund av tidigare rätt skarpa formuleringar betecknas som hovsam. Internt på TT blev följden regler för hur ett nej från UD till publicering skulle hanteras. Chefen för radioredaktionen, Gunnar Dahlgren, tog upp problemet med Reuterswärd, eftersom det också tidigare hade förekommit liknande fall, där Stockholmstidningarna hade publicerat nyhetsmeddelanden av »anti-quislingkaraktär«, medan TT iakttagit tystnad. Dahlgren nämnde en norsk protest i Stockholm mot permittenttrafiken, där TT fallit till föga för UD:s avrådan. Det är tydligt att Dahlgren hade känt en viss vända i arbetet med nyhetsmeddelanden som rört Norge, eftersom han menade att skulle radionyheter bara använda sig av propagandamaterial från Nasjonal Samling skulle de bli falska och ensidiga.

Reuterswärd bestämde att han eller Dahlgren skulle underrättas i de fall UD avrådde från publicering. De skulle också avgöra om tidningarna skulle användas som källa. När SIS tog upp biskopsbrevet framhöll Reuterswärd att det gett honom mycket obehag. Inte ens där tycks han ha talat i klartext, eftersom han påstod att det hela byggde på »misstag«. I ett långt brev till Dymling var Vilhelm Moberg mycket upprörd över hur »en nyhet av första rang« tystats ned:

Vi vet att tyskarna alltid först söka bryta ner ett lands första försvarslinje på denna front: den fria pressen och den fria radion. Om vi här börjar göra eftergifter, så är vi redan ute på det sluttande planet. [— —] När Radiotjänst sålunda undanhåller lyssnarna viktiga nyheter om tyskarnas framfart i Norge och Danmark, så bedriver den därmed en för Sveriges frihet och oberoende skadlig verksamhet.²⁰

Strutsattityd

I censurdiskussionen 1943 ställde Radionämndsledamoten och riksdagsmannen Gustav Mosesson (fp) en obesvarad fråga, om huruvida den politiska upplysningsverksamheten rörande de nordiska länderna inte kunde »göras litet mindre räddhågad och litet smidigare«. Han ville ha bättre upplysning om vad som verkligen skedde i grannländerna, detta också med hänsyn till svenskarna i utlandet. Vestmanlands Läns Tidning påpekade att viktiga händelser i Norge fick en utförligare behandling i Londonradion: »Men är det på det viset den svenska nyhetsförmedlingen i radio skall skötas?« Nordens Frihet skrev 1941 sarkastiskt att TT har »i förhållande till Norge, framför allt den övervägande delen av landet som för sin frihetskamp mot förtrycket, tagit strutsens attityd«. Hade kung Haakon alldeles försvunnit från TT:s horisont?: »Det är märkligt ty han har aldrig spelat en så stor roll för sitt norska folk som nu i denna stund.«

Reuterswärd beklagade sig samma år i ett brev till Svenska Dagbladets chefredaktör Ivar Anderson över de bekymmer som den norska nyhetsförmedlingen vållade honom och styrelsen. Han aviserade också planer på att förhindra en öppen diskussion om TT:s förehavanden i denna fråga. I brevet förklarade han varför han iakttog försiktighet beträffande Norge.

Man måste tyvärr göra en skillnad emellan pressen och radion på den grund, att radion ju passerar gränserna och därigenom alltför lätt tolkas såsom en medveten svensk propaganda i Norge. Jag har alltid ansett mig skyldig att ta hänsyn till detta förhållande. [---] Jag tror att det skulle vara mycket olyckligt om vårt balanserande på en mycket smal spång blir föremål för öppen diskussion inom pressen i detta skede.

TT stod naturligtvis inför ett stort problem på grund av radions speciella särart och tyskarnas noggranna bevakning av innehållet i sändningarna. Det kan dock diskuteras om Reuterswärd inte överdrev problemet. Norrmännen hade 1941 tvingats att lämna ifrån sig radioapparaterna och det var belagt med straff att lyssna

på utländsk radio. Men kanske ville han förhindra att tyskarna satte in störningssändare, för att stoppa dem som dristade sig till att ratta in TT-nyheterna. Å andra sidan betydde säkert BBC:s norska sändningar mer för norrmännen, när nu TT uppvisade en sådan försiktighet. Ett är ändå säkert, TT-chefen gav uttryck för en enligt honom nödvändig självcensur. Det fanns också missnöjda tidningar, till exempel klagade John Wallström i Arboga Tidning över att TT höll tidningarna med »en svältkost, som helt enkelt är skandalös«.

Radiotjänsts styrelse intog samma försiktighet som TT och avsåg under 1940 flera framställningar, som rörde olika hjälpaktioner för Norge. Däremot uppläts Dagens Eko för ett anförande av prins Carl i oktober samma år, »Sverige och Norge-hjälpen, dess syften och begränsning«. Avsikten var att häva misstämningen i Norge gentemot Sverige. Varifrån initiativet kom framgår inte. Men när generaldirektör Anders Örne, aktiv inom Tisdagsklubben och Nordens Frihet, hörde sig för hos Radiotjänst om han ytterligare fick förklara den svenska inställningen till situationen i Norge och bland annat läsa upp vissa presskommentarer till prinsens anförande blev det avslag.

Under hela krigstiden intog Radiotjänst en mycket försiktig hållning gentemot Norge. Norsk musik och litteratur var det enda möjliga, även på ettårsdagen av den 9 april, då hela Ekot bestod av norsk och dansk uppläsning av lyrik och musik. En enda gång fick en händelse i Norge omedelbar reaktion i Ekot, nämligen den tyska polisens massarrestering av universitetslärare och studenter i Oslo i december 1943. I ett Eko fanns till och med ett anförande vid en stor manifestation för de norska studenterna. Radiochefen Yngve Hugo skrev också ett skarpt brev till den norske programdirektören i Oslo, Eyvind Mahle, som haft för avsikt att besöka Radiotjänst, och framhöll för denne att besöket inte var lämpligt, eftersom det kunde förutsättas att Mahle var solidarisk med ockupationsmakten. Ditintills hade det förekommit mycket sparsamma kontakter med den tyskkontrollerade radion.²¹

PROGRAMUTBYTE MED DANMARK

Danmark blev under de första krigsåren inte alls till samma be-
kyr för Radiotjänst som Norge. Svensk kritik av TT:s och
Radiotjänsts sätt att behandla Danmark förekommer i mycket
liten utsträckning. Till stor del berodde detta på att Danmark gav
sig utan strid och att regeringen satt kvar, likaså att kungahuset
inte lämnade landet. Med de danska radiokollegerna hölls kon-
takterna vid liv och ett visst programutbyte ägde till och med
rum.

I början av 1941 är dock Vilhelm Moberg på krigsstigen såsom
innehavare av betald radiolicens. I ett brev till programföretaget
ogillade han att TT underlåtit att meddela att Danmark tvingats
att överlämna ett antal torpedbåtar till Tyskland. I stället hade
den tyska versionen återgivits enligt vilken danskarna överläm-
nat dem frivilligt. Trots att kritiken egentligen rörde TT besva-
rade Dymling brevet, för att enligt honom själv kunna lämna
mera tillfredsställande upplysningar, förtroliga sådana. Han för-
klarade att UD riktat en anhållan till den svenska pressen och
radion att inte meddela något om torpedbåtsaffären, som en
följd av en dansk begäran. Att detta med ett undantag respekte-
rades fann han självklart, det var ju ett danskt intresse. Skälet var
mycket viktiga danska underhandlingar med den engelska rege-
ringen om den danska handelsflottan. När sedan DN släppte
nyheten, fanns det enligt Dymling ingen anledning för TT att
inte meddela den officiella tyska versionen. Från dansk sida fö-
relåg ingen sådan och ingen trodde väl ändock att Danmark med
varm hand överlåtit torpedbåtarna till Tyskland. Åter framhöll
Dymling risken av att driva en egen linje:

I själva principfrågan vill jag tillägga, att det måste anses uteslutet att
svensk radio med det inflytande och den ställning den har, icke
skulle respektera den svenska regeringens önskemål i frågor av den-
na art. Konsekvensen av en sådan obstruktion måste Du inse lika väl
som jag. Det skulle icke vara till glädje för någon part, varken för
programledning eller lyssnare.

Som fallet var med Norge använde sig Radiotjänst genomgående av musik och litteratur för att påminna om situationen i Danmark. I och med augustikrisen 1943, då regeringen och riksdagen tvangs att träda ur funktion, började emellertid Dagens Eko att kommentera läget i Danmark. Gunnar Heckscher gjorde flera Ekoinslag om statslivet i Danmark före och efter denna kris. Men det var först i början av 1945 som Ekot på ett tydligt sätt uppmärksammade motståndsrörelsens sabotage.

Radiotjänsts och TT:s bekymmer med Danmark började egentligen inte förrän 1944 och då gällde det främst valet av nyhetskällor. TT försökte tillgodose olika danska intressen, men balansakten fick tidvis en hämmande inverkan på innehållet i nyhetsutsändningarna. För TT:s del var det av stor betydelse med det stora kontaktnät som Valter Hermansson, filialchef i Malmö, hade med olika grupper i Köpenhamn. På våren 1944 kom han i konflikt med ockupationsmyndigheterna. Dessförinnan hade han från början av året kunnat göra den danska motståndsrörelsen stora tjänster genom o censurerade telefonmeddelanden till TT. I de många turer som sedan följde deltog Reuterswärd, Hugo, framstående socialdemokrater i Danmark och flyktingar i Stockholm, Per Albin Hansson och den svenske ministern i Köpenhamn.²²

Tysk kritik

ENANDER OCH LORENTS MISSHAGLIGA

Under de första krigsåren kritiserades Radiotjänst och TT flera gånger skarpt av Tyskland. Detta skedde dels via de diplomatiska kanalerna, dels genom pressen. Den första missnöjesyttringen kom redan den 2 september 1939. Klockan 23.15 väcktes Gustaf Reuterswärd av ett telefonsamtal från den tyske konsuln i Malmö, Alexander Bogs. I häftiga ordalag anmärkte denne på TT:s nyhetsförmedling i radio och särskilt på kvällsnyheterna samma dag. Han ogillade också att kommunikén om tyska luftbombardemang av polska städer huvudsakligen bestod av nyhe-

ter från den polska telegrambyrån. Reuterswärd svarade honom att en neutral nyhetsförmedling ingalunda innebar att varje enskild kommuniké skulle balanseras fullkomligt jämnt mellan de stridande parterna. Eftersom nyheterna inkom vid olika tidpunkter kunde den ena sidans nyheter till synes dominera i en kommuniké och det motsatta förhållandet råda i en annan. I samtalet framgick också att Bogs skulle rapportera till tyska utrikesministeriet. Reuterswärd avslutade samtalet genom att bestämt konstatera att han blivit utsatt för obehörig påtryckning från en främmande stats representant, vilket han undanbad sig i framtiden.

Betydligt allvarligare var de föreställningar som pressrådet dr Kleeberg vid tyska legationen i Stockholm gjorde i slutet av september 1939 hos UD beträffande Bo Enanders utrikeskrönikor i radio: »die tendenziösen aussenpolitischen Chroniken des Herrn Enander im Rundfunk die selbst in schwedischen Kreisen Anstoss erregt haben«. Vilka kretsar Kleeberg åsyftade är inte så svårt att förstå. Prinsen av Wied rapporterade i november att han gjort åtskilliga konsultationer hos Thorsing, Reuterswärd och även hos TT:s utrikeschef Mannerstad. Han uppfattade TT:s redigering som tyskfiertlig. En tysk verbalnot hos UD visar att Yngve Lorents årskrönika i januari 1940 inte fann nåd hos tyskarna, särskilt gällde detta den tysk-polska konfliktens förhistoria: »Beskickningen måste inlägga den skarpaste protest mot en dylik oriktig och tendentiös framställning från svenska radions sida och får härmed anmoda det kungliga Utrikesdepartementet att tillgripa ändamålsenliga åtgärder för att i framtiden förhindra dylika incidenter.« Bland annat skulle Lorents ha sagt: »se'n började den vanliga tyska propagandan med uppdiktade gränskränkningar, med uppdiktade terrorakter...«

Detta klagomål tog Günther upp med dr Kleeberg och påtalade att de tyska citaten inte överensstämde med Lorents manuskript. Kleeberg höll med men vidhöll att Lorents till en del gett en missvisande framställning. Han kom sedan med ett uppseendeväckande förslag:

Han förhörde sig därefter om möjligheten av att tyska beskickningen framdeles kunde få taga del av dessa föredrag före deras hållande för 'undvikande av missförstånd'. Jag sade, att jag icke hölle ett dylikt förfarande för genomförbart, men att Utrikesdepartementet skulle tillse, att några missvisande uppgifter icke förekomme i föredragen.

Av två skäl är det högst förvånande att Günther gör denna ut-fästelse, dels försatte han sig i en situation där han själv blev mycket sårbar, dels innebar det ett censurförfarande gentemot Radiotjänst.²³

OCKSÅ TT-NYHETERNA MISSHAGLIGA

Som redan framgått i kapitlet om Norge var den tyska känslig-heten för innehållet i radionyhetererna mycket stor. Det tyska missnöjet med TT kulminerade i augusti 1940, då tyskarna också hade hunnit att reta sig på nyhetsverksamheten beträffande de västallierade. Det var den tyska tidningen Berliner Börsen-Zei-tung, utrikesminister Ribbentrops språkrör, som i ett par artiklar gick till häftigt angrepp på den svenska radion och TT.

En del av den svenska pressen hade ännu inte, skrev tidningen, förstått tidens tecken utan med sorg sett hur Frankrikes och Englands inflytande i Europa försvann. Men ännu allvarligare var att halvofficiösa nyhetsföretag som TT och Radiotjänst un-derbläste denna tendens genom att uppenbart föredra det fient-liga nyhetsmaterialet. Genom att sprida den flydda »regeringen« Nygaardsvolds »bombastiska« upprop och genom att återge fals-ka informationer om norrmännens militära läge hade radion hetsat till meningslöst motstånd. Detta hade blott kostat det svenska broderlandet onödiga blodsoffer.

TT kritiserades för att främst sända ut Reutermeddelanden. Till och med hade TT-nyhetererna innehållit en kommuniké från general de Gaulles högkvarter, »denne franske emigrant, som be-tald med engelska judaspengar skickade franska soldater i döden i Englands intresse«. Det skulle inte förvåna oss, skrev tidningen ironiskt, om den svenska radion nästa gång lämnade »kommuni-kéer« från Haile Selassies eller Achmed Zogus högkvarter:

Detta skulle förvåna oss så mycket mindre som den svenska rundradions ansvarige ledare alltså är denne man vid namn Dymling, som åt svenska radiolyssnare, vilka anhöllo om att ett av Der Führers världshistoriska tal skulle återutsändas i den svenska radion, gav de på sin tid i den svenska pressen offentliggjorda svar, som man i Tyskland lagt på minnet.

I Röster i Radio, som publicerat artikeln, svarade både Reuterswärd och Dymling förhållandevis skarpt på kritiken. TT, skrev Reuterswärd, hade i sin nyhetsförmedling uteslutande svenska intressen för ögonen. Byrån sökte undvika allt som kunde vålla onödig irritation hos de krigförande och på ett eller annat sätt skada svenska intressen. I görligaste mån utrensades propaganda med undantag för regeringsuttalanden eller representativa presskommentarer. Om TT mottog uppenbart motstridiga uppgifter återgav byrån både parternas framställning: »Den absoluta sanningen är i dessa dagar mindre uppnåelig än någonsin.« Reuterswärd tillbakavisade på det bestämdaste påståendet att TT favoriserade Reuter. När det gällde Norges kamp mot invasionen tyckte han att det inte skulle vara nödvändigt att försvara sig inför länder som borde känna till hur den nordiska samkänslan utvecklats under de sista årtionena. Dymling betonade att både nyhetstjänsten och programverksamheten hade präglats av en uppriktig strävan till opartiskhet och objektivitet: »Av detta skäl har även i fråga om naturliga sympatibevis åt våra broderfolk i betryck iakttagits en återhållsamhet som stundom känts prövande både för ledningen och lyssnarna.«

Berliner Börsen-Zeitung återkom bara efter några dagar med ny kritik av TT:s och Radiotjänsts nyhetsförmedling. Tidningen hävdade att engelskt och franskt nyhetsmaterial hade företrädesrätt gentemot DNB:s nyheter, även om TT under den senaste månaden till följd av den politiska utvecklingen återgivit mycket mer DNB-material än tidigare. Tidningen ogillade även urvalsprincipen. De flesta för Tyskland gynnsamma uttalanden i världspressen hamnade i papperskorgen.

När legationsrådet K. A. Damgren på den svenska legationen

i Berlin överlämnade Röster i Radio-artikeln till legationsrådet Kurt Brunhoff tog han samtidigt TT och Radiotjänst i försvar. Bland annat framhöll han att den tyska statistiken var fullständig missvisande. TT hade återgivit så gott som hela DNB:s material från Berlin för två angivna dagar. Den låga siffran berodde på att det tyska armékommandot rapporterat sparsamt under de första dagarna av den stora offensiven. Brunhoff medgav att exemplet »kunde hava varit illa valt«. Samtidigt gjorde han gällande att det inte var svårt att leta fram exempel som var mer graverande.

Reuterswårds och Dymlings utförliga offentliga bemötande och UD:s agerande i Berlin visar att den tyska kritiken tagits på fullt allvar, att den syftade till en tyskorienterad nyhetsförmedling och inte bara var ett utslag av en tillfällig irritation. Detta kommer också till synes i en samtida tidningsartikel av Ivar Pauli, som menade att det utan tvivel fanns många radiolyssnare som snarast tyckte att de tyska nyheterna då och då fått det »jämförelsevis frikostigaste utrymmet«. Någon kritik riktade han emellertid inte mot TT:s radioavdelning, som enligt hans mening ärligt bemödade sig om att följa den strikta neutralitetens linje. Han tolkade den upprepade tyska kritiken mot neutrala länders press och nyhetsförmedling att det ingalunda var så, att man eftersträvade att få till stånd allsidighet och objektivitet. I stället ville man uppnå något som tyskarna brukade benämna »aktiv neutralitet«, en hållning som ensidigt tillmötesgick tyska intressen, vilket enligt Pauli antydde i meningen att den svenska pressen och radion »till stor del ännu ej förstått tidens tecken«.²⁴

RÄKNEOPERATIONER PÅ ÖMSE HÅLL

Senvintern 1941 var det det tyska partiorganet Völkischer Beobachters tur att påstå att de svenska radionyheterna missgynnade DNB. Även denna gång togs kritiken på fullt allvar, och det svenska utrikesdepartementet informerade den tyska legationen att en undersökning visat att tidningens kritik var oriktig. Då som idag hade man olika meningar om hur tillförlitliga mät-

ningar skulle göras. TT kritiserade tidningens tillvägagångssätt då den hade räknat antalet nyheter. Var skulle man sätta gränsen mellan de olika nyheterna, när själva radioredigeringen byggde på kompilation av de olika nyhetskällornas uppgifter, frågade TT. En nyhetsförmedlings objektivitet eller motsatsen kunde aldrig fastslås på statistisk väg. Nyheternas karaktär och innebörd låter sig inte fångas i siffror, hävdade TT, som i stället valde att räkna antalet rader i dagsnyheterna från de olika nyhetsbyråerna. Med denna metod kom TT fram till en procentsats på 44,6 för tyska och italienska meddelanden, medan engelska meddelanden kom upp till 55,4 procent.

Den här övervikten för de engelska nyheterna tyckte inte TT var särskilt anmärkningsvärd. Under februari hade det förekommit en stor brittisk aktivitet i Afrika, och från de afrikanska krigsskådeplatserna lämnade DNB få underrättelser. Den italienska byrån publicerade vanligen endast relativt kortfattade kommunikéer. De engelska kommunikéerna och underhandsmeddelandena från Reuter var däremot talrika. Reuter hade för övrigt så gott som helt och hållet stått för underrättelserna från USA. Men egentligen var det praktiskt taget lika fördelning, påpekade TT, eftersom morgonsändningarna gav ett missvisande resultat. Inga alls eller mycket få tyska meddelanden fanns på morgonen, vilket berodde på att DNB nattetid inställde sin distribution av nyheter. Räknade man inte morgonnyheterna var det ingen större skillnad mellan blocken. Med statistikens hjälp kunde TT till och med blidka tyskarna i fråga om denna kritiserade februarimånad. Vid en skärskådning av 19-nyheterna, dagens huvudsändning, fanns det en övervikt för det tysk-italienska blocket. Ingen borde alltså vara missnöjd.

På sommaren samma år, 1941, var det dags för TT att räkna rader igen. Den tyska känsligheten hade kommit tillbaka igen efter anfallet mot Sovjet i juni. En månad efter igångsättandet av Operation Barbarossa gjorde det tyska legationsrådet Dankwort en framställning hos det svenska UD om den största möjliga inskränkning av de ryska kommunikéerna i nyhetsutsändning-

arna. Dankwort handlade efter instruktioner från Berlin. Utrikesrådet Staffan Söderblom gav det något egendomliga svaret att han »personligen gärna ville medgiva att dessa kommunikéer icke lämpligen borde få en dominerande plats i nyhetsmaterialet«, men menade att det skulle vara oklokt att mer eller mindre fullständigt utesluta dem. Säkerligen skulle detta framkalla misstänksamhet hos allmänheten, befarade han. Pressbyråchefen Thorsing talade sedan med Reuterswärd, som »visst skulle tillse« att den ryska kommunikén inte lästes i radio på sådant sätt att den framstod som det huvudsakliga nyhetsmaterialet. Detta måste betecknas som en klar eftergift.

Gustaf Reuterswärd lät sedan göra en undersökning och kunde konstatera en markerad överlägsenhet för de tyska meddelandena med undantag för morgonnyheterna. Överlägsenheten berodde dels på att det förelåg ett naturligt svenskt intresse för nyheter från den finsk-ryska fronten, dels på att tyskarna hela tiden haft hand om initiativet. Att de ryska nyheterna dominerade morgonnyheterna berodde enligt TT på att den tyska nyhetstjänsten endast sporadiskt lämnade rapporter eller nyhetstelegram efter 22-sändningen, medan en sovjetisk krigskommuniké förelåg under natten.

Gustaf Reuterswärd bad liksom tidigare att promemorian inte skulle visas för de klagande: »Jag fruktar nämligen att detta skulle kunna ha en del icke önskvärda konsekvenser i följe. [---] Denna min ståndpunkt beror på en viss tilltagande tysk tilltaggenhet under de sista veckorna som jag icke önskar uppmuntra.« Vilken tilltro tyskarna satte till TT:s undersökningar, som de endast fick muntliga besked om, är okänt. Säkerligen tvivlade de, eftersom de under en period hösten 1941 noggrant följde alla nyhetssändningar. Deras resultat blev dock att nyhetstjänsten i den svenska radion var korrekt och inte angripbar!

De tyska motgångarna på östfronten inverkade naturligtvis på sammanställningen av de svenska radionyheterna. Kritik från Torgny Segerstedt i GHT föranledde TT att undersöka utlandsnyheterna i sändningarna under första hälften av januari 1943.

Det framkom att de ryska telegrammen hade en markant övervikt. När det gällde den inbördes ordningen låg de tyska meddelandena sämst till. TT-chefen kunde i ett brev till Segerstedt tillbakavisa kritiken: »Jag anser mig inte behöva närmare utveckla vad jag själv och mina medarbetare känna vid en sådan behandling inför den göteborgska allmänheten.«²⁵

SPELET OM RADIOMAJOREN

En återkommande källa till tysk irritation var den s.k. radiomajorens radioföredrag. Den som under krigsåren blev »radiomajoren« med hela svenska folket var stabsofficeren major Arvid Eriksson. Hans radioföredrag, som hade till syfte att stärka den psykologiska beredskapen, gjorde honom till en av de mest uppskattade och populära radiorösterna under hela kriget. Det personliga tonfallet, engagemanget, den klara och pedagogiska framställningen och förmågan att tala direkt till den enskilde lyssnaren slog an. Radion hade många uppgifter, skrev han i Röster i Radio i januari 1940: »Just nu är det en, som står framför alla de andra, nämligen att med all den kraft, som radion är mäktig, bidra till att vidmakthålla och stärka svenska folkets uthållighet och motståndskraft mot den inre kris, som är ett faktum, och mot den yttre kris, som kan bli ett faktum.« Erikssons föredrag upphörde i början av 1941 och det har spekulerats en hel del om anledningen. Bland annat har det påståtts att han hade gjort sitt eller att han hade växt sig för stor. Den avgörande orsaken var säkerligen skarpa tyska klagomål vid en tidpunkt då Tyskland verkade vara oöverbärligt, men det fanns också ett intressant spel bakom kulisserna.

Det första tyska klagomålet rörde ett föredrag om luftlandsättning. Men den största irritationen gällde främst ett föredrag i februari 1941 om krigspropaganda. Dagen efter gav den tyske beskickningschefen i Stockholm sin militärattaché, general Bruno von Uthmann, i uppdrag att klaga hos överste Henry Kjellgren, chef för Lantförsvarets kommandoexpedition. Uthmann ansåg att föredragets tendens i ordval och argumentation, liksom

i tidigare fall, var entydigt riktat mot Tyskland. I vida kretsar både i Sverige och i Tyskland var Eriksson »stämplad som den svenska personlighet, som satt som sin livsuppgift att bekämpa varje tysk verksamhet i Sverige och varje svenskt-tyskt samarbete«. Numera spred Eriksson oro, misstro, osäkerhet och gav upphov till politiska meningsutbyten i skolorna. Minst sagt taktlösa fann Uthmann antydningarna i det aktuella föredraget om förekomsten av lyssningsförbud på radio, upprorsrörelser, husrannsakingar och politiska fångar i Tyskland. Eriksson var en stadigvarande fara för ett gott förhållande mellan Tyskland och Sverige. Men en ännu större fara än radioföredragen såg Uthmann i Erikssons icke offentliga framträdanden inför arbetarmöten.

Uthmann påminde om att Eriksson inte var vilken officer som helst, eftersom denne var aktiv generalstabsofficer och lärare på Militärhögskolan. I Tyskland skulle hans framställningar uppfattas som officiella manifestationer. Men Uthmann hade dittills, upplyste han, undvikit att rapportera till Berlin om Erikssons faktiska tjänsteställning. Gjorde han det skulle inställningen där skärpas betydligt och också föras över till Erikssons överordnade. Tyska källor ger vid handen att Wied klagade hos Günther, vilket uppgavs ha haft en viss effekt.

Uthmanns brev behandlades även på ett plenarmöte i SIS, där Sven Tunberg och andra visade upp en orolig attityd, inte minst beroende på att ÖB Olof Thörnell tydligen var benägen att bli av med Eriksson, på grund av tidigare erfarenhet. Detta hade Tunberg inhämtat. Överste Gottfrid Björck hade en avvikande mening vid mötet: »Vi måste hålla Eriksson om ryggen, eljest kan tyskarna tillåta sig vad som helst.« Dymling var upprörd: »Skall vi på tysk order tysta ned Arvid Eriksson? Nej. Här skulle bli en storm om man visste att sådana planer vore uppe och i den stormen skulle ÖB svaja betänkligt.« När Dymling fick veta att utrikesministern skulle avgöra frågan om Uthmanns brev ville han att ministern skulle få veta »att det vore farligt och oriktigt att göra ingripande mot Arvid Eriksson«. Enligt Tunberg tänkte

sig Günther att Eriksson skulle lotsas in på en verksamhet i skolorna. Oscar Thorsing sade på plenarmötet att Eriksson sedan länge framstod som Tysklands fiende nr 1.

Denna diskussion ger intrycket att Erikssons öde redan var beseglat. Uppenbarligen hade SIS ingenting att säga till om i fallet Eriksson. Avgörandet låg tydligen hos ÖB och utrikesministern. Det kan inte uteslutas att ÖB passade på att utnyttja den tyska irritationen för att bli av med radiomajoren. Föredraget om krigspropaganda har nämligen en intressant bakgrundshistoria. Tunberg hade egentligen velat skjuta på föredraget, på grund av innehållsliga synpunkter. Han blev emellertid förekommen av Eriksson, som redan spritt kännedom om att han skulle hålla föredraget. Trots ÖB:s motstånd blev föredraget efter några strykningar sänt. Möjligen är denna incident upphovet till påståendet att Eriksson vuxit sig för stor. Vem eller vilka det nu var som fattade det avgörande beslutet, så kvarstår faktum att Erikssons medverkan efter någon månad klingade ut och att han sedan placerades på trupptjänst med överstelöjtnants grad i Boden. Via några mindre garnisonsstäder hamnade han sedan på Gotland, vilket tyskarna tolkade som ett vackert tecken på svensk välvilja.

Avlägsnandet av Eriksson var en tydlig och klar eftergift till tyskarna. En viss markering gjorde nog ändå Radiotjänst i december 1941, när Dagens Eko sände ut ett anförande som Eriksson höll inför sitt förband, vilket innehöll en kraftig maning till tystnadsplikt. Året därpå kom han igen med några föredrag, men då handlade det om militärhistoriska ämnen.

Det tyska klagomålet var nog inte det enda skälet till att Eriksson avlägsnades från Stockholm. Det kom i själva verket mycket lägligt för vissa aktörer kring radiomajoren, ett på många sätt intressant spel. I samband med att familjen Bonnier sommaren 1940 ville byta ut Sten Dehlgren som chefredaktör för DN mot Arvid Eriksson fick den senare i slutet av 1940 veta att militärledningen planerade att placera honom i Boden. När han anhöll om att överflyttas till reservstat förvägrades detta honom. Det gick så långt att försvarsminister Sköld försökte övertala

honom att återta sin ansökan. I sin dagbok uppmärksammade Per Albin Hansson det konfidentiella erbjudandet om chefredaktörskapet. Hans intresse för saken berodde på vissheten att DN:s regeringstroga linje skulle upphöra vid ett skifte på denna post. Bakom kulisserna finns ytterligare en aktör, nämligen Dehlgren, som inte ville lämna sin befattning. Därvidlag utnyttjade han sina goda förbindelser med utrikesministern och försvarsledningen. Något skifte blev det inte och Erikssons (och Bonniers) motståndare kunde känna sig nöjda.²⁶

TYSKT KRAV ATT KVÄLLSSÄNDNINGARNA KORTAS

Inget av de tyska klagomålen fick en så allvarlig och långtgående effekt som kravet i september 1940 på att Radiotjänst skulle sluta kvällssändningarna redan kl. 22.00. Detta fanns i en verbalnot som prinsen av Wied uppvaktade Christian Günther med. Han påstod att de brittiska bombplanen använde de svenska och kontinentala radiostationernas lång- och mellanvågssändningar för att orientera sig, när de på nätterna var på väg till tyska bombmål. Muntligt framhöll han att ett svenskt nej skulle innebära att Sverige gynnade motpartens krigföring, vilket skulle vara oförenligt med Sveriges neutrala ställning.

UD handlade mycket snabbt och kontaktade flygstabschefen, generaldirektören för Telegrafverket, Helge Ericson, och Radiotjänsts styrelseordförande. Flygstabschefen B. G. Nordenskiöld meddelade utrikesrådet Staffan Söderblom att det i första hand var sändarstationerna Hörby och Motala som kunde komma till användning. Med Helge Ericson hade Günther direktkontakt. Det framgår av Ericsons hemliga promemoria att UD hade bekymmer över hur man skulle gå till väga gentemot allmänheten. Han framförde själv ett förslag till lösning, som samtidigt skulle passa Telegrafverket bra, på grund av svårigheter med importen av rör till rundradiostationerna. Två fartyg med reservrör från England hade sänkts och importen från USA bedömdes som svår. Tyskland och Holland återstod, men om importen därifrån uteblev skulle sändningar över vissa stationer äventyras. En av-

kortning av sändningstiden skulle förlänga tidsfristen, och därför vore den önskvärd, ansåg Ericson.

Däremot kunde inte en omedelbar avkortning motiveras av rörbristen. För att inte väcka uppseende borde programmet sändas till 22.45 eller åtminstone till 22.15 ytterligare en vecka. Ericson var övertygad om att inskränkningen kunde förklaras som ett besparingskrav från regeringen. Därigenom skulle man kunna undvika ryktessprideri. I ärendet yttrade sig också Seth Ljungqvist. Man får förmoda att han blev kontaktad i sin egenskap av ordförande. Någon kontakt med radiochefen C. A. Dymling finns inte redovisad. Också för Ljungqvist verkar det tyska kravet ha kommit lägligt. Han framhöll att han tidigare uttryckt önskemål om en förkortning, främst av ekonomiska skäl.

Frågan var så pass allvarlig att den togs upp i utrikesnämnden dagen efter. Uppenbarligen såg Günther mycket allvarligt på den tyska framställningen. Han berättade att även de schweiziska och ungerska regeringarna hade fått liknande framställningar och att de varit mycket lyhörda. I ett avseende hade det svenska UD redan tillmötesgått tyskarna. Departementets kvällsutsändningar på utländska språk hade redan föregående kväll endast gått ut över kortvägen.

I utrikesnämnden väckte Östen Undén (s) frågan om inte den tyska framställningen skulle komma att följas av ytterligare krav under hösten, när det successivt blev mörkare. Ivar Anderson (h) noterade i sina anteckningar från mötet att Undén sagt: »Detta är kanske bara början – till vintern blir det kanske kl 6.« Det här är första försöket att censurera Radiotjänst, skrev Ivar Anderson i sina anteckningar från mötet. Det tyska framställningssättet väckte obehag och irritation i nämnden. Martin Skoglund (h) betonade att det var otrevligt att följa direktiv utifrån. Det var inte med lätt hjärta som han tillstyrkte. Också Undén ansåg att det var förödmjukande och han beklagade att man inte spontant gjort denna inskränkning. Petrus Gränebo (bf), som tyckte att framställningen gjorts i en mycket otrevlig ton, menade att man måste finna en lösning som inte skapade ett spänt förhållande till

Tyskland. Karl Ward (s) erinrade om transiteringsfrågan. Då var det förhandlingar, nu var det en befallning. De programpolitiska konsekvenserna tog ledamöterna däremot lätt på. Skoglund tyckte inte att det gjorde någonting om bara dansmusiken utgick, inte heller Ivar Anderson. Bo von Stockenström (fp) kunde ge besked om lyssnarvanorna, »på landet kopplade man av radion efter dagsnyheterna och gick därefter och lade sig«. Rickard Sandler hävdade att man inte fick rubba tiden för dagsnyheterna. Musikutsändningarna betydde mindre. När Ernst Ericsson i Stockholm (s) frågade om Günther tänkt på att Radiotjänst inom kort skulle tillkännage valresultatet sent på natten, fick han svaret att regeringen hade diskuterat detta. Eftersom Wied hade sagt att detaljer gick att diskutera kunde den saken ordnas. Edvard Björnsson (s) avrådde från sådana expertförhandlingar

I memorialprotokollet från utrikesnämnden sägs det inte något om vilket beslut regeringen skulle fatta. Men redan samma dag kl. 16.30 meddelade Günther per bud Wied den svenska inställningen till det tyska kravet. Inledningsvis betonade utrikesministern att regeringen inte kunde godta uppfattningen att ett bibehållande av den dittillsvarande sändningstiden eller en inskränkning »skulle av någondera av de krigförande parterna kunna betraktas såsom oförenlig med Sveriges neutrala ställning«. Efter denna principiella förklaring meddelade Günther att den svenska regeringen tillmötesgick »önskemålet«, så till vida att sändningstiden tills vidare skulle avkortas. Från och med samma kväll skulle programmet sluta senast 22.15, direkt efter de sista dagsnyheterna och väderleksrapporterna. Att man över-skred med en kvart motiverade Günther med att dessa två programpunkter hade sin givna och inarbetade plats. Någon nämnvärd betydelse kunde inte förskjutningen ha, menade han.

UD gav inte offentlighet åt det tyska kravet. Uppmärksamma tidningar kunde nog ändå förstå eller ana att det förekommit tyska krav. I UD:s pressmeddelande hänvisade Thorsing till ut-sändningarnas betydelse för det pågående luftkriget, vilket för-anlett alla kontinentala radiostationer av betydelse att avsluta

kvällsprogrammet omkring kl. 22.00. Att det brådskade kunde ingen ta miste på. Allmänheten fick ingen förvarning genom pressen. Tidningarna meddelade att radioprogrammet dagen före slutat redan kl. 22.15 och att så skulle ske tills vidare. Schweiz, Ungern och Sverige hade nu omgående tillmötesgått det tyska kravet. Var det verkligen en sådan brådska? I Danmark, i Tyskland och i de tyskockuperade delarna av Frankrike genomfördes inskränkningar i kvällsprogrammet först den 13 september.

Av allt att döma blev inte radiochefen C. A. Dymling tillfrågad, däremot betecknande nog Radiotjänsts avtalslutande part, Telegrafstyrelsen. Dymling redogjorde emellertid i radiostyrelsen för den »anbefallda« åtgärden, som naturligtvis vållade betydande åtgärder i programarbetet. Dymling passade på att föreslå en kompensation genom en utökning av sändningstiden särskilt på lördagar och söndagar, men även på vardagseftermiddagarna, då det var sändningsuppehåll. Dymling ansåg att programstandarden drabbades inte bara kvantitativt utan även kvalitativt sett. Inte sedan 1930 hade Radiotjänst avslutat programmet så tidigt, framhöll han. Man måste i det här sammanhanget komma ihåg att programtablån rymde många programpunkter föranledda av det pågående världskriget. Frågan bordlades ett par gånger.

Undén hade i utrikesnämnden befarat att tyskarna under hösten skulle återkomma med nya krav beträffande sändningstiden. Hans farhågor besannades. Det framgår av nämndens sammanträde i november, då Christian Günther redogjorde för en tysk framställning där tidpunkten var satt till kl. 21.00. Denna gång intog regeringen och UD en hård hållning och föreslog tyskarna att de inte skulle insistera på framställningen.

Inför jul- och nyårshelgen 1940 stod naturligtvis Radiotjänst inför speciella problem. Hur försiktigt man handlade framgår av ett brev från Dymling till Günther i början av december 1940. Radiochefen räknade med en utsträckning av sändningstiden på nyårsafton till kl. 24.00. Uppenbarligen behövde Radiotjänst UD:s godkännande. Det är möjligt att det var detta som föranledde ett samtal mellan Günther och Ljungqvist vid samma tid.

På ett extra konfidentiellt styrelsemöte den 11 december redogjorde Ljungqvist för detta samtal. Günther hade berättat för honom att det tyska sändebudet hade meddelat i en note att med hänsyn till de förhållanden som rådde behövde inte den svenska radion iaktta någon begränsning. Muntligt hade Wied sagt att om förhållandena ändrades kunde Berlin komma med en ny framställning. Hur förhöll sig då Günther till att tyskarna hade gett upp sitt gamla krav? Till Ljungqvist hade han framhållit att han helst såg att Radiotjänst inte förlängde sändningstiden, annat än med undantag för enstaka helgaftnar: »Det skulle enligt excellensens mening vara ur svensk prestigesympunkt synnerligen beklagligt, om tiden nu förlängdes och tyskarna återkommo och vi ånyo skulle behöva göra inskränkningar.«

Ljungqvist hade hållit med utrikesministern om detta och berättat att han skulle förelägga styrelsen ärendet. Med andra ord, styrelsen kunde känna sig överkörd, och även Dymling. Till yttermera visso var Ljungqvists konfidentiella promemoria undertecknad med »Radiobyran«, dock inte på Telegrafverkets officiella brevpapper. Samtalet med Günther föranledde alltså ett extra styrelsemöte. Utgången var given. Styrelsen gick helt på utrikesministrarnas linje.

Det dröjde dock inte länge förrän Dymling envist återkom till frågan om sändningstiden. Det var i början av 1941. Han hänvisade bland annat till att Tyskland numera sände till klockan två på natten. Återigen handlade radiostyrelsen försiktigt. Den beslöt att inhämta utrikesministrarnas uppfattning, men i princip uttalade den sig för en viss utökning. Dymling fick nu delvis gehör för sitt gamla önskemål – sändningstiden skulle utökas mellan 13.00 och 15.00 på söndagar och helgdagar. Vid vissa tillfällen, särskilt helgdagskvällar, kunde det också bli en utökning, till exempel för modern dansmusik. Hur det gick med utrikesministern framgår inte av handlingarna, kanske hann han inte bli tillfrågad. Något hade hänt. Pressen hade uppenbarligen fått kännedom om principbeslutet. Veckan efter styrelsemötet meddelade Dymling styrelsens arbetsutskott att han av »omständig-

heternas makt« hade blivit tvungen att delge pressen planen för den partiella utökningen. Detta gjorde att styrelsens principbeslut blev verklighet, men någon annan utökning skulle tills vidare inte förekomma. Frågan är om Dymling läckte till pressen.

Ytterligare en gång kom sändningstiden upp i styrelsen. Det var i samband med påskveckan 1941. I tablåförslaget fanns sändningar till klockan 23.00. Men med undantag för lördagskvällar blev det som tidigare. Anledningen var Ljungqvists upplysning att den föreslagna utsträckningen inte gick att genomföra av tekniska skäl. Eftersom det inte finns några preciseringar i protokollet kan det inte avgöras om det var ett svepskäl från Ljungqvists sida eller inte. Tydligt är att programledningen ville ha en ändring till stånd. Det står dock i protokollet att en permanent utsträckning av sändningstiden inte skulle ske förrän samråd med utrikesministern ägt rum. Det var nog här skon klämde. Dessutom fanns för lång tid framöver Telegrafstyrelsens sparsamhetskrav. Och Dymling själv gick över till Svensk Filmindustri 1942. Frågan om sändningstiderna får en intressant belysning i diplomaten Sven Grafströms anteckningar. Den 6 oktober skriver han om den svenska »skarpa« protesten hos Foreign Office i London mot att engelska plan av misstag släppt bomber och flygblad över Malmö. Engelsmännen såg dock inte så allvarligt på denna incident, eftersom de mycket talrikare tyska neutralitetskränkningarna väckt så »ringa indignation« i Sverige: »Vidare hade Sverige försvårat de engelska flygarnas orientering genom att avbryta rundradioutsändningarna klockan 22.15.«²⁷

Dagens Eko

Dagens Eko blev under krigsåren till mycket stor del ett organ för myndigheterna, när det gällde såväl information som propaganda. Folkförsörjningen och försvaret dominerade Dagens Eko under de första krigsåren, särskilt 1940 och 1941 då ungefär halva antalet inslag ägnades dessa två ämnen. Sista krigshalvåret för-

svinner folkförsörjningen nästan helt, medan försvaret fortfarande har stort utrymme. Radiokritikern Fale Bure i GHT var redan sommaren 1940 trött på utbudet i Dagens Eko. Kungörelserna från predikstolen, denna döda programpunkt, hade fått en motsvarighet i Ekot, skrev han. I och för sig hade han inget emot att statsmakternas informationsorgan hade ockuperat Ekot, det var deras rätt och skyldighet att ta radion i bruk, men det kunde ha skötts så, att Ekot »förmedlat en levande kontakt mellan statsmakter och folkopinion«. Men icke, menade han: »Den har allt omisskännligare blivit Den statliga Informationens, och där dess satsbyggnad och kommenteringsmetoder rycker an förflyktas effektivt det levande ordet.«

Innan Vinterkriget bröt ut gjordes fem militära översikter av överste K. A. Bratt. Sedan drogs de in och dyker upp på nytt först i juli 1940 och då mycket sparsamt, endast nio stycken. Förutom några allmänna översikter av det sjöstrategiska läget och luftslagen behandlas krigsoperationerna kring Medelhavet av överste C. G. Ehrensvärd. Året därpå rusar antalet militära översikter i höjden, hela 47 stycken av olika militärer. Oftast förekommande är major Per Kellin. Höjningen beror naturligtvis på den tyska offensiven mot Sovjet. Antalet stiger för varje år och är 1944 uppe i 85 inslag. En viss djärvhet märks i april det året, då man börjar behandla de västallierades invasionsmöjligheter, och när sedan invasionen kommer görs flera kommenterande inslag om denna ur olika aspekter.

Från och med 1941 torde lyssnarna ha fått en god bild av det militära händelseförloppet. De utrikespolitiska inslagen uppvisar inte samma utveckling, ämnet var känsligare. Första krigshösten finns det inga alls med undantag för Sven Jerrings reportage från Helsingfors och flera inslag om Finlandsinsamlingen. Med början i mars 1940 finns det nio inslag med utrikespolitisk anknytning. Några inslag tar upp dagsaktuella händelser, exempelvis återvalet av Roosevelt, presidentvalet i Finland, regeringsombildningen i England, utrikesministerskiftet i Frankrike, samtliga av Bo Enander. Inslag om olika länder utformades så, att de till

största delen handlade om landets historia. Först i slutet knöt man an till något aktuellt. Oftast rörde det länder som inte var särskilt kontroversiella: Rumänien, Franska Indo-Kina, Grekland. År 1941 gick antalet upp till arton, men flera av dem var mer att betrakta som geografiska bakgrunder till aktuella krigsskådeplatser eller historiska översikter. Nästföljande år var Ekot något försiktigare, antalet är elva, och oftast är det fråga om återblickar på olika avlägsna länder (Nederländska Indien, Australien, Algeriet, Marocko, Tunisien). Enander står för de flesta. Victor Vinde gjorde två aktuella inslag om processen i Riom, där Vichyregeringen anklagade Daladier och andra ledande politiker för nederlaget 1940.

Förteckningen för 1943 visar på en viss förändring. Med sina nitton inslag det året har Ekot blivit djärvare. Flera inslag handlar om Danmark och Norge. Gunnar Heckscher behandlade det danska statslivet och den dramatiska händelseutvecklingen i Danmark i oktober månad. Nils von Hofsten redogjorde för åtgärderna mot de norska akademikerna och Arne Björnberg för de intellektuellas roll i Norge under ockupationen. Man radierar till och med ett tal vid den stora manifestationen i Uppsala för de norska studenterna. År 1944 sker den verkliga förändringen med fyrtiosju inslag, oftast av dagspolitisk natur. Rapporter från Vinde och Sven Aurén förekom på nytt och tal radierades av kung Georg av England och Charles de Gaulle. Många inslag gällde stilleståndsförhandlingarna mellan Finland och Sovjet.

Inslag av regeringsmedlemmar förekommer sparsamt. Per Albin Hansson framträdde vid speciella tillfällen såsom krigsutbrottet, samlingsregeringens tillkomst, den 9 april 1940, de tyska trupptransiteringarna och i samband med propaganda för försvarslån och skördearbete. De andra regeringsmedlemmarnas medverkan rörde oftast folkförsörjningen. Under år 1944 gjordes mycket få framträdanden. Kungahusets medlemmar anlätades för propaganda för olika ändamål eller som representanter för Röda korset eller scoutrörelsen. Även här förekom en markant nedgång de sista krigsåren.²⁸

En splittrad press

Det är vanskligt att jämföra radion med tidningarna, inte minst utifrån förhållandet att tidningarna hade en klar partitillhörighet. Den debatt som fördes på ledarsidorna och i debattartiklar har ingen som helst motsvarighet i radio. Tidningarna skilde sig naturligtvis åt. De som hårdast kritiserade regeringen var framför allt GHT, Vestmanlands Läns Tidning, Eskilstuna-Kuriren, Barometern, Arbetaren, Svenska Dagbladet och Ture Nermans tidskrift Trots Allt, för att nämna några av de viktigaste. Dagens Nyheter intog, som Jarl Torbacke har visat, en mycket regeringstrogen hållning. Leif Kihlberg, politisk redaktör, skrev i en ledare när samlingsregeringen bildades, »så böra också tidningar med motsvarande allmänna åskådning visa samma solidaritet och samma omdöme«. Man skulle visa solidaritet mot de politiskt ansvariga. Det är ord som vore de skrivna för radio.

Både Per Albin Hansson och Christian Günther var vid flera tillfällen starkt kritiska mot svensk press. Günther betonade i oktober 1940 återhållsamhet: »Jag måste bekänna, att det finns ingenting, som inger mig större farhågor för framtiden, än den svenska pressens inställning till och sitt sätt att framställa den omvandlingsprocess, som nu pågå i Europa.« Reuterswärd var några år efter kriget mycket kritisk mot Günthers deklarerade ståndpunkt i riksdagen, »att en regering inte kan fritaga sig för ansvar för vad landets press skriver«. Detta bäddade, menade han, för kritik hos UD från visst håll. Günthers yttrande kontrasterar mot Hanssons i maj 1941, då denne beklagade en del skriberier i pressen, som han ansåg riskerade Sveriges förhållande till stormakterna: »Men man bör både inom och utom landet veta, att sådana yttringar icke få tolkas som uttryck för våra statsmakters politik eller det svenska folkets inställning.«

Regeringen hade utomordentliga maktmedel i sin hand, nämligen att beslagta tidningsnummer som innehöll misshagliga artiklar och transportförbud via offentliga trafikmedel. Över pressen hängde sedan 1941 hot om censur vid krig eller krigsfara

och utgivningsförbud vid krig i enlighet med grundlagsändringar rörande tryckfriheten. Åren 1940–1943 beslagtogs 315 tidningar och tidskrifter, 264 av dem ansågs misshagliga för Tyskland eller någon annan av axelmakterna. Vissa regeringstroga tidningsmän gjorde ett försök till självsanering med den av Kungl. Maj:t 1941 utnämnda pressnämnden, som var tänkt att bära det omedelbara ansvaret för de svenska tidningarnas uppträdande. Nämnden utarbetade redaktionella anvisningar. Ordförande var DN:s chefredaktör Sten Dehlgren, och Reuterswärd fanns med bland ledamöterna. Hansson, Günther och vissa tidningsmän hade, kan man säga, vissa framgångar med att få tidningar att uppträda lika lojalt som DN och radion. Mot bakgrund av de åtgärder som regeringen vidtog mot pressen är det inte otroligt att en något djärvare radio också skulle ha drabbats av större restriktioner än de som infördes. Kanske låg det något i Dymlings oro för ett förstatligande.²⁹

Svenska utlandssändningar

Radiotjänst började med regelbundna utlandssändningar 1937, då de svenska kortvågssändarna kom i bruk. Välinformerade utlandssvenskar skulle kunna bidra till att skapa en för Sverige välsinnad utländsk opinion. Detta blir än mer märkbart när andra världskriget bröt ut. Då ville Upplysningsnämnden att radiosändningarna för svenskarna i Nordamerika skulle sändas dagligen och att särskilda sändningar skulle göras några gånger i veckan för svenskar i andra världsdelar. UD tillstyrkte livligt nämndens propå. Det var enligt departementet betydelsefullt att ansträngningar gjordes för att bibehålla kontakten med det svenska »folkelementet« i USA och att bevara och befästa den amerikanska opinionens intresse och sympati för Sverige. Den stora vikt UD fäste vid dessa sändningar framgår av att departementet underströk önskvärdheten av att nyhetsmaterialet utvaldes och redigerades i nära samverkan med dess pressbyrå.

Radiotjänsts styrelse hade ingenting emot detta önskemål, när den beslöt att dagliga sändningar till USA skulle starta den 10 december 1939. Tvärtom ville styrelsen att UD skulle åta sig iordningställandet av en daglig nyhetskommuniké på svenska och engelska, vilket skulle garantera att denna »viktiga del av informationstjänsten blev effektiv och korrekt«. Radiotjänst ville uppenbarligen undvika ansvaret.

Vid samma tid förekom underhandskontakter mellan UD och Radiotjänst angående en nyhetstjänst på engelska, tyska och franska. UD ville att sådana sändningar skulle starta så snart som möjligt. Det var ett »svenskt intresse av första ordningen att meddelanden om viktiga tilldragelser i vårt land bringas till den offentliga allmänhetens kännedom i en form, som från svensk sida kan kontrolleras«. Missförstånd kunde annars lätt uppstå om svensk politik och händelser i Sverige, menade departementet. Den direkta anledningen var med all säkerhet den internationella uppmärksamhet som riktats mot Sverige under det pågående kriget mellan Finland och Sovjet.

Informationsbyrån tillstyrkte UD:s förslag, och Radiotjänst beslöt att denna nyhetstjänst på engelska, tyska och franska skulle förekomma varje dag. Sändningarna startade den 13 december 1939, samlingsregeringens första dag. Ämnet var givet för den första nyhetskommunikén. Sven Wilson lämnade sitt arbete inom Informationsbyrån och gick tillbaka till Radiotjänst, för att bland annat svara för dessa sändningar. Tack vare ett konfidentiellt brev till den norske radiochefen, som bett om upplysningar, vet vi hur han själv såg på dessa sändningar. Det var inte, betonade han, några propagandasändningar och inte heller nyhets-sändningar i egentlig mening. Sändningarna hade till uppgift att »dag för dag beröra aktuella förhållanden, ge kommentarer till i Sverige företagna åtgärder av inrikes- och utrikespolitisk natur samt att då så anses nödvändigt beriktiga felaktiga uttalanden i utländsk press och radio«. Wilson berättade också att man då och då gav »små glimtar från svenskt liv i helg och söcken«, för att ytterligare understryka att sändningarna inte hade direkt

propagandakaraktär. Förhoppningen var att sändningarna indirekt skulle göra god propaganda för Sverige.

Också i dessa utlandssändningar deltog UD aktivt. De sammanställdes, skrev Wilson, i »intimt samarbete« med UD, vilket betydde att departementet redigerade dem. UD uppträdde dock inte på något sätt utåt, utan det var Radiotjänst som hade ansvaret för sändningarna. Detta arrangemang var säkert av stor betydelse för UD. Med ryggen fri kunde departementet på inofficiell väg ge sin syn på saker och ting och då i mer oförbehållsamma ordalag. Hur viktigt det var för Sverige att bearbeta den amerikanska opinionen framgår av en programserie 1943, »Sweden calls America«. Även här dyker UD upp som samarbetspartner. Programmen gjordes i amerikansk stil med korta inslag av tal och musik.

Det mycket nära samarbetet mellan Radiotjänst och UD i fråga om dessa nyhetstjänster minskade i omfattning de sista krigsåren. I april 1944 skedde en omorganisation efter förslag av Sven Wilson. Det fanns säkerligen hos Radiotjänst en strävan att komma ifrån UD:s stora inflytande. Wilson hade föreslagit att Radiotjänst skulle engagera olika personer för utlandssändningarna. En av dem skulle stå för en politisk översikt, som huvudsakligen skulle beröra Sveriges förhållande till de utrikespolitiska frågorna, och en annan person skulle ansvara för de viktigaste inrikeshändelserna. Svenska försvarsfrågor skulle behandlas av en svensk officer och denne skulle också ge den svenska synen på krigshändelserna. En översikt av krisproblemen och krisens direkta inverknings på Sverige skulle lämnas av en tjänsteman inom SIS. I början skulle Radiotjänsts översättningar sändas till UD för kontroll, sedan endast i tveksamma fall. Utöver översikterna skulle sändningarna innehålla viktiga nyheter, huvudsakligen sådana som UD ville ha meddelade, men också lämpliga nyheter som Radiotjänst fann i tidningar eller i TT-materialet. Beträffande dessa nyhetstillägg föreslog Wilson kollationerade samtal med UD.³⁰

I oktober 1943 vände sig överståthållare Torsten Nothin till Radiotjänst på uppdrag av Föreningen Norden för att föreslå införandet av danska nyhetssändningar, eftersom många av flyktingarna hade uppenbara svårigheter med att förstå de svenskspråkiga sändningarna. Efter att ha överlagt med UD och den svenske ministern i Köpenhamn meddelade Yngve Hugo överståthållaren att Radiotjänst inte fann detta lämpligt. I SIS sade Hugo att nyheter på danska skulle vara en ren provokation. Men ett år senare var tiden mogen för sådana sändningar. Den 9 oktober 1944 började Radiotjänst med regelbundna sändningar på danska, norska och finska på vardera cirka åtta minuter tre dagar i veckan. Sändningarna, som gick på mellanväg, vände sig både till lyssnare i grannländerna och till flyktingar i Sverige.

Inte heller denna gång tog Radiotjänst initiativet. Det kom från Niels Grunnet, som varit chef för den danska radions nyhetstjänst »Radioavisen« men 1943 flytt till Stockholm. Hans kontaktman, Sven Wilson, ansåg det olämpligt med uteslutande danska sändningar och föreslog därför radiostyrelsen även norska och finska. Bakom hans förslag låg också tanken att lägga grunden till ett nordiskt samarbete efter kriget. De utsatta grannländernas förväntningar på Radiotjänst hade sällan kunnat uppfyllas, vilket man var väl medveten om i radioledningen. Två dagar innan sändningarna började slutfördes förhandlingarna med de personer som skulle svara för dem, förutom Grunnet och Johannes G. Sörensen från Danmark, Dagsbladsjournalisten Arne Östvedt från Norge och lektor Vilhelm Zilliacus, Finlands Rundradios korrespondent i Stockholm. Wilson kunde då meddela att styrelsen godkänt planerna och att UD:s enda invändning var att stor försiktighet måste intas gentemot Sovjetunionen, för att inte skada Finland. Endast den officiella finländska inställningen fick komma till tals. Vapenstillståndet hade nyligen inträtt och den sovjetiska kontrollkommissionen hade kommit på plats.

Avsikten med de nordiska sändningarna var att redogöra för den svenska inställningen till dagsproblemen och för Sveriges

deltagande i det nordiska arbetet. Det svenska intresset sattes sålunda i förgrunden. Varje sändning skulle utformas så, att man särskilt skulle ge akt på vad som intresserade respektive nation. Men det var också viktigt att ge praktiska upplysningar till flyktingarna i Sverige. Till redaktörernas hjälp skulle Radiotjänst överlämna de dagliga engelska och tyska kommunikéerna, bland annat som en vägledning till de problem som upptog Sverige. Att kommunikéerna var utarbetade på UD vägde nog tungt i det här sammanhanget. Senare fick redaktionerna även tillgång till TT-materialet. Kommentarer till dagens händelser kunde hämtas i svenska tidningsledare eller i aktuella politiska tal. En speciell varning utfärdades dock för ytterlighetstidningar. Om ledarskribenterna intagit olika ståndpunkter i en och samma fråga fick redaktörerna inte nöja sig med att bara återge en av ledarna. Manuskriften skulle kontrolleras av Radiotjänst och ingen svensk annonsering skulle få äga rum, utan uppläsarna skulle själva svara för på- och avannonsering. Ansvar för sändningarna låg däremot helt hos Radiotjänst, och redaktörerna skulle uppträda som företagets medarbetare. Det var också viktigt att full anonymitet tillförsäkrades dem, så att inte deras anhöriga i Norge och Danmark kom till skada. Sändningarna blev mycket populära, även hos svenska lyssnare, eftersom de kompletterade TT-nyheterna.

De riktlinjer som Radiotjänst drog upp frångicks efter en tid. Grunnet betecknar den första tidens sändningar som neutrala, sedan blev de mindre neutrala, för att till slut bli absolut oneutrala. Det tyckte även Reuterswärd, som hade mycket lite till övers för Grunnets sändningar. Även Östvedt intog snart en friare inställning till riktlinjerna. Eftersom han var medarbetare i det norska pressekontoret i Stockholm, dröjde det inte länge förrän han utnyttjade kontorets omfattande material, som bland annat kom från illegala tidningar, kurirer och gränskorrespondenter.

Att de norska och danska sändningarna från BBC innehöll kodmeddelanden till motståndsrörelsen kunde ingen missta sig på, men att det fanns koder också i det danska nyhetsprogram-

met från Stockholm framgick inte. Systemet var nämligen så skickligt uppbyggt att tyskarna inte ens misstänkte något. Det var för övrigt endast ett fåtal danskar som var invidga. Grunnets båda kontaktmän i Stockholm, först Sven Wilson och senare Henrik Hahr, kände inte till existensen av koder förrän efter kriget. Hugo påstod senare att han blivit informerad av säkerhetspolisen, som hade uppdagat det hela. Eftersom regeringen inte kom med något direktiv hade han föredragit att hålla tyst.

Männen bakom koderna hade funnit ut 35 olika sätt för Grunnet att sluta sina sändningar på. Utifrån alla dessa varianter byggdes koderna upp. Dessa riktade sig till motståndsmän på Jylland, som bland annat organiserade illegala vapentransporter mellan Nordjylland och Göteborg. I Göteborg sköttes arbetet från oktober 1943 av en organisation med namnet Dansk Hjelpe-tjeneste. Från denna organisation ringde man upp Grunnet när det skulle föras in ett kodmeddelande i sändningen och hälsade från en eller flera vänner. Förnamnen angav på vilket sätt han skulle avsluta sändningen, men själv visste han inte innebörden. För att motståndsmännen skulle lyssna riktigt noga använde Grunnet ordet »krigen« i inledningsfrasen. En viss avslutningsfras kunde till exempel betyda: fredag middag sändes från Sverige vapen, sprängmedel och personer till den avtalade mötesplatsen i Kattegatt.

Sven Wilson har berättat att han hjälpte de norska och danska motståndsrörelserna genom att i största hemlighet på Kungsgatan 8 spela in en rad skildringar av nordiska flyktingars berättelser, samt även specialprogram, till exempel den norska motståndsrörelsens signaturmelodi »Norge i rött, vitt och blått« till Lars-Erik Larssons musik till Obligationsmarschen samt olika appeller till landsmännen. Dessa sändes med flyg till London för utsändning i BBC:s norska och danska program. Tyskarna protesterade aldrig officiellt men visade på annat sätt sin irritation. När författaren Peter Freuchen en dag hade talat i engelsk radio, blev Wilson uppsökt av Obergruppenführer Schweden: »Han ville ha besked hur Freuchen, som bevisligen vistades i Stock-

holm, kunde tala i engelsk radio. Jag svarade bara: 'Ja säg det.' Han tittade ilsket på mig och sa: 'Jag förstår nog hur det går till. Och det ska jag säga er: idag sitter ni där vid ert skrivbord. I morgon kan det bli jag.' Han ledsagades artigt till dörren.«³¹

Fredsdagarna

»Det har varit dagar utan like [...] otroligt glädjerika stunder [...] dagar då man verkligen känt att radion tjänar sitt nyhetssyfte.« Så lät det på Radiotjänst, skrev Aftontidningen den 11 maj 1945. Lyssnarna hade fått nyheter i nästan samma minut som de blivit nyheter: »Hela krigsslutets dramatiska skeende har faktiskt rullats upp i radio som en minutenaktuell journalfilm.« Begeistringen var så stor veckorna omkring den tyska kapitulationen att man helt sonika struntade i TT:s nyhetsmonopol. Utländska radiostationer avlyssnades dygnet runt med grammofonverk och inspelningsapparater ständigt igång. Flitiga översättare såg sedan till att de uppfångade nyheterna eller talen kunde förmedlas till lyssnarna endast efter några minuter. Dag för dag, timme för timme improviserades programmet. Åsidosättandet av TT, vilket inte resulterade i några reprimander, har med tiden fått alltför stora proportioner. Det skedde redan vid D-dagen i juni 1944, också då utan reprimander från styrelsen. Då bevakades de utländska sändningarna »praktiskt taget dygnet runt«. Dragspelsmusik byttes ut mot återutsändning av viktiga tal, och hallåmannen gav sammanfattningar på svenska. Men dramatiken var naturligtvis större vid kapitulationen.

Uppgiften att tyskarna den 7 maj kapitulerat i hela Europa fick Radiotjänst genom den danska radion, som kl. 12.17 kunde meddela nyheten i en extrasändning. Expressen fick inte detta bekräftat vare sig hos UD eller hos den norska legationen. Radiotjänst valde att ta det försiktigt och inväntade den officiella bekräftelsen från UD, så den meddelades i TT:s extrasändning först kl. 14.00.

Efter sex långa och mörka år kunde reportage sändas från ett

fritt Köpenhamn och ett fritt Oslo. Från Köpenhamn rapporterade Sven Jerring, och Carl-Åke Wadsten hade snabbt begett sig till Oslo från sin väntan vid den norska gränsen.³²

Sammanfattning

Det kontaktnät som byggdes upp mellan Radiotjänst och olika samhällsorgan kom snabbt till stor nytta, när andra världskriget bröt ut 1939. I mycket hög grad ställdes radion i myndigheternas tjänst. Programtjänstemännen stånkade visserligen över mängden icke-radiomässig information till lyssnarna och försökte också minska på omfattningen och påverka utformningen, men man ställde annars lojalt och beredvilligt upp. Tidsandan var sådan. Radion ingick i beredskapen. Det obehag som programledningen och programtjänstemännen kände hade främst att göra med att den begränsade yttrandefriheten förhindrade ett tydligt avståndstagande från Nazi-Tyskland och en klar manifestation för de ockuperade grannländerna.

Mängden utsänd myndighetsinformation behöver inte betyda att programföretaget uppgav sin självständighet och sitt oberoende helt och hållet, vilket också visas av aktionen mot till exempel livsmedelskommissionen. Det är påtagligt att myndigheterna ändå försökte finna samarbetsformer i stället för att tillämpa ordergivning. Tydligast kommer detta till uttryck när det gäller försvarsmakten. Här tycks samarbetet ha försiggått nästan friktionsfritt. Försvaret insåg tidigt vilken betydelsefull länk radion utgjorde mellan de hemmavarande och beredskapsmännen. En icke oväsentlig faktor är att många av de militärer som framträdde framför mikrofonen hade ett radiomässigt uttryckssätt, även om inte alla kom i nivå med »radiomajoren«. Ingen yrkeskategori i samhället hade under beredskapsåren en sådan tillgång till mikrofonen som enskilda militärer. Initiativet till många populära programpunkter togs också av försvaret.

Relationerna till Informationsbyrån tycks ha varit problemfria,

den korta tiden fungerade. Mycket berodde nog detta på Sven Wilsons tjänstgöring där. Att Bernhard Greitz ibland handlade som om han vore programtjänsteman kan ha att göra med att det i Informationsbyråns PM talas om »intimt samarbete«. Gränserna mellan Radiotjänst och SIS blev sedan något flytande, eftersom radiochefen C. A. Dymling och TT-chefen Gustaf Reuterswärd, som också var vice ordförande i radiostyrelsen, blev ledamöter av SIS. Detta förstärktes ytterligare av att föredragschefen Yngve Hugo på halvtid under ett år var chef för Folkberedskapen. Enkelt uttryckt kan man säga att Hugo från sin post i Folkberedskapen lämnade över idéer och uppslag till föredragsavdelningens programmedarbetare, särskilt till Ingvar Andersson och Karl Ragnar Gierow, som fick förverkliga dem. Folkbildningsorganisationernas starka anknytning till Folkberedskapen bör ha inkräktat på Radiotjänsts integritet och oberoende. KF:s brevskola till exempel fick en sådan central plats att opartiskheten kan ifrågasättas.

Radiotjänst blev osjälvständig i sitt förhållande till SIS, eftersom radiochefens handlande i känsliga frågor blev beroende av diskussionerna i SIS plenarmöten, där också försvaret och UD hade representanter. Radiotjänsts handlingsfrihet beskars också av förhållandet att SIS i likhet med försvaret i hög grad påverkade programpolitiken. De viktigaste programpolitiska diskussionerna kom nog att föras inom SIS. Allt detta förstärkte säkerligen den självcensur som redan fanns och utbildats sedan radions start. Om nu SIS inte var så lyckosam när det gällde pressen, kan man säga att den var desto lyckosammare i fråga om radion.

Vid sidan av SIS fortsatte direktkontakten mellan Radiotjänst och UD, vars inflytande kan betecknas som mycket stort. Relationerna till UD gick tillbaka till radions barndom. Här kan man tala om undfallenhet. Gentemot TT, som hade monopol på nyhetstjänsten i radio, utövade UD ett visst censurförfarande i enlighet med – och även utöver – det hemliga avtal som ingicks mellan TT och UD 1921. Detta gällde särskilt Norge. För UD blev det av stor betydelse att använda radions utlandsprogram för spridning av lämplig information.

Det är anmärkningsvärt att flera betydelsefulla personer hade dubbla funktioner. Seth Ljungqvist var ordförande i Radiotjänsts styrelse och samtidigt chef för Telegrafverkets radiobyrå, som skötte relationerna med programföretaget, vilket genom avtalet med staten var underordnat Telegrafstyrelsen. Reuterswärd var chef för TT, vice ordförande i Radiotjänst, ledamot i SIS och även i pressnämnden. Oscar Thorsing innehade chefskapet för UD:s pressbyrå och tillhörde SIS samt från 1941 Radionämnden, som dessförinnan hade som ordförande diplomaten Fritz Henriks-son. Tidigare har nämnts att Dymling och Hugo också tillhörde SIS, den senare till och med som arbetande ordförande för Folkberedskapen.

Under krigsåren fördes inga partipolitiska diskussioner, borg-fred rådde, endast valföredrag förekom i radio. Kommunisterna uteslöts, vilket var en inskränkning av yttrandefriheten i radio. Den debatt som fördes i större eller mindre utsträckning i pres-sen om regeringspolitiken hade ingen motsvarighet i radio. Radiotjänst var under hela kriget till ytterlighet regeringstrogen. I all synnerhet märks detta under Vinterkriget, då Radiotjänst till och med vände sig till regeringen för att få direktiv. Då inga sådana gavs blev programföretaget och TT ytterst försiktiga. Ytt-randefriheten i radio för de opinionsbildande krafterna i sam-hället var under den första tiden obefintlig. Till yttermera visso indrogs de utrikespolitiska krönikorna och även de militära översikterna, och de återkom inte förrän vid Vinterkrigets slut. När sedan regeringen fann det lämpligt att ändra attityd till Fin-landsrörelsen och särskilt till frivilligrörelsen följde Radiotjänst lojalt efter.

Den 9 april 1940 drogs rullgardinen ned på nytt. Om radio-lyssnarna fick en dålig bild av Vinterkriget, blev den ännu sämre i fråga om det kämpande Norge. För Radiotjänst blev det något lugnare, eftersom det inte fanns samma inhemska opinion för Norge som för Finland och Dymling inte behövde känna villrå-dighet inför regeringens hållning. Frånvaron av ett officiellt svenskt engagemang för Norge gjorde att kontrasten blev mycket

stor till den omfattande och känslösa propaganda för »Finlands sak« som förekom i Vinterkriget slutskede. Regeringen gav alltså inte några direkta direktiv till radion med undantag för den gång då Tyskland krävde att kvällssändningarna skulle kortas, vilket var ett direkt ingripande och ett åsidosättande av VD:s ställning och funktion.

Initiativen till olika regeringsmedlemmars framträdanden i radio kom oftast från Radiotjänst eller ursprungligen från SIS. Detta gällde även kungligheterna. Förklaringen till statsrådets sparsamma framträdanden i radio kan vara att man ville undvika att ge utlandet intrycket att radion var ett regeringsorgan. Det förefaller som om Radiotjänst var överdrivet försiktig i sitt hänsynstagande till regeringen. Denna försiktighet, som också bottnar i rädsla för att förlora koncessionen, utestängde sålunda många opinionsyttringar, vilket både Dymling och Hugo var väl medvetna om. Tydligt är också att Radiotjänst tog starka intryck av Per Albin Hanssons och Christian Günthers olika uppmaningar till pressen om återhållsamhet. Dessa uppmaningar kan sägas vara försök att inskränka yttrandefriheten.

Påfallande ofta strök Radiotjänst i manus eller anbefalldes strykningar. Detta ger intryck av en stark självcensur, förutom att programföretaget undvek känsliga ämnen och sådant som kunde väcka anstöt i Tyskland eller hos tyska beskickningen i Stockholm. Det var också mycket vanligt att Radiotjänst sände manus för granskning till försvaret, UD, SIS och andra institutioner i samhället. Detta måste betecknas som ett censurförfarande och byggde i fråga om försvaret och UD på direktiv från Telegrafstyrelsen. Det verkar ändå som om manusförfattarna lojalt accepterat detta förfarande och till och med utgått från det. Kanske uppfattade man i praktiken radion såsom statlig, och dessutom var man sedan tidigare van vid radions försiktiga hållning. Också med tanke på UD:s ingripande mot TT är det befogat att framhålla att censur verkligen förekom, om än fördolt för de flesta. Detta har till stor del förbigåtts av tidigare författare.

Det var främst genom dagsnyheterna från TT som radiolyss-

narna fick information om läget i grannländerna. Men även här var inskränkningarna så pass stora att det kan påstås att radionyhetererna var klart underlägsna tidningarnas rapportering. TT följde, som sagt, ofta direktiv från UD, i andra fall bedömde redaktörerna själva vissa nyheter som olämpliga i radio. Gustaf Reuterswärd tog också stor hänsyn till TU:s och enskilda tidningars krav att radionyhetererna skulle begränsas till pressens förmån, särskilt under de första krigsåren, vilket fick en negativ inverkan på radions viktiga funktion i krigstid. Yttrandefriheten begränsades också av Reuterswärds folkpsykologiska hänsyn.

Trots den starka självcensuren framfördes tyska klagomål, särskilt de första åren. De var inte många och kanske inte så allvarliga till sin natur, med undantag för fallet Hambro och radiomajoren. Man kan säga att de hörde hemma i de tyska försöken att skrämma neutrala länders press till tystnad och till ett accepterande av »Neuordnung Europa«. UD:s hållning till klagomålen är närmast inställsam, medan Dymling och Reuterswärd med kraft och mod tillbakavisar beskyllningar – detta med beaktande av att de säkerligen hade råkat illa ut vid en tysk ockupation av Sverige.

Vanligtvis är 1943 en vändpunkt i Sverige beträffande relationerna till Tyskland, Sverige började då favorisera de västallierade. Även Radiotjänst blev något djärvare, det märks i Dagens Eko beträffande rapporteringen av förhållandena i grannländerna och i radioteaterutbudet. Men den riktigt stora omsvängningen kommer faktiskt först hösten 1944 i och med kommunikéerna på finska, danska och norska. Den regeringstroga linjen fortsatte dock kriget ut, inga oppositionella röster släpptes fram.

Radion användes för att i olika programformer förklara och skapa förståelse för alla de förändringar i samhällslivet som världskriget förde med sig. Här är gränsen mellan information och propaganda svävande. Särskilt när beredskapsandan skulle höjas tog propagandan över rejält, och den framträdde än tydligare i de otaliga program och programinslag där de nationella och fosterländska värdena skulle frammanas. I vissa lägen tilläts

en ohöljd propaganda, till exempel för försvarslånen. När det gäller de här programpunkterna emanerade många av uppslagen från SIS, särskilt dess Folkberedskap. Mycket tyder på att SIS roll härvidlag är större än vad som tidigare påståtts. Propagandan i alla dess former fick en sådan omfattning att det kan diskuteras om inte radion missbrukades. Folkbildningsorganisationernas starka beredskapsinriktning tog över. Trots en markant ökning av radiounderhålningen var den nog ändå med tanke på tidsläget eftersatt, särskilt vad gäller ungdomsprogrammen

Krigsåren var naturligtvis på många sätt en påfrestningens tid för Radiotjänst, men det fanns också positiva faktorer, som är svåra att mäta. Radion fick en stor popularitet mycket beroende på att dess inneboende resurser tilläts komma till användning. Den fick också en för hela riket samlande funktion i höjandet av beredskapsandan och försvarsviljan och betydde mycket för att undanröja samhällsfarliga rykten. Trots allt blev radion betydligt mera aktuell än tidigare och fick också ett mindre akademiskt präglad programutbud, något som tidigare begränsat yttrandefriheten i radio.

En ny tid bryter fram

Uppdämnda behov inom samhället

Krigsslutet markerar av naturliga skäl en ny fas i Radiotjänsts programpolitik. Det är redan omvittnat att programtjänstemännen greps av en frihetskänsla, när de trotsade TT:s nyhetsmonopol vid tiden för den tyska kapitulationen. Men inte bara det, radions beredskapstjänst var över, krigsårens tvångströja kunde definitivt avlägsnas. Även om beredskapstjänsten hade varit betydande hade ändå krigsåren inneburit att radion befäst sin ställning i samhället. Den hade fått en central roll och hade också blivit någonting outhärligt. Radion hade fått sin myndighetsförklaring.

Nu vid krigsslutet befann sig Radiotjänst i en ny samhällssituation, på många sätt helt olik den före krigsutbrottet 1939. I ett slag förändrades samhällslivet, betydligt mer än efter första världskrigets slut. Den fredsyra som grep det svenska folket hade många komponenter. Trots att Sverige sluppit kriget hade ändå krigsåren varit påfrestande. Nu var det slut med isolering, kris-hushållning, mobiliseringar, civilförsvarsberedskap och olika påbud och restriktioner som hade inskränkt den medborgerliga friheten.

Inom alla samhällssektorer fanns det ett uppdämt behov av förändringar. Redan långt före krigsslutet började en efterkrigsplanering. Socialdemokraterna ville fortsätta demokratiseringen av samhället, politiskt, socialt och ekonomiskt. De propagerade bland annat för en kraftig social expansion med en rad reformer. Antalet utredningar blev rekordstort. Genom att samlingsrege-

ringen upphörde i juni 1945 och ersattes av en rent socialdemokratisk ministär vitaliserades det politiska livet. Borgfreden var bruten och tydliga motsättningar kom snart till synes, eftersom socialdemokraterna förordade socialiseringar och även förde fram krav på industriell demokrati. Begreppet PHM, planhushållningsmotståndet, myntades av Per Albin Hansson. Till och med förändrades inställningen till kommunisterna och de fick en mer accepterad roll i dagspolitiken än före kriget, beroende på Sovjets stora insatser i krossandet av Nazi-Tyskland.

Dessa snabba och stora förändringar föranleder frågan hur Radiotjänst ställde sig till den kontroversiella programsektorn »politik och samhälle«. En naturlig fråga, eftersom den försiktiga utvecklingen på 1930-talet stannade upp vid krigsutbrottet 1939 och följdes av en period på sex år med inskränkningar i yttrandefriheten och utan politiska diskussioner vid och mellan valen. Hur såg 1943 års radioutredning, radiostyrelsen, radiochefen, programmedarbetarna och Radionämnden på den nya situationen? Fanns det en vilja till förnyelse och hur bedömdes programmen av lyssnarna och av olika institutioner och grupper i samhället?

1943 års radioutredning: motverka stagnation

I behandlingen av efterkrigsperioden torde det vara en fördel att utgå från 1943 års radioutredning, eftersom dess arbete slutfördes under det första efterkrigsåret. Betänkandet överlämnades i januari 1946. Kanske är det i ett historiskt perspektiv fördelaktigt att utredningen kom i ett brytningsskede. Den bör ge en ganska god bild av de tankegångar som rådde de närmaste månaderna efter den tyska kapitulationen, även om den största delen av arbetet torde ha gjorts under beredskapsåren.

När det gällde radions uppgifter i samhället tog 1943 års radioutredning det naturliga greppet att jämföra radion med pressen, vilket var något nytt. Båda hade till uppgift att spegla samhällslivet, konstaterade utredningen, men det fanns en väsentlig skill-

nad. Radion måste göra det på ett objektivt sätt. I förhållande till pressen medförde monopolsituationen för radion vissa nackdelar. Exempelvis fanns det ingen konkurrens som i tidningarnas fall, vilka ständigt måste sträva efter att förnya sig. Utredningen förde också fram den olika synen på objektivitet i sin jämförelse mellan radion och pressen. För ämbetsverk och kulturinstitutioner var den höga objektiviteten något oumbärligt, men för en tidning som skulle representera det kritiska elementet – samhällskritiken – fick inte objektivitetskravet drivas för långt. Tråkigheten stod då på lur och den kritiska sältan urvattnades. Utredningen ansåg att radion var en kulturinstitution och placerade den mittemellan ett tidningsföretag och ett ämbetsverk. Med den placeringen var det två faror som lurade på den monopoliserade radion. Främst risken att stagnera, »att utan konkurrensens eggelse slå sig till ro på vunna lagrar, tekniskt och programmässigt«. Men också risken att taktfullhet och opartiskhet förkvävde livet och omedelbarheten. I möjligaste mån måste, framhöll utredningen, samhället speglas realistiskt och sant utan sådana förbehåll som vanställde bilden.

Hur skulle man då gå till väga för att motverka dessa risker? Monopolet skulle man inte ändra på, det hade fortfarande giltighet och radions objektivitetssträvan uppskattades av alla, konstaterade utredningen. Därför måste ansträngningarna inriktas på att neutralisera olägenheterna av radions monopolställning. För att förhindra stagnationstendenser och en alltför högtidlig objektivitetssträvan gällde det att försvaga den nödvändiga karaktären av ämbetsverk och i stället förstärka karaktären av tidning. Varför radion nödvändigtvis behövde ha en viss karaktär av ämbetsverk förklarade inte utredningen. Egentligen var det en ganska förödande kritik som utredningen förde fram, även om den var något inlindad. Radion hade varit alltför taktfull och opartisk, och objektivitetskravet hade drivits alltför långt. Den hade i alldeles för hög grad fått karaktären av ämbetsverk och varit för beroende av myndigheter och officiella instanser. Den samhällsbild som radion gav tycks dessutom inte ha varit realistisk.

Utredningen ville sätta radioledningens självständighet i centrum, den var av ett första rangens intresse. Detta påstående kan tyda på att det fanns brister eller också syftar det på Radiotjänsts osjälvständighet under krigsåren. För radioledningen var det viktigt att i första hand tillgodose det radiomässiga och att utgå från sina egna och lyssnarnas synpunkter. Varje beroendeställning kunde föra med sig oönskade konsekvenser: ökade byråkratiska hänsyn, begränsad rörlighet och minskad handlingskraft i ömtåliga situationer. Det halvstatliga bolaget borde därför »i möjligaste mån tillförsäkras det privata publicitetsföretagets fördelar, utan att därför den självklara lojaliteten mot staten åsidosättes«. Vad denna lojalitet innebar eller hur långt den skulle sträckas angav emellertid inte utredningen. Den klargjorde inte heller på vilket sätt radion befann sig i en beroendeställning. Att radion som monopolföretag kunde ställas inför »kinkiga situationer« var utredningen väl medveten om, när det gällde samhällsprogrammen.

Också i fråga om radion och folkbildningen betonade utredningen Radiotjänsts integritet och självständighet. Radion var i sig en stor folkbildningsorganisation, som efter egna resurser och möjligheter måste sätta upp självständiga mål. Man förstår av skrivningen att radion påbörjat en frigörelseprocess från folkbildningsorganisationernas starka inflytande. Den tidigare »nära alliansen« var förbi. Utredningens övergripande resonemang signalerar en ny fas i programpolitiken och detta står i bjärt kontrast till tidigare programförklaringar. Visserligen är det inte i Radiotjänsts namn som detta sker, men förhållandet att Yngve Hugo och Henrik Hahr tillhörde utredningen borgar för att synpunkterna inte var helt verklighetsfrämmande utan ett uttryck för programledningens tankar och idéer. Det är lätt att tro att de gjorda jämförelserna med pressen kan emanera från Erik Hjalmar Linder och Henrik Hahr, båda med tidningserfarenhet. Hugo kan ha stått bakom formuleringar som »den självklara lojaliteten mot staten«.¹

POPULARISERA POLITISKA FRÅGOR

Politiken var fortfarande enligt utredningen den mest känsliga och kontroversiella programsektorn och här utgjorde monopol-situationen en hämmande faktor. Utredningen bedömde att radion hade stora möjligheter att göra en insats i den politiska upplysningens tjänst genom att popularisera politiska frågor, men den kunde tänka sig ännu mera energiska insatser än under 1930-talet. Samtidigt pekade den på en svårighet som följde med politiska diskussioner i radio, nämligen den förstoring som tillspetsade polemiska uttalanden fick i detta medium, vilket också gällde åsikter av utpräglad minoritetskaraktär. Utredningen anslöt sig till principen att radion inte borde stå öppen för extrema ytterlighetspartier och ställde sig bakom huvudprincipen att representation i riksdagen skulle vara avgörande för deltagande i radions politiska debatter. Samtidigt ville den också varna: »Överdriven försiktighet torde vara farligare än överdriven djärvhet.« Avvägningsfrågan låg hos radioledningen och sedan fick den offentliga kritiken rätta vad som brast. Utan att det sägs var nog utredningen medveten om att det handlade om yttrandefriheten i och för radion.

Det tycks dock som om utredningen inte riktigt visste vilket ben den skulle stå på. Den återopade en motion i riksdagen 1945, som ansåg att genom en alltför försiktig tolkning kunde föreskriften om opartiskhet vara till hinder för en fri och upplysande debatt i brännande frågor, särskilt de politiska. Utredningen ansåg att de dittillsvarande principerna borde fullföljas. Regeln om opartiskhet borde, framhöll utredningen, ges sådan innebörd att mera betydande meningsbrytningar inom nationen kunde komma fram på ett upplysande och levande sätt »utan att därigenom vanlig takt och hänsyn till lyssnarskarorna åsidosättes«. Vad nu utredningen kunde ha menat med detta.

I fråga om de politiska debatterna kom utredningen med ett tydligt förslag, för att vitalisera och bredda dem. Det fanns andra utvägar än att låta riksdagsmännen drabba ihop. Man borde i stället föra fram de stora riktlinjerna och låta dessa brytas mot

varandra. Deltagarna i sådana debatter kunde väljas till exempel bland intellektuella krafter utan alltför utpräglad partifärg eller bland ungdom. Det är emellertid något förvånande att utredningen helt förbigick valprogrammen, eftersom valdebatter inte förekom i radio under krigsåren, endast valföredrag.

Utredningen kom också in på bevakningen av det dagspolitiska skeendet och uttalade sig positivt när det gällde ett så kontroversiellt och brännbart ämnesområde. För att förstå politiska händelser var det av stor betydelse att fånga upp glimtar ur skeendet. Radion hade en förmåga att placera mikrofonen just där något hände och kunde därmed ge lyssnarna en förnimmelse av att leva med i händelsernas mitt och beröras av dem. Utan att ange någon adress påpekade utredningen att man inte borde beskära radions frihet till sådana initiativ, eftersom det var viktigt för lyssnarna att komma i beröring med andra miljöer än sin egen. Detta betydde också mycket för utvecklingen av samhörighet mellan samhällsklasserna, för den nationella känslan. Utredningen kommenterade också det internationella samarbetet och ansåg att det skulle få en helt annan karaktär och omfattning än tidigare i och med FN:s tillkomst och det gigantiska återuppbyggnadsarbete som världen stod inför. Detta skulle radion levandegöra för lyssnarna.²

OFÖRENLIGA PRINCIPER

I de konkreta programförslagen sätts upplysning och information i främsta rummet, det journalistiska anslaget, som utredningen rent allmänt talade om, är borta. Det förhärskande intrycket är en radio i samhällstjänst, där den kritiserade karaktären av ämbetsverk snarare förstärks än minskas. Folkupplysningsandan är i hög grad närvarande. Utredningen har likheter med den omställningsprocess som kännetecknar det svenska samhället efter krigsslutet. Den är i sig ett exempel på hur monopolet utgjorde ett dilemma på vägen mot en djärvare programpolitik. Torsten Thurén har kommenterat utredningen och inte gjort det i särskilt ljusa ordalag, möjligen drar han alltför

långtgående slutsatser utifrån de exempel han valt. Däremot har han rätt i påståendet att de sakkunniga försökte kombinera oförenliga principer. Det är inte omöjligt att Hugos ibland idealistiska syn på radion gav upphov till denna oförenlighet. Egendomligt nog förbigick tidningarna det programpolitiska innehållet och tog huvudsakligen upp den föreslagna trådradion och trippelprogrammen.

Många synpunkter i radioutredningen har sina motsvarigheter i 1944 års folkbildningsutredning, vars uttalanden om radion skall ses mot bakgrunden av att utredningens ordförande var Radiotjänsts föredragschef, Ingvar Andersson. Detta visar för övrigt vilken betydelse regeringen tillmätte radions folkbildningsverksamhet. Två av de övriga ledamöterna hade också anknytning till Radiotjänst: riksstudieledaren för ABF, Gunnar Hirdman, som sedan 1936 tillhörde Radionämnden, och konsulenten i Skolöverstyrelsen, Iwan Bolin, sedan 1936 ledamot av Radiotjänsts styrelse. Också hos de folkbildningssakkunniga fanns det fostrande syftet, inte minst när det gällde demokratin. Till det frivilliga bildningsarbetets främsta uppgifter hörde »att uppväcka medborgarens sinne och känsla för andliga värden och medverka till det svenska folkets demokratiska fostran«. Därför var det nödvändigt att den enskilde fick möjligheter till självständig åsiktsbildning. Efter krigsslutet krävdes det, framhöll utredningen, en mental återuppbyggnad. Det gällde »att vänja människor att tänka för sig själva«, för att förhindra nya katastrofer. För varje enskild medborgare måste de politiska problemen göras aktuella och levande. En av de viktigaste uppgifterna i all folkuppfostran var »att skapa motgift mot suggestionsgiftet, att motverka fanatism« både på det politiska och på det religiösa området. Som en följd av de totalitära regimernas framväxt var det viktigt med en ifrågasättande attityd. Läget var sådant att det krävdes en självständig åsiktsbildning. De internationella frågorna skulle därför ha en betydligt större plats i folkbildningsarbetet.³

Helén pläderar för ökad yttrandefrihet

Radioutredningen är ett tecken på ett tydligt brytningskede i synen på programpolitiken. Så är det också med en artikel hösten 1945 i Rösterna i Radio av Gunnar Helén. Den är en personlig programförklaring, som måste ha sanktionerats av programledningen. Helén går ett steg längre än utredningen. Det är inte utslutet att tanken var att påverka den, oavsett om artikeln var en följd av en intern debatt eller inte. I ett efterhandsperspektiv ligger det nära till hands att tro att den unge Helén påverkats av den nya journalistik som den nystartade tidningen Expressen stod för. Radion behövde som debattforum, skrev han, en starkare förankring i folkmedvetandet än den hade 1939, om det åter skulle komma tider »då hänsynstagandet till de censurvänliga krafterna« ökade: »Det bestående samhällets tyngd vilar över radion, men nya idéer pockar också på uppmärksamhet.« Radions yttrandefrihet inrymde dock många aspekter som inte var lätta att lösa: »radions ansvar gentemot sedlighet och anständighet men också mot det diktade ordets frihetskrav, radions skyldigheter gentemot statsmakt och myndigheter men också mot de enskilda individernas yttranderätt«.

Helén visste med sig att det fanns starka sympatier för en vidgad yttrandefrihet hos dem som såg radion som ett kulturinstrument. De hade rätt till fria politiska och sociala diskussioner, opinionsbildande reportage och åsiktsdebatterande föredrag: »Varje sterilisering av radion, vare sig den sker på statligt initiativ eller genom en tillfällig opinions tryck, förefaller just nu otänkbar.« Helén hävdade att skulle radion kunna bli ett andrum för yttrandefrihet och saktighet kunde inte detta skjutas upp. En viss grund fanns redan, påminde han om. Fyra diskussioner under våren 1945 om planhushållningsproblemet hade gett mersmak. Helén slog fast att »en radio som ängsligt skyggar för varje brännande fråga i samhället kan inte bli annat än speldosa eller en karikatyr på folkhögskola«. Någon oro för förlöpningar fanns inte: »Att radion skulle missbruka en ökad frihet är en mindre

fara än den, som ryms i en hård tvångströja.«

Det finns flera programexempel från första halvåret 1945 som visar att programföretaget redan slagit in på den väg som Helén förordade. »Vad väntar Ni av morgondagen?« hette ett program, och andra debattprogram handlade om reklamen i samhällets tjänst, höga medicinkostnader, löner och prisstegring. Själv gjorde Helén ett uppmärksammat reportage från Metallarbetarstrejkens Eskilstuna – ett för radion kontroversiellt ämne. Under hösten diskuteras planhushållningen och radion gav sig också in på andra kontroversiella områden, till exempel industriell demokrati (»Vem ska bestämma?«), likaså staten och industrin (»Hur långt vill Ni gå?«), som blev den första partipolitiska debatten efter krigsslutet. En ny diskussionsform prövades också: »Vad ska vi tala om i kväll?«, där ämnet inte var bestämt på förhand.

Rubriken »Bör detta sägas i radio« indikerar att programmedarbetarna var medvetna om att radion hade slagit in på en ny kurs. Ordförande var helt naturligt Gunnar Helén och han sammanfattade genom att säga att han säkert hade förstått deltagarna rätt i att verkligt fria diskussioner, inte bara manusfria, utan också fria från censur av alla slag, i fortsättningen skulle förekomma i radio. Vilhelm Moberg hade i diskussionen motsatt sig monopolet, eftersom det stred mot de elementära och demokratiska principerna. Varje »välfrejdad medborgare« skulle ha rätt att anordna radioutsändningar.

Det nya var inte bara att Radiotjänst tog upp kontroversiella ämnen till debatt utan också att debatterna inte längre var manusbundna, vilket till och med poängterades i årsberättelsen för 1945. Ser man till sammansättningen av debattdeltagare är det tydligt att man nu mer än tidigare undvek partipolitisk uppläggning utan i stället försökte välja kunniga och intressanta debattörer utanför partileden, även kommunister fick delta i programmen. Rent programmässiga synpunkter blev avgörande för programmets utformning. Detta var i linje med vad radioutredningen senare skulle komma att föreslå.⁴

Aktualitetsavdelningen inte alltid så aktuell

En annan stor satsning direkt efter krigsslutet var utrikesbevakningen, som i omfattning vida överträffade den inrikespolitiska. På nytt öppnade sig Norden och övriga Europa för reportageresor. En mängd reportage gjordes från många länder i det krigshärjade Europa. Yngve Hugo framhöll i Röster i Radio att radion hade en stor och betydelsefull fredsuppgift. Det var »radions plikt« att se till att lyssnarna kom i kontakt med världshändelserna. Detta uttalande överensstämmer med radioutredningens senare skrivning. Utrikesaktualiteterna fick ett större utrymme i den svenska radion än tidigare. Till skillnad mot förhållandena under 1930-talet lyfte radion fram problemen i hela deras vidd och utan strutsmentalitet. Redan innan radioutredningen var klar hade Radiotjänst till och med gått längre än vad som sedan föreslogs i betänkanudet, med undantag för utredningens pedagogiska nit och uttalade folkupplysningsvilja.

Att radion inte hade egna utrikeskorrespondenter utan måste anlita pressens var naturligtvis en hämmande faktor. Ägarmajoriteten i Radiotjänst var inte villig att låta programföretaget satsa på egna korrespondenter. Sven Aurén, Alf Martin, T. G. Wickbom och Victor Vinde fortsatte alltså att lämna rapporter på bestämda veckodagar, vare sig det fanns några större nyheter eller inte. Från USA rapporterade bland andra Olle Ollén, Sven Åhman och Alfred Öste. Efter något år lade Dagens Eko stor vikt vid att bevakna FN, vilket radioutredningen förordade. Lennart Dansk fick faktiskt själv vara där en längre period hösten 1947. Sedan blev Brita Skottsberg-Åhman en återkommande rapportör.

Utrikeskorrespondenterna blev en styrelsefråga 1950–1951. Dagens Nyheters chefredaktör Herbert Tingsten, som inte tillhörde Radiotjänsts styrelse, ville förbjuda att programföretaget utnyttjade tidningarnas korrespondenter. Ivar Anderson motsatte sig ett sådant förbud. Sedan ekonomiska överenskommelser träffats mellan Radiotjänst och TU fortsatte emellertid samarbetet. När Henrik Hahr 1951 sade nej till ett omnämnande av Svens-

ka Dagbladet i samband med ett ekoinslag av tidningens korrespondent Sven Aurén, fick Anderson intrycket att några personer inom Radiotjänst, dock inte radiochefen Elof Ehnmark, intog »en rent intrasigent ställning« till den här frågan. Inom styrelsen rådde enligt Anderson full enighet om att det var ekonomiskt ogörligt för Radiotjänst att hålla egna korrespondenter. Om några underordnade programtjänstemän trodde att man genom att bryta mot överenskommelsen kunde tvinga fram egna utrikeskorrespondenter hade de »grundligt misstagit sig om styrelsens intentioner«, skrev Anderson till Aurén.

Arrangemanget hade naturligtvis vissa fördelar för tidningarna. Det var bra reklam för dem att deras utrikeskorrespondenter samtidigt var kända radioröster, men framför allt kunde tidningen se till att radion inte fick nyheter som de önskade behålla för egen del, vilket underlättades av att utrikeskorrespondenterna av lojalitetsskäl måste sätta sin egen tidning i främsta rummet. I ett brev till Ivar Anderson 1951 framförde Aurén åsikten att tidningarnas utrikeskorrespondenter skulle få en mycket svår nyhetskonkurrens om Radiotjänst fick egna fasta korrespondenter: »Om jag vågar uttrycka mig en smula cyniskt: med det nuvarande systemet ser tidningarna själva till att Radiotjänst inte får de nyheter, som de önskar behålla för egen del.« För Auréns del hade det inte förekommit någon sammanstötning mellan honom och tidningsledningen, och i stort, menade han, gällde detta även Victor Vindes (DN) rapportering till Dagens Eko från Paris:

Förklaringen är den, att vi alltid försöker lägga våra sändningar så, att de inte innehåller några nyheter som våra tidningar därigenom går miste om. Det har heller inte hänt att vi tagit initiativ till extrasändningar av nyhetskaraktär under särskilt händelserika perioder. Materialet är ju ett »kringmaterial«.

Inte på någon punkt blev Aurén motsagd av Anderson, som i sin dubbelroll både accepterade och värnade om ett system som inskränkte Radiotjänsts aktualitetssträvanden och informationen till lyssnarna. Anderson var i flera fall mycket irriterad på

tidningens korrespondent i London, T. G. Wickbom, för att denne enligt Anderson givit Dagens Eko de bästa och mest aktuella bidragen. Han underströk bestämt för Wickbom att Svenska Dagbladet måste gå före radion. Andersons agerande är ett tydligt bevis på att det fortfarande, 25 år efter radions start, var angeläget för pressen att hålla tillbaka radion. I första hand såg pressens representanter i styrelsen, där också TT var företrätt, till tidningarnas och TT:s intressen.⁵

BRISTFÄLLIG INRIKESBEVAKNING

Förhållandet att en aktualitetsavdelning återigen inrättades 1946 skall naturligtvis ses som en medveten vilja hos programledningen att ge programverksamheten en tydligare aktualitetsprofil, att stå betydligt närmare det aktuella skeendet än tidigare. Antalet aktualitetsinslag i Dagens Eko ökade också markant. Men det fanns hinder i vägen: brist på pengar, ingen rätt till nyhetskommunikéer i egen regi, avsaknaden av kompetenta nyhetsjournalister och ointresset hos enskilda programtjänstemän att förändra Dagens Eko inom befintliga ramar mot en mer journalistisk produkt.

Nils-Olof Franzén är i ett sent efterhandsperspektiv mycket kritisk mot aktualitetsavdelningen. Den var ingen nyhetsavdelning i ordets egentliga betydelse, skriver han och avser nog främst inrikesbevakningen. Det sammanhållande elementet var reportage, inte nyheter: »Det något haltande i hela historien var, att reportagen nu liksom förr, till stor del inte var aktuella, så vitt man inte ger begreppet aktualitet en mycket tänjbar innebörd.« Det var samma sorters stoff som 1930-talets nyhetsavdelning ägnade sig åt: »På husförhör i Urshult – En söndagspromenad på Djurgården – Med mikrofonen på höstagille i Jätsberg – Om broderade väggbonader – En dag med generaldirektören på Socialstyrelsen – Ett dygn på Stortorget – Vad är en proletär – En skånsk vildsvinsjägare berättar.«

Inte ett enda av Lars Madséns reportage 1946 kunde betraktas som aktuellt, understryker Franzén och menar att efterkrigsti-

dens aktuella frågor kom i skymundan i satsningen på icke-aktuella reportage. Madsén var enligt Gunnar Helén »en charmfull artistiskt inriktad person med allmänt folkloristiskt, folklivsforskningsinriktat kulturintresse«.

Med eftertryck säger Franzén att aktualitetsavdelningen hade kunnat syssla med dagsaktuell verksamhet i mycket större omfattning, om man hade anställt ett par tre fackreportrar, skapat aktiva insatser från distrikten och haft »öppna tider«, till exempel efter Dagens Eko: »Med lite större djärvhet i politiska och samhällseliga frågor och med ett gott samarbete med föredragsavdelningens centrala sektioner kunde det ha blivit en bra programpunkt. Det hade Gunnar Helén visat med sina program på föredragsavdelningen.« Komplikationen var enligt Franzén att de båda avdelningarna trampade in på varandras områden.

En brevväxling mellan Olof Forsén och författaren och radioföredragshållaren Hans Ostelius 1947 belyser hur försiktigt radions aktualitetsavdelning arbetade. Efter att ha rådgjort med sakkunniga hade Manne Berggren sagt nej till ett manus av Ostelius som behandlade planerna på en sammanslagning av flygbolagen ABA och SILA. Forsén motiverade varför Ekot avböjt: »Det gäller ju känsliga frågor, som såvitt jag förstår inte f.n. är lämpade för offentligheten – det har ju t.o.m. kommit en hemställan till pressen att t.v. inte diskutera saken.« Ostelius replikerade att även han hade trott att sammanslagningen var rätt känslig och därför läst upp sitt manus för både ABA-chefen Carl Florman och för SILA. Ingen av dem hade kommit med några invändningar. Forsén gav dock inte med sig: »Jag vidhåller att vi inte gärna i programmet kan publicera förljudanden. En annan sak med pressen, som inte har en så officiell ställning som vi.« Forsén hade nog rätt, tiden var inte mogen för några förljudanden i Ekot. Fullt så journalistiskt hade Ekot ännu inte blivit. Man kan nog också anta att de två som Ostelius hade talat med sedan avrådde Ekot från publicering. Viktigast var nog att säga nej direkt till Ekot.⁶

NYHETSFRÅGAN

Det fanns enstaka tidningar som gärna tog upp den känsliga nyhetsfrågan till behandling. Dit hörde Expressen, som redan från början ställde sig på programtjänstemännens sida. Tidningen var också alltid mycket välinformerad. Det är inte omöjligt att det kan ha berott på att Ivar Harrie och Hjalmar Gullberg var goda vänner. Expressen förordade 1947 att Radiotjänst skulle ta över nyhetskommunikéerna. Enligt tidningen var TT-nyheterna alltför Reuterbetonade. Det var en nackdel att TT inte använde de stora amerikanska nyhetsbyråerna United Press och Associated Press. Den nödvändiga samordningen av nyhetskommunikén och den kommenterande delen försvårades av uppdelningen mellan Radiotjänst och TT. Förslagen i ledaren var långtgående. Expressen ville gärna ha en »lättläst radiotidning« och återopade goda danska resultat med grammofoninspelningar som spelades upp i samband med själva nyhetstelegrammet. Dessutom ville tidningen ha kortare resuméer av nyheterna med något mindre tids mellanrum än dittills samt att de viktigaste nyheterna upprepades sist i sändningen.

Vid enstaka tillfällen framträdde också enskilda programtjänstemän med öppen kritik. Lennart Dansk, sektionsföreståndare för Dagens Eko, krävde i en mycket uppmärksam intervju i Ny Tid 1949 att Radiotjänst skulle få en egen nyhetstjänst och egna utrikeskorrespondenter. Han ville helst att nyheterna först skulle presenteras i ett mycket starkt sammandrag, följt av en fylligare version med reportage och kommentarer. Expressen ställde sig följdriktigt på Dansks sida.

Även om många tidningar var kritiska mot TT-nyheternas utformning ville de med få undantag inte ha en överflyttning till Radiotjänst. Kritiken mot TT gällde främst att nyheterna presenterades på ett schablonmässigt sätt. De var färglösa och tråkiga. Sändningarna innehöll för mycket av avlägsna och ovidkommande utländska nyheter och för lite av aktuella svenska. Andra tidningar uppskattade i stället TT-nyheternas torra och koncisa form. Den lidelsefria uppläsningen förstärkte intrycket av ny-

hetsförmedlingens objektivitet. Men inte heller Dagens Eko undslapp kritik. Också Ekot innehöll tämligen ointressanta och betydelselösa saker. Så länge Radiotjänst inte förmådde att ge Ekot en bättre aktualitetssprägel var det bättre att TT skötte nyhetstjänsten, framhölls det. Ny Tid påpekade dock att utländska radiobolags egna nyhetssändningar slagit väl ut, inte minst BBC:s »newsreels«, och föreslog därför en försöksverksamhet till att börja med. DN förstod att åtskilliga radiomän var irriterade över »den gamla schablonen«, men kunde man inte ändra på den utan att begära skilsmässa från TT? För TT vore det kanske nyttigt att studera de amerikanska nyhetssändningarna. I stort sett tyckte dock DN att resultatet av TT:s arbete var ganska bra och hade högt anseende för soliditet, vilket även gällde Reuter-materialet. En jämförelse med andra nyhetsbyråer utföll avgjort till Reuters förmån enligt DN.

Det var också vanligt att man bedömde Dansks önskemål utifrån förhållandet att Radiotjänst var ett monopolföretag. DN menade att den omständigheten gjorde att radion inte kunde »tillåta sig samma fria opinionsbildning, samma självständiga ställningstagande som tidningarna och deras korrespondenter«. Ledarskribenten trodde inte att allmänheten skulle bli »vidare tilltalad av att av radiomonopolet serveras subjektiva åsikter uppblandade med nyheterna – man vill nog ha de senare för sig, de förra mera sparsamt på därför anvisade utrymmen, d.v.s. inlägg från skilda håll«. Den debatt som intervjun med Dansk satte igång gav inte upphov till några förändringar. För flertalet tidningar vägde nog lojaliteten gentemot TT tyngre än viljan att medge det till största delen pressägda programbolaget journalistisk frihet och oberoende. Presskommentarerna visar att en styrelsebehandling av nyhetsfrågan skulle ha varit ogynnsam för Radiotjänsts del. Programbolaget saknade dessutom både personella och ekonomiska resurser. Dessutom var varken Yngve Hugo eller hans efterträdare Elof Ehnmark någon stridens man. För Dansks del fick troligen debatten personliga följder. Styrelsen förordade året efter – 1950 – Henrik Hahr som aktualitetschef i

stället för Dansk, som vikarierat på posten. Dansk blev missnöjd och sade upp sig.

Expressen gav sig inte utan upprepade flera gånger under 1950-talets första hälft sitt gamla krav. Tidningen drog sig inte för att påpeka att orsaken till att Radiotjänst inte lyckats med sina upprepade försök att ta över nyhetstjänsten var att både Radiotjänst och TT ägdes av pressen. Tidningens kritik mot TT var densamma som tidigare. Utlandsmaterialet var fortfarande alldeles för dominerande. TT:s röst verkade »komma ur djupet av det kamerala Sveriges oändliga korridorer«. Men också Ekot fick sin beskärda del. Det var »mördande tråkigt«. Kommittéordförandena riskerade aldrig att bli motsagda när de höll korta föredrag om sina utredningar. Det vore i stället bättre om större frågor blev belysta genom en handfull småreportage, men med »levande människor och inte s.k. språkrör«.

Allmänt sett framstår Dagens Eko som betydligt aktuellare under Dansks sista år och åren närmast 1950-talets mitt. Till detta bidrog förhållandet att medarbetarstaben vid sidan av de fasta medarbetarna utökades. Utan tvivel betydde Lars Orups och Wilhelm Röhl's intresse för inrikespolitik mycket för ökningen och breddningen av den programsektorn. Arbetsmarknadsproblemen och den fackliga verksamheten började belysas i större utsträckning efter 1952, då radion fick sin första arbetsmarknadsreporter.⁷

Förnyelse av politiska program 1946–1948

Med tanke på de fria diskussioner som förekom efter krigsslutet 1945 är det naturligt att 1946 års valrörelse fick en annan uppläggning än på 1930-talet. Valrörelsen skulle inledas med intervjuer med olika valmakare (»Rösta med oss«). Kvinnorna skulle uppmärksammas i valprogrammen och kommunisterna skulle på nytt få delta. Det riktigt nya och på sikt betydelsefulla var att valföredragen försvann och ersattes av partiledarintervjuer ut-

formade som fria frågestunder. Förslagsställare var Gunnar Helén, men man kan inte utesluta att Olof Forsén haft ett visst inflytande. I Radiotjänsts förhandsredogörelse poängterades att »själva förfarandet med på förhand icke uppgjorda intervjuer bör kunna presentera en obunden och kanske rent av spännande debatt mellan de olika meningsriktningarna«. Manuskript fick inte förekomma. I överläggningarna med partierna hade man kommit överens om korta och koncisa svar i stället för längre anföranden. I vissa fall kunde det vara bättre att partiledaren sade att han inte önskade svara, förklarade Radiotjänst. Med hänsyn till effekten på lyssnarna var detta att föredra framför ett taktiskt försök att kringgå frågan. Det fanns ett tydligt programmässigt tänkande bakom utformningen, det skulle finnas ett lyssnarvärde. I fråga om appellen, alltså slutanförandet, bestämdes det att ingen direkt polemik fick föras mot föregående partiledares appeller.

Intervjuerna skulle skötas av ledarskribenter från motståndarlägren. Gunnar Helén hade ivrat för att radions egna skulle få utfråga partiledarna, men så långt var inte radioledningen beredd att sträcka sig. Ingen skugga skulle få falla på programtjänstemännen, de skulle vara politiskt neutrala och inte kunna beskyllas för att gynna det ena eller andra partiet. Det skulle dröja 20 år innan Sveriges Radio vågade ta steget att låta etermediejournalisterna intervjuva politiker i valprogrammen. Det skedde i TV 1966 med de tre O:na.

Det tycks inte ha varit svårt att få gehör hos partiledningarna för förslaget om partiledarintervjuer. I ett efterhandsperspektiv menar Helén att de inte skulle ha kommit till stånd om inte just efterkrigstiden varit en dynamisk period med skarpa meningsmotsättningar.

Partiledarintervjuerna mottogs positivt. Göteborgs Morgonpost till exempel ansåg att nutidens radiolyssnare krävde »omväxling och spänning« i stället för långa och sakliga utläggningar. I Radiotjänsts tidskrift Hörde Ni publicerades till och med utskrifter av partiledarintervjuerna och slutdebatten, vilket vittnar

om den vikt som Radiotjänst lade vid den nya uppläggnings- och valprogrammen, och om att radions roll delvis blivit en annan, och inte helt oproblematiserad: »Om det fria ordet ängsligt ska vägas på apoteksvåg, så att alla partier får lika många gram, vad blir det då kvar av radions omskrutna möjligheter till frisk, spontan meddelelse, vad blir det kvar av den djärva brandfackla som kunde sätta eld på en hel del torrt bränsle ute i landet?«

Med dessa utfrågningar vidgades yttrandefriheten i radio, nu var det inte partiledarna som själva bestämde vad de ville gå in på, som fallet varit med valföredragen, utan utfrågarna. Jämfört med slutdebatten kan nog partiledarintervjuerna sägas komma partiledaren hårdare in på livet. Det gick inte att snärja sig på samma sätt som i slutdebatten. Radion fick nu en helt annan betydelse för den politiska debatten, vilket medförde att partierna mer än tidigare fick ett intresse för radion som opinionsbildare och ville vara med och utforma de politiska programmen.⁸

MILLIMETERRÄTTVISA

Att millimeterrättvisan var ett mycket väsentligt problem var alla parter medvetna om. En planerad radiodiskussion sommaren 1947 om inflationssystemet är ett bra exempel på detta, men också på hur svårt det var för Radiotjänst att få gehör hos de politiska partierna för en diskussion utanför de partipolitiska ramarna. Vid ett sammanträde med partisekreterarna i juni 1947 redogjorde Lennart Dansk för valet av deltagare. Radiotjänst ansåg att denna diskussion borde föras mellan representanter för regeringen, LO, jordbruket och industrin, förmodligen för att komma ifrån det partipolitiska käbblet och i stället få de närmast berörda parternas syn på frågan, alltså en mer programmässig uppläggningsdiskussion. Lennart Kolmodin (h) hyste betänkligheter dels om tidpunkten var lämplig för en sådan debatt, dels om den inte skulle skärpa motsättningarna och kanske äventyra exempelvis det sparprogram som regeringen ämnade genomföra. Sven Aspling (s) godkände både tidpunkt och uppläggningsdiskussion. Olle Dahlén (fp) förklarade att folkpartiet över huvud taget var tveksamt

beträffande lämpligheten av en debatt av detta slag. Partiet kunde inte gå med på att de politiska partierna uteslöts. Bernhard Näsgård (bf) tvivlade också på uppläggningsen och tillstyrkte en partidiskussion. Kolmodin framhöll att högern inte gärna såg att debatten ägde rum. Man enades till slut om en partipolitisk diskussion. Radiotjänst fick alltså ge vika. Tiden var uppenbarligen inte mogen för att driva igenom en programpunkt som flera partier motsatte sig.

År 1947 fick radion äntligen börja radiera riksdagsdebatterna, ett önskemål som funnits under mycket lång tid. Det var främst Lennart Dansk och Gunnar Helén som drev den frågan. Samma år startade Helén ännu ett program, då i samarbete med sin chef Erik Hjalmar Linder. Det var programmet Tidsspegel, som skulle vara ett slags motsvarighet till tidningarnas »pressröster«. Programmet ville med pressklipp från aktuella debatter redovisa, förklara och kommentera, oftast med subjektiva kommentarer. Programmet skulle vara en motvikt till dagstidningarna, som ofta bara redovisade den ena partens åsikter: »radion kan möjligen ge en föreställning om hela replikskiftet och dess innebörd, dess omfång och verkningar«, står det i programförklaringen. Programmet rörde sig oftast inom kultursektorn, men med inslag av samhällsdebatt.⁹

TREDSKANDE PARTIER

Radiotjänst försökte under 1948, om än med dåligt resultat, gå vidare i utvidgningen av valprogrammen. Förberedelserna inför valet tyder på att programföretaget kände sig uppmuntrat av de lyckade satsningarna 1946. Nu ville Radiotjänst införa tvåpartidiskussioner. Två rubrikföreslag förelåg: »Handsken är kastad« eller »Jag utmanar ...«. Det var tämligen kontroversiella ämnen som partierna föreslog: skogspriserna och exportpolitiken, utrikeshandeln, jordbrukspolitiken, »Krängel-Sverige«, kommunistfrågan, utrikespolitiken, friheten och demokratin m.fl. En annan nyhet var att Radiotjänst skulle anordna reportage om valrörelsens förlopp i olika typer av samhällen, till exempel bondesam-

hälle, industrisamhälle och borgerlig småstad. För första gången skulle också lyssnarfrågor få förekomma i partiledarintervjuerna.

Helt enligt planerna gick det dock inte när det gällde tvåpartidiskussionerna. Det var främst Bertil Ohlin (fp) och Fritiof Domö (h) som tredskaades. Ohlin ville hellre ha ett par flerpartidiskussioner i specialfrågor under ett tidigt skede av valrörelsen. I den här frågan intog programföretaget till en början en bestämd hållning. Yngve Hugo förklarade nämligen att gick det inte att enas, så skulle han ändå föreslå styrelsen tvåpartidiskussioner. Fortfarande i början av juli var partiledarna oense. I en promemoria av Olof Forsén märks en viss uppgivenhet:

Då vi inte hörde någonting från partiernas representanter under de närmaste dagarna, och det började brådska med rubriksättningen [...] sökte jag upp Sven Andersson och fick [...] besked om att particheferna hade enats på vissa punkter, men att något protokoll icke förelåg. Jag hänvisades till statsministerns sekreterare. Efter många om och men fick jag kontakt med herr Söderblom, som emellertid förklarade sig inte kunna meddela vad som beslutats utan att först ha haft kontakt med statsministern. Efter ett par dar med ideliga telefonsamtal med representanter för regeringspartiet och bondeförbundet var vi överens om en 45-minuters diskussion den 19 juli mellan statsrådet John Ericsson och riksdagsman Axel Pehrsson-Bramstorp med rubriken: »Har landet förlorat valutor på trävaru- och massaexporten?«.

Men bekymren för Olof Forsén tog inte slut med detta. Frågan kom att ta en ny vändning:

Lördagen den 10 juli ringde Karl Lindegren från bondeförbundet till föredragschefen och anmälde invändningar mot ämnets formulering. Han ville också att bondeförbundet skulle representeras av riksdagsman Gunnar Hedlund i Rådomb i stället för herr Pehrsson-Bramstorp [...]. Vid ett samtal mellan dr Linder och statsministern accepterade den senare en ny formulering av ämnet. Herr Ericsson i Kinna accepterade ny motståndare, men icke den nya formuleringen av ämnet. Ny kompromiss om rubriken, varefter båda parterna förklarade sig nöjda.

Än var det dock för tidigt för Olof Forsén att andas ut:

Därefter meddelade emellertid statsministern till dr Linder att frågan om exporten och priserna för närvarande vore en alltför ömtålig affär, varför han ville tala med statsrådet Gjöres, innan definitivt beslut fattades. Sedermera meddelade statsministerns sekreterare att Gjöres hade inlagt veto och att regeringen inte var beredd att diskutera detta ämne förrän efter cirka en månad.

Radiotjänst föll undan för socialdemokratiska regeringens veto och satte i stället in programpunkten »Idag«, som naturligtvis inte tog upp detta kontroversiella ämne utifrån andra utgångspunkter. Efter en månad kom så diskussionen, men då var Ericssons motståndare riksdagsmannen Arvid Jonsson i Skedsbygd och rubriken var mycket lakonisk: »Skogsnäringarna och valutan«.

Det är kanske inte så förvånande att det inte blev några andra tvåpartidiskussioner. Partiledarna för de fyra demokratiska partierna enades i stället om en fempartidiskussion: »Friheten i morgondagens samhälle« (9.8). Lennart Dansk konstaterade uppgivnet i Röster i Radio att det inte gick att göra tulipanaros och syftade på tvåpartidiskussionerna.¹⁰

KRITISERAD VALVAKA

För Gunnar Helén fick valvakan, som skulle ha en journalistisk uppläggnig, ett tråkigt efterspel. Han anklagades av socialdemokratiska tidningar för att ha gynnat folkpartiet. Kritiken visar vilken minerad mark radion var ute på. Först ville inte Tage Erlander låta sig intervjuas under valnatten, och då skulle det inte heller bli intervjuer med de andra partiledarna. Men Erlander ångrade sig och det bestämdes att han och Bertil Ohlin skulle få komma med kommentarer under valnatten. Det var mellan folkpartiet och socialdemokraterna som striden stod. Av praktiska skäl åkte Helén först till Ohlin, som ännu inte ville göra något definitivt uttalande. Intervjun sändes när inspelningsbilen var på väg till Erlander, som också tredskades och inte ville kommentera Ohlins påstående att folkpartiet hade tagit röster från soci-

aldemokraterna. I den andra intervjuomgången med Ohlin var denne mer polemisk och på nytt för Helén till Erlander. På vägen dit fick Helén kontraorder, valvakan hade avbrutits, klockan närmade sig tre på natten. Alla valsiffror var redan meddelade. Från journalistisk synpunkt borde naturligtvis Erlander ha intervjuats, inte minst med tanke på att han var det ovissa valets segerherre. Men bakom beslutet stod enligt Helén överraskande nog styrelsens ordförande, socialdemokraten Conrad Jonsson. Syndabocken blev Helén, eftersom Jonssons roll inte blev offentlig. Helén svarade på kritiken i Rösterna i Radio men nämnde inte Jonsson. Uppenbarligen var händelsen något infekterad, eftersom artikeln enligt beslut i chefskollegiet först skulle föreläggas styrelseordföranden, då denne hade inställningen att kritiken inte borde bemötas. Affären efterlämnade en livslång bitterhet hos Helén.¹¹

Stor satsning på ungdomsprogram

Fram till andra världskrigets slut var program för ungdom ett eftersatt område. Annorlunda skulle det bli från 1944, då hade föredragsavdelningen nämligen som motto: »Tonvikt på ungdomen«. Program sändes om ungdomsbrottslighet och om ungdomen och äktenskapet, säkerligen en följd av ungdomsvårskommitténs betänkande 1943. Den hävdade bland annat att radion aktivt skulle motarbeta den s.k. förflockningen och även sprida mer nyttiga kunskaper till ungdomen. Men för att få ungdomar att lyssna krävdes det andra insatser. Också på detta område blev Gunnar Helén med sin strävan efter en ny och friare programpolitisk ton den ledande. Han startade 1944 »Vi öppnar ett fönster« eller »Fönstret«, som programmet kom att heta. I en underhållande ram skulle allvarligare frågor behandlas. Programmet skulle »uppmuntra till personligt ställningstagande i aktuella frågor«. Programformen var ny och anslaget journalistiskt. Programmet »Vi i våran klubb« med start samma år hade

en liknande målsättning. Mannen bakom klubben var programmedarbetaren Gunnar Ollén.

Egendomligt nog förbigick 1943 års radioutredning ungdomsprogrammen. Man nöjde sig med påståendet att det uppfostrande syftet skulle sättas i centrum. Detta syfte fanns även hos 1944 års folkbildningsutredning, som däremot ägnade ett större intresse åt ungdomsprogrammen. Departementschefen hade i direktiven särskilt uppehållit sig vid ungdomen. Enligt utredningen, som var färdig 1946, hade radion obestriddligen stora möjligheter att väcka och underhålla ungdomens intresse för bildningsarbete och även höja nöjeskulturens nivå och bidra till demokratisk skolning. Med barnprogram hade radion lyckats, medan det hade varit svårare att finna former för program som riktade sig till andra ungdomsåldrar. Förmodligen ansåg utredningen att underhållningsformen inte var den bästa, ty den föreslog att vissa experiment borde göras med renodlade bildningsprogram för ungdomen. Ungdomsprogrammen borde planläggas i samråd med tillgänglig expertis, medan detaljutförningen skulle skötas av tränade radiomän.

Radiotjänst planlade faktiskt en rådgivande ungdomsnämnd. Yngve Hugo berättade vid samma tid i ett brev till Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund att en sådan nämnd skulle inrättas 1947. Han berättade också att Helén skulle studera ungdomsprogrammen i dansk radio. SLU hade begärt ökat utrymme för »aktuella och betydelsefulla ungdomsproblem« och ville även få till stånd en kontinuerlig kontakt mellan radion och ungdomsorganisationerna.

Det var inte med någon större entusiasm som Helén mottog uppdraget att ägna sig åt en utbyggnad av ungdomsprogrammen. Han tyckte att han hade gjort sitt – han hade nu också disputerat och var en lärd man och ville ägna sig åt annat. Omkring tre månader gästade han hösten 1946 den danska radion, där han fick följa den populäre Jens Fredrik Lawætz arbete med denna programsektor, som funnits sedan 1926.

Helén gick ut mycket hårt och säkerligen provocerande i

Röster i Radio, när han sedan introducerade de nya ungdomsprogrammen. Det var inte någon ren folkbildningsanda han gav uttryck för. Det skulle alltid finnas plats för »korta, laddade debattinlägg av opinionsväckande syftning«, och han ställde ungdomsprogrammen i kontrast mot vuxenprogrammen. Det var i ungdomsprogrammen som radion hade »sitt naturliga forum för temperamentsfyllda utbrott och personliga initiativ, som inför den vuxna publiken förefaller alltför oöverlagda och vådliga«. Ungdomsprogrammen skulle, förklarade Helén, roa och reta. Någon balans behövdes inte i ett och samma program. En angripen part i programmet »Fritt ur hjärtat« skulle inte ha rätt att kräva gensvar i samma sändning.

Till Fönsterprogrammen fogades 1947 också diskussionsprogrammet »Fönsterklubben«, där företrädare för de politiska ungdomsförbunden satt i olika studiolokaler runt om i landet och tillsammans diskuterade kontroversiella och ungdomsrelaterade frågor, exempelvis »Bör statskyrkan avskaffas?«. Meningen var också att diskussionerna skulle fortsätta i de politiska ungdomsklubbar. Likaså 1947 startade »Ungdomens parlament«, som skulle vara en ungdomsriksdag. Dessa parlament, som skulle bildas i en mängd kommuner efter sedvanliga val, var avsedda att spela en aktiv roll gentemot olika myndigheter och organisationer. De skulle också fungera som remissinstanser. Bakom programidén, som hade utländska förlagor, stod förutom Helén själv Gabriella Garland och Lars G. Warne.

Det är tydligt att bakom de nya programmen fanns en avsikt att entusiasmera ungdomen för politiska uppgifter och för demokratifrågor. Man kan se det som en utlöpare till Yngve Hugos tankar på 1930-talet om politisk upplysning, men också en vilja att tillmötesgå – på Radiotjänsts villkor – de olika utredningarna. Viktigt var att ge programmen en radiomässig och journalistisk utformning. Man kan säga att det fanns en aktiv journalistik bakom Fönsterprogrammen, där Helén och hans medarbetare medvetet drev olika ungdomsfrågor, till exempel bristen på lokaler och aktiviteter för ungdomar. Även på detta område bidrog

Helén till ökad yttrandefrihet i radion, vilket Fale Bure pekade på i en recension:¹²

I tonåringarnas öppnade fönster har samme hr Helén ställt aktuella problem under debatt med en oräddhet som gjort denna programpunkt högtintressant också för oss äldre.

Klagomål 1946–1948

Ett enskilt program blev 1946 diskuterat i riksdagen, vilket inte var vanligt. Bondeförbundaren Nilsson i Spånstad och fem andra partikolleger motionerade om ökad objektiv upplysning i radio rörande landsbygdens frågor. Han hade retat upp sig på Ulf Peder Olrogs visa »Resultat av plöjningstävlan«:

Resultat av plöjningstävlan
Första pris tog Edvin Andersson i Bo.
Han blev först i plöjningstävlan,
Plöjde bara raka fåror ska ni tro.

Andra kammarens första tillfälliga utskott avstyrkte motionen. Dess ordförande, Manne Ståhl (fp), tyckte att Nilsson varit alltför känslig. Utskottet påpekade att det inte ankom på riksdagen att ge direktiv om att vissa programinslag skulle utökas.

Motionären hade kallat visan för ett andligt missfoster, den urgamla och nästan alltid oäkta bondkomiken tilläts alltför mycket sticka fram bockfoten i radions kabaretprogram. Utskottet bedömde även detta påstående. Det låg i karikatyrens överdrift en fingervisning om att framställningen inte skulle betraktas som ett strikt återgivande av verkligheten, däremot kunde det vara ett allmänt önskemål att satiren hölls på ett plan som inte var stötande för den goda smaken. Möjligen kan detta påpekande ses som en liten eftergift till motionärerna. Det var emellertid, betonade utskottet, inte riksdagens sak att göra detaljerade påpekanden i smakfrågor, det var varken lämpligt eller ens möjligt.

Manne Ståhl läste sedan upp visan i kammardebatten. Visan var sannerligen inte något »snillefoster« tyckte han, men heller ingenting att ta illa upp av, Nilsson var alltför känslig. Olrog själv blev »gränslöst förtjust«, när han fick höra att hans visa blivit föremål för en riksdagsmotion: »Tänk att det finns en sådan brist på humor i riksdagen, det hade jag aldrig trott, [...] och så gränslöst roligt att t.o.m. en riksdagsman blivit lurad av min satir. Har han verkligen inte begripit att 'Resultat av plöjningstävlan' just är en parodi på den gamla bondkomiken som han vill ha bort.« Olrog skrev en ny visa: »Surpuppornas dans«. En fotnot efter sista versen hänvisar till andra kammarens första tillfälliga utskotts utlåtande nr 7.

Ett känsligt område var arbetsmarknadsprogrammen, där Radiotjänst drog på sig kritik. Den programsektorn behandlas i ett särskilt kapitel. Radions djärvare programpolitik och den friare diskussionsformen tycks annars ha mött få allvarliga invändningar hos lyssnarna. Kanske passade den nya tonen bra in i den nya tidsanda som följde på den instängdhet och slutenhet som kännetecknade beredskapsåren. Yngve Hugo släppte dock inte helt den gamla kontakten med UD. En sådan kontakt togs när Radiotjänst 1947 på initiativ av en medarbetare på norska radion anordnade en diskussion om de vitböcker som Sverige och Norge gav ut om de känsliga relationerna länderna emellan under krigsåren. Programmet diskuterades sedan i Radionämnden, som skrev i protokollet att radioledningen måste ta vissa risker, om den ville genomföra »en i och för sig så riktig programform som den fria diskussionen«, där man inte på förhand kunde granska de olika yttrandena. Radiotjänst fick alltså ett klart erkännande för de icke manusbundna debatterna, vilket kom något sent, eftersom de började tillämpas redan vid krigslutet.

Men det fanns ändå gränser för hur personlig man kunde få vara i radio. Kanske blev följande incident en liten varning. Gunnar Helén hade 1947 startat en programserie som hette »Politiska porträtt«, där politiker inom olika partier skulle presenteras av en meningsfrände och en motståndare på ett både ob-

jektivt och personligt sätt. Kommunisten Hilding Hagberg fick på sin lott högerriksdagsmannen Martin Skoglund i Doverstorp. Följande kritiserade omdöme fälldes: »Han är varken varm eller kall, varken snäll eller elak. Han liknar mest en gråsäl och spiritualiteten silar trögt och snålt och han lägger ansiktet i dystra hakkorsveck, när han gör en utrikespolitisk sammanfattning av enklaste slag.« Tidningarna var överlag kritiska mot Hagbergs porträtt. Han hade gjort råa utfall och gett en vrångbild. Svenska Morgonbladet menade att det skulle vara pinsamt om serien användes i partifanatismens tjänst. Expressen ansåg att det var mindre välbetänkt att välja en kommunist för att porträttera en högerman, men var annars mer nyanserad i sin bedömning. När det nu hade framförts så många önskemål om mera färg och glöd i programmen var det förbryllande, menade tidningen, att möta denna »nitiska indignation«. Visst var det sant att Hagbergs olika framträdanden i vissa avseenden var chockerande: »Men skall det ensidigt räknas som ett fel«, undrade tidningen.

Efter en »ingående« ej protokollförd diskussion om det kritiserade programmet beslöt Radionämndens arbetsutskott att lägga ärendet till handlingarna. Det är inte omöjligt att nämnden inte gav fritt fram för den sortens uppriktighet som Hagberg visade prov på utan lät diskussionen stämma programtjänstemännen till eftertanke. Ärendet måste ha varit svårbedömt. Om nämnden öppet givit uttryck för åsikten att Radiotjänst borde ha strukit misshagliga meningar i Hagbergs manus hade det varit att uppmana programledningen till censur.

Huruvida det ofta förekom otillbörliga påtryckningar på Radiotjänst under de första efterkrigsåren är svårt att avgöra. Ett tydligt fall var KF-mannen Mauritz Bonows försök 1947 att i en programserie om folkrörelserna få med kooperationen. Bonow hade vänt sig direkt till Hugo, som ansett att det var fullt befogat att betrakta kooperationen som en helt fristående folkrörelse. Gehör hade Bonow också fått hos Torvald Karlbom, ledamot av Radiotjänsts styrelse. Allt detta åberopade sedan Bonow i ett brev till Erik Hjalmar Linder, vilket måste betraktas som en otillbörlig

påtryckning på en enskild programtjänsteman. Det kan diskuteras om inte Hugo och Karlbom desavouerade Linder.¹³

WIGFORSS DEKLARATION

Programledningen gjorde 1946 ett avsteg från den stränga politiska neutralitet som radion ändå tillämpade. Det kan också ha varit ett prov på politisk anpasslighet. Fallet förde emellertid med sig ett principbeslut beträffande opartiskhetskravet, vilket blev något uppluckrat. I en extra Ekosändning i december 1946 hade Radiotjänst berett statsrådet Ernst Wigforss plats för »ett uttalande i anslutning till finansministerns deklaration«. Det ordinarie Ekot var inställt på grund av Nobelfesten, vilket säkerligen gav framträdandet särskild uppmärksamhet.

Wigforss anförande var föranlett av en pressdebatt om riktigheten av hans avdrag i deklarationen. Under hela sin dittillsvarande statsrådstid på tretton år hade han varit bosatt i Stockholm men mantalsskriven i Göteborg, vilket gjort att han kunnat göra avdrag på sitt riksdagsarvode. Men nu 1946 ville taxeringsmyndigheterna inte längre betrakta honom som göteborgare. Debatten fick en extra krydda av att finansdepartementet hade satt igång en agitation för riktiga deklarationer. Wigforss inledde Ekoinslaget med att tacka Radiotjänst för löftet att han skulle få tala om sin deklaration och den gåva på 20 075 kronor som han nu överlämnade till stat och kommun. Det var det sammanlagda beloppet av avdragen – ett på den tiden stort belopp. Han förklarade att han gjorde detta, trots att han handlat rätt, men han ville inte att debatten skulle skada honom och partiet.

Många tidningar kritiserade Radiotjänst för Ekot. Man tyckte att ett statsråds deklaration var en privataffär. Wigforss hade missbrukat radion. När blev det sed att utnyttja radion för sådana här ändamål, frågade man. DN menade att Wigforss borde ha hållit sig borta från mikrofonen i en sådan diskutabel fråga. Wigforss hade enligt egen uppgift själv varit tveksam till framträdandet men ändrat sig, när det var meningen att han skulle redogöra för den rent tekniska innebörden och tala om hur man skulle de-

klarera rätt, för att staten skulle få sina pengar. Radiochefen Yngve Hugo förfäktade åsikten att Wigforss inte framträdde som privatman utan i egenskap av finansminister. Hugo förklarade att det från allmän synpunkt var lämpligt att Wigforss som sakkunnig fick uttala sig om vad man hade att iaktta vid en självdeklaration. Att detta gjordes i anslutning till hans egen omskrivna deklara-tion betydde inte alls att han skulle försvara denna.

Wigforss framträdande i Ekot diskuterades också i Radiotjänsts styrelse tillsammans med andra klagomål på bristande opartiskhet. Inom styrelsen förelåg olika meningar: lämpligheten kunde ifrågasättas utifrån opartiskhetskravet; det kunde innebära en fara att alltför mycket kringskära programledningens rörelsefrihet i aktuella frågor; Ekot hade utan tvivel uppskattats av många, vilket inte borde föranleda klander utan snarare beröm.

Det framgår att det fanns meningsskiljaktigheter mellan Ivar Anderson (h) och Harald Åkerberg (s). De fick i uppdrag att enas om ett uttalande utifrån ett överlämnat förslag av Hugo angående flera kritiserade programpunkter, vilket de lyckades med:

I anslutning till en deklara-tion av verkställande direktören angående radions neutralitet och aktualitet uttalade styrelsen att radion skall intaga en opartisk hållning i partipolitiska frågor; dock får en sådan objektivitet icke föra dithän, att radion eftersätter sin uppgift att tillgodose lyssnarnas krav på orientering i aktuella frågor.

Uttalandet har en omiskännlig prägel av kompromiss. Första hälften tycks tyda på att radion gick för långt i fallet Wigforss, den andra på att lyssnarna behövde en orientering. Möjligen kan det diskuteras om inte en intervju hade varit det lämpligaste. Men det var inte brukligt i sådana här sammanhang. Radions egna medarbetare intervjuade inte i politiska frågor.

Det kan ha varit Hugos mening att låta Wigforss ge sin principiella syn på självdeklarerandet. Nu vävde i stället Wigforss in det rent personliga i ett principiellt resonemang. Han fick ostört berätta att han överlämnat en gåva och dessutom säga att han

inte begått något fel. Förmodligen befann sig styrelsen i ett predikament. Den kunde inte gärna göra ett kritiskt uttalande, det hade kanske varit att pricka finansministern och även inneburit att programledningen fortsättningsvis blivit försiktigare. Med tanke på att uttalandet skulle vara vägledande var det för programledningen betydelsefullt att innebörden blev positiv i programpolitiskt hänseende.¹⁴

Respektlös ton utan räddhåga

Vid Radionämndens konstituerande sammanträde 1947 höll dess ordförande Jalmar Furuskog ett högstämt hälsningsanförande. Man skulle kunna kalla det en programförklaring. Det bar en prägel av det begynnande kalla krigets motsättningar mellan öst och väst. Hörnstenarna i anförandet var Radiotjänsts monopol och den västerländska kulturkretsen.

För första gången kommer monopolsituationen upp i ett skriftligt dokument från Radionämnden. Konkurrens om själar-na var utesluten, framhöll Furuskog. Lyckligtvis tillhörde Sverige den västerländska kulturkretsen, påpekade han, »vars ledande och omistliga princip är friheten – tankens och ordets, konstens och forskningens, debattens och opinionsbildningens frihet«:

Vi måste i radion, liksom överhuvud inom det västerländska kulturlivet, slå vakt om friheten, vare sig det är fråga om den ena medborgargruppens frihet gent emot de övriga, minoritetens frihet gent emot flertalet, individens frihet gent emot kollektivet eller den enskilda tvivlarens och nejsägarens frihet gent emot en dominerande massmening.

För den svenska radion gällde det, underströk Furuskog, »att förena den faktiska monopolställningen med den djupaste respekt för den andliga friheten«. Han var övertygad om att ledamöterna skulle »bedriva ett mycket gott samarbete i den demokratiska frihetens tecken till gagn för vårt land«.¹⁵

Samma tankegångar återkom när Furuskog välkomsttalade vid en konferens som Radionämnden anordnade i januari 1948 om »Radion och tidens problem«. Till denna konferens hade nämnden bjudit in Radiotjänsts styrelse, provinsombud och tjänstemän samt pressen. Varför just Radionämnden inbjöd till denna konferens framgår inte. Det är inte uteslutet att Radiotjänst kan ha uttryckt önskemål, för att testa nämndens inställning till den nya programpolitiken.

Furuskogs inledningsord ställde sig säkert alla bakom. Han framhöll »att en av radions väsentliga uppgifter i ett fritt västerländskt samhälle är att oförskräckt ställa problem under debatt«. Han påminde om att radion i andra länder gjorts till monopol för en viss åskådning och ett visst parti: »Det är vår skyldighet som svenskar att låta Sveriges radio vara ett uttryck för den tankens, ordets och meningsbrytningens frihet som är vår kulturens livsluft.«

Också Rolf Edberg (Ny Tid), som tillhörde Radionämnden, tog i ett långt inledningsanförande upp monopolet. Radion kunde inte som en tidning driva en åsikt, den fick inte vara ett monopol för en härskande åsiktsriktning. På en punkt måste radion emellertid ha en bestämd inställning och det gällde demokratin: »I det stycket måste radion spela den dubbla rollen av vår andes stämman utåt och en fostrare till fördjupad demokrati inåt.«

Edbergs bestämda intryck var att det skett en markant omorientering. Fönstren hade öppnats och friskare vindar hade tillåtits svepa in genom studiolokalerna. Den här något respektlösa tonen borde bibehållas. Radion skulle kasta sig in i de aktuella debatterna med friskt humör och utan räddhåga, och den skulle göra det medan debatterna pågick för fullt. Den fria debatten var det demokratiska samhällets främsta livsytring, betoade Edberg.

Jalmar Furuskog tog sedan upp Edbergs tankegångar och menade att radion borde bli ett slags »Hyde Park«, där vem som ville kunde stå upp och säga sin mening! Gunnar Hirdman, som

suttit i nämnden sedan 1936, tyckte att radions tidigare försiktighet var fullt förståelig, om man såg den mot bakgrund av lyssnarnas »löjliga« känslighet. Han tänkte särskilt på de olika yrkeskårerna, som var mycket snara att ta åt sig så snart någon av kårmedlemmarna blivit utsatt för kritik. Liksom tidigare Furu-skog anslöt sig Knut Olsson (k) till den danska radions »raadsformand« Julius Bomhult, som bland annat hade sagt »att vi skall göra radion till en farlig radio«.

Radiotjänsts nya programpolitik fick alltså av dessa talare inte endast ett oförbehållsamt stöd, de ville till och med att radion skulle bli ännu djärvare.

Komminister Samuel Norrby trodde att svenska folket skulle komma att reagera mycket starkt mot den nya, fria tonen i radio, men kunde Radiotjänst rycka upp folk en smula var det bara bra.¹⁶

Tankens och individens frihet och värnandet om det västerländska kulturlivet samt uppslutning kring radions nya programpolitik var Radionämndens klara budskap till Radiotjänst 1947 och 1948. Bara en månad efter konferensen i januari 1948 skulle allt detta ställas på ända och radions frihet och oberoende sättas på mycket hårda prov.

Kommunistfrågan och Radiotjänst 1948–1960

Antikommunismen allt starkare

Pragkuppen i februari 1948, då kommunisterna tog makten i Tjeckoslovakien, ställde de svenska kommunisterna i en ogynnsam dager. Den medvind som de haft under de två första efterkrigsåren försvann i takt med utvecklingen av det kalla kriget. Pragkuppen följdes direkt av olika opinionsyttringar på både socialdemokratiskt och borgerligt håll. Andra bidragande orsaker till den ökade impopulariteten var etablerandet av ytterligare kommunistiska lydregimer i Öst- och Centraleuropa och vänskapspakten mellan Finland och Sovjetunionen 1948. Strejker, sabotage och oroligheter förekom i hög grad på kontinenten, och i Frankrike och Italien fick kommunisterna ökat inflytande. Koreakrigets utbrott 1950 spädde ytterligare på den svenska antikommunismen.¹

Den antisovjetiska stämningen i Sverige nådde sin kulmen de första åren av 1950-talet. Då avslöjades en rad inhemska spionaffärer: marinspionen Hilding Andersson 1951 och Enbomligan 1952. Störst inverkan fick den då s.k. Catalinaaffären sommaren 1952, då en svensk DC-3:a, som tillhörde försvaret, försvann över Östersjön, öster om Gotska Sandön. Den av ryssarna nedskjutna DC-3:an återfanns på havets botten först 2003.² Ett Catalinaplan, som spanade efter det försvunna planet, blev nedskjutet av sovjetiskt flyg.

Dessa inledande år av det kalla kriget var alltså fyllda av skarpa ideologiska motsättningar mellan västdemokratierna och det kommunistiska öst. Tonen mot kommunisterna var överlag

mycket hätsk i svenska socialdemokratiska och borgerliga tidningar. Kommunisterna sågs som presumtiva landsförrädare, som ett hot mot rikets säkerhet. I riksdagen fördes 1949 en lång interpellationsdebatt om kommunisterna utifrån en fråga av Bertil Ohlin, om det var lämpligt att kommunister satt i polisenämnd, civilförsvarsnämnd eller hemvärnsnämnd. De kunde genom sin ställning »misstänkas för oförstånd och opålitlighet i frågor rörande den inre ordningen och landets försvar«. Senare under året uteslöts kommunistiska ledamöter i hemvärnsnämnd och polisenämnd.³ Några år senare, 1952, frågade herr Adolfsson (bf) i riksdagen om garantier mot att personer som arbetade för främmande makts intressen fick inneha statstjänst.⁴

Enskilda tidningar propagerade också för betydande inskränkningar. Krav restes på avtal med arbetsmarknadens parter, för att kunna avlägsna kommunister från känsliga poster. Så länge det fanns kommunistiska celler måste åtgärder vidtas för att förhindra att kommunister fick viktiga funktioner i samhället med möjlighet att bedriva samhällsfarlig verksamhet, menade man. Herbert Tingsten, chefredaktör på DN, beklagade i en ledare att någon »mera genomförd gallring på förvaltningsposter som är lämpade till plattform för förräderi har dock aldrig ägt rum hos oss«. Kommunisterna var »nationellt opålitliga«, därför var det troligt att de kunde »begå förräderi i kritiska situationer«.⁵

Det var DN som gick hårdast fram i antikommunismen. Men det var inte bara Tingsten som förde pennan utan också tidningens politiske huvudredaktör, Leif Kihlberg. Den senare gav 1949 ut »Norrskenskommunismen och sabotagefaran«. Året efter skrev han en artikelserie – »Den ryska agenturen i Sverige« – som också kom ut som broschyr. Han ansåg att det inte var ryssarna som stod för spioneriet och sabotageförberedelserna utan »ett begränsat antal« av de ca 250 000 som röstat på kommunisterna. I sin agitation överträffade Kihlberg till och med Tingsten, skriver historikern Alf W. Johansson: »om någon skall betecknas som en svensk McCarthy är det snarast Leif Kihlberg«. I sitt arbete

hade denne förtroliga kontakter med ÖB och den militära säkerhetstjänsten.⁶

Kampen mot kommunisterna fördes inte bara på ledarsidor, i andra tidningsartiklar och på offentliga möten utan också i det fördolda vid sidan av den hemliga verksamhet som bedrevs av säkerhetspolisen och den militära säkerhetstjänsten. Först på senare tid har det blivit känt att socialdemokraterna hade en egen hemlig organisation för övervakning och bekämpning av kommunisterna på arbetsplatserna. För socialdemokraterna var det angeläget att bryta den framgång som kommunisterna haft inom lokala fackföreningar och klubbar och förhindra att förtroendeposter gick till kommunister. Ett visst samarbete tycks ha förekommit med försvaret.⁷

Sådana här hemliga aktiviteter var inte enbart begränsade till socialdemokraterna. Inom Folk och Försvar, som var uppbyggt av »Organisationssverige«, fanns omkring 1950 en hemlig sektion för bekämpandet av kommunisterna. Det förelåg härvidlag ett tydligt samförstånd mellan den högsta militära ledningen och LO, TCO och SAF. Statsminister Tage Erlander hade uttryckt sitt gillande och delvis hållits informerad. Den hemliga sektionen tycks mer och mer ha fått karaktären av säkerhetstjänst.⁸

Bannlys kommunisterna

I den starkt antikommunistiska stämning som rådde ifrågasattes gång på gång kommunisternas medverkan i radioprogrammen, särskilt i valprogrammen. Även under 1950-talet och första hälften av 1960-talet diskuterades denna fråga inom Radiotjänst, i pressen och i de sedvanliga överläggningarna mellan programföretaget och de politiska partierna inför varje valrörelse.

Olika programpolitiska uttalanden gjordes, vilka fick efterverkningar in på 1960-talet. Frågan är hur dessa uttalanden och regler gick ihop med kravet på opartiskhet i avtalet med staten och om programföretaget utsattes för otillbörliga påtryckningar.

En central fråga är också vilka återverkningar som de olika besluten fick på det dagliga programarbetet och på yttrandefriheten i radio.

Det var DN som omedelbart efter Pragkuppen i februari 1948 startade en debatt om kommunisternas medverkan i radioprogrammen. Upptakten var tidningens agerande vid en presskonferens som Tage Erlander höll den 4 mars. Alltsedan hösten 1946 hade Erlander haft regelbundna presskonferenser. Nu förklarade DN att tidningens representanter inte kunde delta i dem, om kommunisterna finge fortsatt tillträde. Det kunde inte lämnas förtrolig information eller ske ett öppet meningsutbyte i utrikes- och försvarsfrågor, eftersom kommunisterna uppvisade bristande nationell pålitlighet genom total trofasthet till Sovjet.⁹

DN med Herbert Tingsten i spetsen anslöt sig i själva verket till ett beslut som Svenska Dagbladet redan hade fattat. Den 3 mars meddelade tidningen statsministern att den inte skulle delta i de förtroliga presskonferenserna så länge kommunisterna fick vara med i behandlingen av utrikes- och försvarspolitiska frågor.¹⁰

Enligt en ledaruppgift i DN ställde sig de närvarande på presskonferensen bakom kravet med undantag av en socialdemokrat och en kommunist. Denna komplikation löste Erlander genom en kompromiss som DN fann egendomlig. De regelbundna presskonferenserna skulle upphöra, i stället skulle regeringen kalla till speciella konferenser, föranlåtna av särskilda fall. När det gällde ömtåliga utrikes- och försvarsfrågor skulle inte kommunisterna kallas, men i övrigt ha tillträde. DN betecknade lösningen som undfallenhet mot kommunisterna. Det var orimligt att behandla dem som en med andra partier likvärdig grupp. Som ett stötande bevis på rådande slapphet kritiserades Radiotjänst för att i varje politisk radiodebatt låta en kommunist delta. Debatterna blev både snedvridna och reklam för femtekolonnare.¹¹

DN fick inte oreserverat stöd från andra tidningar. Expressen, som också ansåg att kommunisterna skulle bekämpas hårt, menade att demokratin inte skulle försvaras med diktaturmedel:

»Kampen för demokratin måste föras i tro på demokratin egna inneboende möjligheter.« Därför kunde man inte utesluta kommunisterna från radiodebatterna. På grund av radions monopolställning skulle ett sådant förbud kunna jämföras med transportförbudet under beredskapsåren.¹²

Expressen innehöll den dagen också en debattartikel av fil. lic. Birger Beckman, som gick på samma linje. Hans inlägg är intressant, eftersom han var en av de fasta deltagarna i debattprogrammet »Politiska knuten«, där också kommunisten Harald Rubinstein fanns med. Beckman gick ett steg längre i argumenteringen, när han hävdade att utestängdes kommunisterna från radiodebatterna skulle detta innebära att de också skulle uteslutas ur riksdagen och de kommunala representationerna och inte heller få offentliga uppdrag eller tjänster. Tvärtom var det viktigt att kommunisterna fick vara med i debatterna. Då fanns det nämligen tillfälle att omedelbart och inför deras egen publik bemöta deras argument.¹³

Större medhåll fick DN av Stockholms-Tidningen. Den anslöt sig visserligen till åsikten att även den antidemokratiska opinionen måste rymmas inom demokratin, men menade att detta inte behövde innebära att man välvilligt underlättade kommunisternas agitation. Det fanns inte längre något skäl att låta dem utnyttja radion, som de fått göra under de senaste åren.¹⁴

DN gick sedan betydligt längre i sin syn på radion och kommunisterna och begärde i en ledare en återgång till förhållandet under krigsåren, då kommunisterna inte fick delta i politiska program:

Kommunisternas åskådning och värdeskala är uppenbart landsförrådiska. [— —] Olägenheterna av att personer med denna lömska inställning och med uppövd talang för falskspeleri får delta i radions upplysningsserier rörande brännande problem är mer besvärande än förut.

Svenska Dagbladet fick en åthutning av DN för att tidningen inte yrkade på att kommunisterna skulle bannlysas i radio.¹⁵ Den

kritiken hade en speciell riktning, eftersom chefredaktören, Ivar Anderson, också var vice ordförande i Radiotjänsts styrelse.

Eftersom det kommunistiska partiet var tillåtet kunde inte kommunisterna utestängas från radiodiskussionerna, hävdade Svenska Dagbladet. Däremot borde radioledningen förhindra »all öppen och förstucken kommunistpropaganda».¹⁶ Tidningen förordade med andra ord ett censurförfarande utan att ange hur »propaganda» skulle definieras i politiska sammanhang.

Kommunister skall sägas emot

Svenska Dagbladets resonemang fick dock återklang i styrelsens syn på den problematik som seglat upp. Den föll inte alls till föga för uppmaningarna att utestänga kommunisterna. Däremot gav den mycket snabbt förhållningsregler till programledningen. Det skedde redan den 11 mars:

Styrelsen beslöt på förekommen anledning uttala, att Sveriges Radio uppfattar försvaret av de demokratiska värdena som en av sina främsta uppgifter. I praktiken innebär detta, att upplysningen om tanke- och yttrandefrihetens betydelse har sin givna plats i programmet. Opinionsriktningar, vilkas verksamhet riktar sig mot demokratien, sådan denna uppfattas inom västerländsk kultur, får icke ensidigt komma till tals och får icke lämnas oemotsagda. Vidare bör tillses, att försåtlig propaganda mot demokratien icke insmyger sig i till synes opolitiska programpunkter.¹⁷

Även om det inte nämns åsyftas kommunisterna, och uttalandet är till sin innebörd mycket långtgående och utgör en avsevärd begränsning av yttrandefriheten i radio. Uttalandet måste också anses vara ett brott mot den opartiskhet som programföretaget skulle iaktta i programarbetet. Bestämmelsen att kommunisterna alltid skulle sägas emot innebär att en kommunist inte kunde få sista ordet i ett program. Det gick alltså inte att sluta pro-

grammet eller inslaget med en kommunist. Men på en väsentlig punkt gav Radiotjänst inte vika:

En fri och offentlig argumentering i de politiska huvudfrågorna är demokratiens bästa försvar. I överensstämmelse härmed ämnar Radiotjänst inte nu göra någon ändring i hittillsvarande praxis, som innebär att alla politiska riktningar av betydelse har möjlighet att delta i radions politiska debatter.¹⁸

Till en del föll ändå Radiotjänst undan för DN:s och andras krav men ville alltså inte gå så långt som till uteslutning. Även om det hade funnits sådana tankegångar kunde inte gärna Radiotjänst ensidigt ha bojkottat kommunisterna, eftersom Tage Erlander som ledare för det största partiet inte stängde dörren helt för dem beträffande presskonferenserna. Erlander hade dessutom sagt i ett offentligt tal att kampen mot kommunisterna skulle föras med demokratiska medel.¹⁹ Det var också känt att socialdemokraterna den 1 april skulle starta en tjugofem dagar lång kampanj mot kommunisterna.²⁰

Radiostyrelsens snabba agerande måste ses mot de omfattande och starka opinionsyttringar som följde på Pragkuppen. På politiskt håll var oron mycket stor. Tage Erlander skrev den 10 mars i sin dagbok att »kommunistpartiernas uppträdande både här och i Finland verkar olycksbådande«. Det gick också rykten om sovjetiska framstötningar mot Skandinavien. Polisen fick efter allmän beredning i regeringen förstärkning och i april beslöts att statspolisen återigen skulle registrera kommunister. Statspolisen fick sin budget i det närmaste fördubblad.²¹

Beträffande ett beslut av Högerens Ungdomsförbund att inte delta i programpunkter tillsammans med kommunisterna föll Radiotjänst också undan. På Radiotjänsts förfrågan uppgav förbundet att de inte ville förorda total uteslutning, däremot ville de inte ha ett direkt samarbete med kommunisterna. Följden blev att en stor politisk ungdomsdebatt samma år fick läggas om. Det blev en dubbling av debatten på så sätt att i den första deltog samtliga ungdomsförbund utom högerens – debattämnet var då

demokratin. I den andra debatterades klasskamp eller idéstrid och då fanns inte kommunisterna med.²² Här agerade Radiotjänst partiskt till förmån för Högerens Ungdomsförbund.

Däremot fortsatte under 1948 programpunkten »Politiska knuten« som tidigare med en kommunist som deltagare, innan det upphörde för säsongen. Till och med försvarsfrågan kunde diskuteras, där kommunisten enligt en recension blev »ohjälpligt utslagen«.²³

»Västerländsk demokrati« skall gälla

Begreppet »västerländsk demokrati« återropades i Radiotjänsts nyss citerade uttalande. Det återkom i ett senare uttalande samma år, föranlett av en debatt i Radionämnden om Yngve Lorents utrikeskrönikor, som kritiserats av nämndledamoten kommunisten Knut Olsson. Uttalandet gjordes av Radiotjänsts chefskollegium: »Radion har skyldighet att hävda den västerländska demokratiens grundprinciper särskilt dess krav på rättssäkerhet samt tanke-, yttrande- och församlingsfrihet.«²⁴

På Radionämndens konferens i januari 1948 hade det västerländska kulturlivet återopats, men ingen hade då begränsat yttrandefriheten för utomparlamentariska grupper. Radionämnden ställde sig nu bakom chefskollegiets uttalande, trots att det var partiskt till sin natur, vilket ju också styrelsens uttalande tidigare var. Man kan säga att Radiotjänst fick en återförsäkran i Radionämnden. Men kommunisten Knut Olsson reserverade sig:

Uttrycket »västerländsk demokrati« är både ur samhällsvetenskaplig och praktisk-politisk synpunkt en fiktion. De skiljaktiga meningar, som finnes om vad som bör inrymmas i begreppet demokrati, följer icke geografiska gränser.

Formuleringen kunde, menade Olsson, i fortsättningen användas som »försvar för det ensidiga partitagandet för västmak-

ternas politik gentemot östmakterna«. Olsson hade i stället ett annat förslag: »Radion har skyldighet att hävda allmänt veder- tagna demokratiska principer såsom krav på rättssäkerhet samt tanke-, yttrande-, församlings- och trosfrihet.«²⁵

De uttalanden som gjordes under 1948 av radiostyrelsen och chefskollegiet är till sin natur allvarliga och långtgående. Att de skulle uppfattas som ett rättesnöre styrks av en incident i Dagens Eko i september 1949. Kommunistledaren Hilding Hagberg hade då som en av många tidningsmän från olika partier kommenterat ett devalveringsbeslut. Han såg beslutet som en följd av Marshallplanen: »Det vore rena självuppgivelsen av arbetarna, det vore att i förväg finna sig i en väsentlig sänkning av levnadsstandarden 1950, om de inte inför det skedda säger upp kollektivavtalen och begär löneökningar.«²⁶

Kritiker uppfattade detta som en uppmaning till arbetarna. Svenska Dagbladet ansåg till exempel att Radiotjänst visat en upprörande omdömeslöshet.²⁷ Tidningskritiken föranledde programmedarbetarna Lennart Dansk och Manne Berggren att hos chefskollegiet begära instruktioner för personalen vid radiout-sändning av politiska deklarationer. Kollegiet ansåg då att över-trädelse hade skett av gällande instruktioner och åberopade de två uttalandena från 1948. Antagligen ansåg chefskollegiet att Hagberg som kommunist skulle ha blivit bemött. Ivar Anderson var i styrelsen mycket kritisk mot att Hagberg hade fått »fram-träda utan någon förhandscensur med skarpa uttalanden mot främmande länder och uppmaning om sabotage från arbetarnas sida«. Radiochefen Yngve Hugo försvarade inte sina medarbetare utan medgav att det var »en olycklig sak«, att det i stället borde ha anordnats en diskussion. Enligt Olof Forsén tillät inte tiden en sådan diskussion. Anderson förde i sitt resonemang in ett nytt begrepp: »förhandscensur«, och härvidlag gick han längre än vad styrelsen gav uttryck för i sitt uttalande 1948.²⁸

Incidenten togs också upp i Radionämnden. I ett uttalande beklagade nämnden »det sätt på vilket herr Hagberg utnyttjade Dagens Eko till att framföra starkt tillspetsade omdömen«. Där-

emot ansåg nämnden beskyllningarna i pressen mot Radiotjänst för att ha handlat omdömeslöst vara grundlösa.

Uppenbarligen var ämnet delikat, eftersom Radionämnden inte var enig. För första gången i nämndens protokoll förekommer röstsiffror. Beslutet fattades med åtta röster mot en samt tre nedlagda. Knut Olsson gjorde en lång reservation till protokollet. Han ansåg att anmärkningar mot ett program måste rikta sig mot Radiotjänst och ytterst mot de för programpunkten ansvariga programtjänstemännen:

Radionämnden kan däremot inte rimligen upphöja sig till domare över den ena eller andra talarens sätt att yttra sig i ett program. Om vederbörande talar direkt och utan i förväg insänt manuskript, är det givetvis vanskligare för programtjänstemännen, men kan ändå inte ändra principen om ansvaret. I det anmärkta fallet [...] var uttalandena upptagna i förväg och alltså kontrollerbara.

Olsson anslöt sig till den åsikt som Radiotjänsts representant framfört i diskussionen, nämligen att censur inte borde utövas vid partipolitiska framträdanden. Nämndens beslut var en fara för yttrandefriheten i radio, menade Olsson:

Därest Radionämnden i fortsättningen skall beklaga sig över yttranden eller delar av yttranden i radio, vilka icke tilltalar den ena eller andra meningsriktningen i pressen – i förevarande fall har någon direkt anmärkning icke ingivits till nämnden – kommer det att leda till uppenbart orimliga konsekvenser och en gradering av yttrandefriheten.

Olsson kunde inte finna att anförandet innehöll starka tillspetgade omdömen. Det var uppenbart, menade han, att partiledarna skulle uttala sin personliga mening. För Radionämnden borde det vara angeläget att slå vakt om yttrandefriheten och inte tvärtom.²⁹

Radionämndens uttalande måste betecknas som ett brott mot yttrandefriheten i radio och ett utslag av kommunisternas impopularitet under det kalla kriget. Nämnden kan inte i det här

fallet anses ha handlat objektivt. Uttalandet rimmar också illa med programförklaringarna 1947.³⁰ Knut Olssons reservation väger i det här sammanhanget mycket tungt. För programtjänstemännen måste ärendets behandling i chefskollegiet, styrelsen och slutligen i Radionämnden onekligen ha uppfattats som en försvårande faktor i programarbetet.

»Yttrandefrihetens dödgrävare«

Diskussionen om kommunisterna kom också att flera gånger föras på ledande plats i Röster i Radio. Huruvida det var på uppdrag av programledningen eller om chefredaktören Manne Ginsburg handlat på eget bevåg framgår inte av dokumenten. Eftersom frågan var så känslig får man anta att radiochefen blivit tillfrågad och gett sitt tillstånd. Valet av debattörer är dock inte på något sätt överraskande.

Gunnar Heckscher, då ordförande i Högerns Ungdomsförbund, ställde frågan om man skulle lämna en »politisk riktning del i medborgerliga fri- och rättigheter, som den aldrig skulle ge åt någon annan än sina egna anhängare, om den själv sutte vid makten«. Även om det nu kunde föreligga en orättvisa i att kommunisterna kunde begagna demokratins fria debattformer för att undergräva just demokratin, så måste, ansåg Heckscher, demokratin i normala tider ta vissa risker. Skulle den fria debatten begränsas löpte man stora risker för maktmissbruk.

Även om inte alla inom ungdomsförbundet delade hans mening, ville ändå Heckscher hävda att kommunisterna borde få vara med i de politiska diskussionerna i radio, eftersom det då fanns möjlighet att bemöta deras argumentation. Han hade också åsikter om hur vanliga kommunister kunde vara befattade. Sannolikt, menade han, var flertalet kommunister i Sverige hederliga medborgare. Att de röstade kommunistiskt berodde på att deras allmänna missnöje drog dem till en riktning som de uppfattade drev den skarpaste kritiken. Just dessa kommunister

läste inte tidningar av annan partifärg eller gick på andra parti-ers offentliga möten. Däremot hörde de på sådana radioprogram i vilka kommunister förekom. Därför var radion det bästa med-let att motverka kommunistargumentation. Men han ville inte gå hur långt som helst. Kommunisternas framträdanden skulle begränsas till sådana tillfällen då de genast kunde bemötas.³¹

Jalmar Furuskog, ordförande i Radionämnden, skrev också en artikel i Röster i Radio. Enligt hans mening rörde det sig om ett problem med två skilda aspekter. Eftersom den kommunistiska ideologin var grundläggande för den politiska utvecklingen i stora delar av världen föreföll det rimligt att den blev klarlagd och kommenterad och att detta skedde med hjälp av dess egna anhängare.

Hans andra aspekt var snarlik Heckschers: »skall den generositet som är demokratiens livsnerv utsträckas även till demokratiens svurna fiender; skall den fria yttranderättens förmåner få åtnjutas även av yttrandefrihetens dödgrävare?«. Ja, menade Furuskog, om man tillämpade »det förtalade västerlandets principer för andlig frihet«, nej, om man följde den internationella kommunismens egen praxis. Men, påpekade Furuskog, »varje gång man i frihetens namn ger ordet åt en kommunist, så borde både han och lyssnarna omedelbart påminnas om att han släppts fram till mikrofonen i hägnet av den västerländska yttrandefrihet som han skulle ödelägga i samma stund hans parti kom till makten«!³²

Denna åsikt skulle onekligen, om den hade lett till ett beslut, ha upphävt programtjänstemännens neutralitet och opartiskhet och stridit mot Radiotjänsts avtal med staten.

Extra styrelsemöte

Att kommunistfrågan hade högsta prioritet framgår av att Radiotjänsts styrelse kallades till ett extra sammanträde i november 1949, för att diskutera kommunisterna i radio. Det är betecknande att styrelsens ordförande, Conrad Jonsson (s), inte

inledde själv utan förklarade ordet fritt. Den som tog ordet först var styrelsens vice ordförande, Ivar Anderson. Det är möjligt att det var han som yrkat på ett extra sammanträde. Han gick ut mycket skarpt och riktade sig till programcheferna, för att få deras synpunkter på omdebatterade politiska programpunkter och för att höra hur de tänkt sig handla för att undvika liknande missöden i framtiden. Styrelsen måste, menade Anderson, ha garanti för att andemeningen i dess uttalanden blev »bevakad«.³³ Andersons inlägg skall ses mot bakgrunden att hans tidning, Svenska Dagbladet, riktat allvarliga anmärkningar mot Radiotjänst för att företaget tillåtit framförande av försvarsfientlig propaganda.³⁴

Denna gång försvarade Yngve Hugo till en del sina programmedarbetare och försökte därvidlag att förklara de svårigheter som man stod inför i programarbetet. Han framhöll att man inte kunde utesluta kommunisterna i programverksamheten. Enligt hans mening måste man till och med kunna ta vissa risker i »det ömtåliga arbetet«, alla var dock angelägna om att bevaka att kommunisternas framträdanden i radio inte skulle skada demokratin. Någon garanti för att undvika framtida klavertramp kunde han inte lämna, men han gick i god för att avdelningscheferna gjorde vad de kunde för att hålla kommunisterna inom anständiga gränser. Däremot försvarade han inte devalveringsekot med Hilding Hagberg.

Denna deklARATION var dock inte tillfyllest, utan Ivar Anderson framhöll att man måste skilja på debattprogrammen och kommunisternas framträdanden i övrigt. För debatterna gällde styrelsens uttalanden, men i andra fall borde de inte få tillträde till mikrofonen, som till exempel Hagberg i devalveringsekot. Denna gång använde Anderson ordet själv censur.

Anderson ville till och med ha en begränsning, när det gällde debatterna, som blivit snedvridna och meningslösa på grund av kommunisternas deltagande. Givetvis borde de få delta i valprogrammen, men med undantag för diskussioner om exempelvis ekonomiska frågor och arbetslöshetspolitik. Han motiverade

detta med att man då skulle omöjliggöra för kommunisterna att bedriva propaganda. Men han var ännu inte beredd att utfärda ett totalförbud och driva frågan till sin spets utan ville i stället uppmana styrelsen att finna en regel för kommunisternas framträdande i radio. Ivar Andersons långtgående krav måste anses strida mot avtalet med staten och utgör en stark begränsning av yttrandefriheten i radio. Dessutom skulle det säkerligen ha försvårat programmedarbetarnas redan svåra situation. Mot Ivar Andersons åsikt att kommunisterna endast skulle få delta i debatterna invände Yngve Hugo. Däremot kunde övriga framträdanden begränsas. Ämnets karaktär fick vara utslagsgivande.

Conrad Jonsson intog en försiktig hållning. Han hade den åsikten att kommunisterna i princip skulle få framträda, men att de då också skulle »åläggas sträng saklighet«. Hur detta skulle gå till berättade han inte. Samtidigt framhöll han att det främst var mot socialdemokraterna som kommunisterna vände sig och att dessa inte var så rädda för dem som andra partier var.

På en fråga från Conrad Jonsson på vilket sätt radioledningen valde deltagare till debatterna svarade Olof Forsén dels att man lät partiledningarna välja sina representanter, dels att Radiotjänst utsåg deltagarna, till exempel till »Politiska knuten«. Beträffande det programmet var det en fördel med debattörer som inte var alltför partibundna. Kommunisterna utgjorde ändå ett problem, eftersom företrädare för den åsiktsriktningen måste ha partistyrelsens sanktion för att få delta.

Torvald Karlbom (LO) tyckte att man nog hade skäl att vara rädd, om man såg vad som skedde i Europa. Något förbud ville han inte ha, eftersom kommunisterna tilläts ha egna tidningar och var representerade i riksdagen. Han var egentligen den ende som värnade om programtjänstemännen. »Man kan inte binda radiomännen för mycket«, varnade han.

Överste Olof Sundell (TT) var också rädd för kommunisterna, de var inte helt ofarliga. Han ville uppmana dem som skötte radiodebatterna till större varsamhet. Beträffande kommunist-

nas farlighet ansåg Conrad Jonsson att de kunde bli farliga först när de tvingades till underjordisk verksamhet. Det gällde emellertid att välja sådana debattämnen att man var säker på att kommunisterna skulle komma i defensivställning, och att man då också skulle vara noga med valet av debattdeltagare. Om nu styrelseordföranden ville att programmedarbetarna skulle rätta sig efter detta påpekande, skulle onekligen förfaringssättet strida mot kravet på opartiskhet. Professorn i historia, Erik Lönnroth, tyckte att det var olyckligt med förtryck. Radions plikt var att lämna sakliga upplysningar, och kunde en kommunist lämna sådana borde han få vara med. Hur man skulle fastställa kriterierna för begreppet »sakliga upplysningar« i en politisk debatt diskuterades inte.

De närvarande programcheferna föredrog av diskussionsprotokollet att döma att ligga lågt. Föredragsavdelningens chef, Erik Hjalmar Linder, påpekade dock att devalveringsekot med Hilding Hagberg var det enda verkliga exemplet på övertramp. Han var också orolig för att programtjänstemännen skulle bindas för hårt. Hans inlägg borde kanske ha föranlett styrelseledamöterna att diskutera vilka följder ytterligare restriktioner för kommunisterna kunde få för själva programarbetet. Men så var icke fallet.

Både Ivar Anderson och Conrad Jonsson drog sina slutsatser av den förda diskussionen. Längst gick Anderson, när han konstaterade att kommunisterna inte skulle få göra isolerade inlägg i politiska frågor, till exempel i Dagens Eko, och att de inte nödvändigtvis behövde delta i alla politiska diskussioner. Han föreslog att styrelsen inte skulle göra något uttalande, utan att diskussionen skulle behålla sin interna karaktär.

Conrad Jonsson för sin del tyckte att det inte fanns anledning att frångå de tidigare deklARATIONERNA men att dessa inte borde tillämpas i alla avseenden så »slaviskt att kommunisterna skulle vara med i alla tillfällen«. Detta kom med i styrelsens uttalande i protokollet, vilket inte offentliggjordes:

Styrelsen ansåg sig dock vilja understryka, att formuleringen »alla politiska riktningar av betydelse har möjlighet att delta i radions politiska debatter« icke bör tolkas så att alla politiska partier nödvändigtvis skola vara representerade vid varje politisk diskussion samt att vid val av medverkande i program av politisk art bör gälla, att vederbörande kan förväntas tillföra programmet fakta och synpunkter av sakligt värde.³⁵

Den senare delen av uttalandet kan hänföras till Andersons inlägg. Uttalandet kan väl ses som en kompromiss. Den första delen strider inte mot avtalet, balans i programutbudet kan uppnås på sikt. Däremot är den andra delen diskutabel och torde vara en inskränkning av yttrandefriheten i radio. Bestämmelsen går knappast att tillämpa på politiska programpunkter. Den får ses som en skarp uppmaning till programarbetarna eller rentav som en tillrättavisning. I och med denna bestämmelse bör programmedarbetarna ha ställts inför en svår situation vid val av medverkande från det kommunistiska lägret. Vilka skulle anses uppfylla kravet? Hilding Hagberg torde vara utesluten, och hur skulle man kunna undvika partiledaren? Om den nya bestämmelsen skulle kunna få något reellt värde måste kommunisten bandas och kanske censureras om han eller hon förlöpte sig. I en sådan situation skulle säkerligen programföretaget kritiseras för censur. Ett stort ansvar lades nu på programmedarbetarna, som i diskussionen inte fick någon förståelse för sin redan svåra situation, tvärtom kritik, till och med av sin radiochef.

Personliga angrepp förbjuds

Hur svårt det kunde vara att undvika att de kommunistiska debattörerna kom med upplysningar som inte var sakligt underbyggda uppenbarades redan månaden efter debatten i styrelsen i november. I en radiodiskussion under rubriken »Skall vi vara neutrala?« påstod kommunisten Urban Karlsson att general Helge Jung i en adress på Hitlers 50-årsdag 1939 gett

denne en devot hyllning. Nu råkade emellertid Karlsson föra Jung till en grupp som bland annat representerade Svensk-tyska föreningen. I själva verket tillhörde Jung en delegation som efter tysk inbjudan på svensk generalorder uppvaktade diktatorn. Detta hade skett på den svenska regeringens inrådan. Presskritiken blev häftig och Yngve Hugo trädde fram och förklarade att det förelåg »ett uppenbart missbruk av den yttrandefrihet som Radiotjänst söker tillämpa«. ³⁶

Incidenten behandlades på ett ordinarie styrelsemöte. Initiativet kom från Radiotjänsts direktion, som beslöt att ta upp de politiska diskussionerna till ny behandling i styrelsen. Anledningen till detta framgår inte av protokollet. Denna gång fann sig styrelsen föranlåten att via TT gå ut med ett uttalande, som ansluter sig till det icke offentligt gjorda protokollsuttalandet månaden före. Men med ett nytt moment: »Styrelsen uppställer som villkor för deltagande, att personliga angrepp, särskilt på icke närvarande, ej får förekomma.« Protokollet ger vid handen att styrelsen också framhöll för programledningen önskvärdheten av att diskussionerna leddes så att en avsiktlig snedvridning av debatterna förebyggdes i möjligaste mån. ³⁷

Under 1950 och 1951 förekommer inga protokollförda principiella debatter om kommunisterna i Radiotjänsts styrelse. Kanske fick styrelsens hårda styrning programmedarbetarna att iaktta en mycket stor försiktighet. Exempelvis fick kommunisterna år 1951 inte delta i en serie inlägg från de politiska partierna, därför att ett omedelbart »genmäle« inte kunde ges. Samma argument låg bakom ett beslut 1952 att utesluta kommunisterna från en liknande serie i kortvågsprogrammen inför valet. Däremot fick Hilding Hagberg delta i debattprogram tillsammans med övriga partiledare. ³⁸

Radiotjänst iakttog en mycket restriktiv hållning gentemot Sveriges Kommunistiska Ungdomsförbund, som i slutet av 1951 klagade över att förbundet inte hade fått presentera sin verksamhet i Dagens Eko under året, vilket de andra ungdomsförbunden hade fått göra. Med hänvisning till styrelsebeslutet 1948 lämnade

radiostyrelsen skrivelsen utan avseende.³⁹

En artikel i Rösterna i Radio av Henrik Hahr kan tyda på att det ändå funnits vissa problem. Debatter där kommunisterna deltog fick ofta en slagsida, skrev Hahr. Bestämmelsen att en kommunist inte fick stå oemotsagd medförde inte att slitningar och övertramp undveks:

Ofta är det av programredaktionella skäl fråga om ett synnerligen snabbt avgörande där praktiska och tekniska möjligheter spelar in. Det är sedan i efterhand, som kritiken från utsidan kan sätta in med rätt eller orätt.

I samma artikel tog Hahr också upp Radionämnden, inte minst därför att regeringen hade låtit en kommunist tillhöra nämnden, nämligen Knut Olsson: »Detta har till följd att bit för bit dras radions politiska aktualitetstjänst (inkl. TT-nyheterna) inför rätta av denne kommunistiske domare eller hans medlöpare utanför.« Henrik Hahr såg Radionämnden som en opinionsnämnd, vars »förnämliga kulturrepresentanter« nu fick kavla upp ärmarna och på ett helt annat sätt än tidigare »ta itu med det politiska jobbet«. Nu gällde det, menade Hahr, »vakthållningen kring radions plats i dagens hårt spända situation«.

Hahrs artikel är anmärkningsvärd på många sätt. Varken tidigare eller senare har en programtjänsteman offentligt kritiserat en radionämndsledamot i så oförskämda ordalag. Hahrs kritik saknar fog om man ser till Radionämndens protokoll, däremot kan det väl tänkas att Knut Olsson var en besvärande faktor i icke protokollförda diskussioner som Hahr eller andra programtjänstemän deltagit i. Det är fullt möjligt att det var regeringens åtgärd att förlänga Olssons mandat med tre år som utlöste Hahrs ilska. 1950 tycks annars ha varit ett lugnt år beträffande kommunisterna och radion. Däremot visar Hahrs artikel att bestämmelserna varit besvärande i det dagliga programarbetet. Det är också tydligt att han var irriterad över en ständigt återkommande kritik i Ny Dag. Det var ändå, påpekade han, en orättvis kritik, eftersom det var Radiotjänst som hävdade kommunisternas

rätt att vara representerade i programmen.⁴⁰ Någon principdebatt tycks inte ha följt på Hahrs artikel.

Erlander vill utesluta

Det skulle sedan dröja till valåret 1952 innan diskussionerna om kommunisternas medverkan i radioprogrammen blev så livliga som de var 1948–1949. För första gången förekom sådana diskussioner i de överläggningar som Radiotjänst hade med partierna inför valrörelserna eller inför särskilda politiska programpunkter mellan valen. Från och med 1952 försiggick dessa överläggningar utan kommunisternas medverkan, förmodligen en eftergift från Radiotjänsts sida i det hårda opinionsklimat som rådde efter spionavslöjandena.

Vid en överläggning i mars 1952 med partiledarna kom frågan om kommunisterna upp. Bertil Ohlin motsatte sig då ett förslag, som enligt hans mening skulle innebära att kommunisterna skulle »inrangeras» i den demokratiska oppositionen. Tage Erlander föreslog då en kompromiss som gick ut på att oppositionen, bestående av högern och folkpartiet, och regeringen (s+bf) skulle tilldelas samma debattid. När den frågan var löst skulle man diskutera debattiden för kommunisterna. Enligt protokollet ifrågasatte Erlander om kommunisterna över huvud taget borde få delta och stöddes därvidlag av samtliga partirepresentanter: »Herr Erlander fann det nämligen orimligt, att kommunisterna får medverka i en radiodebatt, dels därför att de utgör ett 'utdöende parti', dels därför att det är orimligt, att kommunisterna bereds tillfälle att diskutera utrikespolitik i svensk radio.»

Radiochefen Elof Ehnmark åberopade det skäl som framförts tidigare, nämligen att kommunisterna var ett riksdagsparti och därför inte kunde utestängas utan närmare motivering. Erlander kom då på en annan lösning. Partiledardebatten kunde föregås av en ekonomisk debatt, där kommunisterna fick delta, men de fick inte delta i själva partiledardebatten.⁴¹

För de svenska kommunisterna var året 1952 mycket ogynnsamt med spionaffärerna och Catalinaaffären. Detta var bakgrunden till en livlig pressdebatt om kommunisterna och radion under sommaren inför valet i september. Henrik Hahr gjorde en sammanställning, vars slutsatser svarar väl mot underlaget. Han fann att den socialdemokratiska pressen inte yrkade på någon uteslutning av kommunisterna, medan oppositionstidningarnas synpunkter inte följde partilinjerna. Hahr är särskilt kritisk mot Stockholms-Tidningen, som haft en rad kommunistätande insändare »på beklagligt låg nivå«.42 Svenska Dagbladet upprepade att partiledarintervjun med Hilding Hagberg kunde slopas.43

DN sköt fram spionprocesserna. De hade än en gång klarlagt att kommunistpartiet inte bara var »fientligt mot folkstyrelsen utan också är ett organ för utländska, mot nationen fientliga strävanden«. Expressen förde fram sin gamla åsikt, att man inte skulle ge kommunisterna martyrskapets möjligheter. Den liberala Västerbottens-Kuriren kunde inte se det demokratiska i att låta kommunisterna, som ville krossa demokratin och förvandla Sverige till en sovjetisk lydstat, delta i radioprogram. AT ansåg att det var farligt med avsteg från yttrandefriheten. Yngve Möller i Arbetarbladet ville låta väljarna sköta utrensningen. Ena dagen fann GHT att »den demokratiska toleransens mått« var rågat. Andra dagen konstaterade tidningen att full panik tycktes ha utbrutit på DN:s redaktion och menade att det skulle vara bra om tidningen »i sin måttlösa skräckslagenhet« kunde lugna sig en stund.44

Stockholms-Tidningen ställde i en intervju partiledarna mot väggen och ville ha deras synpunkter. Erlander ville inte uttala sig och Gunnar Hedlund var på semester. Ohlin däremot ansåg att det vore oklokt att helt utesluta kommunisterna men att skäl talade för en särskild debatt om demokratin och den nationella solidaritetens problem. Jarl Hjalmarson gjorde ett kategoriskt uttalande mot kommunisternas deltagande i partiledardebatten.45

Med undantag för Hjalmarson intog alltså partiledarna offentligt en försiktigare attityd. Generellt kan sägas att de demo-

kratiska partierna inte uppvisade en entydig samlad vägran, vilket Henrik Hahr också påpekade i Röster i Radio efter valet. Programledningen skulle inte agera »självtutnämnd tankepolis«, menade han. Rent spel skulle det vara, och så ville nog också radiolyssnarna ha det. Skulle man skälla ut någon, så skulle det ske mitt i ansiktet på honom, och inte på hans rygg.⁴⁶

Praktiska problem

Efter valet hösten 1952 tog radiostyrelsen på nytt upp kommunistfrågan. Det skedde på initiativ av aktualitetsavdelningen. Den ville ha ett klart uttalande huruvida man skulle fortsätta som hittills enligt styrelsens tidigare direktiv.

Torvald Karlbom ansåg att inget hade inträffat som påkallade en förändring. Beträffande tillämpningen av direktiven förelåg det olika meningar. Elof Ehnmark och Henrik Hahr påpekade att det var omöjligt att garantera att kommunisterna verkligen blev emotsagda. Om de inte blev det, kunde detta omöjligen skyllas på Radiotjänst. Det var en organisationsfråga, invände Annie Wallentheim (s), medan Conrad Jonsson insåg svårigheten. Karlbom kunde inte förstå hur deltagarna i partiledardebatten organiserade sin tid, så att de inte hade någon chans att bemöta den farligaste motståndaren.

Jonsson återigen menade att kommunisterna inte fick uppträda som programförstörare och tänkte sig en stor partiledardebatt plus ett envig mellan något annat parti och kommunisterna. Här framhöll han att hans parti, socialdemokraterna, hade den största förmågan att slåss med kommunisterna. Olof Sundell tyckte att det skulle vara lyckligast om kommunisterna inte deltog i partiledardebatten. 1948 års styrelseuttalande var en kautschukbestämmelse, påstod Erik Lönnroth, som absolut inte ville vara med om något förbud. Hahr fällde en ganska dråplig kommentar, när han påminde om styrelsens bestämmelse 1949, att man inte fick »skälla på någons rygg«. Eventuellt kunde kommunis-

terna åberopa den bestämmelsen, om de blev uteslutna!

Diskussionen hade gett underlag för två förslag: 1) kommunisterna skulle fortsätta att delta i partiledardebatten, 2) de skulle inte få göra det, men i stället förekomma i envigsuppgörelser. Jonsson avstod från att ställa proposition, eftersom styrelsen inte var redo för beslut. Styrelsen beslöt därför att tidigare principbeslut skulle gälla och att ärendet skulle behandlas på nytt senast före landstingsvalet 1954. Ett yttrande av Hahr tyder på att programtjänstemännen var besvikna. Det kan inte ha varit särskilt uppmuntrande att möta en oenig styrelse. Diskussionen visar också att de fyra demokratiska partierna själva inte hade tänkt på att bemöta kommunisterna i partiledardebatten.⁴⁷ För programpersonalen kan det ha varit frustrerande att märka att när det verkligen gällde, underlät politikerna själva att säga emot kommunisterna.

Vid en överläggning med partisekreterarna från de fyra demokratiska partierna efter valet 1952 upprepade Elof Ehnmark att kommunisterna i praktiken kom att stå oemotsagda under partiledardebatten, eftersom de demokratiska partiledarna hade så mycket att säga varandra.

Denna kritik tycks ha klingat ohörd, i stället diskuterade partisekreterarna ännu en gång Radiotjänsts inställning till kommunistfrågan. Gunnar Svärd (h) kunde inte dela radiostyrelsens formella uppfattning, och till en viss del höll P.-O. Hansson (fp) med honom, även om han var ytterst tveksam. Kommunisterna agerade inte som ett riksdagsparti i vanlig mening, hävdade Svärd. I riksdag och i radio drev de en propaganda som hade helt andra syften än övriga partiers. De var inte intresserade av att diskutera, utan i stället ville de agitera, vilket framgick av partiledardebatten. Svärd fick gehör för sina åsikter. Hansson tyckte att mycket talade för att man borde göra sig av med kommunisterna i radiodebatterna. För första gången framfördes – i varje fall i protokollen – åsikten att kommunisternas riksdagsrepresentation inte utgjorde något väsentligt skäl för att de skulle få framträda i radio. Påståendet kom från Karl Lindegren (bf), som

deklarerade att han inte hyste några betänkligheter mot att portförbjuda dem. Han undrade om man slog vakt om de demokratiska värdena genom att låta kommunisterna begagna radion för propaganda. En avvikande mening anförde Arne Pettersson (s), de borde få vara med, om än inte överallt och alltid. Han tyckte att den kommunistiska taktiken hade ändrats. Man skulle säkert få uppleva »en tid av hygglighet« från kommunisternas sida.

Återigen återförde Radiotjänst politikerna till verkligheten. Henrik Hahr undrade angående kritiken mot Radiotjänsts styrelse om plötsligt ett organ som tillsattes delvis av staten, delvis av privata intressen, skulle utestänga ett parti som inte var utslaget med parlamentariska medel ur riksdagen. Överläggningarna slutade med ett beslut att hålla frågan öppen till ett kommande sammanträde 1953.⁴⁸

Någon eftergift var tydligen nödvändig från Radiotjänsts sida. Offret på den västerländska demokratins altare blev programtjänstemannen Bo Teddy Ladberg, känd kommunist, som vid denna tid avstängdes från programarbete. Denna affär behandlas separat.

När partisekreterarna på nytt diskuterade kommunistfrågan 1953 var synpunkterna ungefär desamma som gången före. Om det blev sakdebatter, behövde kanske inte kommunisterna delta i alla debatter, menade Sven Aspling (s). Annars höll han på tidigare praxis. Gunnar Svärd knöt an till detta men hävdade att slutdebatten skulle föras utan kommunisterna, eftersom denna debatt skulle koncentreras på de mera reella frågorna. Han tyckte inte att man var skyldig kommunisterna samma hänsyn som de andra partierna, på grund av deras särart. Birger Lundström (fp) medgav att han alltmer kommit att inta samma uppfattning som Svärd. Man kunde ha en allmänpolitisk slutdebatt utan kommunisterna, om man anordnade en mera idépolitiskt betonad debatt.

Aspling blev något villrådig. I en idédebatt om till exempel frihetsbegreppet borde kommunisterna vara med, men med hänsyn till reaktionen på arbetsplatserna ansåg han personligen

att det skulle bli svårt att ställa dem utanför den avslutande debatten. Längre fram i diskussionen sade han emellertid att kommunisterna inte behövde vara med i slutdebatten.⁴⁹ I en ny diskussion med partisekreterarna i början av 1954 var Aspling mera bestämd. Kommunisterna skulle vara med i den avslutande debatten, som då skulle göras till en idédebatt. Däremot behövde de inte vara med i varje sakdebatt.⁵⁰

Erlander ändrar sig

När partiledarna och radiostyrelsen sammanträdde i statsrådsberedningen i mars 1954, ännu en gång på begäran av aktualitetsavdelningen, för att diskutera alternativförslag inför valrörelsen blev återigen kommunistfrågan behandlad. Tage Erlander hade nu ändrat ståndpunkt. Efter närmare eftertanke ville han deklarerat att det föreföll honom orimligt att »göra den i och för sig önskvärda sorteringen av kommunisterna«:

Jag tror framför allt, att det inte går att göra på det sättet, att man ska ha i samma vecka en debatt om demokratien och friheten, där kommunisterna säger: Idag talar ni om demokratien, och då får vi vara med, men på torsdag är vi uteslutna. Tror, att vi skulle tillföra kommunisterna alldeles för stor propagandaeffekt i slutspurten genom att göra något sådant. När jag ser tanken utformad, måste jag säga, att den är dessvärre omöjlig ur våra synpunkter.

Det tog sex år för socialdemokraterna att komma fram till denna ståndpunkt. Kanske spelade det in att Josef Stalin dött året före och att efterträdarna Bulganin och Chrusjtjov hade signalerat ett töväder i relationerna till väst. Gunnar Hedlund anförde liknande synpunkter som Erlander. För Bertil Ohlin kom nog det klara beskedet från Erlander något överraskande. Trots att kommunistpartiet var så litet fick det ändå vara med i omkring ett halvt dussin arrangemang, påpekade han och undrade hur mycket oppositionen fick vara med i Ryssland.

Conrad Jonsson erinrade nu om opartiskheten. Protokollen ger inte direkt vid handen att den aspekten kommit upp i de tidigare diskussionerna under årens lopp:

Kan nog hända, att vi under själva sändningarna många gånger kanske inte har strängt hållit på den principen, men det får väl betraktas som olyckshändelser. Frågan är, om vi medvetet ska bryta mot den regel, som vi bör följa. Har man yttrandefrihet som en grundsten uti demokratien, så ska man ju inte begagna sig av samma dumma metoder som man anmärker på beträffande förhållanden österut [...].

Torvald Karlbom ville inte heller utestänga kommunisterna från slutdebatten. Om det hade varit fråga om att förbjuda dem över hela linjen, hade han tyckt att det varit någon mening. Ohlin förklarade till slut att om Radiotjänst beslutade att kommunisterna skulle delta i slutdebatten, skulle folkpartiet acceptera detta. Radiotjänsts inställning kan dock inte ha kommit överraskande. Den hade varit densamma sedan 1948. I samband med tidsfördelningen yttrade Erlander: »Om ni vill, att kommunisterna verkligen skall ha något obehag av radiodebatten, vilket de knappast har haft hittills, så måste det vara vi som tar upp dem.«⁵¹

Kommunistfrågan var emellertid inte ur världen med detta. Fortfarande 1955 ville man inskränka kommunisternas medverkan. I en promemoria inför ett sammanträde med partiledarna i september det året framhöll Wilhelm Röhl i något, tycks det, trötta ordalag att frågan om kommunisternas medverkan ständigt diskuterats och att partiledarnas inställning inte varit entydig från år till år. Han erinrade också om att man så sent som vid en ekonomidebatt i maj varit allvarligt benägen att utesluta den kommunistiske representanten. Vid själva överläggningen framfördes flera förslag som avsåg att inskränka kommunisternas medverkan:

Statsminister Erlander ifrågasatte, om inte diskussionerna i viss mån kunde ersättas av anföranden av partiledarna ensamma, och betraktade det som en mindre risk att släppa fram kommu-

nistledaren ensam än att ha honom med i en debatt, där de demokratiska deltagarna ofta är så upptagna av att bemöta varandra, att man inte ägnar tillräcklig uppmärksamhet åt kommunisten [...].

Jarl Hjalmarson hade motsatt uppfattning, och Bertil Ohlin försökte finna en lösning där kommunisterna skulle få delta ibland men inte alltid. Gunnar Hedlund var avgjort emot varje tanke på att hindra kommunisterna från att uppträda i radio.

I sin sammanfattning konstaterade Röhl att partiledarna hade svårt för att finna en form som både tillgodosåg kravet på att de demokratiska partierna skulle få tala ut med varandra och att kommunisterna inte gjordes till martyrer genom avstängning.⁵²

Radiochefen skärper tonen

En viss skärpning kan man iaktta efter Olof Rydbecks tillträde som radiochef 1955. När politiska kommittén – ett nyinrättat organ för radiochefen – sammanträdde i mars 1956 fastslogs att Radiotjänst skulle vidhålla sin tidigare inställning att kommunisterna borde delta i samtliga valprogram. I en överläggning med partisekreterarna samma månad deklarerade Rydbeck att Radiotjänst inte kunde rubba sin tidigare ståndpunkt. Sven Aspling ansåg ändå att man kunde diskutera att utesluta dem ur någon av sakdebatterna och stöddes av Olle Dahlén (fp). Gunnar Svärd och Ragnar Moberg (bf) uttalade i denna punkt ingen uppfattning.⁵³

Ungernkrisen hösten 1956 fick inte alls samma följd för kommunistfrågan i radio som Pragkuppen 1948. Möjligen blev det en skärpning i januari 1957 för att förhindra att kommunisterna i debatter skulle få sista ordet. Radiotjänsts styrelse godkände då en överenskommelse med partierna att 15 minuter varje dag mellan den 1 och 5 april skulle ställas till respektive partis förfogande. Kommunisterna skulle svara för det första programmet medan ordningen för de övriga fyra skulle lottas. I en avslutande debatt skulle sedan alla fem partierna finnas med.⁵⁴

En överläggning med partiledarna i mars 1958 bjöd på vissa poänger. När partiledarintervjuerna diskuterades ansåg Erlander att partierna borde få frihet i ämnesval och intervjuoffer. Olle Dahlén framkastade då »att kommunisterna vid full valfrihet kunde föredra att låta sig utfrågas om sin inställning till atomvapen«. Erlander, som hade stora bekymmer med sin partisplittning i atomvapenfrågan, tog då tillbaka sitt förslag.⁵⁵

Trots att den negativa inställningen till kommunisterna avtagit i styrka hos partiföreträdarna utsträcktes år 1958 styrelsebeslutet 1948 om bland annat försvaret av de demokratiska värdena till att gälla även för tv-programmen. Detta medförde, enligt Herbert Söderström, att när tv vid valen dessa år lät partierna presentera sig själva i var sitt program kunde inte presentationen genomföras utan en direkt efterföljande frågestund, då partiledarna intervjuades av företrädare för de andra partierna. Skälet var att man inte kunde låta kommunisterna stå oemotsagda.⁵⁶

Avdramatisering

SR:s publiceringskommitté, som i början av 1960-talet utarbetade regler för programverksamheten, tog givetvis också upp frågan om odemokratiska partier. Tongångarna är nu något annorlunda. Wilhelm Röhl skrev i en PM 1960 att det inte kunde betvivlas »att en mindre ängslig politik gentemot de odemokratiska riktningarna i vissa fall kan medföra bestämda fördelar ur demokratiens egen synpunkt utan att utgöra någon fara för en så stabil demokrati som den svenska».⁵⁷

Den främste ideologen bakom programreglerna var annars Karl-Erik Lundevall, då chef för talavdelningen. Samma år konstaterade han i ett utkast till programregler att »odemokratiska riktningar, som är representerade i riksdagen, bör i regel, på villkor som uppfyller kravet på opartiskhet, få delta i sådana program eller programserier, vari samtliga övriga riksdagspartier är företrädda«. SR skulle i övrigt ha frihet att »hävda de demo-

kratiska värdena och kritisera övergrepp mot dessa, samt att låta demokratiska riktningar framträda i program utan att därför ge odemokratiska riktningar motsvarande möjligheter». ⁵⁸

Detta resonemang kommer igen i de regler som slutligen antogs 1962. I övrigt hänvisar man till radiostyrelsens uttalande 1948, men inte till de efterföljande. Huvudregeln skulle vara att odemokratiska riktningar i undantagsfall skulle få komma till tals. En viss uppluckring kan iakttas i påståendet att det ibland kan ha ansetts tillräckligt att de blivit kritiserade eller avbalanserade i ett följande program. Det påpekades också att regeln inte gällde generellt för nyhetsprogram och intervjuer. Uppenbarligen byggde detta undantag på tidigare erfarenheter, då det varit svårt att i ett och samma program eller inslag tillämpa bestämmelsen att en odemokratisk medverkande skulle sägas emot. ⁵⁹

Begreppet »västerländsk demokrati« försvann på 1960-talet. I avtalet mellan SR och staten infördes följande bestämmelse: »Bolaget skall i programverksamheten hävda de grundläggande demokratiska värdena.« Denna skrivning kan nog sägas vara i takt med kommunisten Knut Olssons reservation 1948 i Radionämnden. ⁶⁰

Fortfarande gjordes sålunda inskränkningar i yttrandefriheten för att hålla tillbaka odemokratiska yttringar. I praktiken gällde det kommunisterna. Däremot är det tydligt att programreglerna 1962 underlättade själva programarbetet i fråga om kommunisternas deltagande i programmen. Frågan avdramatiserades, kan man säga.

Fallet Ladberg

Frågan om kommunisterna och radion gav som nämnts tidigare upphov till ett yrkesförbud. Det drabbade Bo Teddy Ladberg, som arbetade på Röster i Radio. Han var också programman, dels hallåade han, dels medverkade han i ungdomsprogrammen. Att han var medlem i kommunistpartiet hade han aldrig gjort

någon hemlighet av. Han blev avstängd från programverksamheten i oktober 1952 och skrev då ett brev till radiochefen Elof Ehnmark:

B.B. Jag har nyss per telefon av Olle Björklund meddelats att jag inte längre kan användas som hallåman. Jag hoppas att Du inte tar illa upp om jag vill ha en skriftlig bekräftelse från dig på att det förhåller sig så, gärna också vilken motivering som ligger bakom ett så anmärkningsvärt beslut och vilken instans som har fattat det.

I ett mycket kortfattat brev svarade Ehnmark den 24 oktober på Ladbergs frågor:

Broder. På Din begäran vill jag skriftligen meddela Dig, att Direktionen har beslutat, att Du tills vidare inte skall användas i hallåttjänst på grund av den politiska inställning Du uppgivit Dig intaga.⁶¹

Det var alltså direktionen som fattade beslutet. Men det märkliga är att detta skedde efter det att Ehnmark mottagit Ladbergs brev! Sammanträdet hölls den 21 oktober och då hänvisar man till Ladbergs brev:

Med anledning av inkommen skrivelse från Ladberg beslöt direktionen att denne, på grund av den politiska inställning han själv uppgivit sig inta, tills vidare inte skulle användas i hallåttjänst.⁶²

Direktionens tillvägagångssätt är egendomligt och ger upphov till olika tolkningar. Formuleringen i protokollet kan tyda på att Björklunds åtgärd inte byggde på direktionens beslut. Men det kan också ha varit så, att man först inte ville protokollföra beslutet. Det är inte heller otänkbart att styrelsen fattat ett icke protokollfört beslut eller att radiochefen mottagit påståtningar från en instans utanför Radiotjänst. I samtliga fall är det inte uteslutet att signaler kan ha kommit från säkerhetspolisen eller från regeringshåll, men belägg saknas.

Bo Teddy Ladberg nämns egendomligt nog inte i debattartik-

larna om radion och kommunisterna. Däremot förekommer han i ett brev som Gunnar Heckscher, rektor för Socialinstitutet och ledare för unghögern, skrev just 1948 till Ivar Anderson, vice ordförande i Radiotjänsts styrelse. Det var ett mycket indignerat brev:

Jag tycker alldeles oerhört illa om kommunister, så illa att jag erfar ett direkt fysiskt obehag vid att titta på den kommunist Stockholms stadsfullmäktige tagit sig för att sätta in i Socialinstitutets styrelse. Liksom det under kriget brukade sägas om nazisterna tror jag att man nu kan säga om kommunisterna, att egenskaperna hederlig, intelligent och kommunist äro oförenliga: den hederlige kommunisten är inte intelligent, den intelligente kommunisten är inte hederlig, och den människa som är både hederlig och intelligent *kan* inte bli duperad av kommunisternas propaganda.

Heckscher ville emellertid inte avstänga kommunisterna från radion men passade på att upplysa Ivar Anderson om att Bo Teddy Ladberg var organiserad kommunist:

Han tjänstgör numera så gott som uteslutande på Röster i Radio och det skulle förmodligen vara olyckligt att avskeda honom, men han borde aldrig ha kommit in i företaget, och när han nu är där måste det bland annat ur kuppberedskapens synpunkt tillses, att han inte får tillfälle att syssla med programverksamheten.⁶³

I radions arkiv blir Bo Teddy Ladberg på nytt aktuell tiden efter Koreakrigets utbrott sommaren 1950. Inom radiochefen Elof Ehnmarks chefskollegium fanns det i slutet av september en påtaglig irritation över en resa till Sovjetunionen som Ladberg gjort under en tjänstledighet. I pressen hade nämligen resan förbundits med Radiotjänst. Kollegiet uttalade »sitt beklagande över att detta inte dessförinnan fått tillfälle att behandla frågan«.⁶⁴

I oktober blev Ladberg återigen aktuell i chefskollegiet. Ledamöterna fick veta att försvarsdepartementet genom departementschefen begärt upplysningar på telefon med anledning av

att Ladberg sökt uppskov från militärtjänstgöring. Mer förtäljer inte protokollet.⁶⁵ Två veckor senare hade läget blivit allvarligare:

Föreslog herr Ginsburg att på förekommen anledning frågan om Bo Teddy Ladbergs medverkan i radioprogrammet måtte underställas styrelsens prövning, huruvida denna medverkan skulle begränsas eller icke. I samband härmed redogjorde ordföranden hur denna fråga tidigare behandlats i styrelsen.⁶⁶

Det är något märkligt att förslagsställaren är Manne Ginsburg, visserligen Ladbergs formelle chef, men utan programansvar. Underlaget är dock för bristfälligt för att man skall kunna avgöra om initiativet verkligen kom från honom eller inte. Ginsburgs förslag kan ha följt på en diskussion, där det har förelegat olika meningar. Ginsburg själv uppger att han aldrig sett protokollet. Han menar att han inte spelat den aktiva roll som protokollet uppvisar.⁶⁷

När den styrelsebehandling som Ehnmark redogjorde för ägde rum går inte att fastställa. Den har aldrig blivit protokollförd. Enligt en uppgift av Ehnmark i chefskollegiet behandlade arbetsutskottet Ladberg den 18 och 24 oktober. Inte heller detta har tagits till protokollet. Ehnmark berättade också att ett preliminärt förslag angående medverkan i radioprogrammet skulle läggas fram vid nästa sammanträde. Den 31 oktober framlades i chefskollegiet ett »förslag till yttrande från styrelsen rörande medverkan i radio av personer som företrädde politiska ytterlighetsriktningar«, vilket utarbetats av överste Sundell.⁶⁸ Förslaget finns inte bifogat och återfinns inte heller på annat ställe. Om det antogs i styrelsen eller inte är oklart. Ärendet finns inte alls nämnt i protokollen.

BANNLYSNINGEN UPPHÄVS

Bo Teddy Ladbergs avstängning upphörde först 1958. I december 1957 beslöt direktionen att Ladberg skulle överföras till musikavdelningen. Styrelsens arbetsutskott skulle emellertid först informeras. Någon protokollförd rådfrågning hos arbetsut-

skottet förekom inte, utan radiochefen Olof Rydbeck »anmälde« i början av 1958 avsikten att förflytta Ladberg till musikavdelningen, »där han skulle handha vissa publicitetsuppgifter samt producera program«. Vid den här tidpunkten var inte längre kommunisterna särskilt kontroversiella i programsammanhang, även om 1948 års beslut också antogs för televisionens del. Och musikavdelningen bedömdes väl som ofarlig.

En viss försiktighet iaktogs dock till en början i Ladbergs fall. Ett direktionsprotokoll från 1959 visar att han endast fick syssla med musik. I ett beslut om en Österrikeresa för produktion av musikprogram blev ordet »musikprogram« understruket i protokollet.⁶⁹ Men när Ladberg 1967 blev konferencier för 10 000-kronorsfrågan i tv och året därpå blev programledare för det inte alldeles okontroversiella talkshowprogrammet »Timmen« förekom inte längre någon tvekan.

SÄPO OCH LADBERG

Säkerhetspolisen var under lång tid mycket intresserad av Bo Teddy Ladberg, från slutet av andra världskriget till långt in på 1960-talet. Det stora intresset för Ladberg kom när han blev anställd på Radiotjänst. Bidragande var också att en eller flera anställda på programföretaget rapporterade till säkerhetspolisen om Ladberg och andra kommunister. Vid ett tillfälle fick säkerhetspolisen till och med lyssna på ett av hans program och också ta del av ett synopsis. I januari 1949 meddelade en anställd säkerhetspolisen att Ladberg fått ett ultimatum av styrelsen, att antingen lämna kommunistpartiet eller Radiotjänst. Detta skulle ha skett sommaren 1948, möjligen kan detta ha ett samband med Heckschers brev till Ivar Anderson. Enligt sagesmannen hade Ladberg senare förklarat att han lämnat partiet. Ultimatumet gällde även hans kollega Lars G. Warne.⁷⁰

Något senare, och då hade också försvarets säkerhetstjänst blivit intresserad, tog fallet Ladberg en allvarlig vändning:

I mars 1949 meddelade en tillförlitlig uppgiftslämnare att det inom Radiotjänst, där L är anställd, finnes en kommunistisk grupp och att L, som hyser utpräglat sovjetvänliga åsikter, är med i denna grupp, möjligen dess ledare.

Genom övervakning av Ladberg eller andra väcktes till och med misstankar om olovlig verksamhet:

L. är på Tallrisstigen, Lidingö, granne med norska mb, pressattachén vid norska ambassaden i Stockholm, Reidar Hedemann. Dessa brukar ha sällskap på spårvagnen och studerar då gemensamt Ny Dag. De kommenterar instämmande Ny Dags åskådning. Vid tiden för förhandlingar i Oslo angående en eventuell nordisk försvarsallians hördes L säga till H, att denne väl vore i tillfälle att på grund av sin befattning lämna L ingående uppgifter om den norska inställningen till frågan.

Det finns också exakta uppgifter om när Ladberg besökte kommunistiska partiets lokaler i Stockholm och vilka han träffade, till exempel ungdomsförbundets sekreterare och Gerda Linderot. När han återvände från sin resa i Sovjetunionen 1950 visste säkerhetstjänsten att han överlämnade brev och hälsningar från fröken Ina Linderot, som han träffat i Moskva.⁷¹

Också Ladbergs hustru Eivor övervakades av säkerhetspolisen. Hon var mycket aktiv inom kommunistpartiet och var vid sin död 1949 personlig sekreterare till partiledaren Sven Linderot. I Ny Dag skrev Ladberg en minnesruna, som säkerhetspolisen nogsamt noterade en känslös rad: »Jag beundrar din kamp för att nå fram till den livs- och världsåskådning som du hann fram till och som vi båda visste vara den rätta.«

I februari 1952 fick säkerhetspolisen veta av någon på Radiotjänst att Bo Teddy Ladberg och Lars G. Warne begärt tjänstledighet för studier: »Det kunde vara av intresse att veta vad de skall göra«, skrev en säkerhetspolis i en promemoria. Vid samma tid kom en rapport som förmodligen blev ödesdiger för Ladberg. Den 29 februari 1952 hade han uppsökt sovjetiska ambassaden och frågat efter förste ambassadsekreteraren E. A. Tarabrin, som

säkerhetspolisen trodde var en av de ledande inom den sovjetiska underrättelsetjänsten. Tarabrin var inte anträffbar och därför hade Ladberg låtit hälsa att han inte kunde äta lunch med honom samma dag som överenskommet var.

Något senare uppgav en källa inom Radiotjänst att Ladberg förefallit ha kommit på grön kvist. I motsats till tidigare var han nu mycket välklädd, och han hade också blivit »påfallande dämpad och undfallande« i interna debatter. Sagesmannen kunde också berätta att Ladberg ansträngde sig för att få extra tjänstgöringar lördagar och söndagar:

Inom programledningen skulle man vara rädd för att detta sker icke enbart för förtjänstens skull utan även systematiskt för att göra hans röst känd för en så stor allmänhet som möjligt, vilket ur säkerhetssynpunkt bedöms som mycket allvarligt.

Detta gällde även Warne. En säkerhetspolis ifrågasatte om inte en viss övervakning borde ske av de två.

Säpoakten visar att Ladberg under hela 1950-talet fortsatte att vara aktiv inom den kommunistiska rörelsen.⁷² Hans långa yrkesförbud medförde inte att han föll i glömska hos försvarsstabens inrikesavdelning. Följande notering gjordes 1959: »Trots särskilda order från radiochefen har L. fått tillfälle att leda minst tre programpunkter hösten 1958. Skälen härtill är oklara.« Ett program är namngivet och kan knappast ha utgjort någon större fara för rikets säkerhet. Ladberg uppgavs ha varit programvärd för »Önskekonsert för musikälskare landet runt«.⁷³ I början av 1960-talet gjorde han resor till Sovjetunionen och till DDR. Möjligen kan denna aktivitet ha föranlett Säpochefen P. G. Winge att föredra Ladbergs akt för rikspolischefen, när Ladberg 1966 blev konferencier för 10 000-kronorsfrågan i tv. Det framgår i ett annat Säpodokument att Ladberg nu hade blivit en kändis.

Säkerhetspolisens två informanter på Radiotjänst berättade också om andra anställda. Intendenten Börje Lindell var »en gammal argsint clartéist«. Matts Rying hade »visat sig vara en sovjetsympatisör av stora mått«: «Han berättar ofta och gärna att

han besökt SSSR och talar med förtjusning om, att människorna där äro likadana som här i landet.« En annan programtjänsteman, Nils Linnman, misstänktes för kommunist sympatier, eftersom han fått en inbjudan från bulgariska legationen. Han hade till arbetskamraternas stora munterhet uppträtt i en fullständigt säckliknande kostym, »för att göra ett sant proletärt intryck«. Magnus Enhörning kunde enligt informanten betecknas som mycket radikal, vilket framgick av hans uttalanden och umgänge. Två tekniker tillhörde också skaran av kommunister.

Säkerhetspolisen fick också en redogörelse för innehållet i en diskussion 1951 inom Radiotjänstemännens förening om Radiotjänsts ställning i ett beredskapsläge. Det framkom under samkvämet att Ladberg, Warne, Lindell och Enhörning med all tydlighet gett uttryck för defaitistiska åsikter.

En av sagesmännen på Radiotjänst ansåg att Röster i Radio på ett egendomligt sätt blivit en »inkörsport till Radiotjänst för kommunistinnade element«. Personen i fråga avrådde dock säkerhetspolisen från att kontakta chefredaktören Manne Ginsburg, vars »inställning« inte var alldeles klar. Han och Ladberg var dessutom goda vänner.

Det var bara Ladberg som drabbades av ett yrkesförbud och man kan fråga sig varför han plötsligt hösten 1952 blev en sådan säkerhetsrisk. Med tanke på säkerhetstjänsternas tidiga intresse för honom borde avstängningen ha kommit mycket tidigare, kan man tycka. Till en del kan naturligtvis spionaffärerna och Catalinaaffären ha spelat in, men knappast ha varit avgörande. Förmodligen har avstängningen att göra med de olika aktioner som var på gång 1951–1952 för att hantera »opålitliga element«. Tvångsmedelslagen kom till 1952, och den hemliga sektionen II inom Folk och Försvar samarbetade med TCO, LO, SAF, säkerhetspolisen och försvaret i kampen mot kommunisterna. Det psykologiska försvaret inrättades vid samma tid.

Kanske var också upprättandet av så kallade beredskapsprogram en av flera avgörande faktorer. Dåvarande teaterchefen Palle Brunius hade 1951 fått i uppdrag av styrelsen att samman-

ställa beredskapsprogram för framtida förvaring i olika berggrum. Hans uppdrag slutfördes 1952. Enligt en muntlig källa visade det sig att Ladberg hade på- och avannonserat en del av de program som redan gått i sändning. C.-O. Sandgren på Radioteatern fick då i uppdrag att klippa bort Ladbergs röst. Orsaken var naturligtvis den att i krigstid skulle det svenska folket kunna lita på radions hallåmän. En kommunist var en säkerhetsrisk.⁷⁴

Kommunistiska klagomål mot Radiotjänst

Hur agerade då det kommunistiska partiet åren efter 1948, tog det strid med Radiotjänst? När det gäller medverkan i valrörelseprogrammen behövde partiet inte agera, där ansåg ju Radiotjänst att partiet inte kunde uteslutas, eftersom det var representerat i riksdagen. Annorlunda låg det till med demokratiparagrafen 1948, den var ju till en klar nackdel för partiet, då den begränsade möjligheten att delta i de politiska debatterna och bedriva opinion. Partiet valde ändå att inte ta strid med Radiotjänst. Det finns i källmaterialet inga hänvändelser till radiochefen eller till styrelsen för Radiotjänst. Uppenbarligen föredrog partiet att ligga lågt, för att inte ytterligare förvärpa sin situation. Partiets möjligheter att diskutera inskränkningen i andra tidningar än sina egna var ytterst få, för att inte säga obefintliga. Förmodligen var också kommunisterna angelägna om att ha kvar den ventil som Radiotjänst ändå utgjorde, för att nå ut med sitt budskap till andra än sina egna.

Partiorganet Ny Dag kunde naturligtvis agera på ett betydligt friare sätt. Här gällde också att för partivännerna visa upp en kritisk attityd. En genomgång av Sveriges Radios klippsamling visar att tonen var frän och oftast rätt grov gentemot programföretaget. Radiotjänst framställs som USA-styrt. Bakom programmen står »den amerikanska kontrollkommissionen i Stockholm« eller också har de beställts av president Truman.⁷⁵

I slutet av 1947 riktade Ny Dag våldsamt kritik mot Radiotjänst i samband med 30-årsjubileet av ryska revolutionen. För att gripa sig an detta kontroversiella ämne hade föredragsavdelningen engagerat fyra författare med socialistisk bakgrund, två som avfallit från tron på Sovjet, norrmannen Arnulf Överland och Eyvind Johnson, och två som fortfarande hyllade Sovjet, dansken Martin Andersen Nexö och Erik Blomberg. Bakom idén stod chefen för föredragsavdelningen Nils-Olof Franzén och Börje Lindell, vilka hade noterat aktualitetsavdelningens ointresse för ämnet.⁷⁶

Hur laddad programidén var visade sig redan före utsändningen. Sovjetiska legationen i Stockholm vände sig nämligen till UD för att stoppa Överland och Johnson, på grund av deras negativa inställning till Sovjet. Framställningen föranledde ingen åtgärd. Morgon-Tidningen fann det ryska inblandningsförsöket svårbegripligt. Endera var det ren taktlöshet eller en förklarlig okunnighet om den demokratiska yttrandefrihetens principer. DN tyckte att legationen handlade klumpigt och att agerandet påminde om den tyska legationens uppvaktningar hos UD under krigsåren.⁷⁷

Ny Dag skrädde inte orden efter sändningen, särskilt inte mot Överland, som påmindes om att ryska soldater räddat hans liv när han var koncentrationslägerfånge i Tyskland: »Radiotjänsts ledning måste veta att Överland är psykiskt defekt, en patolog som passar bättre under psykiatrisk vård än framför en radiomikrofon.«⁷⁸

Överlands formuleringar var hårda: »Revolutionen har inte bragt andra frukter än dem som hänga i galgen. [— —] Sovjet kallar sig socialistisk och demokratisk, men är inte demokrati och inte socialism – utan en ny nationalsocialism.« Johnson gjorde en liknande jämförelse. Sovjet var världens mest utpräglade polisstat: »Proletariatets diktatur är en diktatur över proletariaterna, icke genom dem; likheterna mellan en kommunistisk och en nazistisk äro större än olikheterna.«⁷⁹ Gustav Johansson påpekade i Ny Dag att Överland ändrat inställning sedan han talade

i Medborgarhuset i Stockholm sommaren 1945: »Utan Rysslands kamp skulle vi aldrig kommit hem.« Från den sovjetiska Stockholmslegationen kom också protester.⁸⁰

Visserligen var det väl sörjt för balansen i minnesprogrammet, men det är ändå rätt förvånande att Radiotjänst vid denna tidpunkt lät så pass tillspetsade omdömen fällas om en annan stat. Det hade varit otänkbart om det gällt någon väststat eller USA. Franzén har senare berättat att den radikale Börje Lindell inte kunde ta ansvar för Överlands inslag, men hade nu Radiotjänst inbjudit Överland kunde inte gärna hans manus censureras.⁸¹

I Radionämnden var Knut Olsson givetvis inte nöjd med programmets innehåll och valet av medverkande. Även om den ryska revolutionen kunde diskuteras, borde inte en kritik få föras fram på det sätt som gjorts och framför allt inte i samband med den ryska nationaldagen. Det var skadligt för Sveriges utrikespolitiska förbindelser, ansåg han.

Olsson fick ett visst stöd av Gunnar Hirdman, som på »ett bestämt sätt« reagerade mot att Överlands anförande fick hållas. Han undrade om ett liknande anförande om USA kunde tänkas i ett program på den amerikanska nationaldagen. Men både Olsson och Hirdman ansåg emellertid att det var riktigt av Radiotjänst att avvisa den sovjetiska legationens hemställan till UD. Det fanns ytterligare två ledamöter som inte gillade Överlands deltagande. Samuel Norrby undrade om Radiotjänst verkligen hade handlat i överensstämmelse med sin instruktion, och Eleonore Lilliehöök ansåg att den norske författaren var olämplig på grund av sin »överhettning« på området.

Ordföranden uttryckte förhoppningen att Radiotjänst kunde ge mer upplysning om Ryssland i ett kommande program, vilket väl var ett försök att brygga över motsättningarna i frågan. Något uttalande gjorde nämnden inte utan beslöt att låta ärendet bero vid diskussionen. Det kan särskilt nämnas att UD:s pressbyråchef Sven Dahlman inte yttrade sig.⁸² Han var kanske inte lika oroad som Olsson över de utrikespolitiska följderna.

REAKTIONÄRA RÖSTER

Månaden efter Pragkuppen 1948 kritiserade Ny Dag Radiotjänsts val av utrikeskorrespondenter och de »djupt bonnierengagerade« radiokommentatorerna Bo Enander och Yngve Lorents, som båda sjöng efter proamerikansk pipa.⁸³

Ny Dag kritiserade socialdemokraternas 1 april-kampanj mot kommunisterna. Tidningen undrade om den hade en liknande förhistoria som den norska statsministern Einar Gerhardsens antikommunistiska appell, som skulle ha tillkommit efter diplomatiska påtryckningar från Storbritannien och USA.⁸⁴

När kraven kom på nytt hösten 1949 om utestängning av kommunisterna protesterade kända författare i Ny Dag: Moa Martinson, Lars Ahlin, Arnold Ljungdal, Erik Asklund, Stig Carlsson och Arne Sand. Kommunisten Harald Rubinstein förstörde inte alla debatterna, som det påståtts, sade Moa Martinson, tvärtom gav han dem sälta och must. Gunnar Hirdman, rektor i ABF och radionämndsledamot, och Hans Göran Franck, ordförande i Stockholms-Clarté, opponerade sig också, likaså Stockholms Kommunistiska Arbetarekommun.⁸⁵

EYVIND JOHNSONS VÅRTAL 1951

Oftast gällde kritiken i Ny Dag enskilda programpunkter. Sådan kritik kom också direkt till Radiotjänst från kommuniststyrda fackföreningsavdelningar eller klubbar och från enskilda kommunister. Den kraftigaste kritiken kom 1951, vilket kan förklaras av att debatten i Sverige om konflikterna mellan öst och väst inte var så polariserad som tidigare. Det hade utkristalliserat sig en tredje ståndpunkt, vars företrädare ogillade den västdominerade beskrivningen av det kalla kriget. I stället förordade de en neutral hållning, »varken – eller«, till konflikten mellan öst och väst. Eyvind Johnson och Herbert Tingsten var de främsta motståndarna till tredje ståndpunkten. Johnson förfäktade sin tro på den amerikanska demokratin och gjorde upp med öststatskommunismen.

Uppsalastudenterna lät Johnson hålla vårtalet 1951, vilket var

ett kontroversiellt val som särskilt hårt drabbade Radiotjänst, som traditionsenligt återutsände delar av talet. Det var till och med det enda inslaget i Dagens Eko den dagen.⁸⁶ Johnson framhöll USA:s betydelse för Västerlandet:

Om Amerika är starkt – och med Amerika Västeuropa – betyder det för oss här, att vi ännu har möjligheten till vårt folks självbestämmanderätt kvar. Ifall den styrkan mattas eller drar sig tillbaka i isolationism återstår oss det andra: att omfattas av, pressas in i en östlig världs intressen, att bli provinsen eller guvernementet Sverige i protektoratet Europa.⁸⁷

Clarté med John Takman och Hans Göran Franck hävdade i en skrivelse till Radiotjänsts styrelse att Johnson hade gått till våldsamma utfall mot Sovjetunionen, kommunismen och världsfredsrorelsen. Talet kunde inte anses representativt för vad svenska studenter i allmänhet tänkte. Det innehöll, menade de, en hatfylld karakteristik av prominenta svenska intellektuella och var också en patetisk anslutning till USA:s utrikespolitik.⁸⁸ Talet var, skrev Ny Dag, en »patologs förkunnelse«, inte en balanserad människas. Gustav Johansson skrev att Johnson »ljög fräckt och medvetet«.⁸⁹ Kritik kom också från Karl Vennberg: »Radiotjänst, eller i varje fall den mest inflytelserika gruppen på Radiotjänst, anlägger också en speciell syn på svenska folkets politiska skolning.«⁹⁰

Radiotjänsts styrelse fick protester från olika håll. Ett stort antal fackföreningsavdelningar och klubbar i Göteborg gick samman i en skrivelse, företrädda av Göteborgs Grovarbetarefackförening. Atlantspaktsanhängare fick minsann luften sina reaktionära, antidemokratiska och krigsaktivistiska uppfattningar, medan representanter för fredsrorelsen praktiskt taget var utestängda, påstod de.⁹¹

Radiotjänsts utsändning av vårtalet ställdes i protestskrivelserna i relation till aktualitetsavdelningens nej till en förfrågan av Artur Lundkvist att i Ekot berätta om andra världsfredskongressen i Warszawa. Avvisandet var ett flagrant brott mot bestämmel-

sen att radion skulle vara politiskt neutral, påpekades det. Radiotjänsts styrelse avvisade denna jämförelse. Vårtalet var en traditionell utsändning av ett offentligt anförande. Därför kunde ingen kritik riktas mot aktualitetsavdelningen för att utan förhandsgranskning utsända talet. Grovarbetarefackföreningen i Göteborg replikerade lite spefullt att de trodde att *innehållet* i talet och inte *traditionen* var det avgörande.⁹²

Eyvind Johnsons tal anmälades till Radionämnden, som i sitt uttalande godkände principen att traditionellt radiera vårtalet. Innehållet fick talaren stå för. Till protokollet anförde Gunnar Hirdman en avvikande mening: »Nämnden beslöt att hänvisande till traditionen godkänna principen att i ett sådant sammanhang radiera talet, ehuru det kan råda delade meningar om innehållet.«⁹³

Man kan tycka att Radiotjänst borde ha dragit öronen åt sig, när det blev bekant att Eyvind Johnson skulle hålla talet. Egentligen befann sig programledningen i ett dilemma. Den kunde naturligtvis ha valt att inhibera utsändningen av talet på grund av ett väntat kontroversiellt innehåll och hänvisat till bestämmelsen om radions opartiskhet. Men då hade säkerligen kritik kommit från olika håll om hänsynstagande till kommunisterna.

VÄRLDSFREDSRÖRELSEN

Kritiken mot aktualitetsavdelningen för att inte ha uppmärksammat världsfredskongressen i Warszawa föranledde inte Radiotjänst att i stället lämna utrymme åt världsfredskongressen i Östberlin senare samma år. Däremot hade TT ett tjugotal nyhetsmeddelanden om festivalen. Kritik riktades inte mot TT:s referat av de tal som den östtyske presidenten Wilhelm Pieck och ministerpresidenten Otto Grotewohl höll. Däremot skulle TT på ett otillständigt sätt ha spritt falska uppgifter om brist på mat och förekomst av fläcktyfus bland deltagarna. Radiotjänsts uppträdande var, framhölls det, inte ägnat att skapa förståelse mellan ungdomar i olika länder. TT:s utredning accepterades av Radiotjänsts styrelse, som också tillbakavisade övrig kritik med hänvis-

ning till demokratiparagrafen 1948 som, påpekades det, allttjämt gällde.⁹⁴

Egentligen var den inte tillämplig i det här fallet. Men fredsrelserna uppfattades av antikommunisterna som kommuniststyrda och därmed var också alla anhängare kommunister, vilket torde ha varit en överdrift. I fråga om Artur Lundkvist förklarade inte radiochefen avslaget.

»SOVJETFIENTLIG FÖREDRAGSSERIE«

Kommunistisk kritik blev det även när Radiotjänst, också 1951, för första gången sände en programserie om Sovjetunionen. Redan före sändningen uppvaktades radiochefen av representanter för styrelsen i Förbundet för kulturella och ekonomiska förbindelser mellan Sovjetunionen och Sverige. De hade reagerat mot valet av föredragshållare, eftersom flertalet enligt deras mening hade gjort sig kända för direkt sovjetfientlig verksamhet. Särskilt fördömande var förbundet, när det gällde ett föredrag om vardagsförhållanden i Sovjet av järnverksarbetaren Ragnar Rudfalk, som varit straffånge i Sovjet och skrivit en bok om de åren. Han skulle ha tagit sig in i landet via nazityska frontlinjer. »Vad skulle sägas ifall en svensk, som suttit i Sing-Sing, skulle av Radiotjänst utväljas som talare beträffande vardagsförhållandena i USA?« Förbundet ville ha en sakkunnig talare med känd positiv inställning till Sovjet, gärna någon av dem som hade deltagit i studiedelegationsresor till Sovjet.⁹⁵

Föredragsserien var ambitiöst upplagd. Den tog sitt avstamp i revolutionen 1917 (»En revolution och dess drivkrafter») med f.d. legationsrådet Nils Lind som föredragshållare. Han utgav 1949 boken »Möten mellan öst och väst« men hade inte varit verksam i Moskva sedan 1938. Lennart Hirschfeldt, fil. lic. och chef för Utrikespolitiska Institutet, skulle tala om rysk utrikespolitik. Han var dessutom utrikeskrönikör hos Radiotjänst sedan 1949. Sociallagstiftning, löner och priser föll på Leif Björks lott och produktion och självförsörjning på Sven-Olof Garlands, fil. lic. och geograf. För ämnet kultur och propaganda hade man

valt Nils Åke Nilsson, docent och föreståndare för Ryska institutionen vid Stockholms högskola. Förutom Rudfalk hade Radiotjänst vidtalat redaktören Birger Lundberg att i samma program tala om vardagsmiljön.⁹⁶

Tydligen hade Radiotjänst för fackområdena valt sakkunniga personer. Förhållandet att ingen kommunist med eller utan fackkunskaper hade anlåtats måste ha berott på demokratiparagrafen 1948. I det läget var det naturligtvis utmanande att låta den f.d. krigsfången Rudfalk medverka. Valet av Lundberg skulle säkerligen utgöra en motvikt till Rudfalk. Lundberg var socialdemokrat och hade 1947 varit utrikeskorrespondent i Moskva åt MT och gav 1948 ut boken »Svensk i Sovjet«. Göteborgs Grovarbetarefackförening undrade i brev till Radiotjänst varför inte Bo Teddy Ladberg eller radionämndsledamoten Gunnar Hirdman tagits i anspråk. Båda hade året före besökt Sovjet. Kritikerna underlät att upplysa om att Gunnar Hirdman och Birger Lundberg i början av året framträtt i »Fönstret« och samtalat om rysk ungdom.⁹⁷

I Ny Dag fanns den intressanta uppgiften att författaren Axel Liffner skulle ha medverkat men blivit refuserad. I stället hade han hållit föredraget på Clartés årsmöte. Tidningen drog den slutsatsen att Liffner, som inte var kommunist, varit otillräckligt hatfull, även om han var kritisk till det han sett i Sovjet. I föredraget fanns det dock enligt tidningen en grundton av sympati för ett hårt arbetande folk.⁹⁸

I sin kritik konstaterade också Göteborgs Grovarbetarefackförening att ingen radiolyssnare gärna »kunde undgå att lägga märke till partiskhet till västsidans förmån som genomstrålar praktiskt taget alla utsändningar som har något, om än så litet samband med förhållandet mellan öst och väst«. Fackföreningen var dessutom oförsynt nog att ställa frågan *vilken* västerländsk kultur Radiotjänst åsyftade:

Är det den som råder i USA med dess åsiktsförföljelser, inte minst mot kultureliten, dess negerlynchningar och annan rasförföljelse, dess antifackliga lagstiftning och dess likriktade och ofria press? Eller menar styrelsen Spanien med dess ofrihet och okultur, dess blods-

och fängelseregim? Eller åsyftas Grekland med sina dödsdomar mot frihetskämpar, sina överfyllda fångelser och sin quislingsregim under amerikanskt herravälde? Eller Turkiet, som inte ens tillåter en fri fackföreningsrörelse? Eller Mikadons Japan, som nu tillhör »västerlandet« i sin egenskap av militärbas åt USA?⁹⁹

Svenska Träindustriarbetareförbundets avd. 488 i Seskarö vände sig både till radiostyrelsen och till regeringen, eftersom den förmodade att programserien hade kommit till stånd med regeringens goda minne.¹⁰⁰ I sin aktion vände sig Förbundet för kulturella och ekonomiska förbindelser mellan Sovjetunionen och Sverige också till Radionämnden, på grund av fruktan för att programserien »icke skulle vara opartisk och objektiv utan bli ett medel för propagandan mot Sovjetunionen med stora risker för vårt lands fred«. Radionämnden uttalade sin tillfredsställelse med serien.¹⁰¹

MAKARNA ROSENBERG OCH DAGENS EKO

I USA dömdes 1953 makarna Ethel och Julius Rosenberg till döden för att ha lämnat ut kärnvapenhemligheter till Sovjet. Även i Sverige förekom en mycket inflammerad debatt om denna spionaffär. Den svenska Rosenbergkommittén riktade klagomål mot radions sätt att behandla rättegången och avrättningen. Särskilt kritisk var kommittén mot ett inslag i Dagens Eko av överdirektör Harry Söderman. Kommittén anklagade Radiotjänst för att ha undertryckt praktiskt taget alla uppgifter om opinionsrörelsen i Sverige. Söderman hade, påstod man, lämnat falska och irrelevanta uppgifter.

Enligt Henrik Hahr hade aktualitetsavdelningen beslutat att inte kommentera fallet, förrän definitiv ställning tagits i USA. Anledningen till denna stora försiktighet var att kommunisterna och deras sympatisörer hade »tagit alla tillfällen i akt för att utnyttja varje opinionsyttring och uttalande kring Rosenberg till politisk agitation«. När det stod klart att dödsdomarna skulle verkställas bad redaktionen Söderman, som specialstuderat fallet, om en kommentar.

Denna självuppgivenhet från Radiotjänsts sida är mycket märklig. Någon rädsla för agitationen i den kommunistiska pressen har inte funnits tidigare. Det är troligt att man ville undvika att inslag i det kontroversiella målet skulle gynna kommunisterna, som drev denna fråga mycket hårt. Det är inte heller uteslutet att det fanns ett visst hänsynstagande till USA.

Radionämnden behandlade klagomålen och gav Radiotjänst sitt stöd: »Med hänsyn till önskvärdheten av full opartiskhet i pågående rättegångsmål anser sig Radionämnden ej ha skäl att rikta anmärkning mot Radiotjänst med anledning av att man ej fortlöpande kommenterat fallet Rosenberg utan avvaktat utgången av målet.«

Nämnden insåg tydligen att uttalandet kunde få en prejudicerande betydelse av negativ art och gjorde därför följande tillägg: »Härmed har nämnden dock ej velat utesluta att rättegångar över huvud taget omnämnas i radio.«

Radionämndens skrivning beträffande Södermans Ekoinslag visar att det måste ha funnits många olika åsikter i nämnden: »Ehuru herr Södermans anförande [...] ej kan påstås vara medvetet partiskt skulle det likväl – enligt nämndens mening – genom att medtaga ytterligare fakta kunna vinna i allsidighet.« Nämnden aktade sig dock för att kommentera den kontroversiella sakfrågan utan skrev att den hade föredragit att de mänskliga synpunkterna i de vädjanden om benådning som gjorts hade blivit mer allsidigt belysta.

Kommunisten Knut Olsson reserverade sig. Han framhöll att Radiotjänsts hållning »var ett försvar inte endast för dödsdomarna utan också för den brutala verkställigheten av desamma, vilken – för att tala med MT – hundratusentals hederliga människor i alla demokratiska länder känner som en kränkning av livet, av rätten och anständigheten«.

Uppenbarligen tog Radiotjänst och Radionämnden inte hänsyn till lyssnarnas behov av löpande kommentarer i en mycket aktuell fråga. Båda gjorde ett klart politiskt ställningstagande.¹⁰²

En programpunkt där kommunisterna skulle kunna känna sig missgynnade var riksdagsreferaten. Trots allt är det ovanligt med klagomål. En framstöt gjorde den kommunistiska riksdagsgruppen 1954 med en skrivelse till både Radiotjänsts styrelse och Radionämnden. Med något undantag förvandlade programtjänstemännen radion till »en tribun för den borgerliga oppositionen«. Med endast ett klubbslag fick radiolyssnarna ofta veta att kommunisterna deltagit i riksdagsdebatterna. Ibland refererades den kommunistiske talaren utan att vederbörande själv fick komma till orda. Det hände också att repliker riktade till kommunistiska talare återgetts, men inte vad de själva sagt. Det sammanfattande omdömet blev hårt: »radion spelade rollen av en politisk censurinstitution«. ¹⁰³ Radionämnden tillbakavisade kritiken såsom obefogad. ¹⁰⁴

Den kommunistiska riksdagsgruppen återkom med ny kritik 1956, som var ett inrikespolitiskt laddat år med ett haltande samarbete mellan koalitionsparterna socialdemokrater och bondeförbundare. I brev till och uppvakning hos radiochefen efter septembervalet anförde de kommunistiska riksdagsmännen att partiet inte fått delta i tre programpunkter, där de fyra andra partierna deltagit. Detta var, framhölls det, en ensidig favorisering och en kränkning av riksdagspartiernas demokratiska rättigheter: »Politiska diskussioner och enkäter, där ett riksdagsparti konsekvent utestänges från deltagande, kan icke sägas vara uttryck för strävan till objektivitet.« ¹⁰⁵

Radiochefen Olof Rydbeck återopade bestämmelsen att inte alla partier nödvändigtvis behövde vara med i alla program av politisk natur. I de fall som den kommunistiska riksdagsgruppen åsyftade var denna begränsning inte bara tillätlig utan även lämplig. För två av programmen angav radiochefen skälet att det kommunistiska partiet stod utanför varje tänkbar regeringsbildning. Det tredje programmet skulle inte ha en renodlat partipolitisk uppläggning. En representant från den kommunistiska riksdagsgruppen skulle ha gett programmets panel en helt annan karaktär.

Samtidigt som Olof Rydbeck tillbakavisade kritiken ville han upprepa att Radiotjänst inte hade något emot en radiodebatt, där kommunisternas uppfattning om demokrati konfronterades med de övriga partiernas.¹⁰⁶ Erbjudandet är svårtolkat, det kan ha varit ett positivt tillmötesgående, men det kan också ha varit ironiskt menat. Tonen i Rydbecks svarsbrev är något snorkig och hans argumentering är inte helt invändningsfri. För många lyssnare kunde det ha varit intressant att få kommunisternas syn på det osäkra inrikespolitiska läget, inte minst när Erlander inte ville ha kommunisternas stöd.

Det är möjligt att Olof Rydbecks svar inte helt accepterades av radiostyrelsens förvaltningsutskott, där han redogjorde för ärendet. Arbetsutskottet beslöt nämligen att föreslå styrelsen en diskussion om tolkningen av tidigare principuttalanden i fråga om politik i radio.¹⁰⁷

Någon sådan politisk diskussion blev det inte, i varje fall ingen protokollförd. Om det eventuellt hade funnits tankegångar på att mildra inställningen till kommunisterna hade de säkerligen försvunnit i samband med Ungernrevolten månaden efter. Året efter beslöt styrelsen att de tidigare uttalandena fortfarande skulle gälla och även tillämpas beträffande televisionen.¹⁰⁸

Olof Rydbeck hade samma hårda inställning till kommunisterna också under 1957 – även då förbisågs programmässiga synpunkter. Hilding Hagberg hade klagat över att kommunisterna inte hade fått delta i en debatt om tjänstepensionerna i mars 1957. Rydbeck svarade att den var avsedd »endast för de i beredningen deltagande politiska representanterna«. Radiochefen bortsåg därmed från en väljargrupp på ca 190 000 personer. Däremot skulle kommunisterna få delta i en stor partipolitisk diskussion något senare.¹⁰⁹

UNGDOMSFÖRBUNDET (K) UTESTÄNGS

Två gånger i slutet av 1950-talet fördes diskussioner om huruvida kommunisterna hade ett politiskt ungdomsförbund som uppfyllde samma kriterier som de andra partiernas. Första gången

var 1956 då Sverges kommunistiska ungdomsförbund inte hade fått delta i en ungdomsdebatt. Ungdomsförbundets ombudsman, Urban Karlsson, hade vid en uppvaktning hos radiochefen uppgett att ungdomsförbundet var en underorganisation av studiegrupper inom partiet. Radiotjänsts krav var att ett ungdomsförbund måste uppvisa en fungerande styrelse och någon form av utåt verksam organisation såsom möten, sammanträden och konferenser. Även stadgar, verksamhets- och revisionsberättelser måste kunna redovisas. Det kommunistiska ungdomsförbundet uppfyllde enligt Rydbeck och Radiotjänsts styrelse inte alla dessa kriterier. Rydbeck framhöll att om förbundet varit en utåt aktivt arbetande ungdomsorganisation, hade det fått delta i ungdomsdebatten. Urban Karlsson invände med påståendet att förbundet drev sin verksamhet inåt.¹¹⁰

I Radionämnden förfäktade Knut Olsson åsikten att Radiotjänsts krav inte kunde godtas, förbundets organisation och arbetsformer var en intern angelägenhet, betonade han. Ungdomsförbundet var dessutom remissinstans för Stockholms Stad och hade också en officiell inbjudan av Nordiska Rådet som observatör. Radiochefen hävdade att förbundet hade upphört med sin verksamhet, eftersom någon sådan inte hade kunnat upptäckas mellan de två valen. Därtill hade inte förbundet längre någon ordförande utan endast en sekreterare. I stället arbetade man med s.k. DU-klubbar.

Radionämndens ordförande, Per Nyström, vitsordade den utbredda uppfattningen i politiska kretsar att det kommunistiska ungdomsförbundet hade upphört att bedriva sin verksamhet. Nämndens arbetsutskott hade kommit till samma uppfattning som Radiotjänst och anslöt sig till radiochefens synpunkter.¹¹¹

Diskussionen om kommunisternas ungdomsförbund dök upp på nytt 1959 med ungefär samma argument på båda sidor, men nu hade en sammanslagning skett mellan DU-klubbarna och Sverges kommunistiska ungdomsförbund. Nu gjorde Demokratisk Ungdom (DU) anspråk på att vara det ungdomsförbund som skulle jämföras med de andra partiernas. Det skedde inför

tv-serien »Politiska pilen«, som byggde på medverkan från de demokratiska partiernas ungdomsförbund. I samråd med radiochefen avvisade den ansvarige producenten Ivar Ivre ett krav från DU att få delta på likvärdig grund. Inte heller DU kunde betraktas som ett renordlat politiskt ungdomsförbund.¹¹²

DU påpekade i ett långt brev att det i programmet deklarerades att DU var en del av arbetarrörelsen och också stödde Sveriges kommunistiska parti. Traditionenligt hade den kommunistiska ungdomsrörelsen alltid varit en självständig ungdomsrörelse. Även DU hade fått observatörsstatus i Nordiska Rådet.¹¹³ Wilhelm Agrell har i sin forskning om svenska kärnvapenmotståndare visat att säkerhetspolisen och den militära säkerhetstjänsten också övervakade DU.¹¹⁴ Det är inte uteslutet att Radiotjänst kan ha förstått att aktionsgrupperna var under övervakning.

Det är också mycket troligt att SR inte ville medverka till att unga lyssnare/tittare skulle förledas av det tämligen diffusa namnet Demokratisk Ungdom, som inte alls antyder att det egentligen skulle vara ett kommunistiskt ungdomsförbund. Ivar Ivre skriver i en promemoria att DU bibehållit »den politiskt neutrala och enligt gängse språkbruk vilseledande beteckningen Demokratisk Ungdom«.¹¹⁵

Sammanfattning

Radiotjänst blev under 1940- och 1950-talen föremål för utomordentligt stora påtryckningar i kommunistfrågan. Debatten är till sin omfattning, utsträckning och intensitet unik i programföretagets historia. Aktörerna var många, främst pressen, partierna, radiostyrelsen, programledningen och Radionämnden. Positionerna var fastlåsta, ingen ändrade eller modifierade sin åsikt.

Frågan är om påtryckningarna kan anses vara otillbörliga. Dagstidningarna hade naturligtvis rätt att diskutera ämnet och driva sina åsikter. När det gäller de politiska partierna är det annorlunda. Gång på gång försökte partiledare och partisekrete-

rare att förmå monopolföretaget Radiotjänst att helt eller delvis tysta ett riksdagsparti. Här handlar det om otillbörliga påtryckningar – förmodligen de mest allvarliga i företagens historia, eftersom de också pågick under så lång tid. De politiska partierna fick i denna fråga ett stort inflytande och programföretaget tvingades till vissa eftergifter.

Rent formellt hade Radiotjänsts styrelse rätt att diskutera kommunisternas medverkan i programmen. Däremot är det tvivelaktigt, för att inte säga otillbörligt, att genom regler inskränka yttrandefriheten i radio för ett demokratiskt valt riksdagsparti, om än med ett revolutionärt program och en uttaland Moskvatrogenhet. Härvidlag bröt också styrelsen mot avtalet med staten, där det stadgades att man i programverksamheten skulle vara opartisk. Detta gäller även ställningstagandet för den västerländska demokratin. Radionämnden, som skulle övervaka att inte programföretaget bröt mot avtalet med staten, ställde sig hela tiden bakom de olika uttalanden som Radiotjänst gjorde. Nämnden fördömde till och med kommunistledarens sätt att uttala sig, vilket var ett klart avsteg från Radionämndens instruktioner. Bortblåsta var de vackra orden från 1947 och 1948.

Radiotjänst gjorde alltså flera eftergifter, men på en viktig punkt gav programföretaget inte vika. En total uteslutning var omöjlig på grund av kommunistpartiets riksdagstillhörighet. Radiotjänst ville inte heller utestänga kommunisterna från partiledarintervjuerna eller slutdebatten. Kanske var styrelsen alltför splittrad, och det kom inte heller ett samlat och entydigt krav från partierna. Säkerligen spelade programledningens hållning en stor roll. Frågetecken kan dock sättas inför radiochefen Yngve Hugos agerande i styrelsen. Han framträder inte i protokollen som en viljestark radiochef. Han var till och med kritisk mot enskilda programtjänstemän.

De som sätter yttrandefriheten i främsta rummet är just programtjänstemännen, även om de får sin handlingsfrihet kringskuren och flera gånger utsätts för starka påtryckningar från radiostyrelsen. Allt detta förde med sig en stor försiktighet, och

successivt upphör den djävare programpolitik som kännetecknat till exempel »Politiska knuten«. Henrik Hahrs artiklar andas på många sätt olust. Förmodligen kändes det olustigt att försvara yttrandefriheten för ett odemokratiskt parti och upprepade gånger bli kritiserad i den borgerliga pressen, därtill av det kommunistiska partiet, vars yttranderätt tillgodosetts i flera sammanhang av programledningen. För programtjänstemännen var det också uppenbarligen frustrerande att politikerna från de fyra demokratiska partierna själva ofta försummade att bemöta kommunisterna i radiodebatterna.

DN med Herbert Tingsten och Leif Kihlberg var den tidning som allra hårdast drev kommunistfrågan, sekunderad av Stockholms-Tidningen. Deras attityd var obeveklig. Kommunisterna skulle bort. Svenska Dagbladet ville dock inte gå riktigt så långt och Expressen var genomgående kritisk mot DN. Medan den borgerliga pressen uppvisar en splittrad bild stöder i allmänhet de socialdemokratiska tidningarna Radiotjänsts hållning. På så sätt skiljer sig de senare från den attityd som partiets representanter uppvisar i partiöverläggningarna med programföretaget.

GHT ansåg att DN betedde sig hysteriskt, och stämmningsläget verkar nu femtio år efteråt ha varit något uppskruvat. Det går dock inte att bortse från att det fanns en betydande grogrund för sådana känslor. Det kalla kriget hade börjat och hela tiden trappats upp. Den sovjetiska expansionen västerut, där den ena staten efter den andra fick en diktatorisk regim, skapade en känslomässig upprördhet och oro. Det starka sovjetiska trycket på Finland bidrog också. Senare forskning har emellertid visat att socialdemokraterna av inrikespolitiska skäl dessutom underblåste de svenska kommunisternas impopularitet. Bakom kulisserna försiggick uppenbarligen odemokratiska aktiviteter för att bekämpa dem, framför allt på arbetsplatserna och i fackföreningarna. I denna kamp tycks det ha funnits en ohelig allians mellan vissa politiska partier, folkrörelser, SAF och försvaret. I denna verksamhet deltog också Folk och Försvar. Det var i detta spänningsfält som Radiotjänst befann sig.

Fallet Ladberg visar att det hos vissa chefer och styrelseledamöter i Radiotjänst fanns en motvilja mot att ha en kommunist i programproduktionen. Det är ont om uppgifter om hur enskilda programtjänstemän i allmänhet förhöll sig i kommunistfrågan. Tydligt är att Olof Forsén, Henrik Hahr och Erik Hjalmar Linder försvarade yttrandefriheten för kommunisterna. Hur Gunnar Helén och Nils-Olof Franzén, vilka också hade chefspositioner, ställde sig framgår inte i det samtida källmaterialet. I memoarerna förbigår Helén helt problematiken men framhåller att han litade på att Ladberg i tjänsten skulle följa de regler för opartiskhet som gällde.¹¹⁶ Franzén nämner i sina radiominnen inte fallet Ladberg. Men han gör en intressant omvärdering. Efter drygt fyrtio år frågar han sig om behandlingen av kommunisterna var felaktig och stötande, och svarar:

Med hänsyn till yttrandefriheten och kravet på radions opartiskhet måste nog svaret bli: ja, strikt formellt sett var det en diskriminering. Jag tyckte inte så 1948. Vad som då och tidigare hade hänt i Östeuropa var så upprörande att det var svårt att betrakta kommunismens försvarare i Sverige som demokrater. Men det hade varit riktigtast att inte särbehandla dem i förhållande till andra partier.¹¹⁷

I takt med utvecklingen av det kalla kriget förstärktes Radiotjänsts negativa hållning gentemot kommunisterna i den politiska programverksamheten mellan valen och fortsatte under hela 1950-talet. Yttrandefriheten för kommunisterna blev inskränkt till ett minimum.

När det gäller kommunisternas förhållningssätt till Radiotjänst går det en klar skiljelinje mellan partiorganet Ny Dag och partiet. Det senare tog inte strid med Radiotjänst, förmodligen av taktiska skäl. För partiet var det säkerligen viktigt att behålla Radiotjänst som ventil, för att kunna nå ut även till andra än de partitrogna. Det är först i mitten av 1950-talet som kritik kommer från den kommunistiska riksdagsgruppen och vid något enstaka tillfälle från partiledaren. Partiet tycks inte utöver Knut Olssons argumentering i Radionämnden heller ha stött ung-

domsförbundet i dess försök att nå jämställdhet med de andra politiska ungdomsförbunden. Även om Olsson sällan eller aldrig fick gehör för sina synpunkter i Radionämnden, när det gällde kommunistisk kritik, var kanske hans ledamotskap i nämnden inte helt utan betydelse för hans parti. Han var trots allt tillsatt av Kungl. Maj:t.

Ny Dag kunde på ett betydligt friare sätt kritisera Radiotjänst och debattera de försök som gjordes från olika håll att helt eller delvis utestänga kommunisterna från radion. Kritiken mot enskilda program kulminerar 1951 i intensitet och omfattning. Det gäller även protestaktioner från kommuniststyrda fackföreningsavdelningar och klubbar och andra organisationer. Kommunisterna kan ha fått vind i seglen, på grund av tredje ståndpunktens anhängare, som intog varken-eller-attityden i det kalla krigets polarisering. Denna inställning var särskilt viktig, eftersom anhängarna inte var kommunister. Detta gällde även de pacifister som utan att vara kommunister sympatiserade med de internationella kommuniststyrda fredsrörelserna. Radiotjänsts hänvisning till demokratiparagrafen 1948 i fråga om fredsrörelserna kan diskuteras. Utöver TT:s knapphändiga telegram borde Dagens Eko från aktualitetssynpunkt ha behandlat dem. Men då hade man kanske gett kommunisterna ett indirekt stöd.

Den avmattning i kritiken mot Radiotjänst som är märkbar efter 1951 torde ha sin förklaring i den för kommunisterna negativa opinionen efter spionaffärerna och affären med DC-trean. Dessutom skyggade Radiotjänst allmänt för kontroversiella ämnen under första hälften av 1950-talet. Kritiken kommer tillbaka i andra hälften av decenniet, då programföretaget gav inrikespolitiken en större plats i programmen. De inrikespolitiska motståndningarna blir också större de här åren. Detta innebar inte att kommunisterna återtar den position de hade omedelbart efter kriget. Tvärtom åsidosätter Olof Rydbeck dem på ett sätt som rimmade illa med Radiotjänsts opartiskhet. Avståndstagandet från ungdomskommunisterna, vare sig de var organiserade i Sverges Kommunistiska Ungdomsförbund eller i Demokratisk Ungdom,

tycks något överdrivet. Det kan möjligen förklaras av den militanta hållning som börjat bli märkbar hos vänstergrupperna i slutet av 1950-talet, inte minst i atombombsfrågan. En begynnande forskning på området ger vid handen att säkerhetspolisen och den militära säkerhetstjänsten mer än tidigare övervakade vänstergrupperna. År 1957 började också embryot till IB sin verksamhet.

Ungernrevolten 1956 torde vara den väsentligaste orsaken till att de programpolitiska uttalandena från 1948 också kom att gälla för tv. Demokratiparagrafen 1948 upprepades visserligen i programreglerna i början av 1960-talet men lättades i praktiken upp när det gällde nyhetsprogram och intervjuer. En ytterligare uppmjukning kom något senare, när programreglerna i stället förordade hävdande av »de grundläggande demokratiska värdena«. I dessa lägen upphävdes kravet på opartiskhet. Med en viss hårdtagning kan man säga att den inställning till kommunisterna som nu kom till synes i programreglerna återgav kommunisterna den ställning de hade i programavseende under de första efterkrigsåren.

Radion och arbetsmarknaden

I april 1951 beslöt Radiotjänsts styrelse att inrätta en tjänst för arbetsmarknadsfrågor.¹ Först i december samma år fattade styrelsen beslutet att tjänsten skulle ledigförklaras och utannonseras. Enligt en i januari 1952 godkänd instruktion skulle arbetsmarknadsreportern göra program på aktualitetsavdelningen om »arbetsmarknadsfrågor, arbetarskydds-, arbetsrätts- och yrkesutbildningsspörsmål«, vilket skulle ske i samarbete med inrikes- och utrikesredaktionerna. Dessutom skulle reportern göra program för föredragsavdelningen om »arbetsliv och problemställningar inom det sociala och fackliga föreningslivet«.² I mitten av februari 1952 utsåg styrelsen redaktören för Lantarbetaren Sven Jerstedt till innehavare av tjänsten.³

Styrelsens agerande i samband med arbetsmarknadstjänsten väckte oro hos programtjänstemännen, som gick till skarpt angrepp mot styrelsen. Utmärkande för känsloläget var att den nya tjänsten benämndes »politruktjänsten«. Programtjänstemännens agerande 1952 var den första egentliga konfrontationen mellan personal och styrelse i företagets historia. Tjänsten som arbetsmarknadsreporter tillkom på Radiotjänsts styrelses initiativ. Den direkta bakgrunden till styrelsens handlande var kritik mot Radiotjänst för en bristfällig bevakning av arbetsmarknadsfrågorna och arbetslivet. Hur omfattande var då denna kritik och varför hade Radiotjänst fram till 1952 visat så lite intresse för arbetsmarknadsfrågorna? Var de för kontroversiella? Fanns det hos programtjänstemännen ett ointresse för arbetsmarknadsfrågor? Viktigt i det här sammanhanget är också den inställning till

arbetsmarknadsprogrammen som intresseorganisationerna inom området har haft.

Omständigheten att det var Radiotjänsts styrelse som inrättade tjänsten ställer frågan varför inte initiativet kom från programsidan. Vilka faktorer var det som gjorde att den interna debatten om denna tjänst blev så inflammerad? Hade styrelsen överträtt sina befogenheter eller var inrättandet av tjänsten ett sådant tillmötesgående av den externa kritiken att programtjänstemännen kände sig prickade? Eller var den utlösande faktorn förhållandet att reportern hämtades från det läger varifrån den egentliga kritiken kommit, alltså arbetarrörelsen?

I en uppsats om radion och folkrörelserna har Ivar Ivre och Kerstin Lindgren pekat på en intressant likhet: båda strävade efter att nå ut till så många som möjligt. Denna likhet innebar på sätt och vis en konflikt: »Radio och tv som massmedium har stundom av folkrörelserepresentanterna upplevts som konkurrenter – effektiva konkurrenter – till det stora massmedium som en gång utgjordes av folkrörelserna själva.«

Samarbetet löpte relativt friktionsfritt så länge som Radiotjänst hade små resurser. Konkurrensen uppstod när radion fick större resurser och inte längre var så beroende av folkrörelsernas direkta medverkan i radions föreläsningsverksamhet.

Ivre och Lindgren har även framhållit den ideologiska skillnaden. Folkrörelserna hade ideologiskt förankrade budskap att framföra. Radion saknade sådana budskap men hade däremot en ideologi, »nämligen den att betjäna hela publiken«, vilket skapade en annan form av konkurrens:

Underhållning, sport, musik m.m. måste konkurrera med den typ av program som folkrörelserna har funnit mest värdefulla, d.v.s. folkbildningsprogram och samhällsinformation, där förväntningarna för övrigt i främsta rummet synes ha gällt information om de egna organisationernas arbete.⁴

Helt kan man naturligtvis inte bortse från en konkurrens, när det gäller folkbildning. Efter andra världskriget ville Radiotjänst

dessutom värna om sitt oberoende och bedriva folkbildningsarbetet utifrån radions synvinkel och speciella förutsättningar. I ännu högre grad kan Ivres och Lindgrens påstående ha relevans i fråga om förväntningar på information om folkrörelseorganisationernas arbete.

I källmaterialet används ofta begreppet folkrörelse, som ingalunda är lätt att definiera. Begreppet arbetarrörelse används också och ingår i det övergripande folkrörelsebegreppet, som i sig är mindre värdeladdat. Efterkrigsdebattörerna synes också ha räknat de fackliga organisationerna till folkrörelserna.

Folkrörelsekritik mot Radiotjänst

Under den omfattande och utdragna metallarbetarstrejken 1945 gjorde radioreportern Gunnar Helén i mars ett reportage från strejkens Eskilstuna: »Stad i strejk. Aktuella bilder från Eskilstuna«. ⁵ Reportaget blev mycket uppmärksammat, naturligtvis till stor del för ämnets aktualitet, men kanske mest för att radion tidigare undvikit kontroversiella ämnen av det här slaget. Reportaget fick mycket goda recensioner: »I sin helhet gick dr Helén i sitt reportage friskt och frankt in på väsentliga företeelser«, berömde Eskilstuna-Kuriren (lib). ⁶ Den socialdemokratiska tidningen Afton-Tidningen var också mycket nöjd:

Det var ett förbluffande renhårigt reportage Gunnar Helén gjort från Eskilstuna. Han frågade envist och inträngande. Han väjde inte ens undan då det började brännas t.ex. i fråga om tidsstudierna. [— —] Reportaget från det strejkande Eskilstuna var det första försöket att bota Radiotjänsts många försummelse ifråga om svenskt arbetsliv, sett ur arbetarnas synpunkt, och svensk arbetarrörelse. Man hoppas livligt att det skall bli många fortsättningar.

På en punkt fick radioreportaget skarp kritik, nämligen Heléns fråga till arbetarna om de söp mera under konflikten än annars. Man upprördes både av ordvalet och av misstanken att just ar-

betarnas alkoholkonsumtion skulle stiga under konflikten.⁷

I en stor principiellt hållen artikel om arbetarna och radioprogrammen kommenterade LO:s studierektor Torvald Karlbom Eskilstunaprogrammet, som han ansåg var ett bra grepp och som säkert rönt uppskattning från arbetarna:

Men hur kom det sig att man frågade arbetarna om de söp mera under konflikten men inte företagen? Hur kom det sig att man frågade arbetarna hur de röstade men underlät att fråga företagsrepresentanten om han delade sin organisations inställning i konflikten eller hur pass mycket aktieägarna skulle få dra åt svångremmen om arbetarnas krav helt eller delvis bifallits. Passade det inte att ställa frågorna i samma kasus till båda parterna?

Karlbohm, som själv kom från arbetarmiljö, pekar här på en väsensskillnad mellan arbetare och akademiskt skolade, vars livssyn oftast präglats av en borgerlig miljö. Karlbohm anklagade säkerligen inte Helén för en medveten eller olämplig borgerlig tendens eller för brist på objektivitet. Vad Karlbohm saknade i programutbudet finns uttryckt i artikeln: »Låt oss säga som det är: det är sorgligt långt emellan programslag med arbetartendens.« Hurvida detta skulle kunna rättas till genom anställning av programmedarbetare från arbetarklassen nämner inte Karlbohm, som för övrigt uttryckligt sade ifrån att radion inte skulle politiseras. Det var »tendensen« han åsyftade. Han avsåg då både ämnesvalet för programmen och deras allmänna tendens. Böndernas och medelklassens intressen var väl tillgodosedda. Företagarsynpunkter hade i de flesta fall en tydlig dominans i industrireportagen. Beträffande religionen ifrågasatte Karlbohm om inte radion för länge sedan hade uppnått maximum av propaganda.

I sin sakligt resonerande artikel kom också Karlbohm med klart specificerade önskemål. Han ansåg att Radiotjänst bättre skulle följa den ekonomiska debatten, som åtminstone intresserade »den mera avancerade arbetarungdomen«. Radion hade historiska serier med Evangeline Booth, Mary Baker m.fl. Varför skulle man inte då kunna göra en historisk serie där Saint-Simon,

Fourier, Bakunin, Krapotkin, Marx och Bernstein figurerade, frågade Karl bom.⁸

Det är inte otroligt att Karl boms artikel inspirerats av Heléns reportage från strejkens Eskilstuna. Hans intresse för radiofrågor hörde säkerligen ihop med radions folkbildningsprogram. Han var 1940–1948 ordförande i ABF:s Stockholmsavdelning. 1946, året efter den nyss behandlade artikeln, blev han av Kungl. Maj:t utsedd till medlem av Radiotjänsts styrelse, vilket inte skall tolkas som att han utsågs att representera LO.

Ännu en möjlig inspirationskälla finns. Vid ungefär samma tidpunkt som radioreportaget sändes innehöll programtidningen Röster i Radio en mot programverksamheten kritisk artikel av Bo Teddy Ladberg, som också han skulle knytas till Radiotjänst året därpå, och då just till Röster i Radio. Han ville ha »ett ökat arbetarinflytande och ett reducerat religiöst inslag i programsättningen«. Det var förkastligt, menade Ladberg, att de religiösa programmen upptog en så stor del av sändningstiden, när det svenska folkets behov och intresse av religion var så ringa. Ladberg ansåg att arbetarklassen i svensk radio var ett sorgligt kapitel. När förekom program som var särskilt avsedda och lämpade för Sveriges största socialgrupp, frågade han:

De tillfällen då arbetarna kan känna igen sig själva, sina problem och sina tankar i svensk radio kan lätt räknas, och arbetarrörelsen – den märkligaste och betydelsefullaste av våra folkrörelser – disponerar praktiskt taget aldrig någon tid i programmen. [– – –] Bönderna har sina jordbruksprogram om söndagarna, aktieägarna får fondbörsnoteringar varje dag, barnen får barnprogram och kvinnorna speciella kvinnoprogram. [– – –] Det kommer serier om den svenska skogen och den svenska lyriken – när får vi en serie om den svenske arbetaren?

Ladberg lade inte hela skulden för »missförhållandena« på radioredningen: »Tvärtom faller en dryg del av skulden på arbetarnas egna organisationer, som inte ägnar tillräckligt intresse åt radions programsättning.«⁹

Borgerlig livssyn

»Det är något akademiskt över radions program«, hade Morgon-Tidningen (MT) (s) hösten 1946 som rubrik över ett reportage om radion och folkrörelserna. Sture Bohlin, sekreterare i Samverkande bildningsförbunden, hävdade att programtjänstemännen inte såg på folkrörelsernas problem på samma sätt som den som hade kontakt med folkrörelserna inifrån. Programtjänstemännens långa universitetsstudier hade gjort att de inte kunnat ta del i någon folkrörelses arbete. Det fanns, ansåg Bohlin, ett omedelbart behov av att utöka programpersonalen med personer som hade praktiska erfarenheter av folkrörelsernas arbete: »En borgerlig livssyn blir gärna det neutrala, medan en radikal sådan genast luktar politik.« Han erkände att det nog skulle vara svårt att tillgodose alla folkrörelseintressen, men menade att »majoriteten« i organisationslivet borde bli mindre förbisedd och nämnde särskilt de fackliga organisationerna.¹⁰

En fabriksarbetare från Skoghall, Helge Lander, hade per brev delgett MT sina synpunkter på radioprogrammen. Sällan hade radion något om industriarbetarna, »vad de gör, vad de önskar av livet i arbete och under fritid«. Han var dock glad över att det skett en nyorientering hos Radiotjänst och berömde särskilt Gunnar Helén, som »i ganska hög grad närmat sig den folkliga ton vi önskar höra i radio«:

Gunnar Helén tycks ha blicken för det som rör sig i folkets Sverige, inte bara det som rymmes i huvudstaden. Hans reportage har i regel varit lyckade och goda, men ack så få – en droppe i havet.¹¹

I en debatt i Radionämnden om radion och folkrörelserna i december 1946 i vilken Torvald Karlbom var inledare medgav han emellertid att kritiken i fråga om radion och arbetarrörelsen, som han ville avgränsa ämnet till att gälla, hade varit odifferentierad. Ur arbetarrörelsens synpunkt hade dock programmen blivit mer tillfredsställande än tidigare.

Karlbom såg radion både som en hjälpare och som en konkurrent till folkrörelserna. Varför kunde den då inte ta upp interna problem inom folkrörelserna, till exempel centraliseringen och decentraliseringen inom fackföreningarna, frågade han. Industriell demokrati, ett ämne som Karlbom själv var mycket engagerad i, borde radion ägna större intresse åt. Han efterlyste också en framställning av modern socialistisk teori. I sitt anförande betonade han också önskemålet om en radions kontaktman med folkrörelserna. Han ansåg för övrigt att lantarbetarna var försummade i radion. Radionämndsledamoten professor Axel Brusewitz såg gärna att radion tog upp ideologiska frågeställningar, men påminde om att det fanns andra, till exempel liberala och konservativa. Gunnar Hirdman, ABF:s riksstudieledare och ledamot av Radionämnden, vitsordade att man gjort försök att finna lämpliga kontaktmän. Det hade emellertid inte varit så lätt.¹²

Politisk neutralitet

Radionämndens diskussion uppmärksammades på ledarplats av både DN och Stockholms-Tidningen. Beträffande Karlboms önskemål om en framställning av modern socialistisk teori påpekade ST att då var det

inte längre fråga om endast folkrörelserna och deras ideella strävanden, utan om politiken och dess plats i radion. [---] Detta är ett ömtåligt område därför att det här är så angeläget att det inte blir någon mannamån och att man strängt håller fast vid principen om vår statsradios politiska neutralitet.¹³

DN tog fasta på Karlboms erkännande att kritiken varit odifferentierad och ansåg att radioledningen länge hade vinnlagt sig om de ideella folkrörelsernas intressen och menade att det vore besynnerligt om radiochefen Yngve Hugo, som själv kommit från den miljön, skulle skjuta folkrörelsernas intressen åt sidan. Om

radion fick ett dubbelprogram kunde ännu mera göras, anmärkte DN men höjde samtidigt ett varnande pekfinger: »Men man får se till att den inte överanstränger sig. Radion har även andra uppgifter än att folkbilda och skildra sociala framsteg. Radion kan bli tråkig, slätstruken, tendentiös.«

DN var inte särskilt imponerad av den intellektuella prägeln på programmen utan ville ha »mera intellektuell rörlighet, mera flykt och bredd«. Detta innebar dock inte att »det akademiska elementet« måste förstärkas, utan det var »anspråken på bildning och mångsidig erfarenhet« som snarare borde höjas än sänkas:

Vad är det som hindrar att radiomän och kvinnor av denna typ gör ett utmärkt arbete på områden där de inte varit hemma från början? Personliga intryck pekar närmast i den riktningen att några av de bästa radioreportagen från arbetslivet och den sociala reformverksamheten har utförts av radiomän som inte har uppträtt som intresserepresentanter, utan som oavhängiga iakttagare med sinne för väsentligheter, framför allt för mänskliga värden – personer som har förmågan att tala till lyssnare av alla kategorier.

DN poängterade att radioledningen skulle hållas om ryggen, när den vägrade att falla till föga för reklamhungeriga ombud, oavsett om det gällde representanter för regeringspartiet eller andra riktningar. Oavhängigheten var värd sitt pris. Några större försummelser tyckte inte DN att det var fråga om. Det sociala reportaget både vidgades och fördjupades år från år.¹⁴

I en Gallupundersökning som företogs vid tiden för den här debatten svarade 16 procent jakande på frågan om det fanns fullt fog för anmärkningen mot radion att den intresserade sig för litet för nykterhet, folkbildning och andra folk rörelser. Procentsatsen är svårbedömd, eftersom lyssnare med intresse för folkbildningsprogram kunde svara på frågan utan att sätta den i samband med folk rörelser, på grund av frågans oklara formulering. Betoningen av nykterhet försvårar också siffrans användbarhet.¹⁵

ABF:s Centrala Radiokommitté

Under ABF:s första förbundskonferens, som hölls i Stockholm i juni 1948, fanns som en särskild punkt på dagordningen »Radion och arbetarrörelsen«. Den direkta anledningen till denna programpunkt var ett förslag från ABF:s kulturkommitté om bildandet av en radiokommitté inom ABF.¹⁶ Radiochefen Yngve Hugo var inbjuden och han hade också ombetts att nämna andra som lämpligen borde inbjudas från Radiotjänst. ABF var angelägen om att få »en god representation« från radion. Hugo hade då föreslagit dr Erik Hjalmar Linder, dr Gunnar Helén, dr Olof Forsén och redaktör Lennart Dansk.¹⁷ ABF-veteranen Yngve Hugo var dock inte närvarande, när debatten började. Med från Radiotjänst var också Henrik Hahr, Manne Ginsburg, Rolf Lundgren och Nils-Olof Franzén.¹⁸

Ordförande för ABF var från 1948 Torvald Karlbom. Hur pass aktiv del han tagit i bildandet av radiokommittén framgår inte av källmaterialet, men med tanke på hans centrala ställning inom ABF och hans tidigare stora intresse för radiofrågor och därtill medlemskap av Radiotjänsts styrelse kan man på goda grunder anta att han spelat en viss roll. Signifikativt är att han var inledare, när förbundskonferensen diskuterade frågan om radion och arbetarrörelsen.¹⁹ Den svenska radion måste, framhöll Karlbom, »vara en hela folkets egendom«. Beträffande kritiken mot radion för att vara för borgerlig, höll han med om detta. Det gick inte att neka till »att radions visare svänger mer över åt borgerligt håll än åt socialistiskt«.

Karlbom upprepade återigen att radion visade för lite intresse för fackföreningsrörelsens problem och att religionen hade för stor plats i programutbudet. Han ville gärna ha en serie sändningar för arbetare eller en industriell översikt. I likhet med jordbruksprogrammen skulle den sändas på bestämd tid varje vecka. Översikten skulle ta upp nya uppfinningar, nytt material, nya arbetsmetoder och nyutkommen fack- och yrkeslitteratur, »så att arbetarna kan hålla sig à jour med allt aktuellt inom sitt

fack och få större intresse för sitt arbete och sin yrkesutbildning».

Men Karlbom riktade även kritik mot folkrörelserna, som felat särskilt när det gällde kontakten med radion. För att råda bot på detta hade inrättandet av en lyssnarorganisation diskuterats. Man kunde till exempel börja med ett lyssnarråd inom ABF, vilket skulle ha kontakt och samarbete med Radiotjänst. I den efterföljande debatten framhöll radiokritikern Gösta Forsström («Jussta» i AT) att det var »högst frappant« att arbetarpresen i sådan liten utsträckning upplät utrymme åt radiokritik.

Av referaten att döma tycks det ha varit tunnsått med synpunkter och kritik. »Rosorna regnade över Radiotjänst«, skrev MT. Erik Hjalmar Linder framhöll i debatten att man i princip måste tillgodose det allmänna lyssnarintresset före specialprogrammen. Beträffande lyssnarorganisationer framhöll han en principiell aspekt: »intressegrupper bör framföra krav på att ett visst program skall komma i radio, medan radions män måste svara för *hur* det ska ske«. ²⁰

Förslaget att inrätta en radiokommitté godkändes sedan i ABF:s styrelse. I ett brev till Radiotjänsts styrelse meddelade ABF att kommitténs främsta uppgift bestod i »att söka fostra radiolyssnarna till större förståelse för vad radion har att bjuda och hur det bäst kan utnyttjas«. Redan från början skulle bästa möjliga kontakt säkras med Radiotjänst, och styrelsen bad av denna anledning Radiotjänst att utse en ledamot i radiokommittén. ²¹

Efter ett par månader fick ABF svar från Yngve Hugo, som meddelade att Radiotjänsts styrelse med intresse tagit del av ABF:s planer. Radiotjänst, skrev Hugo, ansåg att det var mindre lämpligt att en tjänsteman i företaget ingick i kommittén. ²² Förmodligen menade Hugo att radiokommittén inte kunde jämföras med de sakkunnigkommittéer vilka stod till radions förfogande som rådgivande organ, till exempel kommittéer för morgonandakter, lantbruksprogram, medicinska och tekniska frågor, skolradio, folkbildning. ²³

Radiotjänsts inställning till ABF:s propå var ändå positiv.

Hugo föreslog att en kontaktman från Radiotjänst kunde närvara vid sammanträdena och »bistå kommittén med råd och dåd«. Kontaktmannen kunde ge anvisningar på vilka tjänstemän som lämpligen kunde tillkallas för att diskutera specialfrågor med kommittén, även »effektuera material för de politiska diskussioner« kommittén önskade anordna. Vad Hugo avsåg med detta framgår inte av brevet.²⁴

Hur förhöll sig då Torvald Karlbom när ABF:s skrivelse behandlades i Radiotjänsts styrelse? Ärendet avgjordes i arbetsutskottet, där Karlbom också var ledamot, men enligt protokollet hade han anmält förhinder.²⁵

Hur pass mycket samarbete som blev följden eller vilken inriktning och omfattning kommitténs arbete fick går inte att belägga, eftersom det inte finns något arkiv bevarat.²⁶ Verksamheten självdog under 1950-talets första år, tydligen på grund av brist på uppslag.²⁷ En av de sista ansträngningarna att hålla kommittén vid liv bör ha varit 1951, då man sände ut ett meddelande till tidningar och tidskrifter i vilket man påpekade att det rädde ett visst missnöje med Radiotjänsts bevakning av arbetslivet och arbetarrörelsen.²⁸

I början av 1951 kritiserades nämligen Radiotjänst på flera håll för sin bevakning av arbetsmarknaden. I tidskriften *Industrias* januarinummer 1951 hade Sölve Forssell granskat Radiotjänsts verksamhetsberättelse 1949–1950 och påstod utifrån dess statistik att radion »lyckats negligera industrin, handeln och hantverket».²⁹ I ett svar konstaterade emellertid Radiotjänst att författaren hade låtit lura sig av de faror som fanns i den svårtolkade statistik som redovisats i verksamhetsberättelserna. Forssell hade exempelvis uppgett att näringslivet fått ca 47 timmar under året, det rätta skulle vara 84 timmar – visserligen nästan det dubbla, men ändå försvinnande lite av totalt 4 774 sändningstimmar.³⁰

Något senare finns det en mer polemisk artikel av samme författare i tidskriften *Sia*, där han bland annat kritiserade rekryteringen och programmerarnas dåliga kännedom om svenskt arbetsliv och praktiskt arbete. För den reporter som

vågade sig in i företagsnämnder, fackföreningslokaler och fabriker förelåg »en tjusande uppgift«. Han behövde inte bedriva någon politisk propaganda, »bara spegla den vardag, som är den svenske arbetarens«. ³¹

Författaren Stig Sjödin behandlade vid samma tid i en kolumn i Kommunalarbetaren den pågående kritiken mot Radiotjänst. Han hänvisade till en uppgift i AT att Radiotjänst under sommaren 1950 inte hade ett enda program om fackföreningsrörelsen, trots att åtta kongresser, tre internationella konferenser och en nordisk hade hållits den sommaren. Sjödin trodde knappast att det var fråga om ointresse, snarare var det en sorts räddhåga inför samhällliga och fackliga problem. Eftersom fackföreningsrörelsen var näringslivets största intresseorganisation ansåg Sjödin att det var föga framsynt av Radiotjänst att behandla den som ett styvbarn. ³²

Radiotjänst bemöter kritik i Aftontidningen 1951

Radiotjänst tycks länge ha avhållit sig från att gå i svaromål i större genomarbetade artiklar. Det första principiellt hållna bemötandet synes vara en ledande artikel av Nils-Olof Franzén och Henrik Hahr i Röster i Radio i mars 1951. De kommenterade då de »angrepp« som gjorts mot radion »för dess förment likgiltiga inställning till arbetslivet och folkrörelserna«. Radiotjänst såg med tillfredsställelse på en debatt som tog upp centrala problemställningar i programverksamheten, men i det här fallet syntes »vissa direkta partipräglade yttringar« ha smugit sig in i debatten, påpekade de båda avdelningscheferna. ³³

Det var främst i AT som kritiken mot Radiotjänst framförts. Det hade i AT gjorts gällande i en intervju med kanslichefen Erik Thörnberg i Arbetarskyddsnämnden att radion avvisat en begäran om korta appeller om arbetarskydd strax före nyheterna kl. 19.00. Diskussionen hade gällt programförslagets utformning. ³⁴ En månad senare klagade AT på »den alltför snabba service« som

radion visat i fråga om presentationen av likalönskommitténs betänkande, något som skedde samma dag som betänkandet överlämnades. Radion ville få ensamrätt till referatet: »ett kort gästspel på det fackliga området förutsatte att till exempel AT inte skulle informeras innan radion spelat upp sitt förhandsreferat«.³⁵ Franzén och Hahr framhöll att Radiotjänst inte hade ställt sådant villkor till likalönskommittén: »Här finner man alltså den något egendomliga reaktionen, att radion var alltför angelägen om att presentera ett fackligt och socialt ämne!«

I en recension hade »Jussta« (Gösta Forsström) kritiserat Radiotjänst för att i Ekot ha behandlat en hamnarbetarstrejk »på ett tendentiöst och journalistiskt sett valhänt maner«. Även om strejken var avtalsstridig ansåg han att någon representant för de strejkande borde ha intervjuats.³⁶ Enligt Franzén och Hahr framträdde inte någon av parterna i Ekot, som valt att göra en serie pressklipp, för att spegla de olika politiska lägrens synpunkter på hamnarbetarkonflikten: »Vid detta tillfälle föreföll det Radiotjänst alldeles särskilt angeläget att presentera något ledaruttalande ur LO-organet Aftontidningen. Något sådant uttalande på ledande plats fanns icke i AT.«

Franzén och Hahr betonade radions vilja att »själv finna och av berörda intresseorganisationer få konkreta och praktiskt genomförbara uppslag«, som kunde inpassas i programverksamheten. Men det gällde inte att ställa programtid till förfogande för vissa intressegrupper. Radion skulle ge »en intresseväckande samhällsorientering åt de många«:

Den verksamhet, som radion enligt sina arbetsuppgifter är skyldig att här bedriva, måste med andra ord självklart vara resultatet av ett samarbete med initiativ från båda parter.

Avslutningsvis framhöll Franzén och Hahr att arbetsmarknaden förekom i större utsträckning i programmen än vad kritikerna påstod. De undvek frågan om radions bevakning av arbetsmarknaden varit alltför bristfällig eller om den kunde göras bättre, vilket naturligtvis var taktiskt motiverat. Avsikten var visserligen

främst att tillbakavisa missriktad kritik mot Radiotjänst, men artikeln ger ändå ett intryck av ofelbarhet, även om det finns en uttalad vilja till fruktbart samarbete med arbetsmarknadens intresseorganisationer.

Kritik från intresseorganisationer

I den offentliga debatten om radion och arbetsmarknaden synes inte de egentliga intresseorganisationerna – LO och deras fackförbund, RLF och SAF, för att nämna några – ha deltagit. Var de då ointresserade eller fanns det andra bevekelsegrunder? Ville de helst styra informationen själva och inte gärna såg att ett självständigt och oberoende radioföretag kritiskt granskade arbetsmarknaden och dess parter? Och vilka möjligheter hade Radiotjänst att belysa kontroversiella händelser på arbetsmarknaden?

Under tidsperioden 1945–1951 finns i källmaterialet endast två incidenter i fråga om arbetsmarknaden, båda strejker, där någon eller flera av parterna omedelbart kritiserat Radiotjänst. Med tanke på periodens längd är det naturligtvis en mycket låg siffra. Men då måste man ha i minnet att svenska strejker inte uppmärksammades av Dagens Eko, däremot utländska strejker.

Körarkonflikten 1946

I december 1946 blev Radiotjänst kritiserat av direktör Arne Duus-Otterström i Föreningen Skogsarbeten, skogsbranschens arbetsgivarförening, för att ha »låtit en part i en arbetskonflikt bedriva agitation«. I programpunkten »Jordbruksnytt« hade enligt Duus-Otterström en representant för RLF, forstmästare Arne Öhrström, lämnat en polemisk redogörelse för den då aktuella konflikten om skogskörslorna i Norrland. Om Radiotjänst hade börjat tillämpa andra principer och låt radion utnyttjas för propaganda, agitation och dylikt, beklagade Duus-Otterström detta.

Han ville dock tro att det skedda var ett undantagsfall:

Vare sig radions ställning eller förutsättningarna för ett fredligt biläggande av arbetskonflikten skulle vinna på att arbetsmarknadens många olika intressegrupper skulle få tillfälle att agitera för sina motsatta intressen i radioutsändningarna.³⁷

I ett svarsbrev en vecka senare förklarade Yngve Hugo att avsikten med programpunkten hade varit »att söka klarlägga innebörden i konflikten framför allt för de delar av den svenska landsbygdsbefolkningen, som inte är direkt berörda«. Hugo betonade att det var givet att båda parterna i konflikten skulle få tillfälle att framlägga sina synpunkter. Redan vid planeringen av programpunkten hade Radiotjänst haft för avsikt att be Föreningen Skogsarbeten om ett inlägg. Hugo nämnde inte varför detta inte hade blivit gjort men beklagade livligt att programmet sändes innan det var fullt klart om föreningen skulle göra ett inlägg eller inte. Radiotjänst var dock berett att snarast möjligt »insätta ett uttalande« från föreningen.

Detta inlägg skulle, skrev Hugo, givetvis inte ha formen av polemik mot det förra utan utgöras av en saklig redogörelse för arbetsgivarpartens syn på konflikten. Helst såg Radiotjänst att det nya programslaget kunde utformas till en dialog mellan parterna. Därigenom kunde man räkna med ett större antal lyssnare. En dialog vore önskvärd också ur en annan synpunkt: »Det har tidigare visat sig, att ett sådant offentligt meningsutbyte varit till gagn för upplärandet av konflikter mellan arbetare och arbetsgivare.«³⁸ I motsats till Duus-Otterström ansåg alltså Hugo att radion skulle kunna ha en viss betydelse i en arbetsmarknadskonflikt.

Duus-Otterström tillbakavisade erbjudandet. Förfarandet var olämpligt. Genom att föreningen inte utnyttjade erbjudandet förutsatte den att ämnet var avfört ur programmet, framhöll Duus-Otterström.³⁹ Här ville han sålunda tillämpa ett slags veto rätt gentemot programföretaget.

Även Svenska Skogs- och Flottningsarbetareförbundet reage-

rade mot programpunkten med forstmästare Arne Öhrström. Detta skedde per telefon och brev till Landssekreteriatet. Enligt förbundets Charles Winroth hade Radiotjänst vid upprepade tillfällen tillåtit RLF att utnyttja radion för sin propaganda i körarkonflikten.

Öhrströms uppgifter var i hög grad missvisande, ansåg Winroth, som också klagade på ett Ekoinslag med en jägmästare i Sundsvall som fått uttala sig om utsikterna för de förestående vinteravverkningarna. Denne hade gjort körarkonflikten till en central fråga för möjligheterna att klara avverkningarna. Detta var, menade Winroth, »lindrigt sagt en överdrift«.

Kritiken hade en principiell aspekt, skrev Winroth. Efter vad Skogs- och Flottningsarbetareförbundet visste hade inte fackförbunden eller LO ännu »åtnjutit favören, att i svensk radio få motivera en konfliktåtgärd eller propagera för densamma«. Om nu Radiotjänst hade lanserat en ny princip ansåg förbundet att även fackförbunden som tillhörde LO borde beredas samma förmån. Winroth påpekade också att hans förbund borde få berättiga de felaktiga uppgifter som RLF lämnat. Att Skogs- och Flottningsarbetareförbundet vände sig till Landssekreteriatet och inte direkt till Radiotjänst motiverades med att frågan var av vikt för hela fackföreningsrörelsen.⁴⁰

Även Winroth fick från Hugo motta ett beklagande för utebliven medverkan. Det framgår att Radiotjänst även talat med LO: »Tyvärr tycks det även vara Landsorganisationens uppfattning att en diskussion i ämnet för närvarande ej är lämplig.« Hugo försäkrade att erbjudandet stod kvar i den händelse de berörda parterna trots allt fann det lämpligt att acceptera det.⁴¹ Men lika lite som Föreningen Skogsarbeten ville Skogs- och Flottningsarbetareförbundet begagna sig av erbjudandet.⁴²

Yngve Hugo medgav sålunda att båda parter borde ha fått framlägga sina synpunkter på konflikten, men han undvek att direkt säga att Radiotjänst eller en enskild programtjänsteman hade handlat fel. Han var emellertid villig att låta de klagande parterna komma till tals i ett nytt program, vilket ingen av par-

terna ville utnyttja. Föreningen Skogsarbeten förutsatte till och med att dess avböjande skulle ha den effekten att konflikten avfördes ur programmet. LO:s nej kan i praktiken också uppfattas som ett veto. Parternas agerande fick således till resultat att Radiotjänst fortsättningsvis inte kunde behandla körarkonflikten.

»Kaffekoppstrejken« 1948

I oktober 1948 hade Radiotjänst i en programserie om ett husbygge (»Vi bygger ett hus«) en intervju med några arbetare, som deltog i en vild strejk vid AB Betongindustris fabriker vid Hornsberg. Några dagar därefter fick Radiotjänst ett mycket kritiskt brev från direktör Bertil Kugelberg på Svenska Arbetsgivareföreningen. Han åberopade att flera delägare gjort gällande att programmet »på ett anmärkningsvärt sätt« tagit arbetarnas parti gentemot företaget. SAF ansåg efter att ha läst ett stenografiskt referat av utsändningen att lyssnare som inte känt till omständigheterna bakom denna konflikt måste ha fått uppfattningen att arbetarna varit utsatta för trakasserier från företagsledningens sida. SAF anmärkte också på att arbetsgiversidan inte hade fått komma till tals i programmet:

Vi finna det i hög grad upprörande att Radiotjänst på detta sätt tar parti i en arbetstvist. Det inträffade är så mycket mer anmärkningsvärt som ifrågavarande konflikt som bekant är en s.k. vild strejk, från vilken arbetarnas organisationer tagit avstånd.

Radiotjänsts brist på omdöme kunde enligt Kugelberg få ytterst långtgående konsekvenser för möjligheterna att lösa konflikten och över huvud taget för förhållandet mellan parterna på arbetsmarknaden: »För en institution i Radiotjänsts ställning måste det vara ett primärt krav att en strikt neutral hållning iakttages i arbetsmarknadsfrågor.« SAF anklagade Radiotjänst för att inte ha tagit hänsyn till den överenskommelse som fanns mellan

Radiotjänsts ledning och Arbetsgivareföreningen om att Radiotjänst inte skulle ta upp »frågor av så ömtåligt och kontroversiellt slag som arbetskonflikter« utan att kontakta huvudorganisationerna på arbetsmarknaden. Denna överenskommelse hade enligt SAF träffats med anledning av tidigare incidenter av liknande slag.⁴⁴ I det skriftliga källmaterialet har inte någon sådan överenskommelse påträffats.

I sitt svarsbrev förnekade inte Yngve Hugo att det fanns en sådan överenskommelse. Han förbigick alldeles kritiken på den punkten. Däremot avvisade han påståendena att Radiotjänst skulle ha gett lyssnarna intrycket att arbetarna varit utsatta för trakasserier, att Radiotjänst tagit parti i en arbetstvist och därigenom försökt »påverka den allmänna opinionen till de lagbrytande arbetarnas förmån«. Hugo påpekade att det måste anses överdrivet att ett inslag på 1 1/2 minut, vilket han betecknade som en bagatell i ett 30-minutersprogram som behandlade helt andra frågor, kunde ha en sådan effekt. Han erinrade också om att reportrarna Victor Vinde och Ragnar Ölander i program från Paris och Helsingfors mycket tydligt tagit avstånd från vilda strejker. I ett särskilt program hade dessutom professor Folke Schmidt på ett klarläggande sätt behandlat de vilda strejkerna ur svensk synpunkt. I brevet framhöll Hugo att det hade påpekats i intervjun att det gällde en vild strejk. Han erkände dock att det givetvis kunde ifrågasättas om inte strejkens olaglighet hade bort accentueras än tydligare, likaså att det borde ha framhållits att dylika konflikter i Sverige löstes genom förhandlingar.⁴⁵ Det nyss nämnda Ekoinslaget med Schmidt sändes samma dag som Radiotjänst mottog brevet från SAF och kan därför tyda på ett visst tillmötesgående av kritiken.

Orsaken till sittstrejken, som varat i fyra dagar när intervjun gjordes, redovisades enligt utskriften av intervjun tydligt av reportern Lennart Hyland. En av chaufförerna hade under en transport tagit en kopp kaffe på ett kafé, vilket fått till följd att han avskedades. Arbetskamraterna, 60–70 man, svarade med en sympatiststrejk. Hyland klargjorde också att det gällde en vild

strejk. Möjligen kan slutet av intervjun uppfattas som ett ställningstagande från Hylands sida. Han frågade om arbetarna menade att det var orättvist att en av dem skulle få straff för något som gällde alla chaufförerna. På den intervjuades svar att det inte kunde sägas annat fyllde Hyland själv i med ett »nej«.⁴⁶

Även om Hugo var tillmötesgående när det gällde punkten om vilda strejker, förbigick han helt kritiken mot att arbetsgivarsidan inte fick komma till tals. Något sådant erbjudande lämnades inte heller. Någon brådska med svarsbrevet gjorde man sig inte. Chefskollegiet behandlade Kugelbergs kritik den 26 oktober. Olof Forsén fick då i uppdrag att författa ett förslag till svar.⁴⁷ Vid nästkommande möte i chefskollegiet återupptogs ärendet, på grund av »vissa synpunkter« från styrelsen. Denna gång beslöts det att Hugo och Forsén tillsammans skulle författa ett definitivt svar.⁴⁸

Hamnarbetarkonflikten 1951

Enligt tidningsuppgifter hade Dagens Eko anmodat Hamnarbetarfackföreningens ordförande, C. E. Svensson, att ge en bakgrund till en hamnarbetarkonflikt i Göteborg. Eftersom hans anförande var för »polemiskt tillspetsat« krävdes det att även arbetsgivarsidan skulle få ge sin syn på konflikten. När det visade sig att ingen ställde upp från den sidan sändes inte heller Svenssons anförande.⁴⁹

Arbetartidningen (k) i Gävle menade att det inte var första gången som Radiotjänst demonstrerade »sin partiskhet under 'opartiskhetens' mask«. Tidningen undrade varför radioledningen var så angelägen att skydda »en beträngd arbetsköpare«: »Är det då i detta 'arbetarstyrda' land fortfarande så att arbetsköparens stämma inte får överröstas av arbetarens?«⁵⁰

Om tidningsuppgifterna stämmer – det finns ingen dementi – var det inhiberade Ekoinslaget ett utslag av den s.k. vetorätten. En parts vägran att delta fick sålunda som följd att Ekoredaktio-

nen valde att inte alls belysa konflikten i fråga. Den tidigare angivna avsaknaden av Ekoinslag om svenska strejker kan tyda på att Ekoredaktionen genomgående ville ha synpunkter från båda parter i en konflikt.

Gunnar Helén kontra Bertil Kugelberg (SAF)

Hur programmedarbetarna själva vid den här tiden såg på sitt arbete med kontroversiella program finns det mycket få samtida uppgifter om. Gunnar Helén valde dock att lyfta på förlåten, när han slutade vid Radiotjänst 1949.

I en artikel i tidskriften *Samtid och framtid* 1950 framförde han kritik mot SAF, vilken delvis också var riktad mot LO:

Arbetsgivareföreningen hör till de organisationer, som klagat över radions bidrag i samhällskritisk riktning under åren efter 1945. Klagomålen har ofta kommit bakvägen till Radiotjänsts styrelse och inte till den rätta instansen, som är den av Kungl. Maj:t tillsatta Radionämnden för eftergranskning av programmen. Det har exempelvis gällt Madsénreportage och Dagens Ekoglimtar, och anklagelsen har gått ut på att arbetarparten stimulerats till missnöje och vantrivsel genom radioinslagen.

På en punkt har emellertid arbetsgivar- och LO-intressena funnit varann i krav på radioprogrammet. Den iver varmed man vid flera tillfällen efterlyst program om trivsel och arbetsglädje har varit påtaglig. Goebbels själv skulle ha känt igen denna överdrivna tilltro till den predikande propagandans betydelse som ersättning för sociala reformer och förbättrad levnadsstandard. Det är med uppriktig glädje man kan konstatera att ingen av Radiotjänsts reporters känt sig manad att stå upp och leverera de beställda trivselpredikningarna.⁵¹

Bertil Kugelberg själv bemötte kritiken i *Industria*. Han ansåg att Heléns beskyllningar var allvarliga och att de fick en särskild tyngd av att Helén var den som i första hand sysslat med Radiotjänsts socialreportage. Därför vore det av allmänt intresse att få klarlagt, skrev Kugelberg, i vilken utsträckning beskyllningarna

var befogade. Han kunde ha tillagt att Heléns beskyllningar också fick en särskild tyngd av förhållandet att denne helt nyligen hade lämnat Radiotjänst och var allmänt känd som en förnyare av radions programpolitik under efterkrigsåren. Den öppna och fräna kritik som kom till uttryck i Heléns artikel var något nytt och hade för övrigt varit otänkbar om Helén fortfarande hade tillhört Radiotjänst.

Kugelberg förnekade inte att SAF klagat hos Radiotjänst i något eller några fall. Därvidlag hade man vänt sig till Radiotjänsts ledning. Heléns påstående att klagomålen framförts bakvägen tillbakavisade Kugelberg.

SAF hade inte, skrev Kugelberg, »anmärkt på att arbetarparten stimulerades till missnöje och vantrivsel, ehuru så otvivelaktigt varit fallet«. Föreningen hade däremot anmärkt på att socialreportagen »snedvridit verkligheten och varit ägnade att medföra allvarliga skador på arbetsmarknaden«. Kugelberg anförde två exempel för att belysa detta. Det ena var »kaffekoppsstrejken« 1948.

Det andra exemplet gällde ett program av Gabriella Garland, »Vi flickor på kontor«, i vilket hon gjort jämförelser mellan Postverket och privata företag. Enligt Kugelberg hade intervjun givit uttryck åt uppfattningen att staten var de privata företagen överlägsen som arbetsgivare. Programledaren hade även konstaterat att »det är klart att flickorna måste organisera sig«. Kugelberg anmärkte också på att inte heller i detta program hade arbetsgivar-sidan blivit intervjuad. Känsligheten i det här fallet kan nog ses mot bakgrunden att de flesta kontorstjänstemän ännu var oorganiserade vid den här tiden.

Avslutningsvis citerade Kugelberg 1947 års överenskommelse mellan Radiotjänst och Kungl. Maj:t, där det förutom kraven på opartiskhet och saklighet stod att Radiotjänst skulle »upprätthålla bästa möjliga samarbete [...] med institutioner och företrädare för landets näringsliv«. Han överlämnade åt läsarna och lyssnarna att bedöma om Radiotjänst uppfyllt detta villkor i de två refererade fallen eller om Arbetsgivarföreningens anmärkning var »uttryck för baksträveri och mörklägningsförsök«. ⁵²

Det är intressant att konstatera att Kugelberg åberopar avtalsbestämmelsen om samarbete. Om bestämmelsen skulle efterlevas uteslöt den egentligen en kritisk granskning eller kritiska uttalanden från motparten. Den möjliggjorde sålunda en tillämpning av vetorätten.

Arbetsmarknadsreporter tillsätts

När Radiotjänsts styrelse fattade beslutet i april 1951 att inrätta en särskild arbetsmarknadsreportertjänst hade programföretaget fått en fortlöpande kritik i pressen alltsedan 1945 för dålig bevakning av arbetsmarknaden och även av arbetarrörelsen. Det kan emellertid inte sägas ha varit en kritik som vuxit i styrka och omfattning under årens lopp, och den synes inte heller ha bredats. Kritiken kommer konstant från företrädare för arbetarrörelsen. Ingen av kritikerna i den officiella debatten uppträder dock som representant för LO eller för något av dess fackförbund. Det finns inte något belägg för att någon av intresseorganisationerna på arbetsmarknaden krävt en utvidgning av programutbudet ifråga om arbetsmarknaden eller tillsättande av en arbetsmarknadsreporter. I stället uppvisade intresseorganisationerna en tydlig känslighet när Radiotjänst uppmärksammade en konflikt på arbetsmarknaden.

Källmaterialet visar att Torvald Karlbom varit tongivande, för att inte säga pådrivande, i kritiken mot Radiotjänst rörande radion och arbetarrörelsen, och då i synnerhet arbetsmarknadssektorn. För att få en ändring till stånd agerade han inte bara inom Radiotjänst utan också – och kanske framför allt – externt.

Vilka faktorer fick Radiotjänsts styrelse att fatta beslutet om inrättandet av arbetsmarknadsreportertjänsten just i april månad 1951? Och varför dröjde det så länge, innan tjänsten blev tillsatt, och varför blev den efterföljande debatten så inflammatorisk?

»En radio för hela folket«

Tjänsten som arbetsmarknadsreporter blev inte utlyst efter aprilbeslutet i Radiotjänsts styrelse. Rimligen borde den ha blivit det i anslutning till det nya bokföringsåret. Det finns två aktioner som kan sättas i samband med styrelsebeslutet: dels en cirkulärledare i socialdemokratiska tidningar, dels en konferens mellan Radiotjänst och fackliga representanter, båda i slutet av juli månad.

Cirkulärledaren utgick ifrån att radion skulle vara hela folkets: »Dess uppgift är bland annat att redovisa vad som sker inom de områden som intresserar flertalet av lyssnare.« Det fanns fullgoda skäl att ta upp de centrala frågor som diskuterades inom folkrörelserna »och att verkligen behandla dem från rörelsens egna utgångspunkter«. ⁵³

Frågan om huruvida Torvald Karlbom kan ha stått bakom cirkulärledaren kan inte besvaras. Men det kan å andra sidan inte uteslutas att han inom Radiotjänst hade mötts av argumentet att det inte fanns någon opinion för en utvidgning av arbetsmarknadsprogrammen. Detta argument kan i så fall ha framförts som ett skäl till ett eventuellt motstånd mot den beslutade tjänsten.

AT tog cirkulärledaren som utgångspunkt för ett principiellt resonemang. Radions propagandistiska möjligheter gjorde att den var ett av de avgörande vapnen i en härskares eller erövrades händer. Detta var dock inget problem för Sverige, där radion skulle vara ett fristående företag och ledas oberoende av politiska eller andra grupper: »Däremot bör en radio, som är ensam i etern, försöka att täcka så stora av samhällets områden som möjligt, att spegla samhället sådant det är – att vara en radio för hela folket.«

AT konstaterade att man, utan att göra sig skyldig till någon orättvisa, kunde påstå att folkrörelsernas samhällsinsats inte avspeglats i radion. Det bristande intresset kunde kanske bero på att de som planlade eller handlade programverksamheten inte var »i takt med det pulserande organisationslivet«: »En viss valhänthet i umgänget med folkrörelsernas män bestyrker det-

ta.« Men Radiotjänst fick samtidigt beröm. Radions kontakter med folkrörelserna hade blivit allt bättre. Året innan, 1950, hade fackföreningsrörelsen blivit helt utfrusen, trots att verksamheten då hade varit mer livlig än andra år. Under 1951 hade arbetsmarknadsproblemen däremot ägnats både några minuter »i halvslummern på söndagsmorgnarna«, åtskilliga Ekominuter och en del av ett kvällsprogram.⁵⁴

Sydsvenska Dagbladet framhöll i ett ledarstick att radioledningen hade all anledning att hålla dem på avstånd som framträdde som representanter för folkrörelserna och samtidigt överlag ville sätta likhetstecken mellan dessa och socialdemokratin. I objektivitetens namn borde sådana framstötare avvisas.⁵⁵

Två väsentliga önskemål kvarstod, skrev Sydöstra Sveriges Dagblad (s), dels att kontakten mellan radion och folkrörelserna kunde bli ännu livligare, dels att »glimtarna« från organisationslivet kunde bli vederhäftigare. Det var en allmän erfarenhet hos representanter för folkrörelserna att radions män var överdrivet räddhågade i sovringen av material från detta håll, att det ibland behövdes mycket övertalning för att övertyga programtjänstemännen om stoffets aktualitet för en stor publik.

Man kunde också, skrev SSD, konstatera fadäser, som orsakades av okunnighet om det fackliga organisationslivet. Det var svårt att förstå varför det var så klenat beställt med sakkunskapen i fråga om fackförenings- och arbetarrörelsen. Om nu inte anslagen räckte till för att anställa folk med nödvändiga kvalifikationer kunde man kanske tänka sig att till en början en erfaren kongressman blev tillfälligt knuten till programtjänsten under en särskilt livlig kongressommar. Detta skulle resultera i en bättre service.⁵⁶

Både cirkulärledaren och de efterföljande kommentarerna i SSD och AT påvisade sålunda en stor klyfta mellan det fackliga organisationslivet och Radiotjänst. Man gjorde till och med gällande att programmedarbetarna hade bristande insikter i ämnet. Bakom kritiken finns en viss benägenhet att se radion som ett informationsorgan. Radion skulle ge service.

Radiotjänst möter fackorganisationerna

På Radiotjänsts initiativ hölls i juli 1951 en konferens mellan Radiotjänst och fackorganisationerna LO, TCO och RLF. Deltagare var Ragnar Casparsson LO, Erik Näslund TCO, Ivar Pettersson RLF och från Radiotjänsts aktualitetsavdelning Henrik Hahr, Lars Orup samt Wilhelm Röhl.

Radiotjänsts uttalade syfte med konferensen var att skapa bättre förbindelser mellan Radiotjänst och de olika organisationerna. Henrik Hahr påpekade särskilt intresset för kommentarer inför höstens stora avtalsförhandlingar. Radiotjänst ville vara med på ett annat sätt än vad som kunde uttryckas i TT:s enligt Hahr rätt kortfattade kommentarer.

Kritik blev det naturligtvis på konferensen. Ragnar Casparsson tyckte att LO, som var en folkrörelse, inte ägnades det intresse som man kunde kräva. Han menade att det var skevt att jordbruket skulle ha en fixerad programtid varje söndagsmorgon, medan folkrörelserna inte hade någon. Därför efterlyste han en tid i programmet som reserverades särskilt för folkrörelserna. Han föreslog även innehållet. Men Casparsson kom också med självkritik. LO drev ett frimureri. Byråkraterna höll på sina hemligheter, ett samarbete skulle ändå kunna vara till båtnad för alla parter. Han föreslog en kontaktman som kunde meddela aktualitetsavdelningen frågor av aktuellt intresse. Kontaktmannen kunde då också ge anvisningar på personer som kunde utreda de frågor man ville ha belysta. Om de inte var av allmänt intresse kunde man, menade Casparsson, behandla dem på den för folkrörelserna reserverade tiden på söndagarna.

RLF:s representant, Ivar Pettersson, underströk den stora betydelsen av en kontinuerlig kontakt mellan fackorganisationerna och Radiotjänst. Sedan var det en fråga om fördelning av tid och plats i programmet mellan arbetarrörelsen och jordbruket. Men det önskade utrymmet fick inte tas från jordbruket, betonade Pettersson, eftersom radion spelade en mycket stor roll i jordbru-

ket. Som upplysningskälla för jordbrukarna hade radion ett större värde än för de flesta andra folkgrupper.

Hahr tyckte nog att Casparsson gick lite väl långt. Enligt protokollet underströk han att det för aktualitetsavdelningen gällde att uppmärksamma de *aktuella* händelserna på det fackliga området. Bland annat kunde detta ske på så sätt att Radiotjänsts egna medarbetare informerades om aktuella händelser och tänkesätt inom organisationerna. Därigenom skulle radions eget folk ha vederhäftigt material för egna kommentarer.⁵⁷

Protokollet nämner ingenting om kritik mot enskilda programpunkter. Allmänt kan väl sägas att kritiken var ganska hovsam, om man får tro protokollet. Det fanns även utrymme för självkritik. De fackliga organisationerna hade inte alltid underlättat arbetet för Radiotjänst. Även denna gång kan man konstatera att det fanns en inställning att radion skulle vara ett informationsorgan. Intresset för att få ut det egna budskapet var påtagligt.

Aktualitetsavdelningens initiativ behöver naturligtvis inte ha något samband med aprilbeslutet i styrelsen. Men det är ändå inte helt uteslutet. Aktualitetsavdelningen och även direktionen kan ha uppfattat styrelsebeslutet som kritik och den speciella tjänsten som en tydlig inblandning i programverksamheten. Genom initiativet till konferensen kan aktualitetsavdelningen ha velat visa att den hade ett positivt intresse för bättre relationer mellan radion och de fackliga organisationerna.

Som tidigare nämnts beslöt Radiotjänsts styrelses arbetsutskott i december 1951 att tjänsten som arbetsmarknadsreporter skulle ledigförklaras och utannonseras. Beslutet hade dessförinnan föregåtts av en diskussion i styrelsen i november om de politiska, fackliga och ekonomiska programmen. Enligt protokollet var även avdelningscheferna närvarande vid detta styrelsemöte. Beslutet att ledigförklara tjänsten bör ha varit en följd av detta styrelsemöte. Den direkta anledningen till diskussionen är oklar. Möjligen kan denna sättas i samband med en ganska skarp kritik mot arbetsmarknadsbevakningen framförd av Torvald Karlbom i Röster i Radio månaden innan. Programtidningen

hade begärt att med anledning av hans 50-årsdag få Karlboms synpunkter på programmen. Han ansåg i sitt svar att man kunde påstå utan att räknas vare sig till elitens eller till kverulanternas skara att radion inte ägnade arbetsmarknadsfrågorna tillräcklig uppmärksamhet. Det var en snedbelastning, som ibland tog sig underliga uttryck:

Det är inte här fråga om minuträttvisa, men nog är det egendomligt att om ett tjänstemannaförbund har kongress, så ramlar händelsen rakt in i blickfältet i Dagens Eko. Om däremot 8 LO-förbund har kongress så uppmärksammas detta inte alls. Om en arbetsmarknads-konflikt har utkämpats på ett arbetsområde, har det aldrig hänt, att en fackförbundsordförande beretts tillfälle att kommentera uppgörelsen men väl för ett tjänstemannaförbund. Har Industritjänstemannaförbundet sin årsstämma så är detta en händelse som man anser värd ett Dagens Eko, men sällan eller aldrig ett årsmöte med LO:s representantskap.⁵⁸

Hur direktionen reagerat på styrelsens aprilbeslut att inrätta den här speciella tjänsten finns det inga samtida källuppgifter om. Nils-Olof Franzén har senare uppgivit att dåvarande radiochefen Elof Ehnmark sagt att direktionen inte gärna kunde säga nej till tjänsten, när man vanligen uttryckte önskemål om nya tjänster.⁵⁹ Det är mycket möjligt att direktionen kände en viss motvilja mot att bli påtvingad en tjänst. Det kan tänkas att styrelsen i det längsta väntade på en begäran från direktionen att få utlysa tjänsten, om nu detta över huvud taget var nödvändigt. Betecknande för situationen är Ehnmarks formulering i ett svar på en enkät som AT gjort bland Bolidenarbetare i Stockholm om radioprogrammen. Beträffande önskemål om fler program rörande »arbetslivet, organisationerna eller fackliga och sociala frågor« yttrade Ehnmark: »Här har Radiotjänsts styrelse varit av samma mening, och beslut har fattats som skall göra det möjligt för radion att upplåta ökat utrymme åt dessa spörsmål.«⁶⁰ Man frågar sig onekligen om inte direktionen och de berörda programavdelningarna var av samma mening.

Vid styrelsemötet i december lade Erik Mattsson fram den i inledningen citerade instruktionen för tjänsten, som sedan godkändes av förvaltningsutskottet i januari 1952.⁶¹ Huruvida de berörda avdelningscheferna Franzén och Hahr deltagit i förberedelsearbetet på instruktionen är oklart.⁶² I februari sammanträdde direktionen för att förorda någon av de 59 sökandena till tjänsten.⁶³ Kort tid dessförinnan hade Radiotjänsts arbetsmarknadsbevakning blivit föremål för en häftig kritik i ett par fackföreningstidningar.

»Snedrekrytering«

Henry Kjellvard, som var redaktör för Signalen, organet för Svenska Järnvägsmannaförbundet, ansåg att Radiotjänst visade »en valhänthet och en osäkerhet« i sin attityd mot fackföreningsrörelsen och löntagarna. Någon sorts politrukvalde ville han inte påyrka, men det återstod mycket att göra om radion skulle ha »till uppgift att så långt som möjligt spegla verkligheten och vardagen runt omkring oss«. Det hela var »hafsigt, nyckfullt och obevakat«, betygsatte Kjellvard. Varför det var på det här viset kunde han inte förklara. Men det hade sagts honom att Radiotjänsts rekryteringsprinciper var en grundläggande orsak.⁶⁴

Även redaktör Gösta A. Svensson i Metallarbetaren sköt in sig på rekryteringsfrågan som en orsak till Radiotjänsts många försummelse då det gällde »det arbetande Sverige«. Han klagade också allmänt över att den borgerliga sidan var allenarådande i alla sammanhang:

Det må gälla speldosor, karuseller eller lillsjöhöjdstoner. Alltid måste journalister från den borgerliga pressen svara för brygden [...] Om man anstränger sig på Radiotjänst så kanske man kan upptäcka att det finns tidningar – och skribenter – också på andra håll i Klara-kvarteren i Stockholm.⁶⁵

Ingen av dem nämnde att Radiotjänst nyligen hade annonserat

efter en arbetsmarknadsreporter. Hade de nämnt annonsen hade artiklarna kunnat uppfattas som ett slag i luften. Deras syfte att påverka styrelsen i personvalet hade dessutom blivit för tydligt.

Sambandet med den utlysta tjänsten påpekades likväl av några dagstidningar, vilka också betonade att tjänsten måste tillfalla den som var mest meriterad, helt oberoende av partitillhörighet. De kommentarerna kom från landsortspressen, och det var också den som egentligen uppmärksammade kritiken i Signalen och Metallarbetaren. Med undantag för referat och ledare i AT och ett referat i MT tycks huvudstadstidningarna ha avstått från att referera eller kommentera kritiken. Den socialdemokratiska landsortspressen nöjde sig med att referera kritiken, medan det var den borgerliga som kom med kommentarer. Den senare gruppen hade få invändningar mot kritiken för försumlighet. Oftast höll man mer eller mindre starkt med om att det förelåg brister i bevakningen av arbetsmarknaden. I stället tog man avstånd från rekrytering efter partilinjer och ironiserade särskilt över Svenssons kritik mot den borgerliga dominansen inom radiounderhållningen: »Man förstår ju, att Karusellen skulle bli oändligt mycket roligare, om Gösta A. Svensson fick ersätta Lenart Hyland och som medarbetare ha en rad rättrogna Brunnsviksskolade LO-ekonomer och fackliga redaktörer.«⁶⁶

Varbergsposten (lib) undrade om det för övrigt skulle vara opportunt att göra ett radioreportage »kring de delade meningarna inom fackförbunden om hur de centrala förhandlingarna skulle bli – onekligen någonting som kunde visa 'vad som sker i det som synes ske'«. ⁶⁷ Samma tidning anförde när det gällde reportage från avtalsförhandlingarna ett försvar för Radiotjänst: radion hade inte blivit insläppt till dessa förhandlingar. Svårigheten att göra reportage från fackliga kongresser belystes till och med från socialdemokratiskt håll. »Nordens Karlsson« (Karl Fredriksson) menade i MT att fackföreningsrörelsens egen entusiasm för publicistisk uppmärksamhet verkligen inte till alla delar varit hundraprocentig. Inte ens representanter för arbetarpresen fick alltid närvara, och som exempel anförde han just Metall.

Nordens Karlsson undrade också om det bara var Radiotjänsts fel att fackföreningsrörelsen var ett styvbarn i radion. När nu LO styrde regeringen med »sin ångvältframrullande makt«, skulle då inte LO ha haft »någon makt att få rätsida på Radiotjänst«? Eller var det så, undrade han vidare, att viljan på LO i det här fallet var splittrad och tveksam?⁶⁸

Bagateller fanns det utrymme för, påpekade AT. Ett studentmöte i Eda kunde ge upphov till ett program, medan inte en enda av femton fackliga kongresser fick ens ett Ekoinslag: »De akademiska meriter, som ligger till grund för radions rekrytering av personal, räcker inte ned till de fackliga och arbetsmarknadspolitiska skikten. I dessa kretsar sysslar man med mera väsentliga frågor, t.ex. den två millimeter långa snösländans parningslek.«⁶⁹

Radiotjänsts styrelseordförande Conrad Jonsson intervjuades av Västmanlands Folkblad (s) och uttryckte då sin förvåning över kritiken mot Radiotjänst i Signalen och Metallarbetaren. Den kom enligt hans mening lite väl sent, eftersom platsen som arbetsmarknadsreporter redan var utannonserad. Den påstådda snedrekryteringen hade han invändningar mot. Det var i varje fall inte en princip som fanns inom styrelsen att enbart rekrytera akademiskt skolade personer: »Och i fråga om den tjänst vi nu skall tillsätta kan ju sådana hänsyn inte tas.« Jonsson framhöll dock att många områden fordrade sådana specialkunskaper att akademisk examen var så gott som ofrånkomlig. Men det fanns »folk« inom Radiotjänst som inte hade akademisk examen.⁷⁰

Norrländska Socialdemokraten intog en försiktigare hållning i sin kritik mot Radiotjänst och betonade även svårigheterna. Någon olyckskorp ville tidningen inte vara, men den visste av tidigare erfarenhet att intresset sällan räckte till för positiva tips om program, och erinrade om ABF:s radiokommitté som aldrig fick några uppslag: »Faran för att den nye mannen ska möta samma kompakta likgiltighet är stor.« Tidningen såg också en svårighet i gränsdragningen mellan olika organisationer:

Får LO mera tid i radion vill kanske TCO också ha mera. Får TCO så vill SACO ha. Och så kommer jordbrukarorganisationerna och en rad andra och vill ha sitt avsnitt av arbetsmarknaden behandlat. Allt detta låter sig naturligtvis göra, men radion måste dock begränsa sin medverkan även på detta område. [---] Majoriteten av radiolyssarna vill ha tjo och tjim och hopp och hej – också!⁷¹

Vilken inverkan de två fackföreningstidningarnas kritik och den efterföljande debatten kan ha haft på direktionens medlemmar och styrelseledamöterna är svårt att säga. I en intervju i Stockholms-Tidningen uppgav Elof Ehnmark att Radiotjänst ännu inte hade tagit upp kritiken till diskussion.⁷² Otivelaktigt gav aktionen, även om den fick en begränsad omfattning, en tydlig fingervisning om hur man inom arbetarrörelsen såg på personvalet. Aktionen gav säkerligen också upphov till en irriterad stämning inom styrelsen, arbetsledningen och personalen.

Sven Jerstedt utses

Direktionen hade att välja bland 59 sökande. Av dessa bedömde man att 11 var kompetenta, bland dem Arne Wallbom, som tillhörde föredragsavdelningen. Sven Jerstedt och Göran Smith ställdes dock i främsta rummet.⁷³

Sven Jerstedt (f. 1906) var sedan 1944 redaktör för veckotidningen Lantarbetaren. Tidigare hade han varit verksam som förbundsstudieledare i Lantarbetareförbundet. Han var ledamot av LO:s representantskap sedan 1946, och i Djursholm tillhörde han sedan 1939 stadsfullmäktige och var ordförande i den socialdemokratiska fullmäktigegruppen. Jerstedt hade också anlitats som föreläsare av LO och ABF i fackliga, sociala och ekonomiska ämnen samt i kulturfrågor.⁷⁴

Hans konkurrent om posten, Göran Smith (f. 1917), var sekreterare i Sveriges Textilindustriförbund och Sveriges konfektionsindustriförbund. Tidigare hade han varit amanuens vid arbetsmarknadskommissionen och förlikningsmannarexpeditionen.

Inom Vattenfallsstyrelsen hade han bland annat handlagt arbetarfrågor. Han hade också publicerat en bok, »Arbetsgivare – Arbetstagare«, och utarbetat en NKI-kurs om industriföretagens organisation samt skrivit ett flertal tidningsartiklar.⁷⁵

Valet stod nu mellan en representant från arbetstagarsidan och en från arbetsgivarsidan. Säkerligen var det ingen tillfällighet att direktionen valde ut en person från vardera sidan. Med följande motivering beslöt direktionen att förordna Jerstedt: »Med hänsyn till att Jerstedts större kontakt med olika kategorier och befolkningsgrupper i dagligt arbete skulle kunna tillföra radio-programmet något väsentligt, beslöt direktionen förordna Jerstedt.« En tämligen egendomligt avfattad mening är struken ur protokollet. Möjligen åsyftade man här Jerstedts förankring i det fackliga läget: »I den mån en mera formell, sakkunnig synpunkt skulle erfordras i en viss fråga inom området, finns det ju alltid möjlighet att rådgöra sig med lämpliga personer.«⁷⁶

Direktionens val av Jerstedt är i det här läget inte särskilt överraskande. En person från arbetsgivarsidan skulle ha varit en ren utmaning mot kritikerna. Dessutom hade Jerstedt den största journalistiska erfarenheten.

I styrelsen blev utgången fyra röster för Jerstedt och tre för Smith. Samtliga styrelseledamöter deltog i sammanträdet. Enligt dåvarande styrelseledamoten professor Erik Lönnroth var det hans röst som fällde utslaget. Det fanns i styrelsen en partimotsättning i den här frågan. Lönnroth valde att rösta på socialdemokraterna, därför att han ansåg att det var sakligt riktigt att tillsätta den här tjänsten.⁷⁷ Med vetskap om hur Lönnroth röstade är det lätt att avgöra röstfördelningen. För Jerstedt röstade förutom Lönnroth: Conrad Jonsson, Torvald Karlbom och Annie Wallentheim. Alla tre var verksamma inom arbetarrörelsen. De som föredrog Smith var då chefredaktör Ivar Anderson (SvD), Ragnar Sundén, direktör i Sveriges Industriförbund, och TT-chefen överste Olof Sundell. Även på ett annat sätt är röstfördelningen intressant. Det var Kungl. Maj:ts representanter som röstade för Jerstedt, medan bolagsstämmans ville ha Smith.

Enligt en sen intervjuuppgift av Elof Ehnmark, som deltog i styrelsemötet, var det Conrad Jonsson, stödd av Torvald Karlbom, som personligen drev igenom valet av Jerstedt. Jonsson skulle ha hotat med avgång och sagt »att nu ska vi ha Jerstedt, han kan det här och han har varit med från början och han har inga akademiska papper, som förstör allt för honom [...]«⁷⁸ Lönnroth gör gällande att Jonsson inte ställde någon kabinetsfråga i styrelsen. Möjligen kan Jonsson ha gjort det till Ehnmark.⁷⁹ En samtida tidningsuppgift styrker emellertid Ehnmarks påstående. I en ledare i Nerikes Allehanda (fp) lämnas uppgiften att Jonsson till sist hade »gjort kabinetsfråga i styrelsen av sitt krav på att det skulle anställas en medarbetare från Organisations-Sveriges egen stora kader [...]«.⁸⁰ Man kan dock inte utesluta att Ehnmarks minnesuppgift bygger på en felaktig tidningsuppgift.

Karlboms aktiva roll styrks av Jerstedts eget påstående att det var denne som bad honom söka platsen. Karlbom hade sagt: »Vi har haft så många missar från radion i sättet att presentera arbetsmarknad och fackligt arbete.«⁸¹

Varnande pekfinger

Utnämningen av Jerstedt gav inte, trots de två fackföreningstidningarnas kritik mot Radiotjänst, några tidningsrubriker, utan uppmärksammades bara i notisform. Med några få undantag behandlades inte utnämningen på ledarplats. Ett av undantagen, Svenska Dagbladet, är intressant. Ledarskribenten var tidningens chefredaktör Ivar Anderson, tillika vice ordförande i Radiotjänsts styrelse.⁸² Ett gammalt önskemål hade blivit tillgodosett, skrev Anderson och betonade att önskemålet inte kommit enbart från fackföreningsrörelsen, som ständigt velat framhålla att detta var arbetarklassens speciella problem:

Här framskymtar att syftet framför allt skulle vara att tillgodose de fackligt anslutnas intressen och att man därför önskar en inom Radiotjänst fast anställd kraft med förankring inom arbetarrörelsen.

Mot denna synpunkt måste en bestämd gensaga inläggas. Radions uppgift i detta sammanhang bör vara att på ett intresseväckande sätt låta lyssnarna få kännedom om de olika spörsmål på arbetsmarknaden, vilka kunna vara av mera allmänt intresse. Men denna upplysning måste självfallet vara opartisk. Man får aldrig glömma att det finns flera olika parter inom arbetslivet och att alla dessa ha samma rätt att få sina synpunkter beaktade och sina problem belysta.

Det var inte något fel, hävdade Anderson, att den utsedda arbetsmarknadsspecialisten hade haft sin hemvist inom fackföreningsrörelsen, förutsatt att hans reportage blev objektiva och »utan inslag av facklig eller partipolitisk propaganda«. På den punkten fick inte något avsteg göras från saktighetens linje. Radiotjänst och dess nye medarbetare fick inte falla undan för krav som stod i strid med radions självklara neutralitet.⁸³

AT ironiserade över Svenska Dagbladets ledarstick. Nu var radions neutralitet i fara, därför att en ny medarbetare hämtats från arbetarrörelsen: »Neutrala medarbetare ska hämtas från det borgerliga lägret«, skrev tidningen och räknade upp de borgerliga tidningar som Hahr och andra medarbetare på aktualitetsavdelningen hade arbetat på, innan de kom till radion: »Men när en medarbetare hämtas från fackföreningsrörelsens press anser sig Sv.D. böra lyfta ett varningens finger och säga, att 'intet avsteg får göras från saktighetens linje'. Radion ska vara ett borgerligt fäste.«⁸⁴ »Bara han inte blir politruk«, hade Nerikes Allehanda som rubrik på sin ledare om Jerstedts tillsättande.⁸⁵

Det är förvånande att så få tidningar behandlade detta kontroversiella ämne, i all synnerhet som Radiotjänst anställt en politiskt aktiv socialdemokrat och fackföreningsman för arbetsmarknadsbevakning. Den enda näraliggande förklaringen är att tidningarna ville undvika – kanske av hävd – en politiskt inflammerad debatt om Radiotjänst, som pressen och TT var den störste delägaren av. Att Ivar Anderson framträdde kan kanske förklaras av att han som styrelseledamot och därmed delaktig i beslutet var angelägen om att avge en principförklaring.

Befarad politruk

Politruk. Ja, det var vad man befarade bland Radiotjänsts programtjänstemän, när Sven Jerstedt utnämndes. Utmärkande för känsloläget var att den nyinrättade tjänsten också benämndes »politruktjänsten«. Vad var det då som föranledde denna oro hos personalen? Orsakerna finns angivna i ett protokoll från Radiotjänstemännens förenings (RTF:s) styrelsemöte i mars 1952.

Lars Madsén, föreningens ordförande och hemmahörig på aktualitetsavdelningen, orienterade medlemmarna om »den s.k. politruktjänsten, dess förhistoria, presskampanjen vid tjänstens utlysande, de troliga motiven för styrelsens handlande i ärendet«. Han höll för troligt att tjänsten kunde bli en tillgång för radion och att innehavaren kunde bli en bra programman, som »självlklart borde hälsas välkommen av kollegerna«, men han ansåg emellertid att styrelsens direkta inblandning i ett programärende ingav farhågor för framtiden. Styrelsens åsidosättande av aktualitetschefens ställningstagande, när befattningen skulle inrättas, betecknade han som synnerligen oroande.

Föreningen diskuterade en direkt fråga från Madsén om man skulle sända en skrivelse till Radiotjänsts styrelse och i den ge uttryck för sin reaktion. Pontus Bohman rekommenderade att skrivelsen skulle »påtala den tendens till otillbörligt ingripande i programärenden, som Radiotjänsts styrelse gjort sig skyldig till vid olika tillfällen«. Om det sedan skulle visa sig att den nya tjänsten blev en politruktjänst hade föreningen möjlighet att göra en ny aktion, menade han. På mötet beslöts att en tremannakommitté (Lars Madsén, Henrik Dyfverman och Börje Lindell) skulle sammanställa denna protestskrivelse.⁸⁶

Skrivelsen sändes till radiostyrelsen först i slutet av juni månad. RTF-mötet och tremannakommitténs arbete gav tydligen upphov till en annan handlingslinje. Ett par veckor efter RTF-mötet sände aktualitetschefen Henrik Hahr en promemoria till direktionen angående tjänsten. Och i maj anordnade RTF en diskussionsafton med temat »Intresseorganisationerna och radion«. Inledare till

denna diskussion var Torvald Karlbom och Henrik Hahr. Särskilt inbjudna var representanter för LO, RLF och TCO.⁸⁷ Tyvärr finns det inget diskussionsprotokoll från detta möte.

Hahrs PM

Henrik Hahr betonade inledningsvis i sin promemoria till direktionen att det hade uppstått en rad missuppfattningar angående den nya tjänsten, vilket berodde både på bristande utredningar och på okunnighet. Det enda sättet att få någon reda i problemet, enligt Hahr, var att ange arbetsuppgifterna. Han ville att det skulle anges dels hur dessa arbetsuppgifter tidigare hade behandlats av föredrags- och aktualitetsavdelningarna, dels hur de skulle skötas efter Sven Jerstedts tillträde. Den misstämning som hade uppstått kunde komma att drabba Jerstedt, vilket borde undvikas, menade Hahr. Det var inte rätt mot Jerstedt att denne finge börja i en irriterad atmosfär, på grund av omständigheter före utnämningen.

I promemorian redogjorde Hahr för de programpunkter där arbetsmarknadsfrågor behandlades. På söndagsmorgnarna sändes programmet »Vi och vårt arbete«, vilket Arne Wallbom på föredragsavdelningen svarade för. Jordbruksprogrammen på söndagsmorgnarna hörde också till föredragsavdelningen och sköttes av Nils Linnman. Dagens Eko, som sorterade under aktualitetsavdelningen, tog upp aktuella problem som var av den storleksordning att de borde förekomma i Ekot. Därtill tillkom nyhetssändningarna från TT. Hahr påminde i det här sammanhanget om svårigheterna att få kommentarer under pågående avtalsförhandlingar. Arbetsmarknaden behandlades också i debatter, reportage och pressöversikter.

Till Hahrs uppräknade fogades också programpunkterna »Var 14:e dag« och »Landet runt«, vilka sköttes av Wilhelm Röhl med biträde av Lars Orup och Lars Ramsten. Orup var redaktör för »Var 14:e dag« och Lars Madsén för »Landet runt«. Vid uppläggningsavdelningen av aktualitetsprogrammen var oftast också Kurt Anders-

son och Olof Forsén närvarande, påpekade Hahr.

»Var kommer Jerstedt in i detta sammanhang«, frågade Hahr. Han påminde om sin tidigare framförda åsikt, vilken han höll fast vid, nämligen att han inte helt kunde sysselsätta Jerstedt på aktualitetsavdelningen såsom arbetsuppgifterna var fördelade.

Hahr ställde också frågan huruvida styrelsen diskuterat om Arne Wallboms och Nils Linnmans uppgifter och allmänna bevakningsuppdrag samt enstaka program skulle sammanföras till en enhet som Jerstedt skulle kunna ta hand om och i så fall på vilken avdelning den enheten skulle finnas. Han undrade dessutom om extra programtid skulle tillsättas för organisationsprogram och varifrån denna tid skulle tas. Skulle nu en instruktion skrivas för Jerstedt måste dessa interna problem först lösas, betonade han.⁸⁸

Förhållandet att Hahr undvek att nämna radiostyrelsen i sin kritik av den tidigare handläggningen kan tyda på att han ansåg att även direktionen borde omfattas av kritiken. Även om det inte sägs rent ut var Hahr uppenbarligen kritisk mot den fortsatta handläggningen. De interna problemen stod enligt honom olösta.

Hans redogörelse tyder för övrigt på diffusa gränser mellan föredrags- och aktualitetsavdelningarna, vilket också framkom i samband med de politiska ungdomsförbundens klagomål vid samma tid.⁸⁹ Något förslag till lösning avgav inte Hahr. Han överlät tydligen frågan helt och hållet på direktionen.

Det var bara Hahr som klagade hos direktionen. Franzén intog en annan ståndpunkt. Han har senare uppgivit att han inte ställde sig bakom RTF:s aktion. Kritiken mot Radiotjänst i den här frågan fann Franzén många gånger inskränkt, men i själva sakfrågan gav han kritikerna rätt. Radions bevakning av arbetsmarknadsfrågorna var bristfällig. Han hade vid ett tidigare tillfälle föreslagit en befattning med speciell inriktning på arbetsmarknaden. Till innehavare hade han tänkt sig Gunnar Dahlander, som då var biträdande pressombudsman vid LO. Franzén hyste den uppfattningen att det inom programverksamheten också måste finnas specialutbildade programtjänstemän. Hans

förslag angående arbetsmarknaden synes ha stupat på att han ansåg att tjänsten skulle sortera under aktualitetsavdelningen, eftersom ämnesområdet var så aktuellt till sin natur.⁹⁰

Henrik Hahr uppnådde emellertid med sin PM en viss framgång hos direktionen. Vid ett direktionsmöte, som både Franzén och Hahr deltog i, utarbetades en ny instruktion för Jerstedt: »Han skall åt aktualitetsavdelningen resp. föredragsavdelningen utföra och deltaga i programarbete, speciellt inom sociala och fackliga ämnesområden samt i programarbete berörande aktuella inrikespolitiska angelägenheter.»⁹¹

Jämfört med den av styrelsens förvaltningsutskott godkända instruktionen är den nya betydligt slätstrukturerad och mer allmän-giltig. Tjänsten som arbetsmarknadsreporter tunnades ur. Till en del kunde detta bero på att det inte fanns tillräckligt utrymme i tablån för arbetsmarknadsprogram. Man kan också se det som en eftergift åt Hahr, som känt sig åsidosatt och tidigt motsatt sig den speciella tjänsten. Till största delen berodde nog den nya instruktionen på att ledningen ville undvika att Jerstedt blev uppfattad som en ombudsman för fackföreningsrörelsen. När Stockholms-Tidningen frågade Ehnmark om utnämningens samband med kritiken från fackföreningstidskrifterna svarade han enligt nyhetsnotisen: »Vår nye medarbetare är inte någon speciell ombudsman för fackföreningsrörelsen utan kommer att bli en programman som alla andra inom Radiotjänst.»⁹²

Sven Jerstedt kunde knappast ha börjat i ett sämre arbetsklimat. Enligt hans egen berättelse möttes han av Henrik Hahr med orden: »Vi har inte bett att få dig och det finns vad jag kan se ingen plats för dig i programmen. Jag vill att du ska veta det och så får du själv göra det bästa möjliga av situationen.»

Något rum fanns det inte åt Jerstedt i det trångbudda Radiotjänst, men han fick veta att han kunde sitta på Karl-Axel Arvidssons stol, eftersom Arvidsson så sällan var där. Men det vände för Jerstedt redan vid RTF:s diskussionsafton om radion och organisationerna. Torvald Karlbom hade – fortfarande enligt Jerstedt – sagt att Jerstedt hade kommit för »att hålla ordning på arbets-

marknadsprogrammen och inte bara på programmen utan se till också, att det är andra här också som gör det på rätt sätt«. Karlbom möttes av våldsamma buanden. Men Jerstedt begärde ordet: »Visserligen har jag kommit hit men inte på såna grunder, jag har kommit hit för att försöka jobba precis på samma sätt som ni gör och underordna mig de allmänna regler, som ni har och den uppfattning som ni har om sättet att arbeta i radio [...].«

Jerstedt menar att hans yttrande rensade luften. Karlbom kom visserligen i underläge, vilket naturligtvis var smärtsamt för Jerstedt, som bidrog till detta. Men myten om politruken blev avsågad.⁹³

Undfallenhet

RTF:s skrivelse till Radiotjänsts styrelse fick en principiell uppläggning. Arbetsmarknadsreportertjänsten återopades därvidlag som ett exempel i fråga om styrelsens funktion, vilken tjänstemannaföreningen tog upp inledningsvis:

Icke utan oro har de anställda i Radiotjänst iakttagit hur den ökade aktiva del i företagens skötsel, som vår Styrelse tagit, medfört en förskjutning i Styrelsens funktion från att vara en över det dagliga stående högsta instans mot ett programadministrativt verkande arbetsorgan, vilket styrelsen icke från början var eller var avsedd att vara, och för vilken funktion dess ledamöter inte torde vara utsedda. Inför en fortsatt utveckling i denna riktning anser vi oss vara skyldiga att på detta sätt uttrycka vår oro.

Vi tror att det för företagens rätta skötsel och balans ligger en fara i denna utveckling, dels därför att det behövs en instans som behåller sitt avstånd till dagshändelserna, dels därför att förskjutningen med nödvändighet försvagar direktionens och chefskollegiets handlingsmöjligheter och därmed verkar hämmande på den utveckling som växer fram ur de anställdas gemensamma ansträngningar att skapa ett bra radioprogram.

Förskjutningen hade möjliggjorts av ett par ändringar av arbets-

ordningen för styrelsen och förvaltningsutskottet, skrev föreningen, som också pekade på att det större antalet styrelsesammanträden avspeglade det ökade arbete som styrelsen tagit på sig. Sloandet av orden »större« i arbetsordningen framför de ärenden som styrelsen ville behandla visade hän mot en »intensifierad detaljgranskning«. I 1948 års arbetsordning hade det stått angivet att styrelsen skulle behandla »frågor av större principiell innebörd«, i 1951 års arbetsordning förekom i stället formuleringen »programfrågor och administrativa frågor av principiell art«. Enligt föreningen kunde detta ge upphov till formell möjlighet för olika ingripanden i det löpande arbetet: »Det torde till exempel inte finnas ett program på vilket man inte kan anlägga synpunkter av principiell art.«

Styrelsens tendens till ökat inflytande visade sig i programtjänstemannens dagliga arbete »i form av ökad osäkerhet och onödigt dröjsmål«. Tillsättandet av arbetsmarknadstjänsten hade »efterlämnat en onödig eftersmak av undfallenhet för påtryckningar utifrån, en belastning som det varit lyckligare om Radiotjänst och den nye medarbetaren sluppit«.

Föreningen ifrågasatte inte styrelsens rätt att tillsätta tjänsten eller valet av person. Vad som efterlämnat den onödiga eftersmaken var förhållandet att styrelsen hade tagit den externa kritiken mot tidigare arbetsmarknadsprogram för gott utan att göra sakliga undersökningar. RTF gjorde gällande att de påstådda missgynnade ämnesområdena torde finnas till och med i en för kritikerna oväntat stor omfattning i programmen. Ingen förfrågan hade gjorts från styrelsens sida i vilken mån programmedarbetarna verkligen försökt förverkliga önskemålen. Denna uraktlåtenhet gjorde att tillsättandet av tjänsten fick »en onödig och olycklig färg av partiprestige mer än av saklighet«. Utöver att styrelsen åsidosatt tjänstemännens erfarenheter hade debatten, påpekade RTF, varit vilseledande eller skadlig beträffande de formella meriterna: akademiker – icke akademiker.

I arbetsmarknadsfrågor behövde inte en akademisk examen vara något hinder: »I radioarbetet är alltid formella meriter otill-

räckliga; kunskap och erfarenhet kan inhämtas på många vis, men inte ens i arbetsmarknadsfrågor behöver en akademisk examen vara något hinder.« Om en akademiker var olämplig berodde det inte på hans examen.⁹⁴

I sitt svarsbrev undertecknat av ordföranden, landshövding Conrad Jonsson, återopade styrelsen aktiebolagslagen. Såsom bolagets högsta ledande organ ankom det ett aktiebolags styrelse att besluta om riktlinjerna för bolagets verksamhet och också besluta om åtgärder av större betydelse. Styrelsen var i sitt handlande också skyldig att söka befrämja bolagets intressen:

Styrelsen anser sig därför icke blott ha rättighet utan även skyldighet att taga del av och diskutera sådana viktiga frågor som exempelvis programplanerna i stort. Däremot har styrelsen icke något intresse av att handlägga frågor när det gäller programarbetet i detalj. Principiella frågor av större vikt eller frågor av större ekonomisk räckvidd måste dock, även när det gäller programmet, kunna underställas styrelsen.

Beträffande kritiken mot det större antalet styrelsesammanträden svarade styrelsen att den ökade sammanträdestätheten var »en praktisk åtgärd för att underlätta styrelsens arbetsuppgifter«.

Enligt skrivelsen hade den verkställande ledningen hemställt om tätare styrelsesammanträden, vilket var en följd av företagets snabba tillväxt. Det var därför enligt styrelsens mening en felbedömning av faktiska förhållanden att uppfatta det ökade antalet styrelsesammanträden som en förskjutning i styrelsefunktionen.

Även när det gällde ändringarna i den nya arbetsordningen tillbakavisades RTF:s påståenden. Ändringarna innebar inte intensifierad detaljgranskning från styrelsens sida. Återigen återopade styrelsen den verkställande ledningen. Ändringarna hade föranletts av dess strävan »att bringa klarhet i tidigare mindre tydliga formuleringar«.⁹⁵

Brevväxlingen mellan RTF och styrelsen slutade med, kan man säga, en antiklimax:

Då vi inte känt oss helt säkra på hur vår frispråkighet skulle uppfattas, är det oss en glädje att få erkänna mottagandet av Styrelsens brev av den 11.9 1952 och de synpunkter som däri uttalas. Även det allvar med vilket våra farhågor här behandlats har inom föreningen utlöst tacksam tillfredsställelse.⁹⁶

En förklaring till detta svassande brev kan vara ett möte som radiochefen Elof Ehnmark och administrativa direktören Erik Mattsson hade haft med Madsén. De hade fått förvaltningsutskottets uppdrag att kontakta Madsén för »vidare information«.⁹⁷

RTF ifrågasatte alltså inte radiostyrelsens rätt att tillsätta arbetsmarknadsreportertjänsten. Styrelseprotokollen visar också att personalfrågor, stora som små, drogs i styrelsen. Därigenom blev arbetsmarknadstjänsten inte något bra exempel i det principiella resonemanget, vilket också kom till synes i styrelsens svar.

Det är emellertid anmärkningsvärt att RTF inte sköt in sig på förhållandet att styrelsen beslutat att inrätta en tjänst utan att denna begärts av den verkställande ledningen. Begäran om nya tjänster brukade normalt komma till styrelsen och inte som i det här fallet resas inom den. Detta skulle i så fall ha kunnat utgöra ett exempel på att styrelsen tagit aktiv del i programverksamheten. Förklaringen till att RTF inte tog upp detta kan ha varit att kritiken borde ha kommit mycket tidigare för att ha haft någon verkan. RTF-skrivelsen har i sin principiella uppläggning en stor svaghet i och med att föreningen erkände styrelsens formella rätt att tillsätta tjänsten.

Även i ett annat avseende synes föreningen ha reagerat sent, nämligen beträffande styrelsens påstådda uraktlåtenhet att inte utreda om kritiken mot arbetsmarknadsbevakningen varit befogad eller inte. Varför begärde inte programtjänstemännen själva eller den verkställande ledningen en sådan utredning, när kritiken kom? Nu förefaller onekligen föreningens kritik mot styrelsen på den här punkten bero på valet av person. Mycket tyder på att RTF ogillat personvalet och ansett att styrelsen gjort sitt val efter partilinjen och därmed givit efter för kritiken och önskemå-

len från arbetarrörelsen. En viss betydelse vid avfattandet av skrivelsen kan Karlboms nyssnämnda yttrande vid RTF:s diskussionsmöte ha haft.

Sammanfattning

Kritiken mot radions bevakning av arbetsmarknaden och arbetslivet kom med jämna mellanrum under den nu behandlade tidsperioden, 1945–1952. Främst är det i dagstidningarna MT och AT. Den borgerliga pressens intresse för denna fråga är minimalt.

Det finns sålunda en återkommande kritik, men den är inte särskilt intensiv. Och den förefaller också vara allmänt hållen. Försök att kanalisera och få till stånd kritik, helst konstruktiv sådan, mot radions programverksamhet på detta område misslyckades. Utmärkande för den övergripande principiella kritik som finns är att den inte kommer från arbetarrörelsens fackliga organisationer, inte heller ifrån arbetsgivarhåll. Kritik förekommer däremot i enstaka fall i samband med arbetsmarknadskonflikter, och detta gäller både arbetstagar- och arbetsgivarsidan.

Fanns det då hos programpersonalen i allmänhet ett ointresse för arbetsmarknadsprogram? Det är inte omöjligt att det förekom en sådan negativ inställning, kanske en viss ovilja mot facklig verksamhet. Därtill kommer att ämnesområdet var tämligen krångligt och krävde ett stort mått av fackkunskaper. Försök gjordes ändå av radiochefen Yngve Hugo att knyta en arbetsmarknadsreporter till programföretaget, och även Nils-Olof Franzén försökte rekrytera en sådan. Kanske var ämnet alltför kontroversiellt. Kritiken mot enskilda programpunkter visar att arbetsmarknadsprogrammen var infamt påpassade. Kanske saknade personalen det rätta stödet hos företagsledningen. Det förefaller också ha varit en organisatorisk fråga, åtminstone i slutskedet av den här perioden.

Det måste för övrigt ha varit försvårande för programarbetet att det fanns ett slags vetorätt som de stora organisationerna,

SAF och LO, kunde tillämpa. Även om Yngve Hugo är förhållandevis stark i de refererade svarsbrev i samband med kritik från olika håll, visar de ändå tydligt hur försiktigt företagsledningen agerade.

Det framkommer emellertid av kritiken att känsligheten hos arbetsmarknadens olika parter var utomordentligt stor. Bertil Kugelbergs åsikt att de kritiserade programmen medfört allvarliga skador på arbetsmarknaden måste dock betecknas som överdriven. Det var främst information om aktuella frågor och upplysning om den egna verksamheten som kritikerna ville att radion skulle förmedla, och gärna i samarbete med representanter för arbetarrörelsen. Till en viss del kan man säga att intresseorganisationerna själva hade skuld i den dåliga arbetsmarknadsbevakningen. De ville inte gärna släppa in massmedierna på sina kongresser, och avtalsförhandlingarna var helt slutna företeelser. Här tog dock Radiotjänst initiativet för att få till stånd bättre samarbete.

Det är frapperande att en enskild representant för arbetarrörelsen, Torvald Karlbom, ständigt återkommer i debatten om radion och arbetsmarknaden. Man kan faktiskt säga att det är han som driver den här frågan. Huruvida Karlbom agerat på uppdrag av LO är oklart. Det troliga är att han inte har gjort det.

Initiativet till tjänsten som arbetsmarknadsreporter kom otvivelaktigt från Radiotjänsts styrelse. Men den drivande kraften var Torvald Karlbom, som även öppet efter sitt inval i styrelsen kritiserade radion för försumligheter på arbetsmarknadsområdet. Styrelseordföranden Conrad Jonsson tycks också ha spelat en framträdande roll.

Man kan anta att det fanns en enighet inom Radiotjänsts styrelse om att denna speciella tjänst borde inrättas. Frågan om varför det sedan tog så lång tid innan styrelsen fattade beslutet att tjänsten skulle utlysas måste stå obesvarad. Kanske ville man förbättra relationerna till intresseorganisationerna på arbetsmarknaden före utannonseringen. Det kan också ha varit så, att man ville vänta tills höstens avtalsförhandlingar var avslutade.

Det kan också tänkas att direktionen förhalade frågan eller att den helst ville internrekrytera.

Styrelsens aktiva roll i tillkomsten av arbetsmarknadstjänsten torde inte ha stått i strid med styrelsens befogenheter. Eftersom äskandet om nya tjänster normalt brukade komma från företagets verkställande organ uppfattades dock inrättandet av den nya tjänsten som en inblandning i programverksamheten. Åtgärden tolkades som att styrelsen fallit undan för påtryckningar utifrån. Kanske var kritiken så stark och omfattande att styrelsen inte hade något val utan mer eller mindre kände sig tvingad att inrätta denna tjänst. Men det kan också ha varit ett tryck inom styrelsen. Artiklarna i Signalen och Metallarbetaren visar att Karlbom också behövde en opinion för att genomdriva ett val av en person med förankring inom arbetarrörelsen. Om de här två artiklarna har skärpt motsättningarna inom styrelsen är ovisst.

Däremot kan artiklarna ha haft ett visst inflytande på programpersonalen. Deras reaktion kom först när Jerstedt var utsedd och riktades inte mot hans person utan mot det faktum att han kom från den socialdemokratiska fackföreningsrörelsen. Med andra ord ogillade man rekrytering efter partilinjor. RTF borde annars ha reagerat åtminstone när tjänsten utannonserades. Det kan emellertid också tänkas att personalen inte känt till tjänstens förhistoria och att även avdelningscheferna informerades sent. Eftersom RTF valde Karlbom som inledare förutom Hahr på en diskussionsafton torde hans roll ha stått klar för personalen. Protestskrivelsens sena avsändande kan förklaras av att föreningen ville avvakta diskussionsaftonen. Om Jerstedts berättelse stämmer kan Karlboms yttranden den kvällen ha varit den utlösande faktorn. Det är dock oklart om Karlbom verkligen ansåg att Jerstedt skulle uppträda som partsföreträdare i sitt programarbete. Ett oförsiktigt yttrande av Karlbom kan i ett taktiskt syfte ha förstörats av Jerstedt.

Tillkomsten av arbetsmarknadsreportertjänsten är märklig på många sätt. Karlboms agerande som styrelseledamot är unikt. Det torde också ha varit ovanligt med så tydliga partimötsätt-

ningar inom styrelsen. För första gången anställdes en programtjänsteman med en lång och utbredd politisk och facklig verksamhet bakom sig.

Ifrågasatt radio 1949–1955

Pragkuppen 1949 fick som framgång en omedelbar inverkan på programpolitiken, och särbehandlingen av kommunisterna fortsatte sedan under nästan 1950-talet, även om den avtog efter 1955. Men kommunistfrågan kan inte helt och hållet förklara varför åren från 1949 till mitten av 1950-talet generellt sett framstår som en period då skyggheten och räddhågan var stor inför kontroversiella ämnen. Flera faktorer måste ha inverkat. Yngve Hugo var ingalunda en stark radiochef och det blev inte heller hans efterträdare Elof Ehnmark. Detta medförde naturligtvis att programtjänstemännen ofta undvek de kontroversiella inrikespolitiska frågor som tornade upp sig.

Det är inte heller omöjligt att styrelseledamöterna hade en benägenhet att mer närgånget än tidigare ha synpunkter på enskilda program. Beträffande arbetsmarknadsprogrammen framstår LO-mannen Torvald Karlbom som drivande i just denna fråga, och chefredaktören Ivar Anderson hade i kommunistfrågan mycket deciderade uppfattningar. I debatterna om kommunisterna var för övrigt de flesta av styrelseledamöterna kritiska mot programtjänstemännen.

Ivar Anderson, vice ordförande i radiostyrelsen, framstår som en mycket stark maktfaktor. Hur vanligt det var att enskilda lyssnare vände sig direkt till en styrelsemedlem med klagomål är svårt att avgöra. Men det finns ett exempel hur Anderson agerade i ett sådant fall. En direktör Arnold Hjorth klagade hos honom över programmet »Fritidsstudier« (18.2.1951). Anderson infordrade manus och höll i ett svarsbrev helt och hållet med Hjorth: »häpnadsväckande att ett sådant föredrag släpptes fram«.

Till yttermera visso hade Anderson haft ett allvarligt samtal med föredragschefen, som »oförbehållsamt erkänt att ett förbiseende hade skett«. Det framgår att Anderson ursprungligen tänkt ta upp saken i Svenska Dagbladet, men avstod därför att han var övertygad om att ett upprepande inte skulle ske, utan att kontrollen i fortsättningen skulle bli sträng. Som ledamot i Radiotjänsts styrelse var han »uppriktigt tacksam« för Hjorths samtal, så att ett ingripande kunnat ske. Andersons aktion bör betecknas som ett otillbörlig inblandning i ett enskilt programärende och kan ha gett upphov till ytterligare försiktighet i känsliga ämnen.¹

Censurdebatt

Bedrev Radiotjänst censur eller handlade det om redigering? Med tanke på föregående ingripande är frågan intressant. Den diskuterades i november 1949, då Svenska Dagbladet kritiserade förhållandet att en debattdeltagare hade fått föra fram defaitistiska tankegångar och använde i artikeln begreppet censur. Kritiken gav upphov till en öppen ordväxling mellan Erik Hjalmar Linder och Ivar Anderson. Dispyten vittnar om ett betydligt kärvare klimat, och en offentlig debatt av det slaget mellan en vice ordförande och en avdelningschef hade tidigare inte förekommit.

I en ledande artikel i Röster i Radio undervisade Linder chefredaktören om begreppen censur och redigering. Han hävdade att här förelåg en fatal sammanblandning av helt skilda begrepp. När en tidning redigerade utövades väl inte censur? Och det var på samma sätt med radion. Radiotjänst gjorde dock sällan eller aldrig egna förändringar i en text utan att först diskutera saken med författaren och också ange motiveringen. Ingen kunde väl rimligtvis uppfatta detta som censur, hävdade Linder. För honom innebar censur en »överordnad instans som regelbundet bevakade att vissa bestämt definierade åsikter, ämnen eller uttryck hölls borta från radion«. Någon sådan instans fanns inte. Det vore sorgligt och skadligt om allmänheten trodde att radion

tillämpade något slags censurförfarande, menade Linder, när i själva verket verksamheten gick ut på »att ge skilda åsikter och individualiteter så fritt spelrum som möjligt med hänsyn till radions jättepublik och speciella suggestionsförmåga«. Här överdrev onekligen Linder.

Linders ledare fick inte stå oemotsagd. Ivar Anderson gick i svaromål och framhöll att uttrycket censur använts i Svenska Dagbladet i samband med påpekandet »att föreskriften att talares manuskript skall insändas till Radiotjänst för granskning innebär, att censur bör ifrågakomma och understundom sker«. Han accepterade inte Linders synpunkt att granskningsverksamheten var att betrakta som redigering och frågade sig var gränsen gick mellan begreppen redigering och censur. Det var ostridigt, menade han, att vissa personer på grund av sina åsikter inte ansågs lämpade att framträda. Var inte detta en censur, riktad mot personens åsikter, frågade Anderson, som tydligen valde att säga som det i praktiken ofta gick till. Frågan var för övrigt rent terminologisk, det hade ingen egentlig betydelse vilken term man använde, hävdade han. Rågångarna mellan censur och redigering var inte alltid så tydliga. Vad tidningen hade velat hävda var att defaitistisk propaganda i allvarstid inte borde få förekomma i radio: »När denna ståndpunkt framställs såsom ett angrepp på tryckfriheten, har man förbisett, att denna frihet aldrig varit och aldrig kan vara så fullständig, att en stat i allvarstid tillåter en agitation, som riktas mot statens och nationens rätt att värna frihet och oberoende.« Artikeln slutade med en allvarlig kritik mot Linder. Denne hade slutat sin artikel med att man inte fick missbruka ordet censur eller blanda ihop begreppen, för talade man om trollen, så stod de i hissen. Anderson fångade upp detta: »När defaitistisk propaganda oemotsagd upprepade gånger framföres i radio, då står trollen inte bara i 'hissen', då har de kommit in i hemmen via högtalarna och med hjälp av radions programledning.«

Linders korta replik visar hur långt ifrån varandra de två debattörerna stod i denna viktiga principiella fråga om radions frihet. Han hävdade återigen att gränsen mellan censur och re-

digering måste dras så tydligt som möjligt. Så länge det var fred i Sverige borde censurförfarandet hållas på långt avstånd från svensk radio: »Den mera positiva arbetsmetod däremot som bäst benämnas 'redigering' bör antas som den riktiga.« Det är naturligtvis svårt att så här långt efteråt avgöra vilka effekter debatten kan ha haft på programverksamheten. Den gick säkerligen inte spårlöst förbi, om man betänker Andersons maktställning. En viss hämmande effekt kan den ha haft. Linder kunde dock ta det hela med ro, eftersom han skulle lämna Radiotjänst för att tillträda som andre redaktör i Stockholms-Tidningen.²

Kritisk Helén säger upp sig

Vid samma tid sade också Gunnar Helén upp sig för att tillträda en befattning som kulturchef i samma tidning som Linder. Med den position som Helén fått inom programföretaget var det en remarkabel händelse. Lunds Dagblad skrev att han var »talprogrammets ousinliga idéspruta«. I samband med avgången blev Helén ombedd att skriva en artikel i Rösterna i Radio med synpunkter på yttrandefriheten i radio. Det blev en mycket skarp artikel, där han kom in på svårigheterna med en vidgad yttrandefrihet, när radioledningen inte var tillräckligt stark:

Några exempel: en myndighet anmäler missnöje, Radiotjänst bockar och backar ut efter att ha desavuerat någon radioman, som inte står alltför högt upp i toppen. [— —] En stor samhällsinstitution anmäler sitt missnöje med ett program: avdelningschefen backar upp den ansvarige reportern, styrelsen desavuerar honom och skriver ursäktsbrev.

Helén undrade om detta hade något med frågan om radions yttrandefrihet att göra:

Var vänlig notera att det har det. Det räcker inte att göra starka, modiga och inspirerande program, som slår gnistor ur åsiktsmaga-

sinet – det krävs också en konsekvent och fast linje, när det gäller att inför den skeptiska delen av allmänheten motivera och ibland direkt försvara en intagen position. Det ska gärna erkännas att uppgiften inte alltid är lätt. [---] Men det hör ändå till de krav som en upplyst lyssnaropinion har rätt att ställa på en radiotjänsteman i chefsställning.

Helén slog inte bara uppåt, det finns i artikeln också kritik mot programtjänstemännen:

Det görs f.n. varje vecka många bra sociala program, huvudsakligen reportage, men de kommer till på en slump, genom en enskild medarbetares lust, nyck eller tillfälliga uppslag. [---] Bortsett från de rent partipolitiska programmen och husmorsinslagen har radions samhällspegling år efter år skett på tyck. Lek och lust och geniala mikrofonprestationer är nog bra, men vore det inte på tiden att verkligen planlägga vardagssveriges radiospeglning några år framåt i tiden.

Även aktualiteterna fanns med i Heléns kritik när det gällde programplaneringen: »dagsaktuella inslag ska, genom att programskelettet görs mera tänjbart, smidigt kunna inpassas i programmet efter snabba beslut av ansvariga chefer, som ska finnas tillhands i det rätta ögonblicket på samma sätt som en tidnings redaktionsledning är det, och inte odla sina privatintressen långt ner i Småland eller på andra sidan jordklotet«.

De kommentarer som gjordes i tidningarna är påfallande återhållsamma. Många noterade att kritiken mot programföretaget var den skarpaste någonsin. Det fanns de som tyckte att Helén inte lett något i bevis, men det stora flertalet tog honom på allvar, även om några i någon mån förstod de svårigheter som ett monopolföretag arbetade under. Arbetet frågade sig om allt verkligen var välbeställt i toppen för företaget. Yngve Hugo fick också en släng av slev. Skånska Dagbladet ansåg att han inte hade den råg i ryggen som behövdes på en så viktig post. Styrelsen borde bli betänksam, när nu både Helén och Linder hade sagt upp sig. Expressen tog det försiktigt och tyckte att Helén handlade en smula vårdslöst i sin artikel, men menade ändå att

det inte gick an att visa flathet mot korporations-Sverige. Några tidningar hävdade att det fanns enstaka plumpar i program som Helén stått för, men ingen tongivande tidning ville bromsa den pågående utvecklingen. Ny Tid ansåg att radion borde och kunde »friskt kasta sig in i de olika politiska debatterna och låta olika uppfattningar komma till tals«. Eskilstuna Kuriren skrev: »Är dr Heléns beskrivning riktig – och den har ännu inte motsagts – så kan det närmast betecknas med ordet ynkedom.«

Aftonbladet var vid sidan av GHT den tidning som gick ut hårdast. Heléns artikel avslöjade en »flathet och planlöshet« hos programledningen. Radiotjänsts följsamhet mot myndigheter och organisationer tycktes ta »former som kommer egendomligt nära rena serviliteten«. Programföretagets hänsynstaganden var »moraliskt tvivelaktiga och ur demokratisk synpunkt oförsvarliga«. Yngve Hugo bemötte kritiken: »Om radions ledning någon gång skulle ta ställning mot en enskild medarbetare betyder inte det, att man är beredd att falla undan för vilken kritik som helst, inte heller att man vill minska medarbetarnas frihet i det dagliga livet.«

Helén framförde också sin kritik i tidskriften Samtid och Framtid och avslöjade där att SAF hörde till de organisationer som klagat på radions samhällskritiska program åren efter 1945. Men klagomålen hade ofta kommit bakvägen till Radiotjänsts styrelse och inte till den rätta instansen, nämligen Radionämnden. Helén pekade också på de negativa följderna av Svenska Dagbladets misstänkliggöranden av radions programpolitik och det faktum att dess chefredaktör, Ivar Anderson, också var vice ordförande i Radiotjänsts styrelse: »Finge man tro Svenska Dagbladet skulle här från Radiotjänsts sida ha pågått en radikal undermineringsprocess av konservativa värden.« Helén gav också i en rad frågor uttryck för sitt samhällsengagemang:

Är det inte sant att det inom landet finns intellektuella och religiösa radikalpacifister? Skall deras argumentering förtigas? Är det inte sant att riksdag, styrelser och nämnder alltjämt har en avsevärd kommunistisk representation? Skall radion låtsas som den inte existerade? Är det inte sant att många, särskilt inom det kroppsarbetande skik-

tet, alltså lever under materiella och psykiska förhållanden, som måste skapa vantrivsel? Har vi inte mod att höra deras syn på saken?

Skulle någon påstå att dessa frågor överdimensionerats i radioprogrammet »i jämförelse med den traditionella frids- och förnöjsamhetspropagandan« kunde påståendet lugnt avvisas som osakligt, påstod Helén: »Den värld, som radioprogrammet speglar, är alltså i övervägande grad angenäm och behaglig. Det kontroversiella finns numera med, men knappast i den omfattning som svarar mot verklighetens proportioner.« Men även hos Helén fanns det en begränsning: »Man bör nämligen hålla i minnet att den demokratiska monopolradion inte annat än i undantagsfall kan stå i samhällsförbättrarnas första led. Den har alltför många berättigade hänsyn att ta.«

Helén luftade samma kritik i Stockholms-Tidningen vid radions jubileum 1950. Det var inte regeringen och det maktägande partiet som var radions »enträgnaste uppdragsgivare«. Det var fel. I stället var det de stora ekonomiska intresseorganisationerna och andra gruppbildningar i samhället, vilka gärna ville förvandla radioprogrammet till »ett vaxgalleri av stelnade propagandainslag«. Det var här de egentliga farorna hotade. Hugo hade haft en alltför stor benägenhet att hänskjuta svåra problem till styrelsen.

Radionämndens ordförande, Jalmar Furuskog, kommenterade Heléns synpunkter och tycktes gilla den djävare programpolitik som den f.d. radiomannen gav uttryck för. Furuskog betonade att om radion skall kunna göra djärva och överraskande experiment, då kunde man inte undvika misstag: »Det är bättre att våga ta djärva initiativ, även om de väcker förargelse, än att bara hålla sig på de upptrampade stigarna. [— —] Radion får aldrig bli en välsorterad epabutik, där man noga anpassar lagret efter den populära smaken och bjuder på det som är gammalt och vant.«

I Heléns memoarer finns det ingenting som tyder på det fanns en konflikt bakom hans beslut att sluta. Det kan naturligtvis inte uteslutas att han var besviken på radiochefen och att också ut-

gången av valvakan irriterade honom. Avskedsartikeln visar att Helén var mycket missnöjd, men samtidigt var han också en debattglad person, och ännu bara i början av karriären. Säkerligen var det ett lockande erbjudande att bli kulturchef i Stockholms-Tidningen, där han efterträdde ingen mindre än den kände publicisten Gustaf Näsström. I fråga om Linder går det inte att komma förbi att även han kan ha känt sig illa behandlad, särskilt av Ivar Anderson. Helén var ju också mycket kritisk mot Anderson. Hur det nu än låg till var det naturligtvis en stor förlust för Radiotjänst att två av de främsta samtidigt lämnade radion. Båda två hade stått för en programpolitisk förnyelse, var och en på sitt område. Nils-Olof Franzén skriver i sina memoarer att det var »en svår avtappning, en allvarlig försvagning av föredragsavdelningens intellektuella och moraliska resurser«.

Ivar Anderson framstår i sina memoarer från 1969 som mycket kritisk mot den programverksamhet som Gunnar Helén stod för. Det fanns hos de yngre medarbetarna »en iver att få göra radion till ett instrument för reportage, intervjuer, debatt och underhållning av ny typ«. Han ger också en inblick i hur styrelsen såg på detta, om han nu är trovärdig på den punkten:

Denna lust för en djärvare satsning fick i början inte mycken uppmuntran av styrelsen, som gav radiochefen allt stöd han behövde för att kunna hålla ordning på torpet. Ordföranden [...] ogillade mycket bestämt ungdomarnas påhitt och lagade så att en av dem omedelbart fick respass då han tagit sig för att demonstrera hur enligt hans mening ett piggt och slagkraftigt reportage skulle göras. Det hindrade inte att vederbörande sedan blev både riksdagsman och landshövding.

Det är tydligt att Anderson åsyftar Gunnar Helén. Men skulle han verkligen ha fått respass? Det finns ingenting som styrker Andersons påstående. Tydligt är ändå att Helén tog mycket illa vid sig av Conrad Jonssons direktiv efter valnatten. Onekligen kan det ha växlats hårda ord, som mer eller mindre uppfattades som om att det var bäst för Helén att lämna företaget.

Hösten 1949 skrev på tidningens begäran Radiotjänsts styrelseordförande Conrad Jonsson en ledande artikel i Rösterna i Radio om politik i radio. Artikeln, som inte behöver vara föränledd av Heléns avskedsartikel, förringar inte hans kritik, tvärtom understryks den. Politiken hörde hemma i radion, skrev Jonsson: »Utan räddhåga bör man föra fram även brännbara politiska ämnen i reportage och diskussioner.« Politisk snedbelastning måste Radiotjänst däremot undvika. Med tanke på att han varit styrelsens ordförande i två år gav han ett mycket ovisst besked. Han tordes inte yttra sig om hur Radiotjänst förmått att alltid hålla denna balans. Däremot hade han märkt att meningarna kunde vara mycket delade hos lyssnarna i detta avseende. Om nu programmedarbetarna hade funnit det angeläget att styrelsens ordförande utåt ställde sig bakom den förda programpolitiken måste de ha känt sig besvikna när de läste detta yttrande.

Även den ansvarige kommunikationsministern Torsten Nilsson fick vid denna tid yttra sig om programpolitiken, också han i Rösterna i Radio. Det var i samband med radions 25-årsjubileum. Han sanktionerade faktiskt en betydligt djärvare programpolitik än den Radiotjänst bedrev. Radion skulle inte väja undan för brännbara ämnen i den aktuella debatten: »Självständiga tankar och idéer gärna smaksatta med personligt färgade värdeomdömen har sin givna plats i radioprogrammen.« Det gällde »att följa sin övertygelse även om kompassnålen på grund av kritiken darrar«. Här finns det faktiskt en klar parallell till Heléns tankegångar.³

Alltför välkammad och väluppfostat

1940-talet slutade alltså med att två för programverksamheten så betydelsefulla och tongivande medarbetare lämnade Radiotjänst: Gunnar Helén och Erik Hjalmar Linder. Året därpå slutade även Lennart Dansk, som också tillhörde förnyarna. Dessa personförluster och de ständigt återkommande diskussionerna i styrelsen

om kommunistfrågan måste ha inverkat negativt på programverksamheten de första efterföljande åren. Det märks i programalmanackorna att efterkrigsårens vitalitet och oräddhet bleknat bort. Skiftet på radiochefsposten vid samma tid spelade säkerligen också in.

Allan Fagerström tog i en artikel i Aftonbladet upp ett av kardinalfelen med svensk radio som han såg det: »Man är ansvarsmedveten framför allt i den riktningen att man väjer för det förargelseväckande, tar i alla möjliga situationer hänsyn i alla möjliga riktningar. Leklynne och opposition är sällsynta, det väluppfosttrade och välkammade, kort sagt det ämbetsmannamässiga får för var dag allt bredare utrymme.« Han passade också på att kritisera programtjänstemännens känslighet för kritik. Det hade sina avsidor att kritisera radion, skrev han. Då kunde man göra den plågsamma erfarenheten att se hur Radiotjänsts publiceringsdetalj rycker ut som »ett sårat rådjur och torgför sin smärta i den vitt spridda monopoltidskriften Röster i Radio«.

Några tidningar påpekade 1950 att det var sällsynt med politiska debatter mellan valen. Ett förslag från Kommunalarbetarnas fackförening i Stockholm om mellanvalsdebatter vann genklang. Debatter omedelbart före valet fick ofta en officiell prägel, påpekades det. Varför inte pröva med deltagare fristående från partierna, personer som vågade hysa en egen mening? Radiotjänst visade »en alltför utbredd ängslan« för vad partierna eller andra organisationer skulle säga. Det var ett förkastligt system. Gång på gång märkte man att radion undvek att anordna debatter i just de mest aktuella och brännande frågorna. »Det finns viktiga saker som partierna är obenägna att ta upp, men som spelar en stor roll i den allmänna debatten«, skrev DN. Exempelvis fick man vänta länge på en diskussion om svensk anslutning till Atlantpakten, exemplifierade Expressen, som tyckte att den debatten hade haft både olämplig form och olämpliga debattörer. Det hade inte blivit något laddat samtal utan utförliga och upplästa programförklaringar. En av orsakerna till denna olämpliga disposition skulle ha varit en begäran från Radiotjänst att i

förväg få ta del av debattörernas manus. Helt orimligt, utropade Expressen, om man ville ha en äkta och livfull debatt. Tidningen gav också andra exempel på debatter där Radiotjänst halkat efter: enparti- eller samlingsregering och för eller emot statskyrkan. DN kritiserade Radiotjänst för att ha inskränkt bevakningen av spioneriet i Sverige till ett minimum. Däremot hade programföretaget plats för massor av likgiltigt stoff från utlandet.

GP bidrog med ett exempel på den s.k. vetorätten. Dagens Eko hade avstått från ett inlägg om en hamnarbetarstrejk i Göteborg. Hamnarbetarnas ordförande hade varit villig att ställa upp, men inte arbetsgivarsidan, vilket hade avgjort saken. Sydsvenska Dagbladet påminde om hur en debatt om Sveriges ekonomiska situation inte blev av, därför att Tage Erlander sagt nej. Exemplet visar ännu en gång att lyssnarna gick miste om en debatt i en viktig fråga, på grund av partiernas stora inflytande över Radiotjänsts planläggning. Detta problem behandlade Henrik Hahr i en ledande artikel i Röster i Radio om en havererad ekonomisk debatt. Tydligt kändes det angeläget för honom att klargöra för lyssnarna vilka svårigheter programföretaget kämpade med, när det gällde politiska program. Kanske närde han också ett hopp om att kunna påverka politikerna själva:

Den partipolitiska taktiken synes nämligen ofta vara av den art att den främjar ett sterilt stillestånd i stället för att med radions hjälp försöka skapa en större politisk mognad eller låt oss säga ett intensifierat intresse bland allt större folkgrupper. Att råda bot på detta kan inte enbart vara radions interna problem. Därtill står alltför stora värden på spel. Här kan en upplyst svensk opinion ha rätt att få säga att radion och de politiska partierna tillsammans måste utarbeta en tillfredsställande ordning. Samtidigt bör det stå lika klart att det är radions ledning med den överblick den har och med det ansvar den arbetar under, som tar initiativet till de politiska programmen. Härvidlag är emellertid en positiv assistans nödvändig från partiernas sida.

Henrik Hahr, som 1951 hade efterträtt Olof Forsén som aktualitetschef, insåg också att det behövdes en förändring av de politis-

ka programmen. Det framgår tydligt av en promemoria som han skrev 1951 om aktualitetsavdelningen. Det räckte inte att bara »reproducera nuet«, aktualitetsavdelningen kunde också själv »genom egna initiativ ställa problemen i ett aktuellt sammanhang«. Ett sådant initiativ var uppenbarligen den nya programpunkten samma år: »Fråga honom«, som hade engelskt ursprung. Programmet skulle enligt Wilhelm Röhl »behandla olika aktuella samhällsfrågor och intervjua partiledare, statsråd, verkschefer, högre militärer, ärkebiskopar m.fl.«. Detta skulle göras med kort varsel, aktualiteten skulle stå i fokus. Men ännu var tiden uppenbarligen inte mogen för att intervjuerna skulle anförtros radions egna medarbetare. I samråd med partierna hade Radiotjänst valt ut femton journalister, vilka skulle stå till förfogande. Programmet skulle göras lättillgängligt och populärt för att aktivera lyssnare som i vanliga fall inte intresserade sig för dagspolitik. Ett snabbt tempo skulle skapa ett underhållningsmoment.

I inledningsprogrammet skulle kommunikationsministern Torsten Nilsson intervjuas om de svenska landsvägarna av fem journalister, en från varje parti. Han avböjde emellertid och bad Radiotjänst återkomma, när frågan kommit i ett mindre brännande läge!

Skall Radiotjänst låta sig avspisas på detta sätt, frågade Nerikes Allehanda, som också kunde berätta att Radiotjänst inte heller haft någon framgång med det nya skatteförslaget. Utredningens ordförande, Adolf Olsson, hade sagt nej och finansministern Per Edvin Sköld hade inte tid, och med detta lät sig Radiotjänst nöja. Varken Bertil Ohlin eller någon annan från oppositionen blev tillfrågad. Radion hade, skrev tidningen, en unik möjlighet att skapa direkt kontakt mellan politiker och allmänheten, mellan styrande och styrda. En sådan vällovlig verksamhet i en demokrati fick inte utan vidare »saboteras av statsråd i kläm«. Eskilstuna-Kuriren påpekade att det fanns en »besynnerlig mikrofonskräck« hos regeringsledamöterna. Nerikes Allehanda gav inte heller mycket för aktualiteten i programverksamheten. En intervju med författaren Artur Lundkvist om tredje ståndpunkten

hade blivit åtskilligt nattstånden, eftersom den gjorts i december i stället för på försommaren, då ämnet var riktigt aktuellt.⁴

ERLANDER OCH RADIOTJÄNST

I Tage Erlanders dagböcker för åren 1950–1952 finns det exempel på vilken nära, för att inte säga något otillbörlig, kontakt han hade med programtjänstemannen Kurt Andersson, känd socialdemokrat. Också på hur Erlander såg på Radiotjänsts programpolitik.

I januari planerade Radiotjänst en diskussion om regeringsfrågan. Erlander framförde sina »betänkligheter« till Kurt Andersson. »Diskussionen i regeringsfrågan hade ännu inte fått någon aktualitet för radiolyssnarna«, skrev Erlander i sin dagbok. Partipolitiken störde just då hans cirklar. I det här programärendet fick Erlander en vetorätt.

I slutet av 1950 hade Erlander ett telefonsamtal med Kurt Andersson:

som nu mera aggressivt än jag hört det någon gång tidigare krävde att få komma bort från Radiotjänst. Han hade sökt Örebro-Kuriren. Jag bad honom ta någon hänsyn till, vad han betydde för oss på Radiotjänst. Hos denna krets som betraktar objektivism som liktydigt med borgerlig åskådning och därför inte förstår hur de behandlar oss.

Hur nära Kurt Andersson stod Erlander framgår av en dagboksanteckning om hur orolig statsministern var för sitt första majtal 1952: »Nu har jag gått igenom det något så när med Kurt Andersson.«

Nyårsaftonen 1951 ringde Erlander till Sven Jerring för en omedelbar dementi. Erlander hade blivit mycket upprörd över hur Gunnar Ollén i Malmö vilsefört honom med en fråga från en textilarbetare, trots att Erlander frågat två gånger om ordalydelsen. »Hur kan man sköta saken så?« utbrister han i dagboken.

Det hela gav ju ett virrigt och urdumt intryck. Och dessutom förlorade jag en chans att påverka människornas tänkande i en allvarlig fråga, i ett allvarligt läge. Dystert! Ett ögonblick i natt funderade jag på att i fortsättningen ge fan i Radiotjänst men det vore ju ungefär lika dumt som att sluta åka tåg, därför att en slarver till järnvägsman expederat fel biljett och man själv inte sett upp.

Nästa gång Radiotjänst förekommer i dagboken hade programföretaget ställt till med en »katastrof« för statsministern i redigeringen av interpellationsdebatten. »Några enkla banala kvickheter« var det enda som släppts fram enligt Erlander: »Är det inte alldeles förskräckligt?« Uppenbarligen ringde Erlander Radiotjänst:

Sven Andersson, Aina och Lord var med mej upp på Radiotjänst för att höra mitt riksdagstal i onsdags. För att verkligen undersöka, om det inte fanns möjligheter att ta något annat än de underliga bitar Radiotjänst hade använt vid sin utsändning. Det visade sej att ur teknisk synpunkt var det de sämsta delarna, som utvalts. Nästan allt var bättre än det de tagit! Jag undrar, om det kan vara en slump, dåligt omdöme eller politisk beräkning. Synd var det ju, men låt oss tro att det var slumpen.

Förmodligen var det Radiotjänst som bad Erlander komma för att lyssna på bandet. Men man kan fråga sig vilket intryck radio-
medarbetarna fick, när också kommunikationsministern var med. Nog kan man förmoda att försiktigheten blev än större.⁵

Politiska ungdomsförbunden missnöjda

Ett särskilt problem utgjorde vid denna tid och under en följd av år de politiska ungdomsförbunden, som kände sig missnöjda. Det kan finnas många orsaker. De ungdomsprogram som Gunnar Helén hade startat och svarat för avtog i antal i slutet av 1940-talet. Politiskt aktiva ungdomar hade ofta medverkat i de programmen. Ungdomsförbunden hade också ökat i betydelse efter

kriget och hade kanske svårigheter att nå ut i respektive partis press. Därför var de säkerligen måna om att inte förlora den plats de hade fått i programmen.

Tonläget från vissa ungdomsförbund i relationerna med Radiotjänst var något högljutt, ordet »kräva« används ofta. Det finns en tydlig diskrepans mellan ungdomsförbunden och programföretaget, och det gällde både det rent radiomässiga och aktualitetsintresset. För ungdomsförbunden var det särskilt angeläget att Ekot uppmärksammade deras kongresser och dylikt. Här tillämpade Radiotjänst sedan 1951 en s.k. kvartalsbalans mellan de fyra demokratiska partiernas ungdomsförbund. Trots detta kunde det ändå komma klagomål. I ett framträdande av Gunnar Heckscher i Högersns ungdomsförbund hade denne lämnat det överenskomna ämnet och kommenterat det engelska valresultatet. Stockholms Arbetarekommun klagade och Radionämnden behandlade också inslaget. Ehnmark svarade arbetarekommunen och gick emot Ekot:

Därvid liksom i förvaltningsutskottet och styrelsen, har de inom aktualitetsavdelningen ansvariga oförbehållsamt medgivit det olämpliga i att det engelska valresultatet omnämndes i samband med en presentation av den svenska högerns ungdomsförbund, något som borde ha förhindrats, därest det inte olyckligtvis brustit vid bevakningen av ekoinslagets innehåll.

Henrik Hahr kommenterade 1953 kvartalskvoteringen: »Härvidlag uppkom dock snart vissa svårigheter, då det visade sig, att aktualitetsavdelningens uppfattning om vad som ur radions synpunkt var aktuellt och angeläget att presentera inte överensstämde med förbundens mera prestige- och representationsmässigt betingade krav.« Det fanns en annan konflikthanledning. Aktualitetsavdelningen fick också ta hänsyn till andra inslag med direkt partipolitisk inriktning, särskilt i Dagens Eko. Men ungdomsförbunden ville inte underordna sig ett sådant betraktelsesätt utan ville ha tilldelad tid, vilket i sin tur aktualitetsavdelningen inte kunde gå med på. Det var Radiotjänst som svarade för innehållet.⁶

Hur såg ungdomsförbundens krav ut och hur försökte Radiotjänst att tillmötesgå dem? Finns det en skillnad över tid? Vilken roll spelade förhållandet att den f.d. radiomannen Gunnar Helén blev FPU:s ordförande 1952? De stora kontroverserna mellan Radiotjänst och ungdomsförbunden tycks faktiskt ha börjat med hans tillträde som FPU-ordförande 1952. Upptakten var ett sedvanligt klagomål för uteblivet inslag i Dagens Eko, när FPU i juni hade en kongress i Visby. Ett par gånger hade Helén kontaktat Ekot men fått veta att Henrik Hahr sagt ifrån, eftersom folkpartiet redan hade haft ett par inslag under våren i samband med sitt jubileum. Helén tog illa vid sig och skrev ett mycket upprört brev till Hahr:

Jag konstaterar att om en f.d. kamrat och god vän blir så nonchalant behandlad som jag [...] i denna fråga så kanske det ligger något i de otaliga klagomål i liknande riktning som jag som f.d. radioman hört i liknande sammanhang, men som jag hittills alltid sökt förklara med Era egenartade arbetsförhållanden.

Vad Helén åsyftade var förhållandet att politiskt stoff förekom hos både aktualitetsavdelningen och föredragsavdelningen. Det var enligt Helén orimligt att den rådande dualismen skulle få hindra ett riktigt samarbete med den politiskt aktiva ungdomen. Han ifrågasatte också Radiotjänsts opartiskhet: »Övertygelsen om att fjäsket för socialdemokratien kommit Radiotjänst att gå över gränsen för det godtagbara är mycket utbredd i liberala kretsar, inte minst bland riksdagserfaret partifolk.« För att råda bot på missförhållandena föreslog han ett permanent samarbetsorgan mellan programföretaget och ungdomsförbunden, trots att detta, som han själv uppfattade det, skulle strida mot den fullständiga frihet som radion borde arbeta under. Det hittillsvarande samarbetet hade, ansåg han, blivit alltmer slumpartat och godtyckligt. Med tanke på Heléns principiella artiklar som radioman är det något förvånande att han talar om samarbete. Hahrs svar visar att aktualitetsavdelningen både försökt upprätt-

hålla en »minuträttvisa« och haft en vilja att låta nyhetsintresset vara avgörande. Framför allt skulle nyhetsintresset vara det dominerande i bevakningen av traditionellt återkommande årsmöten och kongresser. Tanken på ett samarbetsorgan avfärdade Hahr. Vilken roll Helén kan ha spelat är ovisst, men det dröjde inte många veckor förrän de fyra demokratiska ungdomsförbunden gemensamt uttryckte önskemål om ett permanent samarbetsorgan, eftersom ett samarbete inte kunde uppnås genom tillfälliga kontakter. Något sådant blev det inte, utan radiochefen Elof Ehnmark ville enbart ha uppgifter på lämpliga kontaktmän.

Ett par månader senare 1952 uppstod en allvarlig konflikt mellan SSU och Radiotjänst, när aktualitetsavdelningen hade sagt nej till en hemställan från SSU att uppmärksamma deras kongress, som samtidigt var ett 35-årsjubileum. Lars Orups avslag grundade sig på direktiven att iaktta större försiktighet med de politiska inslagen på grund av valrörelsen. Inför radiochefen framförde Orup också skälet att socialdemokraterna inte varit missgynnade i förhållande till de andra partierna. Radiochefen godtog hans förklaring, men SSU lät sig inte nöja. Motargumentet var att SSU till skillnad mot de andra ungdomsförbunden bara kongressade vart tredje år och att jubileumskongressen dessutom bjöd på ett särskilt konstnärligt öppningsprogram – ett argument som säkerligen var långt ifrån aktualitetsavdelningens nyhetsprioritering.

I ett brev till radiostyrelsen kommenterade SSU synpunkten att företrädare för socialdemokratin fått framträda i minst lika stor utsträckning som övriga demokratiska partier, vilket var ett av skälen till avslaget: »Detta tyder på att Radiotjänst tillämpar en kvotering per politisk riktning, som vi tydligen saknar inflytande över. Därest en sådan bestämmelse införts, önskar vi en förklaring till att berörda organisationer inte underrättats.« Henrik Hahr var medveten om att en av orsakerna till klagomålen från SSU och FPU var ett inslag om unghögerns riksstämman i Malmö i juni. Han motiverade varför inslaget sändes: »Dels ägde unghögerns riksstämman rum i samband med högerns riksstämman – och parti-

ernas riksstämmor radieras automatiskt – dels bedömdes det allmänna partimatematiska läget på så sätt, att högern erhållit alltför liten plats under våren.« Hahrs förklaring visar i vilket ohållbart läge aktualitetsavdelningen hamnat genom kvoteringssystemet, som dessutom försvårade ett journalistiskt betraktelsesätt.

Ett möte med de fyra ungdomsförbunden kom till stånd igen i slutet av 1952. Radiochefens deltagande betecknade mötets vikt. Det framhölls under mötet att de propagandamässiga kongressinlagen oftast varit mindre lyckade i radiosammanhang. En öppning hade emellertid kommit till stånd, och formerna för fortsatta kontakter diskuterades på nytt påföljande år. Något samarbetsorgan ville Henrik Hahr fortfarande inte gå med på, en fortlöpande kontakt med ett förbund i sänder skulle vara tillfyllest. En omsvängning från ungdomsförbundens sida är ändå tydligt märkbar, konfrontationslinjen övergavs. Oskar Lindkvist (SSU) förklarade nämligen att han inte var någon anhängare av millimeterprincipen, inte heller behövde Radiotjänst »animera« ett framträdande bara därför att ett annat ungdomsförbund hade släppts fram till mikrofonen. »Det är inte fråga om att sitta med stoppur i handen«, framhöll Sivert Jacobsson (FPU).

Fullt så nöjda blev nog inte ungdomsförbunden efter dessa två möten. För Ehnmark beklagade de senare att det inte hade blivit något fastare samarbete. Radiotjänsts representanter hade till och med uppvisat en undanglidande attityd. Förbunden krävde nu att fastare linjer drogs upp för ett kontinuerligt samarbete. Missnöjet tycks även denna gång bottna i programföretagets prioritering av det radiomässiga. Just denna inställning gav upphov till en mycket allvarlig och djupgående kris mellan aktualitetsavdelningen och SSU sommaren 1953. Oskar Lindkvist anklagade avdelningen för politisk mörkläggning. Därför skulle SSU bojkotta all medverkan i Dagens Eko och i eventuella politiska ungdomsdebatter. Lindkvist ansåg att arbetarrörelsen var missgynnad i förhållande till de borgerliga.

Bakgrunden till denna klagan var ett erbjudande till ungdomsförbunden om var sitt Ekoinslag i egen regi under samma

ren. SSU hade valt ungdomsinternationalens läger i Paris, vilket Radiotjänst ordnade inspelningsmöjligheter för. När Ekot fick inslaget bedömde Kurt Andersson och Lars Orup att det var osändbart, men att SSU skulle få kompensation för det uteblivna inslaget.⁷

REFUSERINGSVÅNDA OCH MIKROFONSKRÄCK

Expressen poängterade att Radiotjänst inte behövde stå och krusa. Dagens Ekos karaktär som en nyhetskommenterande programpunkt måste bibehållas. Tidningen konstaterade att det hade skett en tydligt märkbar försämring. Den uppslagsrikedom och det levande intresse som fanns i slutet av 1940-talet hade försvunnit. ST såg konflikten som en refuseringsvårda som hade kunnat undvikas om Radiotjänst tagit ledningen och kontrollen över radiomässigheten. Det var ohållbart med »ett skäligen likgiltigt utportionerande av minuter« till ungdomsförbunden. När tvisten mellan Radiotjänst och SSU bilagts konstaterade DN i en ledare att ingen riktning kunde ställa särskilda anspråk på Radiotjänst utan att alla skulle vara jämställda. Avgörandet låg hos programföretaget.

Hur Henrik Hahr såg på konflikten framgår av en promemoria. Ekots ambition hade varit att presentera arbetet i de politiska ungdomsförbunden, för att »fånga det politiska arbetets puls, redovisa initiativ och insatser inom det politiska ungdomsarbetet«. Från början hade det inte varit nödvändigt med en kvotering, senare hade Radiotjänst kommit med erbjudandet att de fyra demokratiska ungdomsförbunden skulle få framträda en gång i kvartalet. Enligt Hahr var det på denna punkt som det uppstod svårigheter, en kollision mellan aktualitetsavdelningens nyhets- och aktualitetsbedömningar och förbundens mer »prestige- och representationsmässigt betingade krav«. I den balans som Ekot ville uppnå måste ungdomsförbunden vägas mot andra Ekoinslag med direkt partipolitisk inriktning (härvid åsyftades moderpartierna).

Hahrs promemoria ger intryck av valhänthet. Den uttalade

ambitionen rimmar illa med nyhetstänkandet. Det verkar som om aktualitetsavdelningen hade svårt att ta sig ur ett kvoterings-system. Vid ett möte med ungdomsförbunden hösten 1953 gjorde Ehnmark klart för dem att i Dagens Eko borde det vara nyhetskommentarer. Radiotjänst ville helst inte ha »så mycket beställningar på ekot«. Det återkommande önskemålet om ett samarbetsorgan avvisade han med att de kvartalsvis hållna sammanträdena ändå var ett slags samarbetsorgan. Han lyfte fram en försvårande omständighet: ungdomsförbunden var inte riktigt villiga att lägga fram sina aktionsprogram i närvaro av andra förbund. I Rösterna i Radio vid samma tid vädrade Henrik Hahr sitt missnöje med ungdomsförbunden: »Att framträda med ett rätt slött propagandastoff – även om det är i samband med en aldrig så lovvärd kongress – borde vara mycket otillfredsställande. Jag har aldrig förstått hur de politiska ungdomarna kan ha så små krav på sig själva.«⁸

Kontroversiella samhällsprogram

»ÅLDERDOMSSVERIGE«

Föredragsavdelningen under Nils-Olof Franzéns ledning skyggade inte för kontroversiella ämnen i lika hög grad som aktualitetsavdelningen. Oftast är det fråga om samhällsprogram, men ibland med ett politiskt innehåll. Ett program, något utanför ramarna, var hösten 1949 författaren Ivar Lo-Johanssons mycket uppmärksammade föredragsserie om »Ålderdomssverige«. Som vanligt beträffande kontroversiella ämnen ordnade Radiotjänst en debatt, när serien var slut. Författaren själv deltog, tillsammans med en byråchef från Socialstyrelsen, en fattigvårdsdirektör, en provinsialläkare och ordföranden i Sveriges Socialvårdsförbund. Något reportage förekom inte och någon pensionär deltog inte i debatten. Men det räckte tydligen inte med radiodebatten, utan Socialstyrelsens generaldirektör Ernst Bexelius fick själv avslutningsvis hålla ett föredrag med rubriken »Vart

syftar vi?«. Därefter följde några mera informativa föredrag.

Torsten Thurén har analyserat programserien men tillmäter den nog alltför stort programpolitiskt värde, både då och senare. Lika lite som Ludvig Nordströms »På husesyn« 1938 banade den väg för något nytt, de framstår båda som unika exempel och ingenting mer. Lo-Johanssons serie är för övrigt inte direkt jämförbar med Nordströms, eftersom den förres radioföredrag föregicks av en omdebatterad serie reportage med effektfulla fotografier i tidningen Vi på våren samma år. Det skulle ha varit stor skillnad om Lo-Johansson först vänt sig till Radiotjänst eller om programföretaget tagit initiativet. Det var inte fullt så riskfyllt att haka på en debatt som rasat i pressen tidigare under året, även om både Vi och Radiotjänst utsattes för påtryckningar, enligt Lo-Johansson. Däremot kan man fråga sig varför och på vems initiativ föredragsserien kom till. Med tanke på Yngve Hugos engagemang i Nordströms reportageresa är det inte otänkbart att han också engagerade Lo-Johansson, som ogillade innebörden i 1947 års beslut om den kommande åldringsvården. Han såg med fasa på hur ålderdomshemmen skulle bli allt fler och hur pensionärerna tidigt skulle institutionaliseras. Hans grundinställning till ålderdomshem var mycket negativ.

Under 1948 hade Lo-Johansson gjort en årslång reportageresa genom hela Sverige för att besöka ett stort antal ålderdomshem. Det är intressant att han var utrustad med ett rekommendationsbrev av socialminister Gustav Möller. Författaren förfasades över tristessen, hopblandningen av sinnesslöa och åldringar, både friska och sjuka, tvångsintagningarna, förmyndarmentaliteten och mycket annat. Radioföredragen blev i jämförelse med andra föredrag starkt subjektiva och synnerligen uttrycksfulla, ibland med drastiska inslag. Härvidlag liknar de Ludvig Nordströms reportage. Medvetet lät programledningen båda framträda subjektivt.

Många radiokritiker var inledningsvis kritiska mot Lo-Johansson, särskilt hans utläggning om ättestupan. Man menade att han skrämde upp de gamla. Karin Schultz i DN skrev att det var »något av det mest ohöjlt cyniska som någonsin förts fram i svensk

radio« och fick ett tack i tidningen av statens inspektör för fattigvården. Andra kritiker var positiva men tyckte ändå att författaren inte behövde ta till skräckmålningar för att väcka opinionen. Sedan svängde det alltmer. Arbetet undrade »om Radiotjänst de senaste åren hållit upp något lika uppseendeväckande och välmotiverat ämne framför mikrofonen«. Också Schultz ändrade sig, även om hon önskade en mera mångsidig framställning. Flera kritiker jämförde med »Lort-Sverige«, trots att det gått tio år. Svenska Morgonbladet ville värna om åldringarnas själsfrid och ifrågasatte hela serien, på grund av mediets slagkraft.

Lo-Johansson fick Socialstyrelsen och hela det övriga åldringsvårdsetablissemanget emot sig, även om de kunde erkänna att han hade rätt på vissa punkter. Han gav sig inte och skrev också en bok i ämnet. På sikt fick Lo-Johansson rätt och det pågående reformarbetet förändrades. Socialministern Gunnar Sträng gav honom ett erkännande i ett brev 1953: »Som Du kanske observerat så följer Kungl. Maj:t Dina råd och anvisningar i fråga om åldringsvården för fulla segel. Pensionärslägenheter byggs, stugor på landet repareras och åldringsvårdarinnor är igång om s.k. social hemhjälp. De öppna vårdformerna slår och är oerhört populära.«⁹

PÅSTÅDD UPPMANING TILL ÄKTENSKAPSBROTT

För ett antal präster var ett program om »Äktenskapet i kris« (6.3.1950) förgelseväckande. De menade att en av de deltagarna hade givit uttryck för ohämmad promiskuitet och direkt uppmanat till äktenskapsbrott. Radionämnden biträdde inte kritiken. Det relativt utförliga protokollet visar att nämnden gav Radiotjänst ett ovanligt kraftigt uttalat stöd, även om det fanns ledamöter som hade svårt för »ytterlighetsåsikter«. Radiodiskussionen bedömdes som mycket givande: »Även Ebbe Lindes insats ansågs, trots hans ytterlighetsåsikter, ha bidragit till dess allsidighet, icke minst på grund av de bemötanden, den utlöste.« Den opposition som hade funnits på en del håll hade även stimulerat till eftertanke och därigenom verkat i positiv riktning. Program-

met hade bidragit till att vidga perspektivet hos allmänheten och öka förståelsen för äktenskapets problem.¹⁰

RIKSDAGSMÄN KRITISKA

Med få undantag hade en annan yrkesgrupp – riksdagsmännen – avhållit sig från att i riksdagen debattera enskilda program. Annorlunda blev det 1953 då program från bland annat föredragsavdelningen gav upphov till en stor debatt om radions objektivitet, frihet och ansvar. Utgångspunkten var flera interpellationer med frågor till kommunikationsministern om tre namngivna program: en kuplett i »Dagens revy«, ett rattfylleri-program och ett om äktenskapet samt även radiogudstjänsterna. Både Radiotjänst och Radionämnden blev kritiserade. Det förväntades av interpellanterna att kommunikationsministern skulle ingripa. Situationen var exceptionell.¹¹

»DAGENS REVY«

Underhållningsprogrammet »Dagens revy« fick till och med den kritiserade kupletten förevidad i riksdagsprotokollet. Axel Gustafsson i Borås (fp) hade tagit anstöt av att pingstdirektören Per Jacobsson, som åtalats för förskingring, hade fått sitt namn offentliggjort i kupletten:

Sankte Per han skakar på peruken
när han ser hur Guds barn bär sej åt
synden kan bli glömd och överstruken
om hjärtat får va med, vid ett »förlåt«

Men hur är det nu med Rörstrandsgatan
är den verkligen den smala stig
som dom borde vandra
Petrus och dom andra
som går in för andens »kalla krig«.

Jacobsson
han går den breda vägen
Jacobsson
i pillerskojet dömdes han

Jacobsson
va, han kan. [---]

Mannen borde enligt de pressetiska reglerna ha fått vara anonym, eftersom han ännu inte var dömd, hävdade Gustafsson. Han höll annars med om att alla som deltog i det offentliga livets arbete av olika slag fick finna sig i både oförarglerliga och förarglerliga skämt, men anspelningarna i kupletten på den åtalades religiösa tillhörighet hörde till sådant som Publicistklubbens regler tog avstånd ifrån: »Framhäv icke i rubriker eller på annat sätt misstänkta, anhållna, häktade eller dömda personers ras eller nationalitet, yrkesbeteckningar, politiska eller religiösa ståndpunkter, om det är för saken ovidkommande.« Att en del tidningar inte hade iakttagit denna regel i det här fallet var, beto- nade Gustafsson, inget skäl att låta Jacobsson ytterligare schavot- tera i ett radioprogram. Interpellanten ställde två frågor till kom- munikationsministern: »Var bestämmelserna för Radiotjänsts programverksamhet utformade på lämpligaste sätt, för att i gör- ligaste mån förhindra att åtalade personer som av allt att döma skulle få högst villkorlig dom i onödan schavottera i radiopro- grammen? Vilka erfarenheter hade gjorts beträffande Radio- nämndens arbete?« Tidningen Dagen klagade på slapp och prin- ciplös ledning inom Radiotjänst. Expressen höll med om att kupletten stred mot PK:s regler och att pressen inte följt dem men menade att målet skildrades med tonvikt på Per Jacobssons religiösa förhållanden. Tidningen påpekade också bristen på rättsregler för radion.

I sin skrivelse till chefen för kommunikationsdepartementet tog Radionämnden klar ställning för Radiotjänst och den kriti- serade kupletten. Nämnden ansåg att denna form av underhåll- ningsprogram måste lämnas stor frihet. PK:s publiceringsregler

borde gälla även för radion, men i det aktuella fallet fanns det ingen anledning att klandra Radiotjänst. Namnet hade vid upprepade tillfällen tidigare publicerats i pressen. Nämnden framhöll också att publicitetssituationen var en annan, när det gällde personer i framskjuten ställning, tillika de som företrädde rörelser och ideologier. Dessa personer var i allmänhet också beredda på att bli mer observerade än andra, och dit hörde också att de ständigt kunde vara utsatta för kritikens och löjets uppmärksamhet. De torde dessutom, menade nämnden, vara beredda på att kritiken också kunde drabba den rörelse eller institution som de identifierades med: »Om en sådan person står under åtal måste han och den rörelse han företräder vara beredd på att något andra regler kommer att gälla för publiciteten än för medborgare i allmänhet.«

Så hade det varit i pressen, och i stort sett måste samma regler gälla för radion, slog nämnden fast, även om den ville poängtera att radion i särskild grad måste uppmärksamma den enskildes rätt, på grund av mediets stora genomslagskraft. Nämnden kunde således inte finna att Radiotjänst brutit mot de återopade publiceringsreglerna. Ett smakomdöme avgav dock nämnden. Den delade interpellantens åsikt att kupletten var av låg kvalitet. Principiellt sett fattade Radionämnden ett för den satiriska underhållningen i radio mycket positivt beslut men manade samtidigt till en viss återhållsamhet: »Radion bör emellertid undvika att de enskilda fallen så ofta förekommer i programmen, att lyssnarna kan bibringas den föreställningen att det föreligger ett ställningstagande från radions sida gentemot personen i fråga.« Det är intressant att Radionämnden jämförde radion och pressen och nästan jämställde de båda i ett principiellt sammanhang, även om vissa klara undantag gjordes. Det torde ha varit första gången.

Beträffande »Dagens revy« framkom det att Elof Ehnmark och programdirektören brukade ha för vana att ta del av innehållet och övervaka sändningen. Detta visste inte den ansvarige producenten, radioteaterchefen Herbert Grevenius, som därför kritiserade förfarandet. Det förklarades att kontrollen hade börjat när

Per-Martin Hamberg själv en gång begärde en sådan, därefter hade det blivit rutin.¹²

RATTFYLLERIPROGRAMMET

Interpellanten i fråga om rattfylleriprogrammet i serien »Orientering: Människor och meningar« var riksdagsmannen Torsten Bengtsson (bf). Han ville inte alls inkräkta på radions rätt att behandla kontroversiella spörsmål: »Men gränserna för denna principiella frihet bör inte dragas så vitt att radions folkuppfostrande gärning vedervågas.« Missbruk av friheten hade enligt hans mening förekommit i det aktuella programmet. Väsentliga frågeställningar hade förbigåtts helt eller endast berörts knapphändigt. Man hade dessutom inte uppmärksammat en pågående trafiknykterhetsutredning. Bengtsson kom också med det allvarliga påståendet att tendensen i programmet var sådan att riskerna med spritförtäring hos bilförarna framställdes som betydligt mindre än vad de i verkligheten var. Hans fråga till kommunikationsministern står i en viss kontrast till den frihet för radion som han inledningsvis deklarerade: »Är statsrådet villig att medverka till att åtgärder företas för att förhindra att program av den här antydda ovederhäftiga karaktären sändes i radio?«

Interpellationen gav upphov till en lång diskussion i ett extra sammanträde i Radionämnden, som hade att ta ställning till skrivelser från IOGT, Motorförarnas Helykterhetsförbund och Blåbandisterna i Stockholm. IOGT ville bland annat att nämnden skulle vidta åtgärder för att få till stånd vederhäftig information i radio om rattfylleriet. I sitt uttalande utgick Radionämnden ifrån programrubriken och fann det naturligt att programmet präglats av personliga uppfattningar och värderingar. De påstådda felaktigheterna berördes inte. Utan att på något sätt pricka Radiotjänst intog nämnden en kompromisställning. Eftersom andra meningar framförts från »auktorativt nykterhetshåll« rekommenderade den en fortsatt radiodebatt i ämnet. Den föreslagna debatten blev emellertid inte av. De personer som Radiotjänst räknat med drog sig för att delta i en ny debatt, innan den arbetande statliga utred-

ningen var klar med sitt betänkande. Ironiskt nog, eftersom interpellanten så starkt hade kritiserat Radiotjänst för att inte ha uppmärksammat utredningen.¹³

ÄKTENSKAPSPROGRAMMET

I programserien »Äktenskapsskolan« förekom författaren Arvid Brenner, vars syn på äktenskapet föranledde kritik. Den var en grov propaganda för proväktenskap, påstod Svenska Morgonbladet. Den ansvarige för serien, Nils-Olof Franzén, gick i svaromål och påtalade att Brenner hade uttryckt sig i andra ordalag. Denne hade sagt att en kategorisk avhållsamhet före vigseln innebar att man valde »sin äktenskapspartner utan att ha ägt möjlighet till ett verkligt val i sexuellt hänseende, och med risk för överraskningar, som kan vålla livslångt lidande«. Franzén påpekade på ledande plats i Röster Radio att det inte förelåg någon obalans i serien, två talare hade talat emot proväktenskap. Han var upprörd över att Svenska Morgonbladet ropade på censur. Den religiösa opinionen fick framträda i full frihet i radio, och då var det också fullt i sin ordning att radion inte fick undertrycka åsikter vilka stred mot den kristna uppfattningen, framhöll Franzén. Detta var en programprincip som en demokratisk radio inte kunde rubba på. En av radions viktigaste uppgifter var »att spegla, belysa och sprida kännedom om fakta och opinioner i svenskt samhälls- och kulturliv«.

Till Radionämnden hade professor Hilding Bergstrand vänt sig med en anmälan. Han tyckte bland annat att kärleken inte fått tillräckligt stor betoning och att kristna begrepp förhånades på ett oanständigt sätt. Nämnden ansåg i sitt uttalande att anmärkningarna var helt obefogade, och erinrade om att serien behandlade ett ömtåligt ämnesområde, där förhållanden vidrördes vilka »i vida kretsar inte öppet diskuteras i familjerna«. Det var ändå en naturlig uppgift för radion »att i folkupplysningens tjänst bereda väg för en mer öppen och saklig inställning i dessa frågor«. Radiotjänst fick sålunda ett ovanligt markerat stöd. Även om ämnesvalet kunde verka stötande för många lyssnare var det fullt

motiverat att ta upp det till behandling, menade nämnden. Föredragshållarna hade valts med stor omsorg. Deras anföranden hade till både form och innehåll varit av närmast föredömlig art. De etiska värdena hade betonats och dubbelmoralen kritiserats.

Svenska Morgonbladet bedömde radions uppgift på ett anorlunda sätt: »Radion måste stå i folkuppfostrans tjänst och får icke använda sin utomordentliga maktställning att riva ner och underminera sunda livsprinciper inom vårt folk.« Om en tidningsläsare inte var nöjd med produkten kunde han byta tidning, men det gick inte med monopolradion, ett förhållande som radion borde beakta, påpekade tidningen, som uppenbarligen inte längre kände igen sig: »Radion har mer och mer blivit ett experimentalfält för unga oansvariga krafter, som synes sakna omdöme och erfarenhet, även om de f.ö. är skickliga och intelligenta.« Tidningen välkomnade en riksdagsdebatt. Till Radionämnden var det meningslöst att vända sig. Visst hade riksdagsmännen rätt att ställa sina frågor, höll Expressen med om men tyckte att det var ytterst olämpligt och olyckligt. Invändningen var principiell, eftersom kommunikationsministern i varje särskilt fall kunde upphöjas till domare och programdirigerare. I sådant fall skulle radion verkligen bli »ett de maktbävandes instrument, ett opinionsorgan i en politisk befattningshavares tjänst«. Statsmakterna skulle absolut inte få bestämma kursen. I monopolställningen låg betydande ansvarsförpliktelser. Radiotjänst fick inte svika, när det gällde att visa både objektivitet och generositet. Tore Borglund skrev i Expressen att objektiviteten inte fick bli en objektivitet till döds:

Strikt och rigoröst tillämpad leder den neutrala hållningen till orimligheter, till en ängslig vågmästarpolitik, där varje meningsyttring, varje avvikande åsikt följs av en svans av invändningar. [---] En »objektiv« radio betyder radiofolk strikta som ämbetsmän eller ännu värre: robotar, högre väsen, likgiltiga eller främmande för mänskligt käbbel.

Svenska Dagbladet höjde, kan man säga, ett varningens finger. Interpellantens angrepp var ett tecken på rubbat förtroende. Radiotjänsts frihet var en frihet på statsmakternas nåd. För att bevara denna frihet måste, skrev tidningen, radioledningen förstå att sätta sig i respekt genom omdömesgill programredigering. Svenska Dagbladet påpekade att radion saknade ansvarig utgivare. Nu kunde den ställas till ansvar endast på administrativ väg. I frågan om huruvida det var nödvändigt med rättsregler gick meningarna isär. GHT ansåg att allmänna lagar hade tillämplighet. AB hade en annan åsikt. Det förelåg brist på verkliga frihetsgarantier och ansvarsregler, vilka var nödvändiga för att radions frihet skulle garanteras.

Gösta Netzn i Arbetet valde också att ta radions monopolställning som utgångspunkt. Den gav radion en särställning och gjorde att uppgiften blev grannlaga och ömtålig. Han var emellertid kritisk mot att riksdagsmän tillgrep »det missbrukade interpellationsinstrumentet«. Riksdagens kvalifikationer som allmänt programråd var obefintliga, både principiellt och eljest: »Nej, en ordning där riksdagen skulle ta befattning med – eller ens vara ett forum för – misshagliga synpunkter på enstaka radioprogram är en absolut orimlighet.« Sydsvenska Dagbladet tyckte annorlunda. Det var inte fel att program diskuterades i riksdagen. Det fanns inget i författningen som hindrade fritt meningsutbyte om radions program. Riksdagen diskuterade inte så sällan pressens frihet och tryckfrihetens gränser. Däremot borde inte radion dirigeras från riksdagen, fastslog tidningen men gick inte in på frågan om inte det inte fanns fara för detta, när enskilda program skulle diskuteras.

DN tog upp en intressant och måhända ny aspekt. När radions frihet diskuterades var det oftast relationerna till staten som kom i förgrunden. DN ville hävda att det dominerande problemet gällde kraven från enskilda grupper. Skulle radion klara sina uppgifter i Organisations-Sverige var det synnerligen viktigt att ledningen fick en verkligt självständig ställning: »De som utformar programmen måste veta att de inte kan desavueras

genom framstötar på högre ort. En programledning som får något flackande i blicken när kritiken blåser upp kommer aldrig att kunna hävda radions egna intressen.« Tidningen menade att ombudsmannaväldet kunde bli ett hinder för den fria debatten. Ombudsmännen reagerade som seismografer för varje värdering som inte passade gruppens intresse. DN pläderade också för programledningens självständighet gentemot styrelsen och åsyftade de direktiv som kunde utgå från den. Hur skulle det se ut om en tidningsstyrelse hade sista ordet i redigeringsfrågor, undrade DN. Radiotjänsts styrelse borde slippa ansvaret för programfrågor: »Medvetandet om att påtryckningar utifrån kanske har framgång via styrelsen måste skapa en känsla av osäkerhet.«

DN påstod till och med att det var känt att regeringsledamöter genom ombud försökt stoppa program, till exempel en diskussion om bostadsransonering och en annan om spionskydd. Radiotjänst hade emellertid avvisat försöken. Däremot hade radion i andra fall visat anpassningsförmåga, exempelvis skulle det finnas en rädsla för utrikespolitiska debatter i radio. Också Erik Hjalmar Linder kritiserade Radiotjänsts styrelse, vilket har en viss tyngd med tanke på hans tidigare chefsbakgrund inom programbolaget: »allt fortfarande har radiomännen en viss frihetsfråga att bevaka gentemot styrelsens legitima lust att 'lägga sig i'«. ¹⁴

BÆHRENDTZ BITER IFRÅN

I två artiklar på ledande plats i Röster i Radio försvarade programtjänstemannen Nils Erik Bæhrendtz Radiotjänst. Han hade bara ett par tjänstgöringsår bakom sig på radion, vilket gör att man kan påstå att han såg verksamheten med nykomlingens fräscha och oförstörda ögon. I artikeln anknöt han till de kritiska röster som ansåg att debatten i radio missköts, att radion var initiativlös och åkte snålskjuts på den debatt som fördes i pressen. Det fanns en grundförutsättning som kunde vara riskabel, tycktes han mena. I fråga om aktuellt programstoff ålade monopol företaget medarbetarna ett ansvar och ett krav på objektivitet som kunde verka hämmande och förlamande.

Bæhrendtz förde fram ett alldeles speciellt problem. Pågående utredningar försvarade behandlingen av aktuella sociala frågor i radio, och han angav en rad exempel. När det gällde abortfrågan hade Radiotjänst kommit på efterkälken, trots att en radiodiskussion planerades när en livlig pressdebatt pågick i början av 1952. Den skulle ha sänts i maj månad men blev verklighet först i december. Orsaken var att de närmast engagerade läkarna inte ville delta förrän en kontrovers inom läkarkåren hade lösts. Senare på hösten dök en ny svårighet upp. Representanter för den statliga utredningskommittén ville medverka först när utredningen skulle bli klar våren 1953. Diskussionen kom ändå till stånd, men utan representanter från kommittén. Det hade då gått så långt att det inte fanns någon återvändo. Uppenbarligen behandlade Radiotjänst i detta fall kommittéledamöterna som en part i målet, men lät dem inte få vetorätt.

För att belysa bostadsfrågan vände sig Radiotjänst till pågående utredning. Också den kommittén ville delta först efter publiceringen av betänkandet, vilket Radiotjänst accepterade. När betänkandet kom avböjde ordföranden återigen: nu var det ingen idé att diskutera, en diskussion skulle bara väcka onödig strid i en ömtålig fråga. Trots detta blev diskussionen ändå av.

Var då inte utredarna onödigt försiktiga, frågade sig Bæhrendtz. Måste alla diskussioner i radio ha »vederhäftighetens och officialitetens stämpel på sig«? Det skulle inte, påstod han, skada med lite friskare och hårdare tag i debatterna. Radion hade en journalistisk skyldighet att tillmötesgå lyssnarna: »Vi håller på vår rätt till fri kritik både ur moralisk och journalistisk synvinkel.« Han pläderade samtidigt för en betydligt djärvare radio: »Vi får inte bli alldeles fixerade av kravet på att servera lyssnarna ur alla tänkbara synpunkter oangripliga program. Gör man en debatt, så får man inte låta sig uppslukas av saklighetens fyrkantiga molok till den grad att överord och polemik alldeles bortopereras.« När det gällde valet av debattdeltagare ville han välja sådana utanför den officiella fackmannakretsen eller intresseorganisationerna. Radions oberoende gjorde det möjligt, hävdade

han, att angripa en fråga från självständiga utgångspunkter.

Svenska Dagbladet reagerade mycket surt på Bæhrendtz för-svar: »Anses sakligheten inom radioverksamheten så litet värd att den kan avfärdas med glåpord?« I Radiotjänstemännens förening diskuterades också radions frihet och ansvar. Även där yttrade sig Bæhrendtz och hävdade att trycket från »pressure groups« hade ökat. Elof Ehnmark valde att ta upp den pedagogiska aspekten. Radion strävade efter att söka uppfostra folk till att lyssna på olika meningar och bilda sig en självständig uppfattning och inte tro att allt som sägs i radion är auktoritativt.¹⁵

RIKSDAGSDEBATTEN

I andra kammaren ville kommunikationsministern Sven Andersson inte svara på interpellanternas frågor. Programledningen arbetade under full frihet, men under ansvar, framhöll han. Åtgärder från regeringens sida kunde i princip bara komma i fråga om förtroendet för Radiotjänsts styrelse kunde anses rubbat. Han ville inte vara med om att kringskära radions självständighet, som var välavvägd och riktig. För Radiotjänst var det principiellt betydelsefullt att kommunikationsministern inte frångick den dittills gällande principen att diskutera enskilda program i riksdagen. Den blev därigenom inte ett påtryckningsorgan i det aktuella programarbetet. Partikollegan Rolf Edberg, tillika ledamot av Radionämnden, var betänksam över tendensen att göra riksdagen till en klagomur för anmärkningar mot enstaka program. För principdebatten var däremot riksdagen rätt forum. Gunnar Helén återkom till sin tidigare flera gånger framförda åsikt, att det var viktigt att dra upp ansvarighetsregler för programverksamheten och då juridiskt fastställa vem som var ansvarig för de olika programpunkterna. Överlag uppskattades kommunikationsministerns ställningstagande. Radion skulle vara fri och självständig och arbeta under eget ansvar, »inte med ängsliga sneglingar på statliga myndigheter«, skrev MT. Som institution gick alltså Radiotjänst stärkt ur striden, trots att styrelsen och programledningen som vanligt låg lågt. Bidragande var nog Radiotjänsts

åstundan att få tv-koncessionen. Programpolitiskt viktigt var det stöd som Radiotjänst fick av Radionämnden.¹⁶

RADIONÄMNDEN FÖRSVARAR SIG

I pressdebatten fick Radionämnden på många håll kritik för att vara ineffektiv. Stockholms-Tidningen ansåg i en ledare, förmodligen skriven av Gunnar Helén, att Jalmar Furuskog hade gjort ett behjärtansvärt försök att aktivera nämnden. Men när han dog 1951 och landshövding Per Nyström tillträdde återgick Radionämnden till sin anonyma avskildhet. I stället för att öppna sina förhandlingar för pressreferenterna och sina protokoll för allmänheten arbetade man med diplomatiska och till intet förpliktande kommunikéer. DN skrev att interpellanterna hade väckt Radionämnden i en kyrkslummer. Nämnden, som skulle vara en levande kontakt mellan lyssnarna och radion, borde tillföras nytt blod.

En av interpellanterna ansåg att Radionämnden arbetade för mycket bakom fördragna gardiner. Det vore bra för lyssnarna att få veta att det existerade en Radionämnd. Nämnden hade för många ledamöter för att kunna vara arbetsför, ansåg en högerriksdagsman. Den borde eftersträva auktoritet i förhållande till programledningen. Riksdagsmannen Valter Åman (s), som också var ledamot av Radionämnden, hävdade att den inte alls hade etablerat sig som något tandlöst organ. Hans nämndkollega kyrkoherde Samuel Norrby (fp) var av annan mening. Nämnden hade varit för slapphänt och för intetsägande. Kommunikationsministern Sven Andersson var däremot nöjd. Han tyckte att nämnden fyllde de anspråk som regeringen ställde på den.

Radionämnden tog dock kritiken på allvar, särskilt synpunkterna att den varit alltför anonym. Den tillsatte därför en publiceringskommitté, vars huvudsakliga uppgift blev dels att utreda om nämndens handlingar var offentliga eller inte, dels att ta ställning till frågan om närvaro av pressreferenter, vilket varit ett återkommande önskemål. Radionämndens roll hade blivit mera framskjuten, på grund av den senaste tidens anmälningar och

publiciteten kring dem, konstaterade Per Nyström när publiceringskommittén sammanträdde. Därför måste nämnden bereda sig på att i framtiden redovisa sin verksamhet och sina beslut mera öppet och kontinuerligt. I fråga om ansvarsfrågan var Nyström kritisk mot radiochefen Elof Ehnmark. Denne borde utåt tydligare markera sitt ansvarstagande för programmen.

Nyström deklarerade också sin syn på Radionämndens uppgifter. Den skulle i stort följa programverksamheten i anslutning till riktlinjerna i överenskommelsen med staten »och därvid ägna speciell uppmärksamhet åt att söka finna en lösning på större principiella spörsmål till vägledning för Radiotjänst«. Det kan ifrågasättas om inte Nyström härvidlag gick ett stycke längre än vad direktiven föreskrev. Beträffande förslaget att pressen skulle få närvara vid nämndens sammanträden märktes ingen större entusiasm. En sådan närvaro skulle inverka negativt på de »värdefulla och otvungna« meningsutbyten som förekom mellan ledamöterna och programtjänstemännen. Däremot skulle pressen som tidigare kunna närvara vid sammanträden där principiella frågor diskuterades, gärna kontroversiella sådana. Detta blev också nämndens beslut.

Frågan om protokollens offentlighet hade överlämnats till professor Nils Herlitz för utredning. Han kom fram till att nämndens protokoll och handlingar var offentliga i enlighet med tryckfrihetsförordningen. Nämnden beslutade sedan att justerade protokoll och inkomna anmälningar skulle vara offentliga. Däremot ansåg nämnden att kompletterande promemorior och anteckningar av olika slag inte borde vara tillgängliga för utomstående. Nämnden beslöt också att besluten skulle få en utförligare och mer nyanserad motivering än tidigare. Vidare borde det som komplement finnas en något utförligare promemoria som tog upp de viktigaste meningsbrytningarna. Ordföranden skulle avgöra om dessa promemorior kunde meddelas utomstående för kännedom. Referat av viktigare beslut skulle tillställas pressen. Sådana beslut borde ordföranden också få kommentera i radio efter överenskommelse med radioledningen.

Radiotjänstemännens förening och enskilda programtjänstemän reagerade mot att Radionämnden när det gällde publiciteten enbart haft åklagarmaterialet och domslutet i tankarna. Det fanns också en oro för att utomstående medarbetare skulle få lida oförskyllt; detta mot bakgrund av att nämnden ofta kritiserade personer som Radiotjänst anlitat, i stället för ansvariga programtjänstemän. Nämnden tog intryck av RTF:s synpunkter. Man skulle i möjligaste mån se till att programtjänstemännen skyddades för skada i sitt arbete. Publiciteten fick inte på ett ogynnsamt sätt påverka engagemanget av medverkande.¹⁷

Politisk kommitté bildas

För Radiotjänst var säkerligen den återkommande programkritiken både besvärande och oroande, särskilt som programföretaget gärna ville ha koncessionen även för den kommande televisionen. Återigen var det Henrik Hahr som tog greppet. På sätt och vis känns det som en återupprepning från 1951–1952, men situationen var nog än allvarligare. Riksdagsdebatten 1953 och den omfattande kritiken hade ställt Radiotjänst i hetluften som aldrig förr. Året efter blev programföretagets redigering av riksdagsdebatterna föremål för kritik, vilken också togs upp i Radionämnden. Bondeförbundets ombudsmannakonferens hade hakat på en kritik från det kommunistiska partiets riksdagsgrupp rörande referaten från remissdebatten.

I Radionämnden krävde rektor Einar Gustafsson (bf) med skärpa att en kontroll borde göras av radions riksdagsreferat. Han föreslog på fullt allvar ett råd på fem personer, tillsatta av de politiska partierna, som före utsändning skulle följa materialets redigering och därvidlag bevaka partiernas intressen. Nämndens ledamöter hade olika åsikter om radions sätt att sköta redigeringen. Kommunisten Knut Olsson ansåg att en viss partiskhet gjort sig gällande, skämtet hade fått för stor plats, och han fick medhåll från en annan ledamot. Conrad Jonsson upplyste

nämnden om att han ofta fått anmärkningar på att programtjänstemännens politiska åsikter lyste igenom, ett yttrande som torde ha spätt på kritiken.

Gunnar Hirdman ogillade Gustafssons förslag. Nämnden borde akta sig för att uppträda som arbetsgivare åt radions medarbetare. Per Nyström ville ändå höra sig för hos partiernas riksdagsgrupper om de var nöjda med Radiotjänsts referat. Frågan är om Nyström inte här gick utanför instruktionerna för nämnden. Henrik Hahr betecknade det aktuella förslaget som praktiskt omöjligt. Han kunde inte se att det funnits missförhållanden som krävde sådana drastiska åtgärder. Det vore synnerligen olyckligt om Radionämnden igångsatte undersökningar som definitivt skulle försvåra Radiotjänsts »grannlaga« arbete med riksdagsreferaten. Elof Ehnmark sade nej till förslaget om en femmannakommitté. Han hävdade att Radiotjänst ändå inte kom ifrån sitt ansvar.

Denna kritik och uppkomna lust att påverka programarbetet kan ligga bakom ett förslag från Hahr att bilda en politisk kommitté inom Radiotjänst. Som framgått tidigare klagade Gunnar Helén 1952 över nackdelarna med att politiskt stoff fanns hos både aktualitetsavdelningen och föredragsavdelningen. Nu två år senare tar Hahr itu med detta. I en skrivelse till direktionen ansåg han att tidpunkten var inne att närmare granska de principer enligt vilka radions politiska verksamhet bedrevs. På det inre organisatoriska planet fanns det vissa svårigheter, på grund av att även andra avdelningar, främst föredragsavdelningen men också radioteatern, gjorde program som i flera fall fick direkt politisk prägel. Det var under sådana omständigheter komplicerat att hålla den nödvändiga politiska balansen. Utåt kunde det verka som om Radiotjänst inte följde några enhetliga linjer. Hahr påpekade att politiska ämnen hade fått mycket större utrymme under årens lopp och att den gamla räddhågan hade försvunnit. Men problem fanns det ändå, eftersom radion spelade en allt större och samtidigt alltmer ansvarsmättad roll i fråga om politik och samhälle. Det utökade riksdagsreportaget följdes mycket

noggrant av partipolitiska observatörer: »Det framstår sålunda som synnerligen angeläget, att radions ledning har en klar linje utåt beträffande *samtliga* politiska program eller program, som av olika instanser bedömes som politiskt.«

Hahr förordade en intern instans för planläggning och koordinering av de politiska frågornas behandling i radio. Han ville att företaget så smidigt som möjligt skulle ha kontakt med de politiska instanserna, samtidigt som de politiska frågorna kunde koordineras inom företaget. Samarbetet mellan de aktiva programmännen och partirepresentanterna, vare sig det var riksdagsgrupper eller partisekreterare, ville han ha informellt. Den föreslagna politiska kommittén skulle också yttra sig över framställningar från politiska partier och fackliga organisationer i den mån de var av principiell innebörd. Vid sammanträdena skulle uppkomna politiska frågor diskuteras, till exempel vetorätten och kompensationskrav i politiska eller fackliga sammanhang.

Det dröjde innan Hahrs förslag förverkligades. I januari 1955 meddelade Elof Ehnmark brevledes Bertil Ohlin att Radiotjänst »haft planer på att konstituera ett samarbetsorgan mellan aktualitets- och föredragsavdelningarna för planläggning och koordinering av de politiska frågornas behandling i radio«. Ohlin hade haft långtgående förslag, till exempel att månatliga förteckningar på planerade politiska program och medverkande skulle sändas till partierna. Denna propå avböjdes. Den största fördelen med Hahrs förslag var att det möjliggjorde ett samarbete inom Radiotjänst – här kom man så nära en politisk redaktion som möjligt. Hos Hahr kan också tanken ha funnits att Radiotjänst genom kommittén skulle framstå starkare gentemot partierna, att initiativet mer än tidigare skulle ligga hos programföretaget. Han nämnde inte televisionen, men han kan ha haft idén att det nu gällde att formera sig. Kanske ville han också visa handlingskraft inför det skifte på radiochefsposten som skulle komma 1955. Det var kanske inte omöjligt att han själv närde förhoppningar om att bli radiochef.¹⁸

Åke Falck tar ton

Trots att man kan iaktta att programpolitiken förbättrats och att det fanns en medveten vilja att ta kritiken på allvar visar en artikel 1955 av programtjänstemannen Åke Falck och den efterföljande debatten att det fortfarande var mycket dåligt ställt inom Radiotjänst. Falck redogjorde för skälen till att han efter tio år lämnade Radiotjänst och kom bland annat in på att det krävdes en stark ledning om man ville satsa på kontroversiella program. Det fanns, påpekade han, en rädsla i programarbetet som ingen visste varifrån den kommit. Så vitt han kunde förstå fanns det ingen överhöghet att rädas för. Regeringen kunde inte lastas för att ha blandat sig i programmen genom sina representanter:

En försiktighet, en rädsla för att stöta sig med man vet inte riktigt vad regerar programsättningen. Jag minns hur det en gång föreslogs ett program om antisemitismen i Sverige. Jodå, sas det, det kunde säkert vara nyttigt. Och vederbörande började syssla lite med det. Men han tröttnade. För från visst håll kom det försiktiga förfrågningar av sorten: du gör det väl inte sårande? Du ger det väl inte karaktären av att det ligger judiska intressen bakom?

Falck menade att den farliga försiktigheten inom huset nästan helt tagit död på socialreportage och en del andra program med synpunkter. Det fanns många program som aldrig blivit av, därför att de kvävts i en allmän rädsla, till exempel för »pressure groups«. Dessa hade ersatts av ofta tråkiga diskussioner, »där millimeterrättvisa iakttages i den heliga kyskhetens namn«. Kyskt i överkant, karakteriserade Falck radioprogrammet. Förhållandet att många programmakare befordrats ur radioprogrammen och blivit chefer var inte bra, enligt Falck. Hans kritik gällde också avdelningstänkandet, den menlösa snällheten hos producenterna som gjorde den interna programkritiken onyanserad och till sist lönepolitiken, som fick till följd att producenterna måste ta uppdrag utanför företaget. Han saknade en Gunnar Helén som hade mod.

Falcks artikel gav upphov till ytterligare kritik mot Radiotjänst. Till exempel av Anton Lindberger i Dagens Nyheter som även han pekade på radions organisation. Han kritiserade också radions enligt honom »missriktade strävan att vara folklig på ett oriktigt sätt«:

Det måste erkännas att vare sig man tycker om det eller inte hör folkrörelserna till tidens ansikte och kommer följaktligen in i radions. Men det kan sättas i fråga om doseringen är rätt avvägd. Det finns fortfarande ganska mycket folk som vill vara individer, som inte tänker och känner kollektivt och som gärna skulle vilja höra meningsutbyten mellan fristående personer vilka bara representerar sig själva och inte är ombud för propaganda eller patentrösningar i den ena eller andra riktningen.

DN anslöt sig på ledarsidan till Lindbergers och Falcks kritik och skrädde inte orden. Det slätstrukna favoriserades på bekostnad av det brännbara:

Vi vill inte ha en stålman som chef för företaget, säger en av Radiotjänsts medarbetare. Det är klart att en chef som inte tar tillbörlig hänsyn till medarbetarnas individualitet vore olämplig, men vad radion behöver är nog en stålman i den meningen att han kan stå emot påtryckningarna utifrån och hävda radions frihet i alla väder. Gäller det att ta risker, måste medarbetarna veta att de inte har kvicksand under fötterna.

Tidningen förde också fram åsikten att verksamheten inom Radiotjänst stelnat till på grund av vanetänkande och rutiner. Det gällde därför för den högste chefen att han motverkade denna utveckling och också visade prov på fantasi och förnyelsevilja. DN passade på att påpeka att den grundläggande orsaken till sakernas tillstånd var att programföretaget saknade konkurrens. Även programmedarbetarna fick kritik: »Omtuggningar och plattheter, meningslösa frågor och meningslösa svar ger ett intryck av alltför långt driven improvisation.« Det fanns också divatendenser.

Expressens redaktionschef Carl Adam Nycop ägnade en hel

sida åt ett reportage om Radiotjänst. Allmänheten hade börjat undra hur det står till inom Radiotjänst, hävdade han. Skulle Radiotjänst kunna klara av dubbelprogram och television, när det redan nu knakade i fogarna? Han stödde sig på påstående inom programavdelningarna att en av orsakerna till kraftlösheten inom Radiotjänst var att det »inte fanns någon positiv impulsgivning uppifrån«. Toppen i programföretaget var initiativlös och blodfattig och kom sällan med uppslag och hade därtill föga kraft att driva igenom eventuella idéer. Avdelningarna saknade »detachering under ansvar«. De hade fått sköta sig själva och därigenom hade små påvedömen skapats.

Nycop tog också upp radiochefens och verkställande direktörens roller och konstaterade att maktbalansen dem emellan sedan länge vägt över till VD:s förmån. Elof Ehnmark lyssnade till andras förslag och nickade som en jultomte till det mesta. Detta kunde inte sägas om Erik Mattsson, som ofta lade sig i programmen och gav råd till avdelningscheferna. Han hade blivit en maktfaktor som man inte ville stöta sig med, och han hade trängt in på områden där radiochefen bort härska. I stället spelade denne en resignerad och passiv roll. Mattsson var en »knepig dalmas«, flitig och praktisk, men inte en man i »generaldirektörsklassen«, utan en »det-ordnar-sig-alltid-typ«.¹⁹

SKIFTET EHNMARK-RYDBECK

Ehnmark tillkännagav 1954 att han ville avgå som radiochef, på grund av införandet av dubbelprogram och television. Han ville ge styrelsen fria händer att genomföra den omorganisation som krävdes.

Expressen var nöjd:

Troligen blir det med en suck av lättnad som dr Ehnmark lämnar ett arbetsfält, där han inte passat, och där han över huvud taget inte tillåtits utträta någonting. Den fine och beskedlige lektorn från Norrland var bara en pinne i det intrigfyllda rävspel som alltför länge fått ostört fortgå inom den svenska tele- och radiovärlden.

Enligt styrelseordföranden Conrad Jonsson var det styrelsen som sade upp Ehnmarks kontrakt. Brev till Ehnmark styrker Jonssons påstående. Presskonsortiets män inom styrelsen var mycket kritiska till den situation som rådde inom företaget. Helge Heilborn, VD på DN, ansåg i ett brev 1954 till TT-chefen Olof Sundell att Radiotjänst befann sig i en kris:

Ledningen synes svag, och de olika avdelningscheferna blir mer eller mindre småkungar, och dessutom tycks företagsledningen ha intagit den för mig förvånande ståndpunkten att tillåta, att den publicitet som vissa herrar skaffar sig genom sin tjänst vid radion får utnyttjas för andra ändamål, vilket i sin tur lätt medför en splittring av både arbetskapaciteten och intressena, som i längden inte kan vara till gagn för det företag, där de är anställda.

Trots Expressens stora tvekan inför valet av Olof Rydbeck, hann denne på kort tid genomföra en rad mycket konkreta åtgärder, redan första månaden blåste han liv i det gamla kravet på ett radiohus. »Radiokrisen är en byggnadskris«, förklarade Rydbeck. Han genomförde också en välbehövlig omorganisation av företaget, bland annat blev det en särskild programdirektör för ljudradion. Dagens Eko byggdes ut och starten av P 2 kom mycket snabbt. Erik Mattsson sköts åt sidan och Rydbeck fick ett helt annat grepp om ledningen av företaget och programarbetet genom att han blev både VD och radiochef.²⁰

Vidgad yttrandefrihet 1955–1960

»Högexplosivt stoff« i Dagens Eko

I början av 1956 gav den nytillträdde chefen för Dagens Eko, Per Persson, i en utförlig promemoria till radiochefen en programförklaring för Ekot. Hans promemoria blev utgångspunkten för en radikal förnyelse av Dagens Eko, som fortfarande hade endast en daglig sändning. Inledningsvis betonade han att Ekot borde »på ett effektivt sätt slå vakt om sin för radion unika ställning, nämligen möjligheten att kunna göra programutformningar endast några timmar före själva sändningen«. Persson ville utvidga ramen för Dagens Eko till att omfatta väsentligt stoff för den allmänna opinionen. Dagens Eko skulle ge sig ut på områden som tidigare av olika anledningar lämnats därhän: »Eko-redaktionen bör odelat hålla på att Dagens Eko inte skall behöva avstå från väsentliga nyheter endst av rädsla för att handskas med högexplosivt stoff.« Persson ville inte tveka inför att släppa fram en »subjektiv« nyhet, »antingen utförligt insatt i sitt speciella och rätta sammanhang eller också presenterad med kommentarer från den motsatta sidan«.¹

Det skulle inte dröja länge förrän sprängladdningar detonerade. Två Ekon i oktober 1956 vållade stark irritation hos ledande socialdemokrater och folkpartister samt inom LO. Kritiken kom till uttryck i uppvaktningar, brev och i tidningsledare. Det ena Ekot gällde Torsten Kreugers uppseendeväckande försäljning till LO av Stockholms-Tidningen (ST) och Aftonbladet (AB), båda av folkpartistisk färg. Det andra Ekot, det s.k. partiledarekot, behandlade socialdemokraternas och bondeförbundarnas rege-

ringsdeklaration, i vilken de kom överens om att fortsätta koalitionen, trots samarbetssvårigheter.

Inte någon gång tidigare i Radiotjänsts historia hade företaget utsatts för en sådan stark och häftig kritik från fackligt och politiskt håll. Vad striden ytterst gällde var den s.k. vetorätten. Partsrepresentanter hävdade med eftertryck att Radiotjänst borde ha avstått från att belysa dessa kontroversiella frågor, när de själva inte ville eller kunde delta, vilket hade betytt att de i praktiken tillerkänts en vetorätt. Plötsligt hade radion inte tillämpat spelregler som iakttagits tidigare. Ekochefens promemoria och reaktionen mot de två Ekona visar att Radiotjänst stod i ett mycket viktigt programpolitiskt brytningsskede.

I DN klagade Herbert Tingsten sommaren 1956 på radions »obenägenhet att ta upp på en gång starkt aktuella och verkligt brännbara ämnen till debatt«. Han exemplifierade i en annan artikel vilka områden han främst tänkte på: Sveriges anslutning till Atlantpakten, atomvapenförbud, svenska atomvapen, avspänningen mellan öst och väst sedan sommaren 1955, den svenska demokratis ställningstagande till det kommunistiska partiet, statskyrkan och statsskicket. Hans intryck var, även om han inte kunde bevisa dess riktighet, att Radiotjänst åtminstone i flera av de här frågorna varit ovillig att ordna en debatt, därför att man på regeringshåll, kanske också inom partiledningen, inte önskat en sådan. Det var också, menade Tingsten, möjligt att Radiotjänst stött på svårigheter i anskaffandet av representativa debattörer.

I en promemoria skrev Olof Rydbeck till sina närmaste medarbetare om Tingstens kritik:

Det förefaller mig angeläget, att vi beakta dessa ämnen vid val av debattämnen främst därför att de åtminstone i flera fall har aktualitet och äro intressanta ämnen men också i någon mån vederlägga den uppfattningen, att det för radions del skulle finnas något slags principiellt tabubelagda ämnen, som inte kunna förekomma i radion men väl i pressen.

I ett tal till lyssnarna i september 1956, när Radiotjänst kommit upp i 2 500 000 licenser, berörde också Olof Rydbeck frågan om brännbara ämnen och gjorde ett viktigt principiellt uttalande. Han konstaterade att det fortfarande återstod mycket att göra. En bestämd gräns utgjorde dock i många fall radions oavvisliga plikt att vara opartisk objektiv. Genom en utvidgning av aktualiteterna skulle det dock bli möjligt att ta upp kontroversiella ämnen till behandling utan att kravet på objektivitet och opartiskhet medförde att man vid varje enskilt tillfälle blev »bunden av ett ängsligt balanserande av ståndpunkter«. Ett särskilt problem enligt Rydbeck var »organisations- och representant-Sverige«. Många frågor var hart när omöjliga att få ventilerade utan att deltagarna kände sig som representanter för det ena eller andra och därför hämmades av hänsynstaganden. Och inte sällan ledde dessa hänsynstaganden till att det inte kunde bli någon debatt i radio i en aktuell fråga. Lyssnarna skulle, framhöll Rydbeck, vinna på att en fråga i stället diskuterades fritt av omdömesgilla medborgare, vilka inte var engagerade i intresseorganisationer av olika slag.²

Radiochefen aviserade alltså att Radiotjänst skulle överge sin skygghet inför kontroversiella ämnen och att man ville komma till rätta med problemen kring partsrepresentationen, inbegripet vetorätten. Enligt instruktionerna samma år till politiska kommittén, som var ett internt rådgivande organ till radiochefen, skulle redogörelser lämnas vid dess sammanträden för politiska frågor där vetorätten blivit aktuell.³

Endast några dagar efter radiochefens uppriktiga tal skulle Dagens Ekos behandling av LO:s tidningsköp och regeringsdeklarationen sätta satsningen på en djärvare programpolitik på hårda prov. Ekots uttalade ambition att vara både aktuell och orädd skulle komma i direkt kollision med mäktiga partsintressens invanda syn på radions förhållningssätt i kontroversiella frågor.

Dagens Ekos tillvägagångssätt ställde frågan om yttrandefriheten i radio på sin spets. Var inte tillämpningen av vetorätten en

inskränkning av yttrandefriheten? Skadade inte vetorätten Radiotjänsts ställning som en oberoende och opartisk institution och var den inte oförenlig med Radiotjänsts monopolställning? Gick det över huvud taget att bedriva en seriös kommenterande nyhetsjournalistik, om grupper utanför programföretaget kunde förhindra uppmärksammandet av kontroversiella frågor med stort nyhetsvärde genom att vägra att delta i ett program?

Tack vare uppståndelsen kring de två Ekona finns det ett fylligt källmaterial som visar hur olika de kritiserande partsintressena och Radiotjänst såg på radions uppgifter i samhället och hur Ekot och radioledningen handlade när komplikationerna uppstod. I det följande behandlas de två Ekona var för sig, eftersom handlingsmönstren skiljer sig från varandra.

EKOT OM LO:S TIDNINGSKÖP

Med anledning av cirkulerande rykten meddelade Torsten Kreuger i en kortfattad kommuniké den 4 oktober 1956 att underhandlingar förts mellan honom och LO, »för att säkra Stockholms-Tidningens och Aftonbladets fortsatta utgivning för framtiden«. När alla detaljer var klara utlovade Kreuger en utförligare redogörelse.⁴

Hela Dagens Eko ägnades den dagen åt tidningsaffären. Några redaktionella kommentarer eller intervjuer gjordes inte. Som brukligt var i kontroversiella frågor läste de medverkande upp på förhand skrivna kommentarer. Inga representanter för säljar- och köparsidan deltog. Att de blivit tillfrågade men avböjt blev lyssnarna inte underrättade om. I Ekot medverkade Anders Yngve Pers, chefredaktör för Vestmanlands Läns Tidning (fp), borgarrådet Hjalmar Mehr (s) och Svenska Journalistförbundets ordförande K.-G. Michanek. I sändningen framgick det tydligt vilka roller de tre spelade. Pers framträdde som tidningshistoriker, Michanek företrädde journalistkåren och Mehrs uppgift var att ge en politikers syn på tidningsaffären.⁵

I sin neutralt hållna kommentar uppehöll sig Pers utförligast vid styrkeförhållandena mellan liberal och socialdemokratisk

press före och efter den aktuella tidningsaffären. Han nämnde därvidlag att de av LO ägda Morgon-Tidningen (MT) och Aftontidningen (AT) gått med stora förluster.⁶

Mehr gjorde i sitt uttalande inte något sken av att vara särskilt insatt i tidningsaffären. Av kommunikéns ordalydelse drog han slutsatsen att tidningarna skulle ha lagts ned, om affären inte blivit av. I något lösa ordalag yttrade han sig om ST:s och AB:s kommande inriktning, vilket av många tolkades som en programförklaring, trots att han hänvisade till rykten:

Morgon-Tidningen förblir det socialdemokratiska partiets huvudorgan och berörs inte, såvitt jag har hört ryktas, av förändringen medan Aftonbladet och Stockholms-Tidningen efter internationellt mönster skall vara ett fönster ut i världen för den breda publiken, som är politiskt mindre engagerad.

I övrigt uppehöll sig Mehr kring affärens politiska betydelse och vid den roll som dagstidningarna spelade för den politiska åsiktsbildningen. Avslutningsvis var han oförsynt nog att ställa frågan var folkpartiledaren Bertil Ohlin skulle skriva i fortsättningen.⁷

Michanek drog slutsatsen att förhandlingarna också berörde MT och AT. Underlag för en säker bedömning förelåg dock inte, konstaterade han i sitt mot både Kreuger och LO skarpa uttalande.

Michanek upplyste om att Journalistförbundet samma kväll begärt omedelbara förhandlingar med ST och AB samt LO om medarbetarnas trygghet och framtid. Med ett penndrag hade ett par tidningar med lång politisk tradition övergått till en ägare med en annan politisk inriktning. Med alla till buds stående resurser skulle förbundet stödja medarbetarna och göra allt för att hävda deras trygghetsintressen och deras rätt till journalistisk frihet, som bland annat innebar att ingen fick åläggas att skriva mot sin övertygelse.⁸

Tre ledande LO-män, däribland kassören Gösta Eriksson, protesterade i en uppvaktning hos ställföreträdande radiochefen, programdirektör Nils-Olof Franzén, mot Ekoredaktionens handläggning av tidningsaffären. De menade att Dagens Eko inte skulle ha behandlat affären alls, när nu LO inte ville kommentera köpet. Valet av Mehr, deras egen partikamrat, ogillades också. Franzén förklarade för dem att Mehrs medverkan berodde på att ingen från LO eller från den socialdemokratiska partiledningen ville eller kunde ställa upp.⁹

LO:s ordförande Axel Strand klargjorde i ett samtal med Svenska Dagbladet att anledningen till att han inte ville delta i Dagens Eko var hans förmodan att Ekoredaktionen väntade att han skulle gå in på själva förhandlingarna, vilket han tyckte var olämpligt vid den tidpunkten. Mehr hade inte, förklarade Strand för Svenska Dagbladet, talat på LO:s vägnar och Strand hade inte heller rekommenderat Radiotjänst att vända sig till Mehr.¹⁰ Irritationen gällde uppenbarligen att Mehrs uttalande hade blivit uppfattat som en programförklaring.

Någon kritik från Torsten Kreuger kom inte, däremot från folkpartiet, som i likhet med LO ogillade valet av Mehr. Olle Dahlén, partisekreterare i folkpartiet, fann i sitt brev till Radiotjänst det naturligt att synpunkter framförts av en tidningshistoriker och av Journalistförbundets ordförande. Men Mehrs uppgift i sammanhanget kunde han inte förstå. Var han representant för köparen och/eller för det socialdemokratiska partiet? När nu Mehr själv sagt att han inte hade någon förstahandsinformation, var det egendomligt att han kunde presentera tidningarnas framtida redaktionella linje, ansåg Dahlén. Mehr framförde också det enligt Dahlén oriktiga påståendet att LO:s förvärv av tidningarna varit nödvändigt för deras fortbestånd. Radiotjänst borde ha undersökt riktigheten, påpekade han. Det rörde sig om andra ting än en rent privat affärsuppörelse. »Spekulationen« var folkpartiledaren Bertil Ohlin sedan skulle publicera sina artiklar hade tydligen upprört folkpartiet. Mehr hade använt en högst

insinuant ton, påpekade Dahlén. Eftersom Mehr inte hade nämnt andra namn var det här »ett inlägg med personlig och politisk udd mot en person« som inte var i tillfälle att framträda. Hans uppträdande innebar ett avsteg från den partipolitiskt neutrala behandlingen av viktiga politiska händelser.¹¹

Eftersom Olof Rydbeck var bortrest besvarade Franzén brevet. Han kunde inte dela Dahléns synpunkter och pekade på en rent journalistisk värdering i valet av Mehr:

Vi har bedömt saken så, att det måste vara av intresse för lyssnarna att få ta del av hur en socialdemokrat i framträdande ställning i Stockholm såg på den sensationella nyheten. Inom ramen för ett framträdande av denna art har självklart både redaktör Pers och borgarrådet Mehr getts den frihet att utforma sina uttalanden som måste vara rimlig om uttalandena skall ha någon uppgift att fylla som spegling av reaktioner på olika håll inför nyheten i fråga. Att borgarrådet Mehr ställde frågan var allmänheten i fortsättningen skulle få tillfälle att läsa folkpartiledarens inlägg i politiska och ekonomiska frågor, ter sig för oss ganska naturligt; varje politiskt intresserad lyssnare och inte minst Stockholms-Tidningens egna läsare, torde ha ställt sig samma fråga.¹²

Medhåll fick Olle Dahlén däremot av Radionämndens ordförande, landshövding Per Nyström (s), som han också vänt sig till. Egendomligt nog yttrade sig Nyström i ärendet innan Radionämnden behandlat det och översände till och med en kopia av sitt svarsbrev till radiochefen för kännedom.

Sändningsledarens interna rapport visar att Nyström agerat redan samma kväll som Ekot sändes. Han hade ringt programtjänstemannen Bo Willners för att få inspelningarna sparade. Ekot, särskilt Michaneks bidrag, hade enligt Nyström varit väl ensidigt. I brevet till Dahlén tyckte han att Michaneks uttalande hade formen av en protest mot tidningsägarna. Det kunde inte vara meningen att Dagens Eko skulle användas till avgivande av protester av olika slag. Programtekniskt sett var det en mycket ofullkomlig metod att låta tre personer läsa upp sina personliga deklamationer, påpekade Nyström, som också var förvånad över

valet av Mehr. Kanske var det tänkt som en balans mot Pers, vars beteckning som tidningshistoriker väl närmast var ett kamouflage, menade han.¹³ Den 17 oktober gjorde Olle Dahlén en anmälan till Radionämnden för folkpartiets räkning.¹⁴

PRESSEN OCH KREUGERS KOMMUNIKÉ

Dagens Eko var det enda nyhetsorgan som utförligt kunde behandla tidningsaffären samma dag som Torsten Kreuger släppte ut sin kommuniké. Kvällstidningarna hann inte mycket mer än att publicera den. Expressen hade dock till skillnad mot Ekot ett kort uttalande av Axel Strand angående personalen.¹⁵ Dagen efter var givetvis affären en stor förstasidesnyhet. Påfallande är emellertid avsaknaden av intervjuer med berörda parter. Däremot återgav tidningarna oftast in extenso Mehrs Ekoinslag, vilket dels måste ha berott på att han fortfarande var den ende från det socialdemokratiska lägret som ville kommentera affären, dels på det kontroversiella innehållet. Uppmärksamheten av Mehr gällde bland annat hans konstaterande att ST:s och AB:s framtid varit hotad, vilket sedan både folkpartiets pressbyrå och Journalistförbundet opponerade emot.¹⁶ Samma kväll som Ekot sändes tillbakavisade folkpartiet i en kommuniké i TT:s sena kvällsnyheter Mehrs påstående. Folkpartiets erbjudande om krediter hade inte accepterats.¹⁷

Någon tidningsdebatt om Dagens Ekos behandling av LO:s tidningsköp blev det inte. Det nämndes som exempel på Radiotjänsts »omdömeslöshet« när partiledarekot diskuterades någon vecka senare.¹⁸ Expressen däremot gisslade efter några dagar i en ledare socialdemokraten Per Nyström för att han värnat om arbetsgivarparten. Tidningen undrade om Nyström verkligen menade att Kreuger »genom sin hållning också skulle få undertrycka de arbetande tidningsmännens opinionsyttring mot det spel som drivits?«¹⁹

LO VÄGRAR PÅ NYTT

Tidningsköpet föranledde en månad senare en radiodiskussion: »Pressen, pengarna och det fria ordet«, och då kom principdiskussionen mellan LO och Radiotjänst upp på nytt. Vid en förfrågan av redaktören Birger Norman om medverkan tackade LO inte bara nej utan framförde även önskemålet att programpunkten skulle uppskjutas. I ett brev från Gösta Eriksson till radiochefen var tonfallet något beskt:

Då vi kunna antaga att programmet kommer att gå av stapeln utan vår medverkan trots att hela programpunkten synes vara tillkommen med anledning av vår tidningsaffär, kan man förvänta att såsom tidigare, någon annan vidtalas för att delta i diskussionen. [— —] Vi anse fortfarande att då de direkt berörda parterna icke stå till förfogande för ett radioprogram i frågan, så bör icke ovidkommande personer anmodas att i deras ställe fylla ut programmet.²⁰

Olof Rydbeck poängterade i sitt svarsbrev att objektivitetsregeln inte fick medföra att ett program inställdes om en part vägrade att delta. Frågan var av central betydelse och hängde intimt samman med radions fria ställning:

Skulle denna regel generellt tillämpas, innebure det i praktiken, att vem som helst skulle kunna förhindra behandlingen av viktiga samhällliga, politiska och andra frågor i radio. Radiotjänst skulle då helt förlora sin möjlighet att kontinuerligt informera och upplysa allmänheten i allmänna frågor.

Det fanns enligt Rydbeck ett undantag. Hade Radiotjänst på eget initiativ önskat aktualisera en fråga kunde programföretaget vid en inbjudan till debatt inte utan vidare gå förbi en vägran från en part. Om det däremot rörde sig om en aktuell händelse »av allmän och samhälllig betydelse« ålåg det Radiotjänst, som kanske det främsta nyhets- och upplysningsorganet i samhället, att belysa händelsen för lyssnarna: »Inte minst Radiotjänsts ställning som monopolföretag synes mig göra detta till en förpliktelse för företaget.«²¹

Gösta Eriksson återkom än en gång. Om han inte missminde

sig hade deltagarna i det tidigare samtalet på Radiotjänst i princip varit ganska ense om att Radiotjänsts egna kommentarer skulle framföras i de fall någon part inte ville framträda:

Med full förståelse sålunda för Eder strävan att objektivt förmedla nyheter till lyssnarna, måste vi nog ändå i sak anse det ganska rimligt att de i en fråga närmast berörda parterna skall kommentera förekommande händelser, och i sådana fall då parterna icke önska framträda inför radiolyssnarna måste någon annan form av objektiv upplysning kunna lämnas, utan att parterna därmed utsätts för mer eller mindre ovillig kritik i radion.²²

Radioledningens synpunkter hade tydligen påverkat Gösta Eriksson i så måtto att han övergivit åsikten att Radiotjänst skulle tillämpa vetorätten. Ett planerat program skulle sändas även om en part inte ville delta. Men ändå skulle den parten enligt Eriksson kunna utöva ett starkt inflytande på programmets uppläggning och innehåll. Radiotjänst fick inte ersätta den vägrande parten med personer som kunde uppfattas som verkliga partsrepresentanter. Eriksson tycks dessutom ha menat att ingen av parterna skulle få framträda i programmet när en part förklarar att den inte ville delta. Kvar skulle alltså bli en i neutral ton hållen redaktionell kommentar, så utformad att den inte kunde tolkas som kritik. Tillämpad i det aktuella fallet skulle det exempelvis ha betytt att Ekoredaktionen inte hade kunnat redogöra för innehållet i företagsnämndsavtalet, som Journalistförbundet ansåg att Kreuger och LO brutit emot.

RADIONÄMNDEN FRIAR

Per Nyström framhöll även i Radionämnden att han främst reagerat mot att arbetsgivarparten inte varit representerad i Ekot. Att döma av protokollet undvek ledamöterna med något undantag att diskutera själva vetorätten. I stället uppehöll de sig mest vid frågan hur aktuell radion borde vara och vid Ekoredaktionens personval. Gunnar Dahlander (s) undrade till exempel varför inte landshövding Ragnar Casparsson (s) hade anlitats som

tidningshistoriker, eftersom denne säkert kunnat ge synpunkter på hur tidningsaffären påverkade allmänheten. Han ifrågasatte om inte det bästa hade varit att aktualitetschefen Paul Björk eller någon annan på Radiotjänst kommenterat tidningsköpet. För övrigt ansåg Dahlander att hela frågan var passerad och uttryckte också sin uppskattning över den senaste tidens ökning av politiska inslag i programmen.

Folke Haldén (SAF) tyckte att »aktualitetsintresset någon gång borde vika, eftersom det måste vara viktigare för ett sådant instrument som radion att vara balanserad och återspegla olika synpunkter«. En annan ledamot, chefredaktör Torsten Andersson (bf), ansåg att man i första hand måste lägga journalistiska synpunkter på sådana här frågor. Haldén återkom då och menade att man inte fick överdriva parallellen mellan en dagstidning och radion: »Aktualitetens roll i sammanhanget överdrivs ofta och man är beredd att offra alltför mycket av andra värden för detta.« Redaktör Jessie Ståhl (fp) ville hävda radioledningens frihet också när det gällde de politiska kommentarerna.

Olof Rydbeck förklarade med samma argumentering som tidigare varför man inte kunde acceptera det s.k. vetot, och han sekunderades av talavdelningens chef Nils Erik Bæhrendtz, som framhöll att radion sökte »vänja allmänheten vid att en smula mer utrerade synpunkter skall kunna komma fram i ett program utan att motparten nödvändigtvis skall vara representerad i samma program«. Han menade också att en slagsida åt ett håll en gång fick uppvägas av slagsida åt andra hållet en annan gång.

Ingen ledamot krävde någon anmärkning mot Dagens Eko, och Nyström ville inte längre hålla fast vid sin egen anmärkning efter Paul Björks redogörelse för omständigheterna kring Ekot. Radionämnden undvek sålunda att direkt ta ställning till vetorätten, men den förda diskussionen och det friande utslaget visade ändå att vetorätten spelat ut sin roll. Men Radiotjänst fick en liten varning från Nyström, som betonade att det var angeläget att man inom Radiotjänst hade klart för sig att ju mer man

strävade efter aktualitet, desto ömtåligare situationer kunde man komma i.²³

LO:s tidningsköp berörde främst fyra parter: Torsten Kreuger, LO, folkpartiet och tidningspersonalen. LO och Kreuger hade ett gemensamt intresse av att inte uttala sig – varken i radio eller i press – utöver den korta kommuniké som Kreuger släppte ut. Utan tvivel hade LO förväntat sig att Radiotjänst inte skulle behandla tidningsaffären, när varken köpar- eller säljarsidan ville kommentera den. Om LO uttryckligen sagt detta till Ekoredaktionen framgår dock inte av källmaterialet.

LO:s uppvaktnings hos ställföreträdande radiochefen är ett synbart bevis på hur stor irritationen var inom LO. Under pågående förhandlingar med Kreuger gjorde man sig omakett att uppsöka Radiotjänst. Det var nog inte enbart för att uttrycka sin irritation. Man ville säkert förhindra en fortsatt »ensidig« behandling av det känsliga tidningsköpet och också försöka förmå Radiotjänst att i allmänhet hålla fast vid vedertagen praxis.

För folkpartiet var tidningsaffären mycket pinsam. Partiets kritik mot Ekot gick ut på att det borde ha haft en partipolitiskt neutral ton och en entydig partsrepresentation.

Mehr och Pers kan inte gärna ses som egentliga partsrepresentanter och blev inte heller presenterade som sådana. Däremot blev det – arrangerat eller inte – något av en skenbar balans i Ekot genom att Mehr var socialdemokrat och Pers folkpartist. Av de fyra parterna framträdde endast personalsidan i Ekot. Till LO:s förtrytelse bröt Radiotjänst mot tidigare spelregler och lät journalistkårens representant ge sin syn på tidningsaffären. K.-G. Michaneks kritik fick säkert än större effekt genom avsaknaden av kommentarer från LO och Kreuger.

Utgångspunkten för Dagens Eko i den tidspress som rådde måste ha varit att med alla till buds stående medel få nyheten kommenterad i Ekot. Uppläggningsen var helt i linje med Per Perssons promemoria. Ekot gjorde en rent nyhetsjournalistisk bedömning och sökte belysa nyheten från olika sidor. Alternati-

vet hade varit att vänta tills de ovilliga parterna själva funnit det lämpligt att framträda i radio.

Ekoredaktionen valde att dra en tystnadens slöja över att köpar- och säljarsidan inte ville framträda, vilket kanhända gav lyssnarna intryck av ensidighet. Många lyssnare bör ha frågat sig: Vad säger nu Kreuger och LO om denna kritik? Troligen ansåg redaktionen att det hade varit för provocerande att i klartext tala om att partsrepresentationen var rubbad. Genom att avstå från egna kommentarer och intervjuer ville redaktionen undgå kritik för partiskhet. Men likväl slog innehållet i kommentarerna tillbaka på redaktionen. Radiotjänst gjordes mer eller mindre ansvarigt för synpunkterna i dem.

Per Nyströms agerande är något förbryllande. Om han nu uppördes över att Torsten Kreuger inte fanns med borde han också ha blivit kritisk mot att LO saknades. Förklaringen kan vara den att han – trots påannonsen – uppfattade Mehr som representant för det socialdemokratiska lägret. Hur ovanlig den här situationen var över huvud taget visas av att Nyström inte alls tänkte sig att Kreuger kunde ha blivit tillfrågad men valt att stå utanför. Vad ville då egentligen Nyström uppnå genom att klandra Ekots tillvägagångssätt, innan Radionämnden fått tillfälle att dryfta frågan? Det kan inte uteslutas att han genom sin snabba aktion ville påverka Radiotjänst under pågående nyhetsbevakning.

Radioledningen höll från första början Ekoredaktionen bakom ryggen och försvarade den intagna positionen, samtidigt som man förde upp diskussionen på ett principiellt plan. Attityden skärptes till och med, när LO några veckor senare förvägrade Radiotjänst att fritt välja vad som skulle bli föremål för program och också ville påverka valet av medverkande. Förargelsen över Mehrs frispråkighet hade inte lagt sig. Beträffande Radionämnden går det inte att säga att den helhjärtat slöt upp på programföretagets sida. Man använde sig inte av möjligheten att genom ett entydigt uttalande försvara Radiotjänsts ambition att komma till rätta med vetorätten.

PARTILEDAREKOT

Valet i september 1956 medförde förluster för koalitionspartierna – socialdemokrater och bondeförbundare. För första gången sedan 1930 hade de borgerliga partierna tillsammans majoritet i väljarkåren. Den stora frågan var om regeringskoalitionen skulle fortsätta eller inte. Natten till lördagen den 13 oktober lyckades efter långa och intensiva överläggningar de båda partierna enas om grundvalen för ett fortsatt samarbete. I Dagens Eko, som till skillnad mot pressen inte bevakat regeringsfrågan, blev en nio minuter lång resumé av regeringsdeklarationen uppläst. Därutöver framträdde partiledarna Bertil Ohlin och Jarl Hjalmarson (h) med skrivna kommentarer, vilka var drygt fyra minuter vardera. Inte heller denna gång nämnde Ekoredaktionen varför inte de i sammanhanget viktigaste parterna deltog. Några redaktionella kommentarer gjordes över huvud taget inte.²⁴

I sin kommentar sade Bertil Ohlin att ett bräckligare underlag för en regering hade sällan eller aldrig skådats. Det fanns inga stora linjer för en målmedveten framstegspolitik utan ett hoplap-pat program där sprickorna var så väl synliga att till och med regeringspressen väntade att regeringen själv skulle komma att spricka redan under 1957.²⁵

Jarl Hjalmarson konstaterade att det var en i folkviljan försvagad koalition som nu skulle regera landet. På den centrala punkten i regeringsprogrammet – tjänstepensioneringen – hade partierna kommit överens om att inte komma överens.²⁶

HOTELSER MOT RADIOTJÄNST

Reaktionen mot att oppositionsledarna ensamma fick uppträda på arenan kom mycket snabbt. Statssekreterare Per Eckerberg, ordförande i Radiotjänsts styrelse sedan årets början, ringde till Olof Rydbeck samma kväll som partiledarekot sändes. Eckerberg berättade att hans telefon varit belägrad av personer som uttryckt sin indignation över Dagens Eko. Innehållet i samtalet var så allvarligt att Rydbeck dagen efter sammanställde en utförlig promemoria. Upprördheten gällde givetvis omständigheten att

oppositionsledarna fick framträda i Dagens Eko, fastän Tage Erlander och Gunnar Hedlund inte själva deltog.

I samtalet med Rydbeck uttryckte Eckerberg allvarliga farhågor för att det inträffade kunde få en menlig inverkan på den begärda licenshöjningen. Aktiekapitaltillskottet i samband med att folkrörelserna skulle bli delägare i Radiotjänst kunde också komma i fara, eftersom man inom LO var upprörd över Radiotjänsts behandling av tidningsköpet. Rydbeck fick ett bestämt intryck av att hotelser framförts till Eckerberg i båda dessa frågor. Eckerberg har senare inte förnekat att sådana hotelser uttalats men vill inte uppge några namn.²⁷

Eckerberg inte endast refererade kritiken utan kom också med personliga synpunkter. Han ogillade Ekots uppläggning och tyckte att det borde ha haft formen av en debatt. Rydbeck gav Eckerberg en mycket utförlig redogörelse för de många turer som föregick Ekot och försvarade samtidigt Ekochefen. Han fann det ursäktligt att Per Persson kontaktat Ohlin och Hjalmarson. Persson hade inte någon anledning att anta att statsministern skulle vägra. Rydbeck motiverade också varför man lät Ohlin och Hjalmarson framträda ensamma:

Jag framhöll för Eckerberg att det var uteslutet att Sveriges Radio, som i Dagens Eko kommenterar både regeringskriser och andra politiska frågor världen runt, med tystnad skulle förbigå den största inrikespolitiska händelsen på mycket länge. I den situation som förelåg genom statsministerns uteblivande och omöjligheten att nå inrikesministern sökte vi på bästa sätt se till att båda de berörda sidornas synpunkter kom till tals.

För Eckerberg påpekade Rydbeck att han tidigare fått klagomål över att Radiotjänst varit för följsamt mot regeringen. Skulle radion ha låtit hela frågan falla hade företaget med rätta förebråtts för att följa regeringens direktiv.

Eckerberg uppgav för Rydbeck att dennes redogörelse skilde sig på en väsentlig punkt från de uppgifter han själv fått. Erlanders vägran hade inte motiverats av trötthet utan av att han inte

hade velat gå med på att hans och Hedlunds inlägg skulle följas av Ohlins och Hjalmarsons. Det långa samtalet avslutades med att Eckerberg på nytt betonade att Radiotjänst kunde råka i svårigheter, när det gällde behandlingen av radions problem. Om så var fallet, svarade Rydbeck, stod hela principen om radions fristående ställning på spel.²⁸

Kritiken och hotelserna kom uppenbarligen både från LO och från något eller några socialdemokratiska statsråd. Eckerberg skulle knappast ha uttryckt oro för den begärda licenshöjningen om hotelsen inte hade kommit från regeringshåll. Att Eckerbergs partivänner vände sig till honom i hans egenskap av ordförande i Radiotjänsts styrelse är emellertid inte särskilt anmärkningsvärt. Men med hotelserna förhåller det sig annorlunda. De bör betecknas som otillbörliga påtryckningar.

Vilken roll spelade då Eckerberg själv? Tog *socialdemokraten* Eckerberg överhand eller värnade han i första hand om företaget Radiotjänst? Utan tvivel hade han tagit intryck av kritiken och var dessutom själv kritisk mot Dagens Eko. Att han gav uttryck för detta i sitt samtal med Rydbeck kan i den uppkomna situationen inte betecknas som otillbörligt. Samtalet tycks dock ha fått karaktären av en varning, vilket gör att Eckerbergs oberoende av grupper utanför Radiotjänst kan ifrågasättas.

DEN TREDSKANDE STATSMINISTERN

Dagen före det aktuella Ekot hade aktualitetsavdelningen diskuterat bevakningen av de pågående segdragna regeringsförhandlingarna och beslutat om en kommentar i Ekot, i den mån det var möjligt, och att det var lämpligt att även oppositionsledarna kom till tals. Först skulle emellertid regeringssidan kontaktas. Statsministerns sekreterare, Olof Palme, meddelade senare på dagen aktualitetschefen Paul Björk att han hade talat med Erlander. Oppositionsledarna kunde knappast ha något att säga om regeringsdeklarationen, då de nätt och jämnt skulle ha hunnit läsa den, framhöll Palme, och Paul Björk trodde därvidlag att Palme refererade statsministern. I detta läge samrådde aktualitetsredaktionen med

radioledningen och det beslöts då att statsministern borde tillfrågas om Palmes svar innebar ett kategoriskt nej till att framträda tillsammans med oppositionsledarna. På detta svarade Palme att Erlander inte bett att få uttala sig i radio. Beskedet var emellertid inte kategoriskt, utan Palme föreslog att statsministern kunde kommentera uppgörelsen samma kväll och oppositionsledarna dagen därpå. Detta framförde inte Björk till radioledningen, eftersom det stod klart att förhandlingarna inte skulle kunna avslutas i så god tid att en radiokommentar blev möjlig – i varje fall inte en där samtliga »demokratiska partiledare« kunde komma till tals.²⁹

Ekots bevakning uppmärksammades av ST, som under rubriken »Radioberedskap« berättade att allteftersom spänningen steg på kvällen förberedde Ekot en extra nyhetssändning. När kanslihuset meddelade att ingenting kunde meddelas före kl. 23.30 beslöt Radiotjänst att säga godnatt till lyssnarna.³⁰

På lördagsmorgonen meddelade TT att regeringsdeklarationen var under utarbetande och Radiotjänst försökte därför nå statsministern, för att höra hur han ställde sig till den nya situationen. Tid skulle nu finnas för genomläsning.

Först vid presskonferensen för de socialdemokratiska redaktörerna kl. 14.00 fick Björk kontakt med statsministern. Erlander, som fortfarande inte ville medverka, önskade tala med Björk efter presskonferensen. Före samtalet fick Björk en förfrågan om läget från Ekochefen Per Persson. Denne var ivrig, skriver Björk i sin promemoria, och han uppmanade honom därför att inte företa sig någonting utan bara vänta på besked.

Erlander hade sedan ett längre samtal med Björk och avvisade då hela tanken på ett radioframträdande. Han kände sig trött och hade annat att tänka på. På nytt och i ganska kategorisk form framförde han invändningarna mot medverkan av de båda oppositionsledarna. Björk undrade då hur han ställde sig till ett förslag att få framträda ensam. Efter en stunds betänkande avslög han också detta erbjudande. I sin promemoria motiverade Björk sitt erbjudande med att det radiomässigt hade varit bättre att få statsministern ensam än att inte alls få någon kommentar av

honom. Björk hade tänkt föreslå Rydbeck detta, om Erlander hade antagit erbjudandet. Beträffande oppositionsledarna tänkte sig Björk den lösning som Palme föreslagit. Eftersom Björk inte hade något positivt att meddela blev Rydbeck inte informerad, vilket är anmärkningsvärt med tanke på de tidigare kontakterna med radiochefen.

När Björk stod i begrepp att lämna kanslihuset telefonerade han till Per Persson, som då berättade att han redan kontaktat Ohlin och Hjalmarson och att dessa lovat att medverka. Hedlund däremot var oanträffbar. Vid ankomsten till Radiotjänst möttes Björk av stor förvirring. Dr Olle Strandberg hade samma dag omkommit i en dykarklocka under inspelning av ett radioprogram.

När den värsta uppståndelsen hade lagt sig började radioledningen att diskutera problemet beträffande regeringsdeklarationen. Rydbeck försökte förgäves nå Erlander, Hedlund och parti-sekreteraren Sven Aspling (s). Därefter telefonerade han till Ohlin för att informera honom om läget, men denne var redan på väg till Radiotjänst. När Rydbeck efter en stund fick veta att Ohlin och Hjalmarson befann sig i studion beslöt han att Ekot skulle ge ett mycket utförligt referat av regeringsdeklarationen följt av oppositionsledarnas kommentarer. Det underströks vid sammanträdet att Erlander och Hedlund skulle få tillfälle till kommentarer vid en senare tidpunkt, om de inte kunde eller ville framträda senare på kvällen.³¹

Till TT:s radioredaktion, som varje dag brukade få veta innehållet i Dagens Eko, kom den här aktuella dagen alltefter händelseförloppet olika uppgifter. En intern rapport av Staffan Rosén, chef för radioredaktionen, tyder på att Radiotjänst plötsligt insett att två redogörelser för innehållet i regeringsdeklarationen skulle följa tätt på varandra. TT-nyheterna, som både redigerades och lästes upp av TT, föregick Ekot. Radiotjänst kunde naturligtvis inte gärna för balansens skull avvara sin redogörelse, därför gällde det att förmå TT att korta ned sin.

Tre telefonsamtal kom från Radiotjänst med begäran att TT

skulle referera så litet som möjligt av kommunikén. Först ringde Per Persson och han fick då veta att TT:s resumé var på högst fyra minuter, vilket han menade var för mycket. Han skulle därför tala med radiochefen. Nästa påringning kom från Nils Erik Bæhrendtz, som »vädjade« till TT. Rosén svarade att TT ansåg att det var motiverat med en utförligare redogörelse, någon onödig upprepning behövde inte befaras. Nästa supplikant blev radiochefen. Kl. 18.45 – en kvart före sändning – ringde han och förklarade att Ekot råkat i en besvärlig situation, därför att Erlander och Hedlund inte gjorde några kommentarer. Men inte heller radiochefen rådde på TT. Kommunikén var så pass viktig att någon skada inte skulle ske, om TT redogjorde utförligt för den, hävdade Rosén, som i sin rapport påpekade att såvitt han mindes var det första gången någon av radiocheferna försökt påverka redigeringen av nyheterna.³²

På söndag eftermiddag lyckades Paul Björk få kontakt med Erlander och Hedlund. På Erlanders förslag beslöts att deras inlägg skulle knytas an till deras tal inför respektive riksdagsgrupper på tisdagen.³³

DIALOG VIA TT

På söndagen gick Radiotjänst ut med ett kort pressmeddelande via TT i vilket man förklarade bakgrunden till partiledareköt, bland annat att det i sista stund blivit klart att Erlander och Hedlund inte kunde delta. Samtidigt meddelade man att de skulle framträda i Dagens Eko på tisdagen.³⁴ Kommunikén gav sedan upphov till en unik ordväxling mellan statsrådsberedningen och Radiotjänst via TT. Strax före 19-nyheterna begärde Olof Palme att få en kommuniké uppläst i nyhetssändningen. I kommunikén meddelade man att Erlander avböjt redan på fredagen och att Hedlund inte hade känt till att han hade haft möjlighet att medverka.³⁵

För att ge Radiotjänst en möjlighet till kommentar beslöt Staffan Rosén att vänta med kommunikén till 22.15-sändningen. Från Radiotjänst ringde sedan bland andra Björk och ville ha

plats för »ett litet uttalande«. Det visade sig att det var på 80 rader mot regeringens åtta, vilket betydde att halva sändningstiden skulle gå åt. Nu fördes ärendet upp på radiochefsnivå. Rosén frågade Rydbeck om det inte var att ge saken lite för stora proportioner, vilket denne höll med om. Svaret förkortades sedan till en tredjedel av det ursprungliga.³⁶

PRESSEN OCH REGERINGSDEKLARATIONEN

En jämförelse mellan Dagens Eko och pressen beträffande partiledareköt blir snarlik den beträffande Ekot om tidningsaffären. Kvällstidningarna hade regeringsdeklarationen, men inga intervjuer eller uttalanden. Erlander hade, uppgav Expressen, skämtat bort journalisternas frågor.³⁷ Morgontidningarna dagen efter saknade också intervjuer. I MT fanns ett kort uttalande av Erlander, som förklarade att koalitionspartierna hade omprövat den gemensamma grundvalen för samarbetet och funnit att den höll: »Märkligare är det inte.« I fråga om oppositionsledarna hade tidningarna inga egna intervjuer med dem utan återgav in extenso Dagens Eko-inslagen.³⁸ Även denna gång var Dagens Eko en nyhetskälla för pressen, som inte hunnit eller lyckats få egna intervjuer eller längre uttalanden från partiledarna.

»DÅLIGT OMDÖME« ENLIGT MT

I en ledare i MT kritiserades Radiotjänst mycket skarpt. Ledaren skulle sedan ge upphov till en animerad brevväxling mellan Olof Rydbeck och tidningens chefredaktör Gösta Elfving. Återigen hade Radiotjänst visat prov på dåligt omdöme, slog ledaren fast. Det underliga arrangemanget med oppositionsledarna måste ha gjorts i fullt medvetande om att de skulle bli ensamma framför mikrofonen:

Det finns emellertid också en principiell synpunkt i sammanhanget. Vad är det som gör att hrr Ohlin och Hjalmarson skall dyka upp som gubben i lådan varje gång en regeringsdeklaration eller liknande aktstycke föreligger? Vilken fullmakt har de att spela folkets samvete eller vad det nu är för roll Radiotjänst tilldelar dem? [— —] Att låta

dem uppträda som en sorts permanenta extragranskare i radio av alla uttalanden från regeringens sida kan däremot varken vara rättvist eller parlamentariskt sett tillfredsställande. En regeringsdeklaration innehåller inte någon polemik i gängse stil utan utgör, som i det nu gällande fallet, en saklig redogörelse för vid överläggningar uppnådda resultat.

Principiellt sett var det enligt ledaren i högsta grad diskutabelt att låta oppositionsledarna delta och få stå oemotsagda. Den ena parten hade blivit ensidigt favoriserad.³⁹

Olof Rydbeck bemötte i ett mycket skarpt och långt brev till Gösta Elfving kritiken i ledaren. Han tillbakavisade påståendet om arrangemanget:

Det är ju en ganska oerhörd beskyllning som riktas mot Radiotjänst. Vi skulle alltså vid programmets uppläggning ha fifflat så att oppositionsledarna skulle få tillfälle att ensam komma upp och därefter i ett pressmeddelande ha ljugit om saken.

Ekoredaktionens åtgärd var, betonade Rydbeck, helt i överensstämmelse med beslutet på fredagen. Radiotjänst hade frihet inom ramen för gällande riktlinjer att handla som man gjort. Att tiga still hade varit otänkbart.⁴⁰

Gösta Elfving ansåg i sitt svarsbrev att Ekoredaktionens interna svårigheter att få kontakt med den ene eller den andre saknade betydelse. Hur Ekot presenterades var det avgörande och han förstod mycket väl Radiotjänsts princip. Radiotjänst trodde att varje gång regeringen eller de partiledare som ingick i regeringen framträdde skulle neutraliteten kräva att också oppositionen kallades fram:

I själva verket är denna neutralitetsdoktrin i högsta grad oneutral. Vad det här gällde var ett förhandlingsresultat. Det utgjorde ingen renodlad socialdemokratisk ståndpunkt, icke heller någon renodlad bondeförbundistisk. Det var en uppgörelse på grundval av vilken det skulle bli möjligt att bilda en majoritetsregering, som kunde ge stadga främst åt landets ekonomiska politik.

Elfving framförde en åsikt som ur journalistisk synvinkel var egendomlig för att komma från en tidningsman. Man får lätt intrycket att han närmast såg radion som en megafon för politiker:

Vore det inte mycket bättre att i ett sånt här fall låta nyheten tala? Det är inte långt till remissdebatten. Då kommer oppositionsledarnas dag. De bör då ha tillräckligt utrymme i radio för att i sin tur lägga fram sin ståndpunkt.

Kritiken mot radion kom inte bara från politiskt engagerade, påstod Elfving, utan det fanns »en vitt utbredd känsla av att radion gör sig skyldig till allvarliga felbedömningar«. Opinionsstormen skulle inte komma att bedarra förrän det blivit »fair play i politiska ting«. Elfving kom i sitt brev också in på ett mera principiellt resonemang. Han uttryckte önskemålet om flera politiska diskussioner i stället för »hackepölsa-ekon«. Men han menade inte att partiledarna skulle mötas i diskussioner, utan de skulle i stället släppas fram en i taget. Hela programtiden skulle ägnas åt ett sakresonemang i viktiga frågor.⁴¹

I en ledare förde han fram liknande åsikter. Han ansåg att Ekot om regeringskommunikén borde ha varit en vägledning för lyssnarnas egen bedömning. I Ekot fanns ingen systematisk framställning, inga sakuppgifter av betydelse, inte heller något försök att diskutera den svenska politikens aktuella uppgifter. Det demokratiska Sverige hade, påstod Elfving, ännu inte en radio som intresserade sig för politisk upplysning »annat än i form av valdebatter eller små polemiska inlägg knutna till frågekomplex som icke fått en tillfredsställande belysning innan polemiken hakas på«.⁴²

Eftersom Elfving och Rydbeck skulle fortsätta resonemanget vid en lunch avstod radiochefen i sitt svarsbrev från att kommentera Elfvings synpunkter. Rydbeck ville bara nämna att framträdanden av partiledarna var för sig hade dittills fallit på principavgörandena från 1948 om kommunisterna. Han trodde dock att bestämmelsen skulle omprövas och då låg fältet öppet för de av Elfving önskade programmen.⁴³

Arbetsbladets (s) chefredaktör Yngve Möller kom med synpunkter som stämde överens med Gösta Elfving. Ekoinslaget var den svåraste fadäsen på länge i radion: »Man fuskade bort en nyhet för att jaga efter en drabbning mellan partiledarna.« Utrikesbevakningen var till Möllers belåtenhet, däremot ville han att radion skulle inleda en ny giv, när det gällde inrikespolitiken:

Inte skygga för politiska frågor som för pesten, utan gripa sig an med att ge tillfälle till periodiska översikter och kommentarer. Här råder verkligen ett behov, ty okunnigheten i samhällsfrågor är utbredd. [— —] Den snåla bevakningen som nu sker mellan partierna, misstänksamheten att den ene favoriseras och andra misskrediteras, skulle vika om radion samlade sig till en sådan ny giv. Den ambitiösa journalistiska andfåddhet som präglar en del ekoinslag om dessa ting kan saklöst undvaras och ersättas av en radiomässig verksamhet om politiska frågor som verkligen har ambition och djärvhet att upplysa och informera.⁴⁴

I Vestmanlands Läns Tidning utgick ledaren från själva sakfrågan, vetorätten, som »erbjudit ett underbart bekvämt sätt för den som funnit det förmånligare att tiga än att tala, att också hindra andra från att med radions hjälp få fakta och meningar spridda över hela landet«. Det var förståeligt att det måste ha retat »radiofolk med nyhetskänsla«, när man inte vid varje särskilt tillfälle fått neutralitetsvågen att väga absolut jämnt. Radion skulle inte vara ett sömnpulver. Det fick vara måtta på dess försiktighet.⁴⁵

Gösta Netzén i Arbetet (s) tyckte att det emellanåt var ganska överansträngt av partier och grupper att kräva den precisa milimeterrättvisan eller sekundrättvisan. Men i fråga om partiledareköt hade radion förlorat omdömet. Det var inte journalistiskt vettigt att släppa fram oppositionsledarna. Herrarna på Radiotjänst borde ha kunnat räkna ut vilka slags kommentarer det skulle bli.⁴⁶

Expressen menade att det var väl Erlanders ensak om han inte ville träda fram för folket, men då fick han också finna sig i att Radiotjänst släppte fram de andra politiska partierna. Det verk-

ligt oroväckande inslaget i tvisten var hans »anspråk på att ensam äga avgörandet om opinionsbildningen i radio.«⁴⁷ «Synda vidare – Radiotjänst«, uppmanade Arbetaren (synd) i sin ledare. Radiolyssnarna hade samma rätt som tidningsläsarna att få stora nyheter, även politiska, kommenterade omedelbart.⁴⁸ Värmlands Folkblad (s) såg inte inte affären som någon medveten partiskhet hos den svenska radion. Låt radion arbeta i fred, uppmanade tidningen,⁴⁹ som skilde sig från andra socialdemokratiska tidningar, där indignationen var stor. Förhållandet att Erlander inte velat framträda förbigicks allmänt i de socialdemokratiska tidningarna. Generellt kan man säga att indignationen på socialdemokratiskt håll inte motsvarades av ett kraftigt försvar i borgerlig press.

Någon socialdemokratisk lyssnarstorm mot Radiotjänst finns inte noterad. Enligt sändningsledaren kom de flesta samtalen från kommunister som klagade över att kommunistledaren inte fick kommentera regeringsdeklarationen.⁵⁰ Dagen efter sändningen gjorde Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbunds styrelse ett protestuttalande mot Radiotjänst och från ett femtontal fackföreningar kom efter hand skarpa protester mot uppläggningsen av Ekot.⁵¹ Förmodligen var det en styrd kampanj mot Radiotjänst, även om den blev ringa till omfattningen. Tage Erlander har många år senare berättat att det inom partiet förelåg krav på stora demonstrationer mot Radiotjänst, bland annat bojkott.⁵² En anmälan till Radionämnden gjordes av en personalklubb vid ett mindre företag i Stockholm.⁵³

Även i riksdagen blev partiledarekot föremål för debatt. Den socialdemokratiska gruppledaren i andra kammaren, Gösta Skoglund, ansåg i remissdebatten att det hade klickat i omdömet hos både Radiotjänst och oppositionsledarna: »En trontalsdebatt utan att trontalets huvudmän kan delta i den vill vi nog slippa i fortsättningen. [– – –] För framtiden blir det tydligt nödvändigt att med större uppmärksamhet följa radions sätt att hantera program av detta slag.«

Skoglund förbisåg det faktum att Erlander inte velat delta i

Ekot, vilket Ohlin påminde honom om. Något polskt veto brukar vi inte ha här i landet, påpekade Ohlin, och Hjalmarson undrade om Skoglund ville ha en statscensur över radion. Ohlin kommenterade även åsikten från socialdemokratiskt håll, att oppositionsledarnas dag kom vid remissdebatten. Han undrade om det då var meningen att oppositionen skulle få avsevärt mera tid i radioutsändningen än regeringen. I annat fall föll resonemanget helt och hållet.⁵⁴

KLAGOMÅL FRÅN KOMMUNISTERNA

Ett riksdagsparti som inte alls fick kommentera regeringsdeklarationen i Ekot var sålunda det kommunistiska partiet. Riksdagsmännen Knut Senander och Helmer Holmberg protesterade mot behandlingen dels i en skrivelse till Radiotjänst, dels vid en uppvaktning hos radiochefen: »Politiska diskussioner och enkäter, där ett riksdagsparti konsekvent utestängs från deltagande, kan icke sägas vara uttryck för strävan till objektivitet.«⁵⁵ Olof Rydbeck bemötte i ett brev den framförda kritiken. Han åberopade styrelsens beslut att alla partier inte nödvändigtvis behövde delta i alla program av politisk natur. Om kommentarerna i Ekot skrev han följande:

I första hand avsåg dessa att belysa hur de två regeringsbildande partierna och de båda borgerliga oppositionspartierna såg på situationen. De tänkbara kombinationerna var fem: en rent socialdemokratisk regering, en regering bondeförbundare–socialdemokrater, en regering höger–folkparti, en regering höger–folkparti–bondeförbund och en allmän samlingsregering. Som synes står kommunisterna hela tiden utanför. Statsministern har dessutom kategoriskt förklarat, att socialdemokratin inte vill bli beroende av kommunisternas stöd för en viktig frågas genomförande.⁵⁶

Mot bakgrund av den känsliga tjänstepensionsfrågan ter sig inte Rydbecks motivering särskilt övertygande. Från journalistisk synpunkt borde även kommunisterna ha fått kommentera regeringsdeklarationen. Utifrån Radiotjänsts tillämpning av opar-

tiskhetskravet kan man säga att Radiotjänst handlade fel. Men de riktlinjer Rydbeck återopade möjliggjorde en uteslutning av kommunisterna. Det fanns också praktiska problem, även om de inte är redovisade. Eftersom kommunisterna inte fick stå oemot-sagda i radio kunde inte Ekot avslutas med en kommunist. Att lägga denne först vore otänkbart. En placering mellan Ohlin och Hjalmarson krävde säkerligen underhandlingar med dem. Resultatet hade troligen blivit ett Eko utan kommentarer, om radioledningen verkligen ansett att kommunistledaren skulle delta.

RADIONÄMNDEN FRIAR

Radionämnden behandlade partiledarekot på samma sammanträde som Ekot om tidningsaffären. Inte heller nu blev det någon egentlig principiell diskussion om själva vetorätten. Också denna gång friades Ekoredaktionen.

Flera ledamöter hade reagerat för det hastiga tempo som regeringsdeklarationen hade blivit uppläst i. På detta svarade Nils Erik Bæhrendtz att uppläsaren varit i svår tidsnöd. Sven Backlund, chef för UD:s pressbyrå, ansåg att kommunikén hade varit absolut osmältbar för lyssnarna, även om den hade blivit uppläst väl. Lyssnarna borde ha kunnat kräva en helt annan orientering, och han ifrågasatte om Radiotjänst hade bedömt saken riktigt, när man lät oppositionsledarna över huvud taget kommentera kommunikén. Denna synpunkt föranledde en invändning från Nils-Olof Franzén, som utifrån journalistisk synvinkel menade att den första fråga som lyssnarna måste ställa sig var: Vad säger nu oppositionen? Han fick medhåll från Torsten Andersson, som tyckte att det hade varit att förfuska en fin idé om Radiotjänst nöjt sig med en egen kommentar. Gunnar Dahlander tyckte att Radiotjänst kunde ha gjort en egen kommentar. För Jessie Ståhl skulle det ha framstått som åsiktsförtryck om oppositionen inte hade fått framträda, på grund av att regeringen inte ville kommentera kommunikén samma dag den kom. Gunnar Hirdman ansåg att aktualitetssynpunkten kanske hade överdrivits denna gång. Det var naturligt att även andra parter i

tänkbara regeringskoalitioner kom till tals, framhöll radiochefen. Vad partiledarna sedan sade i programmet var inte radions sak. Per Nyström avslutade debatten med att framhålla att »han var skeptisk mot möjligheterna att få tag på en Radiotjänsts egen politiske kommentator som hela svenska folket skulle vara nöjd med«. Det skulle nog ofta bli mycket magra kommentarer, trodde han.⁵⁷

I likhet med det föregående Ekot hade Radiotjänst från första början tänkt sig en partsrepresentation. Det förslag som Palme framförde till Paul Björk innebar i praktiken ett veto mot ett framträdande av oppositionsledarna och var ett tydligt försök att påverka uppläggningsen av ett enskilt program. Erlanders medverkan gällde ett nyhetsprogram och kan därför inte jämföras med sådana politiska program som Radiotjänst och de politiska parterna *gemensamt* brukade överlägga om.

Intressant i det här sammanhanget är Björks tidigare relationer till det socialdemokratiska partiet. I slutet av 1940-talet var han facklig sekreterare inom SAP:s expedition, och fram till 1956, då han tillträdde sin chefspost på Radiotjänst, var han chefredaktör för Norrländska Socialdemokraten. Det är mycket möjligt att Björk befann sig i ett visst underläge gentemot Erlander, även om han säkerligen var envis i sina försök att få statsministern till mikrofonen.

I sina memoarer skriver Erlander att hösten 1956 var det enda tillfälle under sin långa regeringstid som han betraktade regeringsinnehavet som livsviktigt för socialdemokraterna: »Vi måste behålla regeringsmakten till dess att vi hade ett hållbart förslag i tjänstepensionsfrågan som vi själva trodde på.«⁵⁸ Erlanders invändningar mot Radiotjänsts planer att släppa fram oppositionsledarna berodde säkerligen på att han insåg att de skulle försöka visa på vilken bräcklig grund det fortsatta regeringssamarbetet byggde. Det är inte omöjligt att Erlanders syfte med sitt samtal med Björk var att ge en utförlig redogörelse för partiets handlingssätt, för att kanske få honom att i en egen kommentar förklara varför det var så angeläget att koalitionen bestod.

Radiochefens försök att kontakta Bertil Ohlin tyder på att han helst ville uppskjuta oppositionsledarnas framträdande. Radioledningen hade säkert velat gå något försiktigare till väga för att få partierna att överge vetorätten. I ett anförande några månader senare sade Nils Erik Bæhrendtz att läget hade uppstått genom ett missgrepp från radions sida. Han menade att det var möjligt att man inte handlat som man gjorde, om man inte blivit försatt i en tvångssituation.⁵⁹ När Ohlin och Hjalmarson väl var på plats i studion fattade emellertid Rydbeck sitt definitiva beslut, utifrån både nyhetsjournalistiska och principiella synpunkter. Att inhibera eller uppskjuta sändningen av oppositionsledarnas inlägg skulle ha givit dem intrycket att Radiotjänst gått regeringens ärenden. Ett hänsynstagande till Erlander hade fått en prejudicerande effekt och ytterligare förstärkt användningen av vetorätten.

För Erlander måste Ekot ha tett sig som rena utmaningen mot honom. Han skildes säkerligen från Björk i förvisningen om att oppositionsledarna inte skulle släppas fram i Dagens Eko. Det är inte otroligt att Erlander lade hela skulden på Rydbeck, som uppfattades som högerman, vilket till en del kan förklara den starka indignationen från socialdemokratiskt håll.

Efter Ekot om tidningsköpet fördes en debatt mellan LO och radioledningen. Med undantag för kommunikéerna förekom inga diskussioner mellan radioledningen och Erlander efter Eko-sändningen. Möjligen kan man säga att han företrädde av Gösta Elfving i regeringsorganet Morgon-Tidningen. Kritikerna i pressen och i Radionämnden förbigick alldeles grundproblematiken, alltså frågan om vetorätten. Betecknande nog ville de inte se radion som ett nyhetsjournalistiskt medium. Påfallande var dock att debattörerna, hur de än såg på partiledarekot, önskade flera politiska program i radio. Det fanns också de som förordade redaktionella kommentarer. Det tvivel som därvidlag fanns hos Radionämndens ordförande är ett tecken på hur känslig frågan om politik i radio verkligen var.

LO:s tidningsköp och koalitionsregeringens kommuniké var två mycket stora inrikespolitiska nyheter och därtill ytterst känsliga. I dagstidningarna var de förstasidesstoff. Frånvaron av dem i det kommenterande nyhetsprogrammet Dagens Eko skulle därför ha tett sig besynnerlig. Genom kommunikéernas sena publicering kom Dagens Eko nyhetsmässigt sett i ett gynnat läge. Betecknande för situationen var att dagstidningarna dagen efter inte hade lyckats nå längre i uppföljningen utan måste använda Dagens Eko som nyhetskälla. I båda fallen vägrade de parter som givit upphov till nyheterna att yttra sig i massmedia.⁶⁰

Incidenterna kom också i ett brytningsskede. »Får jag be om en kommentar«-journalistiken var på definitiv avskrivning, vilket innebar att Dagens Eko inte längre ville vara en megafon för partiers, myndigheters och organisationers officiella ståndpunkter. Bidragande till att kritiken blev så häftig var även förhållandet att inrikespolitiken hade en försvinnande liten plats i Dagens Eko. Av 1 541 ekoinslag 1956 kan ca 80 föras till inrikespolitik. De flesta var dock av föga partipolitisk karaktär. Siffran för främmande länders politik var betydligt större, ca 390 inslag.⁶¹ Dagens Eko hade också hållits utanför årets valrörelse.⁶²

LO hade förväntat sig att dess vägran att medverka i Ekot skulle resultera i att Radiotjänst avstod från att belysa tidningsköpet. Dessutom försökte LO förhindra att programföretaget uppmärksammade frågan på nytt. LO:s uppvaktning hos radiochefen kan karakteriseras som en otillbörlig påtryckning. Även folkpartiet hade invändningar i fråga om valet av medverkande. Partiet valde emellertid att klaga hos Radionämnden.

Tage Erlander ställde från första början villkor för sin eventuella medverkan. Hans upprepade invändningar mot oppositionsledarnas framträdande i Ekot kunde inte uppfattas som något annat än ett veto. Genom att inte själv delta ville han till sist omöjliggöra för Radiotjänst att låta dem komma till tals. Också statsministerns agerande var en otillbörlig inblandning i Radiotjänsts programverksamhet, något som i än högre grad kan sägas

om de allvarliga hotelser som Per Eckerberg mottog från ledande socialdemokrater.

Ingen kunde med fog säga att Radiotjänst brutit mot avtalet eller de av Radionämnden godkända interna programreglerna. Kritikernas svaga punkt var att de i en offentlig debatt inte kunde föra fram kravet att Radiotjänst i vissa situationer måste tillämpa vetorätten. Ett sådant krav skulle ha givit motståndarna till monopolstarka argument. En tillämpning av vetorätten i de två aktuella fallen hade varit oförenlig med Radiotjänsts faktiska monopolställning, som bland annat skulle utgöra en garanti för att olika åsikter kom fram i radio. Yttrandefriheten skulle ha lidit ett allvarligt avbräck. Var och en hade naturligtvis en legitim rätt att vägra att yttra sig i radio, men ingen hade rätt, hur stort partsintresset än var, att genom en vägran motsätta sig andras rätt att fritt få föra fram sina åsikter. Ett sådant handlingsätt vore i grunden odemokratiskt.

För Dagens Ekos satsning på ökad aktualitet och djärvhet i ämnesvalet var vetorätten ett oacceptabelt hinder. Förhållandet att Ekot endast hade en daglig sändning försvårade för redaktionen, när det gällde kontroversiella frågor. De nyhetsmässiga ambitionerna och kravet på partsrepresentation inom kort tidrymd hade lättare kunnat tillgodoses, om det hade funnits två eller flera dagliga sändningar. En annan nackdel för redaktionen var förhållandet att TT helt och hållet svarade för nyhetssändningarna. Detta hade även fördröjt uppkomsten av en riktigt utpräglad nyhetsjournalistisk inriktning hos Radiotjänst.

Radiotjänst red ut stormen. Protestaktionerna drunknade i den stora uppskattning som programföretaget rönt för sin snabba och effektiva bevakning av Ungernkrisen, som inträffade bara någon vecka efter de här incidenterna.

Det politiska skämtet

Redan i tidigare kapitel har det förekommit exempel på hur satiren eller enkla sketcher kritiserats av lyssnare och Radionämndsledamöter. Den sortens kritik kom att öka i styrka vid mitten av 1950-talet, vilket kanhända hade att göra med att de åren var ett brytningskede i samhällslivet, men också att satiren, det politiska skämtet, träffar så olika. Vad är egentligen god underhållning, kan man undra?

Svårigheterna med underhållning i radio belystes i Radionämnden 1955 av dåvarande underhållningschefen Per-Martin Hamberg. Han tog i sitt anförande upp den väsentliga frågan: Vilken publik hade underhållningsavdelningen? Den var heterogena än någon annan avdelnings, menade han, den bestod av alla miljonerna lyssnare. Lyssnarkretsen omfattade alla olika sårntressen, bildningsgrader och kulturnivåer, och – betonade Hamberg – underhållningsavdelningen hade dem samtidigt. Därför hade man försökt att variera kosten.

Den stora svårigheten med underhållningen låg i att alla ville bli roade, men var och en på sitt vis. Skämtet skulle passa lyssnarens sociala position, hans bildningsgrad, hans politiska övertygelse, hans religion och eventuella allmänmänskliga uppfattning. »Redan efter det konstaterandet kunde alla ansträngningar i underhållningsväg lika gärna upphöra«, framhöll Hamberg ironiskt: »Ett skämt som passar alla socialgrupper, politiska åskådningar, religioner och allmänna idealbildningar, existerar naturligtvis inte.«

Hamberg hade dock inga större förhoppningar vad gällde framtiden: »Nej, det politiska skämtet har inte stor chans hos toleransen, det kommer alltid att finnas någon Vän av ordning eller Observer som saknar den ordnade diskussionens Herr Ordförande och Votering och finner dessa oemotsagda lustigheter perfida och sårande.« I sitt anförande var Hamberg också kritisk mot radioledningen. Resurserna var inte tillräckliga. Underhållningen var det primära för en väsentlig del av lyssnar-

na och därför måste Radiotjänst förstå att resurserna måste anpassas efter detta. »Underhållningen måste äntligen få den organisatoriska ryggrad den behöver, improvisationens tid har varit alldeles för länge«, menade Hamberg. Härvidlag fick han ett kanske oväntat stöd av Per Nyström, som skulle tillåta sig att påpeka för styrelseordföranden att det saknades resurser för att höja underhållningsprogrammets standard!

I Radionämnden ogillade ledamoten Gunlög Mosesson-Järhult en direktsänd revyforeställning (15.5.1956) från Blanche-teatern i Stockholm. Hon frågade om den kunde anses vara radiomässig, och fann den själv larvig och plump genom sina anspelningar och häntydningar på personer och sladder som gick i vissa kretsar, inte minst på det sexuella området. Innehållet i revyn var ett angrepp på omistliga livsvärden. Det fanns, tyckte hon, en infantil förtjusning hos publiken över allt som rörde öl och sex: »Intrycket står kvar, att radion via den här utsändningen ger sanktion åt en allmän slapphet och sliskighet, som understryks av publikens ideliga och förtjusta flabb.« Sådana här program upplevde hon som sabotage mot försöken från lärare och ungdomsledare att värna om hem och dygd.

Per Nyström påminde om att åtskilliga ledamöter hade hävdad vid en liknande diskussion året innan att standarden på revy-sketcherna helt enkelt var för låg för att de skulle kunna sändas i radio. Gunlög Järhult fick många instämmanden, bland annat från Ingrid Levin, som ansåg att den allmänna tonen var förfärlig och stred mot alla kultursträvanden. Olof Rydbeck betonade att den här formen av revysändningar var ett experiment men höll med om att en del var plump och småsliskt, medan annat var roligt. En viss marginal kunde och borde man väl tolerera, när det gällde den här sortens underhållning, konkluderade han. Något medhåll på den punkten fick radiochefen inte av Per Nyström, som ansåg att revystandarden var för låg och inte passande för Radiotjänsts verksamhet. Han trodde att Radiotjänst överskattade underhållningsvärdet hos publiken. Personligen hade han mycket kritik att rikta mot underhållningspro-

grammen. Det borde nog ske en uppräckning, menade han.

Någon försvarare för den aktuella revyn fanns inte. Gunnar Hirdman tyckte dock att Gunlög Järhult borde förstå att det inte var någon tvångsmatning. Hon föreslog emellertid följande uttalande: »Nämnden hemställde att vid utsändande av revyer ökad uppmärksamhet måtte ägnas åt vad som tillåts komma fram i radio med tanke på radions differentierade lyssnarskaror samt den psykologiska skillnaden mellan en storstads revypublick och radions lyssnare.« Nämndens andra ledamöter fann tydligt detta uttalande för magstarkt och antog i stället ett förslag från Hirdman. I detta uttalade nämnden förhoppningen att de synpunkter och önskemål som framkommit »måtte beaktas« av Radiotjänst.⁶³

AINA ERLANDERS HALSBAND

I programmet »Nu är det dags« (25.8.1956) hade det förekommit en sketch – »Enslingen« – som Per Nyström ogillade. Kritik hade framförts till honom »under hand, utifrån«. Sketchen var föranledd av de många inhemska spionaffärerna och statsministerparet Erlanders resa till Sovjetunionen. Nyström tyckte att författaren på ett insinuant och plump sätt hade satt presenter till Aina Erlander i samband med de ersättningar som hade lämnats till spionen i den då aktuella spionaffären. I samtalet med Enslingen hade det nämnts att spionen fått dåligt betalt. Men det var kanske inte så farligt, menade kuplettförfattaren, för i stället hade fru Erlander fått ett halsband. Detta hade dock sagts, framhöll Nyström, utan att man beskyllt henne för att ha deltagit i spionaffären.

Diskussionen blev livlig och det fanns synpunkter både för och emot. Rektor Folke Haldén fann inte alls programmet stötande. Man fick bara inte vara »så förtvivlat personligt känslig i vissa samhällsställningar«. Gunnar Hirdman och riksarkivarie Ingvar Andersson hade blivit överraskade över att sketchen med ett undantag var så rolig. Anspelningen på Aina Erlander var inte smakfull. Synnöve Bellander gjorde en tolkning som nog stämde

överens med författarens avsikt med sketchen. Hon kunde inte förstå att den på något sätt var nedsättande för Aina Erlander. Det var väl det ryska dubbelspelet som var utpekad. Nyström höll med om tolkningen men såg det hela ur en mänsklig aspekt. Det var synd om henne, att få sitt namn nämnt i spionsammanhang.

Vid samma tillfälle behandlade nämnden också Karl Gerhards »Halleluja-visa« i underhållningsprogrammet »Värdshuset Tuppen«. Han hade haft »halleluja« som refräng och också använt vissa religiösa ord och uttryck. Kupletten hade verkat sårande på vissa lyssnargrupper, ansåg Gunlög Järhult. Detta hade skett genom att han parodierat uttryck som för många människor representerade religiösa värden och upplevelser. Einar Gustafsson menade att hela melodin var en parodi på en religiös sång och framhöll att det inte var god smak att parodiera uttryck som var förknippade med djupa religiösa känslor hos både vuxna och barn. För Per Nyström var det inte heller god smak om fosterländska sånger och arbetarrörelsesånger parodierades. Han redovisade en kluven inställning. Det var mycket ömtåligt för nämnden att dra upp några »staket« för radioförfattarna, men å andra sidan måste en del hänsyn tas, kom han fram till. Radion stod dock på i varje hem. Synpunkten att det kunde vara skadligt för barn att höra Karl Gerhard fann Malin Benett överdriven. Man behövde vara vuxen och ha öronen på hjälpenn, om man skulle komma underfund med Karl Gerhards mening med sina visor.

Valter Åman och Jessie Ståhl tyckte att det fick vara mätta på förbud och föreskrifter och tabun för programledningen. Alltsedan nämndens diskussion om revyerna hade lyssnarna inte fått några smakbitar av Karl Gerhard, Blancherevyerna eller av Kar de Mumma, klagade Ståhl, som också ömmade för lyssnarna i landsorten. Hon undrade också beträffande parodin på bibliska uttryck:

Får man i fortsättningen sjunga »Joakim uti Babylon« och »Gubben Noak« i radio? Det är ju också i så fall parodier på bibliska uttryck. [— —] Jag vill inte försvara några klumpigheter och smaklösheter, men när vi nu har tillgång till en så kultiverad och så spirituell och

elegant nöjespappa som Karl Gerhard, så inte vill vi gå miste om honom i radio, helt och hållet.

Gunlög Järhult hade fått många uppringningar från Småland. Hon fann visserligen att det var en »väldigt rolig politisk parodi«, men de bibliska uttrycken var heliga för många människor, att bli frälst var en central fråga för dem. Det var inte broder Petrus eller någon annan religiös dignitär som trampades på tårna utan den vanliga fru Andersson ute i stugan. Professor Ingemar Düring såg mer principiellt på frågan och hävdade att det skulle vara en ohygglig princip i radion att inte travestera eller driva med det heliga, men hur gränsdragningen skulle göras fanns det många meningar om.

Med en liten gliring till Gunlög Järhult sade Sven Backlund att han kanske inte varit tillräckligt ofta i Småland. Det var litet farligt om Radiotjänst blev för finkänsligt. Både sketchen och Karl Gerhard-visan var ganska periferiska punkter för behandling i Radionämnden, hävdade han. Astrid Lindgren däremot var från Småland, och hon hyste en viss förståelse för att inte bara smålänningar utan även andra tog anstöt. Hon ville rekommendera att radion tog litet mer hänsyn än vanligt, när det gällde religionen. Karl Gerhard, som var en sådan kvick karl, kunde kosta på sig att vara rolig utan att använda de religiösa uttrycken.

En betydande del av diskussionen upptogs av frågan vilken principiell ståndpunkt nämnden skulle inta och vilka följderna kunde bli för programtjänstemännen. Man fick inte, framhöll Ingvar Andersson, som tidigare varit föredragschef på Radiotjänst, lägga alltför hårda krav på radions medarbetare, om de skulle kunna fortsätta arbeta med tillfredsställelse och på ett ostört sätt. Båda ärendena var för små för en principiell förklaring. Han fick medhåll av Gunnar Dahlander, som kom in på Radiotjänsts dilemma hur anmärkningarna skulle uppfattas. De uppfattades nog inte bara som reprimander, trodde han, utan också, vilket var värre, som kommentarer till principiella riktlinjer, som strängt taget inte var närmare utformade. På den här punkten fick Dahlander inget medhåll av Gunnar Hirdman:

Skulle det verkligen vara så att dessa i mina ögon utmärkta, begåvade, friska, käcka medarbetare som radion har, det har på sista tiden visat sig att det finns ett gäng som är berömvärt käckt och bussigt, skulle dom där vara så oerhört känsliga om man säger att det är olämpligt att tala om Aina Erlanders »radarhalsband« i samband med spionfrågan. Skulle man inte kunna säga det utan att de skulle bli hämmade? Hämmade i sin aktivitet.

Det fanns en sådan oerhörd rädsla att stöta, då man hade med begåvat folk att göra, klagade Hirdman. Yttranden om de båda ärendena behövde inte uppfattas som någon principfråga om radiomedarbetarnas frihet. Ska vi sitta här och säga halleluja för allt som radion gör, undrade han.

Arbetsutskottet hade antagit ett förslag av Gunlög Järhult, där nämnden skulle anse att »de plumpa, personliga anspelningarna« i sketchen »Enslingen« var olämpliga. Beträffande Hallelujavisan skulle nämnden erinra om »att parodier på religiösa sånger, fosterländska sånger och folkrörelsernas sånger är sårande för stora lyssnargrupper och därför bör undvikas i radio«. Utgången blev i stället den att nämnden med tolv röster mot fem antog Ingvar Anderssons förslag till uttalande: »Radionämnden konstaterar, att delar av dessa program kan ha sårat vissa lyssnargrupper men finner ej anledning i detta sammanhang att göra en principiell anmärkning.«⁶⁴

FÖR MYCKET AV KAR DE MUMMA

I det överhettade klimat som rådde i ATP-striden 1957 blev en dialog av Kar de Mumma med Sickan Carlsson i programmet »Pappa Pekkas kappsäck« (9.2) anmält för Radionämnden: »Jag tycker att det är fantastiskt Kar de Mumma. Vi ska skrapa ihop en fond på 45 miljarder! – Jovisst, och sen när man stultar fram mot utbetalningsluckan och säger – God dag, god dag, mitt namn är Johannes, jag skulle hämta pangsjonen så svarar dom att penningvärdet har rasat ner så det bara räcker till busspengar hem.«

I ett brev till radiochefen bad SAP:s partisekreterare Sven

Aspling om manus, därför att det hade kommit protester från olika håll i landet. Dialogen blev också föremål för diskussion i Radionämnden, dit klagomål kommit. En lyssnare undrade huruvida »ett regelbundet framträdande i radioprogrammet av en politisk kåsör som i programmet framför sina *politiska* åsikter utan att andra meningsriktningar har möjlighet att bemöta dessa, är förenligt med politisk neutralitet«. Anmälaren ifrågasatte till och med om dialogen fyllde »fordringarna för en vederhäftig, saklig och opartisk framställning«.

Det blev en mycket lång och bitvis häftig diskussion i Radionämnden. Den var politiskt betingad och var också uttryck för en utbredd uppfattning att underhållningsprogrammen hade politiserats. Diskussionen uppehöll sig länge vid Knut Olssons åsikt, att om en och samma kåsör lördag efter lördag framträder med kåserier om politiska ting, kunde naturligtvis detta uppkalla en viss opinion. Han fick medhåll från Hildur Ericsson, även om hon tyckte att Kar de Mumma var rolig. Ingrid Levin ansåg att Kar de Mumma hjälpte till att sätta kverulanterna i rörelse. Hon trodde också att Radiotjänst hade överskattat honom som rolighetsminister. Gunnar Hirdman reagerade mot ensidigheten hos några av ledamöterna. Han önskade att man kunde komma bort från denna partipolitiska stingslighet och ömtålighet. Han ville försvara både Karl Gerhard och Kar de Mumma, så ont som det var om underhållare.

Per Nyström ansåg att anmälaren hade fel, när det gällde fordringarna på en enskild dialog, men höll med om att det kunde vara ett brott mot den politiska neutraliteten att låta Kar de Mumma framträda ensam fem lördagar i rad. Mot detta invände radiochefen, som hävdade att det inte krävdes balans mellan olika synpunkter i ett och samma program utan att det gällde radioprogrammet i sin helhet. Det var annars lätt att ta ut en veckas diskussionsprogram och efter granskningen säga att det här var oerhört partiskt.

Den politiska aspekten på ärendet ogillades av Malin Benett, som undrade beträffande Kar de Mumma-programmet:

om inte folket i allmänhet ändå tar det som ett rent nöjesprogram och inte tar ställning till, om det är politiskt eller inte. Jag har svårt för att tro det, därför att jag tror att folk ändå, särskilt ute på landsbygden, har ganska god humor, och då lägger man inte sådana där speciella åsikter på det, om man har litet humor och hör på det som sådant.

Ingrid Levin hade motsatt uppfattning, och dessa två repliker är ganska karakteristiska för debatten:

Även om fru Benett tycker att jag inte har någon humor, så måste jag säga, att jag tror att just underhållningsprogrammen kan vara så farliga, genom att man lyssnar på det och med hjärnan avkopplad på sätt och vis. Just detta att de inte annonseras som politiska program kan många gånger vara minst lika farligt som om det annonseras som det, och uppfattas som det.

Det kom inte bara klagomål mot att Radiotjänst gick den borgerliga oppositionens ärenden, berättade Olof Rydbeck för nämnden. Radiotjänst fick minst lika många, om inte fler, klagomål över motsatsen. Han hade dagen innan ingått ett vad med styrelseordföranden Per Eckerberg. Blev det ett regeringsskifte och en regering med andra partier, skulle kåsörerna och revy författarna »vända projektilerna åt motsatt riktning«. Det låg i sakens natur att det var överheten som var föremål för deras skrivelser. Rydbeck läste upp ett yttrande i ärendet från chefen för den »talade underhållningen«, Tage Danielsson, som rent principiellt höll med den klagande lyssnaren om att dialogen inte fyllde de fordringar denne uppställt:

Frågan är emellertid om man över huvud taget kan använda sig av denna »stora« terminologi i ett fall som detta. Det »roliga« (om man så vill) i dialogen ligger i det uppenbart snedvridna perspektivet, i den uppenbara överdriften. Det är alltså just det medvetna avsteget från det »vederhäftiga« och »sakliga« som gör kullerbyttan rolig (om man, som sagt, så vill).

Fordringarna på »opartisk framställning« i ett sådant här fall är alltid svåra att bemöta – det är underhållningsavdelningens eviga

politiska dilemma. Vi står inför valet att antingen aldrig låta någon medverkande tränga in på politiska utmarker, eller att göra framställningen opartisk ur alla tänkbara synpunkter. Detta senare är en utopi av självklara orsaker.

En stor del av debatten rörde frågan om nämnden skulle göra ett uttalande eller inte. Nyström tyckte att det var underligt att underhållningsprogrammen var så politiskt ensidiga. Radiochefens och Danielssons argumentering hade tydligen inte haft någon effekt. Nu trodde Nyström inte att Radiotjänst hade valt Kar de Mumma därför att denne hade en bestämd politisk inriktning, utan att valet berodde på hans skicklighet. Men han hade inget emot ett uttalande som gick ut på att Radiotjänst skulle beakta principen om politisk neutralitet även i fråga om underhållningsprogrammen.

När Synnöve Bellander påpekade att tjänstepensioneringen bara hade förekommit en enda gång och därför inte kunde föranleda något uttalande, föreslog Nyström bordläggning och genomlysning i utskottet av samtliga program i serien. Så blev också beslutet, även om det förekom många invändningar. Exempelvis vände sig Gunlög Järhult emot åsikten att avtalets krav på objektivitet skulle läggas på varje enskilt program av underhållningskaraktär. Då kunde det inte bli någon underhållning, befarade hon.

Nämndens uttalande blev en kompromiss, men inte en uddlös sådan. För underhållningen sattes det en gräns, som möjligen kan ha haft en hämmande effekt under de inrikespolitiskt mycket laddade åren i slutet av 1950-talet. Att anlita Kar de Mumma, vars dialoger enligt nämnden var politiskt ensidiga, utgjorde inget hinder: »Det bör emellertid vara angeläget för Underhållningsavdelningen att tillse att dess programverksamhet inte får en politisk ensidig effekt.«⁶⁵

Vilhelm Moberg på krigsstigen

Året 1956 blev på många sätt händelserikt för den ny tillträdde radiochefen. Han fick en hård dust med författaren Vilhelm Moberg, vilket återigen väckte den gamla frågan om det juridiska ansvaret. Under sommaren hade Moberg en upprörd brevväxling med Rydbeck. Brevväxlingen är intressant så till vida att den ger klara belägg för hur långt Radiotjänst kunde sträcka sig i behandlingen av de s.k. rättsskandalerna, som under flera år tillhörde de mest kontroversiella samhällsfrågorna under 1950-talet. Brevväxlingen torde också ge vid handen att Mobergs agerande föranledde Radiotjänst att till slut uppmärksamma rättsskandalerna.

I ett brev till Rydbeck föreslog Moberg en diskussionsserie med rubriken »Aktuella rättsskandaler«. Han tänkte sig att berörda parter skulle delta. Det var två rättsövergrepp som Moberg särskilt ville ha diskuterade: »Försöket att såsom sinnessjuk stämpla Olof H. Selling och inspärningen av artisten Gustaf Unman.« Mycket påpassligt, och kanske inte utan ironi, påminde Moberg radiochefen om att denne sagt i en intervju att radion i större utsträckning än dittills borde ha debatter i dagsaktuella ämnen. Ett ämne som Radiotjänst försummat var enligt Moberg de frågor som rörde medborgarnas rättsskydd.

I ett långt brev avslog Rydbeck förslaget och tog samtidigt upp den principiella frågan om debatter i aktuella ämnen: »Jag tvekar för min del inte att understryka, att Radiotjänst just genom sin ställning som företag med ensamrätt har en av sina mest väsentliga uppgifter att aktivt medverka till att alla slags frågor av allmänt intresse tas opp till belysning – vare sig det sker i debattform eller i andra programformer.« Men med konkreta rättsfall var det annorlunda: »Vår princip härvidlag är, att ett ärende som ligger under domstols prövning eller på annat sätt är föremål för rättslig utredning, icke bör på vanligt sätt belysas i exempelvis diskussionsform, varvid parterna eller deras representanter får framlägga sina synpunkter.« Undantagna var sådana rättsfall som behandlats i riksdagen eller varit föremål för offentlig utred-

ning. För övrigt, berättade Rydbeck, planerade radion ett utförligt referat av justitieministerns svar på interpellationer om vissa rättsaffärer. De aktuella rättsfallen var dessutom så omfattande och komplicerade att en debatt knappast kunde ge »en rimlig belysning«: »Jag har i stället planerat ett större program, som med utgångspunkt från dessa konkreta fall skall behandla de principiella problemen i samband med den enskildes rättssäkerhet. Tonvikten i detta program skall givetvis läggas på det centrala problemet om individens skydd mot administrativa ingripanden av det slag det här gäller.«

Moberg väntade otåligt på det planerade programmet, och när det inte hade sänts under angiven tidsperiod skrev han ett dråpligt brev till Rydbeck:

Däremot fick jag i förrgår kväll i Dagens Eko lyssna till kommentarer rörande en hemställan om att Paul Robeson skulle åtalas för »trots« emot den amerikanska kongressen. Jag blev förundrad – här gällde det ju endast ett ifrågasatt rättsövergrepp, medan vi själva i Sverige har en mångfald verkställda och bevisade rättsövergrepp, som aldrig fått någon belysning av Radiotjänst i Dagens Eko. [— —] Varför går A.-B. Radiotjänst över Atlanten efter rättsövergrepp, när vi har egna i stor mängd att påtala?

Den långa serien av rättsskandaler hade inte föranlett Radiotjänst att anordna någon medborgardebatt, påpekade Moberg: »Jag vidhåller att detta är en grov försummelse, särskilt mot bakgrunden av det faktum, att Radiotjänst här har en monopolställning som Sveriges enda forum för en riksdebatt, som äger rum inför allt folket.« Moberg påtalade också att han inte hade fått något svar på en hemställan om uppläsning ur sin debattbok »Komplotterna«. I USA skulle ett annat bolag ordnat en uppläsning, om han fått ett nej från det första. Detta visade tydligt på fördärvligheten i det svenska monopolsystemet, något som inte kunde vara förenligt med yttrandefrihetens princip, förklarade Moberg. Affären trappades sedan upp, när han vägrade en uppläsning ur den kommande romanen »Nybyggarna«, om han inte

fick igenom sitt önskemål beträffande debattboken.

Tre veckor före sändningsdatum fick Moberg veta av Rydbeck att Tidsspeglern (9.7) med utgångspunkt från fallet Selling skulle behandla »de principiella problem som uppställer sig i samband med administrativa ingripanden berörande enskilda personers integritet«. Debatten skulle alltså hållas på ett principiellt plan. När Moberg blev tillfrågad om medverkan vägrade han delta, om han inte fick »absolut garanti« för att yttra vad han ville och kunna angripa myndigheter och personer som var inblandade i de aktuella rättsaffärerna. Moberg konstaterade att han av riksmonopolföretaget Radiotjänst »blivit definitivt nedtystad i svensk radio«. Moberg upprördes också över att hans bok »Komplotterna« hade tagits som förevändning för programmet. Borde han inte ha tillfrågats om detta, undrade han. Radion hade bedrivit ett dubbelspel. Detta framstod än tydligare för honom när han sedan fick veta att Herbert Tingsten och Hugo Lindberg tillfrågats om medverkan minst två veckor före Moberg.

Radiotjänst försökte uppenbarligen sedan att blidka den uppretade författaren, som aldrig gav sig. Han erbjöds att framföra sina synpunkter i programpunkten »Fritt ur hjärtat« (16.7), och meningen var att justitieminister Zetterberg skulle få replikera en vecka senare. Programmet blev inte av när Moberg fick veta att radiochefen var juridiskt ansvarig för sändningarnas innehåll. Enligt Nils Erik Bæhrendtz skulle han ha blivit »ångerköpt«, när han fick veta detta. Hur det låg till med ansvaret var nog ändå oklart. Rydbeck uppgav vid samma tid att radion enligt koncessionen inte fick »användas för att kränka enskild mans rätt«. ⁶⁶

»Frihet i etern« diskuteras

Yttrandefriheten i radion kopplades naturligt ofta ihop med monopolet. Folkpartiets ungdomsförbund (FPU) anordnade i början av 1957 en konferens i Stockholm med den betecknande rubriken »Frihet i etern«. Deltagare var bland andra Olof Ryd-

beck, Nils Erik Bæhrendtz, Herbert Tingsten, Vilhelm Moberg och Lewi Pethrus. Konferensen är intressant på många sätt. Den markerar var radion stod beträffande yttrandefriheten och den pekar också på en tydlig kursförändring hos radioledningen. Samtidigt visade den tydligt upp två oförenliga linjer. För den ena var etableringsfriheten en garanti för total yttrandefrihet, för den andra kunde bara monopolet ge full yttrandefrihet. Radio-monopolet innebar för FPU en inskränkning av yttrandefriheten, frånvaro av stimulerande konkurrens, och i vissa stycken nödvändiga hänsynstaganden, som enligt många fick till följd en viss censur inom verksamheten. Signifikativt för detta var att den inrikespolitiska nyhetsförmedlingen blivit den minst välskötta.

Friheten att göra program av alla upptänkliga slag fanns, påstod Bæhrendtz. Men radion måste utöva de redaktionella granskningsuppgifter som man tillerkände varje tidning. Han menade att det var självklart att radion, som skulle vara opartisk, inte kunde som en tidning bilda opinion efter vissa bestämda linjer eller gå in för en viss politik. Övertrampen bevakades av flera instanser: styrelsen, Radionämnden, pressens s.k. Argusögon och allmänheten. Risken för upprepade övertramp var liten: »Å andra sidan har det nog periodvis varit så, att radions programpolitik just på grund av alla dessa vakande Argusögon varit försiktig i överkant; ett argument kanske för dem som vill ha kommersiell radio.« Men, menade han, »man har tagit det säkra för det osäkra och aktat sig för att ge sig ut på farlig mark«. Detta hade gjort att pressen hade »talat om den slappa programpolitiken, om rädslan för debatter, fantasilösheten, tråkigheten, tristessen och många, många andra uttrycksfullheter«.

Bæhrendtz framhöll med eftertryck att det hos de flesta medarbetare fanns en gemensam ambition »att göra radion till ett fritt forum, en tummelplats för skilda meningar, till en hemvist för ständigt fortlöpande, levande, aktiv och väsentlig debatt på alla områden«. Bæhrendtz underlät inte att nämna att det fanns en försvårande faktor, nämligen de politiska partierna. Han var inte alls nöjd med att den partipolitiska aktiviteten huvudsakli-

gen koncentrerats till valrörelserna i radio. Nu hade Radiotjänst i samråd med partierna sökt utvidga den inrikespolitiska sektorn. Det försvårande hade varit de tidigare överenskommelserna med de politiska partierna att Radiotjänst skulle garantera en fullkomlig rättvisa och opartiskhet. Den taktiska syn som präglade partikanslierna hade inte underlättat. Betydligt nöjdare var Bæhrendtz med den utrikespolitiska bevakningen, här hade radion på sistone visat en betydligt ökad aktivitet.

Bæhrendtz kom också in på det s.k. partiledarekot 1956: »Vad som är intressant ur principiell synpunkt det är frågan om radion inte skall ha möjlighet att låta meningsyttringar från skilda läger komma till tals oemotsagda i enskilda programpunkter också på det politiska fältet. Inom andra, mindre brännbara områden har man så småningom accepterat tillvägagångssättet, tveksamt under protester och med bakslag, men man har nog accepterat det.«

Till största delen upptog diskussionen monopollet, där Olof Rydbeck hävdade att monopolradion var den verkliga garantin mot åsiktsförtryck, och att detta var monopolradions verkliga syfte. Fördelarna med detta var att radion inte kom i händerna på starka intressen, att minoriteter kom till tals, att det blev en spegling av det aktuella samhället, att det inte blev en ensidig inriktning på »några vissa intressen eller synpunkter«. Om monopollet upphörde ville Rydbeck ha rent kommersialiserade radioföretag. Det vore »ytterst olyckligt« om man släppte fram stora och mäktiga organisationer som med betydande kapital kunde bygga upp radio- och tv-företag, vilka skulle kunna bli »jättelika starka block på opinionsmarknaden«: »Vart tar då hela den skala av opinioner och synpunkter vägen som man kan och bör föra fram i en radio av den typ vi nu har?«

Vilhelm Moberg invände med emfas mot detta: »Så snart det uppstår en ny uppfinning, varigenom individen får möjlighet att uttrycka sig och uppnå kontakt med andra individer, så är staten straxt framme och lägger beslag på den, monopoliserar den och kontrollerar den.« Och hur var det med etern, undrade han:

»Vem har förresten givit den svenska staten uteslutande dispositionsrätt till etern, vilken man sedan överlätit till Radiotjänst? Det kan väl inte vara någon annan än Gud själv.« För Moberg var monopolet »rent principiellt något avskyvärt«. Monopolradions försvarare borde väl i konsekvensens namn också kräva att pressen borde monopoliseras:

Skillnaden mellan radion och en tidning är ju bara av teknisk art, och självklart skulle vi då endast ha en tidning. Det givna namnet vore Sveriges Tidning, som ägdes och utgavs av AB Tidningstjänst och som övervakades och kontrollerades genom en s.k. nämnd, Tidningsnämnden. Och då skulle den spridas genom tvångsprenumeration, vilket ju sker med alla tidningar som är för goda och för fina för denna världen. För min del önskar jag dock en motsatt utveckling. Jag vill att vår radio skall bli lika oberoende av staten som vår press, att det talade ordet skall bli lika fritt som det tryckta, att monopolföretaget Radiotjänst skall avskaffas och att varje svensk medborgare skall ha samma rätt att förmedla det talade ordet genom etern som man har att förmedla det tryckta, skrivna genom trycksvärta.⁶⁷

Viktiga principbeslut

Den Hahrska politiska kommittén fick en fortsättning i början av 1956. Nu märks det att radiochefen tagit greppet om den politiska programverksamheten. Han såg kommittén som ett rådgivande organ för radiochefen. Utöver de tidigare uppgifterna skulle den också handlägga frågor rörande program vid allmänna val. Två gånger per år skulle kommittén sammanträda med representanter för de demokratiska politiska partierna och de stora organisationerna. Radiochefen ville också ha fortlöpan- de informationer om samtliga kontakter med de demokratiska partierna och organisationerna, något som han ofta påminde om. Dagens Eko skulle fortfarande hållas utanför valrörelsen. Ekot skulle i princip vara en nyhetssändning, och partiernas kongresser och konferenser etc. var ju sällan något direkt nyhets-

material. Radiotjänst avsåg att tills vidare inte sända några inslag från dessa sammankomster utan ville försöka finna andra former för de politiska programmen. Inga invändningar kom från partisekreterarna. I de traditionella överläggningarna med partierna inför val eller andra större satsningar med partipolitiskt innehåll märks en stramare attityd gentemot partierna.

Problematiken med de politiska ungdomsförbunden dök återigen upp men fick till slut en lösning. Argumenten känns igen från tidigare. Vid ett sammanträde 1956 mellan ungdomsförbunden och Radiotjänsts ledning med Olof Rydbeck i spetsen klagade Bengt Johnsson (FPU) på hur få framträdanden förbunden hade haft i radion under 1955. Preliminära beslut hade fattats men runnit ut i sanden, vilket skapat irritation. Hans kritik fick en konstruktiv form, då han efterlyste nya former för framträdanden, till exempel tvåpartiduell eller enstaka program, där respektive förbund mera fritt fick framföra sin syn på aktuella politiska frågor. Tydligen ville förbunden ha ett visst avgörande i sin hand. Där emot borde Radiotjänst i princip även i fortsättningen ha frihet att välja programdeltagare utan att vid varje tillfälle strikt iaktta millimeterrättvisa. Verner Helte i Unghögern gick ännu längre när han menade att ungdomsförbundens talesmän naturligtvis inte behövde presenteras som ungdomspolitiker. Förmodligen ansåg han att detta förfarande skulle kunna ge fler inslag.

Protokollet visar ändå att det fanns en märkbar vilja hos ungdomsförbunden att gå programföretaget till mötes. Det var tacknämligt, framhöll Olof Rydbeck, att det blivit »spikat« att radion fick göra ett urval som dikterades av radiomässighet. Kraven på manifestation i Ekot i samband med kongresser och konferenser tycktes därmed vara ett minne blott. Wilhelm Röhl betonade 1958 att Ekot utgick från strikta nyhetssynpunkter.

Även om kritiken avtog finns det exempel på att förbunden lurpassade på varandra. FPU klagade 1958 på ett Ekoinslag om en SSU-kongress. Hur känslig frågan fortfarande var framgår av ett direktiv som Olof Rydbeck antecknade på klagobrevet: »Eko-redaktionen bör aldrig på egen hand taga ställning till politiska

programfrågor.« Kvoteringsförfarandet avslutades definitivt 1959. Olof Rydbeck skrev då till SLU »att någon förutsättningslös kvotering av programtid på olika organisationer inte skall förekomma«. Detta skulle även gälla ungdomsförbunden, deras nyhetsmaterial skulle som i andra fall bedömas ur aktualitetssynpunkt och graden av allmänintresse.

Yttrandefriheten hade dock sina gränser även för Rydbeck. Albert Schweitzers engagemang i atombombsfrågan 1958 och världsfredskongressen i Stockholm samma år behandlades med stor försiktighet.

Ett för framtiden viktigt principiellt beslut fattades i Sveriges Radios styrelse 1958 i samband med den väntade ATP-propositionen. Styrelsen beslöt att radion skulle sända ut partiledarkommentarerna även om en eller flera partiledare avböjde att medverka. Radions nya programpolitik kom också till uttryck i det nya avtalet med staten 1959. Sveriges Radio skulle »i lämplig form meddela upplysning om nuets händelser och lämna orientering rörande viktigare kultur- och samhällsfrågor ävensom stimulera till debatt kring sådana frågor«. Någon motsvarighet till denna bestämmelse finns inte i tidigare avtal.

Radionämnden, som iakttog en viss återhållsamhet 1956 i samband med vetorätten, slöt vid övergången till det nya decenniet upp på Sveriges Radios sida genom flera viktiga principiella programpolitiska uttalanden. I en principdiskussion 1960 underströk Radionämnden att det var Sveriges Radio som skulle besluta om åtgärderna vid en vägran att delta i ett program och inte den part som tillfrågats om medverkan. Samma år framhöll nämnden »kraftigt« vikten av att radions fria och oberoende ställning bibehölls och värnade dessutom om »Sveriges Radios ställning och anseende som ett fritt publicistiskt organ«. Radioledningen hade, menade nämnden, »varit inriktad på att skapa program ur radions, televisionens och allmänhetens synpunkter, d.v.s. ansett sig böra tillgodose det radio- och TV-mässigt lämpliga«. SR borde ha stor handlingsfrihet och i största möjliga utsträckning samma fördelar och ansvar som pressen.

De interna publiceringsregler som sedan utarbetades i början av 1960-talet byggde på erfarenheterna av den nya programpolitiken och de principuttalanden som gjorts i anslutning till olika klagomål. Bland annat slog den tillsatta publiceringskommittén fast att vetorätten var oförenlig med opartiskheten och att en seriös journalistisk nyhetsvärdering skulle avgöra valet av nyheter. Urvalet fick inte göras efter en riktlinje som siktade på att alla jämförbara parter skulle bli företrädna i nyhetsprogram. Detta skulle ofta medföra både förtigande av nyheter och kompletterande av material som varken var nytt, väsentligt eller intresseväckande, menade kommittén.

En annan programpolitiskt mycket viktig händelse var 1959 ett program om Eugeniahemmet av Lis Asklund. Eugeniahemmet var för att bruka den tidens terminologi en vanförestalt i Stockholm, där det enligt uppgifter till Lis Asklund rådde missförhållanden. Barnen fick bland annat omotiverat hårda och otidsenliga disciplinstraff och tvingades att delta i gudstjänster. Om detta berättade i programmet före detta elever. Redan innan programmet sändes blev Olof Rydbeck och Per Eckerberg uppringda av upprörda styrelseledamöter i stiftelsen Eugeniahemmet, vilka ville förhindra att programmet sändes. Detta beteende bör karakteriseras som otillbörliga påtryckningar. Nils-Olof Franzén skriver i sina memoarer att tillvägagångssättet var »nästan unikt i radions historia«.

Programmet blev hårt kritiserat i den efterföljande radiodebatten av en representant för Socialstyrelsen och den ansvarige barnpsykiatern. Även i riksdagen förekom kritik. Brita Elmén (fp) undrade »om Sveriges Radio verkligen har lagt upp den här intervjun på ett sådant sätt att den gagnar hemmet«. Hon hade en känsla av att radion framför allt hade velat göra ett slående program. Radion hade en stor genomslagskraft, påminde hon om: »Vi måste tänka på att radion är ett instrument som tränger in i vartenda hem. Alla uppfattar på en gång radions upplysningar.« Generaldirektören i Medicinalstyrelsen, Arthur Engel, protesterade hos Rydbeck över att Sveriges Radio sände programmet.

Denne svarade bland annat: »Såsom jag ser på det fria ordet i etern kunde jag inte [...] finna grund för ett nekande.«

Inspektionsmyndigheterna Socialstyrelsen och Medicinalstyrelsen utredde anklagelserna snabbt och kom med mycket ringa kritik mot hemmet. När sedan Lis Asklund fick nya uppgifter om missförhållanden tillsattes en opartisk utredning, som gav henne rätt. Radionämnden friade programmet 1960 och skrev bland annat att »socialreportage bör ha sin givna plats i radioprogrammen«. Nämnden påminde om att Sveriges Radio borde ha stor handlingsfrihet och i största möjliga utsträckning ha samma fördelar och ansvar som pressen. Detta omdöme, som kom 35 år efter radions start, säger en hel del om hur försiktig radion varit och hur ovana myndigheter och institutioner var vid en begynnande granskande samhällsjournalistik i radio.

Torsten Thurén anser att både Ivar Lo-Johanssons »Ålderdomssverige« och Asklunds »Eugeniahemmet« pekar »framåt mot den kritik av institutionerna som tog fart under 70-talet«. Det tycks överdrivet att föra in Lo-Johansson i detta sammanhang, han ligger alltför långt borta i tiden. Snarare bör man föra ihop Lis Asklunds program med Karl-Axel Sjöbloms strövtågsprogram i tv vid samma tid och de samhällskritiska programmen under 1960-talet, framför allt i televisionen.⁶⁸

Den nya programpolitiken under 1950-talets andra hälft skapade förutsättningarna. Sveriges Radio skyggade inte längre för kontroversiella ämnen, tvärtom fanns det en uppmuntran från radiochefen. Ett journalistiskt betraktelsesätt vann också terräng. Därtill kom ett större oberoende gentemot de politiska partierna. Utslagsgivande var förhållandet att Olof Rydbeck framstod som en stark radiochef.

Inrikespolitiskt var de här åren mycket laddade med stora meningsbrytningar. Sveriges Radio kunde bara inte stå vid sidan av detta. Tack vare televisionen fick programföretaget en ännu större central ställning i samhället. Sveriges Radio hade blivit en än större maktfaktor att räkna med.

Sammanfattning av fyra decennier

Programföretaget

Yttrandefriheten i och för radion var inskränkt redan från början. Någon fri etableringsrätt existerade inte och sändarstationerna skulle vara i statens ägo och drivas av Telegrafverket. Hänsyn till pressen skulle också iakttas. Genom att Kungl. Maj:t skulle utse ordföranden i det privata bolaget Radiotjänst och ytterligare en statlig ledamot fick det en halvstatlig karaktär. Det bestämdes också att Telegrafstyrelsen skulle sluta avtalet med Radiotjänst, vilket gjorde att programföretaget blev underordnat det statliga affärsverket. Förhållandet att Radiotjänst de facto fick ett monopol utslöt konkurrens och innebar en risk för den fria debatten i etern.

I avtalet blev det mycket litet stadgat om själva programverksamheten. Bestämmelsen att programmen skulle hållas på en hög ideell nivå utslöt program av lättare slag och var därmed styrande. Styrande var också direktivet att programmen skulle vara sakliga, opartiska och objektiva, vilket i och för sig var positivt. En tydlig inskränkning av yttrandefriheten var bestämmelsen att nyheterna skulle hämtas från TT. Detta hade förhindrat användandet av utländska nyhetsbyråer, om Radiotjänst hade svarat för nyhetstjänsten.

Någon övergripande censurinstans fanns inte, och det av Kungl. Maj:t utsedda Programrådet skall inte ses som ett censurorgan. Rådets karaktär var rådgivande och det var ett forum för klagomål. Genom sin sammansättning skulle det också vara ett komplement till det ensidiga ägarskapet. Däremot var det knap-

past någon tillfällighet att ordförande för rådet blev en aktiv diplomat, nämligen chefen för UD:s pressbyrå. Denna koppling måste ses mot bakgrunden av det hemliga avtalet mellan UD och TT i utrikesärenden. Eftersom TT skulle vara nyhetsleverantören hade staten en säkerhet för att nyhetsverksamheten kom i rätta händer.

Detta sammanföll med att Radiotjänst överlät hela nyhetsverksamheten till TT, vilket närmast var en åtgärd från Gustaf Reuterswårds sida för att skydda nyhetsbyrån och pressen från alltför stor konkurrens. Detta underlättades av att han var verkställande direktör för både TT och Radiotjänst. Till yttermera visso infördes endast en daglig nyhetskommuniké, som lades på sen kvällstid för att skada pressen så lite som möjligt. Därigenom fick lyssnarna en mycket liten del av nyhetsflödet. På ett effektivt sätt hade pressen och TT fått kontrollen över det nya mediet och begränsade en viktig del av programverksamheten. På grund av den stora satsningen på folkbildningen blev det över huvud taget sparsamt med aktualitetsinslag.

Det fanns i avtalet ingenting som förhindrade att Radiotjänst uppmärksammade dagspolitiken i programverksamheten. Där emot sade Programrådet nej, när Radiotjänst 1925 ville införa inrikeskrönikor. Det var alltför känsligt. Utrikeskrönikor kunde man med vissa förbehåll tänka sig. Det finns inget belägg för att statsmakterna stod bakom denna långtgående begränsning av yttrandefriheten i radio. Förmodligen kan rådet ha förstått att det fanns en oro för det nya mediets slagkraft och att de politiska partierna inte riktigt visste hur de skulle förhålla sig till radion, särskilt som det inrikespolitiska läget var instabilt. I botten fanns också rädslan för kommunisterna. Belysande är att BBC och andra utländska programföretag också intog en avvisande attityd till kontroversiella ämnen. Ägarna till Radiotjänst valde att acceptera Programrådets inställning. Det fanns en risk att förlora den bräckliga koncessionen, om det redan från början uppstod stridigheter om radion.

Helt och hållet gick det inte att utestänga dagspolitik och

kontroversiella ämnen, utan den rigorösa hållningen började luckras upp. Året 1932 är en viktig milstolpe, då programledningen tog det stora steget att sätta in en valdebatt i anslutning till årets valrörelse. Tveksamheten var mycket stor både inom Radiotjänsts styrelse och i Programrådet. Den stora stötestenen var kommunisterna. Skulle ett revolutionärt parti släppas fram till mikrofonen? Frågan hade så stor dignitet att till och med statsministern rådfrågades. Till slut blev valdebatten av och en kommunist från den minst Moskvatrogna falangen fick delta.

Kännetecknande för den stora försiktigheten var att valdebatten till stor del blev manusbunden, något som sedan praktiserades under hela 1930-talet och även gällde övriga debatter i känsliga och kontroversiella ämnen. Beträffande föredrag begärde Radiotjänst också in manus i förväg, och vid behov anlätades olika experter för sakkunnighetsutlåtanden. UD kontaktades ofta. Flera exempel visar hur ytterligt försiktigt Radiotjänst gick till väga, det var inte alltid som programföretaget iakttog opartiskhet i uppläggningsen av föredrag och debatter. Kontroversiella åsikter hölls borta eller tonades ned.

1933 års radioutredning var i sitt betänkande 1935 positiv till den nya programpolitiken och kunde till och med tänka sig ännu större insatser från Radiotjänsts sida, inte minst på det dagspolitiska området. Utredningen menade rentav att det fanns för lite utrymme åt aktualiteter och för mycket åt folkbildning. Att dagsaktualiteterna i allmänhet hölls tillbaka berodde nog till stor del på riksprogramchefen Julius Rabes mycket högdragna inställning i synen på dagsaktualiteter. Kritiken mot folkbildningsdominans var naturligtvis riktad mot föredragschefen Yngve Hugo. Olika uttalanden av honom visar att han hade en negativ syn på det dagspolitiska livet. Hans inställning var mycket ideell, fostrad som han var inom folkbildningen. Han ville att radion skulle inta en uppfostrande attityd till fromma för politikerna och lyssnarna. Detta hade säkerligen en hämmande inverkan och utgjorde ett hinder för behandling av dagsaktuella frågor. I stället föredrog Hugo mycket tunga och ambitiösa föredragsserier som avsluta-

des med en diskussion. Det kan diskuteras om inte Hugo i vissa programserier kom propagandainstrumentet för nära, då han i mycket stor utsträckning öppnade programutbudet för socialdemokraternas reformpolitik.

Det är inte omöjligt att valet 1931 av Hugo som föredragschef var taktiskt, att han kunde vara en garant för att socialdemokraterna skulle lämna radion i fred. Hugo var visserligen ingen maktmänniska, men som föredragschef fick han en mycket stark ställning inom programföretaget. Hans avdelning svarade för allt utom musik och teater. Med C. A. Dymling som radiochef 1936 ökade aktualitetsutbudet, även om han inte riktigt rådde på Hugo eller de reportrar som helst sysslade med sina specialområden, som inte alltid hade dagsaktualitetens prägel. Till Dymplings stora insats hörde att han ställde sig bakom införandet av Dagens Eko 1937, även om dagspolitik och känsliga samhällsfrågor var satta på undantag i den nya programpunkten. Det sänkades en viktig förutsättning för att göra utbudet mer dagsaktuellt och journalistiskt, nämligen egna nyhetsjournalister. Radioutredningen hade visserligen föreslagit att Radiotjänst skulle ta över nyheterna från TT, men detta fick inget gensvar vare sig i regeringen eller i riksdagen. Däremot införde TT 1935 lunchnyheter.

Den försiktiga utvecklingen upphörde i och med andra världskrigets utbrott. Radion trädde in i beredskapen och kom i myndigheternas tjänst. Hur många herrar har vi egentligen? undrade Dymling efter kort tid. Frågan var berättigad. Telegrafstyrelsen, UD, försvarsstaben, Informationsbyrån och senare Statens Informationsstyrelse (SIS) hörde till gruppen »herrar«. Telegrafstyrelsen kunde som den avtalsslutande parten utfärda bestämmelser som begränsade programföretagets rörelsefrihet och yttrandefrihet. Statsmakterna införde inget egentligt censurorgan, men för radions del bestämde Telegrafstyrelsen att programföretaget skulle rådfråga UD, försvarsstaben och SIS i programfrågor. I praktiken kom detta att gälla granskning av manus och var, kan man säga, ett slags censurförfarande. Försvarsstaben och UD

anlitades ofta för sådan granskning. Det inflytande som UD haft sedan radions barndom förstärktes avsevärt och kom i ännu högre grad att gälla TT, som till och med mottog direktiv från UD och SIS, särskilt i fråga om det tyskockuperade Norge. Radionämnden riktade härvidlag skarp kritik mot SIS. Både TT och Radiotjänst uppvisade en stor undfallenhet gentemot UD och SIS. Källmaterialet ger vid handen att TT dessutom sovrade i nyhetsmaterialet till förmån för pressen och gjorde det också av folkpsykologiska skäl.

Ett icke oväsentligt inflytande hade plenarmötena inom SIS, där radiochefen och TT-chefen deltog. Här förstärktes den redan starka självcensuren. Informationsbyrån och senare SIS påverkade avsevärt programpolitiken för att höja beredskapsandan och höja känslan för fosterlandet och olika nationella värden. Anmärkningsvärt är förhållandet att Yngve Hugo på halvtid tillhörde den s.k. Folkberedskapen, hur han nu kunde hålla isär de båda arbetsuppgifterna.

Ovissheten om samlingsregeringens hållning i olika frågor tycks ofta ha utgjort ett stort problem. För C. A. Dymling var detta särskilt tydligt under Vinterkriget. Radiotjänst anpassade sig mycket noga till skiftningarna i regeringens politik gentemot Finland och den intensiva Finlandsrörelsen. Oppositionella röster kom inte till tals i programmen, vilket för övrigt gällde under hela beredskapstiden. Dymling avfärdade många klagomål med åsikten att radion måste iaktta stor försiktighet, i annat fall kunde den bli förstärkt. Detta var nog en medveten överdrift. Eftersom det rådde borgfred förekom inga valdebatter utan endast valföredrag, och från dessa utestängdes kommunisterna.

Trots den stora försiktigheten kom det ändå klagomål från Nazi-Tyskland, som mycket noga följde programverksamheten, inte minst TT-nyheterna. UD visade undfallenhet, särskilt i fråga om det tyska kravet att den svenska radion skulle avsluta sändningen tidigare på kvällen. Dymling och Reuterswärd var till skillnad mot UD ganska så skarpa i sina officiella kommentarer till de tyska klagomålen.

Under krigsåren var gränsen mellan information och propaganda flytande. Anmärkningsvärt är att statsråden var mycket försiktiga med att använda radion för olika uttalanden. Kanske ville man inte förstärka den tyska uppfattningen att både TT och Radiotjänst var officiösa organ. I allmänhet brukar man ange 1943 som skiljelinje när det gäller Sveriges hovsamma hållning till Nazi-Tyskland. För Radiotjänsts del kom omsvängningen först under 1944. Särskilt gällde detta de nordiska grannländerna.

I 1943 års radioutredning, vars betänkande kom 1946, sattes journalistiken i centrum. Radion skulle inte längre vara ett ämbetsverk. Samtidigt förde utredningen fram de svårigheter som var förknippade med monopolet, vilka ändå måste övervinas för att inte radion skulle stagnera. Radiotjänst uppvisade från 1945 en vitalitet som stod i bjärt kontrast till tidigare skeden. Journalistiken sattes verkligen i centrum. Både yttre och inre faktorer bidrog till detta. När världskriget var till ända uppstod med en gång en ny tidsanda. Det politiska livet och samhällsdebatten vitaliserades efter samlingsregeringens upplösning, nödvändiga reformer stod för dörren, den avbrutna demokratiseringsprocessen kunde fortsätta, en stark framtidstro utvecklades och Europa öppnade sig på nytt.

En ny tidsanda bröt in även på Kungsgatan 8. Yngve Hugo och hans avdelningschefer hade 1944 revolterat mot styrelsen, och det var tydligt att de två portalfigurerna sedan radions barndom – Gustaf Reuterswärd och Seth Ljungqvist – inte längre hade samma grepp om företaget som tidigare. Nya arbetsformer måste till, det hade också radioutredningen betonat. För Radiotjänsts oberoende och integritet betydde det mycket att Telegrafstyrelsens avtalsslutande roll upphörde 1947. Därmed blev styrelsen sidordnad Radiotjänst. Nu skulle i stället avtalet slutas direkt med kommunikationsdepartementet. Formellt upplöstes TT:s nyhetsmonopol i och med bestämmelsen att nyheter i första hand skulle hämtas från TT. Det är anmärkningsvärt att regeringen fortsatte att bestämma över nyhetstjänsten i svensk radio.

En ny generation radiomedarbetare gjorde sig gällande och

för dem var det journalistiska tänkandet viktigare än det gamla folkbildaridealet, som nu kastades över ända. Folkbildning skulle det vara, men i Radiotjänsts egen regi och i radiomässig form. I spetsen för den nya generationen stod Gunnar Helén, som snabbt gick i bräschen för en ny programpolitik. De manusbundna debatterna upphörde och skyggheten för kontroversiella ämnen avtog starkt. Det utbröt, kan man säga, en debattglädje. Aldrig tidigare hade radion varit så i centrum i samhällsdebatten, yttrandefriheten vidgades avsevärt. Även valrörelsen i radio vitaliserades, framför allt 1946 genom införandet av partiledarintervjuer, dock med den begränsningen att radions egna reportrar inte fick intervju politiker. För den demokratiska processen var det en stor framgång att Radiotjänst lyckades få riksdagen att tillåta radieringar av riksdagsdebatterna. Betydelsefullt var också införandet av ungdomsprogram, vilka genom Helén fick en friskhet och ett stort mått av ifrågasättande.

Dagens Eko hängde dock inte riktigt med i de här förändringarna. Ekot fick visserligen ett något mera aktuellt och journalistiskt präglat utbud, men »får jag be om en kommentar-politiken« övervägde. Kontroversiella ämnen var sällsynta, udda ämnen desto vanligare. Det är uppenbart att styrelsen inte gav Ekot tillräckliga resurser. Det hade säkerligen varit annorlunda om redaktionen hade haft ett antal medarbetare som enbart arbetat för Ekot, varav flera med specialkompetens. Eftersom Radiotjänst inte skötte nyhetssändningarna växte det inte fram nyhetsjournalister inom företaget, som inte heller fick ha egna utrikeskorrespondenter utan måste anlita de stora dagstidningarnas.

Nästa skiljemärke i fråga om yttrandefriheten i radio är 1948: Pragkuppen i februari det året fick stora återverkningar på Radiotjänsts programpolitik. Det kalla kriget kastade sin skugga över programföretaget. Från olika tongivande håll – bland annat tidningar och politiska partier – kom krav att kommunisterna skulle bannlysas i radio, framför allt från valrörelsen. Radiotjänst hävdade då och framgent att programföretaget inte kunde förbjuda ett riksdagsparti att delta i valprogrammen. För att i någon

mån tillfredsställa den kraftiga opinion som uppstått fattade Radiotjänsts styrelse ett beslut som inskränkte yttrandefriheten i radio för kommunisterna och också stred mot kravet på opartiskhet. Representanter för ytterlighetspartier, och dit räknades kommunisterna, fick inte stå oemotsagda i radio. Detta ställde naturligtvis till problem för programmedarbetarna. Incidenter gjorde att de blev uppläxade i styrelsen och det var inte alltid som radiochefen Hugo ställde upp till deras försvar. Vid flera tillfällen förekom långa diskussioner i styrelsen om hur man skulle förfara med kommunisterna, och detta var också fallet i Radiotjänsts överläggningar med partierna inför valrörelserna. Helst av allt ville partierna att Radiotjänst helt eller delvis skulle utesluta kommunisterna från valrörelserna. Programmedarbetaren Bo Teddy Ladberg, som var organiserad kommunist, blev 1952 avstängd från programverksamheten på grund av sin kommunistiska partitillhörighet. Säkerhetspolisen och försvarsstabens säkerhetstjänst hade länge haft honom under uppsikt. Andra programmedarbetare var också föremål för säkerhetspolisens intresse. I slutet av 1950-talet ebbade problemet med kommunisterna ut, även om bestämmelsen från 1948 också kom att gälla för tv.

Men det var inte bara kommunistfrågan som förändrade programpolitiken på så sätt att den gamla räddhågan kom tillbaka, en försiktighet som varade ända fram till 1955. Det finns många samverkande faktorer bakom detta. Radion hade mer och mer kommit in i det politiska spänningsfältet, där de politiska partierna bevakade varandra och fordrade millimeterrättvisa och klagade om de kände sig förfördelade. Allt detta gällde även arbetsmarknadens parter. Det växte även fram ett slags vetorätt: om en part drog sig ur ett planerat program, där Radiotjänst eftersträvade partsrepresentation, sändes oftast inte detta, eller också förändrades uppläggnings. Detta skapade svårigheter och skadade yttrandefriheten och även radions oberoende av olika grupper i samhället.

För radiomedarbetarna var det besvärande att Yngve Hugo

inte var någon stark radiochef, när det blåste kring Radiotjänst eller ett enstaka program. Det blev ingen skillnad när Elof Ehnmark efterträdde honom. Därtill kom uppfattningen att den nya styrelsen lade sig i programfrågor. Särskilt besvärliga tycks Torvald Karlbom (LO) och Ivar Anderson ha varit. Den senare var vice ordförande, och det fanns en stark irritation över att han ofta lät kritik mot Radiotjänst förekomma på ledarplats i Svenska Dagbladet, vars chefredaktör han var. Karlbom kritiserade radion för att vara för borgerlig och han drev också tillsättandet av en arbetsmarknadsreporter mycket hårt. Hans agerande skapade en konflikt mellan styrelsen och flera av de tongivande programtjänstemännen. Intresset för arbetsmarknadsfrågor var inte särskilt stort och parterna på arbetsmarknaden föredrog ofta att begränsa insynen.

Fortfarande var det så, att en mängd småärenden behandlades i radiostyrelsen, som nästan fungerade som en månghövdad direktion. En annan nackdel för programpersonalen uppstod, när Ehnmark efter något år lämnade ifrån sig direktörskapet till administrativa chefen Erik Mattsson, som gärna hade synpunkter också på programverksamheten.

Onekligen blev det ett mycket stort tomrum efter Gunnar Helén, Erik Hjalmar Linder och Lennart Dansk, när de lämnade företaget. Visserligen hade det kommit flera nya medarbetare, som också hade intresse för politik och samhällsfrågor, men de uppvägte inte förlusten. Förlamande var att aktualitetsavdelningen och föredragsavdelningen, som båda kunde behandla politiska frågor, inte hade ett fungerande samarbete. En iakttagelse är att föredragsavdelningen var något djävare i sitt programutbud. Allmänt sett saknades den debattlusta som karakteriserade de första efterkrigsåren. Det rådde inte brist på debattämnen, vilket också påpekades av kritikerna. Däremot hade radion stora framgångar med sina underhållningsprogram.

Det är också möjligt att de grusade förhoppningarna om nya programkanaler, nytt radiohus och nyhetssändningar i egen regi gav upphov till hopplöshet eller misstämningar. Därtill kom ett

visst bohemeri. Det är tydligt att Radiotjänst under de första åren på 1950-talet befann sig i en allvarlig kris, vilket kommer till synes i tidningarnas kommentarer till Åke Falcks kritik vid sin avgång.

Det går inte att komma ifrån att Olof Rydbeck som person spelade en avgörande roll för de positiva förändringar som sker efter hans tillträde 1955. Han hade krävt att radiochefen återigen skulle ha direktörskapet och han såg till att en vilande omorganisation togs upp på nytt och verkställdes. För Telegrafstyrelsen, de politiska partierna, pressen, TT och andra grupper i samhället markerade han starkt Radiotjänsts oberoende och integritet. Han gick kritikerna till mötes, när han för avdelningscheferna framhöll att det inte fick framstå som om Radiotjänst undvek viktiga och omdebatterade samhällsfrågor. Också radiolyssnarna fick veta att det skulle ske en kursförändring i programpolitiken mot mera brännbara ämnen. Radions nya programpolitik kom till synes i avtalet med staten 1959. Nu skulle radion också stimulera till debatt i viktiga kultur- och samhällsfrågor. Betydelsefullt var förhållandet att Rydbeck försvarade sina programtjänstemän, när organisationer och olika makthavare kritiserade deras program. Beträffande politiska programpunkter tog han personligen ett fast grepp och angav klara riktlinjer. Men det skulle dröja något innan Dagens Eko kunde bevaka valrörelsen, det skedde först 1964 med »Valextra« och 1968 med telefonväkterier.

Ytterligare en person betydde mycket för den snabba förändring som programpolitiken genomgick. Det var den nyblivne Ekochefen, Per Persson, som 1956 kom från Vecko-Journalen. Han gick hårt in för att modernisera Dagens Eko, som inte skulle väja för »brännbara« och »högexplosiva ämnen«. Det s.k. partiledarekot hösten 1956 gjorde att vetorätten knäcktes. Senare ställde sig Radionämnden bakom åsikten att radion måste kunna ta upp en viktig samhällsfråga, även om en part inte ville delta. Rydbeck försvarade Perssons agerande i fråga om partiledarekot och ställde sig också bakom den hårt kritiserade Lis Asklund, när hon granskade Eugeniahemmet. Också den affären slutade med

ett positivt beslut i Radionämnden. Sociala program av det slaget hörde hemma i svensk radio, framhöll nämnden 1960.

Olof Rydbeck tog också strid med pressen och TT angående nyhetssändningarna, som han ville föra över till Sveriges Radio. Hans första steg var att 1956 införa en nyhetsutsändning i det nystartade P2, där TT inte kunde åberopa någon tradition. Trots mycket hårt motstånd från TT övertog SR sedan under 1960-talet den ena nyhetssändningen efter den andra. Pressens dominans som ägargrupp minskade avsevärt, när folkrörelserna 1957 kom in som delägare. Då gjordes också ett viktigt namnbyte till Sveriges Radio. Nu var den enkanaliga tiden slut, marken var jämnad för en omsvängning i programpolitiken, där radion inte bara skulle spegla samhällsdebatten utan också på egen hand kunde initiera debatter. Den interna publiceringskommittén utarbetade vid övergången till det nya decenniet en rad programregler, där det bland annat slogs fast att vetorätten var oförenlig med opartiskheten, också att valet av nyheter skulle göras utifrån en seriös journalistisk nyhetsvärdering. Även om uttalanden av odemokratiska riktningar fortfarande inte fick lämnas oemotsagda fick frågan om kommunisterna en viss avdramatisering, särskilt i fråga om nyhetsarbetet. Utarbetandet av programreglerna var en viktig förutsättning för radions och televisionens möjligheter att spela en aktiv roll i samhällsdebatten.

Huvudsakligast byggde programreglerna på erfarenheter sedan 1940-talets andra hälft. Därför kan man säga att radion jämnade marken för televisionens samhällskritiska och politiska program under 1960-talet.

Radionämnden

Kännetecknande för de tio första åren av Radionämndens verksamhet är det mycket ringa antalet ärenden per år. Anmälningarna kom sällan utifrån, oftast var det presskritik som föranledde nämnden att ta upp enstaka program till behandling. Det kunde

också hända att ledamöterna själva eller bekanta till dem hade reagerat negativt inför något program. Därvidlag skiljer sig inte nämnden särskilt mycket från sin föregångare, Programrådet. En viktig skillnad är dock att Programrådet gjorde flera övergripande principiella uttalanden för programverksamheten, oftast tillfrågad av radioledningen, däremot inte Radionämnden. Det är naturligtvis frestande att säga att nämnden blev en tom dekoration under de här åren, men dess egentliga betydelse låg säkerligen i att den var ett forum, där programledningen och nämndledamöterna kunde mötas i relativt otvungna diskussioner om både den förda programpolitiken och den framtida.

Det är i ytterst få fall som det förekommer kritik mot Radiotjänst i nämndens uttalanden, oftast riktades kritiken mot person och den drabbade aldrig någon programtjänsteman utan utomstående personer som Radiotjänst anlitat för programmet i fråga. Uttalandena är många gånger mycket urvattnade och ibland svårtolkade, vilket naturligtvis många gånger berodde på att skrivningen skulle ge rättvisa åt många olika synpunkter. Förmodligen fick diskussionen vara vägledande för programledningen.

Begreppen vederhäftighet, saklighet och opartiskhet, vilka förekom i avtalet med staten, används inte i uttalandena. Diskussionsprotokollen visar med ett litet undantag också på att man inte diskuterade utifrån dessa begrepp. Däremot framgår det med stor tydlighet att ledamöterna tagit fasta på bestämmelsen att programmen skulle hållas på »en hög ideell, kulturell och konstnärlig nivå«. Det fanns till och med ledamöter som tyckte att nivån inte var tillräckligt hög, särskilt i fråga om kabareter och musik. Vilket ämne det än gällde var den uppfostrande attityden omisskännlig. Med få undantag hade ledamöterna inte någon större förståelse för programledningens dilemma att den också skulle tillgodose kravet på förströelse. Man kan utan vidare säga att nämnden inte tillvaratog stora lyssnarskarors behov av ett lättammare programutbud. Några diskussioner om de förpliktelser som ett monopol förde med sig tycks inte ha förts.

Även för Radionämndens ledamöter var det uppenbart att Radiotjänsts programpolitik utestängde oppositionella röster. Några försök att vidga yttrandefriheten i radion gjorde inte nämnden, med undantag för enstaka fall under krigsåren, till exempel bevakningen av det ockuperade Norge. Det är också tydligt att många ledamöter hade svårt för att fördra ytterlighetsståndpunkter, men samtidigt fanns det en förståelse för att radion gav sig in på känsliga sociala områden. Det skall också framhållas att Radionämnden i sin funktion inte vände sig enbart mot programföretaget, som det egentligen var satt att granska. Kritik riktades mot Informationsstyrelsen och Telegrafstyrelsen. I ett fall blev även uppdragsgivaren Kungl. Maj:t kritiserat och det gällde då den otillräckliga medelstilldelningen. Nämnden drog sig inte heller för att försöka förmå TT att utöka nyhetstjänsten i radio.

Det är en påtaglig skillnad mellan den Radionämnd som var verksam före Radiotjänsts nya överenskommelse med staten 1947 och den som kom efter. Denna skillnad hade inte endast med återhållsamheten under krigsåren att göra. Mycket berodde också på förnyringen och förnyelsen av nämnden. Intresset och engagemanget för radion verkar vara ett helt annat. Men nu hade också radion blivit en institution i samhället och befäst sin ställning under krigsåren. Den förnyelse som också kännetecknar Radiotjänsts programpolitik och dess vilja att ta upp efterkrigsproblematiken i programutbudet påverkade naturligtvis även Radionämnden. En annan viktig skillnad är att nämnden fick ledamöter som i betydligt högre grad än tidigare representerade Organisations-Sverige. Därmed kom även politiska värderingar in i nämndens diskussioner, meningsbrytningarna blev större och vanligare. Den vidsträckta yttrandefrihet som Radionämnden gav prov på försvann också med Pragkuppen 1948, och nämnden slöt upp kring den »västerländska demokratin«, vilket i hög grad begränsade yttrandefriheten i radio.

De mot Radiotjänst och Radionämnden kritiska interpellationerna i riksdagen 1953 och den efterföljande pressdebatten

blev en uppryckning. Påtaglig är nämndens strävan att bryta sig ur sin anonymitet. Kännetecknande för Per Nyström som ordförande är att han inte alltid följde spelreglerna utan ibland vidtog åtgärder som inte var riktigt förenliga med instruktionerna. Frågan är även om inte nämnden under några år efter 1953 kom lite för nära det direkta programarbetet i diskussionerna med radioledningen och programtjänstemännen. När Olof Rydbeck tillträdde som radiochef 1955 markerade han genast att det var han som hade ansvaret gentemot Radionämnden. Därmed upphörde en gammal praxis att programtjänstemännen blev kallade till nämnden.

Radionämndens stora intresse för underhållningsprogrammen kvarstod och blev än större, oftast var det ledamöterna själva som anförde kritik. Det fanns hos många ledamöter en viss iver att ställa upp regler för underhållningen, och denna programsektor är nog den som nämnden mest kom att påverka, och då i negativ riktning. Förmodligen var nämnden inte representativ för lyssnarna när det gäller underhållningen i radio. I fråga om satiren var taket ganska så lågt inom nämnden. Här görs tydliga försök att inskränka yttrandefriheten i radio. Generellt sett är det annars påfallande hur de tidigare så starka ideella och kulturella kraven på programmen fallit bort i nämndens diskussioner.

Fortfarande använde ledamöterna mycket sällan begreppen vederhäftighet, saklighet och opartiskhet i sina diskussioner och uttalanden. Ordet »balans« är vanligare. Nämndens ställningstaganden är dock mycket tydligare avfattade än tidigare. När det gällde de sociala programmen fortsatte nämnden att inta en positiv attityd, även i mycket känsliga fall. Det fanns visserligen en reaktion mot ytterlighetsåsikter, men det finns inget uttalande som inskränkte yttrandefriheten på detta område.

Vilken betydelse hade då Radionämnden? Frågan är inte så lätt att besvara. Det fanns en rad faktorer som inskränkte dess verksamhet, till exempel det ringa antalet sammanträden och dess anonymitet. Många inflytelserika grupper eller institutioner i

samhället valde andra vägar för att framföra kritik, direkt till radiochefen eller till styrelsen. För yttrandefriheten var det emellertid viktigt att nämnden inte bromsade Radiotjänsts utveckling mot en mer självständig och mer aktuell programpolitik inom sektorn »politik och samhälle«. Om än med en viss fördröjning stöttade Radionämnden programföretaget. Detta är särskilt märkbart under 1950-talets sista hälft, till exempel beträffande den s.k. vetorätten och Eugeniaprogrammet.

Radionämndens stora sammansättning var säkert tungrodd, men för yttrandefriheten i radio kan den ändå ha haft betydelse. Diskussionsprotokollen visar att det vid större diskussioner fanns ett vitt spektrum av olika åsikter. Många gånger gick nämnden in pleno emot arbetsutskottets förslag i negativ riktning. Allmänt sett hade nog Radionämnden en stor betydelse för programföretaget som ett diskussionsforum.

Noter

INLEDNING

- 1 P1 3.10.1960. SRF RARK TAKV 60/1495.
- 2 Frihet i etern. Debatt anordnad av FPU 22.2.1957 i Stockholm. SRF RARK TAN 57/215.

KAPITEL 1

RADIOTJÄNSTS UPPBYGGNAD OCH UTVECKLING

- 1 Utförligare bakgrunder finns i Göran Elgemyr, Radion i strama tyglar, s. 13–106 och Elgemyr, »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, s. 19 ff; SOU 1935:10, s. 88 ff; Gustaf Reutersvärd, Berättelse om hur AB Radiotjänst kom till samt dess verksamhet under år 1924; William Hauffman, Press och rundradio 1.
- 2 Manne Ginsburg, Kommentarer till styrelsens och arbetsutskottets protokoll 1925–1940 samt minnesanteckningar 1929–1940; Elgemyr, Nyhetstjänsten i svensk radio 1922–1947, s. 34; Elgemyr, Radion i strama tyglar, s. 256–277; Nils Holmberg, Randanmärkningar och några kompletteringar till Gustaf Reuterswärds »berättelse«; Krister Wahlbäck, Christian Günther, s. 71 ff; Carl Anders Dymling, Under knapphetens kalla stjärna (VJ); Exp 6.2.1975; Julius Rabe i SR:s årsbok 1964, s. 33 ff; Intervju med Gunnar Hélen 13.5.1981; Intervju med Per Eckerberg, SRF RARK 5439-77/1085; Elgemyr-Cederberg, Radion och det journalistiska oberoendet, s. 175 ff; Elgemyr, Radiotjänst och statsmakterna 1925–1957, s. 76; Elgemyr, Radion i strama tyglar, s. 260 ff.
- 3 Elgemyr, Radion i strama tyglar, s. 13–106; Elgemyr, »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, s. 31 ff; Ginsburg a.a.; Holmberg a.a.; Rabe i SR:s årsbok 1964, s. 37 f; Rtj styr. prot. au 8.6.1928; SvD 8.6, DN 10.6 m.fl. om Svenska flaggans dag; Rabe presenterar höstterminens program 12.9.1933. SRF RARK L-B 75–78; Nils-Olof Franzén, Radiominnen, s. 92 ff, 206 ff och 209; Sven Wilson i SR:s årsbok 1964, s. 46 ff; DN 10.6.1942; GHT 19.6.1942; Karin Nordberg, Folkhemmets röst s. 94 ff; Intervju med Helén 13.5.1981; Karin Schultz, Den svenska radion måste göras om; Stig Hadenius,

- Kampen om monopolet, s. 116 f; Franzén, Radiominnen, s. 206 och 209; Elgemyr, Hjalmar Gullberg – chef för »skräckteatern«; Brev Ivar Anderson–Sven Grafström 14.6.1949, svarsbrev 22.6.1949, SvD:s arkiv. Det framgår av Andersons brev att Rosén och Ingvar Andersson avböjt och att styrelsen diskuterat Dymling och Ehnmark; Brev Ivar Anderson–C. A. Dymling 2.6.1949, SvD:s arkiv; Brev Helge Heilborn–Olof Sundell 26.2. 1954 och Conrad Jonsson–Elof Ehnmark 17.6.1954, RA TT:s arkiv; Exp 13.9.1954; Exp 16.1 och 23.1.1955; Intervju med Henrik Hahr 23.11.1982; Olof Rydbeck, I maktens närhet, s. 117 ff; Exp 23.4.1955; ST 6.8.1955; DN 6.8.1955; AT 3.8.1955; Arbetaren 18.1.1956; Ny tid 19.1.1956; Elgemyr, »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, s. 40 ff.; Elgemyr, Maktkampen kring Dagens Eko, s. 28 ff.
- 4 SOU 1935:10, s. 100 ff; Elgemyr, Radiotjänst och statsmakterna 1925–1957, s. 77 ff; Holmberg a.a.; Ginsburg a.a.
 - 5 Elgemyr, Radionämndens verksamhet 1936–1959; Elgemyr, Radiotjänst och statsmakterna 1925–1957, 80 ff; Gunnar Helén, Radion och yttrandefriheten, RiR nr 24 1949, även i hans bok Röst i radion, s. 112; Intervju med Helén 13.5.1981. Ordföranden var given, det var Per Nyström.
 - 6 SOU 1935:10; Elgemyr, Radiotjänst och statsmakterna 1925–1957, s. 67 ff; Elgemyr, Radion i strama tyglar, s. 264 ff; Wagnsson, Ruben, Många järn i elden, s. 158 ff; Rabe i SR:s årsbok, s. 38 f; Elgemyr, Maktkampen kring Dagens Eko, s. 12 ff; Elgemyr, »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, s. 31 ff; Elgemyr, Radion i strama tyglar s. 212 f; Elgemyr, Nyhetstjänsten i svensk radio 1922–1947.
 - 7 SOU 1946:1; Erik Hjalmar Linder, Andra boken om mitt förflutna 1939–1945, s. 290 f; Elgemyr, Maktkampen kring Dagens Eko, s. 18 ff; Stig Hadenius, Kampen om monopolet, s. 110 ff; Elgemyr, Radion i strama tyglar, s. 213 ff och 271 ff; Elgemyr, »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, 36 ff; Intervju med Helén 13.5.1981.
 - 8 Nils-Olof Franzén, Sven Jerring, s. 56 ff och 293 f; Jerring blev årsskiftet 2002–2003 beskylld för protysk hållning av två journalister, Jan Mosander i SR:s personaltidning och Staffan Heimerson i AB. Grunden för detta var Jerrings direktsändning från invigningen av OS i Berlin 1936. Han fällde då följande ord: »Nu brinner den olympiska elden, det är så vackert, jag är så glad att jag fått se detta.« AB bad senare familjen Jerring om ursäkt. AB 14.12 och Radiotidningen nr 22 2002 (med bemötande av Göran Elgemyr), DN 7.2 (radiochefen Lisa Söderberg) och 11.2 (genmäle av Jan Mosander) samt AB 19.5.2003; Intervju med Henrik Hahr 17.10.1981; »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, s. 36 ff; Elgemyr, Maktkampen kring Dagens Eko, s. 13 ff; Franzén, Radiominnen, s. 188 ff; Engblom, Lars-Åke Radio- och TV-folket, s. 25 ff ; Radiotjänsts matrikel 1949.

KAPITEL 2

UPPBYGGNADSSKEDET 1922–1924

- 1 Koncessionsfrågan behandlas bl.a. i min bok »Radion i strama tyglar«, s. 13–106.
- 2 Brev Gustaf Reuterswärd–Eskil Sundström 14.9.1922. RA TT:s arkiv.
- 3 AEG:s, SRA:s och TT:s koncessionsansökan 29.11.1922. RA, Konseljakt 29 juni 1923, ärende 40.
- 4 Telegrafstyrelsens yttrande 21.2.1923. Se not 3.
- 5 Anförande av Gustaf Reuterswärd vid TT:s och TU:s gemensamma sammanträde 21.3.1923. Manus bil. till Gustaf Reuterswärd a.a.
- 6 Koncessionsansökan till Telegrafstyrelsen 28.5.1924. RA, Konseljakt 3.10.1924, ärende 27.
- 7 Utdrag ur statsrådsprotokollet 29.6.1923. RA, Kommunikationsdepartementet, konseljbeslut 29.6.1923.
- 8 Avtal Telegrafstyrelsen–Rtj 27.11.1924. Bil. till Rtj styr.prot. 3.10.1924.
- 9 DN 12.1.1924.
- 10 Ibid. 13.1.1924.
- 11 Ibid. 12.1.1924.
- 12 Ibid. 13.1.1924.
- 13 Ibid. 16.1.1924.
- 14 Ibid. 18.1.1924.
- 15 Ibid. 20.1.1924. Enligt riksdagens ordningsstadga skulle kamrarnas förhandlingar vara offentliga. Två undantag fanns. I särskilda fall kunde regeringen och kamrarna besluta att en fråga skulle behandlas inom lyckta dörrar. Det andra undantaget stadgade: »Ej må riksdagen, kamrarna eller något av riksdagens utskott i Konungens närvaro över något ämne rådpläga eller besluta.« O.S.T. § 12, R.O. § 56, RF § 55.
- 16 Radio nr 2 1924.
- 17 DN och SocD 13.1.1924. Enligt en uppgift i DN 28.3.1924 skulle den engelska författningen ha lagt hinder i vägen. Trontalet fick inte avlyssnas av underhuset utan dess »speaker« var närvarande när det hölls inför överhuset. Därefter repeterade han talet för underhuset.
- 18 DN 26.3.1924.
- 19 Ibid. 27.3.1924.
- 20 Ibid. 28.3.1924.
- 21 Radio nr 7 1924.
- 22 SvD 28.4.1924.
- 23 DN 28.4.1924.
- 24 SocD 9.5.1924, DN 19.7.1924.

- 25 DN 12.8.1924. Refererad i Jarl Torbacke, »Det betvingade ordet«, s. 57.
- 26 SocD 16.9.1924. Hos Torbacke uppgiften att valmötet var DN:s initiativ. SocD uppger Arbetarekommunen.
- 27 Sändningsjournal 15.9.1924. SRF DO DIa:1.
- 28 AB, DN, SocD, SvD och Stockholms Dagblad 16.9.1924.
- 29 Briggs, Asa, The History of Broadcasting in the United Kingdom. Volume 1. The Birth of Broadcasting, s. 123 ff, 164 ff och 183 ff.

KAPITEL 3

FRÅN BANNLYSNING 1925 TILL ACCEPTERANDE 1932

- 1 Andra kammaren, motioner 60, 115, 125 och 126, vilka avstyrktes av Andra kammarens tillfälliga utskott, Andra kammarens protokoll nr 11; SOU 1935:10, s. 104 f.
- 2 Lars Gunnarsson, Rapport angående Radiotjänsts samhällsinriktade programutbud 1925–1929.
- 3 Elgemyr, »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, s. 19 ff, Elgemyr, Maktkampen kring Dagens Eko, s. 10 ff.
- 4 Programrådet prot. 24.8.1925.
- 5 Rtj styr.prot. au 27.8.1925.
- 6 Programrådet prot. 31.8.1925.
- 7 Se not 3.
- 8 Programrådet prot. 8.6.1926.
- 9 Briggs a.a. s. 269.
- 10 NDA 7.5.1926.
- 11 Rtj styr.prot. au 8.3.1926.
- 12 Brev SSU–Rtj 1.6.1927, svarsbrev 7.6.1927.
- 13 Rtj styr.prot. au 17.10.1927.
- 14 Programrådets verksamhetsberättelse 1927.
- 15 Briggs a.a. s. 269.
- 16 Programrådets prot. au 12.3.1927; Rtj styr.prot. 15.3 1927.
- 17 Programrådets prot. 18.10.1927.
- 18 SvD 25.4.1927.
- 19 Stockholms Dagblad 17.11.1927.
- 20 Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna, s. 313 ff; SOU 1935:10, s. 19 ff.
- 21 Stockholms Dagblad 19.11.1927.
- 22 DN 20.4.1928.
- 23 Briggs a.a. s. 342.
- 24 Programrådet prot. 20.3.1928.
- 25 Rtj styr.prot. 25.6.1928.
- 26 Brev Nils Holmberg–Bertil Nyström 8.2.1928.

- 27 Brev Julius Rabe–H. Wellner 14.3.1928.
- 28 Brev Gustaf Reuterswärd–NRK 17.12.1928.
- 29 Programrådet prot. 21.1.1930.
- 30 Ibid. 18.11.1930.
- 31 NDA 7.5.1931; Programrådet prot. au 12.5.1931; Rtj styr.prot. 27.5.1931.
- 32 Brev Sverges Kommunistiska parti–Rtj 18.5.1931; Telegram från Rtj styr.au i Berlin 19.5.1931 till C. A. Dymling. Enstaka protestskrivelser inkom till Radiotjänst, men dessa lades av styrelsen till handlingarna utan svar.
- 33 Se not 1.
- 34 Stockholms Dagblad 22.1.1929.
- 35 DN 20.4.1928.
- 36 Ibid. 27.1.1929.
- 37 SvD 21.1; Skånska Dagbladet 28.1; Nya Norrland 31.1; Stockholms Dagblad 21.1. 1929.
- 38 Radioutsändning av politiska frågor. Sammanfattning av svaren på enquete nr 1965 24.12.1930. Internationella Radiounionen. SRF DO; SOU 1935:10, s. 146.

KAPITEL 4

BANNLYSNINGENS UPPHÅVANDE

- 1 Jarl Torbacke behandlar frågan om valdebatt 1932 i sin bok »Det betvingade ordet«, s. 62 ff; DN 23.2.1932.
- 2 AB 23.2.1932.
- 3 Hans Jonsson, Den första valpolitiska radiodebatten i Sverige 1932.
- 4 Rtj styr. prot. au 1.3.1932.
- 5 Rtj styr.prot. 8.3.1932.
- 6 Programrådet prot. 15.3.1932.
- 7 DN 12.3; Eskilstuna-Kuriren i DN 27.2; FD 2.3; GP 25.2; GT 25.2; Helsingborgs Dagblad i DN 12.3; Lunds Dagblad 26.2; Norrköpings Tidningar 15.2 och 24.2; Ny Tid 28.3; Stockholms-Tidningen 2.3 och 14.3; SvD 6.3; Svenska Landsbygden 1.3; SDS 27.2; Västerbottens-Kuriren 22.2; VLT i Stockholms-Tidningen 9.3; Östergötlands Folkblad 22.2; Östgöta Correspondenten 24.2.1932.
- 8 Programrådet prot. 15.3.1932.
- 9 Se not 7.
- 10 Stockholms-Tidningen ST.D 27.3.1932.
- 11 DN 14.5.1932.
- 12 Ny Tid 19.5.1932.
- 13 Örebro-Kuriren 3.5.1932.
- 14 Stockholms-Tidningen St.D 21.5; DN 21.5; Östgöta Correspondenten 22.5.1932.

- 15 Protokoll från Rtjs bolagsstämma 26.5.1932. SRF DO CK A I a: 1.
- 16 SAP:s partistyr. prot. 9–14.11 1931, förhandlingar 12.11.1931. SAP:s protokoll, partistyr. + VU. Rulle 4 A:1:A:11–16. Arbetarrörelsens Arkiv.
- 17 Se föregående not.
- 18 Brev Harald Åkerberg–Gustaf Reuterswärd. Odat. och adressatlöst brev. Innehållet visar att det är skrivet efter Rtjs styrelses sammanträde 26.7, där frågan om valprogram togs upp. På brevet finns en notering med Reuterswärd's handstil.
- 19 Rtg styr. prot. 23.8 och 26.8.1932.
- 20 Örebro-Kuriren 19.8.1932; DN 4.9.1932.
- 21 Jonsson a.a.
- 22 DN 4.9.1932.
- 23 Stockholms-Tidningen St.D 5.9; DN 5.9; SvM 6.9.1932.
- 24 Partierna och den ekonomiska krisen«. Sämt 12.9.1932. SRF RARK LB 39–45.
- 25 NDA 13.9.1932.

KAPITEL 5

ÖKAD FRIHET – ÖKAT ANSVAR

- 1 Wienföredraget publicerat i Bokstugan nr 8 1931; SOU 1924:5. Betänkande med utredning och förslag ang. det fria och frivilliga folkbildningsarbetet, s. 2, 9 ff och 93; Politik i radio, RiR nr 34 1934.
- 2 Föredrag av Yngve Hugo vid den internationella pedagogiska konferensen i Oxford i augusti 1935. Hugos privata arkiv; Karin Nordberg, Folkhemmets röst, s. 280 ff; NDA 8.10.1935; Kristianstads Läns Tidning 8.10; Östgöta Correspondenten 9.10; DN 10.10; Sunt Förnuft okt.; SocD 26.10; DN 27.10; SvD 29.10; ST 30.10; AB 30.10; Borås Tidning 30.10; Södermanlands Läns Tidning 28.10; Örebro-Kuriren 30.10; Norrköpings Tidningar 31.10; VLT 30.10; SvM 1.11; ST 1.11; Östergötlands Dagblad 1.11.1935.
- 3 Yngve Hugo, Radion och politiken, RiR nr 46 1935; ST 14.8.1933; Brev Gustaf Reuterswärd–P. A. Hansson 23.8.1933; RiR nr 8 1933; Brev Sven Wilson–Ragnar Bergendal 30.9.1933.
- 4 SOU 1935:10, s. 17 f, 18 f, 49 ff.
- 5 Nils-Olof Franzén Radiominnen, s. 101 ff; Ludvig Nordström talade på Bondens dag på Skansen 7.8.1938. SRF RARK L-B 2776; Radionämnden prot. extra au 1.1.1938, in pleno 3.1.2 1938; Thorsten Thurén, Medier i blåsväder, s. 64 ff; Karin Nordberg behandlar »På Husesyn« utförligt i sin avhandling, s. 280 ff.
- 6 Brev Gustaf Reuterswärd–Ivan Oljelund 29.4.1930. Per Lindberg, chef för Radioteatern, skrev 1930 i ett brev till Oljelund att Radioteatern var »infant påpassat« i fråga om namnet Oljelund efter debatten om »Fredsfilm«. Därför refuserade han ett insänt kåseri, »det var för ömtåligt till sin natur«.

Det vore oklokt att sända sketchen, » i varje fall medan ännu ömtåligheten kring Edert namn är rådande«. Beträffande dispyten mellan Karl Gerhard och C. A. Dymling samma år om refusering under pågående sändning se Nils-Olof Franzén, Radiominnen, s. 118 f; Brev Per Lindberg-Ivan Oljelund 9.5.1930; Brev Julius Rabe-Josef Sachs 13.12.1933; Brev Sven Wilson-Otto Johansson 7.4, 7.7 och 28.12.1933; Brev Sven Wilson-Tor Andrae 31.8.1933, svarsbrev 2.9.1933; Brev Sven Wilson-Emanuel Linderholm 7.9.1933. Det var inte alla som fann sig i att sända in manuskriptet för granskning, till exempel borgmästare Oscar Dahlbäck i Jönköping. Han hade 1934 erbjudit Radiotjänst två föredrag om »Småindustrin i Sverige«. Föredragsavdelningen ville ha manus på grund av ämnets ömtåliga karaktär. Borgmästaren svarade att han på grund av »sin samhällsställning och sin erfarenhet som radiotalare icke borde bli avkrävd manus för granskning«. Styrelsens arbetsutskott gick inte med på något undantag och beslöt meddela borgmästaren »att även medlemmar av Kungl. Maj:ts regering funnit det helt naturligt att deras anföranden i ömtåliga fall underställts förhandsgranskning...«. Rtj styr. au 3.7.1934.

- 7 SvD 5.7, DN 6.7 och SvD 7.7.1933; Brev Julius Rabe-Yngve Hugo 6.7.1933; Brev Julius Rabe-Ivar Harrie 25.7.1933; Rtj styr. au prot. 25.7.1933; Programrådet prot.19.9.1933; År 1935 beslöt radiostyrelsen att utrikeskrönikören Yngve Lorents hädanefter skulle insända manuskripten för förhandsgranskning. Han hade gjort sig skyldig till spekulationer. Det var, ansåg styrelsen, olämpligt med »några som helst politiska profetior«. Rtj styr. au prot. 22.10.1935; Brev C. A. Dymling-Ivar Harrie 18.3 1939.
- 8 Brev Sven Wilson-Jakob Billström 18.1.1934; Brev Sven Wilson-Eva Andén 6.2.1934, svarsbrev 17.2; Brev Sven Wilson-Torsten Bohlin 20.2.1934, svarsbrev 22.2; Brev Wilson-Bohlin 26.3. och 16.5.1934; Brev Bohlin-Wilson Pingstdagen 1934; RiR nr 21 1934.
- 9 SvD 2.1 och 26.2, NDA 2.1, SvD 3.1, SDS 3.1, Norrköpings Tidningar 4.1, Helsingborgs Dagblad 4.1, Lunds Dagblad 5.1, Arbetet 4.1 och SDS 5.1.1932; Programrådet 19.1 och 19.4.1932; NDA 9.3.1932; Brev Julius Rabe-Torgny Segerstedt 11.3.1932. Brevet föranlett av missnöje med ett par GHT-artiklar; Arbetaren 9.3, DN 10.3, Folkets Dagblad 9.3, SocD 11.3 och 11.4, SvM 13.3, Östgöta Correspondenten 10.3 och 11.3.1936; NDA 12.4; Radionämnden prot. 7.3 och 16.5.1936; Rtj styr.prot. 27.1.1937; Ny Dag hade den 9.3.1936 ingressen: »Radiotjänst är ett lydigt eko av Hitler. Arbetarna protesterar. Ut med nassarna från den svenska radioledningen.«; Av ett Hitlertal den 30.1.1938 som erbjudits av tyska radion sände Rtj brottstycken efter 23.00 på kvällen. TT hade i nyhetsutsändningen 19.15 ett referat på en kvart. Rtj styr.prot. au 27.1.1937; SocD 27.9.1938; Hitlertal den 12 och 26.9.1938 blev inte återutsända, vilket gillades av styrelsen. Rtj styr.prot. 28.9.1938; C. A. Dym-

- ling, Storm i vattenglas, RiR nr 39 1938; NDA 30.1.1939; Brev Götaverkens verkstadsklubb–Rtj 30.12.1936, svarsbrev 20.1 1937, Brev verkstadsklubben–Rtj 17.2.1937; Rtj styr.prot. 7.1.1937.
- 10 Brev Otto Johansson–Rtj 31.5.1933; Brev Sven Wilson–K. I. Westman 24.10.1933, svarsbrev 6.11.
- 11 Elgemyr, »Får jag be om en kommentar?« s. 69 ff.

KAPITEL 6

NÄR RADIOTJÄNST GJORDE SIN BEREDSKAPSTJÄNST

- 1 Studiorapport 1.9.1939. SRF DO; DN och ST 2.9.1939; P. A. Hansson och Gustav Möller i Dagens Eko 1.9.1939 SRF RARK LB 3633-9-16; Intervju med Gunnar Helén 29.4.1981; Helén, Alltför många jag, s. 74 ff; DN 3.9.1939; Anders Österling i Dagens Eko 1.9.1939; RiR nr 37 1939; C. A. Dymling, Radion och världsläget, RiR nr 39 1939.
- 2 Diskussionsunderlag vid behandlingen av frågor rörande radiopropaganda, -reklam och -censur vid gemensamt sammanträde med Radionämnden och Radiotjänsts styrelse den 15 maj 1943; Rtj styr. prot. au 17.3.1943; C. A. Dymling, Under knapphetens kalla stjärna, s.125 ff; Dymling, Radions frihet, RiR nr 41 1940; Yngve Hugo, Man ur huse, s. 142 ff.
- 3 Brev Rtj–Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens radioutsnitt 1.9.1939; Rtj styr. prot. au 20.9.1939; Brev med direktiv Telegrafstyrelsen–Rtj 29.8, 7.9 och 10.11.1939 samt 26.4.1940; PM angående erhållna direktiv för rundradioverksamheten under förstärkt försvarsberedskap och mobilisering; Brev C. A. Dymling–Telegrafstyrelsens radiobyrå 27.8.1941; Dymlings cirkulär till programtjänstemännen 8.9.1939. Dymling skrev redan 28.9.1939 till Henrik Hahr i Bryssel och tackade nej till ett eko därifrån via Brysselradion: »Vi är mer än någonsin infamt påpassade.«
- 4 Skrivelse Tremannanämnden–Rickard Sandler 5.9.1939 + VPM RA SIS vol. 1; PM den 5.10.1939 med synpunkter på filmens, radions och pressens uppgifter under ett förvärrat krisläge och under krig. Översänt av Bernhard Greitz till Tremannanämnden 6.10.1939 RA SIS vol 6; Rtj styr. prot. 13.9.1939; P.M. av Bernhard Greitz 13.2.1940 med förslag om »Dagens marning« i radio, RA SIS vol. 6; PM i april 1942 av Gunnar Unger angående Informationsstyrelsens organisation och verksamhet; ST 28.6.1940; Rtj styr. au 24.4.1940; Brev Olof Forsén–Folkberedskapen (Ragnar Lund) 9.3.1943; Brev SIS (Ragnar Lund)–Rtj 15.3.1945; Elgemyr, »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, s. 21 f; Brev Axel Rappe–Rtj 9.1.1940; Statens Informationsstyrelse. Översikt av Stig Rynell. Statsvetenskaplig tidskrift 1942: 2–3. Jarl Torbacke påpekar i sin bok Dagens Nyheter och demokratin 1937–1946 (s. 7) att DN ofta vände sig till UD, bland annat gällde detta Barbro Alving's artiklar från spanska inbördeskriget.

- 5 Brev Gustaf Reuterswärd–NTB 3.9.1939 RA TT:s arkiv; GHT 12.9.39; SDS 3.9 och 5.9.1939; Brev Reuterswärd–Krister Wahlgren 5.9.1939 RA TT:s arkiv; Brev Olof Alström–Reuterswärd 17.9.1939, svarsbrev 18.9 och Alström–Reuterswärd 19.9.1939 RA TT:s arkiv; TT styr. au prot. 13.9 och in pleno 4.12.1939 RA TT:s arkiv; Svenska Tidningsutgivareföreningen styr.prot. 11.10.1939 och 23.4.1941 RA TU:s arkiv; Elgemyr, Nyhetstjänsten i svensk radio 1922–1947; Jarl Torbacke, Dagens Nyheter och demokratins kris 1937–1946, s. 197; I Idag-spalten 16.7.1941 kritiserade Torgny Segerstedt TT-nyheterna: »Alla veta, att utrikesdepartementet granskar de nyheter, som läsas upp i radio. De giva akt på vilka nyheter, som idisslas om och vilka inte. De fråga sig misstänksamt, hur löd detta i originalet?«; GHT 17.11.1941; Brev Gustaf Reuterswärd–Torgny Segerstedt 20.11.1941, svarsbrev 26.11 RA TT:s arkiv; Gunnar Dahlgren: Redigeras dagsnyheterna på U.D.?, RiR nr 49 1941; TT styr.prot. 3.10.1941 RA TT:s arkiv; Anföranden vid Radionämndens diskussion på Nyloftet tillsammans med Radiotjänsts styrelse 15.5.1943; T.T. och neutraliteten. Intervjuer med T.T.-män i en ständigt aktuell fråga, RiR nr 29 1943.
- 6 Se not 3.
- 7 Rtj styr.prot. 14.8.1940. Styrelseledamoten Gustaf Ahlbin ogillade att statsministern skulle tala på regeringens vägnar i en vädjan om mangrant deltagande i valet, när det inte förelåg klarhet om de andra particheferna godkänt detta; Rtj styr. au prot. 7.8, 12.7, 21.8 och 11.9.1940; Brev Sverges Kommunistiska Parti–Rtj 15.8.1940, svarsbrev 21.8; Folkets Dagblad 14.8.1940; Rtj styr.prot. au 8.7.1942; Rtj styr. prot. au 12.7.1944; Rtj styr.prot. 19.7.1944; Folkviljan citerad i Ny Dag 15.9.1944.
- 8 Promemoria den 27.3.1940 rörande den svenska radions nationella uppgift (författad inom Statens Informationsstyrelse av Per G. Andreen) RA SIS vol. 83; Brev C. A. Dymling–Gustaf Reuterswärd 1.4.1940; Upp till sång!, RiR nr 27 1940; Radiotjänsts verksamhetsberättelser 1939–1945; GHT 15.1.1941; Hugo, Man ur huse, s. 142 ff.
- 9 Radiotjänsts verksamhetsberättelser 1939–1945; Brev Rtj–SIS 25.10.1941; Rundskrivelser till olika myndigheter och kommissioner från SIS 24.5 och 4.11.1941 samt 30.9, 8.10 och 16.10.1942 RA SIS arkiv vol. 6; C.A. Dymling, Om äggtransport, blodmjöl och svensk vaxduks kvalitet A. Ett apropos till sommarens krismeddelanden, RiR nr 38 1942. DN skrev redan 1940 (2.7) att statsmakternas informationsorgan ockuperat Dagens Eko som »allt omisskännligare blivit den Statliga Informationens, och där dess satsbyggnad och kommateringsmetoder rycker an förflyttas effektivt det levande ordet«.
- 10 Radiotjänsts verksamhetsberättelser 1939–1945; Brev Edvard Thermaenius–Ingvar Andersson 27.9.1944, svarsbrev 28.9; Ragnar Lund i Dagens Eko 5.1.1940; C. A. Dymling, Under knapphetens kalla stjärna, s. 129; Hälsningar

- från neutralitetsvaktens män i Dagens Eko 17.1.1940; Överfältläkare Oscar Nordlander, som talade i Ekot 16.1.1940 om behovet av blod, även för Finland, fick vissa uttryck strukna i sitt i fosterländsk anda avfattade manus; Brev Carl-Åke Wadsten–Stellan Elliot 28.4.1941; Brev Axel Rappe–Rtj 9.1.1940; Rtj styr.prot. 16.1.1940; Karl Hildebrand i Dagens Eko 23.1 och 24.4.1940; Brev Karl Hildebrand–Rtj 28.6.1940; Brev Sven Wilson–Riksgäldskontoret 22.10 och 7.11.1940; Brev Sven Wilson–Bror Heurling 10.2.1941; Rtj styr.prot. 29.5.1941; Rtj styr.prot. au 3.1 och 9.1.1941; DN 13.1.1941; Brev Karl Hildebrand–C. A. Dymling 5.6.1941; S. B. Tarras–Wahlberg i Dagens Eko 13.1.1940; Ture Holmberg om beredskapsskjutningar i Dagens Eko 2.2.1940; J. G. Andersson i Dagens Eko 15.2.1940; Brev Hugo–Gustav Möller 2.9.1941 och till Gustaf Petri 19.9.1941; Yngve Hugo, Hemortsförsvaret, RiR nr 15 1942; Radiotjänsts årsbok 1941 s. 27; GHT 2.7.1940; Enligt SocD 2.1.1940 gav Bernhard Greitz uppslaget till Uppbåd, men Rtj styr.prot. au 22.11.1939 uppger att C. A. Dymling tagit initiativet; Yngve Hugo, Inför ett nytt radioår, SRF RARK LB 4573; GHT 2.1.1943; Rtj styr. prot. au 3.5.1944; Elds radiosketch, Bondpermission, sänd 2.1.1943; Brev Einar Sporrang–Befälhavaren för Stockholms försvarsområde 19.1.1943, Krigsarkivet Fst Press- och filmavd. 1943 FI:3; Einar Zacke, VPM 4.2.1943 angående vissa olämpliga radiosketcher berörande försvaret; Brev Gustaf Källner–Yngve Hugo 8.2.1943.
- 11 Brev Gunnar Hesselén–Rtj 13.5.1940, svarsbrev 18.5; Brev Rütger Essén–Rtj 31.8.1940; Brev Vilhelm Moberg–Yngve Hugo 26.6.1940, svarsbrev 5.7, Brev Moberg–Arvid Eriksson 26.6.1940, Brev Moberg–Ingvar Andersson 15.7 och 27.7.1940; Brev Torsten Nothin–Hugo 2.3.1943, Internbrev Olof Forsén–Hugo 2.3 och Hugos anteckning 4.3; Brev Hugo–Marika Stiernstedt 7.2.1941, svarsbrev 8.2; Programmet om tryckfriheten sänt 26.2.1941 SRF RARK LB 4100; Anthony Edens tal refererat av TT-nyheterna 17.12.1942, Brev TT–Rtj 19.1.1943, Radionämnden au prot. 12.1 och in pleno 16.3.1943. Enligt Axel Brusewitz i Radionämnden saknade TT:s referat vissa betydelsefulla punkter, vilka sedan utförligt omnämnts i tidningarna; Nihléns inlägg sänt 14.11.1942, Radionämnden au prot. januari 1943.
- 12 Brev Ingvar Andersson–Valfrid Holst 13.12.1939; Brev Hjalmar Gullberg–Olof Molander 24.10.1940; SvD 6.2.1941; Kejsare och galilé gavs 13 och 19.2.1941; Brev Vilhelm Moberg–Gullberg 10.1 och 6.2.1942; Brev Åke Thulstrup–Ingvar Andersson 8.1.1943; Brev Gunnar Wahlström–Gullberg 20.2.1943, svarsbrev 9.3; Pjäsen »I denna natt« sändes den 1 april under pseudonymen Gunnar Daland; RiR nr 43 1943; Wahlström–Gullberg 18.2.1944, svarsbrev 22.2; Brev Sven Stolpe–Gullberg 19.6.1941; Brev Bertil Malmberg–Gullberg 18.7.1943; Brev Malmberg–Gullberg 18.2.1944, svarsbrev 22.2; Brev Henrik Dyfverman–Olof Molander 18.2.1944; Brev Stig Tors-

- slov–Ingeborg Björklund 19.7.1944; PM av Sven Grafström den 25.2.1944 angående uppförande av Marika Stiernstedts skådespel »Attentat i Paris« å Dramatiska teatern. Bil. till Grafströms skrivelse den 26.2.1944 till Gustaf Richert i Berlin, PM 12.4.1944 ang. tyska legationsrådet Heinz Thorners synpunkter på bland annat filmatiseringen av »Attentat i Paris«, RA UD:s arkiv; Sverker Ek, Spelplatsens magi, s. 219 ff; Ivar Harrie skrev i RiR nr 40 1943 att det kunde »vara direkt opassande att från ett fredligt land, neutralt och fredat land sända ut paroller till frihetskämpar hur de skall bära sig åt«. Det var inte meningen heller, påpekade Harrie, säkert med tanke på att serien kom först när kriget började gå dåligt för Nazi-Tyskland. Man ville, skrev han, ge »grepp om hur diktkonst och skådespelarkonst, när det gäller, kan ställa sig i frihetssakens tjänst, kan mobiliseras till fosterländsk gärning«; Rune Carlsten i Dagens Eko 23.6.1941 SRF RARK LB 3439.
- 13 Alf Johansson, Finlands sak; Elgemyr, De nordiska grannländerna i svensk radio 1939–1945; Elgemyr, Radiotjänst och Vinterkriget. Nya Argus 1980; Rjtj styr. prot. 11.10.1939.
- 14 Brev Bo Enander–Sven Tunberg 5.2.1940 RA SIS vol. 75; Brev Sven Stolpe–C. A. Dymling 8.12.1939, svarsbrev 9.12; P. A. Hansson i Dagens Eko 13.12.1939 SRF RARK LB 3857; Alf Johansson, Finlands sak, s. 100 och 216 f; Rjtj styr. prot. 20.12.1939; ST och SvD 20.12.1939; C. A. Dymling, Under knapphetens kalla stjärna, 126 f; Alf Johansson, Finlands sak, s. 216 f; Skrivelse till TT:s abonnenter 22.12.1939 RA TT:s arkiv.
- 15 SvD 20.12.1939; Alf Johansson, Finlands sak, s. 216 f; ST 20.12, SvD 20, 21 och 23.12. 1939; Brev Vilhelm Moberg–C. A. Dymling 30.12 + odat. svarsbrev; Brev Dymling–Moberg 2.1.1940.
- 16 SocD 27.12.1939; Radionämnden au 13.2.1940; Brev C. A. Dymling–Jakob Pettersson 10.1.1940; Sigurd Curman i Dagens Eko 31.12.1939 SRF RARK LB 3849; Kurt Lindal, Självensur i stövelns skugga, s. 54 f; Brev Gösta Attorps–C.A. Dymling 21.12.1939, svarsbrev 23.12.
- 17 SvD 3.1.1940; C. A. Dymling, Tjuren Ferdinand och matadoren, RiR nr 3 1940; Brev Gustaf Reutersvärd–Sten Selander 4.1.1940 RA TT:s arkiv; Brev Joachim Åkerman–Rtj 6.1.1940, svarsbrev 10.1; Skrivelse till TT:s abonnenter se not 15; Radionämnden au 12.1.1940; Rjtj styr.prot. 16.1.1940; Eugène von Stedingk i Dagens Eko 16.1.1940 SRF RARK LB 3866; Per Albin Hansson i Dagens Eko 17.1 och 25.2.1940.
- 18 Prins Wilhelm i Dagens Eko 5.2 och prins Eugen 24.2.1940; Gösta Malm i Dagens Eko 2.3.1940 SRF RARK LB 4006 och Beth Hennings 17.2.1940; Krister Wahlbäck, Finlandsfrågan i svensk politik 1937–1940, s. 318 f; Brev Bo Enander–Yngve Hugo 8.1.1940; Enander i Dagens Eko 16.2.1940; Sven Jerring, »Ett kämpande folk«, sänt 14 och 17.2.1940 SRF RARK LB 3990 (1–3); Rjtj styr. prot. 24.1.1940; K. A. Fagerholms förfrågan Jerrings

- muntliga uppgift till författaren; Krister Wahlbäck a.a. s. 318 f; Gunnar Granberg–Oscar Thorsing 5.5.1942; Rtj styr. prot. 12 och 26.11.1941.
- 19 Dagens Eko 9.4.1940; P. A. Hansson i Dagens Eko 12.4.1940 SRF RARK LB 4132; K.G. Westman, Politiska anteckningar september 1939–mars 1943; Sven Grafström, Anteckningar 1938–1944: 13.4.1940; Brev Jens Bull–Erik Boheman 10.6.1940 RA UD:s arkiv; DN 11.4, ST och SvD 12.4, Arbetarbladet 19.4. 1940; Radionämnden au prot. 26.4 och in pleno 18.5.1940; Kurt Lindal a.a. s. 72 ff; Prinsen av Wied–UD (Stockholm) 20.5 och 27.5.1940; Brev Hans Beck–Friis–Arvid Richert 28.5.1940 RA UD:s arkiv; PM angående tysk inställning till svensk press och radio m.m. Stockholm 30.8.1940 RA UD:s arkiv; Brev Gustaf Reuterswärd–TT 22.5.1948 RA TT:s arkiv.
 - 20 Brev Anders Örne–Reuterswärd 20.4.1940 RA TT:s arkiv; Brev Örne–Sven Tunberg 20.4.1940 RA SIS arkiv vol. 400; Radionämnden 18.5.1940; TT:s styr. prot. 10.5.1940 RA TT:s arkiv; Kgl. Norsk Legasjon–UD (Stockholm) 27.6.1940 RA UD:s arkiv; TT styr. prot. 18.2.1941 RA TT:s arkiv; Ruben Wagnsson, Många järn i elden, s. 207 ff; Brev Reuterswärd–Segerstedt 29.11.1941 RA TT:s arkiv; VLT 27.2 och DN 28.2.1941; PM av Gunnar Dahlgren 5.2.1941 och d:o av Gustaf Reuterswärd 14.2.1941 angående behandlingen av vissa utlandsmeddelanden i radio, RA TT:s arkiv; Radionämnden 17.5.1941; Brev Vilhelm Moberg–C. A. Dymling 17.2.1941; Kurt Lindal a.a. s. 101 ff.
 - 21 Radionämndens diskussion på Skansen 1943, se not 3; VLT 3.2.1942; Nordens Frihet 14.8.1941; Brev Gustaf Reuterswärd–Ivar Anderson 2.9.1941 KB I.A.s arkiv; Prins Carl i Dagens Eko 21.10.1940; Rtj styr. prot. 30.10.1940; Dagens Eko 1.12 och 4.12.1943; Brev Yngve Hugo–Eyvind Mehle 18.12.1943.
 - 22 Vilhelm Moberg–C. A. Dymling 13.2.1941, svarsbrev 14.2; Reportage om motståndsrörelsen i Dagens Eko 17.4.1945; TT:s problem med nyhetsarbetet beträffande Danmark är utförligare behandlat i min uppsats i Pressens årbog 1978: De nordiska grannländerna i svensk radio 1939–1945.
 - 23 Brev Gustaf Reuterswärd–Oscar Thorsing 2.9.1939 RA TT:s arkiv; Rapport från prinsen av Wied 22.9.1940 till Auswärtiges Amt i Berlin, RA UD:s kopior av Auswärtiges Amts arkiv, vol. 125; Rapport från Wied till Auswärtiges Amt 13.11.1939; Tysk verbalnot om Yngve Lorents 17.1.1940 och PM 25.1.1940 angående samtal med pressrådet dr Gerhard Kleeberg, RA UD:s arkiv.
 - 24 Berliner Börsen-Zeitung 8.8.1940; Rapport från svenska legationen i Berlin 8.8.1940, nr 999 RA UD:s arkiv; RiR nr 34 1940 med TT:s och Rtjs kommentarer samt TT styr.prot. 26.9.1940; Rapport från svenska legationen i Berlin 18.8.1940, nr 1050, RA UD:s arkiv; Förtroligt brev från svenska legationen i Berlin 22.8.1940 till utrikesrådet Staffan Söderblom, RA UD:s arkiv; SocD 10.8.1940. I början av 1941 diskuterades i Radionämnden TT-nyheternas

- referat av dr Karl Megerles artiklar i Berliner Börsen-Zeitung, som ansågs vara utrikesminister Joachim von Ribbentrops språkrör. Gunnar Dahlgren på TT påpekade i brev att i viktiga frågor kunde det förhålla sig så, att den officiella tyska nyhetstjänsten endast genom presscitat klargjorde den tyska ståndpunkten och tyska avsikter, särskilt gällde detta dr Megerle. I de två aktuella fallen kunde man se artiklarna »mera som ett bidrag till den politiska diskussionen än som tysk propaganda«. I ett brev till Radionämndens ordförande, utrikesrådet Fritz Henriksson, höll Reuterswärd med om Dahlgrens principiella resonemang, men påpekade att i ett av fallen var det den dagen ringa nyhetstillströmning. Man får ett intryck att Reuterswärd innerst inne tyckte att Megerle över huvud taget inte skulle ha refererats. Brev Dahlgren–Radionämnden 7.2.1941 och Reuterswärd 8.2; Radionämnden au prot. 14.1.1941.
- 25 Brev Gustaf Reuterswärd–Oscar Thorsing 19.3.1941 + PM den 15.3.1941 av Gunnar Dahlgren om Völkischer Beobachters uppgifter angående de svenska radionyheterna, RA TT:s arkiv; Förtroligt brev från Staffan Söderblom till Arvid Richert i Berlin 21.7.1941, RA UD:s arkiv; Brev Reuterswärd–Söderblom 22.7.1941 + PM ang. radionyheternas behandling av krigsnyheterna från den tysk-ryska konflikten 22.6.1941, RA TT:s arkiv; Rapporter till Dr Dankwort 20.10 och 29.10.1941 samt rapport från den tyska legationen i Stockholm till Auswärtiges Amt i Berlin 5.11.1941 RA UD:s arkiv; GHT 15.1.1943; Internbrev Gunnar Dahlgren–Reuterswärd rörande perioden 1–15 januari 1943; Brev Reuterswärd–Segerstedt 20.1 och 25.1.1943 RA TT:s arkiv; Författaren Erik Blomberg framförde i ett öppet brev till Statsministern den 26 juni 1941 kritik mot TT:s behandling i radionyheterna av de ryska telegrammen. Reuterswärd ansåg att anmärkningarna var både diffusa och obefogade.
- 26 Arvid Erikssons föredrag »Krigspropaganda« sänt 12.2.1941; Brev Bruno von Uthmann–Henry Kellgren 15.2.1941 RA UD:s arkiv. Enligt en anteckning läste dåvarande kabinetssekreteraren Erik Boheman brevet, SIS plenarmöte 11.2 och 18.2.1941 RA SIS vol. 8; Dagens Eko 18.12.1941; Jarl Torbacke, Dagens Nyheter och demokratins kris 1937–1946, s. 234, Kurt Lindal a.a. s. 191 ff.
- 27 PM till svenska UD från prinsen av Wied 4.9.1940, Strängt förtroligt brev från Berencreutz till Arvid Richert 6.9.1940 RA UD:s arkiv; Hemlig VPM från Helge Ericsson till Christian Günther 5.9.1940 RA UD:s arkiv; Skrivelse från Günther till prinsen av Wied 6.9.1940 RA UD:s arkiv; Utrikesnämndens memorialprotokoll 6.9.1940 RA UD:s arkiv; Ivar Andersons anteckningar från Utrikesnämndens möte 6.9.1940 KB I. A.:s arkiv; ST 7.9 och SvD 14.9.1940; Rtj styr. au prot. 11.9.1940; Utrikesnämndens memorialprot. 5.11.1940; Brev C. A. Dymling–Christian Günther 5.12.1940; Rtj styr. prot.

- (hemligt) 11.2.1940; Rtj styr. prot. 3.1.1941; Rtj styr. au prot. 9.1 och 19.3.1941; Sven Grafström a.a.: 6.10.1940.
- 28 Dagens Ekos sändningsjournaler 1939–1945; Hört och sett, s. 68; GHT 2.7.1940; Fale Bure spetsade till det den 21.5.1940 i GHT och ansåg att tendensen »gått mot minsta möjliga öppenhet och mesta möjliga omskrivningar, varför svensk radios spegelbild av nuet ibland syntes grumlad«. GT kritiserade också radion för att ha börjat få en alltför kris- och krigsbetonad karaktär: »Rundradion har blivit den höga riksstyrelsens, kommissionernas och värdig informationsbyråns främsta språkrör, då det gäller komma till tals med svenska folket och delgiva detsamma förordningar och föreskrifter.« (27.1.1940). DN var vid samma tid berömmande: »Den svenska radion har i detta nu en rak hållning, ett livligt målföre och en vidsynt utblick över världen.« (DN 21.9.1940); Dagens Ekos sändningsjournaler 1939–1945; Radiotjänsts stora nyhetsinsats vid den tyska kapitulationen i maj 1945 har en ofta förbisedd motsvarighet vid D-dagen 6.6.1944; DN 7.6.1944.
- 29 Ang. Leif Kihlberg se Jarl Torbacke, Dagens Nyheter och demokratis kris 1937–1946, s. 112 f, 190 f, 192, 196, 197 och 201. Det var först efter de stora tyska framgångarna som de tyska klagomålen på svensk press blev ett stort problem. Detta märks tydligt i P. A. Hanssons dagbok för augusti–september 1940; Günthers radiotal sänt 4.5.1941; Kent Zetterberg, Presspolitik som säkerhetspolitik.
- 30 Förslag till remissvar på utredningen om utlandssvenskarna. Utarbetad av Sven Wilson 29.4.1942; Radiotjänsts årsbok 1941, s. 59; Brev Upplysningsnämnden–Rtj 15.11.1939; Brev UD–Rtj 17.11.1939; Rtj styr.prot. 22.11.1939; Brev UD–Rtj 12.12.1939; Rtj styr.prot. 22.11.1939; Brev Rtj–NRK 27.12.1939; Rtj styr. au prot. 13.3.1940; Brev Rtj–Östen Undén 21.7.1943; Brev Rtj–UD 2.3.1944; Brev Rtj–UD 29.3.1944.
- 31 Brev Torsten Nothin–Rtj 15.10.1943; Rtj styr.prot. au 20.10.1943; SIS plenarmöte 2.11.1943 RA SIS vol. 9; PM ang. sändningar på norska, finska och danska 2.10.1944 och Dansk referat af Forhandlingerne 7.10.1944, PM ang. sändningarna »För nordiska lyssnare« 9.10.1944 SRF DO F X:1; Pressens Radioavis under krig og Besaettelse 1940–1945. Beretninger og omtale. Utdrag af böger og manuskripter. Sammanställd av Niels Grunnet. Stencil. SRF DO. För en utförligare redogörelse se mina uppsatser i Pressarkivets årsbok 1986 och Pressens årbog 1978; Sven Wilson, Radiotjänst under kriget.
- 32 Rtj styr.prot. 23.5.1945; AT 11.5, SvM 8.5 och Exp 7.5.1945.

- 1 SOU 1946:1 s. 24 ff.
- 2 SOU 1946:1 s. 34 ff; Politik i radio, RiR nr 6 1945; Motioner i AK 23.1.1945 av Johan T. Björck och Joh. W. Johnsson m.fl.
- 3 SOU 1946:1 s. 39 ff; Torsten Thurén a.a. s. 60 ff; SOU 1946:68, s. 112 ff och 157.
- 4 Gunnar Helén, Bör detta sägas i radio?, RiR nr 6 1945, ingår även i Heléns bok Röst i radion, s. 11 ff. Artikeln skrevs inför debattprogrammet med samma rubrik, sänt 2.9.1945; Radiotjänsts verksamhetsberättelse 1945, s. 27; Nytt från föredragsavdelningen, RiR nr 3 1946; SOU 1946:1, se not 2 och 3.
- 5 Yngve Hugo, Kontakt med världen, RiR nr 37 1945; Elgemyr, »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, s. 37 ff; Elgemyr, Maktkampen kring Dagens Eko, s. 18 ff;
- 6 Nils-Olof Franzén, Radiominnen, s. 181 ff; Brev Olof Forsén–Hans Ostelius 24.10.1947, svarsbrev 30.10.
- 7 Elgemyr, »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«, s. 36 ff; Elgemyr, Maktkampen kring Dagens Eko, s. 18 ff.
- 8 AT 8.8, VLT 19.8 och GHT 28.8.1941; Brev Yngve Hugo–P. A. Hansson 30.8.1946; Gunnar Helén, Radion och de politiska talarna RiR nr 39 1946; Hörde Ni? Valprogrammen i radio 1946; Intervju med Gunnar Helén 13.5.1981; Cederberg & Elgemyr, Radion och det journalistiska oberoendet, s. 189 f; Tidningen Vi (Nordens Karlsson): »En radio, som utan skyggglappar låter skilda meningar komma till alla lyssnares öron, kan bli ett av de bästa medlen att hålla demokratin frisk.«; Göteborgs Morgonpost m.fl. presskommentarer i Hörde Ni? Fale Bure berömde i GHT 11.1.1947 Gunnar Helén för att ha stått för den största programlandvinningen under 1946: omläggningen av valradion. Även som diskussionsledare i allmänna ämnen hade Helén visat förmåga och mod, »brännbara ämnen har kunnat ventileras friare än någonsin, utan att radions egen objektivitet dock rubbats«.
- 9 Protokoll från sammanträde med partisekreterarna 17.6.1947 SRF DO CK F4 CB; Mer om programmet Tidsspegel i Dag Nordmark, Finrummet och lekstugan, s. 114 ff. och Monika Djerf-Pierre och Lennart Weibull, Spegla, granska, tolka, s. 96.
- 10 Protokoll 27.4.1948 bil. till Rtj styr. prot. förv.utsk. 12.5.1948; Protokoll fört vid sammanträde med representanter för de politiska partierna 3.6, 16.6, 26.6 och 29.6.1948; Radion och valen, RiR nr 19 1948; PM av Olof Forsén 14.7.1948 rörande förberedelserna för Radiotjänsts deltagande i den tidigare delen av valdebatten sommaren 1948 SRF DO CK F4 CB; Skogsnäringarna och valutan, sänt 24.8.1948; Friheten i morgondagens samhälle sänt 9.8.1948; Lennart Dansk, Radions valprogram, RiR nr 34 1948.

- 11 AT 20.9 och 22.9.1948; Gunnar Helén, Kritiken av valvakan, RiR nr 43 1948; Rtj chefskoll. prot. 12.10.1948 SRF DO CK A IIIa:1. Intervju med Gunnar Helén 24.6.1981; RiR nr 50 1948.
- 12 SOU 1946:68, s. 178 ff; SOU 1944:13 och 1945:22; Brev SLU–Rtj 31.10.1946; Intervju med Gunnar Helén 13.5.1981; Gunnar Helén, Ledig plats! Vem gör radioprogram för Sveriges ungdom?, RIR nr 51 1946; Michael Forsman, Från klubbrum till medielabyrint. s. 54 ff; GHT 10.1.1946.
- 13 Riksdagen. AK:s första tillfälliga utskott 4.4.1946; SvM 30.3.1946; DN 30.3.1946; AB 24.1.1946; Norskt och svenskt. Sämt 8.4.1947; Radionämnden au prot. 8.4, in pleno 17.5 1947. Politiska porträtt, sänt 5.3.1947; SvM 7.3, Exp 8.3, MT 16.1 och SvM 17.3.1947; Radionämnden se not 4; Brev Mauritz Bonow–Erik Hjalmar Linder 29.8.1947.
- 14 Helsingborgs Posten, SDS och SvD 11.12, DN 12.12, Göteborgs Morgonpost 16.12 och Örebro Tidning 19.12.1946; Rtj chefskoll. prot. 11.12 och 17.12.1946 SRF DO CK A IIIa:1; Rtj styr.prot. 17.12.1946 inkl. brev Yngve Hugo–Harald Åkerberg 21.12.1946.
- 15 Rektor Jalmar Furuskogs hälsningsanförande vid Radionämndens konstituerande sammanträde lördagen den 20 september 1947.
- 16 Protokoll från debatten »Radion och tidens problem« i Odd Fellow-logen 24.1.1948. Diskussion anordnad av Radionämnden till vilken inbjudits Radiotjänsts styrelse, provinsombud och tjänstemän samt pressen.

KAPITEL 8

KOMMUNISTFRÅGAN OCH RADIOTJÄNST 1948–1960

- 1 Den svenska historien, 15. Våra dagars Sverige. Stockholm 1979.
- 2 I juni 2003 blev det offentliggjort att DC-trean hittats.
- 3 SvD:s årsbok 1949, s. 45 f.
- 4 SvD:s årsbok 1952, s. 68.
- 5 Alf W. Johansson, Herbert Tingsten och det kalla kriget, s. 241 ff och 279 f.
- 6 Alf W. Johansson a.a. s. 280; Magnus Hjort, Folk och försvar och kampen mot den femte kolonnen, s. 20 f.
- 7 Thomas Kanger, Kommunistjägarna: socialdemokraternas politiska spioneri mot svenska folket; Säkerhetstjänstkommissionens utredning SOU 2002: 87 + bilagor.
- 8 Hjort a.a. s. 53 ff och 58 f.
- 9 DN 4.3 och 7.3.1948; MT 3.3.1948.
- 10 SvD:s årsbok 1948, s. 60 f.
- 11 DN 7.3.1948; Gunnar Heckscher skrev 7.3.1948 till Ivar Anderson: »Det är fullkomligt otillständigt att låta dessa landsförrädare sitta med och höra på där; också om de kanske inte få veta så mycket nytt, utgöra de dock en hämsko på andra, hederliga journalisters frågor.« SvD:s arkiv. Tage Erlander

skriver i sin dagbok för den 26.4: »Idag har vi haft en presskonferens efter ett mycket långt uppehåll. (- - -) Vi fortsätter utan regelbundna presskonferenser, de allmänna blir som nu med kommunister, men sedan kallar vi till förtroliga överläggningar, när vi vill resonera om allvarliga ting. Kihlberg såg inte så förtjust ut, när Järte föreslog att de borgerliga tidningarna skulle lägga ner sin kritik mot presskonferensernas inställande. Nu får vi se hur det baskar i väg.« Erlander, Dagböcker 1945–1949. s. 218.

- 12 Exp 9.3.1948.
- 13 Ibid.
- 14 ST 9.3.1948.
- 15 DN 12.3.1948.
- 16 Ny Dag och SvD 10.3 och 13.3.1948.
- 17 Rtj styr.prot. 11.3.1948. Avd.cheferna Olof Forsén, Hjalmar Gullberg, Henrik Hahr och Erik Hjalmar Linder deltog.
- 18 Ibid.
- 19 Tage Erlanders tal i Konserthuset i Stockholm 7.8.1948 SRF RARK LB 9022.
- 20 ST 9.3.1948.
- 21 Tage Erlander 1940–1949, s. 371; SvD:s årsbok s. 60 ff.
- 22 Exp 9.3.1948; Erik Hjalmar Linder, Politik i radio, RiR nr 17 1948.
- 23 Arbetet och GHT 18.3.1948.
- 24 Radionämnden prot. 28.5.1948; Rtj chefskoll. prot. 19, 23 och 26.10.1948 SRF DO CK AIIIa:1; Radionämnden 30.10.1948; Yngve Hugo, Olof Forsén och Erik Hjalmar Linder utarbetade programreglerna.
- 25 Brev Jalmar Furuskog–Bo Willners 18.10.1949; Radionämnden prot. 30.10.1948.
- 26 Dagens Eko 20.9.1949.
- 27 SvD 22.9.1949.
- 28 Rtj chefskoll. prot. 27.9.1949 SRF DO CK AIIIa:2; Rtj styr.prot. 29.9.1949.
- 29 Radionämnden prot. 11.2.1950.
- 30 Radionämnden prot. 20.9.1947 och ibid. 24.1.1948.
- 31 Gunnar Heckscher, Kommunisterna i radio, RiR nr 46 1949. I numret före Knut Olssons artikel: Bättre politisk balans.
- 32 Jalmar Furuskog, Radion, politiken och friheten, RiR nr 47 1949.
- 33 Rtj. styr. prot. 22.11.1949 (extra styrelsemöte), Rtj chefskoll. prot. 15.1.1949 SRF DO CK AIIIa:2.
- 34 SvD 11.12.1949.
- 35 Se not 33.
- 36 Skall vi vara neutrala? sänt 8.12.1949; Rtj dir.prot. 13.12.1949 SRF DO CK AIVa:1; ST 11.12.1949; Övrig presskritik: SvD och SDS 11.12, DN 12.12, Ny Dag 12.12 (Urban Karlsson bad om ursäkt), GHT 13.12.1949 (Fale Bure: »Men vad skall man säga om den regering som bär ansvaret för den famösa

- Berlinresan?) m.fl.
- 37 Rtj dir. prot. 13.12.1949 SRF DO CK AIVa:1; Rtj styr. prot. 16.12.1949.
 - 38 Rtj chefskoll. 17.4.1951 SRF DO CK AIIIa:3.
 - 39 Brev Sverges Kommunistiska Ungdomsförbund–Rtj 13.12.1951, svarsbrev 17.12; Rtj styr.prot. 13.12.1951.
 - 40 Henrik Hahr, Demokratiskt dilemma, RiR nr 11 1951; Hahr, Klagolåt och krypskytte. Nytt inlägg i debatten om radion, kommunisterna och radionämnden, RiR nr 14 1951.
 - 41 PM 12.3.1952 angående överläggningarna med partiledarna om valrörelsen i radio. SRF DO Eko F 4.
 - 42 PM av Henrik Hahr 12.8.1952: Ur pressdebatten om kommunisterna och radion. SRF DO Eko F 2; ST 11.7.1952 (enligt intervju med Gunnar Helén 11.9.1976 är han inte ledarskribenten).
 - 43 SvD 19.7.1952.
 - 44 Arbetarbladet 7.7, AT 4.7, DN 5.7, 10.7 och 2.8, Exp 4.7, 6.6 och 8.7, GHT 9.7, 11.7 och 12.7, ST 11.7, SvD 9.7, SvM 8.7, SvD 9.7 1952 m.fl.
 - 45 ST 9.7.1952.
 - 46 Henrik Hahr, Valet i radio, RiR nr 41 1952.
 - 47 Rtj styr. prot. 18.11.1952 + minnesanteckningar av Wilhelm Röhl.
 - 48 Anteckningar från sammanträde med partisekreterarna på Radiotjänst 11.12.1952 SRF DO Eko F 4; Från och med 1952 försiggick överläggningarna med partierna inför valrörelserna utan kommunisterna. Per Nyström, ordförande i Radionämnden, ansåg vid sammanträde 25.9.1952 det vara önskvärt att ordföranden för den avslutande debatten »något strängare kunde utöva sin myndighet som debattledare och därvid även ha möjlighet att avbryta vid oparlamentariska yttranden eller uttryck«.
 - 49 PM av Wilhelm Röhl från sammanträde med partisekreterarna 18.12.1953 SRF DO Eko F 4.
 - 50 PM av Wilhelm Röhl från sammanträde med partisekreterarna 6.2.1954; ST 28.9.1954: »Vi har tidigare framhållit, att det inte blir någon fason på den stora valdebatten i radio, så länge kommunisterna är med, och det bästa vore att anordna en liten speciell tvätt av det missbildade femte hjulet under vagnen [...].«
 - 51 Sammanträde i statsrådsberedningen med partiledarna och Radiotjänsts styrelse 22.3.1954 SRF DO Eko F 4.
 - 52 PM 7.9.1955 inför Radiotjänsts överläggning med partiledarna samma dag + anteckningar från överläggningen, SRF DO Eko F 4.
 - 53 Minnesanteckningar från politiska kommitténs sammanträde hos radiochefen 1.3.1956 + PM från överläggningen med partisekreterarna den 9.3 angående valrörelsen i radio 1956 SRF DO Eko F 2.
 - 54 Rtj styr. prot. 18.1.1957.

- 55 PM från överläggning med partiledarna 18.3.1958 SRF DO Eko F 4.
- 56 Lars Ag och Herbert Söderström, Samhällskritik i radio och TV, s. 42; Rtj styr. prot. 27.8.1958.
- 57 Kommittén för publiceringsregler, SRF DO T 65 F1:1.
- 58 Ibid.
- 59 Ibid.
- 60 Se not 25.
- 61 Brev Bo Teddy Ladberg–Elof Ehnmark i okt. 1952 bil. till dir.prot. 21.10, svarsbrev 24.10.1952 SRF DO CK AIVa:4.
- 62 Rtj dir. prot. 21.10 SRF DO CK AIVa:4.
- 63 Brev Gunnar Heckscher–Ivar Andersson 7.3.1948, SvD:s arkiv; Oloph Hansson citerar i sin bok min uppsats i Antennen nr 28 1988.
- 64 Rtj chefskoll. prot. sept. 1950 SRF DO CK AIIIa:2.
- 65 Ibid. 3.10 och 24.10.1950.
- 66 Ibid. 17.10.1950.
- 67 Intervju med Manne Ginsburg.
- 68 Rtj chefskoll. prot. 31.10.1950 SRF DO CK A IIIa:2; I RTF:s styr. 12.12.1953 framlades ett förslag till diskussion om kommunistisk infiltrering på Radiotjänst och dess behandling i Radiotjänsts styrelse och i riksdagen, SRF DO T 89 A1:1. Ovisst om det blev någon sådan diskussion.
- 69 SR dir. prot. 23.12.1957 SRF DO CK AIVa:18; SR styr. au prot. 16.1.1958; SR dir. prot. 20.4.1959 SRF DO CK AIVa:21.
- 70 Akt nr P6087, Säpos arkiv.
- 71 Högkvarteret MUST: Serie Ö III Handlingar rörande säkerhetsunderrättelsetjänst, vol.29: 6:48/4.
- 72 Akt nr P6087, Säpos arkiv; Tjänstledigheten hade beviljats av direktionen 4.3.1952 SRF DO CK AIVa:4.
- 73 Se not 71.
- 74 Akt nr P6087, Säpos arkiv; Intervju med Hans Sjöström (SR).
- 75 Ny Dag 27.1 och 10.3.1951.
- 76 Rtj chefskoll. 15.4.1947 SRF DO CK AIIIa:1; Ryska revolutionen 30 år, sänt 21.11, 26.11 och 1947 SRF RARK LB 8216. N.-O. Franzén, Radiominnen, s. 184 f.
- 77 Arbetet och ST 22.11, DN, MT och SvD 23.11 och AT 4.12.1947.
- 78 Ny Dag 22.11.1947; ST 22.11.1947.
- 79 SRF RARK LB 8216.
- 80 Ny Dag 24.11.1947.
- 81 Franzén, Radiominnen, s. 193 f.
- 82 Brev Knut Olsson–Bo Willners 19.1.1948; Radionämnden prot. 24.1.1948.
- 83 Ny Dag 16.3.1948; Liknande kritik i Ny Dag 31.12.1947.
- 84 Ny Dag 13.3.1948.

- 85 Ny Dag 9.11. 14.11 och 15.11.1949.
- 86 Eyvind Johnsons vårtal sänt i Dagens Eko 12.5.1951 SRF DO RARK LB 14.375.
- 87 Ibid.
- 88 Rtj styr. prot. 8.6.1951, bil. Clartés brev 26.5; Elof Ehnmark svarade 16.6.1951.
- 89 Ny Dag 15.5.1951.
- 90 MT 20.5.1951.
- 91 Brev Göteborgs Grovarbetarefackförening. Avd. 49 av Svenska Byggnadsarbetareförbundet–Rtj 3.7.1951; Brev Ytterlännäs Kommunistiska Arbetarkommun–Rtj 9.6.1951.
- 92 Brev Elof Ehnmark–Göteborgs Grovarbetarefackförening 14.9.1951.
- 93 Radionämnden prot. 26.5.1951.
- 94 Världsfestival för fred i Östberlin augusti 1951; Brev Svenska Byggnadsarbetareförbundet, avd. 266 Ådalen–Rtj 26.8.1951; Göteborgs Grovarbetareförening–Rtj 3.7.1951; Brev Göteborgs Festivalskommitté–Rtj 9.9.1951; Brev TT–Elof Ehnmark 7.9.1951; Rtj styr.prot. 13.9.1951; Brev Sixten Kellertz–Rtj 6.7.1951, svarsbrev 14.9.
- 95 Brev Förbundet för kulturella och ekonomiska förbindelser mellan Sovjetunionen och Sverige–Rtj 25.10.1951 och brev från Svenska Träindustriarbetareförbundets avdelning i Sandvik 1.11, bil. till Rtj styr.prot. 8.11.1951; Ny Dag 25.10 och 26.10.1951.
- 96 SRF RARK LB 15.727. Om Sovjet. Vardagsmiljöer (14.11), Kultur och propaganda (21.11) och Rysk utrikespolitik under andra världskriget (4.12.1951).
- 97 Brev Göteborgs Grovarbetarefackförening–Rtj 28.11.1951, bil. till Rtj styr.prot. 13.12.1951.
- 98 Ny Dag 25.10.1951.
- 99 Se not 97.
- 100 Brev Svenska Träindustriarbetareförbundets avd. 488 i Seskarö till regeringen och Rtj 1.11.1951, bil. till Rtj styr.prot. 8.11.1951.
- 101 Radionämnden prot. 27.10.1951 och 26.1.1952.
- 102 Extra Dagens Eko 20.6.1953; Brev Svenska Rosenbergkommittén–Rtj och TT 21.6.1953; Brev Kommittén–Radionämnden 23.6.1953; Radionämnden au prot. 10.9 och in pleno 24.10.1953; Brev Radionämnden–Kommittén 4.11.1953.
- 103 Brev Kommunistiska riksdagsgruppen i febr. och 13.4.1954 till Rtj och Radionämnden.
- 104 Radionämnden prot. 15.5.1954; Ibid. 30.1.1956.
- 105 Kommunistiska riksdagsgruppen–Olof Rydbeck 17.10.1956.
- 106 Olof Rydbecks svarsbrev 18.10.1956.

- 107 Rtj styr. förv.utsk. prot. 19.10.1956.
- 108 Rtj styr.prot. 27.8.1958.
- 109 Brev Hilding Hagberg–SR 5.3.1957, svarsbrev från Olof Rydbeck 6.3.
- 110 Wilhelm Röhls minnesanteckningar från samtal med Urban Karlsson 11.4.1956 SRF DO Eko F 2; Brev Demokratisk Ungdom (DU)–Rtj 12.4.1956, svarsbrev 13.4.
- 111 Radionämnden prot. 28.5.1956.
- 112 Internbrev Ivar Ivre–Politiska kommittén 19.9.1959; Brev DU–SR 20 och 23.9.1959, svarsbrev från Olof Rydbeck 6.10.
- 113 Brev DU–SR 16.10 1959, svarsbrev 2.11; Kjell E. Johansson, Skandal herr Rydbeck. Radiochefen mot rörelsen, Stormklockan nr 4 1959.
- 114 Wilhelm Agrell, Övrig illegal verksamhet, s. 96, 102, 106, 109, 119 och 148.
- 115 Internbrev Ivar Ivre–Politiska kommittén 19.9.1959.
- 116 Gunnar Helén, Alltför många jag, s. 339.
- 117 N.-O. Franzén, Radiominnen, s. 194.

KAPITEL 9

RADION OCH ARBETSMARKNADEN

- 1 Rtj styr. prot. 5.4.1951.
- 2 Rtj förv.utsk. prot. 6.12.1951; Rtj styr.prot. 13.12.1951; Rtj förv.utsk. prot. 3.1.1952.
- 3 Rtj styr.prot. 14.2.1952.
- 4 Ivre, Ivar–Lindgren, Kerstin, Sveriges Radios förhållande till folkrörelserna. Stencil 1975. SRF DO.
- 5 Stad i strejk. Sämt 7.3.1945.
- 6 Eskilstuna-Kuriren 8.3.1945; MT 8.3: »[...] det klara, livfulla och mångsidiga reportaget«.
- 7 AT 8.3.1945; MT 9.3.1945 m.fl. tidningar.
- 8 Signalen 24.3.1945.
- 9 Friskt och fränt om radio, RiR nr 10 1945.
- 10 MT 10.11.1946.
- 11 Lander ansåg att arbetarorganisationerna hade stor skuld i frågan.
- 12 Radion och folkrörelserna, RiR nr 51 1946.
- 13 ST 27.11.1946.
- 14 DN 24.12.1946.
- 15 DN 30.1.1947.
- 16 Brev ABF–Rtj 5.5.1948.
- 17 Brev Rtj–ABF 12.5.1948.
- 18 MT 20.6.1948.
- 19 Radion och arbetarrörelsen, RiR nr 27 1948; MT 20.6.1948; GHT 21.6.1948.
- 20 Ibid.

- 21 Brev ABF–Rtj 30.8.1948.
- 22 Brev Rtj–ABF 3.11.1948.
- 23 SOU 1946:1 s. 18 f.
- 24 Se not 22.
- 25 Rtj styr. au. prot. 14.9.1948.
- 26 Det är möjligt att arkivet kan finnas hos någon av kommittémedlemmarna.
- 27 Ivre a.a.; NSD 11.2.1952; Människan och nutiden. Riktlinjer för arbetarrörelsens kultursträvanden. Socialdemokratiska partistyrelsen. Stockholm 1952. s. 147 f.
- 28 Verdandisten nr 1 1951 m.fl.
- 29 Industria nr 1 1951.
- 30 Ibid. nr 5 1951.
- 31 SIA nr 4 1951.
- 32 Kommunalarbetaren mars 1951.
- 33 Radion och arbetslivet, RiR nr 10 1951.
- 34 AT 10.1.1951; RiR nr 10 1951.
- 35 Ibid. 10.2.1951.
- 36 AT 16.2.1951.
- 37 Brev Föreningen Skogsarbeten–Rtj 5.12.1946.
- 38 Brev Rtj–Föreningen Skogsarbeten 14.12.1946.
- 39 Brev Föreningen Skogsarbeten–Rtj 20.12.1946.
- 40 Brev Svenska Skogs- och Flottningsarbetareförbundet–Landssekreteriatet, LO 6.12.1946.
- 41 Brev Rtj–Svenska Skogs- och Flottningsarbetareförbundet 4.1.1947. Brevet bygger på Åke Falcks PM angående Ekoinslag från Sundsvall om skogsavverkningen. Inslaget ej bevarat vid promemorians avfattande.
- 42 Brev Svenska Skogs- och Flottningsarbetareförbundet–Rtj 10.1.1947.
- 43 Vi bygger ett hus. Sämt 19.10.1948. Chefskoll. prot. 2.11.1948 SRF DO CK AIIa:1; Brev Yngve Hugo–Svenska Arbetsgivareföreningen 3.11.1948.
- 44 Brev SAF–Rtj 23.10.1948.
- 45 Brev Rtj–SAF 3.11.1948.
- 46 Se not 43.
- 47 Rtj chefskoll. prot. 26.10.1948 SRF DO CK AIIa:1.
- 48 Ibid. 2.11.1948.
- 49 GP, Ny dag och Arbetartidningen 14.2.1951.
- 50 14.2.1951.
- 51 Samtid och Framtid januari 1950.
- 52 Industria nr 2 1950.
- 53 NSD 23.7.1951; Västgöta Demokraten 26.7.1951 m.fl.
- 54 AT 29.7.1951.
- 55 Sydsvenska Dagbladet 31.7.1951.

- 56 Sydöstra Sveriges Dagblad 31.7.1951.
- 57 PM från konferens med fackorganisationerna 24.7.1951 SRF DO CK F4 CB. Protokollet som inte är vidimerat var troligen för internt bruk. Ett särskilt PM sändes till representanterna för fackorganisationerna, där det framgick att det inför höstens avtalsörelse förelåg behov av aktuell information.
- 58 Torvald Karlbom, Hur skall radion vara?, RiR nr 43 1951.
- 59 Intervju med Nils-Olof Franzén 19.5.1982.
- 60 AT 1.11.1951.
- 61 Rtj styr.prot. 13.12.1951; förv.utsk. prot. 3.1.1952.
- 62 Brev 7.1.1952 till Rtjs direktion, prot. 27.3.1952, bil. 1c SRF DO CK AIVa:3.
- 63 Rtj dir. prot. 12.2.1952 SRF DO CK AIVa:3.
- 64 Signalen nr 5 1952.
- 65 Metallarbetaren nr 5 1952.
- 66 Örnköldsviks Posten 4.2.1952.
- 67 Varbergsposten 2.2.1952. Övrig press: Nord-Sverige 4.2; Bohusläningen 1.2; Västgöta Demokraten 2.2; Södermanlands Läns Tidning 2.2; Arbetet 1.2; Kristianstads Läns Tidning 4.2.1952.
- 68 MT 1.2.1952.
- 69 AT 4.2.1952.
- 70 Västmanlands Folkblad 2.2.1952.
- 71 Norrländska Socialdemokraten 11.2.1952.
- 72 ST 16.2.1952.
- 73 Rtj dir.prot. 12.2.1952 SRF DO CK AIVa:3.
- 74 Ibid.
- 75 Ibid.
- 76 Ibid.
- 77 Intervju med Erik Lönnroth 17.5.1982.
- 78 Intervju med Elof Ehnmark 1976. SRF RARK 5439-75/3571.
- 79 Se not 77.
- 80 Nerikes Allehanda 2.3.1952.
- 81 Vi som var med!... 23 journalistveteraner berättar, s. 165.
- 82 SvD 23.2.1952.
- 83 Anderson höjde ett varnande pekfinger mot Jerstedt i ett tillägg satt inom parentes: »Låt gärna fackföreningsrepresentanterna lägga fram sina synpunkter men se också till att de andra parterna få tillfälle att göra detsamma!«
- 84 AT 23.2.1952.
- 85 Nerikes Allehanda 26.3.1952.
- 86 RTF prot. 10.3.1952 SRF DO T 89 A 1:1; Henrik Dyfverman har för mig uppgivit att han inte har några direkta minnesbilder av arbetet inom denna tremannakommitté.

- 87 RTF prot. 19.5.1952. SRF DO T 89 A 1:1.
- 88 PM 26.3.1952. Bil. till Rtj dir.prot. 27.3.1952 SRF DO CK AIVa:3.
- 89 Brev Gunnar Helén–Henrik Hahr 27.6.1952, svarsbrev 2.7. SRF DO F II Handlingar rör. frågan om de politiska ungdomsförbundens framträdanden i radio 1951–1953.
- 90 Intervju med Nils-Olof Franzén. Hans åsikt om programtjänstemän med specialutbildning styrks av en skrivelse från honom angående andra befattningar. Bil. till Rtj styr. förv.utsk. prot. 7.11.1950.
- 91 Rtj dir.prot. 27.3.1952. Bil. 1b–1e. SRF DO CK AIVa:3.
- 92 ST 16.2.1952.
- 93 Vi som var med!...23 journalistveteraner berättar, s. 166; Intervju med Sven Jerstedt 16.11 och 25.11.1952.
- 94 Brev RTF–Rtjs styr. 28.6.1952. Bil. till Rtj prot. 7.8.1952.
- 95 Brev Rtjs styr.–RTF 11.9.1952.
- 96 Brev RTF–Rtjs styr. 26.9.1952.
- 97 Rtj styr. prot. au 7.8.1952.

KAPITEL 10

IFRÅGASATT RADIO 1949–1955

- 1 Brev Ivar Anderson–Arnold Hjorth 21.2.1951, SvD:s arkiv.
- 2 SvD 6.11, 9.11 och 10.11.1949; Erik Hjalmar Linder, Censur eller redigering, RiR nr 48 1949, replik av Ivar Anderson i RiR nr 50: Censur eller redigering?; Rtj dir.prot. 13.12.1949 SRF DO CK AIVa:1; SvM 12.11.1949; Exp 14.11.1949; Knut Olsson påpekade i RiR (nr 45 1949) att lyssnarintresset för radiodebatter hade visats sig vara stort. »Låt det alltså braka löst, men se till att det blir friska debattörer och verkligt aktuella frågor.«
- 3 Gunnar Helén, Radion och yttrandefriheten, RiR nr 24 1949; GHT 10.6 och 11.6, Göteborgs Morgonpost och Lunds Dagblad 11.6, Aftonbladet och Arbetet 13.6, Exp 15.6, Skånska Dagbladet 16.6, Ny Tid 17.6, Exp 19.6.1949 och Eskilstuna-Kuriren 21.6.1949; Rtj chefskoll. prot. 21.6.1949 SRF DO CK AIII:2; Ur debatten: Frihet och hänsyn, RiR nr 26 1949; Radionämndens ordförande Jalmur Furuskog skrev 19.6.1949 till Bo Willners, programtjänsteman och sekreterare i nämnden: »Jag har det intrycket att nämnden i det stora hela har hållit sin hand över de helenska uppslagen, även när den anständiga opinionen har kverulerat som värst. Det skulle jag gärna vilja framhålla någonstans, om jag hinner. Att det inte kan påverka vissa kretsars omdöme förstår jag mycket väl, men det gör detsamma.«; Gunnar Helén, Radioprogrammet och lyssnarna, Samtid och Framtid 1.1.1950, även i hans bok Röst i radion, s. 16 ff; Helén, Radion 25 år, ST 8.1.1950; Jalmur Furuskog, Radiokritiken och Radionämnden, MT 18.1.1950; Nils-Olof Franzén, Radionminnen, s. 190; Ivar Anderson, Från det nära förflutna, s. 265; Conrad

- Jonsson, Politik i radion, RiR nr 44 1949; Torsten Nilsson, Programmet och lyssnarna, RiR nr 1 1950.
- 4 AB 6.1 och 20.2.1950, Allan Fagerström prisade Hugos företrädare Dymling: »Sedan Dymling slutade har radion blivit alltmera av ett ämbetsverk, och rädslan för att väcka förargelse eller utmana någon opinion är följaktligen större.«; DN 28.9.1951; GP 14.2.1951; MT 29.4.1951; Rtj chefs.koll. prot.17.4.1951 SRF DO CK AIIIA:3; Brev Svenska Byggnadsarbetareförbundet. Avd. 266, Ådalen–Rtj 30.4.1951; SvD 6.5 och SDS 11.5.1951; Henrik Hahr: Radion och politikerna, RiR nr 22 1951; PM angående Fråga honom! av Wilhelm Röhl 28.8.1951, Handlingar rörande valprogram och politiska program, SRF DO Eko F4: 1 och Handlingar rörande konferenser och möten 1938–1961 SRF DO Eko F I; Fråga honom!-Politiskt och närgånget, RiR nr 36 1951; SvD och SDS 14.9.1951; Eskilstuna-Kuriren 6.2.1952; DN 30.6.1952.
 - 5 Tage Erlander, Dagböcker 1950–1951: 25.1.1950 s. 27; 31.10.1950 s.162; Dagböcker 1952: Nyårsdagen s. 7; 30.4 s. 79.
 - 6 Gunnar Heckscher i Dagens Eko 26.10.1951; Brev Elof Ehnmark–Gunnar Heckscher 16.11.1951; Brev Stockholms Arbetarekommun–Rtj 2.11.1951, svarsbrev 12.11, bil. Rtj styr. prot. 8.11.1951; Handlingar rörande konferenser och möten 1938–1961 SRF DO Eko F I och Akt.avd. Handlingar rör frågan om ungdomsförbundens framträdanden i radio 1951–1953. SRF DO Eko F II.
 - 7 Brev Gunnar Helén–Henrik Hahr 27.6.1952, svarsbrev 2.7; Brev Ungdomsförbunden–Elof Ehnmark 25.7.1952, svarsbrev 5.9, bil. chefskoll. prot. 28.10.1951 SRF DO CK AIIIA:3; Brev Ungdomsförbunden–Rtj 30.7.1952; Rtj styr.prot. 25.8.1952; Brev SSU–Rtj 27.9.1952, bil. till styr.prot. 23.10.1952; Internbrev Lars Orup–Ehnmark 15.10.1952; Brev Ungdomsförbunden–Rtj 17.10.1952; Brev Ehnmark–SSU 25.10.1952; Rtj styr. prot. 23.12.1952; SSU–Rtj 29.11.1952, bil. till Rtj styr.prot. 11.12.1952; PM från sammanträde med företrädare för de politiska ungdomsorganisationerna 19.12.1952; PM från sammanträde på Radiotjänst med företrädare för de politiska ungdomsorganisationerna 26.2.1953; Brev Ungdomsförbunden–Ehnmark 24.3.1953; Brev Ehnmark–SSU 2.4.1953, svarsbrev 5.5; Brev SSU–Conrad Jonsson 18.5.1953; Brev Sven Jerring–SSU 21.5.1953; Brev Ehnmark–SSU 6.6.1953; PM angående Radiotjänsts aktualitetsavdelning och de demokratiska ungdomsförbunden 9.9.1953; PM från sammanträde med företrädare för de politiska ungdomsorganisationerna 30.9.1953; PM från sammanträde på Radiotjänst med företrädare för de politiska ungdomsorganisationerna 12.10.1953; Akt.avd. Handlingar rörande frågan om ungdomsförbundens framträdanden i radio. 1951–1953 SRF DO Eko F II; Politisk mörkläggning i radio, Frihet nr 17 1953; Henrik Hahr, Politik, ungdom och radio, RiR nr 39 1953.

- 8 Exp 8.9, 10.9, 24.9, DN 8.9, 1.10 och 2.10, MT 8.9, Ny Dag 6.10 och ST 10.9.1953. Rtj chefskoll. 25.8 och 8.9.1953 SRF DO CK AIIa: 4; RiR nr 39 1953.
- 9 Mer om Ålderdomssverige i Torsten Thuréns bok Medier i blåsväder, s. 86 ff med källhänvisningar; Margareta Wersäll, Ivar Lo-Johansson och reportaget.
- 10 Radionämnden prot. 22.4.1950.
- 11 Interpellationer 15.1.1953.
- 12 Dagen 16.1.1953; Radionämnden au prot. 29.1, in pleno 31.1.1953; Arbetet 10.3, SDS 18.3, DN 10 och 18.3, Exp 21.3 och ST 16.4.1953; AB 18.3: Börje Heed var närvarande när Ehnmark strök i en visa som Gösta Bernhard skrivit; Exp 18.3.1953; Gunnar Wersén sagt att alla Dagens Revyer granskats av den ansvariga ledningen före sändning; Rtj chefskoll. prot. 24.11.1953 SRF DO CK AIIa: 4.
- 13 Orientering: Människor och meningar sänt 12.1.1953; Radionämnden 31.1, au 25.2 och in pleno 14.3; Nils-Olof Franzén, Rop på censur, RiR nr 11 1953; Människor och meningar. Debatt om en debatt, RiR nr 12 1953.
- 14 Äktenskapsskolan sänt 9.2.1953; SvM 9.2, 28.2, 3.3, 9.3, 11.3, 12.3, 13.3 och 14.3, Dagen 25 och 27.2, Exp 7.3, Arbetet och DN 10.3 och 16.3, SvD 11.3, ST 11.3 och 13.3, SDS 16.3, AB och VLT 18.3, Exp 21.3 och GHT 4.4.1953; Radionämnden prot. 1.6.1953; Nils-Olof Franzén, Rop på censur, RiR nr 11 1953.
- 15 Nils Erik Bæhrendtz: Saklighetens fyrkantiga molok, RiR nr 10 1953; Arbetet och DN 10.3 samt SvD 11.3.1953; Information. Radiotjänst 30.3.1953. Liknande synpunkter av Elof Ehnmark i Vår kyrka 9.9.1954.
- 16 ST 11.3, SvD 18 och 19.3.1953.
- 17 Radionämndens publiceringskommitté prot. 16.4, 9.5 och 28.5.1953; Diskussionspromemoria från sammanträde med Radionämnden den 30.1.1954.
- 18 Radionämnden 30.1 och au 5.3.1954; DN 19.3.1954; PM av Henrik Hahr 22.6.1954, bil. Dir.prot. 22.6. SRF DO CK AIVa: 4; Brev Bertil Ohlin–Elof Ehnmark 11.12.1954, svarsbrev 10.1.1955; PM av Henrik Hahr 30.12.1954, bil. Dir. prot. 30.12 SRF DO CK AIVa:5.
- 19 VJ nr 15 1955; Exp 4.4.1955; DN 12.4 och 17.4.1955; AT 16.4.1955; Olof Forsén i DN 15.4.1955: »Vi har inte vetat vem som varit den ansvarige: huvudstyrelsens ordförande, radiochefen eller avdelningschefen.«; Henrik Hahr menade i DN 18.4.1955 att svensk radio hade »blixtpanderat« och genomgick en »hudömsningsperiod«. Det var en omställning »från diversehandel till stordrift«, och det var en överdrift att tala om en radiokris.
- 20 Exp 13 och 15.9.1954; Brev Helge Heilborn–Olof Sundell 26.2.1954, Brev Conrad Jonsson–Elof Ehnmark 17.6.1954 RA TT:s arkiv; Olof Rydbeck i MT 23.4.1955 »Jag tänker inte komma till Radiotjänst som något slags stälman.« Kring några aktuella radiofrågor. P1 29.9.1956 SRF DO CK EIV:15.

KAPITEL 11

VIDGAD YTTRANDEFRIHET 1955–1960

- 1 PM av Per Persson 15.2.1956. SRF DO CK EIV:15.
- 2 DN 13.7 och 7.8.1956, PM av Olof Rydbeck 7.8.1956 SRF DO CK EIV:15. Kring några aktuella radiofrågor. P1 29.9.1956 SRF DO RKMI:1036. Frågan om vetorätten kom upp på bordet inte långt efter Rydbecks tillträde som radiochef. Inför ett sammanträde med partiledarna ville Wilhelm Röhl ta upp »den faktiska vetorätt, som existerar genom att ett parti i vissa fall genom att vägra sin medverkan kan ointetgöra, att en aktuell politisk fråga blir snabbt och nöjaktigt belyst i radio«. PM vid sammanträde med partiledarna 7.9.1955. SRF DO CK EIV:15.
- 3 Instruktion för Politiska kommittén inom Rtj 1.3.1956 SRF DO CK EIV:15.
- 4 AB 4.10.1956.
- 5 Dagens Eko 4.10.1956 SRF DO M III a. Inspelningarna finns ej bevarade.
- 6 Utskrift. Dagens Eko. SRF DO M III a.
- 7 Ibid.
- 8 Ibid.
- 9 Intervju med N.-O. Franzén. SRF RARK 5439-75/3571.
- 10 SvD 6.10.1956.
- 11 Brev Olle Dahlén–Rtj 5.10.1956.
- 12 Franzén–Dahlén 10.10.1956.
- 13 Dagböcker för sändningsledare 1956–58. SRF DO CPR DIV vol. 2; Brev Per Nyström–Olle Dahlén 12.10.1956.
- 14 Radionämnden prot. 15.12.1956.
- 15 Exp 4.10.1956.
- 16 Jämförelsen gäller Stockholmstidningarna.
- 17 Enligt sändningsledaren. Se not 13.
- 18 MT 15.10.1956.
- 19 Exp 8.10.1956.
- 20 Brev Gösta Eriksson–Rydbeck 7.11.1956.
- 21 Brev Rydbeck–Gösta Eriksson 12.11.1956.
- 22 Brev Gösta Eriksson–Rydbeck 13.11.1956.
- 23 Se not 14.
- 24 Dagens Eko 13.10.1956 SRF DO M IIIa; SRF RARK A56/1133.
- 25 Ibid.
- 26 Ibid.
- 27 Intervju med Per Eckerberg. SRF RARK 5439-75/3570.
- 28 PM av Olof Rydbeck 14.10.1956. SRF DO CK EIV:15. Rydbeck lät inte sina närmaste medarbetare ta del av detta PM. Eckerberg har vid genomläsning 1976 inte haft något att invända mot innehållet.
- 29 PM av Paul Björk 18.10.1956. Bil. till Rtj styr.prot. 25.10.1956.

- 30 ST 13.10.1956.
- 31 Se noterna 28 och 29. Promemoriorna överensstämmer i viktiga delar med varandra.
- 32 Intern rapport av Staffan Rosén 14.10.1956. Roséns privata arkiv.
- 33 Björks PM.
- 34 Pressmeddelande från Rtj 14.10.1956. SRF DO CK EIV:15.
- 35 DN 16.10.1956; Intern rapport av Staffan Rosén 15.10.1956.
- 36 Roséns rapport 15.10.1956.
- 37 Exp 14.10.1956.
- 38 MT 14.10.1956. Jämförelsen gäller Stockholmstidningarna.
- 39 MT 15.10.1956.
- 40 Brev Rydbeck–Gösta Elfving 15.10.1956.
- 41 Brev Elfving–Rydbeck 18.10.1956.
- 42 MT 17.10.1956.
- 43 Rydbeck–Elfving 19.10.1956.
- 44 Arbetarbladet 26.10.1956.
- 45 VLT 16.10.1956.
- 46 Arbetet 18.10.1956.
- 47 Exp 16.10.1956.
- 48 Dagstidningen Arbetaren 16.10.1956.
- 49 Värmlands Folkblad 16.10.1956.
- 50 Se not 13.
- 51 Arbetet 15.10.1956.
- 52 Intervju med Tage Erlander. SRF RARK 5439-75/3570. I SAP:s protokoll finns ingenting nämnt om partiledarekot.
- 53 Se not 14.
- 54 FK prot. 1956:27; AK prot. 1956:27.
- 55 Brev Kommunistiska riksdagsgruppen–Olof Rydbeck 17.10.1956.
- 56 Brev Rydbeck–Kommunistiska riksdagsgruppen 18.10.1956.
- 57 Se not 14. Till radionämndsledamoten Sven Backlund (UD) sände Olof Rydbeck för kännedom Paul Björks PM om det »olycksaliga radioekot« och även sitt första brev till Gösta Elfving.
- 58 Erlander, Tage, 1955–1960, s. 153.
- 59 Frihet i etern. Debatt anordnad av FPU 22.2.1957 i Stockholm. SRF RARK TAN 57/215.
- 60 Till skillnad från radion kritiserades inte tidningarna av de olika parterna. Tidningarnas situation var en annan, eftersom de var spridda över hela partiskalan.
- 61 Dagens Eko. SRF DO MIIIa. Exakta antal kan inte uppges, eftersom både ljudband och manus saknas i en del fall.
- 62 PM från överläggning med partisekreterarna 9.3.1956. SRF DO CK EIV:15.

- 63 Radionämnden 5.2.1955; Radionämnden 28.5.1956.
- 64 Radionämnden 26.11.1956; Vårdshuset Tuppen sänt 22.8.1956.
- 65 Brev Sven Aspling–Olof Rydbeck 11.2.1957; Internbrev Tage Danielsson–Rydbeck 15.2.1957; Anmälan till Radionämnden 10.2.1957 av Evert Rahmstedt; Brev Rydbeck–Eric Zetterström 19.2.1957; Radionämnden 25.5.1957.
- 66 Brev Vilhelm Moberg–Rydbeck 4.5.1956, svarsbrev 11.5; Brev Moberg–Rydbeck 14.6.1956, svarsbrev 16.6; Nils-Erik Bæhrendtz–Moberg 5.7.1956; Moberg–Rydbeck 7.7.1956; Moberg–Rydbeck 20.8.1956; Rtj dir.prot. 14.7.1956 SRF DO CK AIVa:16; Brev Bæhrendtz–Rydbeck 14.7.1956; Brev Rydbeck–Elias Bergvall 2.8.1956; Arbetet 11.7, DD 12.7, DN och ST 13.7, DD, SDS, ST och SvD 14.8.1956.
- 67 Frihet i etern. Debatt anordnad av FPU 22.2.1957 i Stockholm SRF RARK TAN 57/215.
- 68 Instruktion 1.3.1956 för politiska kommittén + Minnesanteckningar från sammanträde samma dag; PM från överläggning med partisekreterarna 9.3.1956; PM från sammanträde med ungdomsförbunden hos radiochefen 12.3.1956 SRF DO CK EIV:15; Internbrev Wilhelm Röhl–Olof Rydbeck 21.3.1956; Brev FPU–Rydbeck 25.8.1958; Internbrev Röhl–Rydbeck 28.8.1958; Brev SLU–SR 6.4.1959, svarsbrev från Rydbeck 13.5; Minnesanteckningar från politiska kommitténs sammanträde 15.4.1958 SRF DO CK EIV:15; Det bestämdes att Kurt Andersson skulle göra en halvtimmes sammandrag av Schweitzers föredrag, i en enkät skulle Schweitzers påståenden underställas den svenska vetenskapliga expertisen och till slut skulle en debatt ordnas om hans förslag i nedrustningsfrågan. Allt detta utspritt på tre dagar. Världsfredskongressen i Stockholm juli samma år var också en känslig fråga. Politiska kommittén bestämde att inga referat skulle göras, men att »bemärkta kulturpersonligheter av typ Bertrand Russell och Sartre« fick uppmärksammas från rent nyhetsmässiga utgångspunkter i aktualitetsprogrammen.; SR styr. prot. 23.1.1958; Publiceringskommittén SRF DO T 65 Fl:1; Radionämnden prot. 18.1.1960; Avtal med staten bil. Rtj styr. prot. 24.10.1959; Ljuva 60-tal. 2. P1 13.3.1978 SRF RARK Torsten Thurén, Medier i blåsväder, s. 172 ff.

Källor och litteratur

Arkiv

FÖRSVARSMAKTEN/HÖGKVARTERET:

MUST:s arkiv

KUNGLIGA BIBLIOTEKET:

Ivar Andersons arkiv

PRIVATA ARKIV:

Yngve Hugos arkiv (hos Tordis Witthoff, Stockholm)

Staffan Roséns arkiv

RIKSARKIVET:

Statens Informationsstyrelse (SIS)

Svenska Tidningsutgivareföreningen (TU)

Tidningarnas Telegrambyrå AB (TT)

Utrikesdepartementet

Utrikesnämnden

RIKSPOLISSTYRELSEN:

Säkerhetspolisens arkiv

SVERIGES RADIOS FÖRVALTNINGS AB (SRF):

Dokumentarkivet (DO)

Radioarkivet (RARK)

Radiotjänsts styrelse, företags äldre korrespondens och

Radionämnden förekommer genomgående i notapparaten.

För att undvika onödiga upprepningar anges inte arkivsignum

för dessa centrala och lättillgängliga arkivbildningar i Dokumentarkivet.

Förkortningar

AB	Aftonbladet
AK	Andra Kammaren
AT	Aftontidningen
Au	Arbetsutskott
CK	Centrala kansliet
DD	Dala-Demokraten
DN	Dagens Nyheter
DO	Dokumentarkivet
Exp	Expressen
FD	Folkets Dagblad
FK	Första Kammaren
FPU	Folkpartiets Ungdomsförbund
Fst	Försvarsstaben
GHT	Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning
GP	Göteborgs-Posten
GT	Göteborgs-Tidningen
MT	Morgon-Tidningen
NDA	Nya Dagligt Allehanda
NRK	Norsk Rikskringkasting
NSD	Norrländska Socialdemokraten
RARK	Radioarkivet
RTF	Radiotjänstemännens Förening
Rtj	Radiotjänst
RiR	Röster i Radio
SDS	Sydsvenska Dagbladet Snällposten
SIS	Statens Informationsstyrelse
SLU	Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund
SocD	Social-Demokraten
SSU	Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbund
SOU	Statens Offentliga Utredningar
SR	Sveriges Radio
ST	Stockholms-Tidningen
SvD	Svenska Dagbladet
SvM	Svenska Morgonbladet
TT	Tidningarnas Telegrambyrå AB
TU	Svenska Tidningsutgivareföreningen
VLT	Vestmanlands Läns Tidning

Litteratur

- Ag, Lars & Söderström, Herbert, Samhällskritik i radio och TV. Stockholm 1962.
- Agrell, Wilhelm, Övrig illegal verksamhet. Övervakning av de svenska kärnvapenmotståndarna 1958–1968. Borgå 1999.
- Briggs, Asa, The History of Broadcasting in the United Kingdom. Vol. 1. The Birth of Broadcasting. London 1961.
- Dahl, Hans Fredrik, Hallo-hallo!: Kringkastningen i Norge 1920–1940. Oslo 1975.
- Dahl, Hans Fredrik, Dette er London. NRK i krig 1940–1945. Stavanger 1978.
- Djerf-Pierre, Monika & Weibull, Lennart, Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet. Värnamo 1991.
- Dymling, Carl Anders, Radio och propaganda (i Radiotjänsts årsbok 1941).
- Dymling, Carl Anders, Tjuren Ferdinand och matadoren. RiR nr 3 1940.
- Dymling, Carl Anders, Under knapphetens kalla stjärna. Veckojournalen nr 18 1943.
- Ek, R. Sverker, Spelplatsens magi. Alf Sjöbergs regikonst 1930–1957. Värnamo 1988.
- Engblom, Lars-Åke, Radio- och TV-folket. Rekryteringen av programmedarbetare till radion och televisionen i Sverige 1925–1995. Värnamo 1998.
- Erlander, Tage, Dagböcker 1950–1951. Utgivna av Sven Erlander. Södertälje 2001.
- Erlander, Tage, Dagböcker 1952. Utgivna av Sven Erlander. Södertälje 2002.
- Erlander, Tage, 1940–1949. Stockholm 1973.
- Forsén, Olof, Idyll och aktuellt. Olof Forsén berättar radiominnen. Stockholm 1966.
- Forsman, Michael, Från klubbrum till medielabyrinth. Stockholm 2000.
- Franzén, Nils-Olof, Radiominnen. Historia och hägkomster. Lund 1991.
- Franzén, Nils-Olof, Sven Jerring. Ett stycke radiohistoria. Stockholm 1988.
- Ginsburg, Manne, Kommentarer till styrelsens och arbetsutskottets protokoll 1925–1940 samt minnesanteckningar 1925–1940. Stencil. SRF DO CK F6 AB:4.
- Ginsburg, Manne & Hahr, Henrik, Vår radio och andras. Stockholm 1948.
- Grafström, Sven, Anteckningar 1938–1954. Utgivna genom Stig Ekman. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 14 och 15. Stockholm 1989.
- Gunnarsson, Lars, Rapport angående Radiotjänsts samhällsriktade programutbud 1925–1929. Stencil. Historiska Institutionen Stockholms Universitet.
- Hadenius, Stig, Kampen om monopolet. Sveriges Radio och TV under 1900-talet. Stockholm 1998.
- Hallingberg, Gunnar, Stockholm-Motala. Radion i Sverige från 20-tal till 50-tal. Stockholm 1999.
- Hallingberg, Gunnar, Tidens tusende tungor. Radion i Sverige från 50-tal till 90-tal. Stockholm 2000.

- Hansson, Oloph, Intresset ljuger aldrig. Strider om makten i och över Sveriges Radio. Stockholm 1998.
- Hauffman, William, Press och rundradio 1. Radiolyssnaren nr 5 1928.
- Helén, Gunnar, Alltför många jag. Memoarer. Uddevalla 1991.
- Helén, Gunnar, Bör detta sägas i radio? RiR nr 6 1945 (även i Röst i radion).
- Helén, Gunnar, Radion och yttrandefriheten. RiR nr 24 1949 (även i Röst i radion).
- Helén, Gunnar, Röst i radion. Uppsatser, minnesbilder och radiointervjuer. Stockholm 1950.
- Hjort, Magnus, Folk och försvar och kampen mot femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervaknings-Sverige under 1950-talet. Forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget. Arbetsrapport nr 6. Kungälv 1998.
- Holmberg, Nils, Randanteckningar och några kompletteringar till Gustaf Reuterswårds »berättelse«. Stencil 1962. SRF DO A04 F6 AB:2.
- Hugo, Yngve, Krigstiden avspeglar sig i programmen (i Radiotjänsts årsbok 1941).
- Hugo, Yngve, Radion och politiken. RiR nr 46 1935.
- Hugo, Yngve, Man ur huse: en bok om hembygdens frivilliga försvarare. Stockholm 1942.
- Hulthén, Olof, Rundradions organisering i Sverige 1922–1924 (i Tala till och tala med).
- Hörde Ni? Valprogrammen i radio 1946.
- Hört och sett. Radio och television 1925–1974. Stockholm 1974.
- Ivres, Ivar & Lindgren, Kerstin, Sveriges Radios förhållande till folkrörelserna. Stencil 1975. SRF DO.
- Jerstedt, Sven, Journalist av en slump (i Vi som var med! ... 23 journalistveteraner berättar).
- Johansson, Alf (W), Finlands sak. Uddevalla 1973.
- Johansson, Alf. W., Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946–1952. Jyväskylä 1995.
- Jonsson, Hans, Den första valpolitiska radiodebatten i Sverige 1932. Stencil 1982. Historiska Institutionen Stockholms Universitet.
- Kanger, Thomas, Kommunistjägarna: socialdemokraternas politiska spioneri mot svenska folket. Stockholm 1990.
- Lindahl, Kurt, Självensur i stövelns skugga. Den svenska radions roll och hållning under andra världskriget. Stockholm 1998.
- Linder, Erik Hjalmar, Andra boken om mitt förflutna 1939–1945. Borås 1979.
- Människan och nutiden. Riktlinjer för arbetarrörelsens kultursträvanden. Socialdemokratiska partistyrelsen. Stockholm 1952.
- Nordberg, Karin, Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950. Stockholm 1998.

- Nordmark, Dag, Finrummet och lekstugan. Kultur och underhållningsprogram i svensk radio och TV. Stockholm 1999.
- Persson, Per, Från Ställdalenkatastrofen till Hammarskjölds död (i Dagens Eko. Nyheter i radio).
- Rabe, Julius, Radiominnen (i Sveriges Radios årsbok 1964).
- Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna. Stockholm 1929.
- Radiotjänsts matrikel 1949.
- Radiotjänsts verksamhetsberättelser 1932–1954/55.
- Radiotjänsts årsbok 1941. Stockholm 1941.
- Reutersvärd, Gustaf, Berättelse om hur AB Radiotjänst kom till samt dess verksamhet under år 1924. Stencil. SRF DO F6AA:1.
- Richardson, Gunnar, Beundran och fruktan. Sverige inför Tyskland 1940–1942. Stockholm 1996.
- Rydbeck, Olof, I maktens närhet. Diplomat, Radiochef, FN-ämbetsman. Stockholm 1990.
- Schultz, Karin, Den svenska radion måste göras om. Samtid och Framtid nr 4 1949.
- Sjöman. Vilgot, Drömtydaren. Min bok om Olle Hedberg. Viborg 1992.
- SOU 1924:5.
- SOU 1935:10.
- SOU 1944:13.
- SOU 1945:22.
- SOU 1946:1.
- SOU 1946:68.
- Svenska Dagbladets årsböcker.
- Svenska diplomatprofiler under 1900-talet. Redaktörer Gunnar Artéus och Leif Leifland. Västervik 2001.
- Sveriges Radios årsbok 1964. Stockholm 1965.
- Thurén, Torsten, Medier i blåsväder. Den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker. Värnamo 1997.
- Tjernström, Sune, En svårstyrd skuta. Företagsledning i det svenska public service-företaget. Försvaret av sårbara värden i radio och tv. Värnamo 1999.
- Tjugofem år med Sveriges Radio. Jubileumskronika. Bilder från förr och nu. Radiomän berättar. Falun 1949.
- Torbacke, Jarl, Dagens Nyheter och demokratins kris 1937–1946. Stockholm 1972.
- Torbacke, Jarl, Det betvingade ordet: press- och opinionshistoriska studier. Stockholm 1976.
- Wagnsson, Ruben, Många järn i elden. Stockholm 1969.
- Wahlbäck, Krister, Christian Günther (i Svenska diplomatprofiler).
- Wahlbäck, Krister, Finlandsfrågan i svensk politik 1937–1940. Stockholm 1964.

- Wersäll, Margareta, Ivar Lo-Johanson och reportaget. Presshistorisk årsbok 1987.
- Westman, K. G., Politiska anteckningar september 1939–mars 1943. Kungl. Samfundet för utgivning av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 6. Stockholm 1981.
- Vi som var med! ... 23 journalistveteraner berättar. Stockholm 1976.
- Wilson, Sven, Radiochefen Anders Dymling (i Sveriges Radios årsbok 1964).
- Wilson, Sven, Radiotjänst under kriget (i texthäftet till Elgemyr-Sjöströms kassetutgåva Sverige under krigsåren 1939–45).
- Wirén, Karl-Hugo, Kampen om TV. Svensk TV-politik 1946–66. Stockholm 1986.
- Wirén, Karl-Hugo, Lust och dygd. Samhällsansvarsideologin i svensk radio och TV. Historisk Tidskrift 1982:3.
- Wormbs, Nina, Genom tråd och eter. Framväxten av distributionsnätet för radio och tv. Stockholm 1997.
- Zetterberg, Kent, Presspolitik och säkerhetspolitik. Presshistorisk årsbok 1993.
- Zilliacus, Ville, Anteckningar om det nordiska radiosamarbetets uppväxt. Lahtis 1986.

Göran Elgemyrs produktion om Radiotjänst/Sveriges Radio

FONOGRAMUTGÅVOR (TILLS. MED HANS SJÖSTRÖM)

- Politik i Sverige 1932–1976. SR-records 1979.
- Svenska emigrantöden i USA. Sven Jerrings reportageresa 1937 och Delawarefirandet 1938. Svea Fonogram 1988.
- Sverige under krigsåren 1939–1945. SR-records 1984.

INTERVJUER

- Lis Asklund
Nils Erik Bæhrendtz
Henrik Dyfverman
Per Eckerberg
Elof Ehnmark
Nils-Olof Franzén
Gabriella Garland
Manne Ginsburg
Gunnar Helén
Henrik Hahr
Sven Jerring

Sven Jerstedt
Erik Lönnroth
Lars Orup
Per Persson
Olof Rydbeck
Hans Sjöström
Lars G. Warne
Bo Willners
Sven Wilson

UPPSATSER OCH BÖCKER

- Alf Martins debut. En lyrisk julkhälsning om radions väderlek. Antennen nr 22 1985.
- Dagens Eko. Nyheter i radio under 50 år. Redaktörer Kerstin Brunnberg och Göran Elgemyr. Kumla 1987.
- Dags för nordisk radioforskning (tills. med Jarl Torbacke). HT 1975.
- Etermedierna som folkbildare. Pressens årbog 1986.
- Frihet under kontroll – den svenska rundradiofrågan 1922–1924. EOS. 1993. Stencil.
- »Får jag be om en kommentar?« Strödda iakttagelser kring de första 20 åren. (i Dagens Eko. Nyheter i radio under 50 år).
- »För nordiska lyssnare«. Radionyheter på danska, norska och finska i andra världskrigets slutskede. Presshistorisk årsbok 1986.
- För Sverige i etern. Sveriges Radio i allmänhetens tjänst. Redigerad tills. med Stig Ahlberg och Christina Haggren). Särtryck och bilaga till RiR-TV 1985.
- För 60 år sedan. Folkuppfostran och gnat om jazz. Antennen nr 2 1985.
- Hjalmar Gullberg – chef för »skräckteatern«. Antennen nr 22 1986.
- Kampen om tekniken. Om gränsdragningen mellan Radiotjänst och telegrafstyrelsen på det tekniska området. EOS. 1981. Stencil.
- En kommunist fick inte stå oemotsagd. Antennen nr 28 1988.
- Ljudradiotekniken och programmen (i Tala till och tala med).
- Maktkampen kring Dagens Eko. Uppkomst och utveckling (i Dagens Eko. Nyheter i radio under 50 år).
- De nordiska grannländerna i svensk radio 1939–1945. Pressens årbog 1978.
- Nyhets tjänsten i svensk radio 1922–1947. EOS. Stencil.
- När Dagens Eko bröt vetorätten (i Dagens Eko. Nyheter i radio under 50 år).
- Olof Rydbeck lyfter på locket (i För Sverige i tiden).
- »Politruktjänsten« som skakade radion (i Forskning om journalistik. Nordicom-Nytt/Sverige 4-88. Kungälv 1988. En förkortad version finns i Antennen nr 1 1988).
- Radiohistorisk forskning. Antennen nr 1 1975.

- Radion i strama tyglar. Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922–1957. Nr 2 i en serie skrifter utgivna av Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Borås 1986.
- Radion och det journalistiska oberoendet. En utveckling sådan den återspeglas i det politiska stoffet och samhällsbevakningen (tills. med Jörgen Cederberg, i Tala till och tala med).
- Radions frihet – en chimär (i Kommunikationspolitik och Kommunikationsforskning. Rapport från ett symposium anordnat av massmedieseminarier vid Göteborgs Universitet och Föreningen Svenska Massmedieforskare 23–25 april 1980. 1981).
- Radionämndens verksamhet 1936–1930. Stencil.
- Radiotjänst och statsmakterna 1925–1957 (i Tala till och tala med).
- Radiotjänst och vinterkriget. Nya Argus 3–4 och 5–6 1980.
- Radiounderhållningen i småblåst på 40- och 50-talen. Bernhards kuplett fall för riksdagen. Antennen nr 2 1987.
- Religion och politik känsligt att skämta om ... Halleluja-visa och Kar de Mumma-dialog heta frågor i Radionämnden. Antennen nr 3 1987.
- »Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?«. Relationerna mellan Pressen, TT och ljudradion (i Tala till och tala med, även i Presshistorisk årsbok 1985).
- Statsmakterna och den svenska rundradiorörelsen. EOS. 1980. Stencil.
- Sven Jerring avslöjade myten om det förlovade landet. RiR-TV nr 12 1988.
- »Synda vidare – Radiotjänst«. När den svenska radion 1956 motsatte sig tillämpningen av den s.k. vetorätten. Pressens årbog 1984:1.
- Säkerhetschefen Olof Wahlund var IB-man. Radiotidningen nr 2 2003.
- Tala till och tala med. Perspektiv på den svenska radion och televisionen (redigerad av Jörgen Cederberg och Göran Elgemyr.) Stockholm 1984.
- Trådradio- och dubbelprogramfrågan i svensk radio. EOS 1982. Stencil.
- TT under kriget. Husbondens röst. Antennen 13/1985.
- UD redigerade kriget i etern. Utlandsprogrammet under andra världskriget. Antennen nr 17 1985.
- »Ut med kommunisten« – värre påtryckningar har radion aldrig upplevt. Antennen nr 33 1988.
- Yrkesförbudet mot Bo Teddy Ladberg. Antennen nr 7 1985.

RADIOPROGRAM

- Frihetens stämma i Norden. Ett 40-årsminne. Göran Elgemyr berättar om hur lyssnarna i de krigshärjade grannländerna fick ett eget nyhetsprogram i svensk radio. 21.10 1984.
- Jag vill vara neutral, säger radion. Om synen på politiken i radio berättar Jörgen Cederberg och Göran Elgemyr. 1976:

1. Riktlinjer och principer under årens lopp. 9.9.
 2. Om partierna, folkrörelserna, organisationerna och radion. 13.9.
 3. Om valrörelserna i radion. 16.9.
- Ljuva 60-tal. Tittarstormar, vridningar och skjutjärn. Jörgen Cederberg och Göran Elgemyr granskar det politiska stoffet och samhällsbevakningen i radio och TV under 1960-talet. 1978:
1. TV- mediets genombrott och relationerna mellan de politiska partierna och SR. 24.2.
 2. Eugeniahemmet och Lamco. 3.3.
 3. Vietnam, Russelltribunalen och EM i Aten. 13.3.
 4. År 1969. Förtroendekrisens år i SR. 17.3.
- Om kriget hade kommit. Göran Elgemyr berättar om Radiotjänst och det psykologiska försvaret under början av 1950-talet. 8.4 1985.
- »Partierna och den ekonomiska krisen«. Om radions första valdebatt för 50 år sedan berättar Göran Elgemyr. 12.9 1982.
- Perspektiv på 50-talet. Radions frihet och ansvar. Om radions och televisionens betydelse i 50-talets svenska samhälle berättar Göran Elgemyr. 20.3 1982.
- Radion på 1950-talet. Nils-Olof Franzén, under många år ljudradions chef, berättar för Göran Elgemyr om programutbudet, när endast en radiokanal fanns. 8.4.1985.
- Radions frihet och oberoende. 1985:
1. Statsmakterna och Sveriges Radio. Göran Elgemyr granskar deras roll och inflytande i ett historiskt perspektiv. 25.10.
 2. Göran Elgemyr berättar om Sveriges Radios frigörelse från pressens och TT:s stora inflytande på nyhetsverksamheten. 1.11.
 3. Göran Elgemyr berättar om Vilhelm Moberg och yttrandefriheten i radio under 1950-talet. 4.11.
- Rapsodi – reportage – dokumentär. 1–2. Verklighetsskildringen i svensk radio i ett historiskt perspektiv. Jörgen Cederberg och Göran Elgemyr lyssnar på stilarter och röster från radions första tre decennier. 7.7 och 14.7 1985.
- Tillbaka till 1950-talet (ett urval beredskapsprogram som tidigare legat i berg-rum). P2 08.00–23.00. Producenter Göran Elgemyr, Roland Hjelte och Hans Sjöström.

Personregister

- Ahlbin, Gustaf 29f, 146
Ahlin, Lars 320
Alström, Olof 173
Andén, Eva 147
Andersen Nexö, Martin 318
Anderson, Ivar 31, 38, 39,
215, 229f, 259ff, 278, 290,
294f, 296f, 311, 313, 367,
368f, 382ff, 387, 389, 480
Andersson, Gustaf 56
Andersson, Hilding 282
Andersson, Ingvar 30, 38, 40,
60, 181, 189, 190, 245, 256,
455, 457, 458
Andersson, J. G. 187
Andersson, Kurt 62, 63, 371,
394, 400
Andersson, Sven 40, 269,
395, 413
Andersson, Torsten 433, 448
Andræ, Tor 143
Andreen, Per G. 180f
Appelquist, Seved 40
Arbin, Erik 200f
Arvidsson, Karl-Axel 373
Asklund, Erik 320
Asklund, Lis 470f, 481f
Aspling, Sven 267, 304f, 307,
440, 459
Attorps, Gösta 201f
Aurén, Sven 235, 259, 260
Axberger, Kerstin 60
Backlund, Sven 448, 457
Bagge, Gösta 170, 208
Beckman, Birger 286
Bellander, Synnöve 455f, 461
Benett, Malin 456, 459f
Bengtsson, Torsten 407f
Berger, O. A. 56
Berggren, Kerstin 60
Berggren, Manne 60, 262,
290
Berglund, Olle 15
Bergstrand, Hilding 408ff
Bergvall, John 114
Bexelius, Ernst 401
Billström, Jakob 147
Björck, Emanuel 29, 105, 111,
114
Björck, Gottfrid 226
Björck, Wilhelm 167

- Björk, Leif 323
 Björk, Paul 433, 438ff, 449,
 450
 Björklund, Ingeborg 194
 Björklund, Olle 310
 Björkquist, Manfred 138, 147
 Björnberg, Arne 235
 Björnsson, Edvard 230
 Blomberg, Erik 318
 Bogs, Alexander 218f
 Boheman, Erik 157, 208
 Bohlin, Sture 341
 Bohlin, Torsten 147ff
 Bohman, Pontus 370
 Bolin, Iwan 29, 170, 256
 Bomhult, Julius 281
 Bonow, Mauritz 38, 276
 Borglund, Tore 409
 Branting, Georg 155
 Bratt, Ivan 74
 Bratt, K. A. 206, 234
 Brenner, Arvid 408
 Bring, Richard 24f
 Brunhoff, Kurt 222
 Brunius, Palle 316f
 Brunius, Pauline 194
 Brunnberg, Kerstin 14
 Brusewitz, Axel 46, 47f, 86,
 105, 106, 138, 190, 342
 Brüning, Heinrich 150
 Bulganin, Nikolaj 305
 Bull, Jens 208
 Bure, Fale 172, 182, 234, 274
 Bæhrendtz, Nils Erik 17,
 411ff, 433, 441, 448, 450,
 464, 465f
 Böök, Fredrik 144f, 192
 Carl, prins 216
 Carli, Nils 27, 29
 Carlsson, Sickan 458
 Carlsson, Stig 320
 Carlsten, Rune 195
 Casparsson, Ragnar 360f,
 432f
 Cederberg, Jörgen 13, 14
 Chamberlain, Neville 161
 Chrusjtjov, Nikita 305
 Cronholm, Margareta 15, 16
 Curman, Sigurd 201
 Dahl, Hans Fredrik 13
 Dahlander, Gunnar 373, 432f,
 448, 457
 Dahlén, Olle 267, 307, 308,
 428ff
 Dahlgren, Gunnar 175, 214
 Dahlman, Sven 319
 Daladier, Édouard 235
 Dalén, Gustaf 28f, 31, 105,
 112, 114
 Damgren, K. A. 221f
 Danielsson, Tage 460f
 Dansk, Lennart 62, 63, 259,
 263ff, 267, 268, 270, 290,
 344, 390, 480
 Davidsohn, Albert 142
 De Geer, Hans 13
 Dehlgren, Sten 33, 73f, 112,
 118, 227f, 237

- Djerf-Pierre, Monika 15
- Domö, Fritiof 269
- Duus-Otterström, Arne 349f
- Dyfverman, Henrik 193, 370
- Dymling, Carl Anders 20,
26, 27, 34, 35ff, 59, 60, 94,
138, 145, 146, 154, 158, 162f,
167, 169, 181, 184, 185, 195,
196, 197, 199f, 205ff, 214,
217, 221, 222, 226, 229, 231ff,
237, 245, 246, 247, 248, 475,
476
- Düring, Ingemar 457
- Eckerberg, Per 28, 41, 436ff,
452, 460, 470
- Edberg, Rolf 280, 413
- Eden, Anthony 190
- Edenman, Ragnar 40
- Ehnmark, Elof 20, 38, 39ff,
260, 264, 301, 302f, 310ff,
362, 366, 368, 373, 377, 382,
396, 398, 401, 406, 413, 415,
417, 418, 421f, 480
- Ehrensvärd, C. A. 188
- Ehrensvärd, C. G. 234
- Ek, Sverker 194, 195
- Ekman, C. G. 32, 74, 99, 100
- Ekman, Fritiof 129
- Elfström, Albert 29, 105
- Elfving, Gösta 442ff, 445, 450
- Elmén, Brita 470
- Enander, Bo 59, 156, 196, 197f,
206, 219, 234, 320
- Engberg, Arthur 84, 110f, 112f
- Engblom, Lars-Erik 61
- Engel, Arthur 470
- Enhörning, Magnus 316
- Ericson, Ernst 230
- Ericson, Helge 228f
- Ericsson, Hildur 459
- Ericsson, John 269f
- Eriksson, Arvid 163, 170, 185,
189, 208, 225ff, 248
- Eriksson, Bernhard 95
- Eriksson, Gösta 428, 431f
- Erlander, Aina 455f, 458
- Erlander, Tage 269ff, 284,
285, 288, 300f, 305ff, 328,
392, 394f, 437ff, 442, 445ff,
449f, 451, 455
- Essén, Rütger 189
- Eugen, prins 205
- Fagerholm, K. A. 206
- Fagerström, Allan 391
- Falck, Åke 419f, 481
- Flood, Hulda 29
- Florman, Carl 262
- Fogelqvist, Torsten 46, 48,
101, 106, 118, 139
- Forsén, Olof 58, 59, 60f, 62,
63, 170, 189, 262, 266, 269f,
290, 295, 333, 344, 354, 372,
392
- Forssell, Sölve 346f
- Forsström, Gösta 345, 348
- Franck, Hans Göran 320, 321
- Franzén, Nils-Olof 15, 21, 36,
39, 40, 41, 59, 60, 61, 63,

- 137, 261f, 318f, 333, 344, 347f,
362, 363, 372, 373, 378, 389,
401, 408, 428, 429, 448, 470
- Fredriksson, Karl 364f
- Freuchen, Peter 242f
- Furuskog, Jalmar 50, 279ff,
293, 388, 414
- Garland, Gabriella 273, 356
- Garland, Sven-Olof 323
- de Gaulle, Charles 220, 235
- Georg, kung 150, 235
- Gerhardsen, Einar 320
- Gierow, Karl Ragnar 35, 182,
245
- Gillner, Sigrid 114
- Ginsburg, Manne 21, 24, 25,
26, 28, 29, 33, 34, 37, 39, 41,
47f, 292, 312, 316, 344
- Grafström, Sven 38, 194f,
208, 233
- Greitz, Bernhard 167, 171, 245
- Grevenius, Herbert 406
- Grotewohl, Otto 322
- Grundel, Arvid 71
- Grunnet, Niels 240ff
- Gränebo, Petrus 229
- Gullberg, Hjalmar 30, 35, 38,
191ff, 263
- Gustafsson, Axel 404ff
- Gustafsson, Einar 416f, 456
- Günther, Christian 25, 32,
189, 194, 207, 208f, 213, 219f,
226ff, 231f, 236, 237, 247
- Haakon, kung 215
- Hadenius, Stig 15, 56
- Hagberg, Hilding 276, 290,
294, 296, 297, 298, 301, 328
- Hagman, Oskar 77
- Hahr, Henrik 39, 40, 41, 42,
55, 56, 58, 59, 60, 63, 242,
253, 259, 264, 298, 299f,
301ff, 325, 332, 333, 344,
347f, 360f, 363, 369, 370ff,
379, 392f, 396, 397ff, 416,
417f
- Haile Selassie 220
- Haldén, Folke 433, 455
- Hallén, Harald 189
- Hallingberg, Gunnar 15
- Hamberg, Per-Martin 407,
453f
- Hambro, C. J. 208f, 211, 248
- Hamilton, Hugo 70, 95f
- Hamrin, Felix 84, 110
- Hansson, P. O. 303
- Hansson, Per Albin 74, 93,
100, 109f, 113, 132, 160, 196,
197, 201, 205, 207f, 218, 228,
235, 236, 237, 247, 251
- Hansson, Sigfrid 93, 128
- Harrie, Ivar 144ff, 263
- Heckscher, Gunnar 40, 218,
235, 292f, 311, 313, 396
- Hedberg, Olle 146
- Hedemann, Reidar 314
- Hedin, Sven 192
- Hedlund, Gunnar 269, 301,
305, 307, 437f, 440, 441

- Heilborn, Helge 422
- Helén, Gunnar 21, 28, 37, 50, 58, 61, 62, 63, 161, 257f, 262, 266, 268, 270f, 272ff, 275, 333, 338f, 340, 341, 344, 355ff, 385ff, 390, 395, 397f, 413, 414, 417, 419, 478, 480
- Hellström, Gustaf 144f
- Helte, Verner 468
- Hennings, Beth 205
- Henriksson, Fritz 42f, 47, 49, 81, 86f, 104, 117, 137, 145, 246
- Herlitz, Nils 108, 415
- Hermansson, Valter 218
- Hernelius, Allan 40
- Hesselgren, Kerstin 114
- Hesslén, Gunnar 189
- Hildebrand, Karl 186
- von Hindenburg, Paul 149ff
- Hirdman, Gunnar 50, 210f, 256, 280, 319, 320, 322, 324, 342, 417, 448, 455, 457f, 459
- Hirschfeldt, Lennart 323
- Hitler, Adolf 152ff, 159, 192f, 208f, 221, 297f
- Hjalmarson, Jarl 301, 307, 436ff, 440, 442, 447, 448, 450
- Hjelmquist, Fredrik 43, 47f, 49, 138
- Hjelte, Roland 13, 15, 16
- Hjorth, Arnold 382f
- von Hofsten, Nils 235
- Holmberg, Helmer 447
- Holmberg, Nils 21, 26, 30, 33f, 46f, 51, 80, 82, 85, 90, 117
- Holmgren, Israel 201
- von Holstein, Lage 142
- Hugo, Yngve 20, 30, 34, 36ff, 50, 52, 55, 56, 60, 109, 114, 117, 119ff, 124f, 127ff, 133f, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 145f, 155, 157f, 162, 163, 169, 170, 176ff, 183, 187, 188, 189, 196, 216, 218, 240, 242, 245, 246, 247, 253, 256, 259, 264, 269, 272, 273, 275, 276f, 278, 290, 294, 295, 298, 331, 342, 344, 345f, 350, 351, 353, 354, 378f, 382, 386, 387, 388, 402, 474ff, 479f
- Hyland, Lennart 62, 353f, 364
- Höjer, Axel 137
- Hökerberg, Eva 56
- Ibsen, Henrik 191
- Ivre, Ivar 337f
- Jacobsson, Per 404ff
- Jacobsson, Sivert 399
- Jerring, Sven 15, 20, 37, 39, 41, 58, 60, 62, 196, 206, 234, 244, 394
- Jerstedt, Sven 63, 336, 366ff, 370ff, 380
- Joanson, Ove 15
- Johansson, Alf W. 283
- Johansson, Gustav 318, 321

- Johansson, Hemming 29
 Johansson, John 56
 Johansson, Otto 142, 155
 Johnson, Eyvind 318, 320ff
 Johnsson, Bengt 468
 Jonsson, Arvid 270
 Jonsson, Conrad 27f, 39, 40,
 41, 169, 271, 293ff, 302f, 306,
 365, 367, 368, 376, 379, 389,
 390, 416, 422
 Jung, Helge 297f
 Järhult, Gunlög 454ff, 461
- Kar de Mumma 456, 458ff
 Karl Gerhard 456f, 459
 Karlbom, Torvald 31, 40,
 276f, 295, 302, 306, 339f,
 341f, 344ff, 357, 358, 361f,
 367, 368, 371, 373f, 378, 379,
 380, 382, 480
 Karlfeldt, Erik Axel 46, 48
 Karlsson, Urban 297f, 329
 Kellin, Per 234
 Kielland, Axel 194
 Kihlberg, Leif 236, 283f, 332
 Kilbom, Karl 114
 Kjellgren, Henry 225
 Kjellvard, Henry 363
 Kolmodin, Lennart 267f
 Kreuger, Torsten 423, 426f,
 428, 430, 432, 434, 435
 Krook, Sofia 16
 Kugelberg, Bertil 352f, 354,
 355ff, 379
 Kuylenstierna, Carl 89
- Källner, Gustaf 188
- Ladberg, Bo Teddy 62, 304,
 309ff, 324, 333, 340, 479
 Ladberg, Eivor 314
 Lander, Helge 341
 Larsson, Hans 125
 Larsson, Lars-Erik 242
 Larsson, Sam 129
 Lawætz, Jens Fredrik 272
 Lemoine, Siffer 42
 Leo, Henning 55
 Levin, Ingrid 454, 459, 460
 Liffner, Axel 324
 Lilliehöök, Eleonore 319
 Lind, Nils 323
 Lindberg, Elof 84
 Lindberg, Hugo 464
 Lindberg, Per 34
 Lindberger, Anton 420
 Lindbom, Tage 61
 Linde, Ebbe 403
 Lindegren, Karl 269, 303f
 Lindell, Börje 315f, 318f, 370
 Linder, Erik Hjalmar 38, 56,
 61, 253, 268, 269f, 276f, 296,
 333, 344, 345, 383ff, 389,
 390, 411, 480
 Linderholm, Emanuel 143
 Linderot, Gerda 314
 Linderot, Ina 314
 Linderot, Sven 314
 Lindgren, Astrid 457
 Lindgren, Kerstin 337f
 Lindkvist, Oskar 399

- Lindman, Arvid 74, 78, 100,
110, 114, 115, 118
- Lindorm, Erik 58
- Lindqvist, Herman 69f
- Lindström, Richard 71, 110
- Linnman, Nils 316, 371, 372
- Ljungberg, Knut 105, 106
- Ljungdal, Arnold 320
- Ljungqvist, Seth 22, 23, 25ff,
31ff, 36, 39, 46, 52, 53, 55,
69, 71, 75, 137, 165, 166, 229,
231f, 233, 246, 477
- Lo-Johansson, Ivar 140,
401ff, 471
- Lorents, Yngve 59, 155, 219,
289, 320
- Lund, Ragnar 38, 168, 170f
- Lundberg, Birger 324
- Lundevall, Karl-Erik 308
- Lundgren, Rolf 344
- Lundkvist, Artur 321, 323,
393
- Lundström, Birger 304
- Lübeck, Sven 71
- Löfgren, Eliel 77f
- Lönnroth, Erik 31, 296, 302,
367, 368
- Madsén, Lars 58, 62, 261f,
370, 377
- Magnusson, Ernst 31
- Mahle, Eyvind 216
- Malm, Gösta 205
- Malmberg, Bertil 193
- Martin, Alf 259
- Martinson, Moa 320
- Mattsson, Erik 27, 39, 41, 42,
363, 377, 421, 422, 480
- Mehr, Hjalmar 426f, 428ff,
434, 435
- Michanek, K.-G. 426f, 429,
434
- Moberg, Axel 84
- Moberg, Ragnar 307
- Moberg, Vilhelm 188, 189,
191f, 200, 214, 217, 258,
462ff, 466f
- Molander, Olof 191, 193
- Morales, Ollallo 42
- Mosesson, Gustav 215
- Munk, Kaj 191
- Myrdal, Alva 122, 123
- Myrdal, Gunnar 122, 124
- Möller, Gustav 99, 112, 123,
160, 187, 402
- Möller, Yngve 301, 445
- Nerman, Ture 114, 115, 236
- Netzén, Gösta 410, 445
- Nielsen, Niels 147 148
- Nihlén, Gun 190f
- Nilsson, Nils Åke 324
- Nilsson, Torsten 32, 390, 393
- Nordberg, Karin 15, 21, 123
- Nordelius, Karl Olof 17
- Nordenskiöld, B. G. 228
- Nordenskiöld, Otto 14
- Nordström, Ludvig 136ff, 402
- Norman, Birger 431
- Norrby, Samuel 281, 319, 414

- Nothin, Torsten 189, 240
 Nyblom, Georg 52
 Nycop, Carl Adam 420f
 Nyström, Bertil 90
 Nyström, Per 50, 329, 414f,
 417, 429f, 432, 433f, 435,
 449, 454ff, 459, 461, 485
 Näsgård, Bernhard 268
 Näslund, Erik 360
 Näsström, Gustaf 38, 140,
 389
- Ohlin, Bertil 269, 283, 300,
 305ff, 393, 418, 427, 428,
 436ff, 440, 442, 447, 448,
 450
- Oljelund, Ivan 91, 141
 Ollén, Gunnar 272, 394
 Ollén, Olle 259
 Olrog, Ulf Peder 274f
 Olsson, Adolf 393
 Olsson, Knut 50, 281, 289ff,
 299, 309, 319, 326, 329, 333f,
 416
 Olsson, Olof 52
 Orup, Lars 13, 62, 63, 265,
 360, 371, 398, 400
 Ostelius, Hans 262
- Palme, Olof 438ff, 449
 Palme, Simon 16
 Paues, Erik W. 129
 Pauli, Ivar 222
 Pehrsson-Bramstorp, Axel
 114, 201, 269
- Pers, Anders Yngve 426f,
 430, 434
 Persson, Per 64, 423f, 434,
 437, 439ff, 481f
 Petersson, Birger 71
 Pethrus, Lewi 465
 Petrini, Gulli 114
 Pettersson, Arne 304
 Pettersson, Ivar 360f
 Pieck, Wilhelm 322
- Rabe, Julius 27, 29, 34, 35, 41,
 52, 86, 91, 104, 114, 145f,
 149ff, 158, 474
 Rahbek, Per 15
 Ramsten, Lars 371
 Rappe, Axel 171, 185
 Reith, J. C. W. 82
 Reuterskiöld, C.-A. 70
 Reuterswärd, Gustaf 21, 22ff,
 26, 28, 29, 31, 32ff, 35, 46,
 47, 48, 52ff, 59, 65ff, 80,
 83ff, 91ff, 96, 99f, 104f, 108,
 112, 113ff, 118, 131, 141, 157,
 158, 159, 167, 169, 172ff, 198,
 203f, 206, 209f, 211, 212,
 213f, 215f, 218f, 221, 222,
 224f, 236, 237, 240, 245,
 246, 248, 473, 476, 477
 Reuterswärd, Maud 21
 von Ribbentrop, Joachim
 208, 220
 Rinman, Sven 199
 Robeson, Paul 463
 Rolf, Bruno 71

Rosén, Nils Gustav 38
 Rosén, Staffan 440ff
 Rosenberg, Ethel 325f
 Rosenberg, Julius 325f
 Rubinstein, Harald 286, 320
 Rudolf, Ragnar 323f
 Runeberg, Johan Ludvig 199f
 Rydbeck, Olof 20, 21, 40ff,
 63, 307, 313, 327ff, 334, 422,
 424f, 429, 431, 433, 436ff,
 440, 442ff, 447f, 450, 454,
 460, 461, 462ff, 467ff, 481f,
 485
 Rydén, Wärner 77f
 Rydin, Herman 73, 75
 Rying, Matts 315
 Röhl, Wilhelm 62, 63, 265,
 306, 307, 308, 360, 371, 393,
 468

 Sachs, Josef 141f
 Sachs, Torvald 89, 108
 Samuelsson, Ingrid 60
 Sand, Arne 320
 Sandgren, C.-O. 317
 Sandler, Rickard 25, 34, 43,
 155, 157, 196, 197, 230
 Schlyter, Karl 132
 Schmidt, Folke 353
 Schultz, Karin 38, 402f
 Schweitzer, Albert 469
 Segerstedt, Torgny 152, 174f,
 213, 224f
 Selander, Sten 202f
 Selling, Olof H. 462, 464

 Senander, Knut 447
 Siewertz, Sigfrid 46, 48
 Sjöblom, Karl-Axel 471
 Sjödin, Stig 347
 Sjöström, Hans 14
 Skoglund, Gösta 446f
 Skoglund, Martin 229f, 276
 Skottsberg-Åhman, Brita 259
 Sköld, Per Edvin 227, 393
 Smith, Göran 366f
 Sporrang, Einar 188
 Spångberg, August 77
 Stalin, Josef 305
 Stauning, Thorvald 87
 von Stedingk, Eugène 204
 Steinbeck, John 194
 Sterky, Håkan 56
 Stiernstedt, Marika 189f, 194f
 von Stockenström, Bo 230
 Stolpe, Sven 196
 Strand, Axel 428, 430
 Strandberg, Olle 440
 Sträng, Gunnar 403
 Ståhl, Jessie 433, 448, 456
 Ståhl, Manne 274f
 Sundell, Olof 31, 40, 295,
 302, 312, 367, 422
 Sundén, Ragnar 31, 367
 Svennberg, Teodor 46
 Svensk, Alice 182
 Svensson, C. E. 354
 Svensson, Gösta A. 363, 364
 Svärd, Gunnar 303, 304, 307
 Sävström, August 56
 Söderberg, Lisa 15

- Söderberg, Verner 90, 149
 Söderblom, Staffan 224, 228,
 269
 Söderman, Harry 325f
 Södermark, Per 24, 100, 104f,
 114, 116
 Söderström, Herbert 308
 Söderström, Verner 80
 Sörensen, Johannes G. 240
- Takman, John 321
 Tandberg, Olle 32
 Tarabrin, E. A. 314f
 Tengdahl, Knut 42, 43, 48,
 86, 106
 Thedin, Nils 40
 Thiel, Elisif 114
 Thomson, Artur 34
 Thorsing, Oscar 167, 169, 171,
 175, 189, 210, 213, 219, 224,
 227, 230, 246
 Thulstrup, Åke 192
 Thunborg, Fritiof 138, 139
 Thurén, Torsten 15, 138, 140,
 255f, 402, 471
 Thörnberg, Erik 347
 Thörnell, Olof 226f
 Tingsten, Herbert 109, 259,
 283, 285, 320, 332, 424, 464,
 465
 Tjernström, Sune 15
 Toll, Hugo 147, 148
 Toll, Karl 84, 85
 Torbacke, Jarl 13, 14, 236
 Truman, Harry S. 317
- Tunberg, Sven 169, 194, 210,
 226f
- Undén, Östen 82f, 229
 Unman, Gustaf 462
 von Utfall, Johan 41
 von Uthmann, Bruno 225f
- Wadsten, Carl-Åke 58, 60,
 171, 188, 244
 Wagnsson, Ruben 33, 51f, 55,
 213
 Wahlgren, Krister 172f
 Wahlström, Gunnar 192f
 Walcott, Joe 32
 Wallbom, Arne 366, 371, 372
 Wallentheim, Annie 31, 40,
 302, 367
 Wallqvist, Örjan 14, 15
 Wallström, John 216
 Ward, Karl 230
 Warne, Lars G. 62, 273, 313ff
 Weibull, Lennart 15
 Vennberg, Karl 321
 Westman, K. G. 155, 189,
 207f
 Wettergren, Erik 46
 Wickbom, T. G. 259, 261
 Wied, prinsen av 209, 219,
 226, 228, 230, 232
 Wigforss, Ernst 90, 114, 115,
 277ff
 Wilhelm, prins 205
 Willners, Bo 429
 Wilson, Sven 36, 39, 58,

- 142ff, 147f, 167, 181, 238f,
240, 242f, 245
Vinde, Victor 235, 259, 260,
353
Winge, P. G. 315
Winroth, Charles 351
Wirén, Karl-Hugo 14
Wohlin, Nils 110, 114, 123
Vougt, Allan 38, 178
Västberg, Mauritz 94, 95

Zilliacus, Vilhelm 240
Zogu, Achmed 220

Åhman, Sven 259
Åkerberg, Harald 29, 109f,
113ff, 118, 278

Åkerman, Joachim 204
Åman, Valter 40, 414, 456
Åsbrink, Per 40

Öhrström, Arne 349, 351
Ölander, Ragnar 353
Örn, Peter 15
Örne, Anders 210, 216
Öste, Alfred 259
Österling, Anders 161
Österström, Ivar 110, 114
Östvedt, Arne 240f
Överland, Arnulf 318f

